

Daniel Gurňák
Katarína Danielová
Karol Kasala
Ladislav Tolmáči
Tibor Blažík

GEOGRAFIA ÁZIE

Univerzita Komenského v Bratislave

Ázia – svetadiel, o ktorom sa v súčasnosti mnoho hovorí... Formovali sa tu prvé poľnohospodárske spoločnosti, vznikli tu prvé civilizácie a štátne útvary. Je oblasťou vzniku veľkých náboženských, etických a filozofických systémov: judaizmu, kresťanstva, islamu, hinduizmu, budhizmu, taoizmu a konfucionizmu. Nie je však len regiónom minulosti, ale aj najdynamickejšie sa rozvíjajúcou ekonomikou sveta. Ekonomický rast a modernizácia Japonska, novoundustrializovaných krajín, Číny a Indie, geopolitický význam a konflikty na Blízkom a Strednom Východe sa nás dotýkajú sprostredkované, s čínskymi produktmi a moslimskou kultúrou však už máme priamu skúsenosť.

Vďaka svojej veľkosti je charakteristickou črtou Ázie jej rozmanitosť. Tá viedla autorský kolektív aj k odlišným prístupom pri spracovaní jednotlivých častí učebnice. Cieľom nie je len poskytnutie základných informácií, ale aj rozvoj myslenia. Rôzne prístupy, zdôraznenie rozličných sfér, prvkov a najpodstatnejších javov pri charakteristike jednotlivých regiónov tak má nielen pomôcť k pochopeniu špecifik jednotlivých oblastí, ale aj pomôcť formovať regionálnogeografické myslenie, chápanie javov v ich podmieňujúcich procesoch a kontextoch a aplikáciu konceptov na konkrétne regióny.

Učebnica Geografia Ázie poskytuje prehľadné informácie o štyroch makroregiónoch svetadielu: juhozápadnej, južnej, juhovýchodnej a východnej Ázii. Jej súčasťou teda nie sú oblasti severnej a strednej Ázie, patriace bývalému Sovietskemu zväzu. Autori dúfajú, že učebnica pomôže porozumieť Ázii a jej spoznaním obohatí študentov a čitateľov.

ISBN 978-80-223-3770-0

GEOGRAFIA ÁZIE

DANIEL GURŇÁK – KATARÍNA DANIELOVÁ – KAROL KASALA –

– LADISLAV TOLMÁČI – TIBOR BLAŽÍK

2014

**UNIVERZITA
KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE**

Príklad citácie:

Autor(i)* 2014. *Názov kapitoly*. In: Gurňák, D. a kol. 2014. *Geografia Ázie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, rozsah strán citovanej kapitoly, ISBN 978-80-223-3770-0

* Autori jednotlivých kapitol, prípadne podkapitol sú uvedení v obsahu, ako aj pri názvoch jednotlivých kapitol a podkapitol v texte. Pre takto neoznačené podkapitoly platí autorstvo uvedené pri najbližšej nadradenej kapitole (napr. pre kap. 5.1 autorstvo uvedené pri kapitole 5 a pod.).

GEOGRAFIA ÁZIE

Autori:

© doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., RNDr. Katarína Danielová, PhD., RNDr. Karol Kasala, PhD., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., RNDr. Tibor Blažík, PhD.

Recenzenti:

doc. RNDr. Alfréd Krogmann, PhD.

Mgr. Anton Fogaš, PhD.

Mapy:

© doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Návrh obálky a osadenie textu:

doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Fotografie na obálke:

© Daniel Gurňák, Jiří Gurňák, František Križan, Ladislav Tolmáči

Táto vysokoškolská učebnica vznikla v rámci riešenia projektu KEGA 0–44UK–4/2012 s názvom „Geografia Ázie: metodológia a učebnica“.

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, PríF UK Bratislava

www.regionalnageografia.sk

© Vydala Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK

Vytlačila spoločnosť KO & KA s r.o., Bratislava

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou

Rozsah 414 strán, 33,27 AH, náklad 130 výtlačkov

ISBN 978-80-223-3770-0

"Geografia je veda, ale je to tiež umenie, pretože pochopenie významu oblasti nemôže byť redukované na formálny proces. Najvyššia forma geografického umenia je produkovanie dobrej regionálnej geografie – evokujúce popisy, ktoré uľahčujú pochopenie a hodnotenie miest, oblastí a regiónov" (Hart 1982, 2).

OBSAH

Úvod	11
1 Ázia – meniaci sa obor (<i>Karol Kasala</i>)	13
1.1 Ázia ako najväčší a najrôznorodejší svetadiel	15
1.2 Ázia ako kultúrne jadro svetovej civilizácie	17
1.2.1 Judaizmus	18
1.2.2 Kresťanstvo	18
1.2.3 Islam	19
1.2.4 Hinduizmus a indické relígie	20
1.2.5 Budhizmus	22
1.2.6 Čínske synkretické náboženstvá: taoizmus a konfucianizmus	23
1.3 Ázia ako ekonomická veľmoc	24
1.3.1 Globalizácia svetovej ekonomiky a informačná spoločnosť	26
1.3.2 Ázijsko-pacifická oblasť a priestorové zmeny svetovej ekonomiky	27
1.3.3 Nová industrializácia ako cesta ekonomického rozvoja	29
2 Juhozápadná Ázia (<i>Daniel Gurňák</i>)	31
2.1 Poloha a vymedzenie juhozápadnej Ázie	34
2.2 Prírodné špecifiká juhozápadnej Ázie	37
2.2.1 Geologický podklad a reliéf	37
2.2.2 Podnebie a vodstvo	40
2.2.3 Pôdny a vegetačný kryt	44
2.3 Špecifiká historicko-geografického vývoja juhozápadnej Ázie	46
2.3.1 Najstaršie obdobie – vznik vyspelých civilizácií	46
2.3.2 Juhozápadná Ázia na rozhraní starovekých civilizácií – vznik svetových náboženstiev	48
2.3.3 Juhozápadná Ázia od stredoveku do začiatku novoveku – centrum sveta islamu	51
2.3.4 Juhozápadná Ázia od raného novoveku do koloniálnej éry	56
2.3.5 Juhozápadná Ázia - ohnisko dodnes trvajúcich konfliktov	61
2.3.5.1 Konflikty Izraela a jeho susedov	62
2.3.5.2 Vývoj v oblasti Perzského zálivu	66

2.3.5.3	Vojny v Afganistane.....	68
2.4	Obyvateľstvo juhozápadnej Ázie.....	71
2.4.1	Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva.....	71
2.4.2	Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva.....	77
2.4.3	Urbanizácia a sídla.....	81
2.5	Špecifiká hospodárstva krajín juhozápadnej Ázie.....	84
2.5.1	Ekonomická úroveň makroregiónu a jeho častí.....	84
2.5.2	Pôdohospodárstvo juhozápadnej Ázie.....	90
2.5.3	Ťažba nerastných surovín a priemysel v juhozápadnej Ázii.....	93
2.5.3.1	Ťažba a export ropy a zemného plynu v regióne juhozápadnej Ázie.....	95
2.5.4	Doprava a zahraničný obchod juhozápadnej Ázie.....	102
2.5.5	Služby, životná úroveň a cestovný ruch v juhozápadnej Ázii.....	106
2.6	Krajiny juhozápadnej Ázie a ich vybrané špecifiká.....	111
2.6.1	Turecko.....	111
2.6.2	Irán.....	113
2.6.3	Saudská Arábia.....	115
2.6.4	Izrael a okupované územia.....	116
2.6.5	Cyprus.....	118
2.6.6	Libanon, Jordánsko, Sýria.....	119
2.6.7	Štáty Perzského zálivu.....	122
2.6.8	Irak.....	124
2.6.9	Jemen.....	126
2.6.10	Afganistan.....	127
3	Južná Ázia (Katarína Danielová, Ladislav Tolmáči).....	129
3.1	Vymedzenie a poloha južnej Ázie.....	131
3.2	Prírodné špecifiká južnej Ázie.....	133
3.2.1	Geologický podklad a reliéf.....	133
3.2.1.1	Dekanská plošina.....	134
3.2.1.2	Himaláje a príľahlé pohoria.....	135
3.2.1.3	Indogangská nížina.....	138

3.2.1.4	Ostrovne územia	138
3.2.2	Podnebie a vodstvo	139
3.2.3	Pôdy, rastlinný kryt, živočíšstvo.....	150
3.3	Špecifiká historicko-geografického vývoja južnej Ázie.....	153
3.3.1	Počiatky osídlenia a prvé civilizácie, počiatky hinduizmu	153
3.3.2	Veľké ríše staroveku – vznik budhizmu a džinizmu	155
3.3.3	Stredoveká južná Ázia – šírenie islamu.....	157
3.3.4	Počiatky novoveku – éra Mogulov a silnejúci vplyv Európanov	158
3.3.5	Britská koloniálna nadvláda	160
3.3.6	Cesta k samostatnosti, indicko-pakistanský problém	163
3.4	Obyvateľstvo južnej Ázie	167
3.4.1	Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva.....	167
3.4.2	Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva.....	171
3.4.3	Urbanizácia a sídla.....	175
3.5	Špecifiká hospodárstva krajín južnej Ázie	176
3.5.1	Ekonomická úroveň makroregiónu a jeho častí.....	177
3.5.2	Poľnohospodárstvo južnej Ázie.....	178
3.5.3	Doprava a zahraničný obchod južnej Ázie	179
3.5.4	Služby, životná úroveň a cestovný ruch v južnej Ázii.....	180
3.6	Krajiny južnej Ázie a ich špecifiká.....	181
3.6.1	India.....	181
3.6.1.1	Vybrané problémy obyvateľstva Indie	183
3.6.1.2	Vybrané špecifiká hospodárstva Indie.....	186
3.6.1.3	Vybrané problémy regiónov Indie – Pandžáb	191
3.6.2	Pakistan.....	192
3.6.3	Bangladéš	194
3.6.4	Nepál.....	197
3.6.5	Srí Lanka	199
3.6.6	Bhután a Maldivy	201
4	Juhovýchodná Ázia (Katarína Danielová, Ladislav Tolmáči)	203
4.1	Vymedzenie a poloha juhovýchodnej Ázie	205

4.2	Prírodné špecifiká juhovýchodnej Ázie	207
4.2.1	Geologický podklad a reliéf	207
4.2.2	Podnebie a vodstvo	211
4.2.3	Pôdy, rastlinný kryt, živočíšstvo	215
4.3	Špecifiká historicko-geografického vývoja juhovýchodnej Ázie	220
4.3.1	Počiatky osídlenia a prvé civilizácie	220
4.3.2	Prvé ríše, vplyv Indie a Číny	222
4.3.3	Vplyv islamu	224
4.3.4	Nástup koloniálnych mocností	226
4.3.5	Nezávislosť, stabilizácia, nové združenia	229
4.4	Obyvateľstvo juhovýchodnej Ázie	236
4.4.1	Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva	236
4.4.2	Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva	243
4.4.3	Urbanizácia a sídla	244
4.5	Špecifiká hospodárstva krajín juhovýchodnej Ázie	247
4.5.1	Ekonomická úroveň makroregiónu a jeho častí	248
4.5.2	Poľnohospodárstvo verzus priemysel juhovýchodnej Ázie	250
4.5.3	Doprava a zahraničný obchod juhovýchodnej Ázie	252
4.5.4	Služby, životná úroveň a cestovný ruch v juhovýchodnej Ázii	252
4.6	Krajiny juhovýchodnej Ázie a ich špecifiká	254
4.6.1	Indonézia	254
4.6.2	Malajzia	258
4.6.3	Filipíny	262
4.6.4	Thajsko	264
4.6.5	Vietnam	266
4.6.6	Kambodža, Laos, Mjanmarsko	267
4.6.7	Singapur, Brunej, Východný Timor	268
5	Východná Ázia (Katarína Danielová, Tibor Blažík)	271
5.1	Poloha a vymedzenie východnej Ázie	273
5.2	Vybrané prírodné špecifiká východnej Ázie	275
5.2.1	Geologický podklad a reliéf	276

5.2.2	Podnebie a vodstvo	282
5.2.3	Pôdy, rastlinný kryt, živočíšstvo.....	287
5.3	Špecifiká historicko-geografického vývoja východnej Ázie (<i>Daniel Gurňák</i>)	290
5.3.1	Vznik a formovanie čínskej civilizácie od prehistórie k vytvoreniu jednotnej ríše.....	291
5.3.2	Východná Ázia od neskorého staroveku po koniec stredoveku	294
5.3.3	Východná Ázia v ranom novoveku	299
5.3.4	Východná Ázia v 20. storočí	303
5.4	Vybrané humánnogeografické špecifiká východnej Ázie (<i>Daniel Gurňák, Karol Kasala</i>)	313
5.4.1	Obyvateľstvo východnej Ázie	313
5.4.1.1	Dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva.....	313
5.4.1.2	Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva.....	319
5.4.1.3	Urbanizácia a sídla.....	322
5.4.2	Hospodárstvo východnej Ázie.....	323
5.5	Geografia Číny (<i>Tibor Blažík</i>)	330
5.5.1	Poloha a vymedzenie Číny	332
5.5.2	Vybrané prírodné špecifiká Číny.....	335
5.5.3	Osobitosti historického vývoja	336
5.5.4	Problémy obyvateľstva, osídlenie.....	340
5.5.5	Súčasný problémy čínskej ekonomiky a spoločnosti.....	343
5.5.5.1	Hongkong, jedno z centier transformujúcej sa Číny.....	345
5.6	Geografia Japonska (<i>Karol Kasala</i>)	348
5.6.1	Poloha a vymedzenie Japonska	351
5.6.2	Vybrané prírodné špecifiká Japonska.....	353
5.6.3	Historický vývoj	357
5.6.4	Obyvateľstvo, osídlenie a kultúrne špecifiká.....	363
5.6.5	Transformácia ekonomiky a spoločnosti	373

5.6.5.1	Faktory ekonomického rastu Japonska po druhej svetovej vojne a poklesu v 90-tych rokoch 20. storočia	375
5.6.6	Hokkaido – marginalita, jej príčiny a dôsledky	387
5.7	Ostatné krajiny východnej Ázie (<i>Karol Kasala</i>)	393
5.7.1	Kórejská republika.....	393
5.7.2	Kórejská ľudovodemokratická republika	396
5.7.3	Taiwan	397
	Doslov	399
	Literatúra	401
	Zoznam príloh	409

ÚVOD

“Pôvod slova Ázia nie je celkom jasný. Väčšinou sa uvádza, že pochádza zo semitského slova „asu“, čo v preklade znamená východ a teda prenesene východné krajiny alebo krajiny na východe“ (Daniel, J. et al., 2013). Otec dejepisu Herodotos odvodzuje názov Ázia od mena manželky antického hrdinu Promethea. Mnohí antickí autori stotožňovali Áziu s dnešnou tureckou Anatóliou. Až postupne sa vžilo pre celý dnešný kontinent.

Úvodný text naznačuje, že samotné vymedzenie Ázie je nejednoznačné. Nejednoznačnosť vyplýva z rôzneho chápania pojmu Ázia ako aj z rôznych vymedzení Ázie ako svetadielu. Vymedzením Ázie v najspornejšom úseku – jej hraníc s Európou sa zaoberá kapitola 1.1 Ázia ako najväčší a najrôznorodejší svetadiel. Nejednoznačnosť hranice je dôsledkom spoločného geologického a paleogeografického vývoja oboch svetadielov. Hranice s ostatnými svetadielmi sú zväčša prirodzené, umelou je časť hranice medzi Áziou a Afrikou, prechádzajúca Sinajským polostrovom, ktorý patrí celý do Ázie a hranica, prechádzajúca ostrovom Nová Guinea, z ktorého západná časť patrí Indonézii a východná je súčasťou Oceánie.

Základnými regionálnym celkami, charakterizovanými v učebnici, sú makroregióny. Pri ich vyčleňovaní je východiskovou stavebnou jednotkou štát, a to predovšetkým z praktických dôvodov. Štáty sú základnými štatistickými jednotkami, ku ktorým sa vzťahujú číselné a iné dáta. Aj z tohto dôvodu nie je súčasťou učebnice severná Ázia, ktorá je politicky a ekonomicky súčasťou Ruska a z historicko-politických dôvodov stredná Ázia – súčasť bývalého Sovietskeho zväzu. Praktické ťažkosti so získavaním údajov teda ako argument nezahrnutia oblastí Spoločenstva nezávislých štátov (SNS) posilňuje aj fakt, že v prípade ázijských častí SNS ide o územia napojené na Rusko politicky, ekonomicky, vojensky a čiastočne aj kultúrne a demograficky. Na území Ázie boli vyčlenené štyri makroregióny: juhozápadná, južná, juhovýchodná a východná Ázia. Členenia sveta na makroregióny (bližšie napr. Polonský 2005) sa v prípade Ázie pomerne zhodujú. Najvýraznejšou odchýlkou je zaradenie juhozápadnej Ázie do jedného makroregiónu spoločne so severnou Afrikou (okrem iných Rowntree et al. 2011, Cole 1996, deBlij, Muller 2010, Hobbs 2009). Kritériom v tomto prípade je spoločná kultúra s dominanciou islamu vo väčšine regiónu, ale aj podoba sociálneho, ekonomického a politického systému či aridita klímy. Autori tejto učebnice sa v duchu kontinuity s chápaním v slovenskom geografickom prostredí v tomto prípade rozhodli zachovať jednotu Ázie ako svetadielu.

Ako je bližšie charakterizované v nasledujúcej časti 1, predovšetkým v kapitole 1.1 Ázia ako najväčší a najrôznorodejší svetadiel, rôznorodosť je jednou z najtypickejších čŕt svetadielu. Rozmanitosť klimatických pomerov a morfológie, spôsobov výživy, spoločenských vrstiev, politických systémov a predovšetkým kultúr: náboženstiev

a hodnotových orientácií, životných štýlov, jazykov a etník. Rozmanitosť spôsobuje unikátnosť regiónov, mozaiku krajín, kultúr a spoločností. Rôznorodosť a špecifickosť regiónov viedla autorov aj k rôznym prístupom, k vyzdvihnutiu rôznych prvkov a procesov v jednotlivých častiach. Text a jeho štruktúra z tohto dôvodu nie je jednotný, odráža rozmanitosť skúmaných regiónov a problémov.

Z metodologického hľadiska bolo potrebné postihnúť najdôležitejšie prvky v skúmanom území. Identifikácia kľúčových faktov a širšie koncipovaných fenoménov, procesov, podmieňujúcich zmeny v regiónoch, konceptov, symbolov a príkladových štúdií (boxov), ktoré vysvetľujú a dokresľujú charakteristiku Ázie a jej jednotlivých častí, bola súčasťou metodológie pri tvorbe učebnice. Autori sa pokúsili prostredníctvom postihnúť najpodstatnejších črt, kľúčových momentov, odhalením „skrytého významu“ „porozumieť“ regiónu a pochopiť jeho vývojové trendy. Základná schéma – po úvode charakteristika polohy a vymedzenie územia, charakteristika prírodných pomerov, historického vývoja, obyvateľstva a osídlenia, hospodárstva a regionálnych rozdielov – je vo všetkých častiach a kapitolách podobná, podrobnejšie členenie a rozsah jednotlivých podkapitol však už odráža špecifiká skúmaných regiónov. Text učebnice zároveň smeruje k postihnúť najvýznamnejších tém („problémov“), a to jednak pri charakteristike jednotlivých parciálnych častí, ako aj pri celkovom pohľade na Áziu. Ako je uvedené a ďalej rozpracované v kapitole 1. Ázia – meniaci sa obor, témami zjednocujúcimi priestor Ázie sú jej kultúrny význam ako rodiska významných svetových religióznych, duchovných, filozofických a etických systémov a súčasný ekonomický rast, smerujúci až k novej budúcej dominancii. Ázia je tak nielen miestom najväčšej koncentrácie obyvateľstva a vďaka svojej rozmanitosti prítiahivým cieľom cestovateľov či duchovných hľadačov, ale aj inšpiráciou pre každého z nás.

Autori

Bratislava, november 2014

1 ÁZIA – MENIACI SA OBOR

KAROL KASALA

„Pretože sa India a predovšetkým Čína podieľajú na vytváraní novej podoby sveta, je dôležité, aby si mohli vyberať z viacerých možných vzorov, ako iba z tých, ktoré sa v súčasnosti ponúkajú – kapitalizmus, komunizmus a islam. Môžu sa učiť od civilizácie, ktorá sa vyrovnala Západu v jeho vlastnej hre - kapitalistickej výrobe – a pritom sa odmietla nechať dotlačiť k zavrnutiu svojich základných hodnôt“ (Macfarlane 2013, s. 227).

Citát úvodného motta sa týka japonskej „tretej cesty“, odlišného modelu vývoja, než ponúka prevládajúci koncept trhovej ekonomiky a liberálnej demokracie alebo skúsenosť reálneho komunizmu. Prax reálneho socializmu, ktorej súčasťou boli aj dnešné postkomunistické krajiny, ako koncept utopickej cesty k emancipácii, spojenej s násilným prevzatím moci, historicky zlyhala nielen v európskom priestore, ale aj v krajinách tretieho sveta. Zdalo sa, že jedinou možnou reálnou cestou vývoja je kapitalistická cesta. Tento model vývoja teoreticky sformuloval Francis Fukuyama vo svojej publikácii *Koniec dejín a posledný človek* (2002). Americký politológ japonského pôvodu obhajuje liberálnu demokraciu a predkladá argumenty, prečo je najspravodlivejším sociálnym systémom, pričom hľadá oporu v dejinách i vo filozofii. Koniec dejín znamená, že na celom svete definitívne zvíťazí liberálna demokracia, teda kapitalistický systém s trhovou ekonomikou a pluralitnou demokraciou. Konceptia F. Fukuyamu teda „nedáva priestor“ alternatívnym formám historického vývoja. Po udalostiach 11. 9. 2001¹ sa začala viac zdôrazňovať odlišná koncepcia vývoja, zrážka civilizácií Samuela Huntingtona (2001). Huntington tvrdí, že staré konflikty medzi štátmi resp. rôznymi ideológiami v súčasnosti nahrádzajú konflikty medzi civilizáciami, ktoré sú definované na základe odlišných hodnôt. Svet tak člení na 8 kultúrnych okruhov: západnú, pravoslávnu, islamskú, hinduistickú, budhistickú, japonskú, africkú (Subsaharská Afrika) a latinskoamerickú civilizáciu. Konflikt sa prejavuje medzi civilizáciami na rôznej úrovni, pričom jedna z najsilnejších je zrážka

¹ 11. 9. 2001 teroristická organizácia Al Káida uniesla na území USA štyri lietadlá s cieľom podniknúť letecké útoky na strategické ciele na americkom území. Najničivejší dopad mal útok dvoch z nich na symbol ekonomickej sily USA a Západu, „dvojčičky“ – mrakodrapy World Trade Center Svetovej obchodnej organizácie WTO v New Yorku. Výsledkom bolo 3 000 obetí, strach, odhodlanie a vlastenectvo, vojna v Afganistane.

západnej a islamskej civilizácie. Podobnou predstavou je publikácia d'alsieho Američana Jihad vs. McWorld. Benjamin Barber v nej popisuje súčasný svet ako konflikt medzi McWorldom – na spotrebu orientovanou kapitalistickou globálno-korporatívnou spoločnosťou a Džihádom, zdôrazňujúcimi návrat k partikulárnym religióznym a etnickým komunitám, odmietajúcim globálnu konzumnú ekonomiku. Postkolonializmus je koncept, ktorý v sociálnych vedách odráža jeden z faktorov vzájomného neporozumenia veľkých kultúr. Jeho autorom je americký teoretik palestínskeho pôvodu Edward Said. Vo svojej práci (1978) charakterizuje ponímanie Orientu Západom ako nerozvinutého, zaostaleho, nemoderného, iracionálneho, plného predsudkov a sebavnímanie Západu ako vyspelého, moderného, rozvinutého, racionálneho, vedeckého. Ide teda o reprezentáciu Orientu, ktorá sa na Západe budovala počas dlhých storočí aj v období kolonializmu, kedy sa zdôrazňovala povinnosť civilizovať zaostálny svet. Západná spoločnosť potrebuje prehodnotiť vnímanie Východu, Orientu, Ázie a nájsť rovnocenný vzťah aj vo vedomí vlastnej špecifickej identity, jej zdrojo a hodnôt.

Ázia je v období posledných desaťročí najrýchlejšie rastúcou ekonomickou oblasťou sveta. Rastúcu ekonomiku sprevádzajú technologické zmeny, premena veľkého producenta na inovatívnu ekonomiku. Rast Ázie ako finančnej veľmoci, rast jej geopolitického významu súvisí so sociálnymi a regionálnymi zmenami. Ázia sa postupne mení z najľudnatejšieho svetadielu aj na svetadiel ekonomicky a kultúrne najvýznamnejší. Hlavnými problémami, ktoré si pri úvodnej charakteristike zasluhujú pozornosť, sú jej veľkosť, fyzickogeografická a regionálna rôznorodosť (kapitola 1.1); kultúrny význam Ázie ako jedného z najdôležitejších jadier svetovej civilizácie (kapitola 1.2); ekonomická transformácia a modernizácia a jej dôsledky na postavenie vo svetovej ekonomike (kapitola 1.3). Hlavné problémy tak odrážajú najdôležitejšie nosné témy, na ktoré by sa mala charakteristika Ázie ako celku zamerať: kultúrna osobitosť Ázie; ekonomická transformácia Ázie; Ázia ako najvýznamnejšia koncentrácia obyvateľstva sveta.

Ázia je bezprostredným susedom Európy, spoločne vytvárajú jeden celok – kontinent Euráziu. Majú mnoho spoločného, európska civilizácia je založená aj na ázijských koreňoch – zdrojmi európskej (západnej) kultúry a civilizácie sú okrem antického myslenia aj judeo-kresťanská tradícia resp. kresťanstvo a judaizmus, ktoré sa zrodili v Ázii (Murphy, Jordan, Bychkova 2008). Ázia je pôvodcom mnohých impulzov pre Európu (kresťanstvo, arabská veda v stredoveku, japonský štýl riadenia a organizácie výroby a pod.) a naopak, Ázia je ovplyvňovaná európskym myslením, kultúrou a technológiami. Z hľadiska súčasnosti najdôležitejšími spoločnými témami sú geopolitický vývoj na Blízkom a Strednom východe, islamský fundamentalizmus a moslimské obyvateľstvo v Európe a pod.

V roku 2005 zachvátil francúzske hlavné mesto Paríž výbuch násilia, príčiny ktorého videli niektorí autori v sociálnej oblasti, sociálnej deprivácii predmestských chudobných vrstiev. Najpravdepodobnejšími sa však zdali byť vysvetlenia zdôrazňujúce – aj na základe faktu, že išlo o moslimské obyvateľstvo – kultúrne príčiny. Násilie bolo vyjadrením frustrácie vykoreneného moslimského obyvateľstva druhej a tretej generácie, ktoré už nemá identitu arabsko-moslimských krajín, odkiaľ

pochádza a nie je ani súčasťou Európy. Pritom sa vedú diskusie o tom, či sa im majú vytvoriť výhodnejšie podmienky pre integráciu, na druhej strane rastie vplyv radikálnych protiimigrantských politických strán a zoskupení, zameraných aj proti moslimským imigrantom. Vo Veľkej Británii sa vedie diskusia o školách, ktoré vyučujú v duchu islamských princípov (rok 2014: štátne školy v Birminghame a operácia Trójsky kôň). Spochybňovaná je celá politika multikulturalizmu, vrátane vyjadrení na najvyššej úrovni (Angela Merkelová). Dôvodom strachu z radikálneho islamu je radikalizácia v Európe, činnosť extrémistických *imámov* i rastúci podiel bojovníkov *džihádu* z Európy. Obavy zo šírenia radikálneho islamu rastú aj pod vplyvom správ o terore Islamského štátu, jeho finančných príjmov a obavách z vpádu na európske územie. Obdobie vstupu do nového tisícročia je tak príležitosťou porozumieť islamu a moslimom, ale aj iným ázijským kultúram, príležitosťou na spolužitie, spoluprácu a vzájomné obohacovanie oboch kultúr a civilizačných tradícií. Od Ázie sa Európa v minulosti veľa naučila, príležitosť k tomu má aj teraz. Odlišnosť kultúr, pohľadov na svet, hodnôt a životných štýlov môže prostredníctvom spoznávania viesť k obojstrannému vzájomnému obohacovaniu.

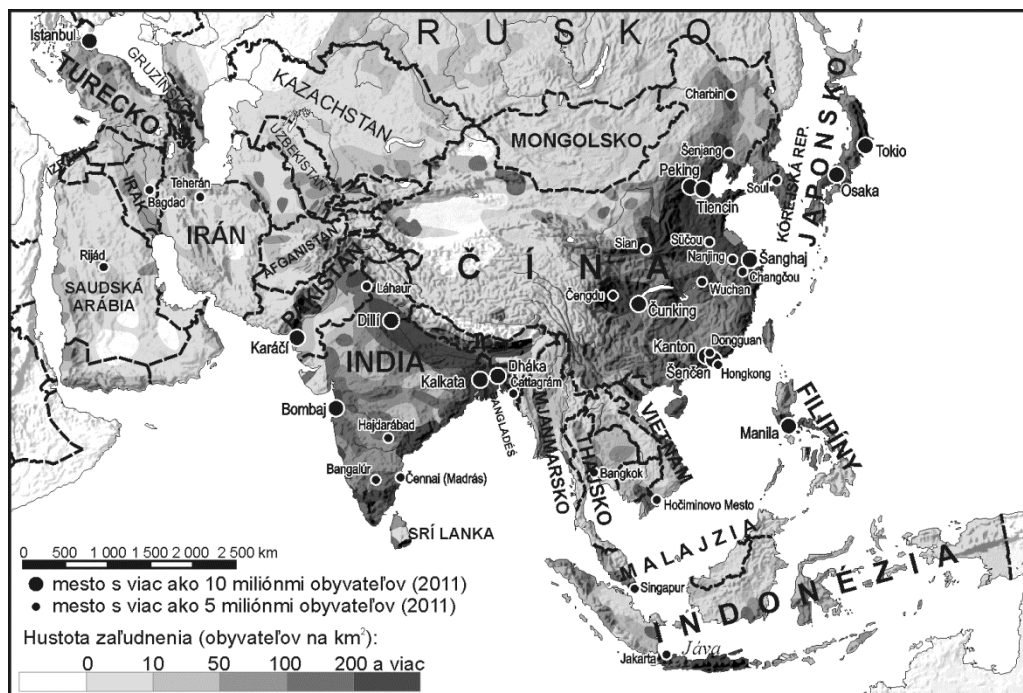
1.1 ÁZIA AKO NAJVÄČŠÍ A NAJRÔZNORODEJŠÍ SVETADIEL

Ázia je svetadielom, charakteristickým svojou veľkosťou rozlohy a populácie, prírodnou a kultúrnou rôznorodosťou a s tým súvisiacou regionálnou diferenciáciou.

Pojem Ázia sa chápal v rôznych obdobiach a rôznych kultúrach odlišne. V antickom rímskom období sa tak nazývala provincia, ktorá sa rozprestierala v západnej a strednej časti súčasného Turecka (Malej Ázie). S postupujúcim rastom poznania sveta a s poznávajúcim subjektom sa aj rozširovala oblasť, ktorú Európania pod názvom Ázia rozumeli. Tak sa herodotovské chápanie Ázie stotožňovalo s Anatóliou a Perziou, ptolemaiovské s Áziou v jej skutočných hraniciach. Podobne sa vyvíjala aj ďalšia súčasť definície Ázie, jej hranice. Podľa dnešného chápania vedú hranice od Egejského mora cez prielivy Dardanely a Bospor, ďalej Čiernym morom, Kerčským prielivom a Azovským morom, Kumsko-manyčskou depresiou, severným pobrežím Kaspického mora a ďalej popri rieke Embe a po východných svahoch pohoria Ural. Rozsiahlosť územia je predovšetkým v smere západ – východ: 176° resp. takmer 10 000 km než v smere sever – juh: 80° resp. 6 500 km. Charakteristickou črtou Ázie je tak plošná veľkosť, s viac ako 44,5 mil. km² (údaje sa líšia) je výrazne najväčším svetadielom.

Veľkosť je typickým znakom Ázie aj v populačnom zmysle slova. Ázia so svojimi približne 4,2 miliardami obyvateľov tvorí 60 % svetovej populácie. Keďže podiel na rozlohe sveta je približne polovičný (30 %), má dvojnásobnú hustotu osídlenia (87 obyv./km²) oproti celosvetovému priemeru. Podobne ako populácia sveta ako celku, aj počet obyvateľov Ázie sa počas 20. storočia zvýšil na štvornásobok. Ázia je oblasťou dvoch najväčších koncentrácií obyvateľstva na svete. Najväčšími populačnými zhľukmi sú východná Čína a India resp. oblasť Prednej Indie (bývalej

britskej kolónie India, teda súčasnej Indie, Pakistanu a Bangladéša). Vysoká koncentrácia obyvateľstva v týchto oblastiach je podmienená vhodnými prírodnými podmienkami, úrodnosť pôd a klimatické pomery tu umožňujú zber dvoch úrod ročne a vysoká intenzita poľnohospodárstva (predovšetkým pestovania ryže) umožňuje vyššiu hustotu obyvateľstva ako inde. Vysoký počet obyvateľov znamená väčší trh a vyšší počet pracovných síl, zároveň ale aj väčší počet obyvateľov, ktorým je potrebné zabezpečiť výživu, poskytnúť im prácu, vybaviť ich sociálnou infraštruktúrou a pod. Dôsledkom veľkosti je teda aj tlak na vlády jednotlivých štátov, na ich schopnosť zabezpečiť vnútornú integritu krajín, ich obranu a poriadok v nich, vybudovať a udržiavať dopravné prepojenie a zabezpečiť ich rozvoj a riešenie sociálnych problémov.

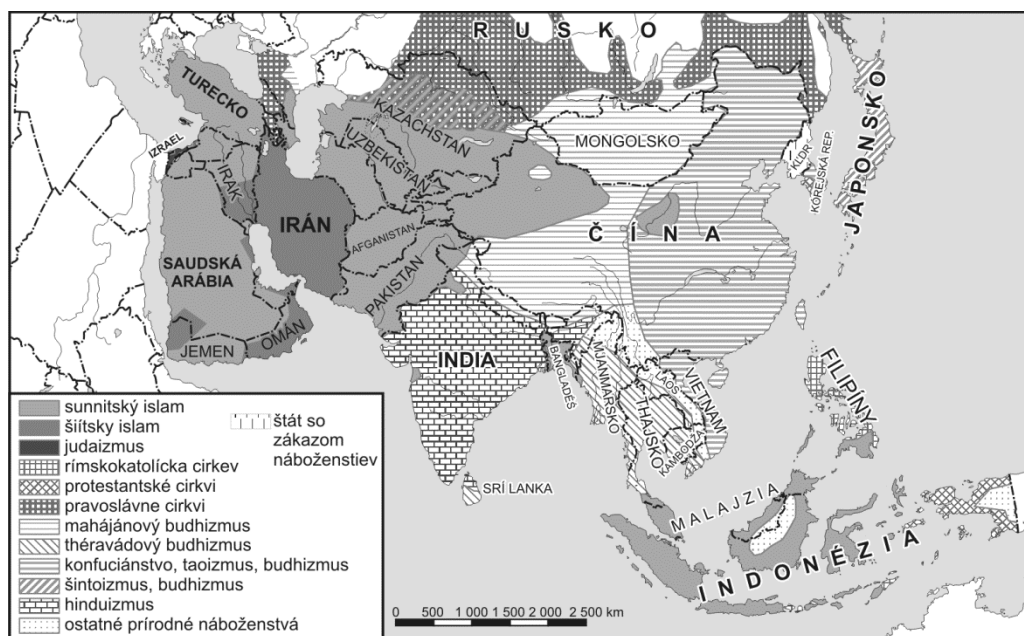
Obr. 1 Hustota osídlenia Ázie a najľudnatejšie mestá

Dôsledkom plošnej rozľahlosti sú fyzickogeografické rozdiely, morfológická zložitosť, kontrastnosť klímy, rôznorodosť vegetačných oblastí a oblastí využitia zeme. Mozaika typov krajín sa premieta do fyzickogeografickej rôznorodosti, ktorú ešte viac komplikujú veľké kultúrne rozdiely medzi jednotlivými oblasťami, ich rozdielna hospodárska úroveň, religiózne a etnické špecifiká, politické a geopolitické črty. Ako je uvádzané v príslušných kapitolách, pre Áziu je charakteristická aj obrovská etnická, jazyková, religiózna a sociálna rôznorodosť. Jednotlivé veľké kultúrne oblasti sú navzájom natoľko odlišné, že z ôsmich Huntingtonových civilizačných okruhov sa v Ázii nachádzajú tri celé (hinduistická, budhistická a japonská civilizácia) a väčšina štvrtého (islamská civilizácia), pričom je potrebné zdôrazniť, že na vzniku západnej a pravoslávnej sa Ázia podieľa výrazným spôsobom. Dôsledkom veľkosti a vnútornej

rôznorodosti je aj komplikovanosť regionálnej diferenciácie – členenia na 4 (resp. 5) makroregiónov. Súčasťou tejto učebnice nie je priestor bývalého Sovietskeho zväzu (geograficky v zhode s názvami makroregiónov v tejto učebnici severná Ázia, prípadne stredná Ázia), zvyšok tvoria nasledujúce makroregióny: juhozápadná, južná, juhovýchodná a východná Ázia.

1.2 ÁZIA AKO KULTÚRNE JADRO SVETOVEJ CIVILIZÁCIE

Ázia má špecifický význam na kultúrnej a religióznej mape sveta. Je miestom vzniku veľkých náboženských systémov a oblasťou vzniku veľkých pôvodných kultúr. Ázia je kultúrne silnou a rôznorodou oblasťou, kultúra v Ázii znamená predovšetkým veľké náboženské a duchovné systémy, je teda spätá s hodnotami, etikou a duchovnou cestou. V Ázii vznikli všetky veľké náboženstvá, nielen tie, ktoré sú viac-menej obmedzené na priestor Ázie aj v súčasnosti, ale aj svetové náboženstvá. Územie svetadielu môžeme hodnotiť ako oblasť dominancie troch významných kultúrnych regiónov: juhozápadná Ázia, južná Ázia resp. India a napokon Čína. Ide o územia kultúrne nielen významné (v minulosti i dnes), ale aj špecifické a so „silnou“ kultúrou.

Obr. 2 Rozšírenie religii v Ázii

Kým západná časť je spätá predovšetkým s formovaním všetkých troch svetových monoteistických náboženstiev, stredná časť (India) je spätá s kultúrou skupinovej identity a duchovnými systémami, ktoré sa niekedy mylne považujú za polyteistické (ale skôr ide o duchovné cesty). Východná kultúrna oblasť – Čína je skôr miestom

zrodu filozofických (taoizmus) a etických (konfucianizmus) systémov. Abrahámovské monoteistické náboženstvá sú najrozšírenejšie v súčasnom svete, hlási sa k nim viac než 50 % obyvateľov sveta; sú zjavenými a prísne monoteistickými, veria v jedného Boha. Okrem duchovného a transcendentálneho rozmeru naplňujú monoteistické náboženstvá aj sociálny (v zmysle socializácie), morálny a charitatívny rozmer. Zaraďuje sa k nim (postupne podľa doby vzniku) judaizmus, kresťanstvo, islam a niekedy aj baháizmus. Spomedzi indických náboženstiev sú najvýznamnejšie hinduizmus, budhizmus (ako jediný sa zaraďuje medzi svetové náboženstvá), džinizmus a sikhizmus, ktoré sa (s výnimkou sikhizmu) charakterizujú ako polyteistické. Medzi religiózne filozofie (ako sa niekedy označujú) východnej Ázie patria taoizmus, konfucianizmus a šintoizmus (stručne uvedený v časti 5.6.4 Obyvateľstvo, osídlenie a kultúrne špecifiká Japonska). Tieto nábožensko-duchovné tradície Ázie sú veľmi silné aj svojim vplyvom vo svete, preto si zasluhujú aspoň stručné zhodnotenie.

1.2.1 Judaizmus

Najstarším zo zjavených (alebo abrahámovských) náboženstiev je judaizmus, charakteristický silnou úctou k Bohu, aj prostredníctvom prísneho zachovávanía príkazov. Vznikal postupne v silnom prepojení na národ a územie („Zasľúbená zem“, do ktorej Židia vstúpili, získajúc slobodu po egyptskom otroctve tak má kľúčový význam v ich konflikte s Arabmi a Palestínčanmi) na základe postupného zjavovania sa Boha Abraháma, Izáka a Jakuba (Izraela) v dejinách židovského národa. Zákon (Tóra – prvých päť kníh židovskej a kresťanskej biblie) daný Mojžišovi je prvou časťou posvätných kníh, ktoré tvoria ďalej Proroci a Spisy – knihy spolu tvoriace *Tanach* – židovský Starý zákon. Posvätné texty dopĺňajú ďalšie spisy (Midraš, Talmud a pod.), ktoré sú skôr výkladom posvätnej knihy *Tanach*. V judaizme je veľmi dôležitý poriadok a slávenie sviatkov (*Šabat*, *Pesach*, *Jom Kipur*, *Chanuka*), rituálov čistoty a zvykov – obriezka, židovská svadba a pod. Judaizmus je považovaný za svetové náboženstvo, napriek pomerne malému počtu vyznávačov (14 mil., z toho po 6 miliónov žije v Izraeli a v Severnej Amerike). Je to dôsledok exodu, ktorý začal po zničení jeruzalemského chrámu r. 70 n. l., po ktorom začína v židovstve rabínske obdobie. Židia – aj vzhľadom k ich výraznej úspešnosti v podnikaní – boli postupne vyhánaní z Pyrenejského polostrova a z priestoru strednej a východnej Európy (holocaust počas druhej svetovej vojny). Judaizmus tvorí niekoľko smerov, najvýznamnejšími z nich sú fundamentalistický ortodoxný judaizmus, konzervatívny judaizmus a liberálny reformný judaizmus.

1.2.2 Kresťanstvo

Kresťanstvo je najrozšírenejším svetovým náboženstvom. Je univerzalistické, určené všetkým bez ohľadu národnosti alebo kultúry. Je monoteistické, nazvané podľa Mesiáša – Ježiša Krista, Božieho syna. Monoteizmus je vyjadrený v Kréde (vyznanie viery), kde sa zdôrazňuje viera v jedného Boha v troch osobách, ktorými sú Otec, Syn

(Kristus) a Duch Svätý. Boh je – podobne ako v judaizme – stvoriteľom a navyše v osobe Ježiša Krista spasiteľom. V teologickej rovine kresťanstvo stavia na judaizme, z ktorého preberá aj posvätnú knihu Starý zákon (Starú zmluvu), ku ktorej pridáva Nový zákon (Novú zmluvu). Ten oslobodzuje od nadvlády Starého zákona – príkazov a nariadení. Kresťanská morálka sa stala jednou zo základných stavebných súčastí západnej civilizácie. Kresťanstvo vzniklo okolo osoby Ježiša Krista, Božieho syna, ktorý ohlasoval Božie kráľovstvo, uzdravoval chorých, učil a zhromažďil okolo seba učeníkov, ktorí sa stali základom cirkvi. Kresťanstvo sa šírilo postupne do ďalších oblastí Eurázie a Afriky a jeho difúzia (podobne ako difúzia islamu a budhizmu) je geograficky dobre zdokumentovanou témou. Do roku 300 okrem jadrovej oblasti kresťanstva v dnešnom Izraeli, Sýrii a Turecku boli kresťanskými oblasťami iba pomerne malé územia: okolie Ríma, oblasti Egejského mora, južné Španielsko, údolie Nílu, dnešné Tunisko okolo Kartága. Do roku 600 aj v súvislosti s milánskym ediktom cisára Konštantína, ktorým zrovnoprávnil dovtedy prenasledované kresťanské náboženstvo, bola christianizovaná prakticky celá široká oblasť Stredomoria. V roku 1054 sa vyostрили rozdiely medzi západným (rímskym) a východným (byzantským) kresťanstvom a politické rozpory medzi ich metropolami, čo viedlo k veľkej schizme – rozdeleniu na latinské (západné) a byzantské (grécke, východné, ortodoxné) kresťanstvo. Z hľadiska kontaktov s Áziou boli dôležité križiacke výpravy, ktoré mali oslobodiť Jeruzalem z rúk moslimov. Počas reformácie došlo k ďalšiemu deleniu kresťanstva na katolicizmus a protestantizmus, vnútorne členený na rôzne denominácie. Z hľadiska rozmiestnenia je kresťanstvo najviac rozšíreným náboženstvom, dominuje na všetkých svetadieloch okrem Ázie. Jedinou veľkou kresťanskou krajinou Ázie sú Filipíny s piatym najvyšším počtom kresťanov na svete (po USA, Brazílii, Mexiku a Rusku; 90 miliónov kresťanov) a potom naopak jedna z najmenších – Cyprus (pravoslávne kresťanstvo). Výrazné menšiny kresťanského obyvateľstva v Ázii majú ešte najmä Libanon a Kórejská republika a vzhľadom k populačnej veľkosti krajín aj Čína (v poradí krajín z najvyšším počtom kresťanov je hneď za Filipínami na šiestom mieste), India a Indonézia (obe na začiatku tretej desiatky krajín z najvyšším počtom kresťanského obyvateľstva).

1.2.3 Islam

Najrýchlejšie z demografického hľadiska rastúcim náboženstvom je najmladšie monoteistické náboženstvo, islam. Je po kresťanstve druhým najpočetnejším s 1,6 mld. vyznávačmi s takmer štvrtinovým podielom na počte obyvateľov sveta. Dominancia islamu v islamských krajinách je veľká, v 30 krajinách je podiel vyznávačov islamu väčší než 90 % obyvateľov (viac než tretina z nich sú v Ázii). V rebríčku krajín s najväčším počtom moslimov sú na prvých štyroch miestach ázijské krajiny v poradí: 1. Indonézia (205 mil.), 2. Pakistan (178 mil.), 3. India (177 mil.), 4. Bangladéš (149 mil.) a v prvej desiatke sú ešte 7. Irán a 8. Turecko (obe po 75 mil. moslimov). Islam je dominantným náboženstvom vo väčšine krajín makroregiónov juhozápadná Ázia a severná Afrika a v niektorých krajinách južnej (Pakistan, Bangladéš) a juhovýchodnej Ázie (Indonézia a Malajzia). Jeho vznik sa spája s osobou proroka Mohameda, ktorý pôsobil v 7. storočí. Islam je prísne monoteistickým náboženstvom,

jeho názov znamená „dobrovoľne sa podrobiť Bohu“ (v islame Alahovi) a názov pre príslušníkov islamu moslim znamená „podriadený Bohu“. Táto podriadenosť vôle Alaha (ktorú vyjadruje aj časté zvolanie „*Inšalláh*“ – Ak je to Božia vôľa; Je to v rukách Božích) odráža dôveru v Boha, ale zároveň aj fatalizmus, čím sa islam líši od kresťanstva a judaizmu. Mohamed nebol zakladateľom náboženstva, iba najväčším z prorokov, medzi ktorých patria aj Abrahám, Mojžiš a Ježiš. Roku 622 bol prinútený utiecť z Mekky do Mediny a tento rok – *hidžra* – je začiatkom moslimského kalendára. Po jeho smrti prechádza moc na kalifov, z počiatku z rodu Ummajovcov, počas ktorej sa islam územne výrazne rozšíril do Maghrebu, na Pyrenejský polostrov a neskôr do Mezopotámie, strednej Ázie a Indie. Pôsobenie moslimov v ovládnutých územiach bolo všestranné, dôsledkom bola nielen islamizácia, ale aj stavba miest a rozvoj umení a remesiel, rozvoj obchodu, vied a poznania, zakladanie nemocníc a univerzít. Islam nie je metafyzickým náboženstvom, ale zdôrazňuje prax. Pravidlá na správne konanie poskytuje posvätná kniha Korán, islamské právo *šaría*, *džihád*, ktorý sa netýka iba šírenia viery, ale aj vlastného zdokonaľovania. Moslimovia sú povinní dodržiavať päť pilierov islamu: *šaháda*: vyznanie viery (Niet boha okrem Boha a Mohamed je jeho prorok; *salát*: predpísaných päť denných modlitieb vykonávaných smerom k Mekke na výzvu muezína; *zakát*: poskytnúť podiel z príjmov na dobročinné ciele; *sawn*: dodržiavať pôst počas deviateho mesiaca lunárneho kalendára (Ramadán); *hadždž*: aspoň raz v živote vykonať púť do Mekky. Púť má predpísané pravidlá a Mekka sa vďaka nej stala jedným z najvýznamnejších svetových pútnických miest. Vznik a šírenie islamu a jeho jednotlivé smery popisuje podrobne kapitola 2.3.3.

1.2.4 Hinduizmus a indické relígie

V priestore južnej Ázie vzniklo mnoho filozofických a religióznych tradícií, ktoré sa dlhodobo formovali a ich prvky a skúsenosti sa navzájom prenikali. Postupne sa vyformovali staré védické² relígie Indoárijcov, ktorých cieľom bolo poznanie pravdy, vedúcej k osvieteniu. Osvietenie je nielen poznanie, že život je utrpením, ale aj spôsob, akým sa z kolobehu utrpenia vyslobodiť. Základným poznaním je totožnosť *átman* (individuálna identita) s *brahman* (podstata vesmíru, univerzálna podstata všetkého). Indické filozofie a náboženstvá zdôrazňujú pominuteľnosť existencie, ktorú symbolizuje aj ilúzia možnosti byť šťastný vo svete *májá*. Okrem hinduizmu a budhizmu, ktorým sa budeme bližšie venovať v ďalšom texte, najvýznamnejšími náboženskými systémami Indie sú džinizmus a sikhizmus. Spoločnými prvkami pre ne sú védické východiská, *mokša*, oslobodenie z kolobehu znovuzrodenia, mytológia

² Vedy sú staré indické modlitebné a rituálne texty, ktoré sú súčasťou hinduizmu a iných indických náboženských tradícií. Sú spievané alebo recitované. Ich súčasťami sú aj filozofické texty upanišády, popisujúce najvyšší princíp vesmíru brahma a historické eposy Mahábharáta a Rámajána. Súčasťou Mahábharáty je Pieseň Vznešeného Bhagavadgíta, kde sa popisuje cesta k vyrovnanosti – k jóge – k mókši, osvieteniu, oslobodeniu z kolobehu znovuzrodenia samsáry; dôležité je konanie v prospech druhých bez túžby po odmene. Osvieteniu môže napomôcť aj meditácia s opakovaním mantry.

a niektoré rituálne prvky, existuje však mnoho odlišností, na najvýznamnejšie upozorní ďalší text.

Džinizmus (viac než 6 miliónov veriacich, dve tretiny v Indii) je jedným z najstarších svetových náboženstiev. Jeho ústredným pojmom je *ahinsa* (tiež *ahimsa*), nenásilie voči všetkým druhom života, rovnosť a duchovná prepojenosť medzi nimi, čo vedie k úzkostlivým prejavom snahy neublížiť im. Ideál nenásilia prevzal Mahátma Gándhí a stal sa dôležitým pri boji Indie za samostatnosť. Džinisti sú askéti v odriekaní, vegáni a tolerantní voči iným náboženstvám. Sikhizmus je indickým monoteistickým náboženstvom. Po kresťanstve, islame, hinduizme, budhizme a šintoizme je s približne 30 miliónmi vyznávačmi šiestym najpočetnejším náboženstvom s najväčšou koncentráciou v Indii a predovšetkým v štáte Pandžáb, kde žije väčšina celosvetového počtu sikhov. Symbolom sikhizmu je Zlatý chrám v ich centre Amritsare (viac v kap. 3.6.1.3).

Hinduizmus je s počtom viac než 1 miliarda vyznávačov tretím najrozšírenejším náboženstvom sveta s výraznou koncentráciou v hinduistickej Indii a menšinami v Nepále a Bangladéši. Ako väčšina indických a čínskych systémov – nie je náboženstvom v európskom ponímaní. Označuje sa ako *dharma*, spôsob bytia, súlad s božským princípom, vnútorný zákon, ktorého nasledovanie prináša súlad s univerzálnou podstatou bytia. *Dharma* je cestou k univerzálnej pravde i pravdou samotnou a slovo zároveň označuje javy, ktoré sú podstatou, princípom existencie. Hinduizmus je nielen nábožensko-filozofickým, ale aj sociálnym a právnym systémom. Je považovaný za najstaršie náboženstvo sveta a je syntézou početných staroindických náboženských, duchovných a filozofických tradícií. V samotnej Indii sa jeho postavenie počas posledných troch storočí pred Kristom dočasne zhoršilo v prospech rozširujúceho sa budhizmu, potom sa začína formovať klasický hinduizmus. Hinduizmus je vnútorne nekonzistentný, je charakteristický veľkou rôznorodosťou, ktorú samotní hinduisti nevnímajú ako problém. Jednotlivé denominácie zdôrazňujú niektoré aspekty božstiev³ alebo rôzne aspekty pominuteľnosti. Súčasťou života hinduistu sú rôzne rituály, púte a festivaly. Hinduizmus je spätý so sociálnou rôznorodosťou, jeho príslušníci tvoria štyri hlavné *varny* (kasty).

³ Hlavnými bohmi (alebo skôr prejavmi „božstva“) sú stvoriteľ Brahma, udržiavateľ Višnu a ničiteľ Šiva (vesmír musí byť zničený, aby mohol byť opäť stvorený; vyjadruje to nestálosť a pominuteľnosť, charakteristickú pre indické religiózne systémy). Božstvá majú v indickej a hinduistickej tradícii rôzne vtelenia. Napríklad Višnu má mnoho vtelení (avatárov), najznámejšími sú Krišna a Ráma.

1.2.5 Budhizmus

Budhizmus síce stavia na religiózno-filozofickom vývoji Indie, kde vznikol, ale od indickej náboženskej tradície sa odlišuje, čo je jedným z dôvodov jeho rozšírenia vo svete. Budhizmus sa tak zaraďuje medzi svetové náboženstvá, s počtom príslušníkov okolo 500 mil. (číselné odhady sa veľmi výrazne líšia od 350 mil. po viac než miliardu) je štvrtým najväčším. Podobne ako iné systémy indickej duchovnej tradície vznikol ako snaha o vyslobodenie sa z nekonečného kolobehu zrodenia a smrti. Nie je spätý s kultom bohov v zmysle náboženstiev, bohovia nie sú potrební pri duchovnej ceste, je teda neteistickým náboženstvom. Zdôrazňuje prázdnotu, ničotu existencie (*śūnjatá*), meditáciu a prebudenie. Vznikol na základe skúsenosti, ktorú zažil Gautama Budha.⁴ Tretia cesta nie je cestou poznania ani askézy, ale stíšením mysle v meditácii. Budha pri skúsenosti objavil cestu k prekonaniu utrpenia, ktorá bola sformulovaná do štyroch základných právd a ušľachtilej osemdielnej cesty. Štyri pravdy hovoria o 1. existencii utrpenia; 2. žiadostiach, ktoré sú príčinou utrpenia; 3. utrpenie je možné prekonať iba zbavením sa túžob; 4. to sa dá dosiahnuť prostredníctvom osemdielnej cesty, strednej cesty, vedúcej k prebudeniu a nirváne, ktorú tvoria tri kategórie: cesty múdrosti, cesty mravnosti a cesty sústredenia. Neskôr po Budhovej smrti došlo k štiepeniu škôl, čo viedlo k súčasnemu rozdeleniu budhizmu na tri základné vetvy. Najpôvodnejšou vetvou je *théraváda*, ktorá sa rozšírila cez Srí Lanku do juhovýchodnej Ázie (Thajsko, Mjanmarsko, Laos, Kambodža) a v súčasnosti sa stáva populárnou na Západe. Zdôrazňuje očisťovanie (sedem štádií očisťovania), je spätá s meditáciou, kláštorami a mníchmi. Druhou vetvou je *vádžrajána*, tantrický alebo tibetský budhizmus, zdôrazňujúci možnosť rýchlej cesty k osvieteniu prostredníctvom tantrických metód, očistenia mysle, meditácie a recitovania mantry. Poslednou a historicky najmladšou veľkou vetvou budhizmu je mahajánový budhizmus. Rozšíril sa v severnejších oblastiach, významný je v Číne (polovica vyznávačov budhizmu všetkých vetiev), odkiaľ sa dostal do Vietnamu, na Kórejský polostrov a do Japonska. Je najpočetnejší a najvplyvnejší aj na Západe. Dôležitým pojmom v tomto smere je prázdnota. Na rozdiel od théravádového ideálu *arahanta*, ktorého cieľom je vlastné vyslobodenie z cyklu *samsáry*, vzorom v mahajánovom budhizme je *bódhisattva*, podľa ktorého nie je cesta k osvieteniu určená iba pre vyvolených, ale pre všetkých. *Bódhisattva* má ešte pred vlastným dosiahnutím osvietenia pomôcť druhým na ceste k nemu.

⁴ Podľa tradície Siddhártha Gautama, vzdelaný princ z bohatej rodiny chránený pred utrpením sveta, po stretnutí s chorým starcom začal hľadať cestu oslobodenia sa z utrpenia, spôsobovaného pomínavosťou. Zavrhol cesty dosiahnutia oslobodenia prostredníctvom poznania alebo veľmi prísnej askézy. K objaveniu strednej cesty dospel po spomienke na pocit radosti a šťastia, ktorý zažil v tieni stromu ako dieťa. Prebývanie na príjemnom mieste v tieni stromu, ďaleko od žiadostí, v stave šťastia bez túžob, v plnom prežívaní skutočností, prináša skúsenosť skutočného prebudenia (prebudený = budha). Vnútorne stíšenie viedlo k stavu bez myšlienok a pocitov, ktorý kresťanská mystika popisuje ako vliatu kontempláciu.

1.2.6 Čínske synkretické náboženstvá: taoizmus a konfucianizmus

Čína je tretou oblasťou vzniku významných systémov Ázie. Spoločný názov zahŕňa aj mahajánový budhizmus, ktorý sme rozoberali vyššie. Budhizmus vo východnej Ázii však prešiel transformáciou, bol silne ovplyvnený náplňou pojmu *tao*. V tomto texte sa sústreďime na zvyšné dva filozoficko-etické systémy vzniknuté vo východnej Ázii. Základným konceptom, od ktorého sa odvíja východoázijské myslenie, je *tao* (v japončine a kórejšine *dao*). *Tao* je cesta, princíp, podstata vesmíru, sila, ktorá je za prírodným poriadkom. Je to cesta porozumenia, intuitívneho vhľadu do podstaty existencie a života. Podobne ako je to v indickom myslení aj *tao* tvrdí, že celá realita je prejavom tej istej skutočnosti. Ďalšími pojmami sú *te*, aktívne vyjadrenie pojmu *tao*, týka sa správneho postoja, morálky (konfuciánsky výklad) alebo integrity celku (taoistické chápanie) a *čchi*, životná energia.

„Existuje niečo – mlhavé a bez tvaru, a predsa hotové a dovŕšené. Povstalo medzi nebom a zemou. Je také tiché! Také púste! Stojí samotné a nemení sa. Preniká všetkým navôkol a nič ho neohrozuje. Môže sa pokladať za matku všetkého. Jeho meno nepoznám. Označujem ho ako „tao“. Donútený dať mu meno, nazývam ho „zvrchované“ (Tao Te ťing).

Taoizmus je systémom, zloženým z dvoch súčastí – filozofického a religiózneho (otvorenie sa duchovnosti prostredníctvom okrem iného rituálov a meditácie). Základným textom taoizmu je Tao Te ťing filozofa Lao-c' (6. storočie pred Kristom), ktorej prvá časť sa zaoberá svetom (nevysloviteľnosť stvorenia, jednota s Prvotným, prázdnota: *tao*) a druhá politikou, cnosťou (*te*). Dôležitým pojmom v knihe je *wu-wej*, nečinnosť, neaktivita, zdôrazňujúca myšlienku, že veci sú v zhode s princípom *tao* a činnosť človeka to má rešpektovať prirodzeným spôsobom správania bez boja, bez násillia, „konanie nezasahovaním“. V zhode s tým sú aj tri poklady *tao*: súciti, jednoduchosť a trpezlivosť. *Tao* je jednotou vesmíru, v ktorom pôsobia protikladné sily *jin* a *jang*. Na ne ako aj iné filozofické a kozmologické základy čínskej filozofie sa zameriava kniha premien I-ťing. *Jin* (tmavý, slabý, pasívny, ženský princíp) a *jang* (svetlý, silný, aktívny, mužský princíp) sú v dynamickej rovnováhe, v neustálej premene, sú dopĺňaním protikladov. Navzájom sa nevylučujú, naopak sú na sebe závislé, podporujú sa, môžu sa navzájom meniť a ako vyjadruje aj ich znak – časť *jin* je zároveň *jang* a časť *jang* je zároveň *jin*.

Konfucianizmus je čínskym etickým systémom, takisto vychádzajúcim z konceptu *tao*, ktorý chápe ako cestu človeka a spoločnosti – ich konanie nesmie byť v rozpore s vôľou Nebies. Je racionalistickým systémom morálnych, politických a sociálnych predstáv, má však aj svoj religiózny aspekt (*šen* – bohovia, duchovia, vedomie). Konfucianizmus založil Konfucius a vyvinul sa ako etické a socio-politické myslenie a až neskôr sa obohatil o metafyzickú a kozmologickú súčasť. Počas dynastie Chan sa stal štátnou ideológiou a neskôr počas dynastie Tchang zažil obrodu⁵. Napriek

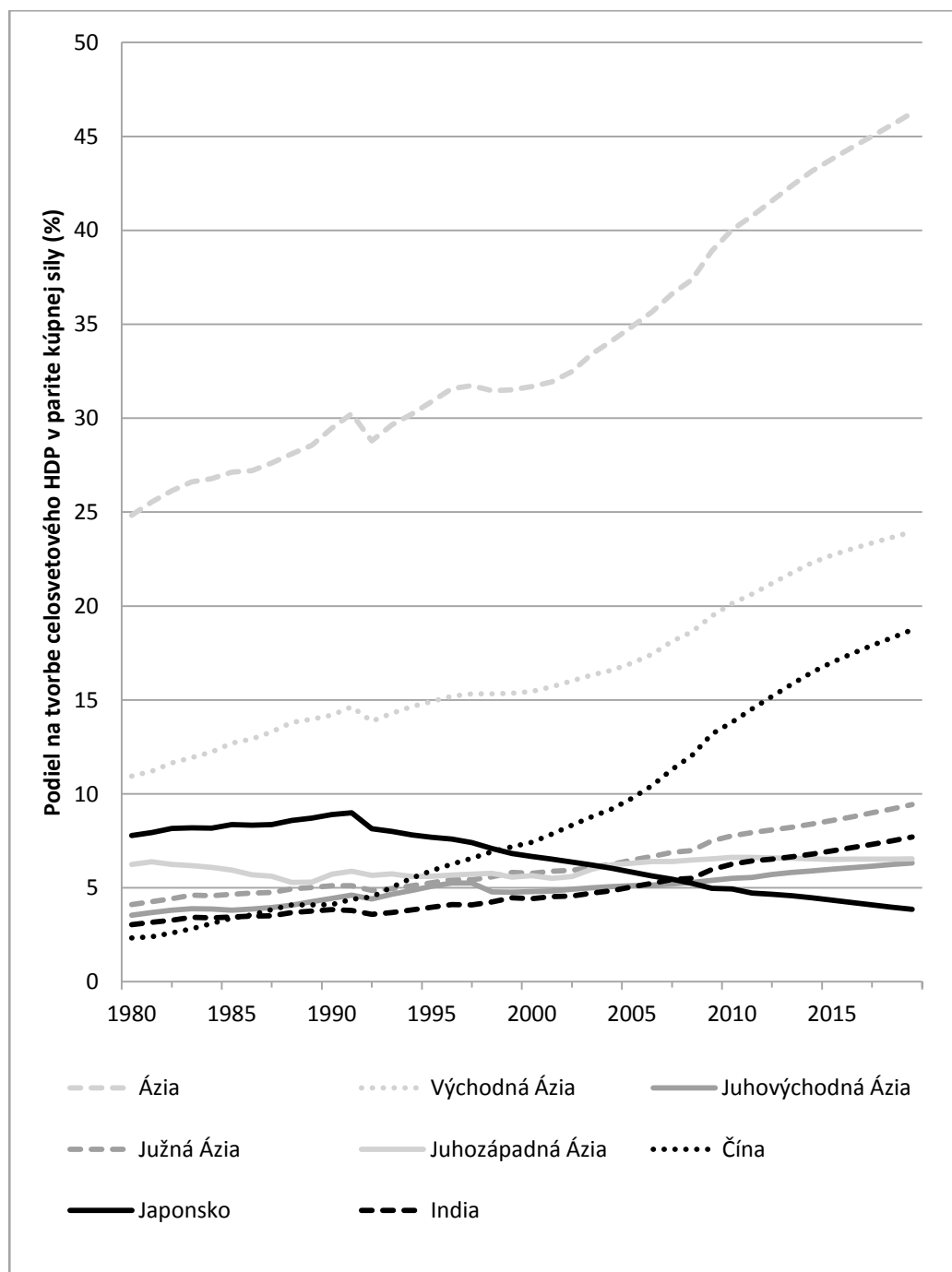
⁵ Konfucianizmus v praxi v tomto období popisuje Robert van Gulik v detektívkach, založených na príbehoch sudcu Ťi, pôsobiaceho v 7. storočí.

významu tohto filozoficko-etického systému pre čínsku spoločnosť bol v minulosti aj zaznávaný a potieraný (maoizmus), jeho popularitu zvýšil ekonomický úspech východoázijských krajín v druhej polovici 20. storočia. Má humanistický charakter s ústredným postavením pojmov spravodlivosť, správne konanie, lojalita. Ideálom je Ťün-c', konfuciánsky Pánov syn, konajúci vždy v súlade s poriadkom. Sociálna harmónia je cieľom vzťahov, ktoré sú chápané hierarchicky: zo základných vzťahov (otec – syn, starší – mladší brat, manžel – manželka, panovník – poddaný, priateľ – priateľ) je iba posledný rovným vzťahom. Východoázijské spoločnosti dodnes ako dôsledok konfuciánskej etiky ctia otca a rodinu.

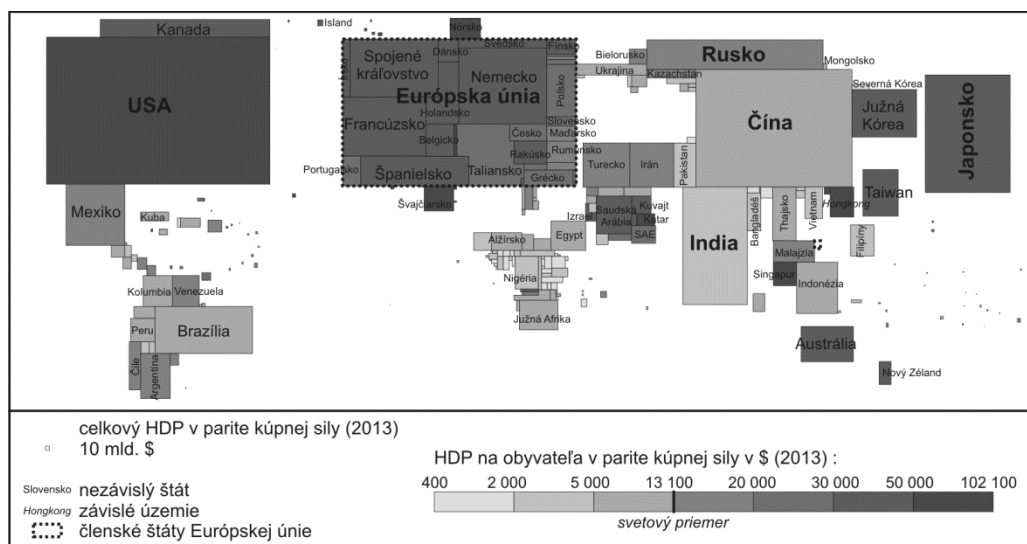
1.3 ÁZIA AKO EKONOMICKÁ VEEMOC

Ázia bola oblasťou, kde vznikali prvé civilizácie. Mezopotámia, údolie Indu a čínskych riek boli nielen prvými štátnymi útvarmi, ale zároveň sa stali najvýznamnejšími oblasťami ekonomiky sveta. Na dlhé obdobie potom aj vďaka svojej uzavretosti a sčasti aj z dôvodu technologického zaostávania stratili svoje postavenie jednej z najdôležitejších ekonomických oblastí. Obdobie záverečných desaťročí 20. storočia je spojené s opätovným nárastom ekonomického významu s perspektívou (pri naplnení optimistickej varianty vývoja) dosiahnutia vedúcej pozície vo svetovej ekonomike. Pri hodnotení meniaceho sa postavenia Ázie vo svetovej ekonomike je nevyhnutné aspoň stručne charakterizovať kontext súčasných zmien vo svetovej ekonomike: prerastenie jej internacionalizácie do globalizácie, transformáciu industriálnej ekonomiky na ekonomiku informačnej spoločnosti a priestorové zmeny vo svetovej ekonomike: rozširovanie jej jadra, nástup ázijsko-pacifickej oblasti a fenomén novej industrializácie.

Rast ekonomiky Ázie viedol k jej postaveniu ako jednej z najvýznamnejších ekonomických oblastí sveta. Je väčšou ako jej hlavní konkurenti (EÚ a USA) nielen v hodnote HDP podľa prepočítanej kúpnej sily obyvateľstva (PPP), ale aj v nominálnej hodnote vytvoreného hrubého domáceho produktu. V nominálnej hodnote HDP je po USA na druhom mieste Čína a na treťom Japonsko. Rastúce postavenie svetadielu na ekonomike sveta ešte výraznejšie ukazuje poradie krajín podľa vytvoreného ročného hrubého domáceho produktu v kúpnej sile obyvateľstva, kde po USA nasleduje trojica ázijských ekonomík v poradí 2. Čína, 3. India a 4. Japonsko. Postavenie ázijských krajín je podmienené rastom ich ekonomík; ázijské veľké a dynamicky sa rozvíjajúce ekonomiky si udržiavajú pomerne vysoké tempá rastu.

Obr. 3 Vývoj podielu Ázie (vo vymedzení tejto publikácie), jej častí a najvýznamnejších krajín na celosvetovej tvorbe HDP v parite kúpnej sily v r. 1980 – 2019 (odhad), Zdroj: Medzinárodný menový fond 2014

Obr. 4 Rozdelenie HDP vo svete v r. 2013. Spracované podľa World Factbook 2014

1.3.1 Globalizácia svetovej ekonomiky a informačná spoločnosť

Rastúce prepojenie národných ekonomík v 20. storočí umožnilo jej charakteristiku ako internacionalizovanej svetovej ekonomiky. Internacionalizácia obchodu – výmeny tovarov – bola neskôr doplnená o internacionalizáciu kapitálových tokov (priame zahraničné investície a spoločné podniky) a vývoz kapitálu neskôr, najmä v období od 70. rokov 20. storočia doplnil transfer technológií. Nasledujúce desaťročie znamenalo zintenzívnenie ekonomických väzieb, prepojenosť národných ekonomík vzrástla natoľko, že môžeme hovoriť o ich podmienenosti. Obdobie internacionalizácie svetovej ekonomiky sa mení na obdobie jej globalizácie⁶. Globalizované ekonomiky pritom vo vývoji od začiatku 80. rokov majú rýchlejšie tempá rastu ako ekonomiky, ktoré nie sú zapojené do globalizovanej svetovej ekonomiky. Globalizovaná ekonomika uľahčuje kapitálové a technologické toky, čo vedie k vysúvaniu produkcie náročnej na pracovnú silu do oblastí s lacnejšou pracovnou silou a inými výhodami. Ide síce skôr o montážne resp. technologicky menej náročné operácie s nižšou pridanou hodnotou, ale pre menšie a menej rozvinuté ázijské ekonomiky to prináša výhodu industrializácie. Skúsenosti iných krajín v minulosti (Írsko, novo-industrializované krajiny, ku ktorým sa vrátíme v kapitole 1.3.3) dokazujú, že aj cesta

⁶ Globalizácia – na rozdiel od internacionalizácie – má aj silnú kultúrnu dimenziu. Internacionalizácia sa tiež prejavuje aj v kultúrnej oblasti, v globalizovanej spoločnosti však kultúrna dimenzia získava rovnocenné postavenie s ekonomikou. „Nositeľmi“ globalizácie sú mnohonárodné spoločnosti (multinacionálne korporácie), ktoré získavajú rovnaké postavenie ako nadnárodné spoločnosti (transnacionálne korporácie) v období internacionalizácie.

investícií do pracovne náročných „montážnych“ operácií napriek obavám z dequalifikácie pracovných síl viedla v ďalšom vývoji k rozvoju náročnejších produkcií. Krajiny pritom využili svoj potenciál vybudovanej infraštruktúry a dodávateľských sietí, investícií a najmä zmeny mentality, rastúcej otvorenosti obyvateľstva voči novým technológiám, čo išlo v zhode s vybudovaním edukačného sektoru. Pritom je potrebné dodať, že ázijské ekonomiky patria medzi najotvorenejšie, čo sa týka mentality i ekonomickej politiky ich vlád, ktorá patrí svojimi postojmi voči zahraničným investíciám medzi najústretejšie.

Obdobie posledných desaťročí je charakteristické rastúcou medzinárodnou konkurenciou (viď kapitola 5.6.5 Transformácia ekonomiky a spoločnosti Japonska). Dôsledkom pre zväčša exportne orientované ázijské ekonomiky bol rast miezd v súvislosti s reorientáciou na domácu spotrebu. Ekonomický rozvoj tak mal za následok sociálny rozvoj, rast životnej úrovne. Medzi krajiny „strednej vrstvy“ sa postupne zaraďovali ďalšie, rozširovala sa semiperiféria⁷. Ekonomický rast prerastá do technologického zdokonaľovania, Čína je už nielen druhou najväčšou svetovou ekonomikou, ale zdokonaľuje svoj výskum a vývoj, edukačný sektor, kvalitu a technologickú úroveň svojich produktov.

Ázia tak vstupuje do informačnej spoločnosti. Informačná spoločnosť je ekonomickým systémom kvalitatívne nového typu, jej nástup na začiatku 90. rokov 20. storočia sa dá porovnať iba s poľnohospodárskou a priemyselnou revolúciou. Ekonomika je zameraná na tvorbu, spracovanie a distribúciu informácií, ich prenos (internet, mobilné komunikácie, komunikačné satelity). Napriek pomalšiemu vstupu kľúčových ázijských krajín do ekonomiky informačnej spoločnosti (Japonsko), v období od záveru minulého storočia najvýznamnejšie krajiny zaostávanie prekonali a dokonca sa zaradili v niektorých oblastiach digitálnej spoločnosti medzi vedúce krajiny (Japonsko, Kórejská republika). K novým technologickým veľmociam okrem nich patria niektorými črtami aj Taiwan, Singapur, Thajsko, Malajzia a India.

1.3.2 Ázijsko-pacifická oblasť a priestorové zmeny svetovej ekonomiky

Ekonomika sveta (o svetovej ekonomike môžeme hovoriť až s rozšírením ekonomiky priemyselnej spoločnosti v 20. storočí) sa rozvíjala dlhodobo predovšetkým v oblasti Stredozemného mora. Prvou oblasťou, ktorá bola ekonomicky

⁷ Podľa koncepcie svetových systémov (world-systems) amerického sociálneho historika Immanuela Wallersteina je svetový systém (medzištátny systém) tvorený jadrom, semiperifériou a perifériou. Semiperiféria je stredným článkom dynamického systému, v ktorom sa krajiny postupne pohybujú medzi jednotlivými jeho vrstvami. Tak v súčasnosti rastie počet krajín semiperiférie, zväčšuje sa popri postkomunistických krajinách najviac o ázijské štáty. Semiperiféria je najdynamickejšou súčasťou svetovej ekonomiky, „prerozdeľovateľom“ medzi jadrom a perifériou, a tak vrstvou, ktorá je počas kríz vo svetovej ekonomike najstabilnejšou.

najvýznamnejšou, bola poľnohospodárska spoločnosť v oblasti úrodného polmesiaca od údolia Nílu v Egypte cez Feníciu na Blízkom východe po Mezopotámii medzi riekami Eufrat a Tigris. Oblasť je známa ako kolíska civilizácie, zavlažovanie v oblastiach úrodných náplav riek podmienilo vznik usadlého poľnohospodárstva. Rozvoj komplexných spoločností a prvých štátov, použitie písma a kola, však neboli späté s rozsiahlymi obchodnými väzbami so susednými oblasťami. Rast obchodu a medziregionálnych ekonomických väzieb sa spája viac s ďalším obdobím, dominanciou antického sveta. Kým grécky vplyv sa týkal predovšetkým kultúry (helenizácia podstatnej časti vtedy známeho sveta), Rímska ríša bola založená na silnej „medziregionálnej ekonomike“, zapojení vzdialenejších oblastí impéria do jeho ekonomického systému (obilnica v severnej Afrike, ťažba v Hispánii, Galii a pod.) a obchode so vzdialenejšími oblasťami (Hodvábna cesta, obchod s Indiou). Neskôr sa postupne stávali ekonomicky najvýznamnejšími oblasťami námorné veľmoci – v stredoveku severotalianske mestské republiky (predovšetkým Benátky) a v období technickej revolúcie a námorných objavov Španielsko a Portugalsko.

Jadrová oblasť ekonomiky sveta sa tak až do začiatku novoveku spájala s priestorom Stredomoria. Výrazný presun nastal rastom Nizozemska ako námornej a obchodnej veľmoci v 16.-18. storočí a odvtedy až po súčasnosť si postavenie ťažiska ekonomiky sveta udržiava oblasť v severnej časti Atlantiku – severozápadná Európa a severovýchod USA s priľahlou časťou Kanady. Rozvoj severoatlantickej oblasti bol spätý s rozširovaním obchodných ciest, efektívnou výrobou v manufaktúrach a neskôr s prvou priemyselnou revolúciou, ktorá začala koncom 18. storočia vo Veľkej Británii. Obchodné a finančné centrum sa presunulo z Nizozemska do Veľkej Británie a v poslednom desaťročí 19. storočia sa USA stali najväčšou svetovou ekonomikou. V období 70. – 80. rokov 20. storočia sa priestorový rámec dominancie vo svetovej ekonomike začal označovať ako tri kryštalizačné jadrá svetovej ekonomiky. Ekonomicky najsilnejšími oblasťami sa stali USA, Západná Európa a Japonsko. Nástup Japonska a rast štyroch tigrov – novoindustrializovaných krajín východnej Ázie – naznačoval rodiaču sa priestorovú zmenu vo svetovej ekonomike – nástup ázijsko-pacifickej oblasti.

Záver 20. storočia bol vo svetovej ekonomike charakteristický jej globalizáciou a nástupom informačnej spoločnosti. Hlboké produkčné, štrukturálne a technologické zmeny sa odrazili aj v zmenách priestorových. Populárnym sa stalo heslo, späté s rastúcim významom ázijských ekonomík: „21. storočie – storočie Ázie.“ Heslo vychádzalo z ekonomického boomu Japonska po druhej svetovej vojne, ktorý nasledovali najprv štyri novoindustrializované krajiny, neskôr rozšírené, najmä o Thajsko a Malajziu. Po roku 1980 zaznamenávala najrýchlejšiu rast spomedzi veľkých ekonomík Čína a v období okolo roku 1990 sa k nim pridala India (s dovtedy zastaranou ekonomickou štruktúrou), ale aj Turecko a ďalšie krajiny. Celkovo vo svetovej ekonomike rástli rýchlo predovšetkým rozvojové resp. rozvíjajúce sa krajiny, ich nástup symbolizuje skupina krajín BRICS – Brazília, Rusko, India, Čína, JAR – ktoré by sa mali v blízkej budúcnosti stať rozhodujúcimi vo svetovej ekonomike. Rast Ázie je iba jednou súčasťou nástupu ázijsko-pacifickej oblasti, ktorá sa dnes už veľkosťou ekonomiky, jej progresívnym charakterom a najmä dynamikou svojho rastu

vyrovnáva severoatlantickej oblasti. Popri ázijských ekonomikách rýchlo rastie aj Austrália, druhou súčasťou je však rast západných častí oboch Amerík: Čile, Mexika, západných provincií Kanady (Britská Kolumbia a Alberta rastú najrýchlejšie zo všetkých kanadských provincií) a oblastí v západných a južných štátoch USA, v oblasti sunbeltu, ktorý rastie ekonomicky a populačne rýchlejšie ako snowbelt (priemyselný trojuholník na severovýchode USA).

1.3.3 Nová industrializácia ako cesta ekonomického rozvoja

Prvá priemyselná revolúcia najmä v období 19. storočia podmienila rast ekonomík dnešných vyspelých krajín, z veľkej časti koloniálnych mocností západnej Európy a Severnej Ameriky. Ich nasledujúci rozvoj bol postupný a dôsledkom okrem iného je aj rôznorodosť ich ekonomík, rovnomerné zastúpenie „starých“ a „nových“ odvetví. Industrializácia postupovala v Európe do ďalších oblastí, v rozvojovom svete však prebiehala zväčša až v druhej polovici 20. storočia (výnimkou bola napr. Argentína, išlo však o rozvoj na základe miestnych zdrojov). Podobne to bolo aj v ázijských krajinách s výnimkou Japonska. Niektoré väčšie krajiny neskôr prešli industrializáciou cestou nahrádzania importu⁸ (India, Čína) a ďalšou formou industrializácie prešli ropné štáty juhozápadnej Ázie, ktoré rozvíjali odvetvia spracúvajúce ropu.

Iným špecifickým typom industrializácie prešli štáty východnej Ázie. Ich forma industrializácie dostala názov nová industrializácia a krajiny sa začali nazývať novoindustrializované. Štyri tigre – Kórejská republika, Taiwan, Hongkong a Singapur začali svoj rozvoj priemyslu už koncom 50. rokov 20. storočia, išlo však o spracovanie miestnych zdrojov a až neskôr o rozvoj základných odvetví, na ktoré mohla nadviazať ďalšia industrializácia, diverzifikácia priemyslu, rozvoj nadväzujúcich odvetví. Skutočná nová industrializácia však prebiehala až od konca 60. rokov, kedy sa rozvíjali na základe importovaných investícií a technológií montážne operácie odvetví, ktoré sa stali pre tento región charakteristické: spotrebnej a domácej elektroniky, automobilov, neskôr počítačov a telekomunikácií. Rozhodujúcou etapou bola ďalšia fáza industrializácie, kedy sa od polovice 80. rokov rozvíjala výroba na základe vlastného výskumu a vývoja. Ekonomický rast bol veľmi rýchly, miestami dosahoval 10 %. Faktory ekonomického rastu boli podobné Japonsku (viď kapitola 5.6.5 Transformácia ekonomiky a spoločnosti Japonska). Išlo teda na základe lacných pracovných síl, konfuciánskej etiky, podpory štátu (najnižšie daňové zaťaženie, proexportná politika) a iných faktorov o rozvoj na základe proexportnej politiky⁹. Rozvíjali sa teda primárne

⁸ Nahrádzanie importu (import substitution) je ekonomická politika, ktorú uskutočňovali rozvojové krajiny po získaní samostatnosti a podobne aj socialistické krajiny. Pretrhnutím väzieb s vyspelými krajinami, teda so svetovou ekonomikou, museli rozvíjať výrobu produktov, ktoré nemohli dovážať. Nevyhnutné pritom bolo, najmä v prípade väčších krajín, budovať základné odvetvia (energetika, oceliarstvo a pod.)

⁹ Odborníci sa zhodujú, že existujú dva typy novej industrializácie: ázijský a latinskoamerický. Ekonomiky latinskoamerického typu sa rozvíjajú na základe surovín (raw oriented newly industrializing countries), kým ázijské novoindustrializované krajiny dostali názov export oriented NICs.

odvetvia s vyššou pridanou hodnotou. Kórejská republika a Taiwan sa stali postupne významnými producentmi elektroniky, počítačov, telekomunikácií, automobilov a iných produktov (Kórejská republika aj tradičných odvetví, akými sú oceliarstvo a výroba lodí), Singapur (ktorého rozvoj podmienila vynikajúca dopravná poloha) a najmä Hongkong sa stali významnými svetovými finančnými centrami.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite obrazné spojenie „Meniaci sa obor“ pre celkovú charakteristiku Ázie. Uved'te procesy a fakty, ktoré podporujú tento opis a ktoré mu protirečia.**
- **Vývojovými diagramami vystihnite podstatu jednotlivých svetových náboženstiev, poprípade filozofických smerov, ktoré vznikli na území Ázie. Priestorovo lokalizujte ich najvýznamnejšie koncentrácie. Načrtnite ich v podobe geometrických útvarov v obrysovej mape Ázie.**
- **Na základe analýzy odôvodnite tvrdenie: Ázia je najrýchlejšie sa rozvíjajúca svetová veľmoc. Toto tvrdenie doložte vlastnými schémami diagramov, ktoré argumentačne zhrniete.**

2 JUHOZÁPADNÁ ÁZIA

DANIEL GURŇÁK

Vymedzenie juhozápadnej Ázie nie je spravidla v literatúre celkom jednotné (Skokan 2006, Šindler, Baar 1989, Kinský, Málek, Vrána 1965). Autori sa zhodujú najmä v tom, že jednotiacim prvkom tejto časti Ázie je najmä islamsko-arabská kultúra, no ani toto vymedzenie nie je jednoznačné. Nesporné je, že územným jadrom tohto ázijského makroregiónu je Arabský polostrov a "priľahlé" územia pôvodného úrodného polmesiaca, teda historická Levanta, Sýria a Mezopotámia, ku ktorej sa pripája horská obruba vyplňujúca Turecko a Irán. Za veľmi sporné sa považuje zahrnutie regiónu Zakaukazska, hoci čisto z polohového hľadiska by išlo o opodstatnený krok. Rovnako je diskutabilné začlenenie územia Afganistanu nielen do juhozápadnej, ale aj do južnej či strednej Ázie.

Vzhľadom na koncepciu tejto publikácie, zohľadňujúc viaceré faktory polohové, kultúrne, sociálne, politicko-geografické, či ekonomické sme vymedzili región juhozápadnej Ázie ako územie vyhraničené na severe a severovýchode územiami dnešného Turecka, Iránu a Afganistanu vrátane, samozrejme spolu so všetkými ázijskými, prevažne arabskými štátmi južne od prvých dvoch menovaných krajín.

Úvodom možno o makroregión juhozápadnej Ázie naznačiť niekoľko základných špecifických črt, ktoré budeme v ďalších kapitolách rozvíjať a sústreďovať na ne pozornosť. Z hľadiska fyzickogeografického ide o prevažne aridnú oblasť, kde otázka kontroly, využívania a distribúcie výrazne limitovaných vodných zdrojov od počiatkov najstarších civilizácií formovala vývoj ľudskej spoločnosti, či už z hľadiska jej vnútornej organizácie, veľmi nerovnomernej priestorovej distribúcie a ekonomických aktivít. Oblasť juhozápadnej Ázie je v súčasnosti považovaná z hľadiska kultúrneho aspoň na prvý pohľad za relatívne "monotónnu". Ako sme už spomenuli, za jej hlavný typický znak sa považuje najmä islam, ktorý práve v tejto časti sveta vznikol a stále tu má svoje živé korene. Lenže svoje korene tu má i kresťanstvo a judaizmus a hoci oba tieto kultúrno-náboženské celky tvoria dnes výrazne menšinový element tejto časti sveta, zohrávajú nielen v jej minulosti, ale aj v súčasnosti veľmi dôležitú úlohu. Keď už spomíname islam, treba zdôrazniť, že v juhozápadnej Ázii ide z hľadiska kultúry o dominantné prepojenie islamu s arabskou kultúrou, no i toto prepojenie nie je jedinou variáciou islamu. Už stáročia, v prípade Iránu dokonca od čias vzniku a prvotného šírenia islamu v 7. storočí, sa toto prepojenie arabskej kultúry a islamu narušilo vlastnými "lokálnymi" perzskými tradíciami. "Arabskú" jednotu islamu ďalej narušila islamizácia Turkov, ale aj obyvateľov Afganistanu, ktorí síce prijali spolu s

náboženstvom mnohé prvky arabskej kultúry (na čele s arabským písmom), no zároveň si ponechali mnoho z vlastného kultúrneho dedičstva (predovšetkým národné jazyky). Dokonca ani islam v regióne juhozápadnej Ázie nezostal jednotný, ba dokonca sa ihneď v zárodku rozdelil na viacero súperiacich smerov, z ktorých sa presadili predovšetkým dva – sunitský islam a šiitský islam. Napriek uvedeným rozdielnostiam, ktoré sú samozrejme omnoho zložitejšie, však možno konštatovať, že makroregión juhozápadnej Ázie predstavuje stále jadro svetového islamu z náboženského i kultúrneho aspektu, napriek tomu, že z hľadiska napr. počtu veriacich bol prečíslený už inými regiónmi sveta.

S otázkou náboženstva ako typickej črty juhozápadnej Ázie súvisí jej ďalšia špecifickosť. Juhozápadná Ázia patrí k miestam, kde sa vznikli najstaršie civilizácie na Zemi, od ktorých možno sledovať vývojovú líniu k mnohým ďalším nasledovným civilizáciám, kultúram i náboženským systémom. Svoje korene z tejto časti sveta okrem islamu odvodzuje už spomínaný judaizmus i všetky kresťanské kultúry. Juhozápadná Ázia bola na druhej strane už od počiatkov prvých civilizácií aj kontaktnou a konfliktnou zónou medzi rôznymi kultúrami, ktoré sa až neskôr čiastočne identifikovali najmä so svetovými náboženstvami. Tieto kultúrno-historické faktory spolu so strategickou polohou juhozápadnej Ázie boli základnými dôvodmi, prečo je táto časť Zeme dodnes tak enormne politicko-geograficky exponovaná. Inými slovami to sú dôvody, prečo do pôvodne zdanlivo lokálnych sporov a konfliktov sú vťahované priamo alebo nepriamo, často len ideologicky, či psychicky milióny ľudí z celého sveta. Preto z hľadiska geografických mierok v globálnom meradle miniatúrne teritoriálne spory, napr. na území Izraela a Okupovaných území (napr. Východného Jeruzalema), sú intenzívne vnímané nielen priamymi aktérmi na danom mieste a v jeho blízkom okolí, ale ako súčasť súboja ideológií sa stali katalyzátorom vzťahov medzi Židmi, moslimami a do značnej miery i kresťanmi prakticky vo väčšine ostatného sveta.

Ďalším fenoménom súčasnej juhozápadnej Ázie je predovšetkým ropa. Podľa rôznych odhadov sa na území tejto časti Ázie nachádza 50-60 % svetových zásob tejto strategickej suroviny, pričom je podstatné, že väčšina miestnej ropnej produkcie je určená na export. Tento fakt spôsobuje, že okrem už spomenutých kultúrno-historických faktorov je dianie v oblasti juhozápadnej Ázie mimoriadne a často takmer životne dôležité pre množstvo krajín sveta, predovšetkým však pre najväčších dovozcov a spotrebiteľov ropy, medzi ktorými je väčšina ekonomicky najvýznamnejších štátov sveta. Avšak úloha ropy sa prejavila nielen v tom, že od počiatku 20. storočia dramaticky stúpol strategický význam juhozápadnej Ázie vo svete. Export ropy a najmä zvyšujúce sa príjmy z neho zásadným spôsobom deformovali aj vnútorný vývoj viacerých krajín tejto časti Ázie. Podmienili nielen zmenu životnej úrovne obyvateľov niektorých krajín, ale vyvolali aj zásadné priestorové zmeny v osídlení, hospodárskom rozvoji, migráciách a pod.

Samozrejme vypočítavať by sme mohli viacero typických črt juhozápadnej Ázie, no spomenieme ešte jednu, ktorou sa pomerne výrazne odlišuje od ostatných makroregiónov Ázie. Tou črtou je politická roztrieštenosť juhozápadnej Ázie. Nejde len o to, že z pomedzi ostatných makroregiónov Ázie ju tvorí najväčší počet štátov, ale

podstatný je najmä fakt, že v tejto časti Ázie chýba dominantný štát, ktorý by tvoril ústrednú mocnosť v kultúrnom, politickom i ekonomickom ohľade, podobne ako je takouto ústrednou mocnosťou India v južnej Ázii, či Indonézia v juhovýchodnej a Čína vo východnej Ázii (bez Japonska). V juhozápadnej Ázii sa vplyvom zložitého historického vývoja vytvorila situácia, ktorú sme už naznačili v pasáži o náboženstve a kultúre. Išlo teda o neustálu konfrontáciu viacerých elementov v rôznych rovinách, najmä však v náboženskej a etnickej rovine, no v neposlednom rade i v ekonomickej rovine. A tak sa vytvorila situácia, ktorá predznamenalala skutočnosť, že v predmetnom regióne existuje trojica najsilnejších rivalov – Turecko, Irán, Saudská Arábia, ktorí sa snažia (so striedavými úspechmi) získať rozhodujúci vplyv v regióne, teda najmä nad ostatnými miestnymi menšími štátmi. Lenže tejto ich snahe o hegemoniu bránia najmä zakorenené náboženské (v rovine islamu až sektárske) nezmieriteľnosti (sunniti – a v rámci nich wahhábisti verzus šíiti) a vzájomná etnická odlišnosť (Arabi verzus Turci a Peržania). No a samozrejme svoju úlohu zohráva i, nazvime to "geometria moci", ktorá do značnej miery vylučuje, aby v skupine porovnateľne ľudnatých, či ekonomicky, ale i vojensky podobne silných mocností jedna z nich získala rozhodujúci vplyv. Prítom platí, že jednotlivé zložky moci týchto krajín je do istej miery možné vzájomne kompenzovať¹⁰. Samozrejme na politickej roztrieštenosti juhozápadnej Ázie majú svoj podiel aj vonkajšie vplyvy – najmä zásahy veľmocí. Tie sa už posledné zhruba dve storočia snažili oslabiť centrálnu moc domácich veľmocí, vtedy najmä Osmanskej ríše, práve podporou partikularizmu, či už na základe etnickom (podpora Arabov proti Turkom v 1. svetovej vojne) alebo aj rodovo-klanovom (podpora nezávislosti malých monarchií voči veľkým štátom). Pričom od 1. svetovej vojny, kedy sa vytvorili základy rozdelenia juhozápadnej Ázie existujúce v podstate dodnes, sa úloha veľmocí¹¹ v zásade nezmenila a opiera sa o udržiavanie vzájomnej rovnováhy a mocenskej diverzifikácie priestoru v regióne.

Ak teda máme veľmi zjednodušene charakterizovať juhozápadnú Áziu, môžeme ju označiť za prevažne aridný makroregión so značne nevyrovnanými a nerovnomerne rozmiestnenými prírodnými zdrojmi, ktorý má ale veľmi strategickú polohu. Je z celosvetového hľadiska významný ako "kolíska" najstarších civilizácií a významných svetových náboženstiev, čo ho dostáva do "zorného poľa" celosvetového diania, napriek tomu, že v súčasnosti tu dominuje takmer výlučne islam. Ďalším aspektom významným z celosvetového hľadiska je ropa, ktorá do značnej miery ovplyvnila vývoj regiónu v posledných desaťročiach. No a napokon v rámci Ázie ide o politicky

¹⁰ Napr. Saudská Arábia kompenzuje svoje obmedzené ľudské zdroje, ale i v podstate jednostranne rozvinutú ekonomiku enormnou solventnosťou a schopnosťou priamymi nákupmi získavať vo viac ako dostatočnom množstve jednak najmodernejšiu vojenskú techniku, jednak môže budovať modernú infraštruktúru. Zároveň priťahuje dostatok kvalifikovaných ľudských síl na zabezpečenie jej fungovania a lojalitu väčšiny (najmä domáceho) obyvateľstva si zabezpečuje udržiavaním vysokej životnej úrovne. Týmto zatiaľ dostatočne vyvažuje najmä demografickú prevahu Iránu, ktorého viaceré domáce zdroje sú výrazne obmedzenejšie.

¹¹ I tie sa postupne menili, napr. Veľkú Britániu vystriedali od 50-tych rokov USA.

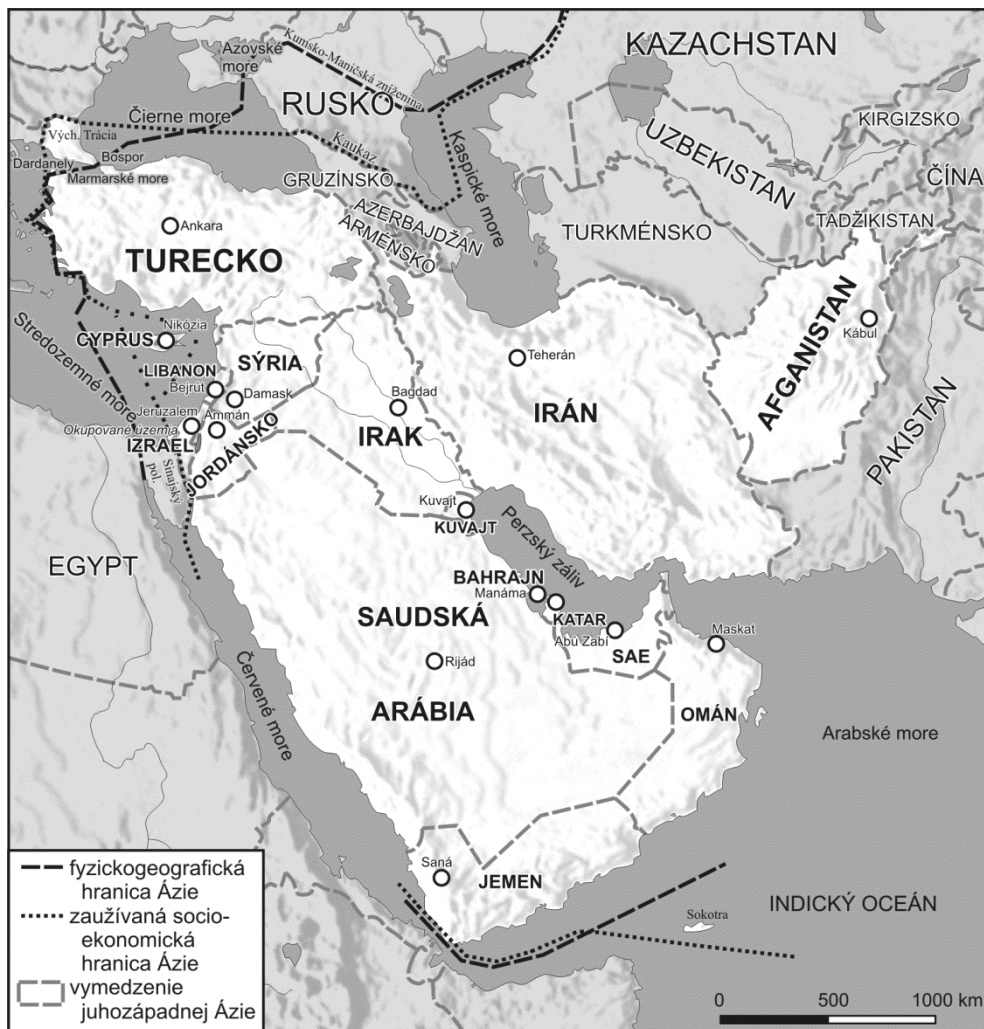
najroztrieštenejší makroregión s absenciou z rôznych uhlov pohľadu dominantnej mocnosti/krajiny, ako je to typické pre ostatné makroregióny Ázie.

2.1 POLOHA A VYMEDZENIE JUHOZÁPADNEJ ÁZIE

Skôr ako opíšeme polohu juhozápadnej Ázie, musíme sa venovať problému jej vymedzenia. Ako sme už v úvode naznačili, v prípade tejto časti Ázie nie je uvedená otázka prijímaná jednoznačne. Táto skutočnosť čiastočne vyplýva aj z polohy juhozápadnej Ázie, pretože touto svojou časťou sa Ázia dotýka Afriky a čiastočne i Európy, pričom tak z hľadiska fyzickogeografického, no najmä z hľadiska sociokultúrneho tieto vymedzenia nie sú tak jednoznačné, ako by sa na prvý pohľad dalo predpokladať. Ešte nejednoznačnejšie je vymedzenie juhozápadnej Ázie voči ostatným častiam Ázie.

Ak sa teda zameriame najskôr na vonkajšie hranice Ázie na juhozápade, tak južné a juhozápadné vymedzenie juhozápadnej Ázie je jednoznačne dané svetovým oceánom, v tomto prípade Indickým oceánom a jeho okrajovými morami: Arabským morom, Adenským zálivom a Červeným morom s jeho vybiehajúcim Suezským zálivom. S Afrikou je juhozápadná Ázia spojená pomerne úzkym pruhom pevniny, ktorý bol iba pred necelými 150 rokmi prerušený prekopaním Suezského prieplavu. Práve línia prieplavu je od tých čias vnímaná ako hranica medzi Afrikou a Áziou, lenže územie prevažne afrického Egypta zaberá aj východný breh prieplavu, ktorý je tvorený pomerne riedko osídleným Sinajským polostrovom (61 000 km², 1,4 mil. obyvateľov (Britannica 2014)). Spravidla sa preto zo socioekonomického hľadiska región Sinajského polostrova nevyčleňuje osobitne a pridáva sa k Afrike. Za hranicu Ázie a Afriky preto uvažujeme v našom prípade hranicu Egypta s Izraelom a Pásmom Gazy. Ďalej na sever tvorí hranicu juhozápadnej Ázie Stredozemné more a Čierne more spojené úžinami Bospor a Dardanely a Marmarským morom. Z ostrovov sa k Ázii radí stredomorský Cyprus, ktorý je z hľadiska fyzickogeografického jednoznačne súčasťou Ázie, no z hľadiska socioekonomického a najmä politického (predovšetkým od vstupu do EÚ v r. 2004) je už často vnímaný ako súčasť Európy. Ďalšou problematickou zónou je oblasť Kaukazu a Zakaukazska. Suchozemské hranice Ázie s Európou podľa u nás prijímanej definície vedú od ústia Donu cez Kumsko-Manyčskú zníženinu (Král 1999) k pobrežiu Kaspického mora, zvyšok hranice európsko-ázijskej hranice v línii rieky Emby a pohoria Ural je už jednoznačne mimo rámca juhozápadnej Ázie. Rozhranie Európy a Ázie medzi Azovským/Čiernym morom a Kaspickým morom, ktoré však ako reálne existujúce fyzickogeografické rozhranie neexistuje, by z hľadiska polohy malo byť aj hranicou juhozápadnej Ázie, pretože toto územie je od zvyšku ostatnej Ázie oddelené Kaspickým morom a po súši je spojené iba s juhozápadnou Áziou. Lenže vzhľadom na kultúrno-historické, ale najmä silné ekonomické a politické väzby s Ruskom dané niekoľko storočnou ruskou dominanciou v tomto priestore spôsobujú, že región ruského Kaukazu (teda územie Ruskej federácie od vyššie

definovanej hranice Ázie s Európou po hranice Ruska na hlavnom hrebeni Kaukazu) je často vnímaný ešte ako súčasť Európy, kým oblasť troch štátov Zakaukazska sa často vníma ako samostatný špecifický región Ázie.

Obr. 5 Vymedzenie regiónu juhozápadnej Ázie

Z uvedeného vyplýva, že napriek rôznym členeniam budeme pre naše účely vnímať ako severnú hranicu juhozápadnej Ázie severné hranice súčasného Turecka a Iránu. Z praktických dôvodov do nášho prehľadu zahrnieme celé územie Turecka vrátane jeho európskeho územia – regiónu Východnej Trácie (23 764 km², cca 10 mil. obyvateľov (Liščák, Fojtík 1996)). Poslednou hranicou, ktorú nám zostáva vymedziť, je východná hranica juhozápadnej Ázie, tá sa najčastejšie stotožňuje s východnými hranicami súčasného Iránu. No toto vymedzenie tak z hľadiska fyzickogeografického ako aj z kultúrohistorického nie je jednoznačné. Problematické je najmä začlenenie Afganistanu k makroregiónom Ázie, ide totiž o typický hraničný región, ktorý z

hľadiska fyzickogeografického, kultúrohistorického a do značnej miery aj politického má silné väzby (buď ako celok alebo jeho časti) k juhozápadnej, južnej i strednej Ázii. Vzhľadom na dianie v Afganistane od sklonku 20. storočia, ako aj na vývoj po roku 2001 sme sa rozhodli ho zahrnúť do juhozápadnej Ázie.

V tejto publikácii sme z vyššie uvedených dôvodov vymedzili makroregión juhozápadnej Ázie ako súhrn štátnych území štátov: Turecka, Cypru, Sýrie, Libanonu, Izraela a Okupovaných území, Jordánska, Saudskej Arábie, Jemenu, Ománu, Spojených arabských emirátov, Kataru, Bahrajnu, Kuvajtu, Iraku, Iránu a Afganistanu. Pre väčšiu časť takto vymedzeného makroregiónu sa v literatúre používajú rôzne označenia. Najčastejšie sa vyskytuje pojem Blízky východ (spravidla bez Turecka a Afganistanu), ktorý je ale v anglosaskej literatúre označovaný ako Stredný východ (Middle East) (World Factbook 2014). Niekedy sa tiež používa z arabčiny prevzatý pojem Mašrik (Skokan 2006) ako protiklad k pojmu Maghreb (severozápadná Afrika).

Tab. 1 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov juhozápadnej Ázie

	rozloha (km ²)	počet obyvateľov (2014)
Afganistan	652 230	31 822 848
Bahrajn	760	1 314 089
Cyprus*	9 251	1 172 458
Irak	438 317	32 585 692
Irán	1 648 195	80 840 713
Izrael	20 770	7 821 850
Jordánsko	89 342	7 930 491
Jemen	527 968	26 052 966
Katar	11 586	2 123 160
Kuvajt	17 818	2 742 711
Libanon	10 400	5 882 562
Okupované územia (Palestína)	6 220	4 547 431
Omán	309 500	3 219 775
Saudská Arábia	2 149 690	27 345 986
Spojené arabské emiráty	83 600	5 628 805
Sýria	185 180	17 951 639
Turecko	783 562	81 619 392
spolu	6 944 389	340 602 568

* údaje za celý ostrov

Zdroj: World Factbook 2014

Makroregión juhozápadnej Ázie v nami vymedzenom rozsahu zaberá 6,944 mil. km², čo predstavuje cca 15,6 %, rozlohy celej Ázie. Na tomto území žije spolu 340,6 mil. obyvateľov (2014) (World Factbook 2014), ktorí však tvoria iba niečo viac ako 8,1 % obyvateľstva Ázie. Juhozápadná Ázia siaha od 26° 4' v. g. d. na západe (mys Baba Burun na západnom pobreží polostrova Malá Ázia) po 74° 53' v. g. d. na

východe (východný cíp afganistanského Váchanského koridoru na hraniciach s Čínou a Tadžikistanom) a od 42° 5' s. g. š. (mys Ince Burun pri Sinope na tureckom pobreží Čierneho mora) po 12° 35' s. g. š. (jemenské pobrežie Adenského zálivu)¹². V západo-východnom smere tak dosahuje juhozápadná Ázia dĺžku až 4 250 km a v severo-južnom smere maximálne 3 200 km.

Úlohy a zadania:

- **Zdôvodnite, prečo neexistuje jednotné a všeobecné platné vymedzenie regiónu juhozápadnej Ázie?**
- **Argumentmi doložte odlišnosti politického rozdelenia juhozápadnej Ázie od ostatných makroregiónov svetadiela. Zhodnoťte dôsledky tohto delenia a načrtnite možné scenáre jeho ďalšieho vývoja?**

2.2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ JUHOZÁPADNEJ ÁZIE

Juhozápadná Ázia má pomerne pestré prírodné podmienky. Hoci sme v úvode vyzdvihli najmä jej prevažne aridný charakter, v skutočnosti sú tamojšie prírodné pomery pestrejšie.

2.2.1 Geologický podklad a reliéf

Jedným z určujúcich prírodných faktorov celej oblasti je tektonická stavba. Podoba geologickej stavby a reliéfu juhozápadnej Ázie je výrazne podmienená jej špecifickou polohou na pomerne nestabilnom styku troch litosferických dosiek: Euroázijskej, Arabskej a Africkej. Tektonické procesy určené pohybom týchto dosiek vytvorili dva základné celky, z ktorých sa juhozápadná Ázia skladá. Jej centrálna časť – Arabský polostrov, Mezopotámska nížina, ale i Perzský záliv sú tvorené Arabskou doskou. Arabská doska sa v treťohorách oddelila od Africkej dosky, pričom riftovú zónu vyplnilo sčasti Červené more. Arabská doska sa pohybuje smerom na severovýchod, kde sa v oblasti juhozápadného Iránu a východného Turecka zasúva pod Euroázijskú dosku. Arabská doska tak predstavuje naklonenú platňu vyzdvihnutú na západe a juhozápade, ktorá klesá smerom na severovýchod, pričom jej malú časť – Perzský záliv zalialo plytké more. Práve na styku Eurázijskej a Arabskej dosky sa vytvorilo v

¹² Najjužnejším územím Jemenu je však ostrov Sokotra a priľahlé neosídlené súostrovia Abd al Kuri s ostrovčekom Darza siahajúce až na 12° 5' sev. g. š.. Táto skupina ostrovov však patrí geograficky k Afrike.

treťohorách mohutné horské pásmo tiahnuce sa pozdĺž južného pobrežia Iránu a ďalej okolo jeho juhozápadných a západných hraníc smerom do výhodného Turecka. Časť Eurázijskej litosferickej dosky na území Malej Ázie sa oddelila ako samostatná Anatólska doska, ktorej centrálnu časť, Anatólsku plošinu taktiež obklopuje prstenec pohorí. Uvedená rozsiahla horská sústava tiahnuca sa cez väčšinu Turecka a značnú časť Iránu je súčasťou rozsiahlej Alpsko-himalájskej sústavy a práve v oblasti juhozápadnej Ázie je typická značnou seizmickou aktivitou, ktorá sa nezriedka prejavuje aj veľmi ničivými zemetraseniami. Sopečná činnosť v tejto oblasti mala oveľa menší rozsah a súčasnosti je minimálna, no stopy po nej sú neprehliadnuteľné, najmä v podobe jednotlivých vulkanických kužeľov na území Turecka i Iránu. Špecifickým tektonickým útvarom na území juhozápadnej Ázie je najsevernejšia časť riftovej zóny medzi Africkou a Arabskou doskou. Tá totiž pokračuje dnom Červeného mora a Akabského zálivu ďalej na súš, kde vytvára riftové údolie klesajúce hlboko pod úroveň hladiny svetového oceánu – údolie rieky Jordán a depresiu Mŕtveho mora, ktorá je najnižšie položenou súšou na Zemi (420 m pod úrovňou hladiny mora). Územie Sinajského polostrova, Izraela, Palestíny a časti Libanonu tak tvoria severovýchodný cíp Africkej litosferickej dosky. Najvýchodnejšia časť juhozápadnej Ázie – Afganistan je už súčasťou Pamírskeho horského uzla, ktorý tvorí kontaktnú zónu Euroázijskej a Indickej litosferickej dosky.

Geologické zloženie juhozápadnej Ázie je taktiež pomerne komplikované. Arabská litosferická doska je tvorená prevažne starými kryštalickými horninami vystupujúcimi na povrch hlavne na západe a juhu Arabského polostrova. Smerom na východ a severovýchod sú tieto staré horniny prekryté rozrušenými horninami, často v podobe pieskov. Nižšie položené, tektonicky poklesnuté východné časti Arabskej tabule sú už tvorené sedimentárnymi, prevažne druhohornými horninami (vápencami, pieskovecami). Týmito horninami sú tvorené i pohoria na krajnom severovýchode Arabského polostrova (Ománske hory). Mezopotámska nížina je tvorená predovšetkým kvartérnymi riečnymi sedimentmi. Vedľajším dôsledkom tektonickej činnosti sú mladšie treťohorné a štvrťhorné vulkanické útvary väčšinou lokálnych rozmerov (západná Arábia), ale vyskytujú sa i zvyšky starších druhohorných vulkanitov (Kunský, Málek, Vrána 1965). Prevažne hornaté východné pobrežie Stredozemného mora je budované najmä vápencami a pieskovecami, podobne ako vnútrozemské územia ďalej na východ vo vnútrozemí Sýrie a Jordánska. Miestami sa i v týchto častiach juhozápadnej Ázie vyskytujú vulkanity. Veľmi pestrá je geologická stavba územia Turecka, najmladšie sú pásma pohorí lemujúce sever a juh centrálnej Anatólskej plošiny, ktoré boli vytvorené treťohorným alpsko-himalájskym vrásnením. Geologicky je severné pásmo pohorí (Pontské vrchy) tvorené kryštalickými bridlicami a prvohornými horninami s výskytom žúl a vulkanických vyvrelých (čadičov a andezitov) i sedimentárných (tufov) hornín. Južné horské pásmo (Tauros) je tvorené najmä sedimentárnymi horninami (vápencami) s hojným výskytom krasových javov. Východnejšie ležiaci Antitauros je už tvorený zmesou viacerých vyvrásnených hornín opäť s výskytom vulkanitov. Západný okraj Malej Ázie je tvorený členitým horským systémom s veľmi pestrú geologickou stavbou čiastočne zo starých prvohorných i mladších sedimentárných druhohorných hornín. Centrálna Anatólska plošina je budovaná neogénnymi sedimentami, ktoré sú miestami rozrušené vulkanitmi v podobe

sopečných kužeľov. Do istej miery podobnú pestrú geologickú stavbu má i Irán, kde tiež centrálne položenú Iránsku plošinu, tvorenú sedimentárnymi treťohornými horninami s občasným výskytom vulkanitov, lemujú pohoria s pestrú geologickou stavbou. Severnú horskú obrubu tvoria pohoria Elborz a Kopet Dag tvorené prevažne vyvrásnenými starými prvohornými a starohornými horninami, pomedzi ktoré prenikajú opäť vulkanity. Západnú a juhozápadnú obrubu Iránskej plošiny tvorí pohorie Zagros tiež s podobne zložitou geologickou stavbou hornín rôzneho veku, najmä prvo- a druhohorného. Podobne pestrá je i geologická stavba Afganistanu. Jeho územie vyplňa najmä pohorie Hindúkuš tvorené prevažne prevrásnenými premenenými horninami a kryštalicými horninami (bridlice, ruly, žuly).

Nerastné bohatstvo juhozápadnej Ázie má nesmierny význam z celosvetového hľadiska, najmä pokiaľ ide o využívané ložiská ropy a zemného plynu, no okrem nich majú značný význam i ložiská ďalších rudných i nerudných surovín. Najmä výskyt rudných nerastov je viazaný na pomerne pestrú geologickú stavbu Turecka, Iránu, Afganistanu a tiež Cypru (železná ruda, meď, chróm, ortuť, polymetalické rudy, zinok, zlato, platina a i.). Energetický význam majú i čiastočne využívané ložiská hnedého a čierneho uhlia v Turecku a Iráne. Z nerudných surovín sú to najmä mramory v uvedených krajinách. V južnej časti regiónu (Jordánsko, Izrael) sú využiteľné i suroviny sedimentárneho pôvodu – fosfáty. Suchá aridná klíma a sedimenty prevažne morského pôvodu podmienili výskyt ložísk kamennej soli. Mŕtve more je známe výskytom rôznych druhov solí. Ekonomické využitie nerastného bohatstva je podmienené celkovou politickou a bezpečnostnou situáciou v jednotlivých regiónoch, čo je aj dôvodom skutočnosti, že dominuje ekonomicky veľmi lukratívna ťažba ropy a zemného plynu. Viac o využití nerastného bohatstva v kapitole 2.5.3.

Povrch juhozápadnej Ázie je podmienený jej tektonickou a geologickou stavbou. Ako vyplýva z už uvedeného, z hľadiska jeho členitosti možno vyčleniť dve časti: menej členitú prevažne zarovnanú južnú oblasť tvorenú Arabským polostrovom a veľmi členitú prevažne horskú oblasť turecko-iránskych pohorí. Avšak toto členenie je pomerne zjednodušujúce, pretože v oboch častiach juhozápadnej Ázie sa vyskytujú rôzne tvary povrchu. Napriek prevažne zarovnanému povrchu Arabského polostrova tvoreného vysokou plošinou sa na jeho území vyskytujú viaceré pomerne členité pohoria najmä na juhozápade a západe (Hadhur Nebi Šujajb (3 760 m n. m.), Džabal Hidžáz (2 761 m n. m.) a ďalšie). Na severovýchode Arabského polostrova sa týčia osamotené Ománske hory (3 352 m n. m.). Depresiu medzi týmto pohorím a vyššie položenou Arabskou plošinou na juhu vyplňa piesočná púšť Rub al Chálí pokrytá najmohutnejšími pohyblivými piesočnými dunami na Zemi, ktoré dosahujú relatívnu výšku viac ako 150 m. Severná časť Arabského polostrova pokračuje na severozápade systémom plošín a mierne zvlnených pahorkatín do vnútrozemia Sýrie a Jordánska. Od východného pobrežia Stredozemného mora ju oddeľuje na juhu priekopová prepadlina Mŕtveho mora a riftové údolie Jordánu, ďalej na severe členité súbežné horské pásma pohorí Libanon (3 086 m n. m.) na západe a Antilibanon (2 814 m n. m.) na východe. Členitej horskej stavbe Turecka dominujú najmä výrazné pohoria Tauros (3 767 m n. m.) a Antitauros na juhu a juhovýchode. Ešte vyššie nadmorské výšky dosahuje severné horské pásmo Pontských vrchov (3 937 m n. m.), no i z centrálnej Anatólskej

plošiny (vo výške cca. 900-1300 m n. m.) vystupujú izolované mohutné sopečné kužele (Ercyas 3 916 m n. m.). Najvyššie nadmorské výšky však dosahujú izolované sopečné kužele v oblasti Arménskej vysočiny na východe Turecka a severozápade Iránu (Ararat 5 156 m n. m.). Z Arménskej vysočiny vybieha na juh pohorie Zagros (4 547 m n. m.) a na východ pohorie Elborz (5 670 m n. m.). Na severnom úpätí tohto pohoria klesá terén k úzkej pobrežnej nížine na pobreží Kaspického mora, ktorá dosahuje výšku 28 m pod úroveň hladiny svetového oceánu. Pokračovaním pásma Elborzu na východe je pohorie Kopet Dag (3 117 m n. m.). Východnú časť Iránu vyplňa Iránska vysočina (4 042 m n. m.). Centrálnu časť Iránu tvoria náhorné plošiny pokryté hlinitými púšťami a slaniskami (Dašte Kevír 300-800 m n. m., Dašte Lút 700-1200 m n. m.). Rozsiahle časti územia Afganistanu vyplňa veľmi členité a ťažko prístupné pohorie Hindukúš (priesmyk Šibar 2 987 m n. m.) dosahujúce až výšky 7 000 m n. m. (Nošak 7 492 m n. m.). Z tohto horského masívu vybiehajú viaceré horské chrbty na juh (Síjáhkúd) a západ (Sefidkúh). Najnižšie položené časti Afganistanu tvoria okrajové nížiny (Helmand na juhozápade, údolie Amudarje na severe). Najrozsiahlejšiu nížinu juhozápadnej Ázie tvorí Mezopotámska nížina zaberajúca väčšinu územia súčasného Iraku.

2.2.2 Podnebie a vodstvo

Podnebie juhozápadnej Ázie je vo všeobecnosti poznamenané nízkym objemom zrážok, no toto tvrdenie neplatí pre celý región, pretože v ňom existujú značné regionálne rozdiely. Najmä severná časť juhozápadnej Ázie sa totiž nachádza v prechodnom pásme, kde sa v zime zo severu presúva polárny front. Vďaka prevládajúcemu západnému prúdeniu je tak najmä južný okraj Malej Ázie a východné pobrežie Stredozemného mora vystavené vyššiemu úhrnu zrážok. Na jar sa polárny front spolu s cyklónálnou činnosťou presúva na sever, teda na územia Anatólie a severného pobrežia Turecka a Arménsku vysočinu. V letnom období sa väčšina územia juhozápadnej Ázie ocitá v pásme tropického kontinentálneho vzduchu vyznačujúceho sa intenzívnym prehrievaním. Toto prehrievanie vzduchových hmôt je najintenzívnejšie na jar nad nižšie položenými časťami Iránskej vysočiny a severnou časťou Indického subkontinentu, práve tu sa vytvára iránska tlaková níz, ktorá je jedným zo "spúšťačov" letného monzúnu. Ten má však v juhozápadnej Ázii menej typickú podobu. Prejavuje sa najmä v podobe suchých západných vetrov vanúcich zo Sahary cez Arabský polostrov smerom k Perzskému zálivu a Iránu. Klasické monzúny z juhozápadu vanú až nad Arabským morom a na podnebie juhozápadnej Ázie majú len okrajový vplyv. Podľa intenzity iránskej tlakovej níše dochádza i k vpádom vlhkejšieho a chladnejšieho vzduchu zo severozápadu, z Európy, toto prúdenie zasahuje najmä oblasť západnej Malej Ázie, prípadne Zakaukazsko a z oblasti Kaspického mora i severné časti Iránu.

Podľa Köppenovej klasifikácie sa väčšina územia juhozápadnej Ázie (Arabský polostrov, Mezopotámia, väčšina Iránu s výnimkou Arménskej vysočiny) nachádza v pásme suchého podnebia, iba pobrežné stredomorské a čiernomorské oblasti a väčšia časť Arménskej vysočiny už ležia v mierne teplom pásme bez pravidelnej snehovej

pokrývky. Len izolované horské oblasti vnútrozemia Anatólie a Arménskej vysočiny spadajú do boreálneho lesného a snehového pásma s výraznými rozdielmi medzi zimou a letom (Kunský, Málek, Vrána 1965).

Pokiaľ ide o regionálne špecifiká podnebia, sú veľmi ovplyvnené prevládajúcim prúdením vzduchu a reliéfom (jeho nadmorskou výškou i prevládajúcou orientáciou horských pásiem). Napr. pre Turecko sú typické veľké regionálne rozdiely v úhrnoch a ročných priebehoch zrážok i teplôt. Kým pre južné a západné pobrežie Malej Ázie, sú typické mierne zimy (priem. mesačné teploty nad 0 °C) a horúce letá (priem. teploty 25 °C) a zvýšeným úhrnom zrážok na jeseň a najmä jar (celoročne 300-550 mm, na horských svahoch i 1000-2000 mm). Podobné podmienky má i turecké pobrežie Čierneho mora, kde sú však bohatšie zrážky rozložené rovnomernejšie počas roka (500-1000 mm, ojedinile až 2500 mm) a teploty miernejšie (6 °C v zime, 23 °C v lete). Oveľa drsnejšie je však podnebie vo vnútrozemskej Anatólie a Arménskej vysočiny vyznačujúce sa väčšími teplotnými amplitúdami (priemerne -2 °C, ojedinile až -6 °C v zime a 20 °C v lete) a nízkym úhrnom zrážok (menej ako 300 mm). Podobne je reliéfom podmienené i podnebie na východnom pobreží Stredozemného mora. Severojužným smerom orientované horské chrbty pohorí Libanon a Antilibanon tvoria bariéru pre západné prúdenie od mora a spôsobujú tak vyšší úhrn zrážok na ich západných svahoch (400-800 mm ročne, vo vyšších polohách i viac ako 1000 mm ročne), kým na východ od nich už prevláda aridná klíma s minimom zrážok (cca 300 mm a ďalej na východ aj menej ako 100 mm ročne). Teplotné výkyvy sú značné a tiež sa smerom na východ do vnútrozemia zvyšujú, pričom stúpajú najmä letné teploty. Kým na pobreží Stredozemného mora sa pohybujú v mesačných priemeroch 15 °C v zime a 25 °C v lete, v Jordánsku a Sýrii je to 10 °C v zime a až 30 °C v lete. Podnebie Arabského polostrova trpí výrazným zrážkovým deficitom, len izolované horské oblasti v Jemene a Ománe dosahujú úhrny zrážok 400-500 mm ročne, inak na väčšine územia nepresahujú ani 100 mm ročne. Teploty dosahujú extrémne hodnoty, v zime sa pohybujú v mesačnom priemere okolo 10-15 °C (v izolovaných vnútrozemských lokalitách i okolo 0 °C) v lete však v mesačnom priemere viac ako 30 °C (v absolútnych hodnotách i viac ako 50 °C). Denné amplitúdy v lete dosahujú nezriedka až 50 °C najmä vo vnútrozemí, pri pobrežiach sú denné i ročné výkyvy teplôt podstatne miernejšie. Podobne ako Arábia má i susedná oblasť Mezopotámie taktiež suché kontinentálne podnebie s pomerne chladnými zimami a horúcimi letami a nízkym úhrnom zrážok (okolo 200-300 mm ročne, na juhu i menej ako 100 mm). Podnebie Iránu je v lokálnych mierkach pomerne pestré a podmienené podobne ako v prípade Turecka prevládajúcim prúdením a orientáciou reliéfu. Najväčšie úhrny zrážok majú severozápadné oblasti Iránu a pobrežie Kaspického mora (až 1500 mm ročne), kým náhorné plošiny v centrálnom a východnom Iráne ležiace v zrážkovom tieni dosahujú sotva 150 mm zrážok ročne a nezriedka i menej ako 100 mm. Typické sú pomerne značné rozdiely v ročnom chode teplôt, zatiaľ čo letá sú často veľmi horúce (mesačne priemerne i viac ako 30 °C), zimy bývajú naopak veľmi chladné (v priemere mesačne +4 až -2 °C). Podobne kontinentálnu horskú klímu má i Afganistan. Najväčšie úhrny zrážok dosahujú východnejšie ležiace časti Hindukúšu, ktoré sú ešte pod vplyvom monzúnového prúdenia na indický subkontinent (400-800 mm ročne), ostatné horské oblasti už majú zrážok výrazne menej (300-500 mm) a nižšie položené panvy a

nížiny dokonca menej ako 200 mm ročne. Značné sú tiež denné i nočné amplitúdy teplôt. V zime klesá teplota v horských oblastiach mesačne priemerne na menej ako 0°C (často až na menej ako -10 °C), ale v lete stúpa v nižšie položených oblastiach mesačne priemerne i nad 30°C. Pre suché oblasti Arabského polostrova, Iránu a Afganistanu sú typické časté výskyty silných vetrov, často spojených s prашnými či piesočnými búrkami, v horských oblastiach sa zase vyskytujú horské vetry. Všetky tieto prúdenia ešte viac vysušujú i beztak vyprahnuté oblasti, v ktorých vanú.

Vodstvo juhozápadnej Ázie je dané najmä klimatickými pomermi a tvar a rozsah riečnej siete výrazne ovplyvnila i členitosť reliéfu. Rozsiahle južné oblasti juhozápadnej Ázie (Arabský polostrov) sú prakticky bez riečnej siete, resp. bez trvalej riečnej siete. Najmä na juhu a západe Arabského polostrova sa vyskytujú riečne údolia (vádí) s občasným výskytom prudkých privalových vôd, ktoré najmä na území Jemenu boli už v staroveku zachytávané do umelých priehrad na zavlažovanie. Značne nevyrovnaný prietok má väčšina riek i severnej časti juhozápadnej Ázie, čo je samozrejme dané nerovnomerným rozložením zrážok počas roka. Značná časť územia juhozápadnej Ázie patrí do bezodtokovej oblasti, ktorá sa rozpadá na viacero navzájom neprepojených riečnych systémov. Medzi ne sa radí i najrozsiahlejší systém Kaspického mora (severný Irán, východné Turecko). Do Kaspického mora ústi najväčšia rieka na severe Iránu – Safidrúd (720 km), ale časti iránskeho Azerbajdžanu a východného Turecka odvodňuje rieka Kura a jej prítok Araks. Ďalšou bezodtokovou oblasťou je povodie Aralského jazera. Sem patrí najmä horný tok rieky Amudarja na severných hraniciach Afganistanu a jej prítoky. Zvyšné bezodtokové oblasti tvoria už spomínané rozsiahle územia Arabského polostrova (najmä jeho východnej časti) prakticky bez odtoku a potom náhorné plošiny a panvy na území Turecka a najmä Iránu a juhozápadného Afganistanu (rieka Hilmand). Medzi bezodtokové oblasti samozrejme patrí aj priekopová prepadlina Mŕtveho mora s najdôležitejšou riekou Jordán (320 km).

Z uvedeného opisu je zrejme že do úmorí oceánov patrí len menšia časť juhozápadnej Ázie, no práve táto časť a jej rieky zohrali a zohrávajú kľúčovú úlohu najmä v rozvoji osídlenia a formovania najstarších civilizácií vôbec. Najväčšou riečnou sústavou juhozápadnej Ázie je sústava riek Eufrat (2 760 km) a Tigris (1 750 km), ktoré sa krátko pred ústím do Perzského zálivu zlievajú do spoločného toku Šatt al Arab (190 km)¹³. Tento riečny systém odvodňuje cca 14 % územia juhozápadnej Ázie a patrí do úmoria Indického oceánu. Vodný stav oboch riek i ich spoločného sútoku je veľmi premenlivý nielen počas roka ale i medziročne, v ústí Šatt al Arab sa pohybuje od 1 000-2 000 m³/s do 6 000-8 000 m³/s, ale v niektorých rokoch dosahuje až

¹³ Ešte v staroveku v časoch civilizácie Sumeru ústili Eufrat a Tigris do Perzského zálivu samostatne, pretože ten zasahoval hlbšie do vnútrozemia. Až v historickej dobe došlo akumuláciou sedimentov k ústupu morského pobrežia a vytvorenia spoločného ústia oboch riek s hojným výskytom poloslaných močiarov a mokradi.

12 000 m³/s.¹⁴ Značná časť vôd Eufratu i Tigrisu je na hornom toku zachytávaná v početných priehradách na území Turecka, čo je príčinou rastúceho napätia s ďalšími krajinami, najmä Sýriou a Irakom, ktoré sú odkázané na ich vody (pričom sami ich tiež využívajú na zavlažovanie alebo zásobovanie viacerých vodných diel) (Winterová 2010). Najmä na území Iraku sú prevažne povodňové vody odvádzané do mohutných priehradných nádrží a umelých jazier mimo hlavných tokov riek. Na dolnom toku v južnej Mezopotámii a pri ústí Šatt al Arab rieky napájajú i rozsiahle systémy mokradí a močiarov. Okrem Eufratu a Tigrisu treba spomenúť i niektoré ich významné prítoky. Prítokmi Eufratu v Turecku sú Tochma a Göksu a v Sýrii rieky Belich a Chabur. Prítokmi Tigrisu sú Veľký a Malý Zab, Dijala a Kerche. Do rieky Šatt al Arab sa spoločným ústím vlieva i najväčšia rieka Iránu – Karún (850 km, priemerný prietok 770 m³/s). Do Perzského zálivu ústi samostatne i niekoľko ďalších menších iránskych riek (Džarráhi, Mand, Šúrrúd).

Iné riečne systémy juhozápadnej Ázie už sú podstatne menej rozsiahle a väčšinou patria do úmoria Stredozemného alebo Čierneho mora. Najväčšou riekou ústiaceou do Čierneho mora je rieka Kizilirmak (staroveký Halys) s dĺžkou 1 151 km, ktorá odvodňuje i severnú časť vnútrozemskej Anatólie. Ďalšou významnou riekou na severozápade Turecka je Sakarya (790 km). Do Egejského mora ústi významnejšia rieka Veľký Menderes¹⁵ (495 km) a do Stredozemného mora na juhu Turecka dvojica riek Ceyhan (474 km) a Seyhan (516 km). Všetky spomínané rieky majú značný spád a veľmi premenlivý vodný stav (s maximami na jar).

Napriek nedostatku vlhky sa v juhozápadnej Ázii nachádza i značné množstvo jazier, často bezodtokových, ktoré sú tým pádom často slané. Najväčším jazerom, ak nerátame Kaspické more, je slané Urmíjske jazero v severozápadnom Iráne, ktorého rozloha veľmi kolíše podľa vodného stavu (4 500–6 000 km²), ďalej tiež slané horské jazero Van (3 765 km²) vo východnom Turecku a napokon tiež slané a viac-menej občasné jazero Tuz Gölü v centrálnej Anatólii (1620 km²). Podobnú podobu občasných jazier a soľných paniev majú i ďalšie iránske jazerá, najväčšie je Hamúne Suvaran na hraniciach s Afganistanom. Početné jazerá sa nachádzajú i v juhozápadnej časti Malej Ázie. Osobitné postavenie má jazero Mŕtve more nielen svojou polohou a nad- (resp. pod-) morskou výškou svojej hladiny, ale i extrémne vysokou salinitou dosahujúcou až hodnotu 337 ‰. V druhej polovici 20. storočia boli vybudované rozsiahle umelé jazerá a priehradné nádrže najmä v povodí Eufratu a Tigrisu. Okrem klasických priehradných nádrží na horných tokoch riek (Keban a Atatürk na Eufrate v Turecku, Tabaqah v Sýrii, na Tigrise Kralkizi Baraji a Ilisu v Turecku, Zummar, Samarra a El Kut v Iraku) sú to

¹⁴ Priemerný prietok Eufratu na začiatku dolného toku je cca 860 m³/s, v ústí dokonca len cca 400 m³/s, ale môže dosahovať až 4 000 m³/s. Prietok Tigrisu v Bagdade kolíše od 1240 m³/s až do 13 000 m³/s, pričom ďalej po prúde sa jeho prietok znižuje odparom a zavlažovaním. Eufrat vzniká sútokom riek Karasu a Murat vo východnom Turecku. Tigris vyteká z jazera Hazar Gölü pod menom Bahru Deresi, až neskôr po prúde má meno Dicle, čo ekvivalent mena Tigris.

¹⁵ Staroveký grécky názov tejto rieky - Meandros sa stal terminus technicus pre riečne zákruty - meandre.

najmä umelé jazerá v Iraku, do ktorých sú odvádzané prebytočné povodňové vody riek (najväčšie Tartar západne od Bagdadu).

Pokiaľ ide o moria obmývajúce juhozápadnú Áziu, zaraďujú sa buď k Indickému oceánu alebo Atlantickému oceánu, hoci ten samotný je od jej pobrežia veľmi vzdialený. Juh Arabského polostrova obmýva priamo Indický oceán, ktorého severnú časť tvorí okrajové Arabské more. Z neho vybieha hlboko do pevniny relatívne plytký Perzský záliv¹⁶ (max. 100 m, zväčša však menej ako 50 m) dlhý cca 1 000 km a široký max 380 km. Napriek značnému prítoku z pevniny je jeho salinita pomerne vysoká 37-40 ‰. S Arabským morom je Perzský záliv spojený strategicky významným Hormuzským prielivom (šírka max. 54 km). Od Afriky oddeľuje juhozápadnú Áziu ďalší výbežok Indického oceánu – sústava Adenského zálivu na juhu a Červeného mora na juhozápade. Obe tieto časti oceánu sú naopak pomerne hlboké (až 3 000 m), pričom opäť najmä salinita uzavretého Červeného mora bez významnejších prítokov dosahuje 36-38 ‰. Červené more s Adenským zálivom spája len 30 km široká úžina Báb al Mandab. Teplé vody Perzského zálivu i Červeného mora sú veľmi bohaté na koral, ktorých existenciu však ohrozuje ťažba, resp. preprava ropy. Západné pobrežia juhozápadnej Ázie obmývajú Stredozemné a Čierne more ako okrajové uzavreté moria Atlantického oceánu. Kým hodnoty salinity Stredozemného a Egejského mora sa podobajú moriam Indického oceánu (38-39,5 ‰), salinita Čierneho mora je podstatne nižšia, len okolo 18 ‰. Čierne more je so Stredozemným spojené úžinami Bospor (min. šírka len 660 m – najužší medzikontinentálny prieliv) a Dardanely, medzi ktorými sa nachádza neveliké Marmarské more. Z teplotného hľadiska je samozrejme najchladnejšie Čierne more (8 °C v zime, 25 °C v lete), ďalej nasleduje Stredozemné more (15 °C v zime, 27-30 °C v lete). Červené more a Perzský záliv dosahujú teploty od 21 °C v zime do 33 °C v lete.

2.2.3 Pôdny a vegetačný kryt

Juhozápadná Ázia patrí k ohniskám vzniku poľnohospodárstva, no pritom z celkového hľadiska je jej pôdny kryt v porovnaní s ostatnými časťami sveta veľmi chudobný. Väčšinu jej povrchu pokrývajú sivé pôdy, prípadne piesčité pustinne pôdy púští a polopúští, prechádzajúce až do slanísk v depresiách bezodtokových paniev. Na pobreží Čierneho a Stredozemného mora sa vyskytujú hnedé pôdy suchých tvrdolistých lesov a krovín, tmavohnedé lesné pôdy a subtropické červenozeme (terra rossa). Na vyššie položených náhorných plošinách sa vyskytujú horské stepné pôdy prechádzajúce do vysokohorských typov pôd. Ťažiskom rastlinnej výroby boli najmä v minulosti rozsiahle oblasti fluvizemí v okolí najväčších riek (Mezopotámia), ktoré boli ale často degradované salinizáciou ako dôsledkom dlhodobého závlahového poľnohospodárstva v extrémne aridnom podnebí.

¹⁶ V arabských krajinách sa zásadne používa pojem Arabský záliv.

Vegetačný kryt juhozápadnej Ázie je taktiež v celkovom pohľade pomerne chudobný, pretože rozsiahle územia pokrývajú púšte, mnohé prakticky bez vegetácie (najmä piesočné púšte Rub al Chálí, či solné panvy v Iráne). Celkovo môžeme biotu Ázie rozdeliť do dvoch veľkých skupín – holoarktickej a paleotropickej oblasti. Väčšina juhozápadnej Ázie, s výnimkou južnej časti Arabského polostrova a čiastočne južného Iránu, patrí do holoarktickej oblasti, ktorá bola poznamenaná klimatickými zmenami v štvrtohorách (ľadové doby). Juhozápadná Ázia, resp. jej severná časť sa zaraďuje do ponticko-stredoázijskej podoblasti typickej stepnou až polopúštnou vegetáciou. Západný okraj juhozápadnej Ázie sa už zaraďuje do stredozemnej podoblasti, pre ktorú je typická vždyzelená tvrdolistá flóra lesov a dnes už prevažne krovín. Z paleotropickej oblasti sú zastúpené najmä afro-ázijská púštna podoblasť a východoafrická podoblasť (v oblasti Jemenu) tvoriaca floristický presah z blízkej Afriky (početné druhy endemitov, najmä na ostrove Sokotra).

Z hľadiska vegetačných pásiem rozlišujeme na území juhozápadnej Ázie nasledovné oblasti. Najväčšiu plochu samozrejme zaberajú rozsiahle púšte a polopúšte Arabského polostrova a Mezopotámie, Sýrie a Sinajského polostrova. Púšte a polopúšte pokrývajú aj rozsiahle oblasti vnútrozemia východného Iránu, ako aj jeho pobrežné oblasti na pobreží Arabského mora a časti pobrežia Perzského zálivu. Je paradoxné, že i nížina Mezopotámie je v podstate polopúštnou až púštnou krajinou, hoci v tesnej blízkosti riek sú (resp. pôvodne boli) rozsiahle porasty trstín). Vyššie položené oblasti Arabského polostrova s dostatkom zrážok (západ a juh, resp. krajný severovýchod polostrova) prechádza z polopúští do suchomilných trávnatých spoločenstiev, krovín (akácie, *Acacia*). V oázach sa vyskytujú palmy, najmä palmy datľové (*Phoenix dactylifera*). V pohoriach Jemenu sa od dávna pestovali, resp. hospodársky využívali vonné dreviny najmä myrha (*Commiphora myrha*), kadidlovník (*Boswellia sacra*). Horské oblasti Iránu, Turecka a Afganistanu s väčším úhrnom zrážok sú porastené trávnatými stepnými spoločenstvami, ktoré na chránených miestach s dostatkom vlhky prechádzajú do zmiešaných lesov. Tie najmä v západnej časti juhozápadnej Ázie prechádzajú do vždyzelených tvrdolistých lesov subtropického pásma (neopadavé duby, olivovníky, vavríny, borovice a pod.) s častým výskytom krovinatých macchií. Najmä v stredmorskej oblasti boli pôvodné lesy väčšinou už v dávnych dobách vyklčované a prežívajú už len v izolovaných spravidla horských oblastiach. Typickým príkladom sú takmer zničené cédrové lesy (*Cedrus libani*) na svahoch Libanonu, na Cypre a v údoliach tureckého Taurosu. Pomerne rozsiahle lesné porasty zmiešaných lesov sa doposiaľ udržali v horských oblastiach západnej a najmä severnej Malej Ázie, a to na svahoch orientovaných k morským pobrežiam, teda na západe k západu, no najmä na severe k severu, k Čiernemu moru. Podobne úzky pás vlhkomilných lesov mierneho a subtropického pásma sa udržal i na severných, ku Kaspickému moru orientovaných svahoch pohoria Elborz v severnom Iráne. Vysoko položené náhorné plošiny Arménskej vysočiny pokrýva prevažne step. Najvyššie polohy pohorí Turecka, Iránu a najmä Afganistanu pokrýva alpínsky stupeň. Nad snežnú čiaru vystupujú iba jednotlivé najvyššie vrchy Turecka a Iránu, no v afganskom Hindukúši sa vyskytujú početné a rozsiahle horské ľadovce.

Úlohy a zadania:

- Vysvetlite vzájomné súvislosti medzi tektonickou stavbou, geologickým zložením a povrchom juhozápadnej Ázie. Aké sú priestorové väzby medzi tektonickými a geologickými pomermi s priestorovým rozmiestnením nerastných surovín v regióne?
- Charakterizujte typické znaky riečnej siete juhozápadnej Ázie. Ako jej charakteristiky súvisia so všeobecnou cirkuláciou atmosféry a zrážkovými pomermi v regióne? Ktoré iné prírodné činitele výrazne vplývajú na distribúciu zrážok, rozmiestnenie a charakter riečnej siete v regióne?
- Ktoré prírodné činitele majú najvýraznejší vplyv na priestorovú diferenciáciu vegetačného krytu juhozápadnej Ázie?

2.3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA JUHOZÁPADNEJ ÁZIE

Juhozápadná Ázia je tradične a právom považovaná za ohnisko vzniku najstarších civilizácií na Zemi. Až do raného stredoveku predstavovala jedno z najvýznamnejších centier inovácií a rozvoja rôznych vyspelých kultúr, ktoré vznikali na jej území a postupne sa šírili alebo slúžili ako vzor pre okolité regióny Ázie, Afriky i Európy. Až v stredoveku dochádza k postupnému úpadku významu tejto časti Ázie. Oživený záujem ostatného sveta o juhozápadnú Áziu možno pozorovať od sklonku 19. storočia, no samotný región zohráva v tejto konštelácii už skôr pozíciu objektu než subjektu medzinárodného diania.

2.3.1 Najstaršie obdobie – vznik vyspelých civilizácií

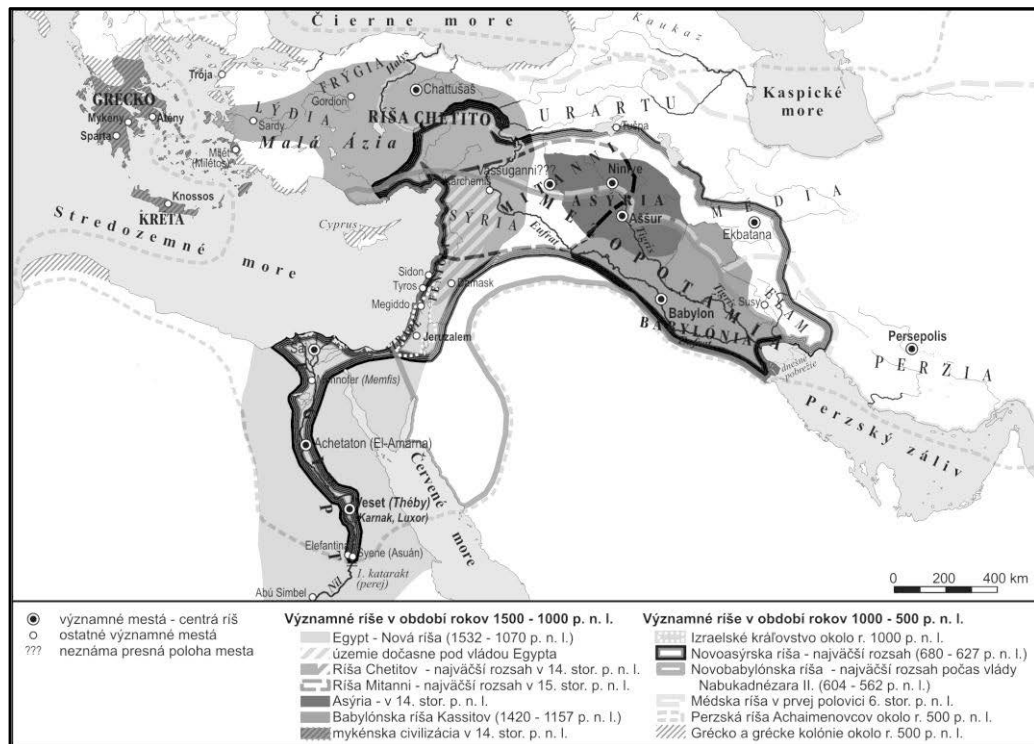
Juhozápadná Ázia vstúpila ako výnimočný región do vývoja ľudstva už v prehistorickom období. Už na konci poslednej doby ľadovej v Európe boli tunajšie podmienky mimoriadne priaznivé pre rozvoj pomerne početných zberačsko-loveckých populácií. Stepné oblasti Levanty, Sýrie a južných úpätií pohorí Tauros a Zagros boli areálmi hojného prirodzeného výskytu obilnín (pšenice, raži, jačmeňa) i strukovín (hrachu, šošovice, cíceru). Práve tie poskytovali dostatok zdrojov pre zberačský spôsob života miestnych komunit, ktoré neboli nútené k rozsiahlym migráciám. To umožňovalo ich zrýchlený sociálny a spoločenský rozvoj. Jedným z posledných objavov archeológie je turecká lokalita Göbekli Tepe (neďaleko mesta Sanliurfa pri hraniciach so Sýriou), ktorá sa považuje za najstaršie monumentálne kultové stredisko na svete (9. tisícročie p. n. l.) vybudované ešte komunitami lovcov a zberačov. V priebehu nasledujúceho tisícročia už sú archeologicky doložené prvé stopy o zámernom pestovaní plodín a domestikácii hospodárskych zvierat (ovce, kozy) taktiež na pomedzí Sýrie a Turecka, neskôr i v údolí Jordánu, kde je zdokumentovaná

i vyspelá neolitická osada – nepresne označovaná ako mesto – Jericho. Región Blízkeho východu sa tak nepochybne stal najstaršou oblasťou vzniku poľnohospodárstva na Zemi, ktoré sa označuje ako neolitická revolúcia. S ňou je spojený i vznik trvalých sídiel a keramiky i nových foriem umenia a náboženských kultov. Vzhľadom na približný tvar rozsahu oblastí s najstarším výskytom poľnohospodárstva, ako aj v súvislosti s asociáciou s prevládajúcim súčasným náboženstvom dostala táto oblasť názov „Úrodný polmesiac“.

Súbežne s procesom rozvoja neolitickej poľnohospodárskej spoločnosti však v regióne dochádzalo i k významným bioklimatickým zmenám, ktoré znamenali jeho postupné vysušovanie a postupujúcu dezertifikáciu, čo viedlo ku koncentrácii a intenzifikácii osídlenia do priestorovo limitovaných lokalít s pretrvávajúcim dostatkom zrážok. Rastúci populačný tlak viedol k migráciám a s nimi súvisiacim šírením poľnohospodárstva do susedných regiónov Anatólie (a odtiaľ do Európy), Iránu (a ďalej do Indie) a najmä Egypta (a z neho pravdepodobne ďalej údolím Nílu na juh). Poľnohospodársku kolonizáciu južnejších regiónov juhozápadnej Ázie, najmä Mezopotámie umožnil až objav a rozvoj závlahového poľnohospodárstva, ktorý v povodí riek Eufrat a Tigris dokázal prekonať bariéru zrážkového deficitu. Osídľovanie Mezopotámie a priľahlých regiónov si vyžadovalo stále komplexnejšiu organizáciu a koncentráciu komunít, ktorú predstavoval súbežný vznik miest a z hľadiska politickej organizácie vznik mestských štátov (6. – 4. tisícročie p. n. l.). Počas tohto obdobia dochádzalo i k šíreniu metalurgie a vzniku prvých systémov písma. 3. tisícročie p. n. l. sa stalo vrcholným obdobím rozvoja civilizácie Sumeru (oblasti v dnešnom južnom Iraku). Územie južnej a strednej Mezopotámie bolo obsadené navzájom súperiacimi mestskými štátmi, z ktorých najväčšie (Ur, Uruk, Kiš) mohli sústredovať až niekoľko desiatok tisíc obyvateľov. Systém mestských štátov sa postupne šíril i do ďalších regiónov (severný Irak, Sýria, juhozápadný Irán). V Mezopotámii vznikla i najstaršia známa ríša – Akkadská ríša (24. – 23. stor. p. n. l.). V 2. tisícročí p. n. l. sa ťažisko kultúrneho i politického života presúvalo do strednej Mezopotámie (najvýznamnejšie centrum Babylon), kým pôvodná oblasť Sumeru výrazne upadala. V tomto období sa však významné ríše tvorili i v ďalších susedných regiónoch (severný Irak – Asýria, Sýria – Mitanni, juhozápadný Irán – Elam, turecká Anatólia – ríša Chetitov). V druhej polovici 2. tisícročia p. n. l. sa dokonca oblasť Sýrie, Libanonu a Izraela stala priestorom veľmocenských súbojov Chetitskej, Egyptskej a čiastočne Babylonskej ríše (Obr. 6).

Intenzívny rozvoj jednotlivých častí juhozápadnej Ázie pokračoval i v nasledujúcich obdobiach, kedy sa v regióne rozšírila metalurgia železa. V období 9. – 6. storočia p. n. l. sa postupne začali prejavovať intenzívnejšie snahy o koncentráciu moci v podobe veľkých expanzívnych impérií. Najskôr to bola Novoasýrska ríša, ktorá ovládla Mezopotámiu, Sýriu, Levantu a na krátko i Egypt. V 7. storočí ju nahradili Novobabylónska a Médska ríša (Irán, Anatólia) a napokon celú oblasť juhozápadnej Ázie s výnimkou Arabského polostrova ovládla Perzská ríša (dnešný Irán, Irak, Turecko, Sýria, Jordánsko, Izrael, Egypt, Cyprus, Afganistan, Pakistan). Počas tohto turbulentného obdobia došlo k ďalšiemu rozvoju mestských civilizácií i na pobreží Stredozemného mora (Fenícia), ktoré sa zameriavali na rozvoj námorného obchodu.

Nadväzovali sa tiež obchodné spojenia s ďalšími regiónmi (India, Egejská oblasť a i.) a silnel i spätný kultúrny a politický vplyv susedných regiónov na juhozápadnú Áziu (nomádske kultúry strednej Ázie, ale i Arábie, grécka kolonizácia pobrežia Malej Ázie). Kultúrny a politický význam najstarších civilizačných centier v Mezopotámii tak v porovnaní s ostatnými regiónmi relatívne upadal.

Obr. 6 Staroveké ríše Blízkeho východu

2.3.2 Juhozápadná Ázia na rozhraní starovekých civilizácií – vznik svetových náboženstiev

Už počas spomínaného obdobia 1. tisícročia p. n. l. sa v oblasti historickej Palestíny/Izraela sformoval medzi miestnymi kmeňmi monoteistický judaizmus. Z globálneho pohľadu predstavoval judaizmus lokálne kmeňové náboženstvo relatívne nepočetnej populácie pôvodne polonomádskych izraelských kmeňov, ktoré podľa tradície v 13. – 11. storočí osídlili územie severu dnešného Izraela. Najvýznamnejším náboženským a mocenským centrom judaizmu a starovekého Izraela sa stal Jeruzalem so Šalamúnovým chrámom. Izraeliti sa od okolitých lokálnych štátnych útvarov a národov líšili najmä striktným monoteizmom a z geopolitického hľadiska sa snažili ťažiť z veľmocenských súbojov okolitých veľmocí (Egypta, Asýrie, Babylónie) a uchovať si nezávislosť, čo sa im darilo stále menej (viacnásobné dobytie Jeruzalema) a postupne sa dostali pod nadvládu okolitých mocností. V týchto podmienkach sa

formoval judaizmus poznamenaný neustálym vznikom nových prúdov a vzájomného súperenia medzi jednotlivými klanmi (kmeňmi), ktoré zjednocoval najmä odpor voči cudzej nadvláde a prenikaniu okolitých polyteistických náboženstiev.

Významným prelomom vo vývoji starovekého Blízkeho východu bolo obdobie helenizmu, ktoré začalo expanziou Macedónskej ríše počas vlády Alexandra Veľkého (vládol v Perzii 331-323 p. n. l.), kedy došlo ku krátkodobému ale intenzívnemu prepojeniu klasickej antickej gréckej civilizácie s civilizáciami Blízkeho východu a dokonca nepriamo i starovekej Indie. Legendy o Alexandrovi Veľkom sa stali nielen vdáchnutým námetom starovekých a stredovekých alexandreíd v západnej Európe, ale tradovali sa i po celom Blízkom východe až po Afganistan, kde činy *Iskandara* prekonal i v stredoveku až Džingischán a Tamerlán. Ríša Alexandra Veľkého sa po jeho smrti rýchlo rozpadla a dynastie jeho generálov uchvátili vládu nad jej jednotlivými časťami. Práve obdobie spadajúce do 3. a 2. stor. p. n. l. sa označuje ako zlatý vek antického umenia – helenizmus, ktorý sa však po politickej stránke niesol v znamení neustálych mocenských súbojov a politického trieštenia na menšie štáty. Práve v tomto období dochádzalo k zaujímavému miešaniu kultúr ázijských i stredomorských. Dokonca i v odľahlom Afganistane sa až do 2. storočia p. n. l. udržala významná Grécko-baktrijská ríša, ktorá významným spôsobom zasiahla i do formovania starovekej Indie. Od 2. storočia p. n. l. ale opäť začal silnieť politický i kultúrny tlak z vnútrozemia strednej Ázie, ktorý viedol k vzniku Partskej ríše. Tá postupne ovládla dnešný Irán a napokon i Mezopotámiu, pričom sa programovo distancovala od grécko-macedónskeho kultúrneho dedičstva. Zo západného Stredomoria postupne zasa v tom istom čase expandovala do Malej Ázie, Sýrie a Levanty Rímska ríša. Hranicami oboch veľríš sa stala v 1. storočí p. n. l. Sýria a vnútrozemie východnej Anatólie (spravidla horný a stredný tok Eufratu). Eufrat sa tak stal nielen symbolicky deliacou líniou¹⁷ na ďalších takmer 7 storočí medzi západom (stredomorským rímskym, neskôr byzantským svetom) a východom (Partským, neskôr Sásanovským ale generálne perzským svetom). Napriek tomu, že táto hranica medzi starovekými ríšami bola často veľmi nepokojná, stala sa i miestom intenzívneho vzájomného obchodu a kultúrnej výmeny. Jedna i druhá strana totiž podporovala opozičné sily pôsobiace proti protivníkovi, resp. im poskytovala v prípade potreby i azyl.

Práve v začiatkoch sformovania tohto veľmocenského rozdelenia Blízkeho východu sa na území vtedy už v podstate rímskej Palestíny sformovalo nové náboženstvo – kresťanstvo. Nie je tu samozrejme priestor na podrobnejší opis formovania a genézy kresťanstva. Ak odhliadneme od kresťanských tradícií, tak je nesporné, že sa sformovalo v prvej polovici 1. storočí n. l., pričom súčasníkmi bolo spočiatku vnímané iba ako jedna zo židovských siekt. Židia v tom čase žili rozptýlení v

¹⁷ V skutočnosti sa obe strany snažili z času na čas posunúť svoje hranice jedným či druhým smerom. Na začiatku 2. storočia n. l. nakrátko dobyli Rimania celú Mezopotámiu a Arméniu. Naopak Peržania na začiatku 7. storočia n. l. ovládli celú Sýriu, Levantu a Egypt.

početných komunitách v Rímskej ríši, ale i mimo nej, najmä na území Partskej ríše v Mezopotámii, ba i v Arábii. Kresťanstvo sa už v prvom storočí nášho letopočtu začalo z Palestíny šíriť tak na západ na území Rímskej ríše ba priamo do Ríma (Sv. Peter a Sv. Pavol), do tiež vtedy rímskeho Egypta (Sv. Marek) ale i na východ do Sýrie (Sv. Tomáš). Tam sa hlavnými centrami raného kresťanstva stala najskôr Edessa (dnes Sanliurfa) v južnom Turecku, neskôr Nisibis a napokon sa centrom kresťanstva v Perzskej ríši stali mestá Ktesifon a Seleukia v Mezopotámii. Kresťanská cirkev na území Perzskej ríše sa do 4. storočia ustanovila ako samostatná cirkev (neskôr označovaná ako sýrska, asýrska alebo aj nesprávne ako nestoriánska). Pôvodne pomerne tolerantný postoj perzských panovníkov ku kresťanom (podobne ako k židom) sa zmenil po tom, ako sa kresťanstvo stalo oficiálnym náboženstvom neskorej Rímskej ríše. Kresťania podozrievaní z podpory Rimanov boli prenasledovaní, čo urýchlilo proces ich úplného oddelenia sa od rímskej cirkvi. Dôvodom rozpadu jednoty kresťanstva boli i teologické spory, ktoré sa prejavili na začiatku 4. storočia po legalizácii kresťanstva v Rímskej ríši. Rímskymi cisármi podporovaná inštitucionalizácia „ríšskej“ cirkvi a kodifikácia oficiálnej vierouky bola na východe (ale i v mnohých kresťanských komunitách v Sýrii a Egypte) odmietnutá a vyvolala ďalšie štiepenie cirkvi¹⁸. Práve rozpory východných cirkví s oficiálnou rímskou cirkvou umožnili ich rehabilitáciu na území Perzie, takže od 5. storočia zažili znovu postupný rozkvet. Predpokladá sa, že tesne pred expanziou islamu na začiatku 7. storočia n. l. bola zhruba polovica obyvateľov Mezopotámie kresťanmi (z nich 75 % asýrski kresťania „nestoriáni“, 20 % monofyziti a 5 % pravoslávni kresťania) (Gombár, Pecha 2013). Pre vývoj kresťanstva ako svetového náboženstva mal však prioritný význam jeho vývoj na území Rímskej ríše. Od počiatku 4. storočia n. l. sa stalo prevládajúcim náboženstvom na území dnešného Turecka, Sýrie, Palestíny i Egypta, no po teologických sporoch sa značná časť egyptských kresťanov (koptská cirkev) a čiastočne i sýrskych kresťanov (monofyziti) postavila proti oficiálnej rímskej cirkvi (neskôr východorímskej – ortodoxnej). Aj tieto spory neskôr uľahčili ovládnutie spomínaných regiónov islamizovanými Arabmi, ktorí za určitých podmienok ponechali kresťanské obce na pokoji a vieroučné kresťanské spory ich v podstate nezaujímali. Z hľadiska konštituovania kresťanstva však treba zdôrazniť, že Jeruzalem ako miesto ukrižovania Ježiša Krista a Palestína – ako Svätá zem, pôsobisko Krista sa stali od počiatku významným pútnickým miestom kresťanov.

Pokiaľ ide o judaizmus, ten zažil v prvých storočiach nášho letopočtu zlomové obdobie. Po sérii židovských povstaní v 1. a na začiatku 2. storočia n. l. rímski cisári dobyli územie Palestíny, samotný Jeruzalem ťažko poškodili a najmä opätovne a definitívne zničili centrum judaizmu – Šalamúnov chrám. Židia boli rozptýlení do

¹⁸ V Arménii bolo tzv. „monofyzitské“ kresťanstvo (čo je však nesprávne označenie) oficiálne prijaté ako štátne náboženstvo už v r. 301 n. l., teda 12 rokov pred legalizovaním kresťanstva v Rímskej ríši. K arménskej apoštolskej cirkvi sa v súčasnosti hlási cca 9 mil. veriacich v Arménsku, Náhornom Karabachu a arménskej diaspore. Na Blízkom východe sú jednou z najpočetnejších a najvplyvnejších arménskych komunít Arméni v Jeruzaleme (Arménska štvrť).

diaspóry po celej Rímskej ríši i mimo nej. Centrom judaizmu z teologického hľadiska sa stala najmä Mezopotámia, kde sídlili exilarchovia ako svetské hlavy židovskej komunity, no najmä sa tu pestovala vierouka judaizmu. Výsledkom dlhodobých procesov premien sa stalo sformovanie rabínskeho judaizmu, ktorého základom sa stala posvätná kniha Talmud (cca od 5. – 7. storočia). Okrem kresťanstva a judaizmu sa na území Perzskej ríše rozvíjal ako štátne monoteistické náboženstvo aj zoroastrizmus (boh Ahura Mazda), ktorého zakladateľ Zarathuštra (7. storočie p. n. l.) pochádzal údajne z Baktrie (dnešného Afganistanu). V 3. storočí n. l. vznikol v Perzii manicheizmus (prorok Mání), ku ktorému sa hlásili niektorí perzskí panovníci, no napokon sa rozšíril najmä do strednej Ázie. Z Indie na územie dnešného Afganistanu prenikal už od 2. storočia p. n. l. budhizmus, ktorý tu najmä v prvých storočiach n. l. zapustil pevné korene a odtiaľto sa šíril ďalej do strednej Ázie, Tibetu a Číny.¹⁹

2.3.3 Juhozápadná Ázia od stredoveku do začiatku novoveku – centrum sveta islamu

Mimo veľmocenského diania v staroveku na Blízkom východe zostávala Arábia, teda územie Arabského polostrova. Na začiatku 2. storočia n. l. síce Rimania pripojili k svojej ríši provinciu Arabia, no tá zahŕňala „iba“ oblasť dnešného západného Jordánska (Nabatejské kráľovstvo s centrom v skalnom meste Petra). Samotný Arabský polostrov zostával síce lákavým ale nedosiahnutým cieľom.²⁰ To však neznamenal, že by zostal mimo kultúrnych a náboženských prúdov. Už od čias helenizmu viedla okolo Arabského polostrova cez Červené a Arabské more pravidelne využívaná námorná obchodná trasa z Egypta do Indie, podobne ako z Indie cez Perzský záliv do Mezopotámie. V západnej a južnej Arábii sa sformovali významné mestá ako centrá diaľkového obchodu (Mekka, Aden), na arabskom pobreží Perzského zálivu sa taktiež rozvíjali významné centrá (Bahrajn) známe okrem iného i lovom perál. Na území západnej Arábie našli útočisko početné skupiny Židov, ktoré unikali pred vládou Rimanov, dokonca v časti Jemenu (Himjaritské kráľovstvo) sa stali v 1. storočí p. n. l. až do začiatku 6. storočia n. l. vedúcou silou. Časť Jemenu zasa ovládlo neskôr kresťanské Aksumské kráľovstvo z africkej Eritrei. V 6. storočí sa Jemen i pobrežie Perzského zálivu stali dŕžavami Perzskej ríše.

Arabi na Arabskom polostrove síce sčasti žili kočovným, beduínskym spôsobom života, no významná a vplyvná časť z nich žila v mestách. Mekka a jej svätyňa Kaaba bola významným predislamským kultovým centrom. Na začiatku 7. storočia n. l. začal v Mekke pôsobiť Mohamed, ktorý začal hlásať nové náboženstvo – islam, čím sa čoskoro dostal do sporov z vládncami elitami Mekky, ich spory vyvrcholili v roku

¹⁹ Medzi kultúrne skvosty sveta sa až do r. 2001 radili kolosálne sochy stojacich Budhov v afganskom Bamjáne zo 6. storočia (50 a 30 m vysoké), ktoré rozstrieľali delami príslušníci islamistického hnutia Taliban napriek protestom z celého sveta.

²⁰ Južná Arábia, dnešný Jemen bola známa od začiatku n. l. ako Arabia Felix – Šťastná Arábia. Kolovali legendy o jej bohatstve (už v Biblii kráľovná zo Sáby) podopreté exportom vzácných kadidiel.

moslimov, za čo však museli prijať isté obmedzenia v spoločenskom (napr. zákaz stavby nových svätýň) a politickom živote a platiť špeciálnu daň z hlavy (*džizja*). Výhodou však bola značná vnútorná autonómia v rámci náboženských obcí. Treba však podotknúť, že vzťah moslimov k nemoslimom prechádzal rôznymi výkyvmi a obdobia relatívnej tolerancie striedali obdobia systematického prenasledovania. Najmä v 9. a 10. storočí zosilneli tlaky vládnucich dynastií na islamizáciu stále početného kresťanského obyvateľstva v Egypte a Mezopotámii. Spočiatku však Arabi vnímali islam ako svoje výlučné náboženstvo, pričom ani po prijatí islamu nearabmi sa nemienili vzdať svojich privilégií. Až od 8. storočia dochádzalo postupne k premene islamu na univerzálne náboženstvo v súvislosti s masovejšími konverziami nearabov na islam. Tieto okolnosti mali vplyv na skutočnosť, že oblasť Blízkeho východu zostávala v prvom miléniu nášho letopočtu stále nábožensky a kultúrne pomerne pestrá, hoci postupne sa presadzovala jednoznačná dominancia islamu a arabskej, resp. arabizovanej kultúry. No i v tejto oblasti sa čoskoro presadila samostatná kultúrna tradícia Perzie, ktorá síce prijala mnohé arabské kultúrne vplyvy, ale zároveň si udržala i vlastné črty (literatúru – perzština ako jazyk literátov, maliarstvo – Peržania ignorovali moslimský zákaz zobrazovania ľudí a živých bytostí). Ku kultúrnej a náboženskej pestrosti juhozápadnej Ázie prispeli i náboženské (spočiatku skôr politické) spory medzi Arabmi, ktoré vyústili do rozštiepenia islamu na dve základné vetvy – väčšinovú sunnitskú a menšinovú šiítsku, pričom pre obidve sa zostávala oblasť Blízkeho východu kľúčová z náboženského hľadiska. Štiepenie islamu na rôzne ďalšie odnože pokračovalo i neskôr (pozri box 1). Z ideologického a neskôr i z politického hľadiska mal podstatný význam fakt, že jedným z významných centier islamu (dokonca po Mekke a Medine tretím najvýznamnejším) sa stal Jeruzalem (po arabsky *Al Kuds*), do ktorého sa počas arabskej nadvlády mohli vrátiť späť i Židia.²¹

Napriek rastúcim vnútorným rozporom medzi Arabmi však konsolidácia Arabskej ríše v druhej polovici 8. storočia úspešne pokračovala. Dynastia Ummajovcov (661-750) preniesla sídlo kalifátu do sýrskeho Damasku. Počas vlády sýrskych kalifov pokračovalo usídľovanie Arabov v Mezopotámii a Sýrii, pričom centrami ich osídlenia boli posádkové mestá (Kúfa, Basra, Mosul a Wásit v Iraku, Dabik v Sýrii, Šíráz v Iráne). Dôvodom tohto separátneho arabského osídlenia bola snaha dištancovať sa od miestneho obyvateľstva, no postupne sa rozdiely medzi Arabmi a nearabmi stierali. Arabské nájazdy mali za následok i čiastočný úpadok roľníckeho osídlenia v južnom Iraku a najmä východnej Sýrii, pretože tieto oblasti postupne osídlili nomádske arabské kmene.

²¹ Koncom 7. storočia postavili kalifovia na Chrámovej hore mešitu Al Aksá (považovanú za jednu z najstarších stojacich mešít vôbec) a Skalný dóm na mieste, kde sa Mohamed zázračne preniesol na nebesia, aby sa stretol s prorokmi islamu. Západný múr terasy, na ktorej stojí Skalný dóm, tvorí Múr nárekov – jediný pozostatok Šalamúnovho chrámu – najposvätnejšieho miesta judaizmu. Pre kresťanov má v Jeruzaleme väčší náboženský význam Krížová cesta, pahorok Golgota – miesto ukrižovania Krista a bazilika Svätého hrobu (vzdialená cca 0,5 km od Chrámovej hory).

BOX 1 Rozdelenie islamu na sunnitov a šiitov

Pôvodnou príčinou sporov bola otázka následníctva vo vedení moslimskej obce po smrti Mohameda. Časť moslimov požadovala, aby bol titul kalifa dedičný v linii príbuzných Mohameda, konkrétne jeho zaťa Aliho a dcéry Fatimy a ich potomkov. Naopak ich odporcovia presadili voľbu kalifa z okruhu verných moslimov. Napriek rozporom však prví štyria volení kalifovia sú v celom islame považovaní za kalifov „vedených správnou cestou“. Už počas vlády 3. kalifa sa stupňovali rozpory medzi Arabmi o vplyv vo vedení ríše. 3. kalif Uthmán z rodu Ummajovcov bol v r. 656 v Mekke zavraždený a vzbúrencami bol dosadený na post kalifa Mohamedov zať Ali. Sýria pod vládou Ummajovcov jeho vládu v podstate bojkotovala a napokon sa Aliho vláda skončila občiansku vojnou, počas ktorej bol v r. 661 zavraždený (podľa novodobej šiitskej tradície v irackom Nadžáfe, ktorý je vnímaný ako jedno z najposvätnějších miest šiitov).

Nástup dynastie Ummajovcov na post kalifa prívrženci Aliho neuznali, no vládu sa im nepodarilo získať späť. Strana Aliho (ší Ali) za legitímneho vodcu islamu považovala ako 2. imáma Aliho syna (a Mohamedovho vnuka) Hasana, ten sa však vlády vzdal a žil v Mekke (z jeho potomkov odvodzujú svoj pôvod viaceré niektoré dodnes panujúce dynastie v arabskom svete) a na jeho miesto nastúpil jeho brat Husajn. Ten odmietal vládu Ummajovcov, na čo bol kalifovým vojskom v r. 680 obklúčený a spolu so svojou družinou a rodinou pri irackom meste Karbalá zmasakrovaný – túto udalosť si šiiti pripomínajú najvýznamnejším sviatkom ášúra (imámov mešita a hrob v Karbale je ďalšie sväté miesto šiitov). Titul 4. imáma získal Husajnov syn, ktorý nebol v bitke pri Karbale. Medzitým však najmä na území južného Iraku vznikali ďalšie moslimské sekty (cháridžovci, ibádija, sufrija, džanáhijs, kajsánija hášimija, abbasija a i.) zväčša sa odvolávajúce na podporu niektorého z príbuzných Mohameda.

Počas vlády novej dynastie kalifov – Abbásovov (od r. 750) boli potomkovia Aliho držaní pod dohľadom, pričom ďalej vznikali nové sekty, ktoré považovali za pravých iných potomkov imámov ako zvyšok šiitov. Spomedzi nich získala významný vplyv najmä sekta ismailovcov (k nej sa neskôr hlásili vládcovia Tuniska a Egypta – dynastia Fatimovcov), ktorá je dodnes rozšírená najmä v Jemene. Od ismailovcov sa neskôr oddelili ďalšie dodnes pôsobiace sekty (drúzovia v Libanone, alawiti v Sýrii) ale i v 11. – 12. storočí obávaní assasíni. Väčšinová vetva šiitov uctievala následnosť imámov v rade až po 12. imáma Muhamada (Mohameda), chlapca, ktorý mal viesť pohrebný obrad nad svojím otcom (v r. 868). Toho pravdepodobne dal otráviť kalif vo vtedy sídelnom meste Samarrá v Iraku. Vtedy 12. imám údajne zázračne zmizol do záhrobia a jeho stúpenci očakávajú jeho návrat v súdny deň. Táto dominantná vetva šiitov (cca 70 %) je označovaná ako isná ašarija. Autoritami šiitov sa postupne stali učenci – znalci moslimského práva, ktorí slúžia ako vzory hodné nasledovania pre veriacich – ajatolláhovia (pôsobi ich niekoľko tisíc), pričom niektorí z nich označovaní ako veľkí ajatolláhovia získali značný politický a spoločenský vplyv v Iráne i v Iraku (Kropáček 1993, Gombár, Pecha 2013).

Násilná zmena dynastií na čele kalifátu v polovici 8. storočia znamenala nástup dynastie Abbásovov, ktorí preniesli sídlo kalifátu do Mezopotámie, kde založili v r. 762 nové sídelné mesto Bagdad. Na prelome 8. a 9. storočia sa stal Bagdad jednou z najvýznamnejších svetových metropol. V 9. storočí sa na niekoľko desaťročí presťahovali kalifovia do mesta Sammará v severnom Iraku, no od r. 892 už trvalo sídlili v Bagdade. V tomto období zažila Mezopotámia posledné významné obdobie svojho rozkvetu, no od 10. storočia začala ekonomicky, politicky i kultúrne upadať. Moc kalifov v Bagdade slabla a lokálni vládcovia v provinciách Arabskej ríše sa stávali nezávislými. V juhozápadnej Ázii tento proces najrýchlejšie napredoval na území Afganistanu a Iránu, kde postupne vznikli ríše Tachirovcov, Saffarovcov a Sámánovcov, ktoré napokon vystriedala od polovice 10. storočia ríša Ghaznovcov –

dynastie islamizovaných Turkov. Ghaznovci vyznávali sunnitský islam a vo svojej politike sa zamerali najmä na výboje do hinduistickej severnej Indie, ich ríša zanikla koncom 12. storočia.

Zásadný dopad na vývoj Blízkeho východu však mal vznik ríše šiítskych Bújovcov v západnom Iráne, tí totiž v r. 945 bez boja ovládli Bagdad a podriadili si abbásovských kalifov, ktorí síce ďalej formálne stáli na čele sunnitského islamu, ale zostali v podstate rukojemníkmi šiítskych emírov. Spolu s mocou kalifátu upadalo i mesto Bagdad a celá Mezopotámia. Rovnako v severnom Iraku, Sýrii a Levante získali moc miestne lokálne dynastie a podobne defragmentovaná bola i vláda na Arabskom polostrove. Túto situáciu využila najmä Byzantská ríša, ktorej sa v 7. storočí podarilo pred úplnou stratou uchrániť iba územie Malej Ázie. Od 10. storočia však prešli Byzantínci z obrany do stále častejších a úspešnejších útokov proti stále rozdrobenejším arabským štátom v Sýrii a Arménii. Na začiatku 11. storočia pod definitívnym znovu ovládnutím Cypru sa zdalo, že sa čoskoro podarí Byzancii ovládnuť i pobrežie Sýrie a Levanty. No práve v tomto období zasiahli juhozápadnú Áziu nové migračné a politické presuny s ďalekosiahlymi následkami.

Od prvej polovice 11. storočia začali stredoázijské štáty miestnych emírov i územie Iránu atakovať nomádске kmene seldžuckých Turkov pochádzajúcich z oblasti Aralského jazera. Seldžuckí Turci prijali sunnitský islam, takže ich ničivé nájazdy na prevažne šiítsky Irán mali aj náboženský podtext, no rozhodujúci bol nekončiaci súboj nomádskych a roľníckych populácií. Seldžuci postupne ovládli celý Irán a napokon v r. 1055 i Bagdad, kde zvrhli Bújovcov a formálne oslobodili z ich područia abbásovských kalifov. V skutočnosti však moc zostala v rukách seldžuckých sultánov. Seldžuci zaútočili i ďalej na západ, katastrofálnym spôsobom porazili Byzanciu a prakticky ju pripravili o jej ázijské územia. Zároveň ovládli aj Levantu a Palestínu, kde spustošili kresťanské pútnické miesta, ktoré dovtedy moslimovia rešpektovali. Práve táto udalosť sa stala neskôr zámienkou (spolu s byzantskou žiadosťou o pomoc pápežovi) na zahájenie križiackych výprav. Medzitým sa však nomádska ríša Seldžukov prakticky rozpadla na niekoľko celkov, takže keď na sklonku 11. storočia skutočne do Malej Ázie a Sýrie dorazila 1. križiacka výprava, prekvapivo úspešne napredovala a úspešne zakončila svoje ťaženie dobytím (a zmasakrovaním) Jeruzalema v r. 1099. Príchod križiakov do Levanty a založenie niekoľkých štátov pod ich vedením zásadne zmenilo pomery na Blízkom východe. Križiaci totiž reprezentovali západné rímskokatolícke kresťanstvo, ktoré sa už v r. 1054 definitívne rozdelilo s východným ortodoxným kresťanstvom Byzancie, preto naďalej križiaci a Byzantínci vystupovali voči sebe ako nepriatelia. To sa odrazilo i v skutočnosti, že križiaci neváhali dobýjať aj byzantské územia (napr. v r. 1192 Cyprus). Usadenie križiakov v Levante a vznik Jeruzalemského kráľovstva (1099-1291) a ďalších križiackych štátov viedlo k zvýšenému záujmu západnej Európy o Blízky východ. Práve prostredníctvom križiakov sa šírili do Európy mnohé výdobytky vyspelej arabskej kultúry, ktorá predtým čerpala z antickej civilizácie i z ázijských civilizácií (napr. papier, lekárske spisy, opäť hodváb a i.). Vpád križiakov však vyvolal v moslimskom svete reakciu a urýchlil snahy o zjednotenie moslimských štátov, takže ani ďalšie krížové výpravy nedokázali zvrátiť skutočnosť, že postupne boli križiaci z jednotlivých území a miest

vytláčaní (už v r. 1187 stratili Jeruzalem)²² a napokon na sklonku 13. storočia úplne vyhnaní z juhozápadnej Ázie (s výnimkou Cypru a ostrovov v Egejskom mori).

Svetom islamu v 13. storočí ešte výraznejšie otriasli výboje Mongolov na čele s Džingischánom a jeho potomkami, ktoré viedli k dovtedy nevidanému spustošeniu kedysi rozvinutých oblastí strednej Ázie, Iránu, Iraku a Zakaukazska. V r. 1258 mongolské vojská dobyli a systematicky zničili Bagdad a vyvraždili väčšinu jeho obyvateľov na čele s celou rodinou kalifa – tým skončila éra Abbásovského kalifátu.²³ Územie Mezopotámie sa stalo nevýznamným regiónom, mnohé kedysi úrodné oblasti sa zničením zavlažovacích systémov zmenili na púšť, prevažne roľnícke obyvateľstvo nahradili zväčša nomádske arabské kmene. Centrá moci moslimov sa presunuli na západ. Mongolskej invázii odolal Egypt, ktorý ovládol tiež Palestínu a Sýriu. Na území Iránu, Iraku a Afganistanu sa od konca 13. storočia rýchlo po sebe striedali nestabilné ríše nomádov, ktorí prijali islam (ríša Ilchánov, Ak Kojunlu, Kara Kojunlu, ríša Tamerlána a i.).

2.3.4 Juhozápadná Ázia od raného novoveku do koloniálnej éry

V pomerne pestrej zmesi tureckých sultanátov v Malej Ázii a zvyškov byzantských území sa na začiatku 14. storočia zrodil sunnitský Osmanský sultanát, ktorý sa zameral najmä na získavanie kresťanských území – teda zvyškov Byzantskej ríše. Už v r. 1355 sa Osmani dostali cez Dardanely do Európy, na Balkán, kam čoskoro preniesli i svoje hlavné mesto (Edirne). Metropola Byzancie – Konštantínopol sa tak ocitol v obkľúčení Turkov. Neskôr sa Osmani zamerali na ovládnutie tureckých sultanátov v Anatólii, takže na začiatku 15. storočia už predstavovali rozhodujúcu mocnosť v regióne. V r. 1453 podľahol osmanskému útoku i Konštantínopol a Byzantská ríša prestala po vyše tisícročí existovať. Expanzia Osmanskej ríše však pokračovala, a to nielen do Európy, ale i na Blízky východ. Na začiatku 16. storočia Osmani porazili a napokon ovládli Egypt a spolu s ním i Sýriu a tureckí sultáni prijali tiež zvrchovanosť nad západnou Arábiou s posvätnými mestami Mekkou a Medinou.

V prvej polovici 16. storočia sa tiež zavŕšilo rozdelenie dnešného Iraku a Iránu. Na začiatku 16. storočia zjednotili Irán – vtedy Perziu pod svojou vládou Sáfijovci, ktorí za štátne náboženstvo vyhlásili šiitsky islam a pokúsili sa ovládnuť i územie Iraku s posvätnými šiitskými mestami. No tu sa stretli s vojskami tureckých sultánov, pričom ich vzájomné konflikty viedli postupne k ustanoveniu súčasných východných hraníc

²² Vojvodca kurdskeho pôvodu Saladin zjednotil pod svojou vládou Egypt a Sýriu a križiakom uštedril drvivú porážku, z ktorej sa už nespamätali a napokon ovládol Jeruzalem. Saladin sa stal hrdinom Arabov, napr. iracký diktátor Saddám Husajn sa k nemu s obľubou prirovnával.

²³ V Egypte sa tamojším vojenským vládcom – mamelukom prihlásil člen Abbásovskej dynastie, ktorý údajne unikol vraždeniu v Bagdade. Mameluci ho uznali za kalifu a on a jeho potomkovia žili (samozrejme bez reálnej moci) v Káhire až do r. 1517, do dobytia Egypta Turkami – táto etapa sa označuje ako tieňový kalifát.

Turecka a Iraku ako východnej hranice Osmanskej ríše, resp. západnej hranice Perzie/Iránu. Obe ríše boli z náboženských i politických dôvodov úhlavnými rivalmi, čo sa odrazilo i v európskej politike 16. a 17. storočia, kedy sa niektoré kresťanské štáty pokúšali uzavrieť aliancie s Perziou proti Osmanskej ríši. Osmanská ríša okrem Mezopotámie rozšírila svoju moc aspoň formálne aj nad pobrežnými oblasťami okolo Perzského zálivu až po dnešný Katar a Bahrajn, len vnútrozemie Arábie osídlené nomádskymi Arabmi zostalo mimo jej vplyv.

Z územia dnešného Afganistanu sa v prvej pol. 16. storočia zrodila aj nová veľmoc v Indii – ríša Veľkých Mogulov, no od konca 17. storočia sa územie Afganistanu opäť premenilo na v podstate nezávislé kmeňové džžavy, ktoré len formálne v 18. storočí akceptovali ustanovenie afganskej monarchie.

Pokiaľ ide o ekonomický a spoločenský vývoj územia Blízkeho východu, výrazne stagnoval. Z niekdajšieho centra diaľkového obchodu sa stal uzavretou oblasťou odkázanou zväčša na samozásobiteľské hospodárstvo. Dôvodom bol i presun námorných obchodných trás cez Indický oceán na juh okolo Afriky ako dôsledok koloniálnych výbojov Európanov. V 16. storočí dokonca Portugalci ovládli dočasne i niekoľko oporných bodov na pobreží Arabského polostrova. Suchozemská doprava cez Blízky východ zostávala odkázaná na pomalé karavány, ktoré boli častým cieľom banditov. Hoci hlavné oblasti juhozápadnej Ázie boli rozdelené medzi dve veľmoci, v skutočnosti sa mnohé oblasti vymykali z pod kontroly vlád a podliehali miestnym náčelníkom (Kurdistan, územia arabských kmeňov a pod.). Tieto všetky faktory spôsobovali, že juhozápadná Ázia ako celok zostávala až do 19. storočí mimo hlavné svetové dianie a stala sa v podstate perifériou po politickej, kultúrnej i ekonomickej stránke.

Prvou veľmocou, ktorá začala prenikať zo severu do juhozápadnej Ázie sa stalo už na začiatku 18. storočia cárske Rusko, ktoré ovládlo Kaspické more a neskôr na prelome 18. a 19. storočia dobylo od Osmanskej ríše i Perzie Zakaukazsko. V tej dobe svojou dobrodružnou výpravou do Egypta a Palestíny pod vedením Napoleona prejavilo záujem o juhozápadnú Áziu aj revolučné Francúzsko. S tichou podporou Veľkej Británie sa onedlho na to prakticky osamostatnil Egypt pod vládou dynastie miestodržiteľov (formálne zostával súčasťou Osmanskej ríše). O územie Libanonu začali prejavovať zasa intenzívny záujem Francúzi, ktorí sa prehlasovali za ochrancov kresťanských komunít v Levante. Dokonca samotná Osmanská ríša sa dostávala pod stále silnejší vplyv európskych mocností, ktorých emisári začali prenikať i do Mezopotámie a ďalších krajín. Od prvej pol. 19. storočia začala Veľká Británia zabezpečovať svoje námorné trasy do Indie, čo znamenalo postupnú okupáciu strategických území (1839 Aden v Jemene, 1861 Bahrajn, 1878 Cyprus, 1882 Egypt, 1891 Omán, 1892 Zmluvný Omán – dnešné Spojené arabské emiráty a Katar, 1899 Kuvajt). Rovnako sa britský vplyv šírila z východu – z Indie. V r. 1841 sa britská expedícia pokúsila ovládnuť Afganistan, no výprava skončila katastrofou, a preto sa v tejto ťažko prístupnej krajine obmedzili Briti len na jej nepriamu kontrolu, teda na to, aby v nej nezískala vplyv žiadna iná mocnosť, najmä Rusko, ktorého územie v tej dobe pohltilo celú strednú Áziu. K výraznému oživeniu záujmu veľmocí o Blízky východ prispelo i vybudovanie Suezského prieplavu zabezpečené najmä súkromným, prevažne

francúzskym kapitálom. Práve funkčnosť prieplavu a dodatočné docenenie jeho strategického významu viedlo Veľkú Britániu najskôr k okupácii Cypru a neskôr i Egypta.

Osmanská ríša i Perzia si od polovice 19. storočia udržiavali nezávislosť len vďaka vzájomnému súpereniu a protichodným záujmom veľmocí, no i to sa malo čoskoro zmeniť. Už na začiatku 20. storočia sa Rusko s Veľkou Britániou dohodli na rozdelení sfér vplyvu v Iráne, pričom z britskej strany do hry vstúpil i nový faktor - ropa objavená na pobreží Perzského zálivu. Mocenské prenikanie veľmocí na Blízky východ však malo i pozitívny dôsledok – šírenie technického pokroku a pozvoľnú modernizáciu. Kým ešte v 1. pol. 19. storočia aj Mezopotámia predstavovala zaostalú a ťažko dostupnú provinciu, ktorú dokonca sužovali hladomory, koncom toho istého storočia sa už situácia menila. Na riekach Eufrat a Tigris bola zriadená pravidelná lodná doprava (parníkmi), do Bagdadu a neskôr do Basry boli zriadené telegrafické linky z Istanbulu a začali sa projektovať železnice. Najmä Nemecko sa snažilo preniknúť do juhozápadnej Ázie po súši, aby tak mohlo konkurovať Veľkej Británii, preto naprojektovalo a budovalo bagdadskú železnicu²⁴, ktorá mala upevniť jeho ekonomický a politický vplyv v Osmanskej ríši. Iným nemeckým projektom bolo vybudovanie hidžázskej železnice zo Sýrie cez Jordánsko do Mediny, ktorá mala primárne sprístupniť sväté mestá početným moslimským pútnikom²⁵ a samozrejme upevniť Osmanskú (a tým nepriamo aj nemeckú) kontrolu nad Arábiou.

Rivalita európskych koloniálnych veľmocí vyvrcholila počas 1. svetovej vojny, ktorej významným bojiskom bol aj Blízky východ. Najmä Veľká Británia tu útočila na územia Osmanskej ríše, ktorá sa podľa očakávania pridala na stranu Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Briti (bojujúci na palestínskom a mezopotámskom fronte) v snahe oslabiť turecké pozície zámerne podporovali nacionalizmus Arabov a sľubovali im po víťaznej vojne samosprávu, prípadne nezávislosť.²⁶ No zároveň iná skupina britských politikov sľubovala podporu zriadenia židovskej domoviny predstaviteľom sionistického hnutia, aby tak získala podporu vplyvných židovských komunít pri

²⁴ Bagdadskou železnicou chcelo Nemecko konkurovať britskému Suezskému prieplavu, motiváciou sa stal i objav ropných polí v okolí Mosulu v severnom Iraku. Do vypuknutia 1. svetovej vojny však ešte väčšina trate najmä cez Sýriu a Kurdistan nebola hotová.

²⁵ Úzkorozchodná trať nebola nikdy dobudovaná až do Mekky, po rozpade Osmanskej ríše jej význam upadal a v 2. svetovej vojne ju nahradila cestná (diaľnice) a letecká doprava. Predstavuje jednu z najdlhších púštnych železníc (1 308 km) a využívaná je ako turistická atrakcia v podobe technickej pamiatky.

²⁶ Znáмым sa stal najmä britský agent a archeológ Lawrence z Arábie, ktorý vyvolal povstanie a útok arabských jednotiek na území Jordánska proti Osmanskej ríši.

svojom vojnovom úsilí. Už počas vojny sa však Briti tajne dohodli s Francúzskom na rozdelení sfér vplyvu v blízkovýchodných provinciách Osmanskej ríše.²⁷

Aj Rusko zasiahlo do diania v regióne vytvorením kaukazského frontu v tureckej Arménii. Turecká vláda, ktorú mala od mladotureckej revolúcie v r. 1908 v rukách úzka skupina nacionalisticky orientovaných tureckých dôstojníkov a politikov, využila situáciu na deportáciu arménskeho obyvateľstva nielen z východnej Anatólie, ale z celej ríše. V skutočnosti však išlo o rozsiahle na etnické čistky a masakre, ktoré sú považované najmä Arménmi za prvú zámernú a štátom realizovanú genocídu (s vyše 1,5 mil. obeťami), no všetky turecké vlády tento výklad udalostí a obvinenie z genocídy dodnes popierajú.

Porážka Osmanskej ríše v r. 1918 umožnila realizáciu tajných britsko-francúzskych dohôd na rozdelení jej územia, no situáciu komplikovali neusporiadané a chaotické pomery. Pokus Arménov o nezávislosť spoločne potlačili turecké a sovietske vojská do r. 1922, podobne sa nerealizovali ani snahy o zriadenie nezávislého, prípadne autonómneho Kurdistanu. Porazené Turecko sa dokonca pod vedením Kemala Atatürka, ktorý v r. 1923 nastolil Tureckú republiku, vzoprelo mocenským snahám o faktické rozdelenie územia vlastného Turecka (zmluva zo Sévres 1920) a jeho armáda porazila Grécko pri pokuse ovládnuť pobrežie Malej Ázie (situáciu využila na vyhnanie 1,5 mil. maloázijských Grékov). Novým hlavným mestom Tureckej republiky sa stala vnútrozemská Ankara, ktorá bola mimo dosah námorných síl veľmocí. Nová zmluva s Tureckom v Lausanne (1923) stanovila fakticky dnešné hranice Turecka, pričom autoritatívny prezident Kemal Atatürk zaviedol radikálne reformy, ktoré postupne premenili Turecko na moderný sekulárny štát, hoci na ekonomický rozvoj si krajina ešte musela počkať niekoľko desaťročí.

Podobne ako Turecko sa z pod kontroly koloniálnych veľmocí vymanila i väčšina Arábie. V západnej Arábii prevzali moc miestne elity (nezávislý Severný Jemen, Hidžáz, Táif), no rozhodujúci bol rast moci dynastie Saudov vo vnútrozemí Arábie, ktorí sa opierali o radikálny smer sunnitského islamu – wahhábizmus (pozri box 2). Z jadrového územia Nadždu (okolie Rijádu) v 20-tych rokoch postupne dobyli Západnú Arábiu i pobrežie Perzského zálivu a v r. 1932 vznikla Saudská Arábia, ktorá však zostávala izolovaná a cudzincom fakticky neprístupná.

Irán sa po rozpade cárskeho Ruska dostal pod silný britský vplyv, pričom Briti kontrolovali najmä ťažbu a vývoz ropy. Susedný Irak Veľká Británia okupovala, no jej snahy premeniť ho na kolóniu narazili na silný odpor obyvateľstva, a tak napokon zvolila nepriamu nadvládu. V r. 1921 vyhlásili Briti Irak za nezávislú monarchiu pod vládou arabskej dynastie, no krajina musela uzavrieť so Spojeným kráľovstvom

²⁷ Už v r. 1916 uzavreli tzv. Sykes-Picotovu dohodu, ktorá predurčila oblasť Sýrie a Libanonu Francúzsku a Palestínu s Jordánskom a Irak Veľkej Británie, pričom priebeh hraníc a forma usporiadania (prípadná samospráva Arabov) sa mali riešiť neskôr.

spojeneckú zmluvu, ktorá robila z Iraku prakticky protektorát pod britskou ekonomickou (ťažba ropy) a vojenskou (vojenské základne) kontrolou.

Ďalšie problémy sa Veľkej Británii začali vytvárať v Palestíne²⁸. V období medzi svetovými vojnami začalo prudko stúpať prisťahovalectvo Židov²⁹, ktorí vďaka finančnej podpore komunit zo zahraničia vykupovali úrodnú pôdu a zriaďovali nové osady. Postupom času však nárast ich počtu začal vzbudzovať odpor Arabov a začali sa množiť vzájomné konflikty. Situácia sa stávala postupne kritickou a Veľká Británia v snahe vyhnúť sa problémom napokon krátko pred 2. svetovou vojnou (v r. 1939) ďalšiu imigráciu Židov zakázala, a to práve v čase, keď sa stupňovalo ich prenasledovanie v Európe nacistom. Koloniálnu správu v Sýrii a Libanone nastolilo aj Francúzsko, ktoré sa opieralo najmä o miestne kresťanské komunity, čo tiež prispievalo k rastu napätia medzi náboženskými skupinami.

BOX 2 *Wahhábizmus a Saudská Arábia*

Tento smer striktného výkladu sunnitského islamu vznikol v pol. 18. storočí ako učenie Muhammada ibn Abd al-Wahhába, kazateľa, ktorý požadoval očistu islamu od novodobých „nánosov“, najmä od modlárstva a uctievania významných učencov islamu, či posvätných miest spojených aj so životom Mohameda a jeho druhov (s výnimkou Kaaby). Zároveň žiadal striktné uplatňovanie islamského práva šaría. Rozhodujúce bolo, že al-Wahháb sa napokon uchýlil do oázy Diríja ovládanou rodinou Saudov, s ktorými uzavrel spojenectvo. Wahhábovo učenie sa stalo doktrínou Saudskej dynastie, v mene ktorej začala rozširovať svoju moc, pričom wahhábizmus sa voči ostatným moslimom vymedzoval výrazne netolerantne. Saudi postupne ovládli do začiatku 19. storočia väčšinu vnútrozemia Arábie a napokon na začiatku 19. storočia využili oslabenie Osmanskej ríše i k útokom na jej územia. Ovládli tak západnú Arábiu s Mekkou a Medinou, ako aj celé pobrežie Perzského zálivu (mimo ich moci zostal na Arabskom polostrove len Omán a Jemen). Ovládnutie svätých miest vyvolalo reakciu Egypta, kde formálne v mene sultána, fakticky však nezávisle na Istanbule, vládol miestodržiteľ paša Muhammad Ali. Egyptské vojská postupne porazili Saudov a wahhábistický štát fakticky zničili, pričom v r. 1818 ovládli aj oázu Diríja. Onedlho na to sa však ďalšiemu členovi dynastie podarilo vyhnúť Egyptanov z Rijádu, ktorý sa stal novým sídlom dynastie, pričom obnovil wahhábistický štát, ktorého rozsah sa však obmedzil už len na centrálnu Arábiu a pobrežie Perzského zálivu. No aj tento štát bol neskôr konkurenčnou arabskou dynastiou Rašídovcov porazený a do r. 1891 zničený. Dynastia Saudov našla útočisko v Kuvajte, odkiaľ s britskou podporou v r. 1902 znovu dobyla Rijád a zmocnila sa vlády v Nadžde – centre budúcej Saudskej Arábie, ktorá formálne vznikla o 30 rokov neskôr (Beránek 2007).

²⁸ Palestína, Irak, Jordánsko, Sýria a Libanon sa stali formálne po 1. svetovej vojne tzv. mandátnymi územiami Spoločnosti národov, ale ich pozícia sa fakticky nelíšila od iných závislých území a kolónií

²⁹ V tom čase tvorili Židia asi 11 % obyvateľstva Palestíny, ďalších 10 % tvorili kresťania, zvyšok moslimovia.

2.3.5 Juhozápadná Ázia - ohnisko dodnes trvajúcich konfliktov

Vypuknutie 2. svetovej vojny opäť zasiahlo aj juhozápadnú Áziu, hoci nie tak bezprostredne ako 1. svetová vojna. Miestne už nezávislé krajiny na čele s Tureckom si chránili vlastnú neutralitu, no strategicky dôležitý Irán a Irak boli okupované Spojencami. Najmä Irán mal ako spojníka so Sovietskym zväzom, i ako ropný producent mimoriadny význam. V r. 1943 sa dokonca v Teheráne konalo prvé spoločné stretnutie Stalina, Churchilla a Roosevelta. Pokusy arabských nacionalistov v Iraku o spojenie s nacistickým Nemeckom Veľká Británia ozbrojeným zásahom zmarila, podobne ako donútila podriaadiť sa spojeneckej kontrole francúzske Sýriu a Libanon.

Po ukončení 2. svetovej vojny sa najpálčivejšou stala otázka Palestíny. Rastúce židovsko-arabské napätie prerástlo do viac-menej skrytej občianskej vojny, pričom židovské prisťahovalectvo pokračovalo legálnym i nelegálnym spôsobom. Neriešiteľnú situáciu sa márne pokúšala riešiť i novovzniknutá OSN, no všetky plány na rozdelenie Palestíny na židovský a arabský štát narážali na obojstranný nesúhlas. Napriek tomu na jeseň r. 1947 Valné zhromaždenie OSN odsúdilo rozdelenie Palestíny. Krátko po tomto rozhodnutí vypukli v Palestíne ťažké boje medzi ozbrojencami Židov a Arabov, pričom na pomoc palestínskym Arabom začali prúdiť ďalšie arabské oddiely zo susedných krajín, najmä z Jordánska (to získalo nezávislosť od Veľkej Británie už v r. 1946³⁰). 14. mája 1948 sa skončil britský mandát nad Palestínou a bol vyhlásený nezávislý židovský štát Izrael, kým arabský štát vyhlásený nebol. Na územie Palestíny však okamžite vtrhli arabské vojská zo susedných krajín, čím sa naplno rozhorela 1. izraelsko-arabská vojna. Izraelcom sa postupne darilo arabské sily vytlačiť a zároveň obsadzovať územia určené arabskému štátu. Po ročných bojoch napokon podpísal Izrael v lete r. 1949 prímerie so svojimi arabskými susedmi. Zvyšné arabské územia, ktoré Izrael neobsadil (zabral až dvojnásobok pôvodne plánovaného územia) si medzi seba rozdelili Egypt (pásmo Gazy) a Jordánsko (Západný breh Jordánu a východný Jeruzalem). Z izraelských území nastal masový útek palestínskych Arabov (až 900 tis.), ktorí našli útočisko v provizórnych utečeneckých táboroch na neobsadených územiach Palestíny, ale i v okolitých štátoch, kde žijú aj so svojim početným potomstvom často v katastrofálnych podmienkach doteraz (ich počet sa odhaduje spolu na cca. takmer 5 mil.). Vznik Izraela zásadne zmenil usporiadanie síl na Blízkom východe, pretože nezmieriteľný boj proti nemu sa stal základom politiky všetkých arabských štátov združených už od r. 1945 v Lige arabských štátov (Fogaš 2004). Veľmi krehká však bola situácia aj v Libanone, kde sa len s problémami darilo udržiavať mocenskú rovnováhu medzi jednotlivými moslimskými a kresťanskými komunitami.

³⁰ Rovnako v r. 1946 získali nezávislosť od Francúzska Sýria a Libanon. Závislými územiami v juhozápadnej Ázii tak po r. 1950 zostávali len Južný Jemen, Omán, Zmluvný Omán (SAE s Katarom), Bahrajn, Kuvajt a Cyprus – všetko britské závislé územia.

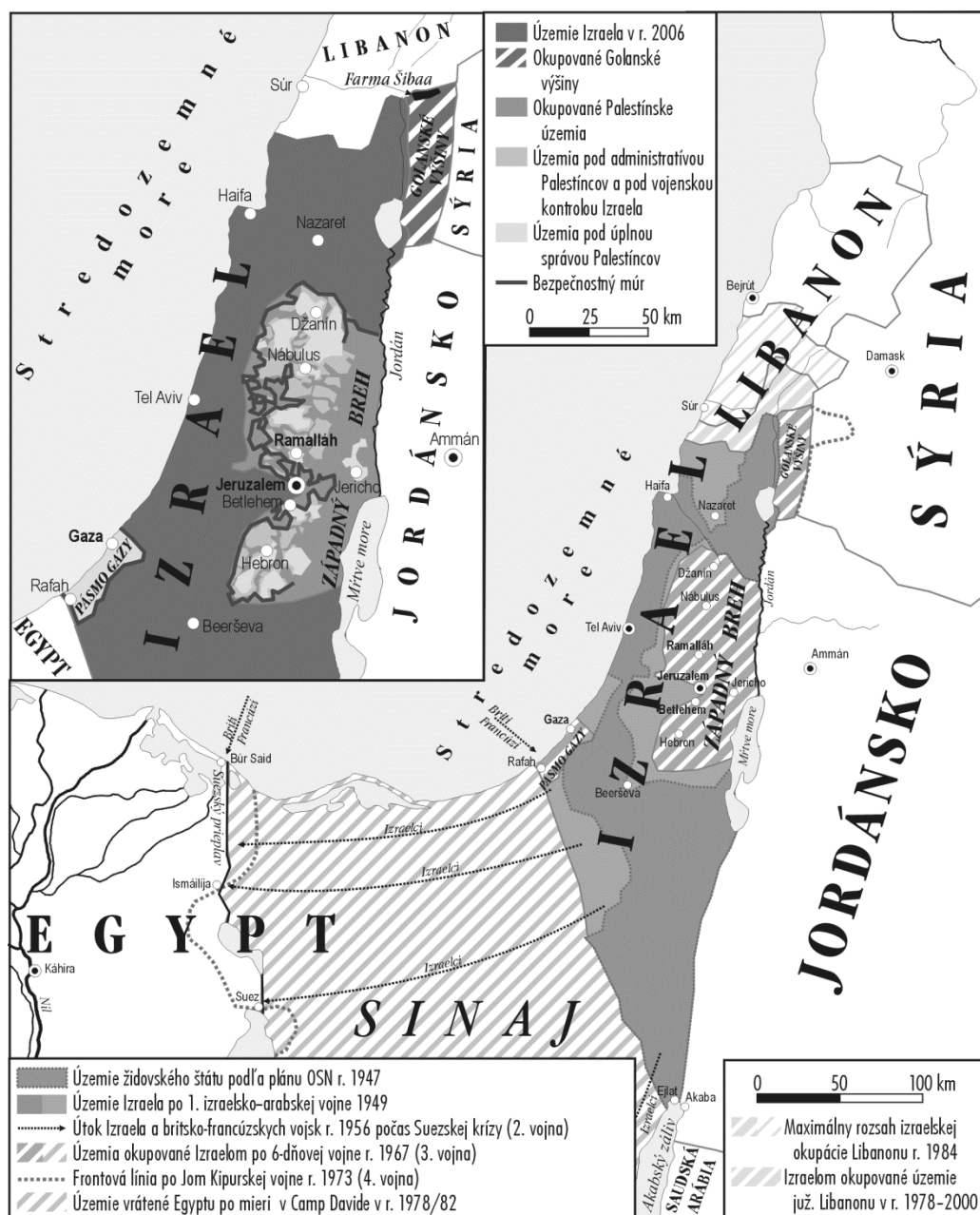
Juhozápadná Ázia však bola vtiahnutá i do rámca studenej vojny. Už v r. 1952 bolo (spolu s Gréckom) prijaté Turecko ako členský štát NATO, čo malo zabrániť prenikaniu sovietskeho vplyvu do regiónu. Ten bol citeľný i v Iráne, ktorého sever okupovali Sovieti v r. 1941-1946. Rastúci odpor proti autokratickej vláde panovníka viedol k nástupu ľavicovo a nacionalisticky orientovaného premiéra Mosaddeqa, ktorý v r. 1951 presadil znárodnenie iránskeho ropného priemyslu. Veľká Británia v reakcii na to vyhlásila embargo na vývoz ropy z Iránu a v r. 1953 v spolupráci s americkou tajnou službou CIA zorganizovali štátny prevrat, ktorý premiéra zosadil a obnovil autokratickú vládu šaha Rezá Pahlavího. Irán sa tak na ďalšie štvrtstoročie stal verným spojencom USA v regióne, no šahova vláda, ktorá sa snažila o povrchnú modernizáciu a westernizáciu krajiny, sa dostávala do stále väčších rozporov s duchovenstvom a konzervatívnym vidieckym obyvateľstvom a pri moci sa držala stále brutálnejším násilím. Ďalším posilnením vplyvu Západu v regióne bolo ustanovenie Bagdadskeho paktu (Turecko, Irán, Irak, Pakistan, Veľká Británia) v r. 1955, no ten už v r. 1959 nahradil pakt CENTO, pretože v Iraku bola v r. 1958 krvavo zvrhnutá monarchia a nahradená ľavicovo sa orientujúcou diktatúrou.

2.3.5.1 Konflikty Izraela a jeho susedov

Skutočný záujem superveľmocí USA a Sovietskeho zväzu o juhozápadnú Áziu vyvolala až Suezská kríza v r. 1956, známa aj ako 2. izraelsko-arabská vojna. Jej príčinou bolo znárodnenie Suezského prieplavu egyptským nacionalistickým prezidentom Násirom, čo opäť vyvolalo odpor Veľkej Británie. Tá spolu s Francúzskom bez vedomia USA zorganizovala v spolupráci s Izraelom zásah proti Egyptu, ktorého súčasťou bolo obsadenie Suezského prieplavu britskými a francúzskymi jednotkami. Túto akciu však odsúdili na pôde OSN nielen Sovietsky zväz, ale i USA, ktoré donútili pod hrozbou ekonomických sankcií britské i francúzske vojská stiahnuť sa, čím definitívne pochovali ilúziu o veľmocenskom postavení Veľkej Británie a Francúzska nielen na Blízkom východe.

Prestíž egyptského prezidenta Násira naopak veľmi stúpala, najmä v arabskom svete. Egypt sa snažil o hegemoniu medzi arabskými krajinami³¹, v čom sa mu však snažil konkurovať Irak, ale i Saudská Arábia. Kým Egypt a Irak sa orientovali najmä na získavanie ekonomickej a vojenskej pomoci zo strany Sovietskeho zväzu (pričom ale ropu exportovali na západ), Saudská Arábia sa riadila vlastnou pomerne izolacionistickou politikou, hoci udržiavala úzke vzťahy s USA. USA sa však od r. 1956 predovšetkým zásadne stavali na podporu Izraela, ktorému začali poskytovať aj významnú vojenskú pomoc.

³¹ V rokoch 1958 – 1961 došlo k zjednoteniu Sýrie a Egypta – Zjednotená arabská republika. V 60-tych rokoch sa realizovali aj snahy o zjednotenie Egypta a Jemenu. Naopak Irak sa v r. 1958 snažil o zjednotenie s Jordánskom.

Obr. 8 *Izrael a jeho konflikty so susedmi*

V druhej polovici 60-tych rokov sa i tak dosť zlé vzťahy Izraela a jeho arabských susedov (ktorí stále neuznávali právo Izraela na existenciu) začali výrazne zhoršovať. Súviselo to najmä s konsolidáciou týchto krajín, z ktorých sa niektoré (najmä Egypt a Sýria) moderne vyzbrojili s pomocou Sovietskeho zväzu a začali vyvolávať incidenty na hraniciach s Izraelom. Podporovali najmä útoky Palestínčanov, ktorí sa

zorganizovali do Organizácie pre oslobodenie Palestíny – OOP. Na jar 1967 začali Egypt a Sýria zoskupovať svoje vojská pri hraniciach s Izraelom a Egypt dokonca zablokoval Izraelu prístup do Červeného mora. Izrael tieto incidenty vyhodnotil ako predzvesť blížiaceho arabského útoku, a aby vyrovnal arabskú početnú prevahu, rozhodol sa zaútočiť prvý. Na začiatku júna 1967 prebehla blesková Šesťdňová (alebo aj 3. izraelsko-arabská) vojna, v ktorej Egypt, Sýria a Jordánsko utrpeli zdruvujúcu porážku a Izrael obsadil ich rozsiahle územia (Gazu, Západný breh, Východný Jeruzalem, Golanské výšiny a celý Sinajský polostrov až po Suezský prielav). Arabské krajiny sa cítili porážkou ponížené a boli rozhodnuté pripraviť sa na odvetný úder. Na stranu týchto krajín sa postavil Sovietsky zväz, ktorý spolu so svojimi satelitmi prerušil s Izraelom diplomatické styky, kým na stranu Izraela sa rozhodne postavili USA, ktoré naďalej vetovali v Bezpečnostnej rade OSN každý návrh rezolúcie proti Izraelu a zároveň mu zintenzívnili poskytovanie vojenskej a hospodárskej pomoci (Fogaš 2008a).

Odvetou Egypta a Sýrie proti Izraelu bola ďalšia 4. izraelsko-arabská vojna známa aj ako Jomkipurská vojna v r. 1973. Egypt po počiatočnom úspechu utrpel opäť porážku, rovnako ako Sýria. No závažnejšie dôsledky mala reakcia arabských krajín (z ktorých najmä malé štáty v Perzskom zálive získali len nedávno nezávislosť), pretože zaviedli ropné embargo na západné krajiny podporujúce Izrael, zvýšili ceny ropy (spočiatku „iba“ dvojnásobne, neskôr viac) a obmedzili jej ťažbu, čím vyvolali celosvetový ropný šok a energetickú krízu. Príjmy krajín vyvážajúcich ropu združených v OPEC sa vtedy zvýšili viac ako šesťnásobne, čo bol začiatok ekonomického rozmachu najmä krajín Perzského zálivu a Saudskej Arábie. Po porážke v Jomkipurskej vojne sa Egypt rozhodol postupne zmeniť svoju politiku voči Izraelu. Za sprostredkovania USA sa začali diplomatické izraelsko-egyptské rokovania, ktoré napokon vyústili do podpísania prvej mierovej dohody Izraela so svojim susedom v r. 1978 v americkom Camp Davide.

Na základe tejto dohody Egypt uznal štát Izrael a zriekol sa svojho nároku na pásmo Gazy a Izrael zase začal s postupným odsunom svojich vojsk zo Sinajského polostrova. Egyptská snaha o mierové riešenie konfliktu bola však arabskými krajinami odsúdená ako zrada a mala za následok značnú izoláciu Egypta v arabskom svete. Na druhú stranu Izrael sa už ďalších okupovaných území nemienil vzdať, pretože to považoval za ohrozenie vlastnej bezpečnosti. Izraelské a sýrske vojská na Golanských výšinách tak naďalej (od roku 1974 až do súčasnosti) oddeľujú mierové sily OSN (Fogaš 2008b).

Od polovice 70-tych rokov sa zdrojom nestability v regióne stal Libanon, kde sa rozohorela občianska vojna medzi tamojšími kresťanmi a moslimami. Pretože z územia Libanonu boli podnikané stále častejšie teroristické útoky pod vedením OOP (mala základne v tamojších palestínskych utečeneckých táboroch) na územie Izraela, rozhodla sa izraelská armáda pre preventívny úder a v roku 1978 dočasne okupovala časť južného Libanonu. V roku 1982 zaútočila znova a tentokrát obsadila celú južnú polovicu Libanonu až po hlavné mesto Bejrút, ktoré ťažko bombardovala s cieľom zničiť OOP a vytlačiť vojská Sýrie, ktoré medzitým obsadili sever Libanonu. Občianska vojna trvala v Libanone až do r. 1989, no Izrael okupoval jeho južné

pohraničie až do r. 2000³², Sýria dokonca stiahla svoje vojská až v r. 2005 (Gurňák, Blažík, Lauko 2007).

Charakter arabsko-izraelského konfliktu sa od polovice osemdesiatych rokov zmenil z otvorených vojen medzi Izraelom a jeho arabskými susedmi na vnútorný izraelsko-palestínsky konflikt. Pôvodným zámerom Izraela bolo tieto územia kolonizovať židovskými osadníkmi a postupne ich celkom premeniť na svoje územie. Prekážkou týchto plánov však bola početná a rýchlo rastúca palestínska populácia, žijúca v čoraz horších sociálnych a ekonomických podmienkach. Nová vlna migrácií do Izraela z rozpadajúceho sa Sovietskeho zväzu vytvorila tlak na budovanie nových židovských osád na okupovanom území. Rastúce napätie vyvrcholilo vypuknutím 1. intifády – povstania Palestínčanov v r. 1987. Koniec studenej vojny viedol k zmene postojov oboch znepriatelených strán. Izrael síce nechotne, ale predsa akceptoval ako svojho partnera J. Arafata a OOP pri rokovaní. Mierový proces vyvrcholil v r. 1993 podpísaním izraelsko-palestínskych dohôd v Oslo, na základe ktorých mala postupne na časti okupovaných území prevziať právomoci palestínska samospráva (v roku 1994 vznikla prvá palestínska samospráva v Jerichu). Od polovice 90-tych rokov sa však izraelsko-palestínske vzťahy začali rýchlo zhoršovať. Dôvodom bolo pokračujúce budovanie židovských osád na Západnom brehu a rozmach terorizmu zo strany Palestínčanov. Skorumpovaná OOP, obviňovaná z ústupčivosti voči Izraelu, strácala medzi nimi svoje monopolné postavenie, kým stále viac sympatizantov získavali militantné hnutia, predovšetkým Hamas. Mierový proces sa v r. 2000 prakticky zastavil a krajinu postihla vlna násillia a terorizmu (označovaná ako 2. intifáda). Na tieto udalosti reagoval Izrael výstavbou ochranného múru okolo palestínskych území a ich rozdelením na malé nesamostatné enklávy. Po smrti palestínskeho prezidenta Arafata v r. 2004 sa situácia ešte viac skomplikovala bojom o moc medzi Palestínčanmi, ktorý skončil fakticky skrytou občianskou vojnou a víťazstvom radikálneho Hamasu v pásme Gazy v r. 2006. Z Gazy sa rok predtým stiahli izraelské okupačné sily, no Izrael zabezpečil prakticky úplnú blokádu tohto územia zvonka. Ďalším dejstvom konfliktov Izraela so susedmi sa stal nečakaný a tvrdý útok Izraela na Libanon v lete r. 2006. Dôvodom boli raketové útoky ďalšej militantnej organizácie Hizballáh (podporovanej Iránom) z južného Libanonu na severný Izrael. Reakciou Izraela bolo masívne bombardovanie väčšiny miest Libanonu, čo ťažko poškodilo krajinu pomaly sa zotavujúcu z dlhých konfliktov. Konflikty však pokračovali i na okupovaných územiach. Od roku 2005 po stiahnutí z pásma Gazy Izrael viac-menej pravidelne (v r. 2006, 2008, 2008/2009, 2012 a 2014) podniká tvrdé vojenské úder y na Gazu ako reakciu na neustále sa opakujúce raketové útoky Hamasu na izraelské mestá, prípadne v snahe prerušiť rozsiahle pašovanie zbraní z Egypta, kde sa od r. 2011 radikálne zhoršila bezpečnostná situácia.

³² Izrael naďalej okupuje malé sporné územie tzv. Farmy Šibaa s rozlohou 12 km², o ktorom však Izrael tvrdí, že Libanonu nikdy nepatrilo. Naopak podľa OSN patrí toto územie ku Golanským výšinám a teda k Sýrii. Malé územie je významným vodným zdrojom.

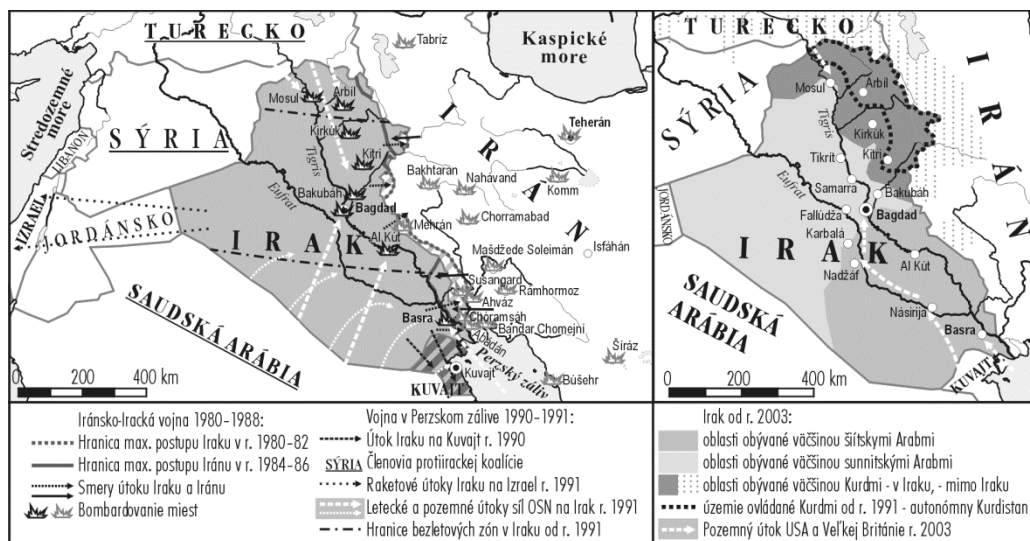
2.3.5.2 Vývoj v oblasti Perzského zálivu

Po udelení nezávislosti Indii (1947) a Suezskej kríze (1956) strácala Veľká Británia rýchlo vplyv a koniec koncov i záujem na udržiavaní zvyšných závislých území v juhozápadnej Ázii. Už v r. 1961 získal nezávislosť Kuvajť, neskôr Južný Jemen (1967) a napokon v r. 1971 Omán, Spojené arabské emiráty, Bahrajn a Katar. Hoci už od 30-rokov sa v týchto krajinách (okrem Jemenu) rozbehla ťažba ropy, jej prudký rozvoj nastal až od konca 60-tych rokov. Nezávislosť umožnila týmto monarchiám získať kontrolu nad ropnou produkciou, ktorá zostala pod kontrolou miestnych dynastií a zabezpečila čoskoro nielen im, ale celým krajinám štedro dotovaný ekonomický rozvoj. Z medzinárodno-politického hľadiska sa tieto pomerne malé a zraniteľné krajiny zverili pod ochranu veľmoci (najmä USA, ktoré v nich postupne zriadili svoje vojenské základne), pretože nie bezdôvodne sa obávali územných nárokov susedných veľkých štátov (Saudskej Arábie, ale najmä Iraku a Iránu). Saudská Arábia sa síce ekonomicky pripútala k Spojeným štátom, no na rozdiel od malých štátov Perzského zálivu sa čo najdlhšie snažila zabrániť nežiaducim kultúrnym vplyvom z cudziny a zostávala prísne absolutistickou wahhábistickou konzervatívnou monarchiou.

Odlíšna bola situácia v Iraku, ten sa zmietať vo vnútropolitických zápasoch, v krajine došlo k niekoľkým zväčša krvavým vojenským prevratom sprevádzaným značným násilím, až sa napokon začiatkom 70-tych rokov dostal k moci Saddám Husajn. Ten spočiatku inklinoval ľavicovým smerom a udržiaval dobré vzťahy so Sovietskym zväzom, čo tvorilo protiváhu proamerickému Iránu. V skutočnosti však upevňoval svoju osobnú moc a moc svojho klanu, pričom neváhal používať tvrdé násilie proti jednotlivcom i celým skupinám obyvateľstva (Kurdom, šiítom).³³ Ekonomickou bázou jeho režimu boli rastúce príjmy z ropy. Celá geopolitická situácia v regióne sa zásadne zmenila po víťazstve islamskej revolúcie v Iráne na prelome rokov 1978/1979. Šah musel z krajiny utiecť po vypuknutí masových protestov obyvateľstva proti jeho skorumpovanej a diktátorskej vláde, pričom rozhodujúcu úlohu zohral aj odpor nábožensky založenej väčšiny obyvateľstva pod vedením šiitských duchovných proti násilnej modernizácii a sekularizácii krajiny (Axworthy 2007). Na čelo islamskej republiky sa fakticky postavil veľký ajatolláh Chomejní, ktorý zaviedol teokratickú vládu zameranú ostro proti Západu a najmä USA. Spojené štáty tak stratili v regióne kľúčového spojenca, z ktorého sa stal obratom ich úhlavný nepriateľ. V roku 1980 vypukol ozbrojený konflikt medzi Irakom a Iránom, príčinou boli dlhotrvajúce spory o vedenie hranice na Šatt al Arab. Najmä iracký diktátor sa rozhodol využiť zdanlivé oslabenie Iránu. Výsledkom bol dlhoročný konflikt známy iracko-iránska vojna (niekedy aj ako 1. vojna v Zálive) v r. 1980-1988. Irak postupne získal podporu západných štátov najmä pri nákupe moderných zbraní, kým na Irán bolo uvalené embargo zo strany USA. Technickú prevahu Iraku však vyrovnával Irán masovým nasadením revolučných jednotiek. Vojna bola vedená so striedavým úspechom, no

³³ Osobne zastrelil niekoľkých svojich ministrov, jedného dokonca počas zasadania vlády, keď sa odvážil navrhnúť, aby Husajn dočasne a formálne z taktických dôvodov odstúpil (Gombár, Pecha 2013).

napokon začala ohrozovať export ropy z celého Perzského zálivu, keď obe strany začali útočiť na ropné zariadenia a najmä na ropné tankery. To bol jeden z hlavných dôvodov, prečo do konfliktu zasiahli námorné a letecké sily USA, ktoré začali export ropy chrániť. Napokon obe vyčerpané krajiny uzavreli prímerie. Výsledkom bolo na obdivoch stranách dohromady asi 1 milión mŕtvych a obrovské materiálne škody.

Obr. 9 Vojny v regióne Perzského zálivu 1980-2003

Zadlžený Irak však čoskoro začal čoskoro požadovať od Kuvajtu a Saudskej Arábie odpustenie dlhov, neskôr obvinil Kuvajt z odčerpávania irackej ropy z ropných ložísk na spoločnej hranici. Napokon Husajnov Irak bleskovo v lete r. 1990 zaútočil a nepripravený Kuvajt obsadil a vzápätí anektoval. Zároveň sa dopustil rozsiahlych násilností a ničenia majetku, z cudzincov spravil dokonca rukojemníkov. Reakcia USA bola takmer okamžitá a na pôde OSN postupne presadili vznik širokej protiirackej koalície. V roku 1991 po vypršaní ultimáta Bezpečnostnej rady OSN, ktoré požadovalo stiahnutie irackých vojsk z Kuvajtu, zaútočili spojenecké sily za podpory arabských štátov v Perzskom zálive proti irackému režimu a v rámci operácie Púštna búrka vyhnali Iračanov z Kuvajtu. Krajina utrpela obrovské škody, vrátane zničenia ropných zariadení. K pádu režimu Husajna však nedošlo, pretože spojenecké vojská sa z územia južného Iraku čoskoro stiahli. Sankcie uvalené na export irackej ropy zostali v platnosti a viedli k humanitárnej katastrofe na jeho území, ale diktátorský režim neoslabil. Naopak Husajn krvavo potlačil povstanie šiitov na juhu Iraku a čiastočne i povstanie Kurdov na severe. Reakcie zahraničia boli nedostatočné. Po teroristických útokoch z 11. 9. 2001 na USA, začali Spojené štáty obviňovať iracký režim z podpory terorizmu a snáh vlastniť chemické, prípadne jadrové zbrane. Irak odmietol spoluprácu s kontrolnými orgánmi OSN a žiadal zrušenie embarga. USA sa snažili o razantný postup. Napriek absencii relevantných dôkazov o výrobe zbraní hromadného ničenia a spolupráci s teroristami v roku 2003 zaútočili USA a Veľká Británia a tzv. „koalícia ochotných“ bez mandátu OSN na Irak. Počas troch týždňov obsadili Bagdad a zvrhli Husajnov režim. Nastolili okupačný režim, avšak v krajine sa rozmohla anarchia

a kriminalita, pretože väčšina štátnych orgánov a policajných zložiek sa rozpadla a krajinu ovládlo aj sektárske násilie, ktorého obeťou sa spočiatku stali najmä dovtedy privilegovaní sunniti, ale čoskoro aj ďalšie náboženské komunity. Naopak z prostredia sunnitov sa začali formovať radikálne a teroristické skupiny útočiace nielen na šiitov, ale i na americké a ďalšie okupačné jednotky. Ani ustanovenie novej irackej civilnej vlády v r. 2004 situáciu nezmenilo. Paradoxne sa najpokojnejšou oblasťou stal dovtedy najviac konfliktami postihovaný autonómny Kurdistan (Viviano 2007). Jednotlivé krajiny postupne kvôli bezpečnostnej situácii sťahovali z Iraku svoje jednotky a napokon v r. 2011 ukončili svoje pôsobenie v krajine i americké okupačné jednotky.

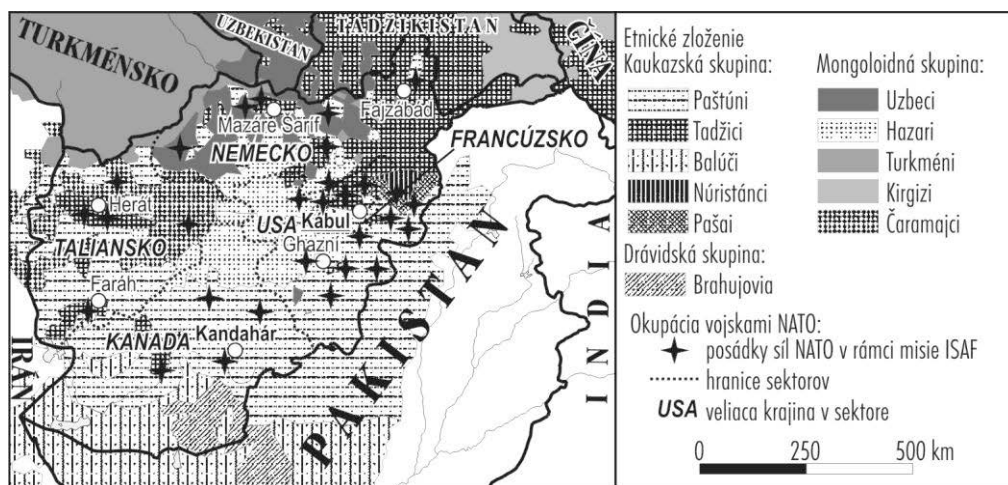
Aj medzinárodná pozícia Iránu sa od skončenia vojny s Irakom menila. Po istom uvoľnení medzinárodných vzťahov po smrti ajatolláha Chomejního v r. 1989 a opatrných vnútroštátnych reformách, sa kurz opatrnej liberalizácie skončil počas vlády prezidenta Ahmadinedžáda (2004-2013), ktorý presadzoval nielen radikálnu rétoriku (najmä voči Izraelu), ale aj kontroverzný iránsky jadrový program, pričom najmä USA predpokladali jeho vojenské využitie a presadili uvalenie rozsiahlych sankcií na Irán, ba dokonca začali zvažovať ozbrojený útok na podozrivé jadrové zariadenia. Situácia sa čiastočne upokojila po zmene vlády v Iráne, ktorá vyjadrila ochotu zlepšiť vzťahy so Západom.

2.3.5.3 Vojny v Afganistane

Isolovaný Afganistan sa do zorného poľa veľmocí dostal opäť až v 70-tych rokoch 20. storočia. Po odchode Veľkej Británie z Indie sa pomaly presadzoval v krajine sovietsky vplyv, ktorý zosilnel po páde monarchie v krajine v r. 1973. Po ďalšom prevrate v r. 1978 bola nastolená v krajine pseudokomunistická diktatúra, ktorá v zaostalej kmeňovo-klanovej spoločnosti zavádzala rôzne experimenty. Do situácie zasiahol Sovietsky zväz a na sklonku roka 1979 spustil štátny prevrat a následne inváziu svojich vojsk. Na čelo Afganistanu bola dosadená prosovietska vláda a krajinu dlhodobo okupovali sovietske vojská. Západný svet túto akciu ostro odsúdil a sovietsko-americké vzťahy sa mimoriadne zhoršili (západné krajiny napr. bojkotovali letné olympijské hry v Moskve r. 1980). Proti sovietskym okupantom a afganskej armáde sa začal zosilňovať ozbrojený odpor. Mnohé klany ušli za hranice (najmä do Pakistanu), odkiaľ sa vracali späť, aby zo zálohy útočili na sovietske jednotky. Konflikt postupne zmenil charakter z obvyčajnej partizánskej vojny na občiansku, ale zo strany povstalcov až náboženskú vojnu. Za podpory susedného Pakistanu (v ktorom sa upevňoval radikálne islamský vojenský režim) a bohatých arabských krajín začali byť vyzbrojovaní a cvičení nielen Afganci, ale aj fanatickí bojovníci z iných moslimských krajín, ktorí sa spoločne označovali ako mudžahedíni. Odboj podporovali prostredníctvom Pakistanu i USA, aby spôsobili sovietskej armáde čo najťažšie straty. Tak začali dodávať do oblasti i moderné zbrane, ktoré však neskôr využili moslimskí bojovníci na iné ciele (terorizmus). Po r. 1985 sa už Sovietsky zväz snažil z vojny aj kvôli ekonomickým dôvodom vyviazať a napokon v r. 1989 sa sovietska armáda z Afganistanu definitívne stiahla. Mier však nenastal (Marek 2006).

V Afganistane pokračovala občianska vojna nielen proti postkomunistickej vláde, ale i medzi jednotlivými frakciami mudžahedínov. Chaotickú situáciu udržoval i

Pakistan, aby si udržal v krajine svoj vplyv. V roku 1992 dobyli spojené sily mudžahedínov hlavné mesto Kábul a zvrhli bývalú prosovietskú vládu. Vojna však pokračovala ďalej a menila sa na anarchiu. Afganistan sa prakticky rozpadol na polonezávislé územia. Za tejto situácie začalo získavať pozície nové radikálne islamistické hnutie Taliban vytvorené medzi afganskými Paštúnmi v severnom Pakistane. Taliban brutálnym násilím nastoloval na ovládnutom území poriadok, ale za cenu zavedenia striktného výkladu islamského práva, pričom zavádzal prakticky stredoveký režim.³⁴ V r. 1996 dobyli jednotky Talibanu hlavné mesto Kábul a formálne prevzali moc nad celou krajinou. Opozičné skupiny boli postupne zatlačené do severných oblastí krajiny. Medzinárodné dôsledky však malo najmä poskytnutie výcvikových stredísk a útočiska pre medzinárodnú teroristickú sieť Al-Káida pod vedením Bin Ládina.

Obr. 10 Etnické rozdelenie Afganistanu a jeho okupácia vojskami NATO 2001-2014

Po teroristických útokoch na USA 11. septembra 2001 bol prvou reakciou vlády Spojených štátov útok na základne teroristov v Afganistane. Podpory Talibanu sa musel vzdať i spojenec USA – Pakistan. Už 7. októbra 2001 zaútočili v rámci operácie Trvalá sloboda na Afganistan letecké sily USA a Veľkej Británie, zároveň začala prúdiť vojenská pomoc opozičným skupinám na severe krajiny, ktoré sa spojili do Severnej aliancie. Po mesiaci bojov bol Taliban zvrhnutý, Kábul ovládli opozičné sily a strategické základne obsadili jednotky USA a Veľkej Británie (rozšírené neskôr o ďalšie jednotky z členských krajín NATO pod patronátom OSN ako jednotky ISAF). Pod dohľadom medzinárodného spoločenstva bola ustanovená nová vláda na čele s prezidentom Karzajom, mier však stále nenastal. Vojenský veliteľia si udržali svoju

³⁴ Jediným zákonom sa stalo islamské právo, obyvatelia Afganistanu sa museli vzdať všetkých výdobytkov moderného sveta (módy, elektrospotrebičov), ale dokonca aj zábavy, športu a ľudových tradícií. Bol zakázaný spev a hudba, televízia, fotografovanie a športy ako futbal, štadióny sa zmenili na popraviská, samozrejme ženy stratili akékoľvek práva, muži sa nesmeli holiť (Marek 2006)

moc v jednotlivých častiach krajiny a jednotky Talibanu po počiatkovej porážke sa len stiahli na pohraničné územia Afganistanu a Pakistanu. Situácia v Afganistane sa však nezlepšovala ani napriek posilňovaniu jednotiek NATO. Taliban bol dokonca schopný opäť ovládnuť viaceré časti krajiny najmä po r. 2006. Na situáciu nemalo zásadný vplyv dokonca ani vypátranie a likvidácia Bin Ládina v severnom Pakistane špeciálnymi jednotkami USA v r. 2011, naopak sa skomplikovali vzťahy s Pakistanom. Podobne ako v Iraku sa medzinárodné jednotky aj z Afganistanu sťahujú a zodpovednosť za bezpečnosť krajiny má prebrať vláda v Kábule, no je veľmi otázne, či to dokáže.

Ani situácia v ďalších krajinách juhozápadnej Ázie sa nevyvíja veľmi pozitívne. V roku 2011 vypukla občianska vojna v Sýrii proti režimu prezidenta Asada mladšieho. Tá sa podobne ako v Iraku z boja proti diktatúre zmenila na neprehľadnú spleť sektárskeho násillia, z ktorého ťažia najmä extrémistické islamistické skupiny. Spomedzi nich sa presadil najmä Islamský štát, ktorý vyhlásil na území väčšiny Sýrie a severozápadného Iraku v januári r. 2014 nezávislosť a jeho vodca v lete 2014 prijal titul kalifa.

Komplikuje sa aj vnútropolitický vývoj v Turecku, ktoré sa po etape vojenských diktatúr postupne od 80-tych rokov demokratizovalo a podporovalo ekonomický rozvoj, pričom za cieľ si stanovilo dosiahnutie vstupu do EÚ. No aj pre nevyriešenú cyperskú otázku (viac v kapitole 2.6.5) a námietky viacerých európskych krajín sa integračný proces v podstate zmrazil. Vo vnútro politickej sfére sa po nástupe premiéra Erdoğana (2003) začal čiastočne narúšať striktné sekulárny charakter Turecka a postupne dochádza k polarizácii tureckej spoločnosti medzi liberálnu a prosekulárnu populáciu vyspelejších pobrežných oblastí a Istanbulu a prevažne konzervatívnu proislamskú populáciu vnútrozemia (Fogaš 2012a,b). Premiér bol kritizovaný za autoritatívne metódy vlády a násilné potláčanie demonštrácií, no napriek tomu vyhral prvé priame prezidentské voľby. V r. 2014 nastúpil do úradu, pričom sa očakáva ďalšie posilňovanie jeho moci zavedením prezidentského systému.

Z uvedeného prehľadu historicko-geografického a politického vývoja juhozápadnej Ázie je zrejmé, že bol veľmi komplikovaný, no je nutné mu venovať patričnú pozornosť, pretože je kľúčom k pochopeniu súčasného diania nielen v regióne samotnom, ale aj diania v medzinárodných vzťahoch na globálnej úrovni.

Úlohy a zadania:

- **Vysvetlite, ako je možné, že pôvodne kolíska poľnohospodárskej civilizácie – oblasť úrodného polmesiaca sa v neskoršom období stala perifériou rozvinutého sveta a jej poľnohospodársky význam je dnes z globálneho hľadiska nepodstatný.**

- V ktorých historických obdobiach bolo možné považovať aspoň časť juhozápadnej Ázie za jadrovú oblasť rozvoja, v ktorých naopak za perifériu, či kontaktnú / konfliktnú zónu? Zdôvodnite.
- V ktorých historických vývojových etapách možno hľadať korene súčasného politického, etnického, či náboženského rozdelenia juhozápadnej Ázie, resp. príčiny tamajších často latentných konfliktov? Zdôvodnite a vysvetlite na konkrétnych príkladoch.

2.4 OBYVATELSTVO JUHOZÁPADNEJ ÁZIE

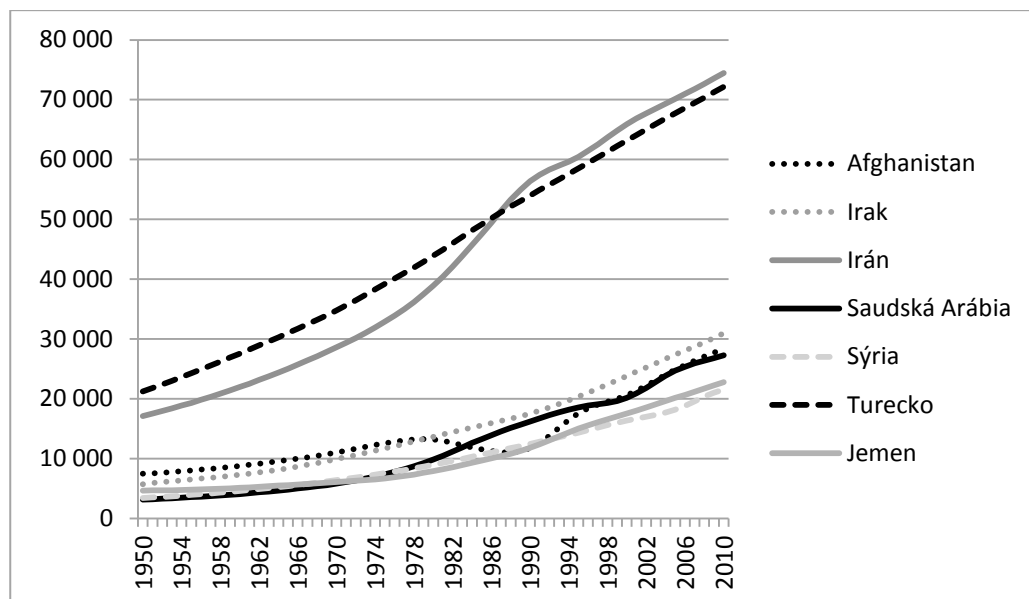
Na súčasné špecifiká obyvateľstva juhozápadnej Ázie majú vplyv tak jej prírodné, ako aj historickogeografické a samozrejme aj socioekonomické podmienky. Pre obyvateľstvo juhozápadnej Ázie je typické jeho veľmi nerovnomerné rozmiestnenie (ktoré je bežné aj v iných častiach Ázie) a relatívne značná náboženská homogenita. No podobne ako pri prírodných podmienkach i pri obyvateľstve sú zovšeobecnenia pomerne zavádzajúce a nepresné, preto je nutná hlbšia analýza.

2.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Ako už bolo naznačené v úvode k juhozápadnej Ázii, počtom obyvateľov 340,6 mil. (2014) (World factbook 2014), ktorí tvoria iba 8,1 % obyvateľstva Ázie, patrí tento makroregión medzi menej ľudnaté regióny Ázie (okrem strednej a severnej Ázie). Z hľadiska počtu obyvateľov si v tejto časti Ázie ako najľudnatejšie konkuruje dvojica štátov Turecko a Irán, v ktorých žije vyše 47 % obyvateľov juhozápadnej Ázie. Počet obyvateľov týchto štátov na úrovni tesne cez 80 mil. ich radí na koniec prvej dvadsiatky najľudnatejších štátov Zeme (spolu s Nemeckom). Medzi stredne ľudnaté štáty juhozápadnej Ázie zaradíme Irak, Afganistan, Saudskú Arábiu a Jemen s počtami 26-32 mil. obyvateľov (2014), v ktorých dohromady žije cca 35 % obyvateľov makroregiónu. Z hľadiska počtu obyvateľov je istým medzistupňom medzi stredne ľudnatými a málo ľudnatými štátmi Sýria s necelými 18. mil. obyvateľmi. V ostatných 10 štátoch a územiach juhozápadnej Ázie žije len 12 % jej obyvateľov. Najmenej ľudnatým štátom juhozápadnej Ázie je Cyprus s vyše 1,1 mil. obyvateľmi, pričom ak zohľadníme jeho politické rozdelenie na severný Cyprus a reálne územie Cyperskej republiky, tak na severe žije z toho 264 tis. obyvateľov.³⁵

³⁵ Vôbec najmenej ľudnatým územím v juhozápadnej Ázii (na Cypre) z hľadiska medzinárodno-právneho sú britské Suverénne základňové územia Akrotiri a Dekeleia s cca. 15 700 obyvateľmi (World Factbook 2014)

Súčasný počet a rozmiestnenie obyvateľstva je prirodzene výsledkom populačného vývoja v uplynulých desaťročiach. Možno povedať, že juhozápadná Ázia ako celok patrila niekoľko posledných desaťročí, najmä však v poslednej štvrtine 20. storočia medzi najdynamickejšie rastúce populácie vo svete. Priemerný ročný prirodzený prírastok obyvateľov sa pohyboval v r. 1990 vo veľkej časti krajín regiónu nad úrovňou 3 % (Irán, Irak, Saudská Arábia, Jordánsko, Jemen), dokonca Omán a Sýria sa blížili k hranici 4 % a boli v tomto ohľade na poprednom mieste nielen v Ázii, ale v rámci celého sveta (Tomeš a kol. 1993). Ostatné krajiny regiónu v raste populácie len mierne zaostávali a jedine v prípade Cypru a Izraela boli už trendy rastu populácie spomalené. Tejto prudkej dynamike obyvateľstva zodpovedali aj iné miery, napr. úhrnná plodnosť, ktorá dosahovala v Iráne, Iraku, Sýrii a Jordánsku až 6 detí na ženu, a v prípade Ománu a Saudskej Arábie dokonca 7 detí na ženu, ale napr. v Turecku už len 3,5 dieťaťa na ženu a na Cypre a v Izraeli len 2 deti na ženu. V tomto období sa očakávalo zdvojnásobenie populácie v Iraku a Sýrii za menej ako 20 rokov, vo väčšine ostatných krajín do 25 rokov, ale v prípade Turecka do 40 a Cypru do 80 rokov.

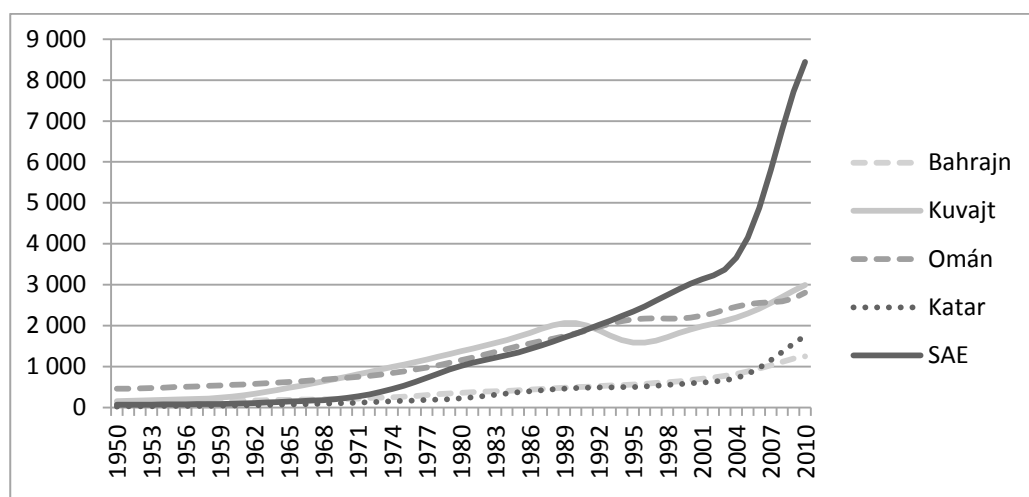

Obr. 11 Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov juhozápadnej Ázie v r. 1950-2010 (OSN 2012). Počty obyvateľov v tis.

Za uplynulé štvrtstoročie však vývojové trendy populácie juhozápadnej Ázie zasiahli výrazné zmeny, ktoré ale boli veľmi diferencované v závislosti od ekonomických, sociálnych i politických podmienok. Z hľadiska dynamiky tak predstavuje juhozápadná Ázia v súčasnosti značne heterogénny súbor populácií, ktoré môžeme zaradiť do troch typov.³⁶

³⁶ Všetky nasledujúce údaje podľa World Factbook 2014 k roku 2014

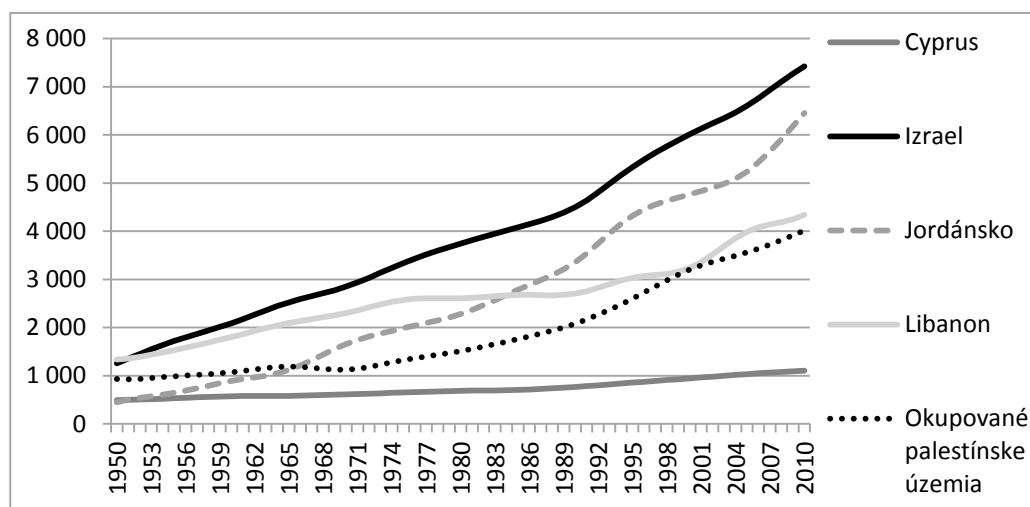
Typicky rozvojovú populáciu s vysokou mierou najmä natality (38,8 ‰) ale i mortality (14,1 ‰), s vysokou mierou úhrnnej plodnosti (5,4 dieťaťa), s veľmi vysokým podielom predproduktívneho obyvateľstva (42 %) a nízkym očakávaným vekom dožitia (50 rokov) má Afganistan, ktorý sa v tomto ohľade radí medzi najzaostalejšie štáty sveta. Ale veľmi podobné parametre, hoci menej extrémne, vykazuje i Jemen a Palestínske územia (z nich najmä Pásmo Gazy). Od populácie Afganistanu sa líšia najmä výrazne vyšším očakávaným vekom dožitia (Jemen 64,8, Gaza 74,6 roka, Západný breh 75,7) a výrazne nižšou mierou mortality (Jemen 6,4 ‰, Gaza 3,1 ‰, Západný breh 3,5 ‰). Celkový ročný prírastok obyvateľstva tejto skupiny štátov sa pohybuje nad 2 %. K tejto skupine populácií sa ešte blíži i populácia Iraku (natalita 28,5 ‰, mortalita 4,6 ‰, miera úhrnnej plodnosti 3,4, podiel predproduktívnej zložky populácie 36 %). Podobne i viaceré parametre populácie Jordánska zodpovedajú uvedeným charakteristikám (natalita 35,8 ‰, mortalita 3,8 ‰, miera úhrnnej plodnosti 3,1, podiel predproduktívnej zložky populácie 36 %), no v tomto prípade sú spôsobené najmä tým, že Jordánsko sa stalo domovom početných skupín utečencov z okolitých krajín postihnutých konfliktami (Palestína, Libanon, Irak a najnovšie Sýria), takže migračný prírastok dosahuje mieru až 17 % ročne. Avšak napr. podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku si udržiava na miestne pomery na pomerne vysokej úrovni 5,1 %, no i tak práve vďaka imigrácii zostáva celkový prírastok jordánskej populácie na úrovni 3,3 % ročne.

Obr. 12 Vývoj počtu obyvateľov štátov Perzského zálivu v r. 1950-2010 (OSN 2012).
Počty obyvateľov v tis.

Druhú skupinu populácií predstavujú populácie na ekonomicky dobrej až vysokej úrovni s vysokou mierou imigrácie, ide najmä o krajiny Perzského zálivu a Arabského polostrova (bez Jemenu). Populácie týchto krajín si zväčša udržiavajú vyšší celkový prírastok obyvateľstva s úrovňou nad 2 % ročne (najviac Katar, až 3,6 %, naopak Saudská Arábia už len 1,5 % a Kuvajt 1,7 %). Populačné parametre tejto skupiny krajín sú však deformované vysokým podielom často dočasných imigrantov. V Saudskej Arábii a Ománe tvoria vyše 30 % populácie, v Bahrajne 55 %, v Kuvajte

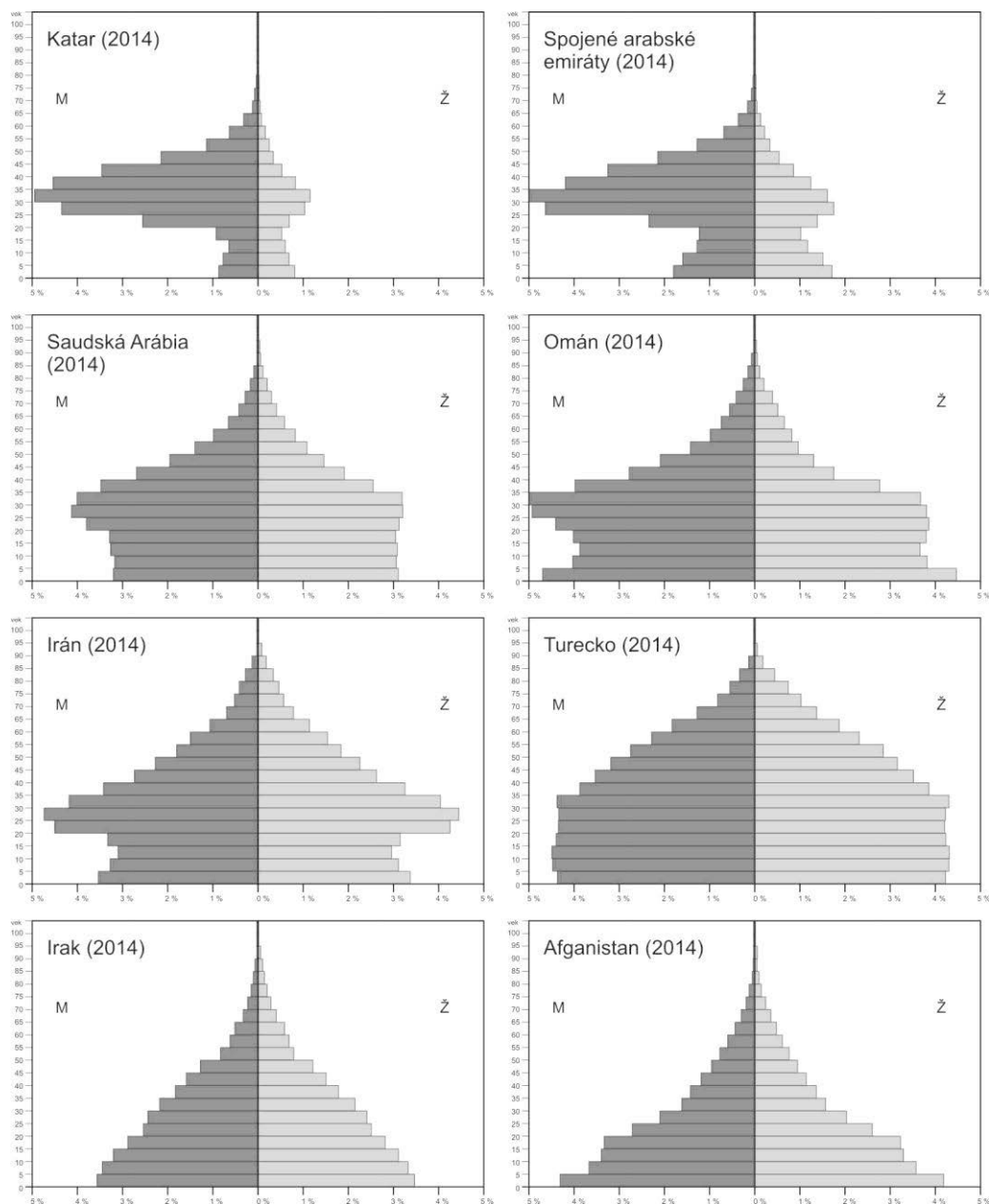
69 %, a v Katar a v Spojených arabských emirátoch už viac ako 80 % ich populácie. Celkový dopad imigrácie na populačné charakteristiky týchto krajín závisí od viacerých faktorov súvisiacich s mierou začlenenia týchto migrantov do miestnej spoločnosti. Kým napr. v Kuvajte, Saudskej Arábii a Ománe dosahuje podiel predproduktívnej zložky populácie viac ako 25 % (v Ománe až cez 30 %) a miera úhrnnej plodnosti cez 2,5 dieťaťa (okrem Saudskej Arábie – tam je 2,2), najmä v Bahrajne a Katar už tieto hodnoty klesajú. Podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva je v nich menej ako 20 % (v Katar iba 12,5 %) a miera úhrnnej plodnosti je tiež menej ako 2 deti na ženu. Spoločným znakom pre tieto krajiny, podobne ako v prvej skupine, je však i veľmi nízky podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku, ktorý zväčša nedosahuje ani 3 % (v Katar je dokonca iba 0,8 %, v SAE 1 %). Veľmi rozdielny je migračný prírastok. V Kuvajte, Ománe a Saudskej Arábii ide už dokonca o úbytok 0,5-1 % ročne, naopak Bahrajn a SAE si udržiavajú vysoký migračný prírastok viac ako 13 % ročne a Katar dokonca až 27,5 %. Vo všetkých týchto krajinách je očakávaný vek dožitia pomerne vysoký, nad 74 rokov, v Bahrajne a Katar až 78,5 roka.

Obr. 13 Vývoj počtu obyvateľov štátov východného Stredomoria v r. 1950-2010 (OSN 2012). Počty obyvateľov v tis.

Ako už bolo spomenuté, populácie týchto krajín sú výrazne deformované silnou imigráciou, ktorá sa už ale v niektorých z nich zastavila. Práve migračné prírastky zakrývali často rýchlo klesajúce prirodzené prírastky, pretože ako vidno, tradičný model mnohodetnej rodiny je už vo veľkej časti arabských krajín minulosťou, čo je oproti pomerne nedávnej dobe značný rozdiel. Druhým sociálnym dôsledkom dočasnej pracovnej imigrácie je skutočnosť, že nedochádza ku klasickému starnutiu populácií, pretože zahraniční migranti v týchto krajinách nezostávajú po dosiahnutí poproduktívneho veku, často sú doslova nútení zákonodarstvom týchto krajín k odchodu po ukončení pracovného pomeru. Táto politika umožňuje na úkor zahraničných pracovníkov udržiavať zväčša vysoký sociálny štandard a zabezpečenie pre domáce obyvateľstvo. Vplyvom pracovnej imigrácie dochádza v niektorých

krajínach i k extrémnej deformácii nielen vekovej, ale aj pohlavnej štruktúry obyvateľstva (v prospech mužov).

Obr. 14 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov juhozápadnej Ázie. Katar, SAE – príklad populácií s prevahou imigrantov, Saudská Arábia, Omán – už stabilizujúce sa populácie s výrazným podielom imigrantov, Irán, Turecko – príklad stabilizujúcich sa veľkých populácií, Irak, Afganistan – dynamicky rastúce rozvojové populácie (World Factbook 2014).

Poslednú skupinu populácií predstavujú zvyšné štáty regiónu: Irán, Turecko, Izrael, Libanon a Cyprus. Ich vývoj už stráca dynamiku a tieto populácie sa stávajú stabilizované alebo len mierne rastúce. Miera úhrnnej plodnosti už v týchto krajinách klesá pod hranicu 2 deti na ženu (okrem Izraela, kde sa drží ešte na úrovni 2,6), v prípade Cypru dokonca na 1,5 dieťaťa na ženu. Podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva je zhruba na úrovni 25 % (na Cypre už len 16 %), podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku sa naopak zvyšuje (Libanon, Izrael, Cyprus okolo 10 %, Turecko a Irán 5-6 %), čo sú všetko príznaky začínajúceho starnutia týchto populácií (priemerný vek týchto populácií sa blíži k hodnote 30 rokov, na Cypre až 35 rokov, kým v Jemene a Afganistane je to iba 18 rokov). V tejto tretej skupine populácií juhozápadnej Ázie klesá natalita (11-18 %) a stúpa mortalita (5-6 %). Rozdielna socioekonomická úroveň medzi týmito krajinami sa odráža najmä v rozličnom očakávanom veku dožitia, kým Irán dosahuje hodnotu len necelých 71 rokov a Turecko 73 rokov, Cyprus vyše 78 a Izrael dokonca až vyše 81 rokov. Celkový prírastok tejto skupiny krajín je však opäť veľmi diferencovaný v závislosti od migrácií. Úplným extrémom je Libanon s celkovým prírastkom 9,4 % ročne³⁷, pričom migračný prírastok v r. 2014 sa odhaduje až na 8,4 %. Inak sa však celkový ročný prírastok populácií ostatných krajín tejto skupiny pohybuje v rovine 1,1-1,5 %. Celkovo sa tak dá povedať, že populácie krajín severnej a severozápadnej časti juhozápadnej Ázie sa z hľadiska dynamiky začínajú približovať krajinám Európy a severnej Ázie.

Rozmiestnenie obyvateľstva juhozápadnej Ázie je veľmi nerovnomerné. Rozsiahle oblasti sú takmer neosídlené (najmä vnútrozemie Arabského polostrova s výnimkou oblasti v okolí Rijádu, juhovýchod Iránu), iné zasa veľmi preľudnené (mestské aglomerácie, východné pobrežie Stredozemného mora, ale i oblasť okolia riek Eufrat a Tigris). Podľa krajín je extrémna hustota zaľudnenia v pásme Gazy (až 5 045 obyv./km²), ale aj v Bahrajne (1 729 obyv./km²) pričom ide v podstate o mestské štáty. Husto zaľudnené sú aj ďalšie malé krajiny ako Libanon, Izrael, či Západný breh (ako súčasť Okupovaných území), kde dosahuje hustota zaľudnenia niekoľko sto obyv./km². Treba však pripomenúť, že i v týchto malých štátoch sú pomerne značné územia prakticky neosídlené, takže v skutočnosti žije ich populácia sústredená na oveľa menšej rozlohe ako je územie celého štátu.³⁸ Ďalšia skupina krajín dosahuje hustotu v rozmedzí 90-190 obyv./km² (Jordánsko, Sýria, Turecko, Cyprus, Kuvajt, Katar). Menej zaľudnené sú Spojené arabské emiráty a Irak (67 a 74 obyv./km²). Irán, Afganistan a Jemen dosahujú hustotu zaľudnenia 49 obyv./km², čo je aj priemerná hustota zaľudnenia celej juhozápadnej Ázie. Veľmi nízka hustota osídlenia je v Ománe

³⁷ Je to extrémne najvyššia hodnota na svete v r. 2014, viac ako 2-násobok prírastku Zimbabwe, ktoré je 2. v poradí (World Factbook 2014), iné zdroje uvádzajú napr. pre rok 2013 ročný prírastok obyvateľstva Libanonu iba na úrovni 1 % (Svetová banka 2014)

³⁸ Napr. v Izraeli zaberá približne polovicu územia takmer neosídlená Negevská púšť, takže na zvyšok územia tak pripadá v skutočnosti priemerná hustota zaľudnenia až vyše 750 obyv./km² namiesto priemerne udávanej 377 obyv./km².

(10 obyv./km²) a Saudskej Arábii (13 obyv./km²), kde sa nachádzajú opäť rozsiahle úplne neosídlené územia, napr. púšť Rub al-Chálí s rozlohou 650 000 km² (tvorí ¼ územia Saudskej Arábie).

2.4.2 Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva

Hoci sa na prvý pohľad môže javiť juhozápadná Ázia ako málo pestrá z hľadiska etnického a najmä náboženského, opak je pravdou. V skutočnosti totiž mnohé rozdiely medzi skupinami obyvateľstva sú i v iných rovinách ako v náboženskej, či národnostnej.

Najmä etnická štruktúra obyvateľstva juhozápadnej Ázie je pomerne pestrá. V zásade je obyvateľstvo tejto časti Ázie dominantne rozdelené do troch hlavných jazykových skupín: semitsko-hamitskej (Arabi, Židia, Asýrčania) – tvoria cca 38 % obyvateľstva juhozápadnej Ázie, turkická skupina (Turci, Azerovia, Turkméni, Uzbeci a i.) – cca 26 % a napokon indoiránska (indoeurópska) skupina (Peržania, Kurdi, Paštúni, Tadžici, Pakistanci, Indovia, ale i Gréci a i.) – cca 29 %. Zvyšok tvoria ďalšie skupiny jazykov z južnej a juhovýchodnej Ázie, Afriky a i.

Pokiaľ ide priamo o etnické rozdelenie juhozápadnej Ázie, najpočetnejším etnikom sú Arabi tvoriaci vyše 35 % obyvateľstva regiónu (takmer 120 mil.). Arabi sú pôvodným obyvateľstvom Arábie, odkiaľ sa rozšírili i do okolitých území. Dominujú samozrejme na celom území Arabského polostrova, v Jordánsku, Sýrii, Iraku a tvoria aj významnú menšinu v juhozápadnom Iráne. Rovnako Palestínci a Libanonci sú rátaní medzi Arabov, no i na ich príklade je zrejmé, že medzi Arabmi všeobecne existujú veľké rozdiely, čiastočne spôsobené aj náboženstvom (významná časť irackých a iránskych Arabov vyznáva minoritný šiitsky islam a významná časť Libanoncov aj kresťanstvo), no najmä značne zakoreneným partikularizmom podporeným len čiastočne politickým rozdelením. Vo viacerých krajinách už totiž prevláda miestna identita nad panarabskou (Kuvajťania, Katarčania, Dubajčania a i.), no hlboko zakorenená v arabskom prostredí je najmä klanová a kmeňová, prípadne rodová identita. V tradičných arabských komunitách (najmä beduínskych) bol veľký dôraz kladený na udržiavanie a sledovanie genealogickej postupnosti siahajúcej až do čias Mohameda³⁹, rovnako ako sledovanie a odstupňovanie príbuzenských väzieb. Tak možno za hlavný jednotiaci prvok Arabov považovať najmä spoločnú kultúru a jazyk.

Druhým najpočetnejším etnikom juhozápadnej Ázie sú Turci (vrátane Azerov) (spolu vyše 75 mil.) tvoriaci cca 22 % obyvateľov regiónu. Sú turkicko-altajského pôvodu zo strednej Ázie, odkiaľ osídlili v stredoveku (pôvodne ako nomádi) časti

³⁹ Napr. aj diktatúra Saddáma Husajna kladla veľký dôraz na klanovú príslušnosť, privilegované postavenie v jeho režime mal tzv. Tikritský klan, ktorého bol príslušníkom. Podobne významnou dynastiou pôvodne v Mekke, v súčasnosti v Jordánsku sú Hášimovci, dynastia odvodzujúca svoj pôvod od Mohameda, ale na starobyľý pôvod sa odvolávajú i vládnuce dynastie v Saudskej Arábii, Ománe, SAE, Katare, Bahrajne, či Kuvajte. Podobne diktatúra v Sýrii bola (a je) postavená na kmeňovo-náboženskom základe a privilegovanom postavení komunity alawitov.

Zakaukazska, severozápadného Iránu, väčšinu územia dnešného Turecka (ale aj významné časti európskeho Balkánu) a čiastočne i Cypru. Vzdialenými príbuznými Turkov sú Turkméni, menej Uzbeci, ktorí žijú najmä v severných častiach Afganistanu.

Obr. 15 Etnické rozdelenie Iránu

Tretím najpočetnejším etnikom sú Peržania (cca 44 mil., vyše 13 % obyv. regiónu) tvoriaci vyše 53 % obyvateľov Iránu, pričom početné komunity žijú i v okolitých štátoch Perzského zálivu. Príbuznými Peržanov po jazykovej stránke sú v Afganistane dominantní Paštúni (42 % obyv. Afganistanu) a Tadžici (27 % obyv. Afganistanu) – celkovo zhruba 22 mil. obyvateľov (cca 7 % obyv. regiónu).

Štvrtým veľkým etnikom juhozápadnej Ázie sú Kurdi (spolu vyše 30 mil.) tvoriaci asi 9 % obyvateľov celého regiónu. Tento národ je známy tým, že nedosiahol vlastnú štátnosť a je rozdelený do 4 štátov (Turecka, Iránu, Iraku a Sýrie) (Obr. 16), no treba poznamenať, že samotní Kurdi nie sú jednotní a podobne ako u Arabov je tu dominantná klanová a kmeňová príslušnosť (pozri box 3).

Ostatné národy a etniká juhozápadnej Ázie sú už pomerne málo početné, no niektoré sú veľmi významné po kultúrnej, ekonomickej či politickej stránke. Medzi ne patria najmä Židia (cca 6,3 mil.) žijúci samozrejme na území Izraela, ale i na Západnom brehu (ktorý Izrael považuje de facto aspoň sčasti za vlastné územie). Kedysi početné židovské komunity v Sýrii, Jordánsku, Iraku a Iráne a v iných krajinách sa zredukovali po vzniku Izraela na minimum, prípadne úplne zanikli. Významnejšie židovské komunity existujú ešte v Turecku. Podobne Gréci tvoria síce väčšinu, ale celkovo málo početnú národnosť na Cypre (0,9 mil.). Zvyšné etniká sú

(okrem Asýrčanov v Iraku) sústredené najmä v Iráne (Gilanci a Mazandaranci, Lorovia, Qašqajovia, Talešovia, Balúči) (Obr. 15) a v Afganistane (Nuristanci, Balúči, Hazari a i.) (Obr. 10, str. 69).

Obr. 16 Rozšírenie kurdského osídlenia v juhozápadnej Ázii

Špecifickým novodobým fenoménom sú početní migranti v krajinách Perzského zálivu tvoriaci pomerne početné komunity (v SAE a Katare dokonca väčšinu). Spolu sa odhaduje medzi nimi cca 7-10 mil. Ázijcov (najmä Pakistancov, Indov, Bangladéšanov, Nepálčanov, Srílančanov, Filipíncov, Indonézanov a i.) a Afričanov. Odhaduje sa, že v týchto krajinách dlhodobo žije aj cca 600-700 tis. Európanov a Severoameričanov.

Náboženská štruktúra obyvateľstva juhozápadnej Ázie je do istej miery monotónnejšia než etnická štruktúra.⁴⁰ Vyše 95 % obyvateľov regiónu vyznáva niektorú z foriem islamu. Prevahu má sunnitský islam, ku ktorému sa hlási asi 55-60 % obyvateľov juhozápadnej Ázie (t. j. 190-200 mil.). No i ten nie je jednotný, napr. v Saudskej Arábii i v Katare je štátom presadzovaný smer wahhábizmus (vyše 25 mil. stúpencov). Sunnitský islam dominuje ďalej najmä v Turecku, Afganistane, Palestíne, Jordánsku, Kuvajte. V Jemene, SAE a Sýrii má síce prevahu, ale existujú v nich iné početné náboženské menšiny. K šiítskemu islamu (spolu cca. 37 % obyv. regiónu, t. j. vyše 125 mil. veriacich) sa hlási najmä obyvateľstvo Iránu (95 %), väčšinové zastúpenie má i v Iraku (až 65 %). Početné zastúpenie majú šiíti i v Libanone, Jemene

⁴⁰ Určenie jej presného zloženia však komplikuje skutočnosť, že vo viacerých krajinách často z ideologických dôvodov nie je náboženské zloženie štatisticky zisťované, aby sa tak oficiálne nepotvrdila existencia náboženských minorít, resp. aby sa nenarušila oficiálne propagovaná náboženská jednota najmä islamu. Prípadne v niektorých krajinách je prítomnosť iných náboženských minorít len neoficiálne trpená (napr. v Saudskej Arábii, Iráne a pod.)

a Bahrajne (okolo 27 – 35 %), no významné šiitske menšiny sú zastúpené vo viacerých moslimských krajinách (dokonca i v Saudskej Arábii tvoria až 10 % obyvateľov). V Ománe je štátnym náboženstvom ibádija – považovaná pôvodom za šiitsku sektu (cca 70 % obyv., 2,2 mil.). Ďalšia politicky vplyvná sekta alawitov tvorí cca 13 % obyvateľov Sýrie (2,3 mil.), často však nie je ani považovaná za moslimskú sektu, podobne ako drúzi, ktorých cca 1 mil. žije na územiach Libanonu, Sýrie a Izraela.

BOX 3 *Kurdi – rozdelený národ*

Kurdi od stredoveku predstavovali špecifické etnikum, ktoré si plne nedokázala podmaniť žiadna s mocnosť Blízkeho východu. Jazykovo sú Kurdi príbuzní s iránskymi Peržanmi, ale ich jazyky sú veľmi rozdielne a navzájom nezrozumiteľné. Už od tých čias bola pre Kurdov typická kmeňová a klanová roztrieštenosť. Vďaka nej sa nesformoval samostatný kurdský štát, ale na druhú stranu si jednotlivé klany dokázali u jednotlivých veľkých ríš Blízkeho východu vybojovať prakticky autonómne postavenie. Kurdi sa odlišovali od ostatného obyvateľstva regiónu i tým, že pomerne dlho odolávali islamizácii. Islam prijali až v 13. stor., pričom ani potom nevyunikali veľkou náboženskou horlivosťou. Skôr sa zameriavali na neustály odpor proti centrálnym vládam – najmä proti Osmanom. Vzájomné klanové rozpory však znemožnili jednotný a úspešný postup Kurdov k tomuto cieľu. Jednotlivé klany však neváhali využívať príležitosti na vlastné zisky, a preto sa ochotne zúčastňovali na tureckých útokoch proti Arménom, ale aj proti kresťanským Asýrčanom, pričom sa často usádzali na ich územiach. Tak sa kurdské osídlenie rozšírilo ďaleko na západ (Sýria, juhovýchodné Turecko) a sever (historická Arménia – dnešné východné Turecko, časti Azerbajdžanu).

Po 1. svetovej vojne sa zdal byť vznik nezávislého Kurdistanu na dosah, no zmarili ho ďalšie udalosti. Územie Kurdov patriace do bývalej Osmanskej ríše bolo rozdelené – časť zostala v Turecku, časť sa stala súčasťou Iraku, časť sa stala súčasťou Iránu a posledná časť súčasťou Sýrie. Turecko v duchu tvrdého centralizmu a nacionalizmu zakázalo kurdský jazyk a školstvo. Odpoveďou boli ďalšie opakované a veľmi krvavé povstania Kurdov. Proti Kurdom použila následne turecká vláda politiku násilného presídľovania, v rámci ktorej bolo niekoľko stotisíc Kurdov presídlených do západnej časti Malej Ázie, nepokoje však neustávali. Východné provincie Turecka zostali až do dnešných dní prakticky pod kontrolou armády bojujúcej proti kurdským povstalcom. Tí od roku 1984 s kolísavou intenzitou vedú boj pod vedením PKK (Strany kurdských pracujúcich). Tento boj (využívajúci často i teroristické metódy) si vyžiadal na strane Kurdov viac ako 37 tis. obetí. Osud Kurdov v susedných štátoch nebol omnoho lepší ako v Turecku. V Iráne prišli o posledné zvyšky autonómie v prvej polovici 20. storočia. Postavenie Kurdov v Iráne sa zhoršilo počas iracko-iránskej vojny, kedy boli podozrievaní s kolaborácie s nepriateľom (podobne ako v Iraku). V Sýrii bolo postavenie Kurdov taktiež tradične veľmi zlé a boli väčšinovými Arabmi vnímaní ako potenciálne nepriateľský živý. Sýria napriek perzekúcií vlastných Kurdov (boli im sústavne odopierané občianske práva, zdravotnícka starostlivosť a pod.) však neváhala v minulosti podporovať povstania Kurdov v susednom Turecku, či Iraku. Práve v Iraku boli Kurdi tradične vnímaní ako nepriatelia štátu a iracká armáda celé desaťročia proti nim viedla vojnu, pričom využívala ich klanovú roztrieštenosť. Počas iracko-iránskej vojny boli irackí Kurdi „potrestaní“ za odpor voči diktátorovi Husajnovi chemickými útokmi a systematickým vyvražďovaním v rokoch 1987-1991, ktorému padlo za obeť viac ako 100 tisíc ľudí. Situácia sa radikálne zmenila až vznikom Autonómneho Kurdistanu na konci 20. stor., ktorý napriek problémom predstavuje dnes najstabilnejšiu časť Iraku (Gurňák 2007). Pod tlakom povstalcov režim B. Assada priznal Kurdom samosprávu aj v Sýrii, no v podmienkach občianskej vojny je to pomerne pochybný stav vecí, najmä keď územie Kurdom čelí predovšetkým útokom Islamského štátu (pozri kap. 2.6.6).

Počtom druhým náboženstvom po islame je v juhozápadnej Ázii zastúpené kresťanstvo (cca 8 mil.) tvoriace však spolu iba 2,3 % jej obyvateľov. Tradične väčšinovo kresťanským štátom v regióne je iba Cyprus (resp. jeho južná časť), ale početné (2,4 mil.) zastúpenie majú i kresťanské cirkvi v Libanone (40 %) a v Sýrii (1,8 mil., 10 %). V ostatných krajinách regiónu tvoria kresťania významné zastúpenie najmä medzi novodobými imigrantmi (z Európy ale aj Ázie). Medzi tradičnými kresťanskými komunitami Blízkeho východu dominovali najmä východné cirkvi (ortodoxná, arménska, sýrska a asýrska), medzi imigrantmi je zastúpená významne aj rímskokatolícka (Filipínci, Európania) a protestantské cirkvi. Rozšírenie judaizmu (6,5 mil.) sa prirodzene viaže na zastúpenie Židov a dominuje v Izraeli. Početne významnejšia židovská komunita (cca 0,25 mil.) existuje aj v Turecku.

Medzi imigrantmi z Ázie, žijúcimi v krajinách Perzského zálivu je početne zastúpený aj hinduizmus (vyše 1 mil.) a budhizmus (minimálne 0,5 mil.). Tieto náboženstvá sú však spravidla v týchto krajinách len trpené, hoci vo viacerých bolo povolené vytvoriť pre ne modlitebne, ale tak, aby neboli nápadné. V malých, zväčša uzavretých komunitách však prežívajú aj rôzne ďalšie náboženstvá (zoroastrijsci, jazidovia, ale i bahájovia a i.). Najväčšou hrozbou pre zachovanie rôznych tradičných náboženských minorít v juhozápadnej Ázii je najmä politická nestabilita a vnútorné konflikty, v rámci ktorých boli a sú tieto minority často obeťami represálií (napr. asýrski kresťania v Iraku, ktorých ešte v 2. pol. 20. storočia žilo vyše 1 mil.) a sú často nútení migrovať mimo región. Špecifikom je najmä rozmach novodobého náboženského fanatizmu v regióne, no jeho korene majú pôvod v zhoršujúcej sa sociálnej a ekonomickej situácii, prípadne ide o vystupňovanie dlhodobých pôvodne etnických, či medziklanových rozporov.

2.4.3 Urbanizácia a sídla

Obyvateľstvo juhozápadnej Ázie je v súčasnosti už drvivou väčšinou mestským obyvateľstvom. V mestách žije už 65 % obyvateľov juhozápadnej Ázie, no vo väčšine krajín miera urbanizácie presahuje 70 %, populácie Kataru a Kuvajtu sú dokonca takmer totálne urbánne (miera urbanizácie 98,8, resp. 98,3 %). V podstate poslednými prevažne rurálnymi populáciami v regióne sú Afganistan (miera urbanizácie 23,5 %) a Jemen (miera urbanizácie 32,3 %). Voči ostatným krajinám má relatívne nižšiu mieru urbanizácie i Sýria (56,1 %). Vysoko urbanizované sú však i početné populácie Turecka (71,5 %) a Iránu (66,5 %). Samozrejme špecifické populácie štátov Perzského zálivu vykazujú veľmi vysokú mieru urbanizácie, pretože masová migrácia, vďaka ktorej v posledných dekádach zniekoľkonásobili svoj počet obyvateľov, sa skoncentrovala do moderných metropol, kým zvyšok týchto krajín tvorí zväčša takmer neosídlená púšť.

Mestá v juhozápadnej Ázii majú najstaršiu tradíciu na svete, počiatky najstarších siahajú až do obdobia 5-6. tis. rokov p. n. l., no väčšina tých najstarších už dnes nepatrí k najvýznamnejším metropolám. Napriek tomu však aj história viacerých metropol štátov juhozápadnej Ázie (najmä jej severnej časti) má niekoľko tisícročnú minulosť (napr. Jeruzalem, Ammán, Damask, Bejrút), či aspoň stáročnú minulosť (Istanbul,

Bagdad, Teherán, Kábul, Maskat, Saná, Nikózia). V kontraste k nim stoja supermoderné metropoly zväčša podstatne mladšie (hoci niekedy na základoch síce starých, ale pôvodne bezvýznamných osád), ako sú práve metropoly štátov Perzského zálivu (Rijád, Dubaj, Abú Zabí, Dauhá, Kuvajt, Manáma). Mestá juhozápadnej Ázie teda vo všeobecnosti predstavujú veľmi pestrý mix starobylosti a modernity, stáročných tradícií starých mestských štvrtí a moderných štvrtí, či výstavby technologických a urbanistických zázrakov unikátnych z celosvetového hľadiska. Typickým sídelným útvarom v severnom Iraku, Sýrii a časti juhovýchodného Turecka sú telly – sídelné pahorky, ktoré vznikli tisícročným vrstvením stavebného odpadu a materiálu a základov budov. Niektoré telly dosahujú i výšku 10 i viac m. Veľká časť týchto starobylych sídlisk je dnes už opustená a predstavujú unikátne archeologické lokality, no niektoré sú stále živými mestskými centrami, ako napr. Irbíl (1,03 mil. obyv.), centrum irackého Kurdistanu. Iné mestá majú stále zachované stredoveké mestské centrá (najväčším je starý Istanbul/Konštantínopol na rozlohe až 13 km², hoci ten už geograficky leží v Európe)⁴¹, často s oddelenými štvrťami podľa etník, či náboženských skupín (Jeruzalem, Damask, Nikózia). V ďalších mestách sa zachovali z ich starobylej zástavby len nepatrné zvyšky (Mekka, Bagdad), no s o to väčším kultúrnym a najmä náboženským významom.

Pokiaľ ide o ľudnatosť miest, bezkonkurenčne najväčšou metropolou (všetky údaje podľa World Factbook 2014 udávané k r. 2011) je turecký Istanbul s cca 11,2 mil. obyvateľmi, za ním nasleduje iránsky Teherán (7,3 mil.), iracký Bagdad (6 mil.), saudskoarabský Rijád (5,4 mil.) a turecká Ankara (4,2 mil.). Ďalšími niekoľko miliónovými mestami sú Džidda, Tel Aviv, Aleppo a Kábul s vyše 3 mil. obyvateľmi. Ďalších 6 miest už presiahlo hranicu 2 mil. obyvateľov, medzi nimi i hlavné mestá Bejrút, Damask, Saná a Kuvajt. Viac ako 1 mil. obyvateľov už má ďalších 15 miest regiónu. Samozrejme podobne ako v iných častiach sveta presné počty obyvateľov jednotlivých miest je ťažké stanoviť aj preto, že viaceré oblasti už predstavujú pomerne rozsiahle súvislo urbanizované územia a mestské aglomerácie (napr. pobrežie Izraela, oblasť Dubaj – Šardža – Adžmán – Umm al-Kuvajn v Spojených arabských emirátoch).

Vidiecke osídlenie juhozápadnej Ázie je všeobecne mimo husto zaľudnených a prevažne urbanizovaných území veľmi riedke a zvyčajne málo zasiahnuté modernizáciou. V niektorých oblastiach sa udržalo i nomádske osídlenie (beduínske tábory)⁴².

I v niektorých oblastiach juhozápadnej Ázie už prenikli najmodernejšie sídelné trendy z vyspelých krajín Európy a severnej Ameriky, medzi iným i procesy suburbanizácie. V okolí Istanbulu a niektorých iných tureckých veľkomiest (na západe

⁴¹ To je cca 70 násobok rozlohy historického mestského jadra Bratislavy (pôvodne opevneného hradbami).

⁴² Najmä v bohatých ropných štátoch ide často o istú formu „nostalgického“ cestovného ruchu - čiastočné a časovo obmedzené napodobňovanie pôvodného života predkov zväčša urbánnym obyvateľstvom.

Turecka a Ankary), či v okolí iránskeho Teheránu sa rozrastajú stále rozľahlejšie štvrte individuálnej zástavby, v ktorej sa okrem tradične vyšších spoločenských vrstiev začínajú usádzať i niektoré vyššie stredné vrstvy obyvateľov. Špecifickým typom osídlenia je budovanie židovských osád Izraelom, najmä na okupovaných územiach Západného brehu, ktoré svojim charakterom pripomínajú miestami radovú zástavbu známu z európskych miest, inde zasa bytovú zástavbu. Turisticky atraktívne pobrežia Turecka a Spojených arabských emirátov zaplňajú rozsiahle hotelové, bytové, či vilové komplexy obývané najmä sezónne turistami.

Tab. 2 *Ludnatosť vybraných miest juhozápadnej Ázie v tis. (2011)*

Istanbul (Turecko)	11 253	Dubaj (SAE)	1 978	Šardža (SAE)	983
Teherán (Irán)	7 304	Isfahán (Irán)	1 781	Basra (Irak)	942
Bagdad (Irak)	6 036	Bursa(Turecko)	1 713	Abú Zabi (SAE)	942
Rijád (Saudská Arábia)	5 451	Karaj (Irán)	1 635	Dammam (Saud. Arábia)	941
Ankara (Turecko)	4 194	Mekka (Saudská Arábia)	1 591	Hama (Sýria)	933
Džidda (Saudská Arábia)	3 578	Tabríz (Irán)	1 509	Sulajmánija (Irak)	867
Tel Aviv (Izrael)	3 381	Mosul (Irak)	1 494	Jeruzalem (Izrael)	791
Aleppo (Sýria)	3 164	Adana (Turecko)	1 468	Aden (Jemen)	784
Kábul (Afganistan)	3 097	Hims (Sýria)	1 369	Nadžáf (Irak)	779
Izmir (Turecko)	2 927	Širáz (Irán)	1 321	Maskat (Omán)	743
Mašhad (Irán)	2 713	Gaziantep (Turecko)	1 198	Dauhá (Katar)	567
Damask (Sýria)	2 650	Ammán (Jordánsko)	1 179	Manáma (Bahrajn)	262
Sana' (Jemen)	2 419	Medina (Saudská Arábia)	1 142	Nikózia (Cyprus)	253
Kuvajt (Kuvajt)	2 406	Haifa (Izrael)	1 054		
Bejrút (Libanon)	2 022	Irbil (Irak)	1 039		

Zdroj: *World Factbook 2014*

Úlohy a zadania:

- Aké sú vývojové trendy obyvateľstva juhozápadnej Ázie? Zmenili sa poslednom období? Ako sa tieto trendy navzájom líšia v jednotlivých krajinách regiónu?
- Ktoré štáty juhozápadnej Ázie môžeme považovať za etnicky homogénne a ktoré naopak za etnicky heterogénne? V ktorých krajinách má ich vnútorná etnická, prípadne náboženská štruktúra obyvateľstva zásadné dôsledky pre ich vnútorný politický, prípadne hospodársky vývoj?
- Ktoré faktory zásadne podmieňujú priestorovú distribúciu obyvateľstva v juhozápadnej Ázii? Je možné pozorovať aj zmenu vplyvov týchto faktorov? Ak áno, vysvetlite na konkrétnych príkladoch.

2.5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN JUHOZÁPADNEJ ÁZIE

Juhozápadná Ázia predstavuje veľmi heterogénny celok z viacerých hľadísk. Jedným z nich je i hospodárstvo. Politická roztrieštenosť tejto časti Ázie v kombinácii s veľmi nerovnomerným rozložením prírodných zdrojov i osídlenia viedla k veľkým regionálnym disparitám, ktorá sú však v čase veľmi premenlivé. Od najstarších čias ľudstva bol hlavným limitujúcim faktorom rozmiestnenia osídlenia v regióne najmä limitovaná dostupnosť vodných zdrojov. Táto závislosť od vody sa vznikom a rozvojom poľnohospodárstva ešte znásobila. Napriek tomu, že už od staroveku sa jednotlivé ľudské spoločenstvá dokázali prispôsobiť aj životu v aridných podmienkach, kde pokiaľ to bolo len trochu možné, rozvinuli nomádsky spôsob života, je prirodzené, že ako intenzita osídlenia, tak aj produktivita hospodárstva v týchto oblastiach výrazne zaostávala v porovnaní s územiaми s relatívnym dostatkom vodných zdrojov a intenzívnym závlahovým hospodárstvom. Najdramatickejšiu zmenu v hospodárskom vývoji juhozápadnej Ázie znamenal ropný boom v 20. storočí. Nielen objav bohatých ropných ložísk, ale najmä politické zmeny (zisk nezávislosti arabských štátov) a predovšetkým technologický pokrok umožnili totálny zvrat ekonomického rozvoja. Zo sídelných a ekonomických periférií púštnych regiónov sa čoskoro stali centrá luxusu, kapitálu a finančníctva, ba i cestovného ruchu. Z globálneho hľadiska unikátny prílev financií do ekonomík ropných štátov dokázal prekonať i všetky ostatné deficity prírodných zdrojov (najmä vody), osídlenia (migrácie), infraštruktúry, dokonca i turistickej atraktivity v rámci cestovného ruchu. Okrem pomerne fascinujúceho ekonomického rozvoja ropných štátov však juhozápadnú Áziu z podstatnej časti tvoria i krajiny, ktorých ekonomický vývoj bol ropným boomom zasiahnutý oveľa menej alebo sa ich vzhľadom na absenciu ropných ložísk nedotkol vôbec. Okrem „zázrakov v púšti“ tak juhozápadnú Áziu tvoria i štáty, kde ani pomerne bohaté ložiská ropy nestačili na ich zásadný ekonomický rozvoj, ďalej štáty, ktorých pomerne impozantný rozvoj bol postavený na oveľa rôznorodejších základoch než sú „len“ príjmy z ropy, ale aj štáty, kde sa doposiaľ o ekonomickom rozvoji ani nedá hovoriť a ktoré patria k najchudobnejším krajinám sveta.

2.5.1 Ekonomická úroveň makroregiónu a jeho častí

Napriek tomu, že pod dojmom príkladu bohatých ropných štátov sa môže zdať, že z hľadiska globálneho makroekonomického postavenia juhozápadnej Ázie ide o veľmi bohatý región Zeme, skutočnosť je dosť odlišná. Značná časť ekonomík regiónu patrí stále medzi rozvíjajúce sa ekonomiky. Z hľadiska celkovej výkonnosti hospodárstva meranej hrubým domácim produktom v parite kúpnej sily tvorí juhozápadná Ázia len cca 5,4 % svetovej ekonomiky (World Factbook 2014). V porovnaní s inými svetovými ekonomikami tvorí celá juhozápadná Ázia len 30 % HDP v parite kúpnej sily Európskej únie, či 35 % HDP Číny. Celkový objem ekonomiky juhozápadnej Ázie sa v parite kúpnej sily (PPP) rovná zhruba ekonomike Japonska, no treba poznamenať, že pritom v juhozápadnej Ázii žije takmer 2,7 násobne viac obyvateľov ako

v Japonsku. Celkovo tak v prepočte na obyvateľa by sa HDP v PPP juhozápadnej Ázie pohybovalo na úrovni cca 13 800 USD na obyvateľa (2013), čo by ju radilo približne na úroveň krajín ako je napr. Venezuela alebo Rumunsko. No v skutočnosti je takéto porovnanie zavádzajúce, pretože ako už bolo uvedené, rozmiestnenie zdrojov i príjmov je v juhozápadnej Ázii rozložené veľmi nerovnomerne.

Z hľadiska veľkosti ekonomík v regióne je najsilnejšou krajinou Turecko, kde sa tvorí až 25 % HDP juhozápadnej Ázie, no tesne za ním nasledujú 2 ďalšie ekonomiky: Irán (21 %) a Saudská Arábia (20 %). Táto trojica krajín tak predstavuje až 2/3 ekonomického potenciálu regiónu. Ide pritom o veľmi nesúrodú trojicu – kým Turecko predstavuje široko rozvetvenú ekonomiku s veľmi pestrú štruktúrou, Saudská Arábia je typickým predstaviteľom ropného rentierskeho štátu žijúceho najmä z ropných príjmov, ktoré predstavujú základ jej ekonomiky. Irán predstavuje istú zmes oboch ekonomík, jeho hospodárstvo je oveľa viac diverzifikované než v prípade Saudskej Arábie, ale zase výrazne menej výkonné než turecké, takže je „dotované“ do značnej miery tiež exportom ropy. Bohaté ropné štáty Perzského zálivu (Kuvajt, Bahrajn, Katar, Spojené arabské emiráty a Omán) tvoria spolu iba 16 % HDP juhozápadnej Ázie. Zvyšných 18 % HDP regiónu tak pripadá na ostatných 9 krajín regiónu (pričom tretina z tohto objemu pripadá len na Izrael).

Pokiaľ ide o ekonomickú úroveň juhozápadnej Ázie prerátanú v HDP na hlavu v parite kúpnej sily (ďalej údaje za rok 2013, World Factbook 2014), pohybuje sa tesne nad celosvetovým priemerom a v podstate jednotlivé krajiny regiónu predstavujú istý svet v malom. Najbohatšími štátmi regiónu v prepočte na obyvateľa sú krajiny Perzského zálivu. Úplným extrémom je Katar, ktorý vykazuje až 102 100 USD na hlavu (2013) a je na prvom mieste na Zemi, ale medzi bohaté krajiny patria i ďalšie (2013): Kuvajt (42 100 USD), Saudská Arábia (31 300 USD), SAE (29 900 USD), Bahrajn, Omán (oba po 29 800 USD). Na 3. miesto v regióne sa v tomto ukazovateli však radí Izrael (36 200 USD) a o niečo chudobnejší, stále však relatívne bohatý Cyprus, resp. jeho južná časť (24 500 USD). Druhú skupinu stredne bohatých krajín juhozápadnej Ázie predstavujú veľké ekonomiky Turecka (15 300 USD) a Iránu (12 800 USD), ale i malého Libanonu (15 800 USD) a Severného Cypru (11 700 USD). Tretiu skupinu predstavujú chudobné, často vojenskými konfliktami rozvrátené ekonomiky: Irak (7 100 USD), Jordánsko (6 100 USD), Sýria (5 100 USD), Palestínske územia (2 900 USD), Jemen (2 500 USD) a napokon Afganistan (1 100 USD), ktorý sa radí medzi najchudobnejšie krajiny Zeme a je dlhodobo najchudobnejšou krajinou Ázie.

Samozrejme konkrétne ekonomické ukazovatele podliehajú značným výkyvom v čase, pretože vývoj ekonomík juhozápadnej Ázie je ovplyvňovaný množstvom faktorov, najmä však politických⁴³, ktoré sa bezprostredne premietajú do cien a tým

⁴³ Vojny v Iraku, Sýrii, ale i ekonomické sankcie voči Iránu (kvôli jeho jadrovému programu), ktoré mu po r. 2011 spôsobili tiež celkový pokles HDP takmer o 10 % (Svetová banka 2014).

pádov aj príjmov z ropy. Ale ekonomiky viacerých krajín regiónu citlivo reagujú i na ďalšie impulzy v rámci globálnej ekonomiky.⁴⁴ Hodnotiť a najmä navzájom porovnávať rast ekonomík jednotlivých krajín je problematické, pretože vzhľadom na ich objem a celkový stav je to veľmi skresľujúce, napr. najrýchlejší relatívny rast momentálne zaznamenáva najmä Katar, ale v posledných rokoch i Irak.

Celkové zhodnotenie hospodárstva jednotlivých krajín juhozápadnej Ázie nie je možné len na základe štatistických ukazovateľov, treba brať do úvahy i celkovú diverzifikáciu a technologickú úroveň ekonomiky, prípadne dlhodobejšiu udržateľnosť resp. perspektívy jej vývoja.

Ako už bolo spomenuté, najmohutnejšiu ekonomiku regiónu má Turecko (25 % HDP juhozápadnej Ázie r. 2013). Hoci v prepočte na obyvateľa Turecko značne zaostáva za vyspelými krajinami, celkovo sa javí jeho hospodárske smerovanie ako dlhodobo stabilizované. Základom je diverzifikovaná ekonomika opierajúca sa aspoň z hľadiska domácej spotreby o významné a rozmanité prírodné zdroje, početnú a stále kvalifikovanejšiu pracovnú silu, rýchlo sa modernizujúcu infraštruktúru a najmä úzke ekonomické väzby na EÚ, ktorej niektoré členské krajiny značne v Turecku investovali. Naopak samo Turecko je schopné v posledných dvoch dekádach ekonomicky expandovať najmä do krajín bývalého Sovietskeho zväzu (vrátane Ruska).

Irán sa nielen po ekonomickej stránke snaží držať s Tureckom krok (21 % HDP juhozápadnej Ázie r. 2013), no v jeho neprospech hrá viacero faktorov. Modernizácia iránskej ekonomiky začala podstatne neskôr ako v prípade Turecka, taktiež vnútorné regionálne disparity Iránu sú oveľa väčšie, pričom značné časti jeho územia tvorí ťažko využiteľná horská púšť. Viaceré tieto nevýhody síce do istej miery kompenzuje značný príjem z ťažby ropy a zemného plynu, no nevýhodou je komplikovaná dostupnosť k možným hlavným ekonomickým partnerom. Kým Turecko profituje zo svojej strategickej polohy, ktorú využíva nielen na tranzit, ale podstatný význam má preň i priame spojenie s významnými ekonomickými partnermi (napr. EÚ), Irán je odkázaný na tranzit cez iné, často konkurenčné krajiny (Turecko ako „lacná“ dielňa EÚ, stredoázijské a zakaukazské republiky ako konkurenční producenti zemného plynu a ropy a pod.). Okrem toho je problémom i medzinárodné postavenie a politika Iránu, ktorá je často dôvodom na obmedzovanie jeho ekonomických kontaktov s viacerými vyspelými krajinami, najmä západného sveta, ale často i viacerých jeho arabských susedov. To všetko do značnej miery sťažuje úsilie Iránu o väčšiu diverzifikáciu svojej ekonomiky.

Medzi najvyspelejšie ekonomiky regiónu sa dlhodobo radí Izrael, ktorý napriek deficitu významnejších prírodných zdrojov dokázal vybudovať technologicky vyspelú ekonomiku založenú na vysoko kvalifikovanej pracovnej sile. Tento vývoj však nebol

⁴⁴ Napr. finančná kríza z r. 2008-2009, z ktorej sa doteraz nespamätala najmä ekonomika Cypru (lebo naplno ju kríza zasiahla až v r. 2012) vykazujúca medziročný pokles HDP v r. 2013 na úrovni -8,7 % (Svetová banka 2014)

krytý len z vlastných zdrojov krajiny, ale i významnou migráciou, najmä prisťahovalectvom Židov z iných krajín sveta, v poslednej významnej vlne koncom 20. storočia najmä z územia bývalého Sovietskeho zväzu. Značný prospech má izraelská ekonomika i z lacnej pracovnej sily Palestíncov z okupovaných území, kým naopak, sociálne výdaje v ich prospech sú minimálne. Napriek vysokej úrovni hospodárskeho rozvoja však Izrael celkovo patrí medzi stredne veľké ekonomiky juhozápadnej Ázie (len 23 % objemu HDP Turecka, resp. 6 % HDP juhozápadnej Ázie r. 2013)

Na pomery juhozápadnej Ázie patrí medzi vyspelé krajiny i Cyprus (jeho južná časť). Cyprus sa stal v r. 2004 členom Európskej únie, čo ešte zvýšilo jeho hospodársku atraktivitu. Treba však poznamenať, že cyperská ekonomika je veľmi malá, ba s výnimkou Severného Cypru a Palestínskych území najmenšia v juhozápadnej Ázii (objemom HDP netvorí ani 8 % izraelskej ekonomiky, čo je iba 0,5 % HDP juhozápadnej Ázie 2013) a tiež veľmi zraniteľná. Chýbajú jej vlastné zdroje (významné suroviny, prírodné zdroje, výrobné kapacity) a vyše 80 % HDP tvoria služby (najvyšší podiel medzi samostatnými štátmi v regióne), medzi ktorými popredné miesto zastáva bankový sektor. Práve to sa stalo príčinou značnej hospodárskej recesie Cypru v dôsledku finančnej krízy i posilnenia kompetencií Bruselu a Európskej banky vo vzťahu členským krajinám EÚ a ich fiškálnej a bankovej politiky.

Jednostranne orientované ekonomiky predstavujú i tzv. ropné štáty, len s tým rozdielom, že základom ich ekonomického rozvoja sú najmä príjmy z ťažby, spracovania, prípadne reexportu ropy a ropných produktov. Najmohutnejšou „ropnou“ ekonomikou je Saudská Arábia, ktorá je ekonomicky 3. najsilnejšou mocnosťou juhozápadnej Ázie (20 % HDP juhozápadnej Ázie 2013). Vzhľadom na výrazne nižší počet obyvateľov ako má Turecko a Irán v prepočte na obyvateľa patrí Saudská Arábia k veľmi bohatým krajinám. Napriek svojej veľkej rozlohe však jej prírodné zdroje sú veľmi limitované. Na rozdiel od niektorých iných krajín sa síce môže spoliehať na stále značné zásoby ropy, ktoré jej pri súčasnom objeme ťažby vydržia ešte desaťročia, no práve ropné príjmy jej ekonomiku veľmi zdeformovali. Umožnili vybudovanie modernej infraštruktúry, dokonca rozširovanie aj inak veľmi nerentabilných hospodárskych aktivít (napr. rozširovanie obrábanej pôdy v extrémnych púštnych podmienkach). Napriek všetkému, najmä impozantnému objemu finančných tokov, však saudskoarabská ekonomika predstavuje typickú rentiersku ekonomiku, pretože väčšinu ekonomických aktivít zaistujú námedzné pracovné sily zo zahraničia a to vrátane vysoko kvalifikovaných, ako aj naopak nízko kvalifikovaných profesií. Túto povahu saudskoarabskej ekonomiky nemení ani skutočnosť, že vláda sa už niekoľko desaťročí snaží hospodárstvo krajiny diverzifikovať budovaním nových priemyselných odvetví, posilňovaním finančného sektora ako aj rozsiahlymi investíciami v rôznych krajinách sveta. Otázne totiž zostáva, nakoľko by bol súčasný ekonomický rozvoj krajiny udržateľný i pri výraznom znížení objemu „ropných“ príjmov.

Podobne jednostranne orientované ekonomiky ako Saudská Arábia majú i ostatné „malé“ ropné štáty Perzského zálivu (Kuvajt, Bahrajn, Katar, SAE, Omán). Spoločne

tvoria v podstate istú protiváhu ekonomickým mocnostiam regiónu, najmä Saudskej Arábie a Iránu (spoločne tvoria až 16 % HDP juhozápadnej Ázie r. 2013). Vzhľadom na malý počet obyvateľov sa deformácia ich ekonomík ropnými príjmami prejavuje ešte silnejšie. Na rozdiel od Saudskej Arábie, ktorá predsa len sčasti disponovala i nie celkom zanedbateľnými pôvodnými ľudskými (možno povedať i sídelnými), hospodárskymi, či prírodnými zdrojmi, niektoré z týchto krajín vznikli takmer na pustatine, v niektorých prípadoch takmer bez akýchkoľvek uvedených zdrojov (Kuvajt, do istej miery i Katar). Dá sa tak povedať, že ich hospodársky rozvoj je ešte viac previazaný na ropu, resp. príjmy z nej. Pretože zdroje týchto krajín sú predsa len limitované i vzhľadom na ich geografické parametre, pričom rovnako teoreticky existuje stále hrozba ich „pohltenia“ ekonomického, prípadne i mocenského (ako v prípade Kuvajtu v r. 1990) zo strany silnejších susedov, boli tieto krajiny nútené hľadať zábezpeky svojej nezávislosti inde, najmä u svetových mocností, predovšetkým však u Spojených štátov. Na rozdiel od Saudskej Arábie, či Iránu, ktoré len veľmi neochotne ustupujú (ak vôbec) snahám o nielen ekonomickú, ale do istej miery i o kultúrnu otvorenosť voči zahraničiu, malým krajinám Perzského zálivu ani veľmi nezostávala iná možnosť. Najmä vláda emirátu Dubaj ako časti federácie SAE, ktorej ropné príjmy boli veľmi limitované, pochopila v 90-tych rokoch možnosti, ktoré sa otvárajú otvorením sa svetovej ekonomike, pričom súčasťou tohto otvorenia sa musela byť i na pomery konzervatívneho arabského sveta značná tolerancia najmä voči západnej kultúre, či iným náboženstvám. Treba však povedať, že táto otvorenosť nielen v Dubaji, ale i v ostatných krajinách Perzského zálivu má značné limity. Príklad Dubaja začali viac, či menej úspešne nasledovať i ďalšie krajiny Perzského zálivu. Orientácia na sektor služieb a svetový finančný sektor, ako aj rozvoj cestovného ruchu však robí tieto ekonomiky veľmi závislé na výkyvoch globálnej ekonomiky (napr. svetová finančná kríza 2008), pričom samozrejme stále existuje silná závislosť na vývoji cien ropy. Okrem toho je ďalším rizikom vonkajšia i vnútorná bezpečnostná a politická stabilita týchto krajín. Napr. Kuvajt sa v niektorých ohľadoch dodnes celkom nespamätal z dôsledkov irackej okupácie, rovnako prípadný rast napätia medzi Iránom a Saudskou Arábiou alebo vojensky prítomnými USA v oblasti by mohol katastrofálne poškodiť dôveru v tieto krajiny ako bezpečné finančné, dopravné, či turistické destinácie. Nezanedbateľný je i vnútropolitický vývoj (arabská jar a masové demonštrácie v Bahrajne v r. 2011), no možno bude rásť i sociálne a neskôr politické napätie medzi domácim privilegovaným obyvateľstvom a väčšinou migrantov dožadujúcich sa zlepšenia svojich sociálnych a neskôr možno i politických podmienok. Zatiaľ však tieto „malé“ krajiny Perzského zálivu predstavujú stále prosperujúce ekonomické, ale i technologické „zázraky“.

Zvyšok krajín juhozápadnej Ázie môžeme považovať za chudobné ekonomiky, hoci medzi nimi existujú značné rozdiely. Irak je príkladom rozvrátenej krajiny, ktorej značnú časť hospodárskej produkcie predstavuje predovšetkým export ropy. Na rozdiel

od ostatných štátov regiónu však ani značné príjmy z exportu ropy⁴⁵ nedokážu výrazne ovplyvniť rozvrátenú ekonomickú úroveň krajiny, či zvýšiť životnú úroveň významnejšej časti domáceho obyvateľstva. Naopak príjmy z ropy, pokiaľ vôbec smerujú do krajiny, slúžia často na ďalšiu destabilizáciu situácie, keďže sú z nich financované ozbrojené sily (štátne a protištátne) a samotné ropné produkčné oblasti zohrávajú významné strategické postavenie aj v ozbrojených zápasoch medzi znepriatelenými frakciami (napr. dlhoročné boje medzi Kurdmi, Iračanmi a momentálne bojovníkmi Islamského štátu o oblasť Mosul a Kirkúku). Treba povedať, že Irak už dlhodobo (aj počas vlády Saddáma Husajna) značnú časť svojich ropných príjmov minul na ozbrojené zložky a ich nasadenie vnútri i mimo krajiny. No najmä do vypuknutia vojny s Iránom časť prostriedkov išla aj na modernizáciu infraštruktúry, budovanie niektorých priemyselných komplexov, výstavby vodohospodárskych diel, prípadne na bytovú výstavbu v niektorých mestách. Avšak od zapojenia Iraku do prakticky permanentných konfliktov sa tieto investície nielen zastavili, ale postupne dochádzalo k ich čoraz väčšej deštrukcii. Za podobne vojnou rozvrátenú a predtým na miestne pomery relatívne prosperujúcu ekonomiku možno považovať aj Sýriu sužovanú už vyše 3 roky občianskou vojnou. Dopady vnútorného konfliktu dramaticky zasiahli aj Libanon, ktorý sa už počas zdlhavej občianskej vojny od polovice 70-tych rokov zmenil zo "Švajčiarska" Blízkeho východu na vojnovú zónu. Po ukončení vojny nastala postupná a sľubná rekonštrukcia krajiny (najmä jej strednej a severnej časti), ktorú drasticky poškodili izraelské letecké útoky v r. 2006. Pritom nesmerovali len na nepokojný juh Libanonu, ktorý slúžil ako základňa teroristov útočiacich proti Izraelu, ale vážne poškodil aj väčšinu významných ekonomických centier krajiny. Najmä však opäť narušil vracajúcu sa dôveru zahraničných investorov a turistov v pozitívny vývoj krajiny. Neistota a blízkosť konfliktov (najmä v Sýrii, Iraku a Palestíne) spolu s prílevom utečencov majú nezanedbateľné dopady aj ekonomiku Jordánska, ktorá trpí podrozvinutosťou a slabými vnútornými zdrojmi.

Špeciálnymi prípadmi sú najzaostalejšie ekonomiky juhozápadnej Ázie, medzi ktoré patria Okupované palestínske územia, ale najmä Jemen a predovšetkým Afganistan, ktorý sa radí k najchudobnejším krajinám sveta. Pokiaľ ide o Okupované územia, tie sa v podstate ani nedajú považovať za samostatné ekonomiky v štandardnom zmysle. Tak Západný breh, ale najmä pásma Gazy predstavujú špeciálne zóny, ktoré sú odkázané na zahraničnú pomoc, pričom aj dodávky základných komodít od potravín, cez energie a vodu na tieto územia kontroluje Izrael. Väčšina ekonomických aktivít na týchto územiach sa pohybuje v "šedej" zóne. Jemen tradične patril medzi pomerne izolované autarkné⁴⁶ ekonomiky, z medzinárodného hľadiska

⁴⁵ Podľa súčasných cien ropy (Oil-price.net/ 2014) tvorí hodnota ročného exportu irackej ropy asi 26 % celkového HDP krajiny - je to najvyšší podiel v regióne a odráža skutočnosť, že Irak vzhľadom na vnútropolitické a ekonomické pomery exportuje ropu s najmenšou pridanou hodnotou.

⁴⁶ Autarkná ekonomika – izolovaná a sebačinná ekonomika zameraná v podstate na uspokojenie vlastných základných potrieb obyvateľov štátu, len minimálne zapojená do medzinárodného obchodu.

mal význam najmä strategický prístav v Adene. Situáciu skomplikovala taktiež občianska vojna a vnútropolitická nestabilita, pričom obmedzené prírodné zdroje zaujímavé z hľadiska exportu (najmä ropa) nedokážu situáciu výrazne zmeniť jednak z dôvodu ich relatívne malého objemu (najmä v porovnaní so susedmi), ale predovšetkým kvôli bezpečnostným rizikám, ktoré odrádzajú prípadných zahraničných investorov. Podobná situácia je i v Afganistane, no možno povedať, že ešte horšia. Vnútropolitický vývoj tejto krajiny prakticky znemožnil akékoľvek snahy o jej modernizáciu v druhej polovici 20. storočia, pretože i to málo, čo sa podarilo vybudovať, bolo následne v neustávajúcich konfliktoch zničené. Ďalším negatívom v rozvoji Afganistanu je jeho ťažká dostupnosť smerom navonok, ale i v rámci krajiny, ktorá export z tejto krajiny výrazne komplikuje. No najpodstatnejšia je prakticky permanentná neexistencia stabilných štátnych štruktúr a absencia elementárnej bezpečnosti, o právnom zabezpečení ani nehovoriac. Pritom na území Afganistanu je už zmapované veľmi významné nerastné bohatstvo v podobe veľmi pestrej palety rúd farebných kovov, vzácnych minerálov a iných zdrojov. Ich systematické využívanie je, až na výnimky (napr. niektoré ložiská drahokamov – lapis lazuli) za súčasných pomerov prakticky vylúčené. Súčasná bezpečnostná situácia v krajine je naopak živnou pôdou pre rozvoj nelegálnej ekonomiky založenej buď na drancovaní niektorých nálezísk drahokamov a polodrahokamov, no najmä na pestovaní a pašovaní ópia.

2.5.2 Pôdohospodárstvo juhozápadnej Ázie

Z historicko-geografického vývoja juhozápadnej Ázie vyplýva, že táto časť Ázie patrí, resp. je najstaršou poľnohospodárskou oblasťou sveta. No už pri vzniku poľnohospodárstva a jeho prvotnom šírení sa prejavil zásadný vplyv prírodných podmienok, ktorým v tejto časti Ázie bol jednoznačne nedostatok, resp. nedostatok zrážok. Tento základný limit už v 5. – 4. tisícročí prekonali najstaršie civilizácie v oblasti úrodného polmesiaca vytvorením a šírením závlahového poľnohospodárstva, najmä v povodí veľkých riek Eufrat a Tigris. Dokonca v aridných oblastiach juhu Arabského polostrova vyvinuli už pred našim letopočtom miestni obyvatelia závlahové systémy akumulujúce vodu z privalových dažďov vo vádii. Ešte v ranom stredoveku patrila Mezopotámia, ale i Anatólia k obilniciam vtedajšieho sveta (hoci samozrejme export dopestovaných potravín sa vzhľadom na technické možnosti dopravy vo väčšej miere nerealizoval). Vpády nomádov a rozvrat poľnohospodárskych ríš viedli k deštrukcii závlahových systémov, rovnako ako rozšírenie pastierstva urýchlilo dezertifikáciu, prípadne degradáciu vegetačného krytu a následne i orných pôd.

Súčasná juhozápadná Ázia z hľadiska poľnohospodárskej produkcie už dávno nepatrí k najdôležitejším poľnohospodárskym oblastiam Zeme. Napriek tomu nemožno tvrdiť, že poľnohospodárstvo tu nemá veľký význam. Podobne ako v ostatných oblastiach hospodárstva i v rámci poľnohospodárstva tu nájdeme krajiny veľmi vyspelé s vysokou efektívnosťou poľnohospodárskej výroby, a naopak krajiny s primitívnym samozásobiteľským poľnohospodárstvom. Pokiaľ ide o výkonnosť a celkovú produktivitu poľnohospodárstva, v juhozápadnej Ázii majú na ňu zásadný vplyv jednak prírodné podmienky, jednak celková ekonomická úroveň krajín. Paradoxne viaceré

regióny s pomerne vhodnými prírodnými podmienkami na rozvoj poľnohospodárstva trpia nedostatkom financií na investície, modernizáciu a rozvoj poľnohospodárstva, kým iné krajiny dokážu investovať enormne vysoké finančné prostriedky na to, aby dokázali nielen udržať, ale dokonca rozširovať poľnohospodársku produkciu v krajne nepriaznivých prírodných podmienkach. Z hľadiska celkových ekonomických výkonov sú najproduktívnejšie poľnohospodárstva dvoch najväčších krajín Turecka a Iránu, ktoré spolu tvoria až 74 % poľnohospodárskeho produktu celej juhozápadnej Ázie (2012, údaje World Factbook 2014). Ďalších 14 % poľnohospodárskeho produktu pripadá na Sýriu a Saudskú Arábiu a zvyšok (12 % na ostatné krajiny regiónu, z toho polovica na Izrael). Z hľadiska zamestnanosti v poľnohospodárstve je na prvom mieste najzaostalejší Afganistan (až 78 % zamestnaných), ale i vo viacerých ďalších krajinách je ešte zamestnanosť v poľnohospodárstve vysoká (Turecko 25,5 %, Irak 21,6 %, Sýria 17 %, Irán 16,9 %, Cyprus 8,5 %, SAE 7 %, Saudská Arábia 6,7 %). Z hľadiska celosvetového porovnania sa tak medzi najvyspelejšie krajiny sveta z hľadiska ekonomickej efektivity poľnohospodárstva v pomere k počtu pracovných síl môže radiť iba Izrael s vyspelým vysoko mechanizovaným poľnohospodárstvom.

Hlavným limitujúcim faktorom poľnohospodárskej produkcie krajín juhozápadnej Ázie je dostatok poľnohospodárskej pôdy a to najmä aj pokiaľ ide o jej kvalitu. Napr. formálne najväčšou rozlohou poľnohospodárskej pôdy disponuje Saudská Arábia (173 mil. ha FAO Statistical Yearbook 2014), no len 1,8 % z nej tvorí orná pôda. Z hľadiska rozlohy ornej pôdy tak najväčší potenciál majú Turecko (34 % ornej pôdy JZ Ázie) a Irán (25 %). Medzi krajiny s pomerne významným potenciálom z hľadiska rozlohy ornej pôdy patrí ešte Afganistan, Sýria, Irak a napokon Saudská Arábia. V posledných troch menovaných krajinách je však nutné už väčšinu ornej pôdy umelo zavlažovať a to platí aj pre väčšinu ostatných krajín regiónu. Ešte väčšia nerovnováha je v rozlohe trvalých kultúr. Až 45 % rozlohy takto využívannej poľnohospodárskej pôdy JZ Ázie leží v Turecku, ďalších 26 % v Iráne a 15 % v Sýrii. Pokiaľ ide o pasienky, formálne tvoria až 41 % rozlohy juhozápadnej Ázie, no zväčša najmä kvôli nedostatku zrážok ide o sezónne nízko produktívne pastviny.

Z hľadiska rastlinnej výroby vo väčšine základných plodín dominuje z juhozápadnej Ázie dvojica krajín Turecko a Irán. Sú najväčšími producentmi obilnín (Irán dokonca v značnom množstve pestuje i ryžu), strukovín (najmä sóje), zeleniny, či ovocia v regióne a významná časť ich produkcie je určená i na export (najmä v prípade Turecka, Irán viaceré základné potraviny musí čiastočne dovážať). Väčšina krajín juhozápadnej Ázie sa snaží predovšetkým uspokojiť vlastnú spotrebu, to platí aj pre bohaté ropné štáty, ktoré sú v niektorých komoditách sebaostatečné (Saudská Arábia v pestovaní pšenice, viacerých druhov zeleniny – podobne i Kuvajt a SAE). Niektoré krajiny juhozápadnej Ázie sa zameriavajú na pestovanie špecifických plodín určených nielen pre domácu spotrebu ale i pre export, v Turecku, Izraeli, Libanone a na Cypre je to subtropické ovocie (figy, citrusy, hrozienka, olivy, granátové jablká), ale i zelenina, tabak, čaj (v Turecku), v Iráne najmä oriešky (hlavne pistácie), datle, olivy, čaj, koreniny (šafrán), liečivé byliny, v Jemene okrem obilnín, ovocia a zeleniny pre domácu spotrebu najmä káva. Viaceré krajiny (Turecko – zhruba na 7. mieste vo svete, t. j. zhruba na úrovni produkcie Austrálie, ďalej Irán, Afganistan, čiastočne Irak,

Libanon, Sýria, Jemen a Izrael) patria, resp. patrili k významným producentom bavlny. Samozrejme najmä poľnohospodárska produkcia určená na export, ale aj tá určená na domácu spotrebu je ohrozovaná destabilizáciou bezpečnostnej situácie v niektorých krajinách. Napr. vojny prakticky zničili veľkú časť poľnohospodárstva Iraku (v minulosti najvýznamnejší exportér datlí) a v súčasnosti prakticky odstavili i Sýriu ako významného poľnohospodárskeho producenta v regióne. Naopak pestovaniu niektorých plodín chaotické bezpečnostné pomery prospievajú, jedná sa samozrejme najmä o drogy. Z medzinárodného hľadiska je problémom najmä produkcia ópia v Afganistane, ktorá aj napriek dlhoročným snahám či už okupačných síl NATO, alebo afganskej vlády stále tvorí až 80 % svetovej produkcie (UNODC 2013). Z globálneho hľadiska je síce menej významné no pre dotknutý Jemen naopak veľmi deštruktívne pestovanie katu – ľahkej drogy, kroviny, ktorej listy sa žujú. Problémom však je, že kat je mimoriadne náročný na závlahy a podľa odhadov sa na jeho pestovanie v Jemene míňa až 40 % už tak dosť limitovaných vodných zdrojov v miestnom poľnohospodárstve (Marshall 2010).

Živočišna výroba je všeobecne v juhozápadnej Ázii oveľa menej rozvinutá než rastlinná výroba. Dôvodov je viacero, na prvom mieste najmä ten, že až na výnimky nedošlo k zásadnej modernizácii živočišnej výroby, jej veľká časť zostáva pri tradičných extenzívnych formách chovu hospodárskych zvierat, ktoré pri daných prírodných podmienkach v regióne nemôžu dosahovať vysokú efektivitu. Z hľadiska kvantity dominuje najmä produkcia hydiny (až 67 % celkovej výroby mäsa v r. 2011 (FAO Statistical Yearbook 2014)). Najväčšími producentmi hydiny sú Irán a Turecko (obe po cca 30 % produkcie regiónu), ale významnú produkciu majú i Saudská Arábia a Izrael (po cca 12 % produkcie regiónu). Objemom produkcie na 2. mieste je v juhozápadnej Ázii výroba hovädzieho mäsa (cca 18 % produkcie mäsa), kde má dominantné postavenie Turecko zabezpečujúce až 46 % jeho výroby v regióne. Rozšírená je i produkcia jahňaciny a kozaciny (cca 14 % produkcie), kde opäť k popredným producentom patrili Irán, Turecko a do vypuknutia občianskej vojny i Sýria. Z náboženských dôvodov v juhovýchodnej Ázii prakticky neexistuje výroba bravčového mäsa a chov ošipaných (výnimkou je iba Cyprus a čiastočne Izrael). Okrem toho rozšírený (najmä na Arabskom polostrove) je chov tiav, ale i koní (v Turecku, Iráne, menej v arabských krajinách). Rybolov je pomerne obmedzený (objemom len mierne presahuje produkciu hovädzieho mäsa), pričom jednoznačne dominuje morský rybolov nad vnútrozemským (s výnimkou Iraku, ktorý však produkuje iba 2 % rýb JZ Ázie). Hlavnými producentmi rýb sú opäť Turecko a Irán, ktoré zabezpečujú až 2/3 produkcie. Významnejší objem rybolovu dosahuje ešte Omán a Jemen. Ostatné krajiny nedokážu zaistiť ani vlastnú spotrebu. Rovnako produkcia ostatných produktov živočišnej výroby zodpovedá už naznačenej schéme: v produkcii mlieka vedie Turecko (52 % výroby JZ Ázie) pred Iránom (25 %), v produkcii masla zasa Irán (47 %) nad Tureckom (43 %), iba v produkcii syrov a vajec je ich výroba rozdelená rovnomernejšie a medzi významných producentov sa radia v regióne i Saudská Arábia a Izrael a donedávna i Sýria. Významná najmä svojou kvalitou je produkcia vlny (Irán na 4. mieste vo svete, ďalej Turecko, Sýria, Irak, Afganistan, Saudská Arábia, Jemen).

Úplne bez významu napriek prírodným podmienkam nie je v juhozápadnej Ázii ani lesníctvo. Oficiálne najvyšší podiel lesov na rozlohe krajiny má síce Cyprus (18 %), ale z komerčného hľadiska sú opäť oveľa dôležitejšie lesy v Turecku (14,5 % rozlohy krajiny) a v Iráne (6,8 % rozlohy krajiny), ktoré však tvoria spolu až 82 % lesov juhozápadnej Ázie. Komerčne významnejšia je iba ťažba dreva v Turecku (je viac ako dvojnásobne vyššia ako produkcia Slovenska), v ostatných krajinách je minimálna spravidla slúži na miestnu spotrebu, pričom paradoxne v krajinách na Arabskom polostrove takmer výlučne ako palivo (najmä v tradičnej kuchyni).

Vzhľadom na prírodné pomery je pre rozvoj osídlenia i poľnohospodárstva v juhozápadnej Ázii mimoriadne významné vodné hospodárstvo. Prakticky jedinou krajinou v regióne juhozápadnej Ázie, ktorá má relatívny dostatok vodných zdrojov, je Turecko, no neplatí to pre všetky regióny krajiny. Ambície tureckých vlád sa zameriavajú najmä na snahu rozširovať ornú pôdu zavlažovaním, pričom obmedzené vodné zdroje sa od 70-tych rokov 20. storočia rozhodli rozšíriť budovaním rozsiahlej sústavy vodných diel na horných tokoch Eufratu a Tigrisu ale i ďalších tureckých riek. Lenže práve spory o využitie vôd Eufratu a Tigrisu vytvorili značné napätie, pretože rovnaký zámer realizovali i Sýria a Irak. Vodné zdroje riečnych systémov oboch riek však nedokážu tak ambiciózne projekty naplniť, preto je možné v budúcnosti očakávať narastanie napätia v otázke vodných zdrojov. Tie koniec koncov tvoria aj jednu z dimenzií konfliktov v oblasti Libanonu a Okupovaných palestínskych území, pričom najmä Izrael je obviňovaný z uzurpácie vodných zdrojov vo svoj prospech. Bohaté ropné štáty riešia vodné hospodárstvo buď využívaním fosílnych podzemných zdrojov (ktoré tak čoraz rýchlejšie vyčerpávajú a ničia) alebo energeticky náročným odsolovaním morskej vody.

2.5.3 Ťažba nerastných surovín a priemysel v juhozápadnej Ázii

Už pri základnej charakteristike hospodárstva juhozápadnej Ázie bolo nutné zdôrazniť, že z globálneho hľadiska má najväčší význam ťažba a export ropy, ktorému je venovaná samostatná podkapitola 2.5.3.1. Juhozápadná Ázia vstúpila do modernej doby 20. storočia ako podrozvinutá a zaostávajúca časť sveta. Až do objavu nálezísk ropy malo jej ostatné nerastné bohatstvo skôr lokálny význam pre miestnu spotrebu. Samozrejme nálezy ropy čoskoro pritiahli zahraničný kapitál, ale ten sa zameriaval takmer výlučne práve na ťažbu a export ropy, ktorý bol ekonomicky najlukratívnejší. Postupný prieskum nerastného bohatstva ukázal, že je oveľa pestrejšie, avšak ostatné nerastné suroviny sa najmä svojou kvantitou nemôžu rope a zemnému plynu rovnať.

Všeobecne možno povedať, že mimo ropy a zemného plynu majú najväčší význam v juhozápadnej Ázii ložiská rúd farebných kovov a železa, ktoré však v prvom rade slúžia na uspokojenie domácej spotreby a len v menšej miere majú význam pre export. Väčšinu rudného bohatstva ťaží dvojica krajín Turecko a Irán, ktoré sa objemom ťažby jednotlivých rúd radia spravidla do prvej dvadsiatky vo svete (EIA 2014). Z globálneho hľadiska má zrejme najväčší význam ťažba medi v Iráne, v Turecku je jej objem oproti Iránu sotva štvrtinový. Komerčný význam má i jej ťažba na Cypre

a v malej miere i v Saudskej Arábii. Celkovo aj v ťažbe viacerých ostatných rúd kovov vedie v regióne Irán (zinok, železná ruda, bauxit) pred Tureckom, iba ťažba olova je takmer dvojnásobne rozsiahlejšia v Turecku. Opäť menšie množstvo zinku ťaží aj Saudská Arábia. Odlišná je distribúcia drahých kovov, v ťažbe striebra dominuje Turecko (až 80 % produkcie JZ Ázie, 16. vo svetovom rebríčku), malé objemy striebra ťaží aj Irán, Saudská Arábia a Omán. V uvedených krajinách sa ťaží i zlato, tu však dominuje Saudská Arábia (63 % produkcie JZ Ázie, 27. miesto vo svetovom rebríčku), významnejší objem má jeho ťažba i v Turecku (31 % produkcie JZ Ázie) a drobné množstvá sa ťažia v Iráne a Ománe. Z ostatných nerastných surovín má význam ťažba uhlia najmä v Turecku a v malom množstve i v Iráne, treba však povedať, že z domácej produkcie pokrýva Turecko iba 7 % svojej spotreby uhlia. Významným spotrebiteľom uhlia v regióne je ešte Izrael, ostatné krajiny sa v energetike orientujú na ropu a zemný plyn. Z globálneho hľadiska majú nezanedbateľný význam ešte ložiská fosfátov, ktorými disponuje najmä Jordánsko, a v menšej miere Sýria a Izrael. Juhozápadná Ázia disponuje pomerne bohatými zásobami surovín pre stavebníctvo, no limitom sú najmä spracovateľské kapacity. Celá juhozápadná Ázia sa podieľa na svetovej výrobe cementu cca 7 % (Indexmundi 2014), pričom až 40 % jeho výroby v regióne sústreďuje Irán (dostal sa už na 4. miesto svetového rebríčka) a ďalším významným producentom je Turecko (cca 25 % produkcie), významnejší objem produkcie cementu má i Saudská Arábia (zhruba na úrovni Francúzska), ale vlastnými výrobnými kapacitami disponujú takmer všetky krajiny regiónu. Ako už bolo spomenuté, značné nerastné bohatstvo má Afganistan, ktorý disponuje širokým sortimentom rúd, i nerudných surovín, no v dohľadnej dobe nie je predpoklad, že by situácia dovolila rozvinúť významnejšiu ťažbu týchto surovín.

Okrem ťažby a exportu nerastných surovín sa krajiny juhozápadnej Ázie stále viac orientujú aj na ich priemyselné spracovanie, resp. na priemyselnú výrobu ako takú. Jednoznačne technologicky najvyspelejším priemyselným potenciálom v juhozápadnej Ázii disponuje Izrael (podieľa sa 31 % na HDP a zamestnáva 18 % pracovných síl). Izraelský priemysel sa zameriava na výrobu s vysokou pridanou hodnotou a nízkym vstupným objemom surovín (informačné technológie, chemikálie, farmaceutický a kozmetický priemysel, zbraňové a bezpečnostné systémy, klenotníctvo – svetový obchod s diamantmi a ich spracovanie). Naproti tomu Turecko a postupne i Irán rozširujú širokú priemyselnú základňu opierajúcu sa jednak čiastočne o miestne suroviny, ale najmä o dostatok lacnej pracovnej sily. Viac diverzifikovaná je priemyselná základňa Turecka (27 % HDP, 25 % zamestnancov), k pôvodne rozvinutej textilnej výrobe (až 1/3 exportu) sa postupne pripojila i solídna metalurgická základňa, rozvinulo sa potravinárstvo, farmaceutický priemysel, no na vzostupe je najmä strojárstvo a stavebníctvo⁴⁷. Turecku však čoraz viac konkuruje Irán, hoci jeho

⁴⁷ Turecké stavebné firmy expandovali najmä do priestoru bývalého Sovietskeho zväzu, predovšetkým Zakaukazská, Strednej Ázie, ale i do samotného Ruska, pričom ich hlavnou devízou boli najmä nízke ceny, čomu ale podľa kritikov zodpovedala i kvalita.

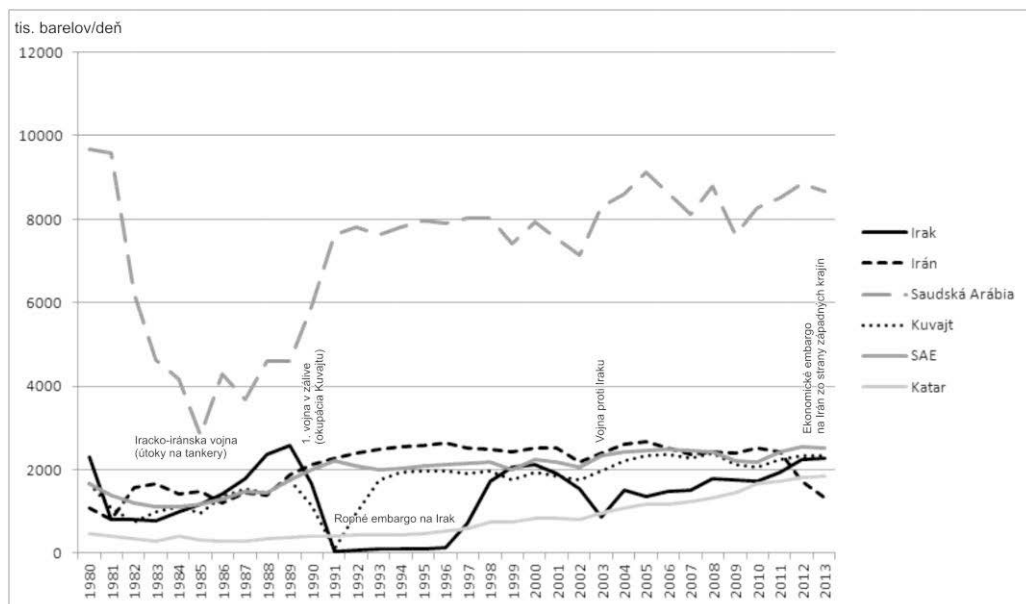
ekonomika je oveľa viac závislá na exporte ropy. V niektorých odvetviach však Irán už výrazne dominuje, napr. rozvíja sa automobilový priemysel, kde sa Irán v počte vyrobených automobilov (1,37 mil. ks) dostal už na 11. miesto vo svete (2010), kým Turecko objemom výroby zaostáva (0,6 mil. ks) na 17. mieste vo svete (Nationmaster 2014). Podobne sa snažia svoje priemyselné kapacity diverzifikovať i ropné štáty Arabského polostrova, ktoré po prvej fáze industrializácie zameranej na vybudovanie základných petrochemických komplexov (v 80/90-tych rokoch 20. storočia), ktorých úlohou bolo spočiatku aspoň pokryť vlastnú spotrebu ropných výrobkov, sa zamerali i na ďalšie priemyselné odvetvia. Vzhľadom na relatívne dostupné lacné energetické zdroje sa niektoré krajiny zamerali na metalurgiu, najmä na energeticky náročnú výrobu hliníka, kde dnes Spojené arabské emiráty a Bahrajn patria do prvej dvadsiatky najväčších svetových producentov, napriek tomu, že všetok bauxit musia dovážať. Naproti tomu výrobné kapacity Iránu a Turecka nestačia ani zďaleka na spracovanie vlastného bauxitu (Irán spracuje asi 34 %, Turecko len 16 %). Metalurgia a moderný chemický priemysel sa rozvíja i v Saudskej Arábii.

Energetický sektor juhozápadnej Ázie je pochopiteľne postavený najmä na rope a zemnom plyne. V zásade väčšina krajín regiónu zabezpečuje predovšetkým vlastnú spotrebu a prípadne len minimum elektrickej energie vyváža (napr. Izrael ňou zásobuje i Palestínske územia, ktoré sú tak aj z tejto stránky na ňom úplne závislé). Samozrejme i pojem vlastná spotreba je relatívny, keďže najmä ropné štáty Perzského zálivu patria ku krajinám s najvyššou spotrebou energie na obyvateľa (dosahujú a aj presahujú ukazovatele USA), naopak spotreba v Jemene, či Afganistane je minimálna. Pokiaľ ide o druhy výroby elektrickej energie, popri už spomenutých tepelných elektrárnach má svoj význam aj vodná energia pomocou ktorej sa vyrába 42 % elektrickej energie v Sýrii, 26 % v Turecku, 9 % v Libanone, 7 % v Iráne, ale napr. až 69 % v Afganistane (jej množstvo však tvorí len 1,7 % elektrickej energie z tureckých vodných elektrární). Obnoviteľné zdroje energie (najmä veterná a solárna energia) sa začínajú využívať na Cypre a v Turecku, no i tu sa na celkovej výrobe energie podieľajú len minimálne.

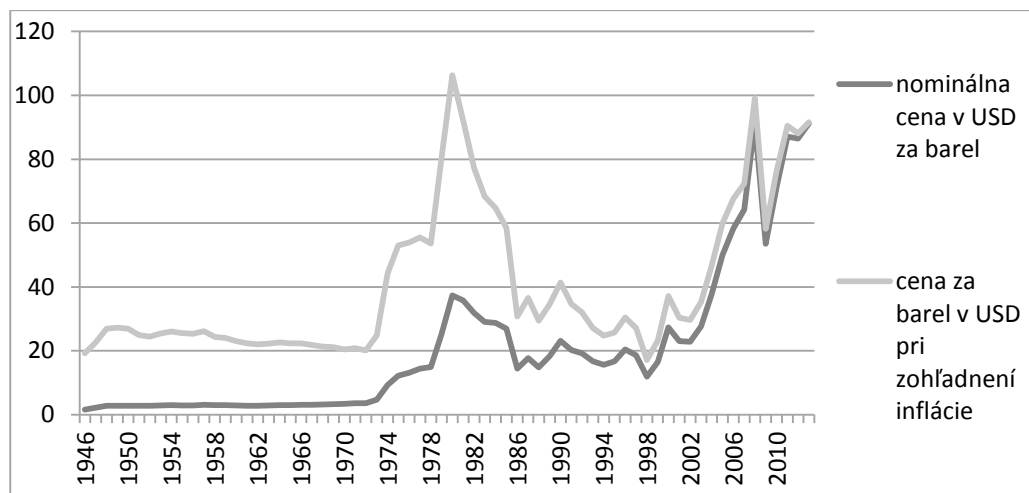
Podobne ako v iných odvetviach hospodárstva i priemyselnú výrobu výrazne ovplyvňuje v niektorých krajinách bezpečnostná situácia, buď tým, že ani neumožnila vybudovanie modernej infraštruktúry (Afganistan, Jemen), alebo tým, že výrazne prispela k devastácii už vybudovaných kapacít (Irak, Sýria, čiastočne Libanon).

2.5.3.1 Ťažba a export ropy a zemného plynu v regióne juhozápadnej Ázie

Ťažba a export ropy predstavuje z globálneho hľadiska jednoznačne najdôležitejší ekonomický aspekt juhozápadnej Ázie. Hoci ani význam iných odvetví hospodárstva regiónu nemožno zanedbať, pokiaľ ide o ropu a čiastočne i o zemný plyn, je postavenie juhozápadnej Ázie ako celku v súčasnej globálnej ekonomike ťažko nahraditeľné. Toto významné postavenie regiónu vyplýva z prostého faktu, že sa na jeho území nachádza asi 49 % v súčasnosti odhadovaných zásob ropy (World Factbook 2014) a asi 42 % odhadovaných zásob zemného plynu. Na rozdiel od viacerých iných významných produkčných regiónov ropy v rámci sveta, je väčšina ropy z juhozápadnej Ázie určená na export (v priemere asi 65 % vyťaženej ropy), hoci i tu možno pozorovať stále rastúci trend zvyšovania jej domácej spotreby.

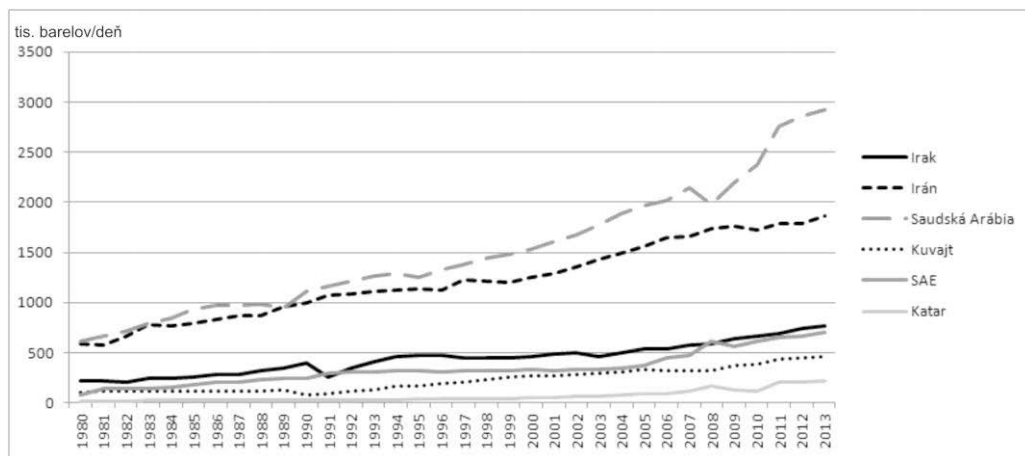
Obr. 17 Vývoj exportu ropy v rokoch 1980-2013 z vybraných krajín juhozápadnej Ázie (EIA 2014)

Obr. 18 Vývoj svetových cien ropy (v USD/barel) v rokoch 1946-2013 (Inflationdata 2014)

Vo viacerých krajinách stúpila domáca spotreba vytťaženej ropy za posledných 30 rokov cca 4-5 násobne, pričom produkcia ropy ako aj jej export je veľmi kolísavý a v podstate sa veľmi nezmenil, resp. nestúpol (Obr. 17, Obr. 19). Stále však krajiny juhozápadnej Ázie zabezpečujú asi 40 % svetového exportu ropy, pritom ich podiel na celkovej ťažbe ropy vo svete je iba 30 %. Napriek nespochybniteľnému globálnemu významu produkcie ropy v juhozápadnej Ázii treba konštatovať, že jej produkcia

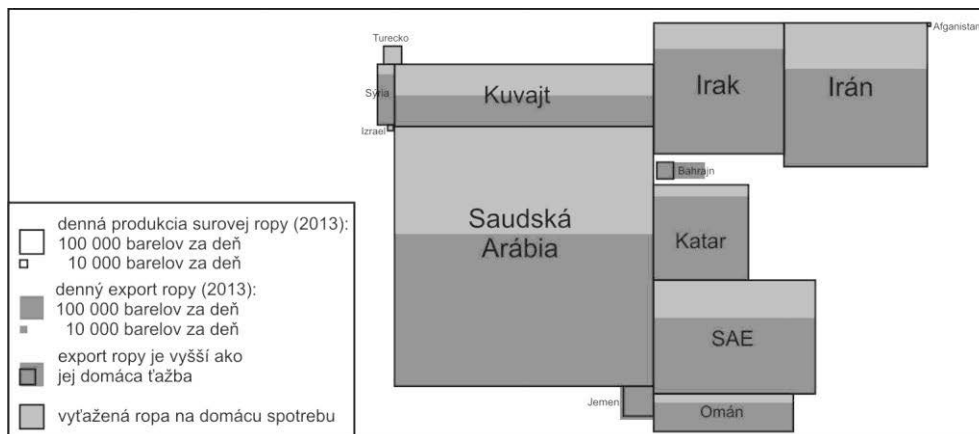
i export podlieha značným výkyvom, ktoré sú však spôsobené sekundárnymi faktormi, teda nie priamo technickými problémami s ťažbou ropy, či v súvislosti s vyčerpaním niektorých ropných polí. Pod týmito sekundárnymi problémami rozumieme najmä bezpečnostnú situáciu, ktorá ovplyvňuje najmä export ropy. Jednak ide o útoky na ropné terminály, ropovody, prípadne tankery počas ozbrojených konfliktov (najmä počas iracko-iránskej vojny, ale i po okupácii Iraku v r. 2003) ale predovšetkým o ekonomické embargá na niektoré krajiny (v 90-tych rokoch 20. storočia najmä na Irak, ktoré uvalilo OSN, či dlhodobé bojkotovanie Iránu zo strany niektorých západných krajín, najmä USA).⁴⁸ Okrem týchto príčin však objem ťažby a najmä exportu ropy účelovo menia aj samotní producenti v snahe maximalizovať zisky z predaja ropy. Po prvý krát si túto stratégiu úspešne vyskúšali arabské krajiny počas Jomkipurskej vojny Izraela s Egyptom a Sýriou, kedy z politických dôvodov obmedzili ťažbu a export ropy, čím spôsobili tzv. ropný šok z nedostatku ropy v západných ekonomikách, no najmä odštartovali dovtedy nevídaný rast cien ropy (Obr. 18). Prvý ropný šok síce znamenal zdvojnásobenie ceny v r. 1973-1974, avšak ešte väčší cenový skok spôsobila islamská revolúcia v Iráne a následné ekonomické sankcie voči nemu, ktoré zdvihli cenu ropy v r. 1982 až na desaťnásobok oproti r. 1972.

Obr. 19 Vývoj domácej spotreby ropy v rokoch 1980-2013 vo vybraných krajinách juhozápadnej Ázie ktoré sú zároveň najväčšími exportérmi ropy (EIA 2014)

⁴⁸ Svojím rozsahom bola pomerne ojedinelou snaha o úplnú likvidáciu ťažby ropy v Kuvajte zo strany ustupujúcich okupačných irackých vojsk v r. 1991, ktoré nielen zničili ťažobnú infraštruktúru, ale dokonca podpálili i väčšinu ropných vrtov (až 80 %) v Kuvajte. Išlo o jednu z najvážnejších a najrozsiahlejších ekologických katastrof v regióne, len hasenie horiacich vrtov trvalo vyše 9 mesiacov.

Výkyvy cien ropy však pokračujú doposiaľ, pričom často sa záujmy jednotlivých krajín exportujúcich ropu navzájom líšia, a aj preto nedochádza k nekontrolovanému zvyšovaniu cien.⁴⁹

Obr. 20 Porovnanie objemu produkcie a exportu ropy z krajín juhozápadnej Ázie v r. 2013 (EIA 2014)

Vzhľadom na skutočnosť, že v krajinách juhozápadnej Ázie exportujúcich ropu tvorí ropa zväčša väčšinu ich exportu, je zrejmé, že ich celkový ekonomický vývoj je na objeme exportu ropy a najmä jeho cene veľmi závislý. Ako už bolo spomenuté, kým objem ťažby ropy v juhozápadnej Ázii v zásade dlhodobo výrazne nestúpa (ak nerátame vyrovnania poklesov ťažby v dôsledku rôznych kríz), domáca spotreba ropy naopak kontinuálne rastie. Aj popredný producent ropy v regióne i vo svete – Saudská Arábia už exportuje „iba“ 59 % svojej produkcie, Kuvajt dokonca len 50 %. Saudská Arábia je už dokonca v poradí 7. najväčším spotrebiteľom ropy na Zemi (World Factbook 2014). Tento jav súvisí s neustálym rozširovaním energeticky náročných projektov (odsolňovacie zariadenia na morskú vodu, budovanie závlahového poľnohospodárstva, či energeticky náročných priemyselných odvetví – výroba hliníka a i.), ako aj s veľkorysou spotrebou energie pri udržiavaní vysokého životného štandardu v extrémnych klimatických podmienkach. Preto neprekvapí, že vysoký podiel exportovanej ropy na úkor domácej spotreby majú chudobné krajiny, ako je Irak. Špecifickou skupinou krajín sú tie, ktoré sa zameriavajú na reexport ropy (najmä Bahrajn), kedy ropu nielen ťažia, ale i dovážajú, spracovávajú a opäť exportujú,

⁴⁹ V podstate aj jednou z príčin irackej okupácie Kuvajtu v roku 1990 boli jednak spory o ťažbu z ropných polí zasahujúcich na územie oboch krajín, no najmä to, že kým Irak chcel ťažbu obmedziť, aby zvýšil ceny ropy (potreboval kryť svoje ekonomické straty z vojny s Iránom), Kuvajt naopak ťažbu neustále zvyšoval. Irak tak tvrdil, že Kuvajt odčerpával vlastne irackú ropu.

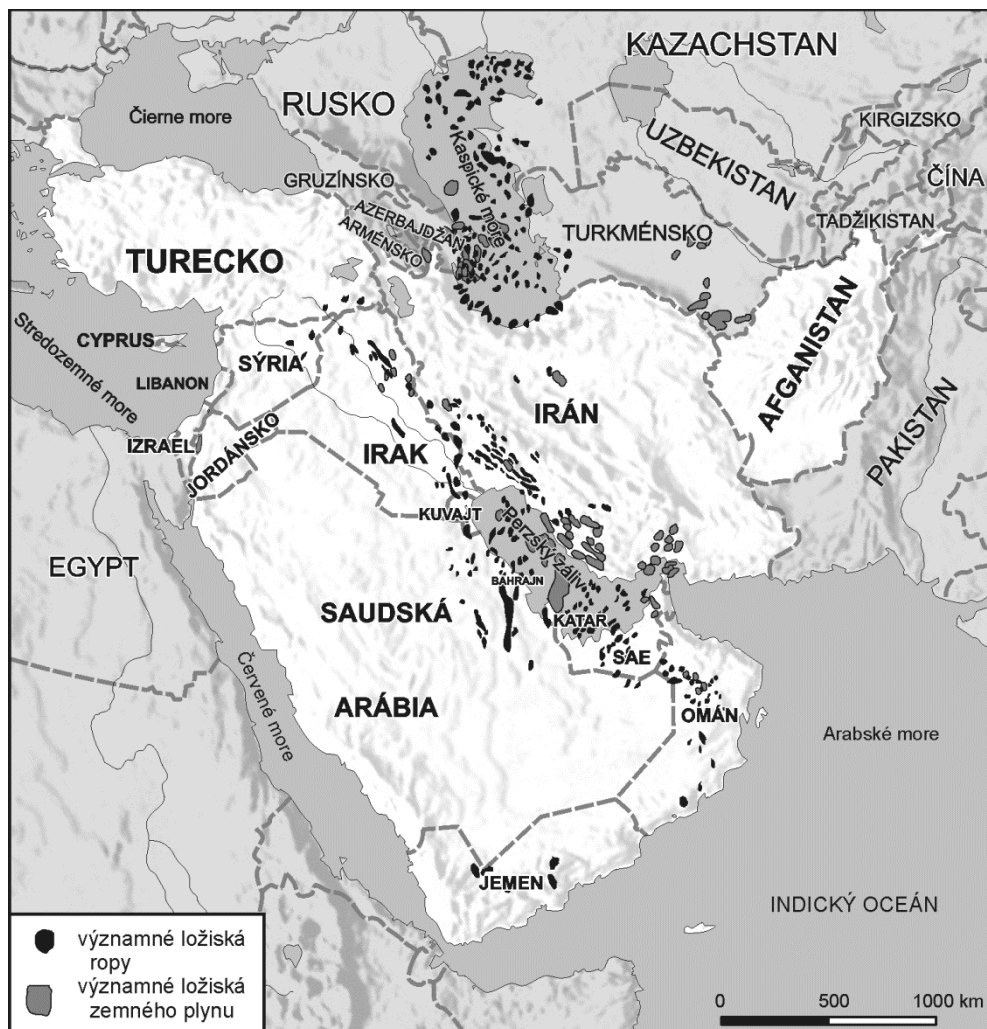
pričom objem exportu ropy je vyšší ako ich vlastná ťažba. Väčšina ropných producentov v regióne totiž nemá dostatočné kapacity na spracovanie vlastnej ropy.⁵⁰

Samozrejme pokiaľ ide o rozmiestnenie využívaných nálezísk ropy v regióne juhozápadnej Ázie, je značne nerovnomerné a odráža sa i v tom, akým podielom sa na ťažbe, prípadne exporte ropy podieľajú jednotlivé krajiny regiónu. Všeobecne možno povedať, že na ropu najproduktívnejšie sú oblasti v okolí Perzského zálivu, a to od úpätí pohoria Zagros v Iráne cez pobrežné nížiny Iraku, Kuvajtu, Saudskej Arábie, Bahrajnu a Spojených arabských emirátov, pričom výskyt ropných polí presahuje z emirátov až na územie Ománu (na južnej strane Ománskeho pohoria). Značná časť ropných polí leží aj pod dnom južnej a západnej časti Perzského zálivu. Pod juhozápadnými a západnými úpäťami pohoria Zagros sa ropné polia tiahnu cez územie Iraku východne od rieky Tigris až do oblasti Mosulu a Kirkúku, kde sa nachádza ďalšia, ale už podstatne menej rozsiahla oblasť produkcie ropy. Podobne významné ropné polia sa nachádzajú i na iránskom pobreží Kaspického mora, no sú opäť menej rozsiahle ako napr. ropné polia v Azerbajdžane. Rozptýlené a menšie ropné polia sa nachádzajú na území východnej Sýrie a juhovýchodného Turecka.

Pre export ropy je mimoriadne dôležitá i infraštruktúra. Už od prvej polovice 20. storočia začali byť budované ropovody privádzajúce ropu z pomerne nevelmi vzdialených ropných polí k pobrežiam Perzského zálivu. Neskôr začali byť budované diaľkové ropovody, ktoré najmä spájali cez územia Iraku a Sýrie oblasť Perzského zálivu so Stredomorím, čím nielen skrátili dopravné trasy ropy smerom do Európy, ale najmä obišli dlhodobu ohrozenú trasu tankerov cez Suezský prielav (zablokovaný vo vojnách Izraela s Egyptom). Jednak z kapacitných dôvodov, jednak v snahe o diverzifikáciu exportných trás pribúdali ďalšie ropovody (cez územie Saudskej Arábie do Jordánska alebo z východného pobrežia Arábie na západné, z Iraku cez juhovýchodné Turecko k pobrežiu Stredozemného mora a pod.). Napriek tomu však jednak kapacita ropovodov, ale najmä ich permanentné ohrozenie buď antagonizmom až otvoreným nepriateľstvom jednotlivých krajín (napr. snaha obísť Izrael, či dlhodobé sýrsko-iracké spory a pod.), no najmä rastúcou anarchiou (napr. Islamský štát preťal, resp. ohrozuje viacero dopravných trás v Iraku a Sýrii) ponechávajú kľúčový význam lodnej, teda tankerovej doprave najmä z Perzského zálivu. Ani tento spôsob však nie je bez úskalí, tankery sa už v minulosti stali terčom útokov znepriatelených strán, navyše len 54 km úzky Hormuzský prieliv spájajúci Perzský záliv s Arabským morom je veľmi preťažený a najmä vojensky veľmi zraniteľný. Preto prípadné zvyšovanie

⁵⁰ Napr. Saudská Arábia dokáže stále spracovať na ropné produkty iba menej ako 20 % vlastnej ťažby ropy a teda jej rafinérie nedokážu pokryť ani domácu spotrebu krajiny (väčšina nespracovanej ropy sa však i tak spáli ako palivo v energetických zariadeniach). Podobne sú na tom i ostatné krajiny Perzského zálivu so spracovateľskou kapacitou od 18 % (Katar) po 33 % (Kuvajt). Irán dokáže spracovať až 40 % vlastnej ropy. Jemen vďaka malému objemu vlastnej ťažby až 89 %, no na pomyselnom vrchole rebríčka je Bahrajn, ktorého kapacity rafinérií až päťnásobne prekračujú objem jeho vlastnej ťažby. I tak však v absolútnych číslach tvoria kapacity rafinérií Bahrajnu len cca 12 % kapacity saúdskoarabských rafinérií (EIA 2014).

napätia vo vzťahoch s Iránom je veľmi riskantné najmä keď ten čoraz otvorenejšie prejavuje snahu o posilnenie svojej námornej moci v regióne.

Obr. 21 Rozmiestnenie ložísk ropy a zemného plynu v juhozápadnej Ázii

Pokiaľ ide o úlohu ropy v ekonomike i politike juhozápadnej Ázie, dôležitá je i otázka udržateľnosti jej súčasnej produkcie a exportu. Ako už bolo uvedené, juhozápadná Ázia disponuje podľa súčasných odhadov cca 49 % svetových disponibilných zásob ropy (World Factbook 2014). Samotná Saudská Arábia ovláda tretinu ropy juhozápadnej Ázie, teda asi 16 % svetových zásob. Ďalších asi 29 % ropy juhozápadnej Ázie sa nachádza na území malých štátov Perzského zálivu (14 % svetových zásob) a takmer 37 % ropných zásob juhozápadnej Ázie v Iraku a Iráne (18 % svetových zásob). Pri súčasnej ťažbe sa predpokladá v priemere životnosť ropných ložísk juhozápadnej Ázie na cca 80 rokov, čo je výrazne viac v porovnaní so svetovým priemerom, ktorý sa odhaduje iba na 50 rokov (World Factbook 2014).

I v tomto parametri však existujú značné rozdiely medzi jednotlivými krajinami. Menej dôležití producenti ropy, ktorých produkcia nestačí kryť ani významnejší zlomok vlastnej spotreby (Turecko, Izrael, Jordánsko) majú svoje skromné známe zásoby ropy prakticky vyčerpané, resp. ich vyčerpajú v priebehu niekoľkých rokov. Medzi tieto krajiny sa však už radí aj Bahrajn, ktorý tak zostane plne odkázaný na reexport najmä saudskoarabskej ropy. Nízke zásoby ropy však má i Omán (na cca 16 rokov), Sýria (38 rokov) či Katar (44 rokov). Saudskej Arábii by mali vydržať jej zásoby ropy pri súčasnom objeme ťažby ešte 63 rokov a Spojeným arabským emirátom 83 rokov. Najdlhodobejšiu perspektívu ťažby ropy (vyše 100 rokov) tak majú v regióne Kuvajt, Irán a Irak (až 130 rokov).

Navonok sa môže zdať, že význam produkcie ropy v juhozápadnej Ázii bude čoskoro upadať, no treba si uvedomiť, že súčasná globálna ekonomika je stále na rope existenčne závislá. Krajiny juhozápadnej Ázie pokrývajú v súčasnosti takmer 1/3 svetovej spotreby ropy a len export ropy z týchto krajín by stačil pokryť celú priemernú spotrebu Európskej únie a Japonska dohromady.

Význam juhozápadnej Ázie stále rastie aj pokiaľ ide o produkciu zemného plynu. Podľa súčasných odhadov disponuje tento makroregión až 42 % svetových disponibilných zásob zemného plynu (World Factbook 2014). Špecifiká ťažby a exportu zemného plynu v juhozápadnej Ázii sú však výrazne odlišné od ťažby a exportu ropy. Ešte výraznejšie disproporčne než v prípade ropy pôsobí rozmiestnenie známych disponibilných ložísk zemného plynu. Kým v prípade ropy išlo najmä o južnú a západnú stranu Perzského zálivu, v prípade zemného plynu je situácia opačná. Hlavné ložiská sa nachádzajú v centrálnej a severovýchodnej časti Perzského zálivu, vôbec najväčšie ložiská zemného plynu sa koncentrujú na severe Kataru a pod priľahlým dnom Perzského zálivu, neprekvapí preto, že spory o morské hranice v Perzskom zálive sú veľmi citlivou záležitosťou medzi zúčastnenými krajinami. Samozrejme ďalšie ložiská zemného plynu sú rozmiestnené spravidla v blízkosti ropných polí, no ich produktivita je už výrazne nižšia. Z globálneho hľadiska sa za „plynovú veľmoc“ môže považovať z juhozápadnej Ázie najmä Irán, na území ktorého sa nachádza až 39 % zemného plynu juhozápadnej Ázie a na druhom mieste Katar, ktorý ovláda 29 % zemného plynu juhozápadnej Ázie. Irán je z hľadiska objemu svojich zásob zemného plynu v poradí 2. krajinou na Zemi (16 % svetových zásob) a Katar 3. (12 % svetových zásob). Zásoby ostatných krajín regiónu sú už výrazne menšie (napr. ďalšia v poradí Saudská Arábia má už len 1/3 zásob zemného plynu v porovnaní s Katarom).

Zatiaľ čo o význame zásob zemného plynu v juhozápadnej Ázii niet pochyb, iná je situácia pokiaľ ide o jeho ťažbu a najmä export. Zemný plyn bol dlho považovaný za vedľajší a často nie veľmi vítaný produkt pri otváraní ropných polí a často sa nechal voľne unikáť z ropných vrtov, prípadne sa spaľoval. Problémom bola najmä technológia ťažby a predovšetkým dopravy. Najúčinnjším a najefektívnejším spôsobom dopravy zemného plynu je potrubná doprava. A práve v tejto oblasti má juhozápadná Ázia značné nevýhody, najmä pokiaľ ide o vzdialenosť od potenciálnych

zahraničných spotrebiteľov. Geograficky najbližšie sú krajiny Európskej únie, ktorých záujmom je diverzifikácia svojich zdrojov a najmä zníženie závislosti na dodávkach ruského zemného plynu (1. miesto na Zemi, t. j. cca 23 % svetových zásob zemného plynu). Problémom však je chýbajúca infraštruktúra, teda existencia kapacitne dostatočných a spoľahlivých plynovodov spájajúcich Irán, prípadne Katar s Európou. Alternatívou je export plynu lodnou dopravou, ktorý je technologicky náročnejší (potreba skvapalňovania plynu pri tankovaní do špeciálnych tankerov). Viaceré krajiny juhozápadnej Ázie preto uprednostňujú domácu spotrebu zemného plynu pred jeho exportom, pričom okrem technologickej náročnosti zohráva významnú úlohu i nižšia cena zemného plynu⁵¹ spôsobená okrem iného i tým, že aj najväčší svetoví spotrebiteľia zemného plynu (najmä USA, Rusko, ale i EÚ) disponujú aj vlastnými nezanedbateľnými zdrojmi. Tieto všetky dôvody spôsobujú značné anomálie pokiaľ ide o objem ťažby a export zemného plynu v juhozápadnej Ázii. Najväčším producentom zemného plynu v juhozápadnej Ázii je Irán (až 30 %), no ten väčšinu plynu sám spotrebuje, v niektorých obdobiach ho dokonca i dováža (napr. v r. 2013 vyviezol len 6 % svojej produkcie (EIA 2014)). Druhým najväčším producentom v regióne je Katar (25 % produkcie zemného plynu juhozápadnej Ázie), ktorý začal zemný plyn ťažiť až v polovici 90-tych rokov 20. storočia a dnes je 2. najväčším exportérom na Zemi (9 % svetového exportu). Katar exportuje až 85 % svojho vyťaženeho zemného plynu a s podielom 77 % exportu zemného plynu z juhozápadnej Ázie je jeho dominantným exportérom. Saudská Arábia síce produkuje až 19 % zemného plynu v regióne juhozápadnej Ázie, ale celú jeho produkciu aj sama spotrebuje. Podobne sa správajú i ostatné štáty Perzského zálivu⁵², pretože je pre ne výhodnejšie využívať zemný plyn na pokrytie vlastných energetických potrieb a tak umožniť čo najväčší a ekonomicky výhodnejší export ropy.

2.5.4 Doprava a zahraničný obchod juhozápadnej Ázie

Z historickogeografického vývoja juhozápadnej Ázie ako aj z jej geografickej polohy vyplýva jej značný strategický význam. Z hľadiska globálnych dopravných trás leží juhozápadná Ázia na strategickom priesečníku spájajúcom tri svetadiely a dva oceány. Už oddávna tu viedli najvýznamnejšie námorné i suchozemské trasy. No napriek týmto predpokladom je rozvoj dopravy v tejto časti Ázie veľmi nerovnomerný, a to nielen čo sa týka jednotlivých krajín, ale aj jednotlivých druhov a smerov dopravy. V zásade možno povedať, že významom dominuje najmä tranzitná doprava spájajúca najmä európsky a stredomorský priestor s južnou a východnou Áziou. Hlavnou rezervou juhozápadnej Ázie v rozvoji dopravy je jednak celé stáročia zanedbávaný

⁵¹ Napr. napriek tomu, že Katar patrí k najväčším exportérom zemného plynu na Zemi (2. v poradí), hodnota jeho exportu plynu je zhruba na úrovni hodnoty jeho exportu ropy (14. v svetovom poradí).

⁵² Domáca spotreba zemného plynu stúpila za posledných 30 rokov 7 (Saudská Arábia) až 18 krát (Irán), čo je v priemere zhruba dvojnásobne viac o pri spotrebe ropy (EIA 2014).

rozvoj dopravy v rámci regiónu, najmä pozemnej dopravy, ktorý sa nepodarilo dodnes plne dobehnúť. Príčinou boli jednak drsné prírodné podmienky (púšte, ťažko prechodné horské pásma), ale i oddávna veľmi neistá bezpečnostná situácia. Preto sa tranzitná doprava snažila územie juhozápadnej Ázie skôr obísť. V tomto smere spôsobilo revolučný prevrat najmä otvorenie Suezského prieplavu v r. 1869, ktorý umožnil pomerne rýchle a bezpečné (v porovnaní s pozemnou dopravou) námorné spojenie medzi pobrežnými oblasťami Perzského zálivu a Arabského polostrova a Stredomorím a presunul i hlavné námorné trasy. Jediným vážnejším pokusom oživiť diaľkovú pozemnú dopravu naprieč regiónom juhozápadnej Ázie boli snahy o budovanie železníc (bagdadská a hidžáská na začiatku 20. storočia), ktoré ale zostali nedokončené a práve aj kvôli opätovnému zhoršeniu bezpečnostnej situácie stratili význam. Dá sa tak povedať, že i v súčasnosti sa v podstate z rovnakých dôvodov snažia aj súčasné najmodernejšie a z ekonomického hľadiska najdôležitejšie dopravné trasy vyhnúť väčšine územia juhozápadnej Ázie. Preto sa dlhodobo rozvíja najmä námorná doprava (vrátane tankerovej), ktorá je napriek viacerým rizikám stále bezpečnejšia ako pozemná, pretože sa môže vyhýbať novým a novým ohniskám napätia a konfliktným zónam. To isté platí pre osobnú dopravu, kde samozrejme dominuje letecká doprava. V juhozápadnej Ázii vzniklo niekoľko celosvetovo významných leteckých uzlov, ktoré patria nielen z hľadiska kapacity, ale aj z hľadiska technologickej úrovne k svetovej špičke. Tieto letiská však predstavujú len ostrovčeky inovácií v rozľahlej krajine s minimálnou infraštruktúrou. Samozrejme dochádza k rozvoju dopravy aj v juhozápadnej Ázii, no najmä rozvoj pozemnej dopravy je podmienený veľmi rozdielnym množstvom finančných zdrojov, ktoré si môžu dovoliť investovať jednotlivé krajiny a tiež chýba vzájomná kooperácia pri budovaní a nadväznosti jednotlivých dopravných línií (prvoradé sú často protichodné záujmy jednotlivých krajín). To všetko vedie k tomu, že pozemná doprava v regióne sa rozvíja nerovnomerne a jej vzájomné prepojenie je až na výnimky nedostatočné, prípadne vplyvom eskalácie niektorých konfliktov dochádza naopak k jej devastácii.

Z hľadiska globálnej dopravy má najväčší význam v oblasti juhozápadnej Ázie námorná doprava. Ide predovšetkým o nákladnú dopravu, ktorú v zásade môžeme rozlíšiť na tankerovú a kontajnerovú dopravu. Dopravne najvyťaženejšou oblasťou je samozrejme Perzský záliv, kde sa cez úzky Hormuzský prieliv exportuje až 80 % námornou cestou vyvážanej ropy vo svete (denne je to až 17 mil. barelov ropy) často supervelkými tankermi, ktoré mieria najmä do východnej Ázie. Do Európy mieria stredne veľké tankery, ktoré sa vmestia do Suezského prieplavu. Vzhľadom na gigantické rozmery súčasných tankerov (s výtlakom až 500 tis. t a dĺžkou viac ako 300 m) boli vybudované moderné ropné terminály často až niekoľko km od pobrežia, pretože do bežných prístavov by sa tieto lode nevместili. Okrem tankerovej dopravy sa však cez vody okolo juhozápadnej Ázie plavia i celé flotily nákladných lodí, zväčša kontajnerových, ktoré zabezpečujú tak tranzit, ako aj dovoz kvanta tovaru z východnej Ázie do Európy. Medzi najväčšie námorné kontajnerové prístavy sveta sa v súčasnosti radia najmä Dubaj (IAPH 2014), ktorý sa dostal do prvej desiatky najväčších prístavov sveta, nasleduje Džidda, ománske prístavy Khor Fakkan/Sharjah a Salalah. Až po týchto prístavoch nasleduje „tradičný“ Istanbul, iránsky Bandar Abbás, saudskoarabský

Damman, izraelská Haifa a napokon turecký Mersin. Treba zdôrazniť, že mimoriadne rušnou námornou trasou sú i úžiny Bospor a Dardanely. Pokiaľ ide o loďstvá, paradoxne formálne najväčšia flotila sa plaví pod vlajkou Cypru (až 57 % kapacity flotily krajín JZ Ázie), hoci v tomto prípade nastal po tamojšej finančnej kríze istý odliv registrovaných lodí. Ale pomerne mohutné obchodné flotily má Turecko (len ¼ kapacity cyperského loďstva), Irán a Kuvajt. Ostatné krajiny už disponujú výrazne nižšou lodnou kapacitou.

V juhozápadnej Ázii existuje i vnútrozemská lodná doprava, väčší význam má najmä na sústave riek Eufrat a Tigris (v Iraku je cca 5300 km vodných ciest (Nationmaster 2014)). Ďalej sa vnútrozemská lodná doprava obmedzene využíva i v Turecku, Sýrii a Iráne.

V posledných rokoch výrazne stúpa najmä význam leteckej dopravy v juhozápadnej Ázii, a to tak miestnej, ale z globálneho hľadiska najmä tranzitnej. Na čelné miesto medzi leteckými uzlami svetového významu sa prepracovali najmä nové moderné tranzitné letiská, ktorých význam posilňujú aj aerolínie, ktoré ich využívajú ako domovské letiská (napr. Emirates – Dubaj, Qatar airways – Dauha, Turkish airlines – Istanbul, Saudi airlines – Rijád a pod.). Medzi svetovú desiatku najväčších letísk sa tak dostalo letisko v Dubaji s vyše 50 mil. vybavených cestujúcich (World Airport Awards 2014), nasledované letiskom v Istanbuli. Medzi širšiu svetovú špičku z hľadiska kapacity sa však už radia aj letiská v Dauhá (takmer 30 mil. cestujúcich), Džidde (cca 20 mil. cestujúcich) a v Rijáde (cca 17 mil. cestujúcich). V tvrdej konkurencii sa snažia presadiť i ďalšie menej využívané, ale kvalitné letiská (Abú Zabí, Tel Aviv, Maskat). Sezónne sú charterovými letmi vyťažené letiská najmä v Stredomorí. Naopak letecká doprava v krajinách postihnutých vojnami, či hospodárskymi sankciami stagnuje (Irán, Irak, Jemen, Sýria, Afganistan) a viaceré aerolínie z týchto krajín patria, z hľadiska bezpečnosti, či technického stavu, k najrizikovejším vo svete.

V pozemnej doprave má najväčší význam cestná doprava. Jej spoločným znakom je (s výnimkou malých krajín) riedka cestná sieť, ktorej často chýba adekvátne vzájomné prepojenie. Celkovo je však kvalita cestnej siete veľmi rozdielna v jednotlivých krajinách. Relatívne najmodernejšiu cestnú sieť majú bohaté ropné štáty, ktoré si mohli dovoliť vybudovať i pomerne rozsiahlu sieť diaľnic (najdlhšie má Saudská Arábia ktorá prepojila diaľnicou Rijád s pobrežím Perzského zálivu i Červeného mora a Jordánskom. N ňu sa postupne napojili i viaceré štáty Perzského zálivu – Katar, Bahrajn, SAE. Veľmi hustú a modernú cestnú sieť má samozrejme i Izrael, no výrazne sa modernizovala vďaka pomoci z EÚ i cestná sieť južného Cypru (po Bahrajne má najvyššiu hustotu diaľnic v JZ Ázii). Výrazne napreduje v modernizácii svojej cestnej siete Turecko, ktoré ťaží najmä z faktu, že už je cez Balkán prakticky napojené aj na európsku diaľničnú sieť⁵³, pričom diaľnica vedie cez

⁵³ Cez Bulharsko a Srbsko ešte niekoľko úsekov diaľnice chýba, naopak cez severné Grécko je diaľnica hotová, ale chýba jej diaľničné napojenie na tureckej strane.

Istanbul až do Ankary, chýba však dokončené diaľničné prepojenie Ankary s juhom Turecka, kde vznikla ďalšia oddelená diaľničná sieť, podobne ako na západnom pobreží Turecka. Podobne sa o modernizáciu ciest snaží Irán, ktorý buduje hviezdicovito z Teheránu spojnice k významným regionálnym centráм krajiny. No napríklad kvalitné diaľničné prepojenie s Tureckom (a ďalej s Európou) alebo naopak s Pakistanom na východe je záležitosťou veľmi pomerne vzdialenej budúcnosti, okrem iného aj pre malý záujem zo strany Turecka i Pakistanu. Opäť platí, že v juhozápadnej Ázii aj to, čo už bolo vybudované, ničia lokálne konflikty. Irak stihol za vlády Saddáma Husajna vybudovať diaľnicu spájajúcu Perzský záliv s Bagdadom a Jordánskom, no jej existenciu v poslednej dobe ohrozuje najmä Islamský štát, podobne ako občianska vojna v Sýrii ťažko poškodila, no najmä znemožňuje využívať tamojšiu diaľničnú sieť prepájajúcu Turecko s Jordánskom a Saudskou Arábiou. Špecifikom cestnej siete Izraela je jej faktické „odrezanie“ od susedných krajín. Samozrejme cestná sieť v Jemene a Afganistane je vo veľmi zlom technickom stave.

Železničná doprava zohráva v juhozápadnej Ázii len podružnú úlohu. Najdlhšiu sieť má Turecko (až 42 % tratí JZ Ázie) a Irán (30 % tratí). Istým problémom je, že na rozdiel od cestnej dopravy nie je ešte stále na európsku železničnú sieť napojená ázijská časť Turecka (cez Bospor vedú len cestné mosty). Rovnako nie sú navzájom dostatočne prepojené oba najrozsiahlejšie železničné systémy regiónu – turecký a iránsky.⁵⁴ Taktiež hoci zastarané ale existujúce prepojenie Turecka, Sýrie, Iraku, Libanonu a ďalších krajín je kvôli prebiehajúcim konfliktom nefunkčné. Najhustejšiu sieť železníc v regióne má Izrael, pričom jeho železnice sú moderné, majú však skôr charakter mestskej resp. prímestskej dopravy najmä v husto osídlenej nížine v aglomerácii Tel-Avivu. Časť tratí vedúca do vnútrozemia je využívaná len pre nákladnú dopravu. Krajiny Arabského polostrova (s výnimkou Saudskej Arábie) nemali železnice vybudované nikdy (ak nerátame moderné metro v Dubaji). V Afganistane bol v minulosti vybudovaný krátky (25 km) úsek železnice pri hraniciach s Pakistanom. Potrubnej doprave v regióne sa venuje podkapitola 2.5.3.1.

Význam zahraničného obchodu juhozápadnej Ázie vyplýva z už uvedených hospodárskych pomerov. Celkovo je zahraničný obchod regiónu najmä vďaka exportu ropy dlhodobo aktívny, ale v skutočnosti opäť existujú značné regionálne rozdiely. Aktívny zahraničný obchod majú viac-menej najmä bohaté ropné krajiny, najmä hodnota exportu Saudskej Arábie až o 60 % prevyšuje import (World Factbook 2014), v prípade Spojených arabských emirátov je to o 30 %, v Kuvajte až o 78 %. Ale napr. Katar, ktorý začal veľkolepo investovať do vlastnej výstavby, sa už ocitol v pasívnej obchodnej bilancii. Tá sa nevyhla ani vyspelým ekonomikám regiónu ako je Izrael (-

⁵⁴ Priame železničné spojenie Turecka a Iránu okrem jeho technickej a kapacitnej zastaranosti je prerušené na tureckom území jazerom Van, cez ktoré jazdí železničný trajekt na úseku dlhom takmer 100 km. Druhé prepojenie cez azerbajdžanský Nachičevan je prerušené azerbajdžansko-arménskym konfliktom. Spojenie cez Irak neexistuje.

10 %), či Cyprus, ktorého import takmer dvojnásobne presahuje export. Turecko ako najmohutnejšia ekonomika má taktiež pasívnu obchodnú bilanciu (-45 %), kým Irán postihnutý obchodnými sankciami má bilanciu takmer vyrovnanú. Úplne na dovoz sú odkázané vojnami rozvrátené krajiny ako Afganistan, Sýria, Libanon, Okupované palestínske územia, ale aj Tureckom okupovaný Severný Cyprus.

Juhozápadná Ázia exportuje najmä ropu a ropné produkty, zemný plyn, rudy kovov, prípadne spracované kovy (hliník), niektoré poľnohospodárske produkty (ovocie, orechy, koreniny a i.), textilné výrobky (Irán, Turecko), priemyselné výrobky, najmä autá (Irán, Turecko), ale i technologicky náročné zariadenia (Izrael). Hlavnými obchodnými partnermi pre odber ropy sú najmä Čína, Japonsko, India, krajiny EÚ, USA. Izrael je orientovaný najmä na vzájomný obchod s USA a EÚ, Cyprus predovšetkým na obchod s Gréckom. Bohaté ropné štáty dovážajú priemyselný a technologicky náročný tovar z Japonska, EÚ a USA, ale potraviny aj z iných krajín regiónu, či južnej Ázie, prípadne východnej Afriky.

2.5.5 Služby, životná úroveň a cestovný ruch v juhozápadnej Ázii

Terciérny sektor juhozápadnej Ázie vykazuje podobné nerovnomernosti vo vývoji ako ostatné zložky hospodárstva. V regióne sa nachádzajú krajiny, ktoré majú tento sektor rozvinutý na úrovni najvyspelejších krajín, ale i také, ktoré patria k najzaostalejším na Zemi. Nie vždy je možné celkovú úroveň ekonomík vzťahovať na veľkosť podielu sektora služieb na celkovom HDP. Z tohto pohľadu dosahuje najvyšší podiel terciérneho sektora na HDP v regióne Cyprus (južná časť) (81,7 % HDP a 71 % zamestnancov, World Factbook 2014), ktorého ekonomika je výrazne orientovaná na služby, bankovníctvo a cestovný ruch. Pritom len o niečo nižšie hodnoty dosahuje Severný Cyprus (69 % HDP, 56 % zamestnancov), ktorého ekonomická úroveň je výrazne nižšia. Samozrejme na pomyselnom vrchole rebríčka v regióne stojí Izrael s veľmi výkonným sektorom služieb na špičkovej svetovej úrovni (66 % HDP a až 80 % zamestnancov). Naopak na opačnom konci spektra stoja Okupované palestínske územia, kde sa síce formálne terciérny sektor podieľa na tvorbe HDP až 78 % a zamestnáva na Západnom brehu 55 % a v pásme Gazy až 79 % zamestnancov, no v tomto prípade ide najmä o redistribúciu humanitárnej pomoci a pašovaného tovaru a celkovo je tu sektor služieb na veľmi nízkej ekonomickej úrovni. Podobne vysoké podiely (cca 50-65 %) služieb na tvorbe HDP vykazujú aj iné málo rozvinuté krajiny regiónu ako Sýria, Irak, či dokonca Afganistan. I tu ide o podobný drobný obchod, remeslá a služby, pričom aj zamestnanosť v tomto sektore je (s výnimkou Afganistanu) pomerne vysoká (60-70 %). V prípade Afganistanu nastáva istá anomália súvisiaca s jeho extrémnou zaostalosťou – služby sa síce na tvorbe HDP podieľajú až 54 %, ale zamestnávajú iba necelých 16 % zamestnancov. To však nie je prejavom vysokej efektivity tohto sektora, ale skutočnosti, že väčšina obyvateľstva krajiny zamestnaná v poľnohospodárstve stojí v podstate mimo finančnej ekonomiky odkázaná na samozásobiteľský systém alebo produkujúca pre ilegálny trh (pestovanie ópia). Podiel služieb na tvorbe HDP v bohatých ropných štátoch je zväčša síce výrazne nižší (zväčša 30-40 %), no zamestnanosť v tomto sektore je pomerne vysoká (tiež až 80 %

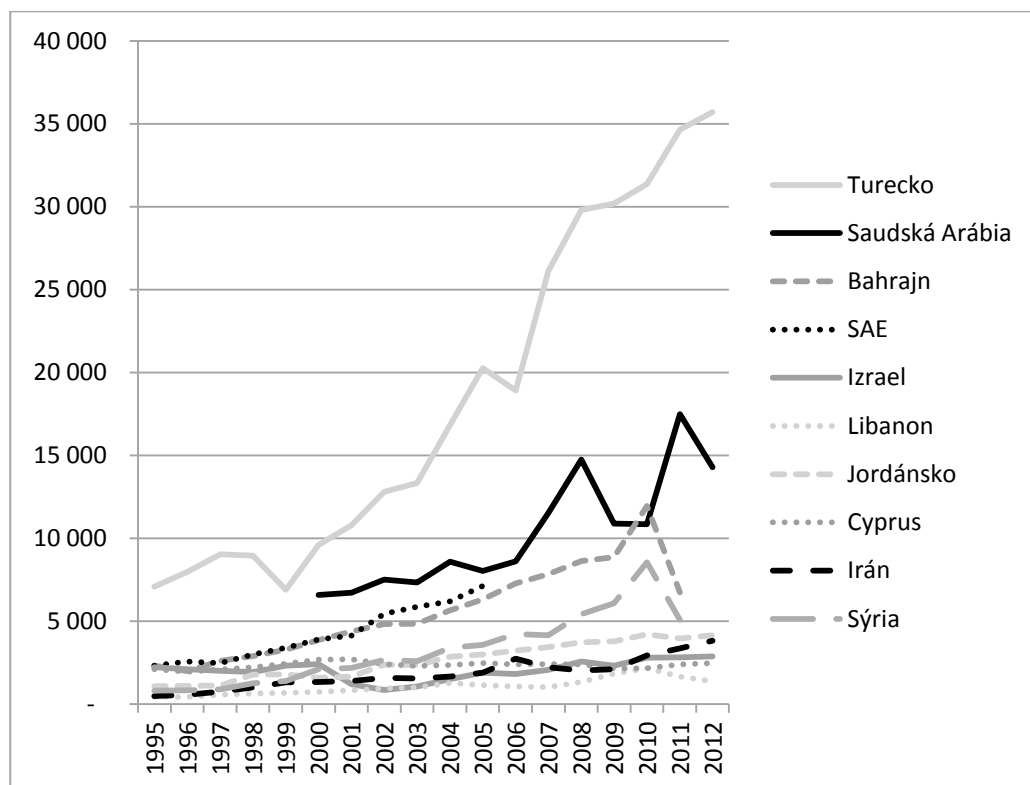
zamestnancov). Túto deformáciu zasa spôsobuje vysoká produktivita priemyslu, do ktorého spadá aj veľmi výnosná ťažba, spracovanie a export ropy. Samozrejme v týchto krajinách sú služby taktiež na vysokej úrovni, no ich špecifikom je, že ich zabezpečujú väčšinou zahraniční zamestnanci. Dve najsilnejšie ekonomiky regiónu – Turecko a Irán sa pohybujú v priemerných hodnotách (v oboch krajinách zamestnávajú služby takmer 50 % zamestnancov), pričom možno povedať, že väčší rozvoj tohto sektora badať najmä v Turecku.

Význam juhozápadnej Ázie prirodzene stúpa i vo finančnej sfére, najmä bohaté ropné štáty majú obrovské prebytky v príjmoch z exportu ropy. Predovšetkým Saudská Arábia disponuje obrovským kapitálom, jej finančné rezervy, v poradí 4. najväčšie na svete (Nationmaster 2014) sú napr. štvornásobne vyššie ako rezervy USA. Pomerne veľké finančné rezervy má však i Turecko alebo Izrael (každý vyššie ako Nemecko). Viaceré krajiny regiónu sú však samy lákavé aj pre zahraničné investície, opäť vedie najmä Saudská Arábia, Turecko, s väčším odstupom nasleduje Libanon a Izrael. Príťažlivosť malých krajín Perzského zálivu pre zahraničných investorov však nie je tak vysoká ako by sa dalo očakávať – dôvodom je najmä skutočnosť, že tieto krajiny sa bránia prílevu zahraničného kapitálu, resp. nechcú stratiť kontrolu nad svojou ekonomikou. Preto pripúšťajú spravidla iba vznik spoločných podnikov, v ktorých striktné požadujú majoritu, resp. plnú kontrolu nad nimi. Tento fakt, spolu s nedostatočnými právnymi zárukami (prepojenie vládnych kruhov a biznisu v podmienkach stále absolutistických monarchií) núti zahraničný kapitál k opatrnosti. Na druhej strane aj kredibilita Cypru ako finančného a bankového raja zostala po finančnej kríze otrasená a Európska únia ho núti k väčšej transparentnosti finančného sektora, čo samozrejme odradí mnohých investorov (najmä z Ruska a iných krajín).

V rozvoji vedy a školstva juhozápadná Ázia ako celok značne zaostáva za ostatným vyspelým svetom. Možno povedať, že vedou a výskumom na špičkovej svetovej úrovni disponuje iba Izrael, čomu zodpovedá i kvalita školstva. Izrael má od r. 1983 i vlastný kozmický a už od konca 50-tych rokov i nukleárny program. V posledných rokoch výrazný pokrok nastáva i v Turecku, najmä v rozvoji vysokého školstva, ale významným vedeckým potenciálom už disponuje i Irán, ktorý od r. 2003 začal vyvíjať svoj vlastný kozmický a raketový program (vypustil už niekoľko satelitov). Bohužiaľ nielen Irán, ale aj ďalšie krajiny regiónu svoj vedecký potenciál využívajú aj na vojenské ciele, pričom zostáva otázkou, nakoľko je ich záujem o rozvoj civilného sektora (jadrový, raketový program a pod.) úprimný a nakoľko slúži na krytie vojenských programov (Irán, Izrael, v minulosti Irak, Sýria a i.). Od r. 2013 sa rozhodlo rozbehnúť prípravné práce na vlastnom raketovom programe i Turecko (kozmickej program s využitím cudzích raketových kapacít už má, podobne ako Saudská Arábia).

Z hľadiska celkovej životnej úrovne je juhozápadná Ázia regiónom kontrastov nielen na úrovni jednotlivých krajín, ale i v rámci nich. Existuje samozrejme viacero rôznych ukazovateľov životnej úrovne, no v zásade platí, že najvyššia životná úroveň v regióne je dosahovaná v Izraeli, na Cypre (južnej časti), tie dokonca ako jediné v indexe ľudského rozvoja predstihujú európsky priemer (Nationmaster 2014). Ďalej

nasledujú Spojené arabské emiráty, Katar, Kuvajt a Bahrajn (presahujú priemerný index ľudského rozvoja pre východnú Európu). V Ománe a Saudskej Arábii už napriek ich bohatstvu je viac cítiť regionálne a samozrejme i sociálne rozdiely. Tie sú ešte hlbšie v Turecku a predovšetkým v Iráne (najmä medzi metropolitnými oblasťami a perifériami). V krajinách ako Jordánsko a Libanon je už celková životná úroveň a dostupnosť sociálnej a zdravotnej starostlivosti na nižšej úrovni. A opäť na najnižšom stupni rozvoja sa nachádzajú vojnami rozvrátené krajiny (Irak, Jemen, Afganistan), medzi ktoré naposledy pribudla Sýria.

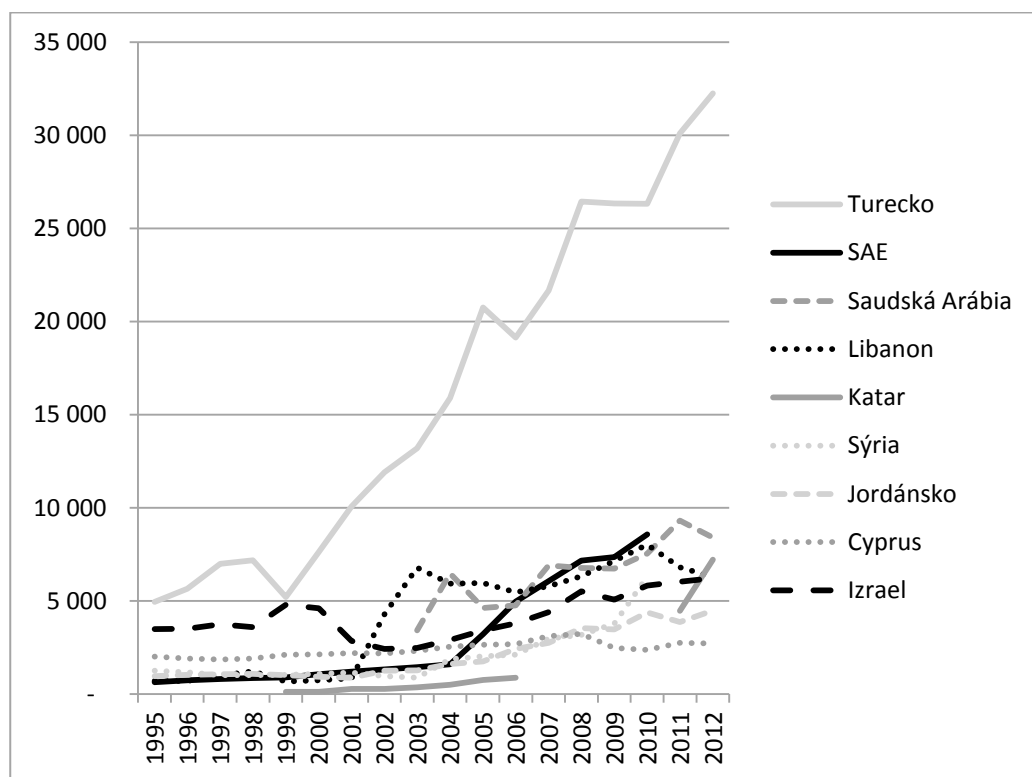

Obr. 22 Vývoj počtu zahraničných turistov vo vybraných krajinách juhozápadnej Ázie v r. 1995-2012, počty turistov v tis. (Svetová banka 2014)

Špecifickou oblasťou rozvoja juhozápadnej Ázie je cestovný ruch. Napriek rôznym prekážkam sa tento región stáva stále atraktívnejším pre turistov z celého sveta. V podstate už to, že na tomto území vznikli tri najvýznamnejšie monoteistické náboženstvá sveta, vytvorilo už pred storočiami významný impulz na rozvoj pútnictva (islam ho dokonca veriacim priamo ukladá ako jednu zo základných povinností moslimov). Takže už len tento náboženský impulz spôsobil, že napriek rôznym rizikám (najmä bezpečnostným) je juhozápadná Ázia pre početné skupiny návštevníkov lákavá. No nielen náboženské dôvody vedú k tomu, že podiel juhozápadnej Ázie na svetovom cestovnom ruchu stále rastie (za posledných 20 rokov stúpol podiel návštevníkov juhozápadnej Ázie na celosvetovom cestovnom ruchu takmer na dvojnásobok a pred

vypuknutím „arabskej jari“ v r. 2011 prekročil dokonca hranicu 8 % (Svetová banka 2014). Podobne stúpili aj príjmy z cestovného ruchu za toto obdobie, hoci ich podiel na celosvetovom sumáre je nižší ako pri počte návštevníkov (cca 5-6 %).

Napriek silnej motivácii časti turistov prichádzajúcich do juhozápadnej Ázie však platí, že najmä bezpečnostná situácia vývoj cestovného ruchu v regióne zásadným spôsobom ovplyvňuje. Ako vidno z Obr. 22 a Obr. 23, turistickou veľmocou v regióne sa stalo za posledných 20 rokov Turecko, ktoré tak z hľadiska počtu turistov (už prekročili hranicu 35 mil. ročne), ako aj príjmov z cestovného ruchu v regióne jasne dominuje (okolo 40 % turistov a približne rovnaký podiel na príjmoch). Doslova raketový vzostup Turecka ako turistickej destinácie nastal najmä po prekonaní ázijskej finančnej krízy na konci 90-tych rokov. Pritom však príjmy z cestovného ruchu tvoria v Turecku iba necelé 4 % HDP. Turecko ponúka najmä masovú prímorskú turistiku, ale využíva aj bohatstvo kultúrnych a prírodných pamiatok. Značnú časť zahraničných návštevníkov tvoria i občania Nemecka tureckého a kurdského pôvodu pravidelne navštevujúci svojich príbuzných.

Obr. 23 Vývoj príjmov od zahraničných turistov vo vybraných krajinách juhozápadnej Ázie v r. 1995-2012 v mil. USD (Svetová banka 2014)

Z hľadiska náboženského cestovného ruchu nepochybne dominuje v regióne Saudská Arábia, jej cestovný ruch má špecifický charakter, pretože inak sa (na rozdiel od malých krajín v oblasti Perzského zálivu) bráni prílevu cudzincov, takže väčšina do

nej prichádzajúcich turistov sú vlastne moslimskí pútnici do posvätných miest Mekky a Mediny (v posledných rokoch cca 10-17 mil. ročne). Naopak návštevnosť Izraela ako krajiny s ďalšími posvätnými miestami pre kresťanov, židov i moslimov je síce výrazne nižšia, ale zato pomerne stabilná počtom turistov (2-3 mil.), no kolísavejšie sú príjmy z cestovného ruchu. Počtom zahraničných turistov sa na popredné miesto prepracoval pred vnútropolitickou krízou i Bahrajn (vyše 10 mil. ročne), ktorý je však častým cieľom návštevníkov zo susednej Saudskej Arábie. V zásade možno povedať, že vo väčšine krajín juhozápadnej Ázie stúpa počet zahraničných turistov a výška príjmov z cestovného ruchu. Jednou z najvýznamnejších a rýchlo sa rozvíjajúcich destinácií cestovného ruchu v regióne bola do vypuknutia občianskej vojny aj Sýria.

V súčasnosti najviac závislé na rozvoji cestovného ruchu sú v regióne juhozápadnej Ázie Libanon (14,7 % HDP), Jordánsko (14,4 %) a Cyprus (12,8 %), za nimi do r. 2011 nasledovala Sýria (8,6 %) a Bahrajn (6,1 %). V ostatných krajinách príjmy z cestovného ruchu nepresahujú 5 % HDP a často sú nižšie ako 3 % HDP. Cyprus patrí k tradičným prímorským destináciám Stredomoria. Jordánsko sa naopak snaží využiť skutočnosť, že zostáva prakticky poslednou relatívne bezpečnou „arabskou“ destináciou pre západných turistov v oblasti východného Stredomoria. Stratenú dôveru zahraničných turistov sa snaží získať i Libanon, ktorý bol v 60-tych rokoch obľúbenou destináciou vyššej spoločnosti nielen z oblasti Blízkeho východu, ale i Európy. Pôvodne sa najmä na pomerne luxusnú klientelu zameriavali i Spojené arabské emiráty, konkrétne Dubaj, ale v posledných rokoch rozširujú svoju ponuku na prímorský a nákupný cestovný ruch i na širšiu a početnejšiu klientelu z vyšších stredných vrstiev. Podobne sa na prímorský cestovný ruch snaží prilákať turistov i Omán. Naopak pre nákupný a biznis cestovný ruch, prípadne pre športové podujatia sa stávajú stále viac atraktívne Katar a Bahrajn, menej Kuvajt. Ostatné krajiny, Jemen a Irán sú síce najmä pre svoje kultúrne pamiatky a stále nízky stupeň komercializácie lákavé pre istú skupinu turistov, no bezpečnostné riziká (najmä v Jemene) spolu s pomerne laxným postojom (aj z ideologických príčin) k rozvoju cestovného ruchu ponechávajú ich potenciál do značnej miery nevyužitý. Afganistan, Irak a v súčasnosti už i Sýria sú pre cudzincov vyslovene rizikové a zrejme ešte dlho budú z medzinárodného cestovného ruchu prakticky vylúčené. To sa čiastočne týka i Okupovaných palestínskych území, najmä pásma Gazy. Západný breh je síce pre turistov bezpečnejší a lákavejší kvôli významným pamiatkam (Betlehem, Jericho), ale značnú časť turistov odrádzajú a obťažujú zdĺhavé bezpečnostné kontroly pri prechode do Izraela. Naopak rozdelený Cyprus postupne aj kvôli turizmu výrazne zmiernil režim na demarkačnej línii, ktorá sa stala po r. 2000 priechodná najskôr pre turistov a potom i pre obyvateľov Cypru, pričom v poslednom období sa napriek istým cestovným obmedzeniam rozvíja dynamicky cestovný ruch i na severnej strane ostrova.

Úlohy a zadania:

- Zhodnoťte postavenie regiónu juhozápadnej Ázie vo svetovej ekonomike. Analyzujte slabé a silné stránky ekonomiky tohto regiónu ako celku.
- Rozdeľte ekonomiky juhozápadnej Ázie do základných typov podľa ich výkonnosti, hospodárskeho zamerania, socioekonomickej úrovne a sformulujte základné charakteristiky týchto typov.
- Analyzujte typické črty poľnohospodárstva juhozápadnej Ázie a jeho regionálne špecifiká. Zdôvodnite limity a rezervy jeho rozvoja.
- Zhodnoťte význam a dopady ťažby a exportu ropy na socioekonomický vývoj jednotlivých krajín juhozápadnej Ázie.
- Vysvetlite zmeny postavenia a prebiehajúce procesy premeny regiónu juhozápadnej Ázie z hľadiska vývoja svetovej dopravy a rozvoja cestovného ruchu.

2.6 KRAJINY JUHOZÁPADNEJ ÁZIE A ICH VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ

V predchádzajúcich kapitolách boli opísané viaceré charakteristické geografické črty regiónu juhozápadnej Ázie, ktoré poukázali na špecifiká prírodného prostredia, historickogeografického vývoja, obyvateľstva a hospodárstva, pričom bola zdôraznená vnútorná heterogenita tejto časti Ázie. Značnú rôznorodosť jednotlivých krajín navzájom medzi sebou, ani ich vnútorné disparity sa na pomerne obmedzenom priestore nedajú detailne pokryť. Preto sú nasledujúce podkapitoly venované ešte vybraným regionálnym špecifikám jednotlivých krajín resp. skupín krajín. Nemajú za cieľ znovu opakovať skutočnosti, ktoré už boli analyzované v predchádzajúcich kapitolách, ale zameriavajú sa na vybrané špecifiká a problémy, ktoré majú podstatný vplyv na súčasný socioekonomický vývoj jednotlivých krajín, prípadne na vzťahy medzi nimi navzájom.

2.6.1 Turecko

Turecká republika sa napriek silnej konkurencii Iránu, ale i Saudskej Arábie, považuje za jedného z lídrov juhozápadnej Ázie. Krajina s rozlohou 783 562 km² a počtom obyvateľov 81,6 mil. (World Factbook 2014), ktorý je najvyšší v regióne, je nepochybne najsilnejšou mocnosťou v regióne. Ekonomický rozvoj krajiny naštartovaný v 80-tych rokoch 20. storočia a úspešne sa ďalej rozvíjajúci vďaka ekonomickým reformám a liberalizácii podnikateľskej sféry v ďalšom období (napriek prechodným krízam) spravil z Turecka vplyvného činiteľa (v objeme HDP už

predbehlo napr. Austráliu a dobieha Španielsko). Treba však povedať, že turecká ekonomika je považovaná stále za pomerne zraniteľnú, zahraničných investorov znepokojuje jednak zhoršujúca sa bezpečnostná situácia u jeho susedov, rovnako ako turbulentné dianie na domácej politickej scéne. Zo zahranično-politického postavenia Turecka je potrebné zdôrazniť, že ako jediná krajina v juhozápadnej Ázii je členom NATO, a to vôbec nie bezvýznamným. Turecká armáda je počtom 610 tis. príslušníkov (Nationmaster 2014) 7. najpočetnejšou na svete.⁵⁵ Napriek nezanedbateľnej počte síle tureckej armády je však slabšou stránkou jej technická úroveň, napriek technickej podpore zo strany ostatných členských krajín NATO.⁵⁶ Turecko však rozbehlo ambiciózne projekt modernizácie ozbrojených síl a budovania vlastného vojenského priemyslu. Turecké ozbrojené sily za svoj hlavný cieľ považujú udržiavanie stability v regióne a v tomto zmysle tvoria aj významnú súčasť obranného systému NATO. Avšak úloha tureckej armády je silná i v domácej politickej scéne, od čias založenia sekulárnej Tureckej republiky bola armáda považovaná za hlavného garanta tureckého sekulárneho politického systému a mala silný vplyv na vnútropolitické dianie (až po vojenské prevraty). Súčasná vládna garnitúra Strany spravodlivosti a rozvoja (AKP) na čele s R. T. Erdoğanom (v r. 2003-2014 premiér, od r. 2014 prvý prezident Turecka zvolený v priamych voľbách) sa však snaží cielene vplyv armády na politiku obmedziť a podriaďiť ju civilnej kontrole. Práve vláda konzervatívnej AKP, vedie k posilňovaniu moci premiéra, k pozvoľnému potláčaniu prísnej sekularizácie verejného života, do ktorého sa stále viac dostávajú prvky islamu (ktorý bol v Turecku od čias Atatürka vnímaný ako striktné súkromná záležitosť jednotlivcov). Pomerne autoritatívna konzervatívna vláda vyostruje aj polarizáciu tureckej spoločnosti podmienenú veľmi nerovnomerným socioekonomickým vývojom krajiny, ktorý sa darí len pomaly prekonávať. Napr. HDP na obyvateľa v západných provinciách, mimo Istanbulu (11,2 mil. obyv.) je 5 a viac násobne vyššie ako vo východných provinciách (v Istanbule dokonca až viac ako 10 násobne vyššie). Rozvoj cestovného ruchu síce priniesol hospodársku prosperitu aj na južné pobrežie Turecka, no vnútrozemie, s výnimkou Ankary ako hlavného mesta (4,2 mil. obyv.) zostáva stále podrozvinuté, o východe krajiny (východne od Eufratu) ani nehovoriac. Vláda konzervatívcov má však práve podporu obyvateľov zaostalejších vnútrozemských regiónov, kým pobrežné oblasti na čele s Istanbulom sa k vláde stavajú silne opozične, pričom vzájomná konfrontácia vyústila až do série masových nepokojov v rokoch 2013 i 2014. Ich skrytou motiváciou bol najmä odpor liberálne orientovanej časti tureckej spoločnosti voči postupujúcej vládou podporovanej islamizácii verejného života a autoritatívnym spôsobom vlády. Postoje tureckej vlády sa javia ako prinajmenšom kontroverzné nielen v otázke dodržiavania ľudských a občianskych práv, ale aj v celkovom smerovaní krajiny. Hoci Turecko stále deklaruje svoju snahu o vstup do EÚ, od začatia prístupových rokovaní

⁵⁵ Je to takmer ½ početného stavu armády USA a napr. takmer 2-násobok početného stavu francúzskej armády, ktorá je z armád krajín EÚ najpočetnejšia.

⁵⁶ Turecké ozbrojené sily boli často neformálne označované ako odkladisko prebytočnej a zastaranej vojenskej techniky NATO.

v r. 2005 v nich spravilo len malý pokrok. Dôvodom je najmä značne rezervovaný až odmietavý postoj viacerých členských štátov a najmä väčšiny verejnosti k možnému prijatiu Turecka do EÚ. Turecko má ambície viesť pomerne nezávislú zahraničnú politiku a existuje predpoklad, že keď zistí nemožnosť ďalšej integrácie smerom na západ, otočí svoju pozornosť na východ. Už od rozpadu Sovietskeho zväzu sa Turecko snaží orientovať prenikanie svojho ekonomického, kultúrneho (v duchu tzv. panturkizmu) a v budúcnosti možno aj politického vplyvu do Zakaukazska (najmä k Azerbajdžanu) a dokonca až do strednej Ázie. Na druhú stranu trhliny dostávajú v minulosti bezproblémové vzťahy s Izraelom (spoločným protivníkom oboch krajín bola Sýria). Turecko napriek rozvíjajúcim sa vzájomným ekonomickým vzťahom však zostáva ostražitá najmä vo vzťahu k Rusku (najmä po anexii Krymu v r. 2014, ale aj skôr po uznaní nezávislosti separatistických republík v Gruzínku Ruskom v r. 2008). Preto v otázke bezpečnostnej politiky stále úzko spolupracuje s NATO, hoci si často presadzuje právo na autonómne rozhodovanie.⁵⁷ Ďalšie politické smerovanie Turecka je do budúca otázne, je isté, že tak po ekonomickej, rovnako ako politickej i vojenskej stránke rastie jeho sebadôvera. Do budúca nemieni byť len lacnou dielňou Európy, či predsunutou obrannou líniou NATO vo východnom Stredomorí a na Blízkom východe, ale mieni v prvom rade chrániť vlastné strategické záujmy, ktoré však nutne nemusia byť plne v súlade so strategickými plánmi a víziami či už EÚ alebo USA.

2.6.2 Irán

Iránska islamská republika predstavuje druhý najľudnatejší a ekonomicky najsilnejší štát juhozápadnej Ázie. Krajina disponuje rozsiahlym a pomerne členitým územím (1 648 195 km²), ktoré má strategickú polohu a je horskými bariérami voči susedom pomerne izolované. Aj počtom obyvateľov (80,8 mil.) sa takmer rovná svojmu hlavnému rivalovi – Turecku. Ekonomickou výkonnosťou, či úrovňou rozvoja síce za ním zaostáva, ale na rozdiel od Turecka vedie už dlhé roky pomerne samostatnú politiku. Irán predstavuje vo svete ojedinelú kombináciu teokracie s tvárou demokracie. Jeho vnútropolitický systém je zdanlivo liberálny, no v skutočnosti je pod prísny dohľadom vysokopostavených duchovných na čele s duchovným vodcom, ktorým je už vyše 25 rokov Alí Chamenei. V uplynulej dekáde však iránska vláda musela čeliť čoraz silnejšiemu tlaku verejnosti, najmä obyvateľov metropoly Teherán (7,3 mil. obyv.) požadujúcich modernizáciu a liberalizáciu spoločnosti. Faktom je, že razantná protiamerická a protiizraelská politika vlády spôsobila ekonomickému

⁵⁷ Napr. v nedávnej minulosti v súvislosti s konfliktami v Iraku Turecko viac krát nepovolilo ozbrojeným silám USA využiť turecké letecké základne. Naopak niektoré členské krajiny v prípade konfliktov na turecko-irackej hranici v súvislosti s krízou v irackom Kurdistanе otvorene naznačili, že v prípade eskalácie konfliktu sa nebudú cítiť viazané spojeneckými záväzkami v NATO, teda povinnosti podieľať sa na obrane územia Turecka ako členského štátu aliancie. Naopak zasa po vypuknutí vojny v Sýrii promptne po vznesení žiadosti tureckej vlády dodali prvky protivzdušnej a protiraketovej obrany na ochranu turecko-sýrskej hranice.

rozvoju krajiny značné problémy. Obchodné embargá na vývoz ropy zo strany USA a EÚ síce krajine neublížili, pretože jej produkciu ochotne odoberala najmä Čína, no tá zase nemohla plne nahradiť iné hospodárske väzby. V istom zmysle je Irán v podobnej situácii ako napr. Saudská Arábia, na jednu stranu cíti potrebu intenzívnejšieho zapojenia sa do globálnej ekonomiky, na druhú stranu sa obáva vplyvov globalizácie a narušenia islamského režimu. Jednou z výziev, ktorej musela islamská republika čeliť, bolo napr. i riešenie problematiky drog. Po vypuknutí vojen v Afganistane bol jednou z hlavných tranzitných trás pri pašovaní ópia práve Irán, no rastúca domáca spotreba viedla vládne kruhy k sprísnenej politike voči drogám.⁵⁸ Problémom rozvoja Iránu sú značné regionálne disparity, napr. až 45 % priemyselnej výroby krajiny sa koncentruje v hlavnom meste, nízka kvalifikácia a produktivita pracovných síl, ale aj to, že väčšina priemyselných kapacít je v štátnych rukách.

Napriek problémom hospodárskeho rozvoja má Irán dlhodobo značné zahraničnopolitické ambície. Sám sa považuje za regionálnu mocnosť, no jeho reálne možnosti týmto ambíciám zďaleka nedostačujú. Irán má síce druhú najpočetnejšiu armádu v regióne (513 tis. príslušníkov) no jej technická vybavenosť (najmä v letectve a námorníctve) je stále pomerne nízka (na zbrojné výdaje ide oficiálne len 2,5 % HDP). Väčšina pôvodného vybavenia armády bola totiž zničená počas iracko-iránskej vojny, a tak museli byť ozbrojené sily prakticky budované odznova, navyše v podmienkach rôznych sankcií zo strany Západu. Preto sa Irán viac uchýľuje k nepriamemu presadzovaniu svojich záujmov finančnou podporou, prípadne dodávkami ručných zbraní spriazneným ozbrojeným skupinám a hnutiam. Po nástupe a posilnení radikálnych hnutí Hamas v pásme Gazy, Hizballáh v Libanone a rastúcej izolácii režimu v Sýrii sa hovorilo o formovaní strategickej osi Irán – Sýria – Hizballáh – Hamas, no občianska vojna v Sýrii tieto zámery zmarila. Irán je tiež podozrievaný z výraznej podpory šiitských radikálov v Iraku, pretože destabilizácia a kolaps jedného z hlavných protivníkov mu nepochybne vyhovuje. Zo šírenia vplyvu a využívania šiitskeho obyvateľstva na politickú a následne i ekonomickú destabilizáciu podozrievajú Irán i ropné štáty Perzského zálivu vrátane Saudskej Arábie. S niektorými (najmä so SAE) mal už v minulosti aj priame spory o ostrovčeky a morské hranice v Perzskom zálive. Na druhú stranu, ak ide o pragmatické záujmy, vie aj Irán účelovo potlačiť svoju ideológiu a náboženskú doktrínu. Dobré vzťahy sa snaží napr. udržiavať nielen s Ruskom (ktoré patrí medzi významných dodávateľov vojenskej, kozmickej, ale aj nukleárnej technológie), ale napr. aj so susedným kresťanským Arménskom.⁵⁹ Cesta ďalšieho iránskeho rozvoja bude každopádne ešte nepochybne komplikovaná

⁵⁸ Aj v Iráne (podobne ako vo viacerých krajinách juhovýchodnej a východnej Ázie) hrozí sa prechovávanie aj malého množstva drog až trest smrti.

⁵⁹ Jedným z dôvodov je blokovanie tureckých snáh o politické a ekonomické zbližovanie sa s etnicky blízko príbuzným Azerbajdžanom. Azerbajdžan vníma Irán veľmi rezervovane, najmä preto, že na jeho vlastnom území žije 1,5-krát viac Azerov ako v samotnom Azerbajdžane. Okrem toho Irán (resp. predtým Perzia) už od 16. storočia intenzívne bráni prenikaniu tureckého vplyvu ku Kaspickému moru.

a len ďalší vývoj ukáže, či tejto krajine ide naozaj len o rovnocenné a suverénne postavenie v regióne alebo skrýva oveľa agresívnejšie plány, ktoré môžu výrazne narušiť súčasné rozloženie síl v juhozápadnej Ázii.⁶⁰

2.6.3 Saudská Arábia

Saudskoarabské kráľovstvo je najväčšou (2 149 690 km²) krajinou juhozápadnej Ázie, ktorá však napriek pomerne značnému počtu obyvateľov (27,3 mil.) je popri Ománe aj najredšie osídlenou. Saudská Arábia je v mnohom výnimočná (ako vyplýva už z predchádzajúcich kapitol). Predstavuje originálny mix tradicionalizmu (symbolizovaný konzervatívnym wahhábizmom), modernity (najmä technologickej), neochoty otvárať sa ostatnému svetu a naopak prílevu nielen miliónov pútnikov ale aj zahraničných pracovníkov. Vládnuca dynastia Saudov disponuje obrovskými finančnými zdrojmi. Jej postavenie sa však líši od ostatných aj v tom, že po obnovení wahhábistického štátu na začiatku 20. storočia nikdy nepodliehali ani len formálne žiadnej koloniálnej mocnosti, naopak, napriek ich zámerom vojenskou expanziou rozšírili svoje kmeňové územia o západné a i východné pobrežné oblasti Arábie. Až potom prišli príjmy z ropy. Tento vývoj a spôsob vzniku dnešnej Saudskej Arábie má však svoje dôsledky prejavujúce sa dodnes. Saudská Arábia nie je zďaleka tak homogénnou krajinou ako sa javí cudzincom. Západná časť krajiny – historický Hidžáz sa nie celkom zmieruje nielen s vládnucim wahhábizmom, ale i absolutizmom Saudov.⁶¹ Odpor juhozápadu krajiny pri hraniciach s Jemenom bola centrálna vláda nútená v minulosti dokonca viackrát vojensky potlačiť. Ešte problematikejšie je východné pobrežie Saudskej Arábie pri Perzskom zálive. V tejto strategicky dôležitej oblasti, kde sa nachádza väčšina ropných polí, totiž prevláda medzi obyvateľstvom šiitsky islam. Saudská Arábia sa totiž dlhodobo obáva o svoje bohatstvo, dynastia Saudov už dávno pochopila, že púšť ju už neochráni pred vpádmi zvonka tak ako v minulosti. Preto aj po irackej invázii do susedného Kuvajtu ochotne súhlasila s prítomnosťou stoviek tisíc „neveriacich“ vojakov na svojom území, no po porážke Iraku sa ich čím skôr zbavila a začala ešte intenzívnejšie vyzbrojovať vlastnú armádu.

⁶⁰ Americký prezident G. Bush mladší zaradil v r. 2002 Irán medzi krajiny tzv. „Osi zla“ na čelné miesto. Išlo o krajiny, ktoré podľa USA stoja na strane podpory medzinárodného terorizmu a vyrábajú zbrane hromadného ničenia. Tým boli považované prakticky za protivníkov USA v ich „vojne proti terorizmu“. Do Osi zla boli pôvodne zaradené Irak, Irán a Severná Kórea, neskôr boli „pridané“ Sýria, Líbya a Kuba.

⁶¹ Systematická asanácia a moderná výstavba priamo na miestach posvätných miest sa vníma ako ničenie „modiel“, teda posvätných miest v duchu najprísnejšieho wahhábizmu. Naopak obyvatelia Hidžázu ju vnímajú ako snahu zničiť ich kultúrne dedičstvo. Vášnivé spory sa rozpútali, keď podobným spôsobom ako bolo asanované staré mesto v Mekke a nahradené mrakodrapmi priamo nad posvätnou Kaabou, mienila vláda z Rijádu „modernizovať“ aj historickú Medinu. Boj o záchranu historických pamiatok sa tak vníma ako zástupný symbol odporu voči absolutizmu vládnucej dynastie.

Saudská Arábia dnes patrí medzi najväčších nákupcov zbraní vo svete⁶² a udržiava si pomerne početnú armádu (cca 200 tis. vojakov). Za hlavného nepriateľa síce ideologicky považuje Izrael (a evidentne štedro financuje rôzne teroristické skupiny), no v skutočnosti po páde Saddáma Husajna v Iraku za hlavnú hrozbu považuje Irán a v destabilizácii Iraku vidí najmä iránske záujmy realizované cez irackých šiitov. Preto aj šiitov na vlastnom východnom území vníma ako piatu kolónu Iránu a tvrdo zasahuje proti náznakom ich prípadnej opozície a pomáha v tom aj susedným krajinám (naposledy v r. 2011 Bahrajnu). To bol aj jeden z dôvodov, prečo Saudská Arábia podporovala oponentov sýrskeho režimu, ktorý vnímala ako spojencu Iránu. No na druhú stranu v súčasnosti spolupracuje v boji proti Islamskému štátu, ktorý vníma aj ako ideologické ohrozenie moci tradičných sunnitských dynastií. Saudská Arábia jednoducho predovšetkým ašpiruje na pozíciu regionálnej mocnosti a tým sa čiastočne líši od menších krajín Perzského zálivu. Na druhú stranu si však vláda v Rijáde (5,4 mil. obyv.) uvedomuje, že to sa jej môže podariť len pri zásadnej modernizácii krajiny. Preto sa snaží budovať moderné školstvo, naznačuje istú liberalizáciu systému. Vláda však musí čeliť nielen opozícii menšín, ale aj opozícii fundamentalistov, ktorí odmietajú westernizáciu krajiny a podnikajú teroristické útoky proti infraštruktúre a západným zamestnancom. Napriek istému pokroku v posledných rokoch sa tak Saudská Arábia javí pre cudzinu stále ako relatívne neprístupná a uzavretá krajina.⁶³

2.6.4 Izrael a okupované územia

Štát Izrael (20 770 km², 7,8 mil. obyv.) je v rámci juhozápadnej Ázie veľmi špecifický. Svojím charakterom, obyvateľstvom, demografickým vývojom, ekonomikou, zahraničnými vzťahmi i vnútropolitickým vývojom je v rámci regiónu výrazne odlišný. Izrael vznikol v špecifických vojnových podmienkach počas neustálych útokov zo strany svojich arabských susedov, ktorí otvorene požadovali jeho likvidáciu. Obyvateľstvo nového štátu tvorili spočiatku migranti, z ktorých mnohí prežili diskrimináciu a dokonca i holokaust. Toto všetko spolu s vysokou solidaritou Židov v diaspóre umožnilo vybudovať moderný štát v situácii faktického pozemného obkľúčenia. Na druhú stranu však ani Izrael veľmi nebral ohľady na práva Palestínčanov, či na formálne medzinárodné konvencie a pravidlá, či priamo na medzinárodné právo, ak mal pocit, že sú ohrozené jeho bezpečnostné záujmy, samozrejme o svetovej verejnej mienke ani nehovoriac. Táto tvrdosť je zdôvodňovaná prostým faktom, že vzhľadom na geografické dimenzie jednoducho nemá Izrael kam

⁶² Ročne investuje do armády sumu vo výške 2/3 HDP Slovenska. Slovensko dáva na obranu len cca 1,3 % svojho HDP (2010).

⁶³ Cudzinci nemajú v Saudskej Arábii žiadne práva, nielen šírenie, ale i verejné praktizovanie inej viery ako islamu je trestné. Zvlášť odstrašujúco pôsobia tradičné tresty ako utínanie rúk, či popravy s'atím. Obávaná je tiež špeciálna náboženská polícia, ktorá má právo kedykoľvek zasiahnuť ak má pocit, že sú porušené prísne náboženské pravidlá.

ustúpiť a teda si nemôže dovoliť čakať „na prvý úder“. Fakt, že napriek takmer trvalému vojnovému stavu so susedmi sa podarilo vybudovať prosperujúcu rozvinutú ekonomiku, bol možný jednak imigráciou často veľmi kvalifikovaných pracovných síl, efektívnym sa zapojením do svetovej ekonomiky, ako aj širšími geopolitickými súvislosťami. Izrael sa od čias Suezskej krízy mohol spoľahnúť na stabilnú diplomatickú, ekonomickú a najmä vojenskú pomoc zo strany USA. Napriek tomu si však vybudoval vlastné, vysoko efektívne vojenské sily (172 tis. vojakov) schopné odraziť útoky susedov a tiež si vlastnými silami (mimo rámec medzinárodných zmlúv) vybudoval vlastný jadrový arzenál, ktorý má odradiť nepriateľské regionálne mocnosti od masívneho útoku (na obranné výdaje dáva až 7,5 % HDP). Je pozoruhodné, že napriek permanentnej psychológii ohrozenia a vojny, napriek neustálej hrozbe teroristických útokov si Izrael udržal demokratický systém. Treba však povedať, že na miestnej politickej scéne ohľadom zásadných bezpečnostných otázok panuje medzi relevantnými politickými stranami v podstate zhoda. Otázkou však zostáva, dokedy bude tvrdý a nekompromisný postoj Izraela najmä voči Okupovaným palestínskym územiám udržateľný. Ako sa dalo očakávať, ani politika budovania pohraničných bariér a múrov oddeľujúcich palestínske územia od Izraela situáciu nerieši, hoci na istý čas sa kritická situácia výrazne zlepšila.⁶⁴ Faktom však zostáva, že na dohodu treba dvoch a treba povedať, že aj na palestínskej strane ochota ku kompromisom zväčša chýba.

Takpovediac odvrátenou stranou Izraela sú Palestínske okupované územia tvorené dvoma navzájom oddelenými územiami, Západným brehom a pásmom Gazy (celkovo 6 220 km², z toho pásmo Gazy 360 km²). Kým pásmo Gazy (1,8 mil. obyvateľov) tvorí po evakuácii židovských osád v r. 2005 kompaktné územie, ktoré je bariérami oddelené nielen od Izraela, ale i od susedného Egypta, územie Západného brehu formálne vymedzené hranicami Izraela z rokov 1949-1967 v skutočnosti Izrael výrazne zmenšil a rozdelil na viacero oddelených zón. Časť pôvodných okupovaných území Izrael považuje za svoju priamu súčasť – s výrazným medzinárodným nesúhlasom sa napr. stretla anexia východného Jeruzalema. Na Západnom brehu žije 2,7 mil. obyvateľov. Sídlo palestínskej samosprávy je mesto Ramalláh. V skutočnosti aj politicky sú obe časti palestínskych území rozdelené, kým v pásme Gazy prevzalo v r. 2007 moc radikálne hnutie Hamas, napojené na podobne radikálne hnutie Hizballáh v Libanone (obe spoločne výrazne podporuje Irán), na Západnom brehu sa udržalo umiernené krídlo Palestínčanov – hnutie Fatah pod vedením prezidenta Abbása. Najmä izolovaná Gaza žije v stave permanentnej humanitárnej krízy, ktorú zhoršujú vzájomné boje Hamasu a izraelskej armády v husto osídlených oblastiach. O niečo lepšia je situácia na Západnom brehu, no i tu v izolovaných palestínskych enklávach

⁶⁴ Po vybudovaní múru okolo Západného brehu síce výrazne klesol počet sebevražedných bombových atentátov v izraelských mestách, no v poslednej dobe sa objavil nový druh „bezbombových“ útokov – vrážanie do davu autom. Okrem toho najmä z pásma Gazy (ktorá je ohradená múrom už desaťročia) najmä bojovníci radikálneho hnutia Hamas pravidelne ostreľujú raketami izraelské územie, pričom intenzita, ale i presnosť útokov sa postupne, napriek zásahom izraelskej armády, zlepšujú.

vylúčených z ekonomického rozvoja, či prakticky odrezaných od prívlevu turistov, klesá životná úroveň a rastie sociálne i politické napätie.

2.6.5 Cyprus

Cyperská republika (oficiálne 9 251 km², bez Severného Cypru 5 896 km²) predstavuje najmenej ľudnatý štát juhozápadnej Ázie (1,17 mil. obyv., bez severu iba cca 0,9 mil. obyv.). Tento štát má viacero špecifik, ktoré ho z regiónu v podstate vyčleňujú. Najväčšou záťažou Cypru je jeho rozdelenie na dve navzájom sa neuznávajúce časti. Posledná príležitosť na zjednotenie bola premárnená pred vstupom Cypru do EÚ v r. 2004, kedy si Únia vyžiadala referendum o zjednotení, aby tak umožnila vstup oboch častí ostrova do Únie. Kým turecký sever referendum prijal, grécky juh ho odmietol. Napriek viditeľnému pokroku v zlepšení vo vzájomných vzťahoch historická záťaž i geopolitické záujmy Grécka a Turecka zrejme znemožnia v dohľadnej dobe definitívne vyriešenie problému k obojstrannej spokojnosti.⁶⁵

Južná časť ostrova po tureckej invázii v roku 1974 postupne prekonala vnútornú krízu a nahradila chýbajúcu infraštruktúru, ktorá zostala buď na severe alebo v demilitarizovanom pásme (vrátane medzinárodného letiska v Nikózii). V 80-tych a 90-tych rokoch nastal prudký ekonomický rozvoj krajiny najmä vďaka podpore cestovného ruchu a orientácii na bankový a podnikateľský sektor. Vstup Ruska na kapitálové trhy v 90-tych rokoch a tamojšia netransparentná privatizácia spravila z Cypru bankový a daňový raj, ktorý cez cyperské banky a na Cypre registrované „schránkové“ spoločnosti preinvestoval značné objemy financií, často veľmi neistého pôvodu. Ani vstup Cypru do EÚ na tejto skutočnosti veľa nemenil a najmä ruská klientela využívala Cyprus ako „zadné vrátka“ do EÚ (na Cypre sa trvalo usadilo až 13 tis. Rusov, ale podiel trvalo žijúcich cudzincov na obyvateľstve ostrova sa odhaduje až na 10-13 %). Situácia sa zmenila najmä s prepuknutím finančnej krízy v r. 2012, kedy cyperské banky „stiahla“ najmä grécka finančná kríza, následné pôžičky a podmienky od EÚ donútili cyperskú vládu sprísniť bankovú politiku a bankový dohľad nad investíciami a vkladmi do bánk. Pritom je skutočnosťou, že naozaj veľké nadnárodné korporácie, ktoré používajú Cyprus len na bleskové „prepratie“ (teda bankové prevody) peňazí neutrpeli reálne veľké straty, na rozdiel od menších vkladateľov. Okrem finančných problémov ostrov čoraz nástojčivejšie postihujú aj enviromentálne problémy, najmä kritický nedostatok vody, ktorý sa prehlbuje aj vďaka masovému prívlevu turistov a výstavby mohutných turistických komplexov.

Severná časť ostrova, väčšinou štátov neuznaná (okrem Turecka a Azerbajdžanu) Severocyperská turecká republika (3 355 km², 264 tis. obyv.) je plne závislá na

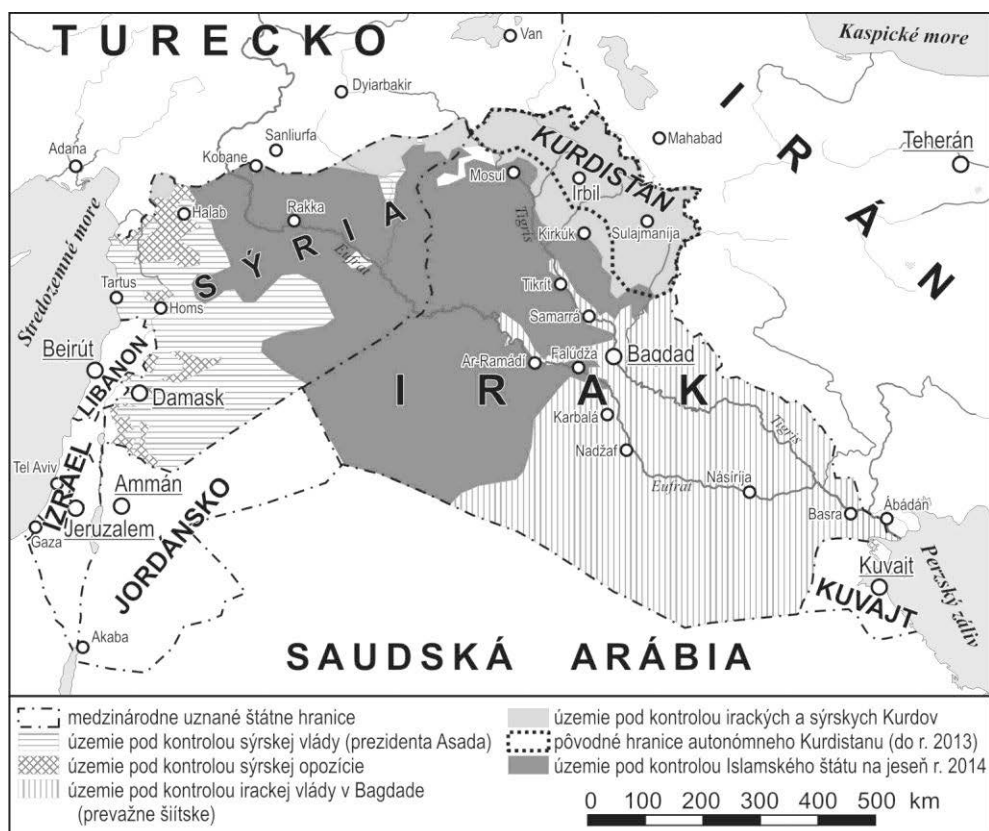
⁶⁵ Typickým prejavom toho, že ide najmä o spor Grékov a Turkov je i skutočnosť, že kým na južnej strane ostrova sú na verejných miestach zásadne vyvesované v prvom rade grécke vlajky, prípadne v páre s vlajkou Cypru, a pred úradmi doplnené vlajkou EÚ, na severe sú naopak v dvojici vyvesované vlajky Severného Cypru a Turecka.

ekonomickej a vojenskej podpore Turecka. Hoci pred rozdelením ostrova bol sever prosperujúcejšou časťou, dlhodobá izolácia situáciu zmenila. Komplikáciu predstavuje najmä vstup na územie Severu, ktorý je z medzinárodného hľadiska (kvôli embargu) možný len cez Turecko (letecky i námornou dopravou). Napriek komplikáciám však v posledných rokoch dochádza k oživeniu ekonomiky a najmä rozvoju cestovného ruchu. Časť ostrova (necele 3 % rozlohy) zostáva od r. 1960 naďalej pod britskou suverenitou ako Suverénne základňové územia Akrotiri a Dekeleia. Sever a juh ostrova ďalej oddeľuje nárazníková demilitarizovaná zóna pod správou OSN.

2.6.6 Libanon, Jordánsko, Sýria

Pomerne rôznorodú trojicu levantských krajín spájal ich navzájom previazaný historickogeografický vývoj. No v posledných desaťročiach sa od seba značne vzdalujú.

Najväčšou z nich je Sýrska arabská republika (185 180 km², 17, 9 mil. obyv.). Táto pôvodne významná regionálna mocnosť sa vďaka občianskej vojne, ktorá vypukla v roku 2011, zmenila na rozvrátenú krajinu a jedno z hlavných ohnisk nestability v regióne. Sýria mala oddávna strategickú polohu na spojnici Mezopotámie a Stredomoria, no pokiaľ ide o nerastné suroviny, nemohla konkurovať bohatým ropným štátom Perzského zálivu ani pomerne pestrým prírodným zdrojom Turecka, dokonca i hlavný vodný zdroj Eufrat (a tiež významný energetický zdroj) bol v minulosti zdrojom napätia medzi oboma krajinami. Sýria však disponovala pomerne solidnou poľnohospodárskou základňou. Svoju mocenskú pozíciu vylepšovala najmä udržiavaním mohutnej armády (316 tis. v r. 2010), ktorú vyzbrojila za výdatnej pomoci Sovietskeho zväzu. Krajina sa od 60-tych rokov vyvíjala pod vojenskou diktatúrou, na čele ktorej stál od r. 1970 prezident Háfiz Asad a patrila k popredným protivníkom Izraela, ktorý na jej úkor obsadil a napokon i anektoval Golanské výšiny. Sýria sa dlhodobo snažila presadiť aj v susednom Libanone. Po skončení studenej vojny zaujal sýrsky režim pragmatický postoj (zúčastnil sa dokonca po boku USA v protiirackej koalícii v r. 1991), hoci urovnanie vzťahov s Izraelom odmietal. V medzinárodnej rovine udržiaval naďalej tesné vzťahy s Ruskom a na prelome milénia a najmä po americkej okupácii Iraku zintenzívnil vzťahy s Iránom. V tej dobe už na čele krajiny stál syn predošlého prezidenta Bašár Asad. Hospodárska situácia v krajine sa zhoršovala, k čomu prispelo i Spojenými štátmi presadené prerušenie tranzitu irackej ropy cez sýrske územie. Stabilitu režimu podrývala i skutočnosť, že klan Asadovcov patrí k menšinovej šiítskej sekte alawitov v prevažne sunnitskej krajine. Napriek rastúcemu vnútornému napätiu sa pomerne rýchlo rozvíjal v rokoch 2000-2010 cestovný ruch, ktorému Sýria ponúkala pestré kultúrne dedičstvo a originalitu, napr. hlavné mesto Damask (2,65 mil.) si udržalo multináboženský charakter. Prehlbujúca sa medzinárodná izolácia (aj neúspech udržať si vplyv Libanone) v kombinácii s rastúcimi hospodárskymi problémami a prepuknutím arabskej jari viedli k vypuknutiu protestov proti režimu, ktoré sa rýchlo zmenili na občiansku vojnu.

Obr. 24 Územný rozklad Iraku a Sýrie v r. 2014 a vznik Islamského štátu

Centrom opozičných síl sa stala severosýrska metropola Aleppo (Halab, 3,2 mil. obyv.). Západné mocnosti sa napokon neodhodlali k intervencii v prospech opozície, pretože na stranu Asada sa postavili rozhodne Rusko,⁶⁶ Čína i Irán. Navyše opozícia sa čoskoro rozpadla na znepriatelené frakcie, medzi ktorými získali rozhodujúci vplyv islamisti, ktorí napokon vytvorili Islamský štát. Opozíciu podporovali dodávkami zbraní a financiami viaceré ropné štáty Perzského zálivu, na krajinu uvalilo embargo susedné Turecko, ale aj USA a EÚ. Dokonca sa objavili podozrenia z použitia chemických zbraní. Katastrofálna humanitárna situácia viedla k úteku až 2,5 mil. utečencov, pričom podľa zdrojov OSN ďalších 9,5 mil. potrebuje urgentnú humanitárnu pomoc v Sýrii. V konflikte zahynulo do začiatku roka 2014 vyše 130 tis. obetí. Do konfliktu v Sýrii sa zapojili aj zahraničné sily. Na strane vládnych síl bojujú jednotky libanonského Hizballáhu a iránski dobrovoľníci, po boku opozičných síl sa

⁶⁶ Rusko od r. 1971 využívalo námornú základňu v sýrskom Tartuse. Rusko Sýriu neustále zásobovalo zbraňami a dodávalo aj poradcov a inštruktorov sýrskej armáde. V r. 2013 sa ruské sily z Tartusu i celej Sýrie stiahli v obavách o bezpečnosť ruských vojenských poradcov a ich rodinných príslušníkov.

zúčastnila bojov rozsiahla zmes moslimských bojovníkov z rôznych krajín⁶⁷ (v). Sýria je v súčasnosti rozdelená na územia ovládané vládnymi silami, územia pod kontrolou opozície, územia pod kontrolou Kurdov a napokon najrozsiahlejšie územia pod kontrolou Islamského štátu.

Libanonská republika patrí k najmenším (10 400 km²), ale aj najhustejšie zaľudneným (s výnimkou Bahrajnu a Okupovaných území) krajinám regiónu (5,88 mil. obyv.). Libanon napriek svojej malej veľkosti je jednou z najpestrejších krajín juhozápadnej Ázie po prírodnej i socioekonomickej stránke. Prírodná členitosť (pohorie Libanon) zrejme podmienila aj v priebehu storočí uchovanie značnej najmä náboženskej pestrosti. 27 % obyvateľov tvoria sunniti, 27 % šiiti, 21 % maronitskí kresťania, 8 % ortodoxní kresťania, 5 % gréckokatolíci, 1 % protestanti, 5,5 % ostatní kresťania (Arméni a ostatní), 5,6 % drúzi, alawiti. Dlhoročná občianska vojna a zásahy susedných mocností Izraela a Sýrie výrazne prispeli k destabilizácii krajiny. Najmä juh krajiny fakticky ovládlo šiitske hnutie Hizballáh, ktorého aktivity sa zameriavali najmä na útoky proti Izraelu. Práve to viedlo i k masívnemu leteckému útoku Izraela na Libanon v r. 2006. Sýrskeho vplyvu sa síce Libanon postupne aj pod tlakom medzinárodného spoločenstva postupne zbavil (v r. 2005 stiahla Sýria svoje jednotky), ale stále balansuje na pokraji občianskej vojny, pretože Hizballáh sa odmieta vzdať svojej moci, navyše krehkú rovnováhu medzi jednotlivými náboženskými komunitami narušil prílev utečencov zo Sýrie od r. 2012. Krajinou naďalej otriasajú politické atentáty a nepokoje. Hizballáh sa teší najmä podpore zo strany Iránu. Napriek viditeľnému rozvoju Libanonu, najmä vo sfére služieb a cestovného ruchu, je tak ďalší vývoj krajiny pomerne riskantný.

Jordánske hášimovské kráľovstvo (89 342 km², 7,9 mil. obyv.) je jedinou monarchiou v regióne mimo Arabského polostrova. Jordánsko po vzniku Izraela ašpirovalo na územné zisky západne od Jordánu (Západný breh) a najmä počas dlhej vlády kráľa Husajna I. stálo v protiizraelských koalíciách. Jordánsko dlhodobo postihoval a postihuje problém palestínskych utečencov (v súčasnosti cca 2,1 mil.), ktorý začiatkom 70-tych rokov priviedol krajinu na pokraj občianskej vojny. To viedlo panovníka k zmene politiky a snahe o konsolidáciu krajiny. Jordánsko sa vzdalo nárokov na palestínske územia a napokon normalizovalo i vzťahy s Izraelom. V tejto politike udržiavania neutrálnych a vyvážených vzťahov so všetkými susedmi⁶⁸ Jordánsko pokračuje i počas vlády súčasného panovníka Abdalláha II. (od r. 1999). Napriek rozvoju cestovného ruchu je však rozvoj krajiny ohrozený najmä ďalším prílevom utečencov z okolitých krajín (najmä z Iraku cca 1 mil., ale niekoľko stotisíc zo Sýrie), ktorí prehlbujú sociálne napätie v krajine. Obyvateľstvo sa koncentruje v úzkom pásme na západe krajiny, najmä v aglomerácii hlavného mesta Ammán (1,17

⁶⁷ V novembri 2014 sa udáva ich počet až 15 tis., z toho z krajín západnej a severnej Európy ich pochádza až vyše 2 tis. Ide často o moslimskú mládež z komunít imigrantov.

⁶⁸ Jordánsko napriek medzinárodnému embargu udržiavalo priateľské vzťahy i s režimom Saddáma Husajna v Iraku v r. 1991-2003 a cez jordánsko-iracké hranice sa pašovala väčšina tovaru do Iraku.

mil.). Nielen z hľadiska cestovného ruchu, ale i zo strategického hľadiska má pre Jordánsko nenahraditeľný význam jediný prístav Akaba pri Červenom mori.

2.6.7 Štáty Perzského zálivu

Malé štáty Perzského zálivu majú viacero spoločných charakteristík. Ide o monarchie miestnych šejkov, ktoré do začiatku 20. storočia vo forme protektorátov ovládla Veľká Británia. Nálezy bohatých ropných ložísk poskytli miestnym dynastiám nielen prostriedky na modernú výstavbu svojich krajín a zvyšovanie životnej úrovne domácich obyvateľov, ale umožnili im i chrániť si vlastnú nezávislosť pred veľkými štátmi regiónu. Vojenské výdaje týchto krajín patria k najvyšším na svete (až 10 % HDP). Svoje medzinárodné postavenie upevnili i tým, že poskytli svoje územia pre vojenské základne USA a dokonca i Francúzska (SAE).

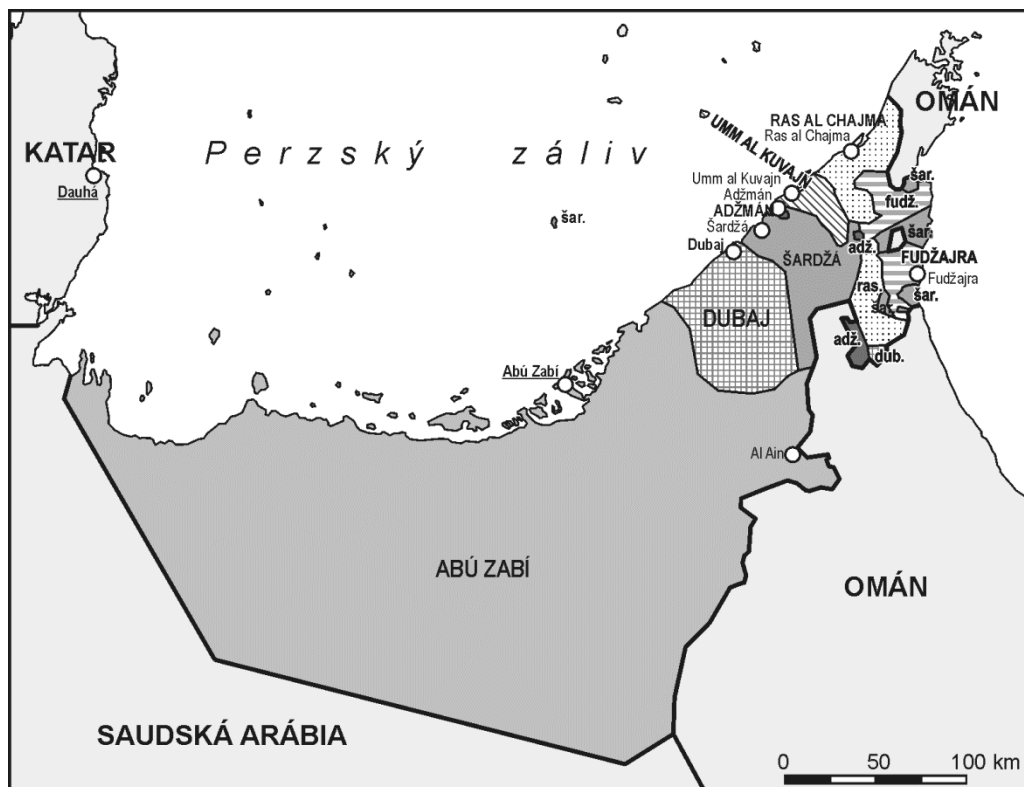
Najzápadnejšou krajinou z tejto skupiny štátov je Kuvajtský štát (17 818 km², 2,7 mil. obyv.), ktorý bol zatiaľ ako jediný vystavený priamemu útoku a okupácii. Rekonštrukcia krajiny ťažko poškodenej počas okupácie síce prebehla pomerne rýchlo, no na rozdiel od ostatných krajín sa Kuvajt zatiaľ ani nesnaží o rozvoj cestovného ruchu a tiež prílev zahraničných investícií zďaleka nedosahuje úroveň pred rokom 1990. Dôvodom sú najmä obavy z vývoja v susednom Iraku. Hlavné mesto Kuvajt (2,4 mil.) tak zostáva v tieni ostatných metropol Perzského zálivu.

Najmenšou krajinou regiónu je Bahrajnské kráľovstvo (760 km², 1,3 mil. obyv.). Ostrov Bahrajn bol významným centrom obchodu už pred stáročiami. Vzhľadom na malú rozlohu je ropné bohatstvo krajiny limitované, a preto vláda investovala nielen do veľkolepej výstavby (mimo iné hrádzami a mostmi prepojila jednotlivé časti súostrovia, ako aj hlavný ostrov s pevninskou Saudskou Arábiou) a nových priemyselných odvetví (výroba hliníka), ale aj premenila hlavné mesto Manamu (262 tis. obyv.) na centrum cestovného ruchu (napr. vybudovanie pretekárskeho okruhu F1). Krajinu navštevujú predovšetkým turisti z arabských krajín. Vnútropolitická situácia Bahrajnu je neistá, pretože absolutistickú moc má v rukách sunnitský panovník, kým väčšinu obyvateľstva krajiny tvoria šiiti. V roku 2011 dokonca v rámci arabskej jari zachvátili krajinu masové nepokoje, ktoré aj za pomoci Saudskej Arábie vláda krvavo potlačila. Situácia v krajine zostáva stále veľmi neistá, vláda podozrieva z podpory protivládnych síl Irán, ktorý chce rozšíriť svoj vplyv v regióne.

V súčasnosti najrýchlejšie sa rozvíjajúcou krajinou regiónu je Katarský štát (11 586 km², 2,12 mil. obyv.). Miestna vláda stavila na úzku spoluprácu s USA od vojny v r. 1991. Najmä v posledných rokoch sa vláda snaží akcelerovať rozvoj krajiny a diverzifikovať jej závislosť na produkcii ropy a zemného plynu. Hlavné mesto Dauhá (567 tis. obyv.) sa mení na výstavnú metropolu (ambíciou vlády je vybudovať tu najrozsiahljšiu mrakodrapovú štvrť na svete), centrum športu (výstavba športovísk, „nákup“ športových reprezentantov, snaha usporiadať najprestížnejšie športové podujatia a i.) a medzinárodnú leteckú križovatku svetového významu. Na pomery

regiónu nezvyklá je i pomerne široká sloboda prejavu, miestna mediálna spoločnosť Al-Džazíra (vlastnená vládnuou dynastiou) sa stala najvplyvnejšou v arabskom svete.

Špecifické postavenie v regióne Perzského zálivu majú Spojené arabské emiráty (83 600 km², 5,6 mil. obyv.). Ide o federáciu 7 emirátov (Abú Zabí, Dubaj, Šardža, Adžmán, Fudžajra, Rás al-Chajma, Umm al-Kuvajn). Väčšinu územia tvorí emirát Abú Zabí, ktorý ovláda aj väčšinu ropných zdrojov krajiny, čím si vo federácii zaistil popredné miesto. Abú Zabí (942 tis. obyv.) sa stalo i hlavným mestom federácie. Dubaj zostával dlho v tieni silnejšieho emirátu, jeho príjmy z ťažby ropy boli výrazne nižšie, preto sa miestna dynastia zamerala na investície do prístavnej a priemyselnej infraštruktúry. Impulzom k rozvoju Dubaja (2 mil. obyv.) bol presun investorov z Kuvajtu, ktorý postupne silnel. Rozvoju Dubaja neuškodila ani ďalšia vojna v Iraku v r. 2003. Rozvoj Dubaja symbolizovaný mohutnou supermodernou výstavbou zmenil Dubaj na najvýznamnejšiu dopravnú križovatku regiónu a bizniscentrum svetového formátu. Rozvoj postupne zasiahol i okolité emiráty. Momentálne sa mohutnou výstavbou snaží „dobehnúť“ Dubaj aj hl. mesto Abú Zabí, ale z rozvíjajúceho sa cestovného ruchu ťažia aj ďalšie emiráty federácie.

Obr. 25 Rozdelenie Spojených arabských emirátov – príklad pôvodnej feudálnej rozdrobenosti

Ománsky sultanát (309 500 km², 3,2 mil. obyv.) patrí k najmenej rozvinutým krajinám Perzského zálivu. Pôvodne pomerne uzavretá monarchia (postavená na šiitskom smere ibádija) sa postupne otvárala svetu, pričom v modernizácii krajiny jej samozrejme pomohlo inak pomerne neskoré objavenie ropných ložísk. Ománska vláda si uvedomuje pomerne malú kapacitu ropných zásob, a preto sa snaží o investície a diverzifikáciu ekonomiky krajiny ako aj o rozvoj cestovného ruchu.

2.6.8 Irak

Iracká republika patrila pôvodne k významným mocnostiam Blízkeho východu až do pádu vlády diktátora Saddáma Husajna. V regióne juhozápadnej Ázie stredne veľký štát (438 317 km², 32,5 mil. obyv.) sa vplyvom historickogeografického vývoja zmenil z jadrovej civilizačnej oblasti na istú periferiu. Dnešný Irak je dedičstvom územného delenia Osmanskej ríše po 1. svetovej vojne, pričom jeho vymedzenie je výsledkom vtedajších mocenských záujmov Veľkej Británie. Po získaní nezávislosti o moc súperili viaceré klany, pričom nástup vojenských diktatúr od r. 1958 upevnil nadvládu vybraných sunnitských klanov. Najmä počas vlády Saddáma Husajna boli väčšinou šiiti nielen diskriminovaní, ale postupne vystavení tlakom, ktoré hraničili až s genocídnym násilím. Tým sa vzťahy medzi oboma náboženskými komunitami ďalej vyostrovali, pričom podobná situácia permanentnej vnútornej vojny panovala desaťročia aj voči Kurdom na severe krajiny. Sila režimu, opierajúca sa o represie voči vlastnému obyvateľstvu a financovaná zo značných ropných príjmov, bola podkopaná nerealistickými snahami o vonkajšiu expanziu (vojna proti Iránu, okupácia Kuvajtu), ktorá viedla najskôr k oslabeniu (po vojne v r. 1991) a napokon k pádu diktatúry (v r. 2003) a okupácii krajiny vojskami USA a ich spojencov. Okupácia krajiny mala fatálne ekonomické a bezpečnostné dôsledky. Irak ako krajina sa fakticky rozpadol, vláda dosadená okupačnými mocnosťami nebola schopná a do istej miery ani ochotná efektívne riadiť krajinu, ktorú ovládlo sektárske násilie, kriminalita, anarchia a napokon i organizovaný terorizmus. Došlo k značnej devastácii infraštruktúry, miest a celkovému ekonomickému rozvratu. Ekonomickým záujmom veľmocí bola v podstate iba obnova ťažby a exportu ropy, ktorý sa po desaťročnom embargu a následnej povojnovej rekonštrukcii dostáva na úroveň z konca 80-tych rokov 20. storočia. Príjmy z exportu ropy však pohlcujú obranné výdaje, ale najmä korupcia a jednotlivé mocenské frakcie.⁶⁹ Vláda nielenže nie je schopná investovať do významnejšej rekonštrukcie infraštruktúry, ale nie je schopná ani zaručiť obyvateľom krajiny elementárnu osobnú bezpečnosť. Otvorene nedôverčivo až nepriateľsky sa k vláde a vládnej armáde stavajú sunniti, pretože i v rámci boja proti oddielom Islamského štátu dostávajú priestor namiesto jednotiek pravidelnej armády šiitske milície, ktoré za nezáujmu vlády a armády páchajú násilie na civilnom obyvateľstve.

⁶⁹ Napr. ropné polia v okolí Kirkúku na severe Iraku sa stali miestom dlhodobých ozbrojených stretnutí medzi kurdskými a arabskými jednotkami.

Zvlášť tragicky postihol rozvrat štátu náboženské menšiny, ktoré sa stali terčom útokov zo všetkých strán (najmä asýrski kresťania, jazídi a i.) a v obavách o svoju existenciu boli nútení emigrovať. Dá sa povedať, že v súčasnosti Irak predstavuje mocenské vákuum v regióne. Centrálna vláda v Bagdade (6 mil. obyv.) kontroluje centrálnu a južnú, prevažne šiítsku časť krajiny a ovláda najvýznamnejšie ropné zdroje i hlavnú exportnú trasu do Perzského zálivu. Západ a severozápad krajiny s väčšinovým sunnitským osídlením sa dostal v priebehu roka 2014 pod kontrolu Islamského štátu, ktorý tieto územia spojil s územím, ktoré ovláda na východe Sýrie.

Územie západne od Bagdadu sa od počiatku americkej okupácie zmenilo na jednu z hlavných bojových zón (Falúdža, Samarrá, Tikrít). Tu totiž medzi miestnymi klanmi ležala mocenská základňa Saddáma Husajna a po jeho páde sa miestne obyvateľstvo stalo jednak terčom „odplaty“ najmä šiítov, jednak sa nemienila časť jeho predákov zmieriť so stratou politického vplyvu. Preto práve v tejto oblasti sa rozvinul aktívny odpor proti okupačným i vládnyh jednotkám (povstanie v r. 2004), v rámci ktorého sa presadili i radikálne islamistické teroristické organizácie bojujúce nielen proti okupantom a „Západu“, ale aj proti šiítom a ďalším náboženským skupinám. Napriek útokom zo strany amerických a vládnych vojsk sa tieto skupiny nepodarilo zlikvidovať (a to ani po fyzickej likvidácii ich viacerých čelných predstaviteľov). Rovnako aj v šiítskom prostredí vznikali paravojenské jednotky útočiace na vládne ciele, okupačné jednotky i na sunnitov. Častým miestom útokov sa stal samotný Bagdad. Okupácia Iraku v r. 2003-2011 si vyžiadala cca 5000 obetí na strane okupačných síl, takmer 17 tis. zabitých irackých vládnych vojakov a až 162 tis. Iračanov, z ktorých cca 70 % tvorili civilisti, zvyšok bojovníci rôznych skupín (Gombár, Pecha 2013). Ukončenie okupácie Iraku v r. 2011 prišlo v čase, keď sa rozvinula občianska vojna v Sýrii, do ktorej sa výrazne zapojili aj sunnitské oddiely z Iraku. Tým sa značne rozšírila ich mocenská základňa, čo napokon viedlo k vzniku Islamského štátu. Dá sa povedať, že práve iracké územie západne od Bagdadu zostane aj v najbližšom období kľúčovým bojiskom v Iraku.

Sever Iraku je taktiež rozdelený. Severovýchod krajiny ovládli v 90-tych rokoch 20. storočia Kurdi, ktorí vyhlásili autonómiu, ktorá sa však v podstate rovná v miestnej realite neuznanej nezávislosti. Iracký autonómny Kurdistan (cca 36 000 km², 4,8 mil. obyv.) sa po vnútornej občianskej vojne na konci 90-tych rokov stabilizoval, pričom došlo v podstate k rozdeleniu moci na klanovom princípe medzi dve centrá, formálne hlavné mesto Irbil (1 mil. obyv.) a Sulajmaniju (860 tis. obyv.). Kurdistan dokázal na vlastnom území, na rozdiel od zvyšku Iraku, zabezpečiť základné fungovanie spoločnosti i bezpečnosť pomocou vlastných ozbrojených síl tzv. *pešmergy*, ktoré len nominálne podriadil vláde v Bagdade. Pomerne komplikovanú medzinárodnú situáciu Kurdistanu sa postupne podarilo vylepšiť aj vďaka diplomatickej i vojenskej podpore USA, ktoré kvitujú najmä relatívne sekulárny charakter Kurdistanu. Dokonca

i Turecko napokon iracký Kurdistan akceptovalo⁷⁰, na čo sa ten zriekol podpory kurdských separatistov na území Turecka a dnes patrí k hlavným zahraničným investorom v regióne. V súvislosti s nástupom Islamského štátu, ktorý v lete 2014 dokonca ovládol i druhé najväčšie mesto Iraku Mosul (1,5 mil. obyv.), prešli kurdské jednotky do protiútoky a ovládli už dlho sporné mesto Kirkúk (850 tis. obyv.). Deliacou líniou sa tak stal tok rieky Tigris, ktorý má spolu s Mosulskou priehradou strategický význam ako hlavný vodný zdroj v regióne.

Uvedená neprehľadná a chaotická situácia vytvára i do blízkej budúcnosti neistou, či a v akej podobe a územnom rozsahu zostane Irak existovať.

2.6.9 Jemen

Jemenská republika je s výnimkou Afganistanu jednoznačne najmenej rozvinutou krajinou juhozápadnej Ázie. Pomerne rozľahlá (527 968 km²) a ľudnatá krajina (26 mil. obyv.) na juhu Arabského polostrova zostávala napriek svojej strategickej polohe pri svetovo dôležitej námornej trase v podstate izolovaná a vnútorne roztrieštená podľa kmeňovej a klanovej príslušnosti. Vstup veľmocí (najmä koloniálnej Veľkej Británie) prehĺbil rozdelenie krajiny a viedol k vzniku dvoch štátov, Jemenu s hlavným mestom Saná (2,4 mil. obyv.) a Južného Jemenu s centrom v Adene (0,78 mil. obyv.). Kým Južný Jemen a najmä prístav Aden sa do istej miery modernizovali, horské oblasti v Jemene zostali pomerne izolované. Zjednotenie oboch krajín v r. 1990 viedlo k narastaniu sporov o moc medzi jednotlivými frakciami a v podstate k vypuknutiu občianskej vojny a k rastu anarchie. To využili i radikálne teroristické skupiny, ktoré v krajine našli útočisko, odkiaľ podnikali útoky nielen v krajine samotnej (napr. na americké námorné plavidlá v Adene), ale aj v oblasti východnej Afriky. Z medzinárodného hľadiska situáciu krajiny komplikuje jednak blízkosť nestabilného Somálska (utečenci, terorizmus, pirátstvo), ale i komplikované a často otvorene nepriateľské vzťahy so Saudskou Arábiou podložené jednak náboženskou animozitou (wahhábistickí Saudovia proti šiitským jemenským ismailovcom) ale i pohraničnými spormi. Vnútorým problémom Jemenu je celková vnútorná socioekonomická zaostalosť a absencia väčšieho množstva lukratívnych prírodných zdrojov. Jedným z hlavných problémov sa stáva nedostatok vodných zdrojov, pričom počet obyvateľov krajiny prudko rastie. Miestnym špecifikom je drogová závislosť väčšiny mužskej populácie (70-80 %) na ľahkej droge kat (Marshall 2010), ktorá významne odčerpáva prírodné (vodné) i ekonomické zdroje (odhadom až 17 % príjmov domácností) krajiny. Na rozdiel od afganského ópia však táto droga neprenikla na globálny trh.

⁷⁰ Pritom ešte v roku 2008 neváhalo Turecko napriek odporu USA zaútočiť na územie irackého Kurdistanu s cieľom zničiť základne protitureckých kurdských separatistov.

2.6.10 Afganistan

Afganská islamská republika patrí medzi väčšie (652 230 km²) a stredne ľudnaté krajiny (31,8 mil. obyv., 2014) juhozápadnej Ázie. Väčšinou svojich charakteristík sa od ostatných častí regiónu výrazne odlišuje, aj preto je jeho zaradenie do tejto časti Ázie diskutabilné, pretože je to typická krajina na rozhraní etník, kultúr, či socioekonomických vplyvov. K juhozápadnej Ázii ho v súčasnosti približujú obdobné vnútropolitické problémy, najmä vzostup radikálneho islamizmu od čias občianskych vojen po skončení sovietskej okupácie. Ekonomicky a do istej miery i geopoliticky má však v súčasnosti bližšie k južnej Ázii, konkrétne k Pakistanu. Faktom je, že táto orientácia krajiny sa v priebehu historickogeografického vývoja menila. V súčasnosti je Afganistan v mnohých parametroch považovaný za jednu z najzaostalejších krajín sveta. Dá sa povedať, že napriek viacerým zahraničným intervenciám (v 19. storočí Briti, v r. 1979-1989 Sovietsi, v r. 2001-2014 NATO pod vedením USA) zostáva krajina kolabujúcim a v podstate nefunkčným štátom rozdeleným podľa pestrej klanovej a kmeňovej príslušnosti. Jednotlivé provincie krajiny sú pod dohľadom miestnych vodcov, pričom podobne ako v minulosti sa medzi nimi snažia presadiť i radikálne skupiny, najmä Taliban. Moc centrálnej vlády sa tradične obmedzuje prakticky iba na hlavné mesto Kábul a jeho zázemie. Kábul je typickou chaoticky a rýchlo rastúcou metropolou (cca 3,1 mil. obyvateľov), ktorá však len zdanlivo poskytuje bezpečie obyvateľstvu, pretože je často cieľom ozbrojených útokov na vládne ciele, či na zahraničných predstaviteľov sídlacích v meste. Faktickú nezávislosť lokálnych vládcov na centrálnej moci podporuje jednak vzájomná kmeňová rivalita, ale často i tichá podpora zo zahraničia (viacerým susedom Afganistanu v podstate vyhovuje daný stav), ďalej chýbajúca dopravná infraštruktúra, vďaka ktorej sú viaceré oblasti od seba prakticky fyzicky oddelené (najmä v zime). Významným činiteľom sú i zdroje financovania mocenskej nezávislosti jednotlivých predákov, ktoré sú často založené na produkcii a exporte ópia, prípadne primitívnom drancovaní niektorých prírodných zdrojov (drahokamy). Značný potenciál krajiny (strategická poloha, nerastné bohatstvo, vodné zdroje) tak zostáva nevyužitý. Problémom však je skutočnosť, že Afganistan netrpí len vnútornou destabilizáciou, ale stal sa permanentne ohniskom nestability v globálnom meradle. Okrem produkcie drog sa stal i „producentom“ mohutných skupín utečencov, ktorí výrazne ovplyvňujú vnútropolitický vývoj nielen v regióne, ale smerujú väčšinou nelegálne až do vzdialených vyspelých krajín (najmä EÚ). V neposlednom rade sa ukázalo, že chaotická situácia v Afganistane poskytla i útočisko globálnemu terorizmu (do r. 2001 prakticky sídlo Al-Kájdý a jej vodcu Usámu bin Ládina), pričom nie je vylúčené, že situácia sa môže v budúcnosti zopakovať. Najväčším problémom je totiž skutočnosť, že situáciu v krajine sa zatiaľ nepodarilo výrazne zmeniť žiadnym spôsobom.

Úlohy a zadania:

- **Zhodnot'te postavenie Turecka v rámci juhozápadnej Ázie a vysvetlite dilemu ohľadom jeho ďalšieho vývoja.**
- **Zdôvodnite rozdiely medzi teokratickými režimami Saudskej Arábie a Iránu a porovnajte ich ekonomický a mocenský potenciál a medzinárodné postavenie.**
- **Charakterizujte špecifickú Izraela v kontexte jeho ekonomického a politicko-geografického vývoja a pozície v medzinárodnej politike.**
- **Uved'te typické spoločné črty bohatých ropných štátov Perzského zálivu v ich vnútropolitickom usporiadaní, obyvateľstve, ekonomike a medzinárodnom postavení. Aké sú odlišnosti medzi týmito krajinami?**
- **Špecifikujte príčiny a konkrétne dôsledky kolapsu niektorých štátov juhozápadnej Ázie. Uved'te spoločné a rozdielne znaky týchto kolapsov.**

3 JUŽNÁ ÁZIA

KATARÍNA DANIELOVÁ, LADISLAV TOLMÁČI

Máloktorý makroregión sveta je tak jednoznačne vymedzený prírodnými hranicami ako práve južná Ázia. Masívny oblúk Karakoram, Himaláji a ďalších pohorí, ktorý ju obkolesuje zo severu a z východu, púštne oblasti na západe a Indický oceán z juhu vytvárajú nielen hranicu, ktorá výrazne ovplyvňuje región z prírodného hľadiska, ale ktorá je zároveň bariérou pre väčšie presuny obyvateľstva a teda aj pre väčšie miešanie kultúr. Tieto hranice uzavierajú zároveň oblasť s obrovskou populáciou, ktorá sa už tisícročia vyvíja v povodiach veľkých riek. Od veľkých riek je vo veľkej miery závislé poľnohospodárstvo a následne obživa obyvateľstva, no rieky sa stali aj pevnou súčasťou kultúry a hlavne v prípade Gangy aj súčasťou náboženstva.

Civilizáciu južnej Ázie možno označiť ako monzúnovú, nakoľko jej život z veľkej miery ovplyvňuje monzún, ktorý sem pravidelne každoročne prichádza. Od životodarných dažďov prichádzajúcich spravidla v júni je závislý takmer celý indický subkontinent. S výnimkou púštnych oblastí na západe makroregiónu, kam až monzún nezasahuje, prináša vlahu pre samozásobiteľské ale aj komerčné poľnohospodárstvo. Veľké rieky sú však spolu s monzúnom aj pôvodcom prírodných katastrof – rozsiahlych záplav, ktoré sú príčinou mnohých obetí na životoch (napr. v preľudnených oblastiach v Bangladeši, či Západnom Bengálsku).

Región sa vyznačuje veľkou rôznorodosťou, či už prírodnou, ekonomickou, jazykovou, kultúrnou alebo religióznou. Avšak má aj určité spoločné znaky, ktoré sa vyvíjali niekoľko tisíc rokov. Prvý z nich je, že región sa vyvíjal pod historickým vplyvom dvoch civilizácií – induskej a drávidskej – a troch hlavných náboženstiev – hinduizmu, budhizmu a islamu. Všetky náboženstvá určitým spôsobom región poznačili, ale asi najväčší vplyv mal hinduizmus, ktorý rozdelil spoločnosť do kást značne vplývajúcich na všetky sféry života. Región do veľkej miery ovplyvnila aj, z pohľadu na jeho celkový vývoj relatívne krátko trvajúca, ale pevná britská nadvláda, ktorá poznamenala politické usporiadanie regiónu, ale aj jeho ekonomickú orientáciu (Levinson, Christensen 2002a).

Spoločnou črtou tiež je, že napriek hospodárskemu pokroku väčšina obyvateľstva južnej Ázie sa stále živí poľnohospodárstvom, pričom hlavná pestovaná plodina je ryža. Hoci sa v regióne nachádza veľa rýchloraštúcich a veľkých miest, značná časť obyvateľstva žije na vidieku, pričom vidiecky a mestský spôsob života zaznamenávajú priepastné rozdiely.

Pre obyvateľstvo južnej Ázie je typický rýchly rast a vysoká hustota. Hoci rozloha regiónu predstavuje len asi približne 3 % súše (de Blij, Muller, 2010), je tu sústredených približne 23 % obyvateľstva celého sveta (World Factbook 2014). Územie je husto zaľudnené, priemerná hustota obyvateľstva sa pohybuje okolo hodnoty 369 obyv./km², avšak rozmiestnenie obyvateľstva nie je rovnomerné. Takmer ľudoprázdne oblasti v Himalájach, Thárskej púšti alebo západného Balúčistanu sú v ostrom kontraste s preľudnenými nížinami riek Ganga, Indus a Brahmaputra. Obyvateľstvo rastie rýchlo, rýchlejšie ako je priemerný rast obyvateľstva sveta. Vysoká hustota obyvateľstva, na mnohých miestach až preľudnenosť, ktorá sa naďalej zvyšuje, je zároveň environmentálnou hrozbou – či už v otázke využívania vodných a ďalších prírodných zdrojov na vidieku alebo životného prostredia vo veľkých mestách (znečistené ovzdušie, rýchlorastúce slumy, množiace sa rozsiahle skládky odpadov).

Obyvateľstvo je do súčasnosti rôznym spôsobom rozvrstvené. Na jednej strane sú už historicky dané hinduistické kasty, ktoré v regióne pretrvávajú tisícročia, na druhej strane vrstvy obyvateľstva, ktoré sú dané ich ekonomickým statusom. Rozdiely panujú medzi vidiekom aj mestom, medzi obyvateľstvom v rámci miest, ako aj obyvateľstvom medzi vidiekom na nížinách a v horských oblastiach. Obyvateľstvo sa výrazne líši aj náboženskou orientáciou – hoci sa v regióne vyprofilovali tri hlavné náboženstvá, vzhľadom na vysokú zaľudnenosť územia sú početní aj prívrženci sikhizmu a kresťanstva. V neposlednom rade treba spomenúť aj rozdielne postavenie žien na vidieku a mestách v závislosti od náboženstva, ktoré vyznávajú. Naďalej pretrvávajú ich diskriminácia, napriek tomu, že sa napríklad v Indii, Bangladéši alebo aj na Srí Lanke dostali do vysokých politických kruhov.

Ekonomicky prekonala južná Ázia niekoľko významných krokov. Jej kolonizácia spočiatku znamenala krok späť, pretože vo viacerých oblastiach potlačila prirodzený rozvoj remesiel. Záujem Európanov prešiel od hotových výrobkov (v regióne existovalo vyspelé hrnčiarstvo, spracovanie kovov, textilná výroba ako aj spracovanie drahých kameňov a šperkárstvo) iba k vývozu surovín, prípadne polotovarov. Priemysel sa vo veľkom začal rozvíjať až po získaní nezávislosti regiónu a to hlavne pomocou viacročných plánov. Veľký rozvoj zaznamenali priemyselné odvetvia pokračujúce v regionálnej tradícii a na báze domácich surovín. Vplyvom globalizácie, internacionalizácie a liberalizácie sa rozvíjajú nové odvetvia, predovšetkým India zaznamenáva v poslednej dobe IT-boom.

Prírodná, ako aj spoločenská a ekonomická rôznorodosť spolu s vysokou zaľudnenosťou obyvateľstva v regióne počas historického vývoja spôsobovali množstvo konfliktov na území. Do súčasnosti pretrvávajú viaceré – nábožensko-národnostný problém Kašmíru medzi Pakistanom a Indiou, náboženský problém medzi hinduistami a moslimami v Indii, etnický problém medzi Tamilmi a Sinhálcami na Srí Lanke, ako aj konflikt medzi majoritnými a minoritnými národmi v Nepále a Bhutáne (Levinson, Christensen 2002a).

3.1 VYMEDZENIE A POLOHA JUŽNEJ ÁZIE

Podobne ako pri juhozápadnej Ázii, aj v prípade južnej Ázie nie sú jej hranice jednoznačne prijímané. Avšak na rozdiel od juhozápadnej Ázie, sporná je len jej západná hranica. Južná Ázia je výrazne vymedzená prírodnými hranicami – zo severu ju obklopuje oblúk pohorí Hindúkušu, Karakoram a Himalájí. Na východe predstavuje jej prirodzenú hranicu pohorie Purchaval, ktoré je juhovýchodným výbežkom Himalájí. Južnú hranicu tvorí Indický oceán, do ktorého južná Ázia vybieha mohutným polostrovom Predná India. Západne od neho v oblasti Arabského mora leží menší Káthiávársky polostrov, východne je výraznejšie pobrežie členené len v Bengálskom zálive, presnejšie v oblasti delty riek Gangy a Brahmaputry. Otázne je len poňatie západnej hranice. Ak by sme brali do úvahy čisto prírodné hranice, západným vymedzením južnej Ázie by boli Chorasánske vrchy, ktoré sú okrajovým pohorím Iránskej plošiny oddelujúcim púšť Lút od Balúčistanu. V tom prípade by štát Afganistan prináležal do južnej Ázie. Avšak s ohľadom na historický, náboženský a kultúrny charakter južnej a juhozápadnej Ázie, ich nedávny historický vývoj a odlišnosti, je vhodnejšie severozápadnú a západnú hranicu južnej Ázie viesť po severozápadnej a západnej hranici štátu Pakistan (viac v kap. 2.1) Prírodnú západnú hranicu južnej Ázie predstavujú Sulajmánske vrchy a suchá oblasť Balúčistanu (v západnom Pakistane).

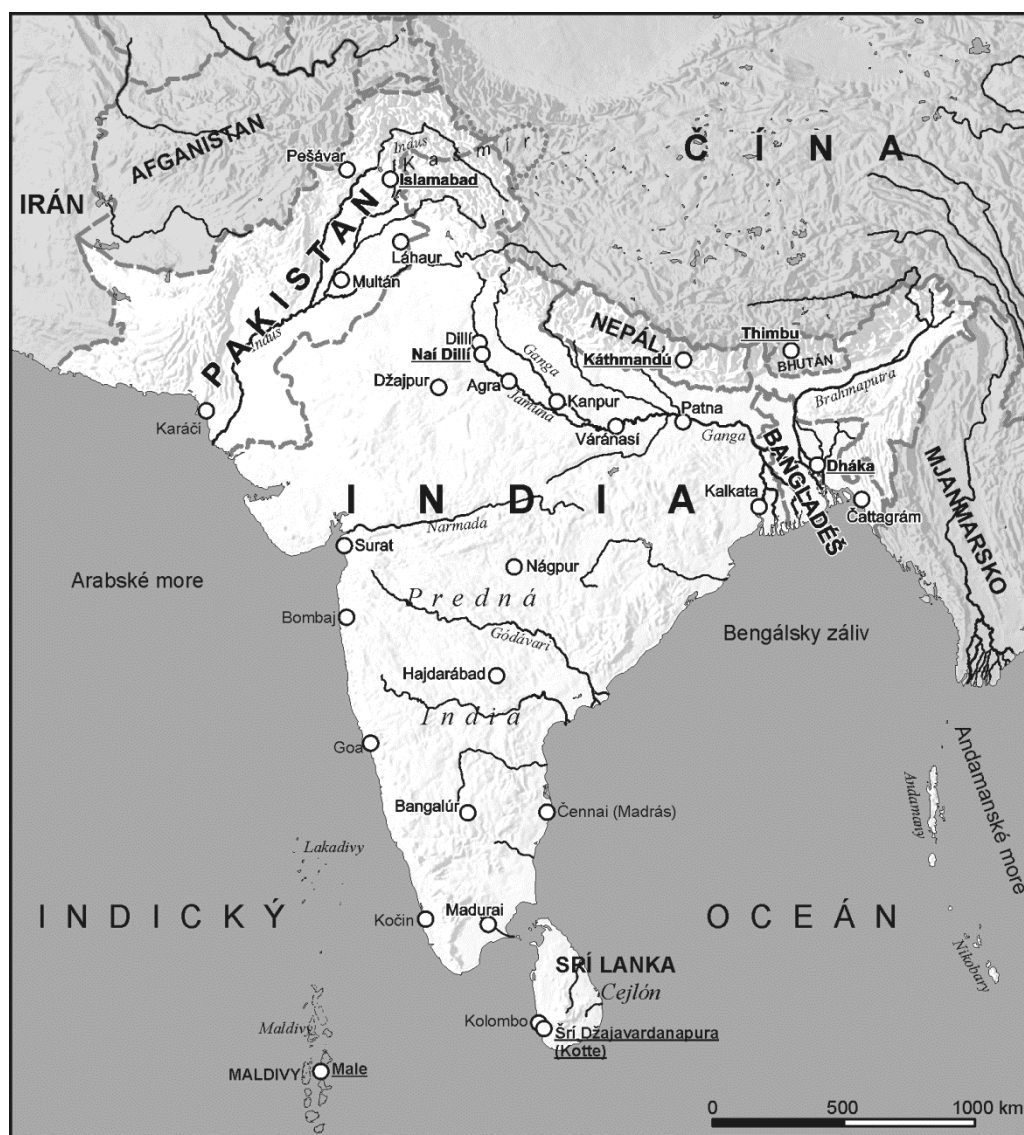
Do južnej Ázie ešte začleňujeme aj ostrovné územia ako ostrov Cejlón oddelený od polostrova Predná India Manárskym a Palckým prielivom a koralové súostrovia Lakadivy, Maldivy, Andamany a Nikobary (Obr. 26).

Tab. 3 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov južnej Ázie

	rozloha (km ²)	počet obyvateľov (2014)
Bangladéš	143 998	166 280 712
Bhután	38 394	733 643
India	3 287 263	1 236 344 631
Maldivy	298	393 595
Nepál	147 181	30 986 975
Pakistan	796 095	196 174 380
Srí Lanka	65 610	21 866 445
Spolu	4 478 839	1 652 780 381

Zdroj: World Factbook 2014

Južná Ázia zahŕňa štáty Pakistan, Indiu a Bangladéš, horské štáty Nepál a Bhután a ostrovné štáty Srí Lanku a Maldivy. Makroregión tak zaberá približne 4,479 mil. km² (Tab. 3), čo predstavuje asi 14,0 % rozlohy Ázie (bez Ruska). Na tomto relatívne malom území však žije viac ako 1,6 miliardy obyvateľov, ktorí tvoria 38,4 % obyvateľstva Ázie (bez Ruska) (World Factbook 2014). Je to teda územie s veľmi veľkou hustotou obyvateľstva, ktorá však nadobúda výrazne odlišné hodnoty v rôznych regiónoch južnej Ázie.

Obr. 26 Vymedzenie regiónu južnej Ázie

Matematicky možno makroregión južnej Ázie ohraničiť zo severu rovnobežkou 35° s. g. š. (sporné územie Gilgit v Pakistane). Najjužnejšie sa nachádza Suvadiva Atoll v Maldivách, ktorého južné pobrežie leží v blízkosti rovníka v geografickej šírke približne $0^{\circ} 10'$ s. g. š.. Ak by sme však uvažovali o pevninskom najjužnejšom bode, treba vziať do úvahy mys Comorin v Indii, ktorý dosahuje približne $8^{\circ} 5'$ s. g. š.. Najzápadnejší bod je zároveň najzápadnejším bodom Pakistanu ($60^{\circ} 53'$ v. g. d.), najvýchodnejší je zároveň najvýchodnejším bodom Indie ($97^{\circ} 24'$ v. g. d.). Južná Ázia tak z východu na západ meria približne 3 350 km a zo severu na juh približne 4 460 km.

Úlohy a zadania:

- **Schematicky znázorníte polohu južnej Ázie vo vzťahu k ostatným makroregiónom Ázie. Zhodnoťte perspektívy, ktoré vyplývajú z jej polohopisných daností.**
- **Vysvetlite aké zákonitosti vyplývajú ako dôsledok šírkovej geografickej polohy južnej Ázie. Sumarizujte ich vo vzťahu k administratívnym jednotkám regiónu.**

3.2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ JUŽNEJ ÁZIE

Južná Ázia napriek svojej relatívne malej rozlohe disponuje obrovským množstvom prírodných špecifik. Jedinečná je svojou geomorfológiou, keďže do tohto regiónu zasahujú najvyššie horstvá sveta. Zároveň hraničí s Indickým oceánom, takže sa na jej území nachádzajú všetky pásma vertikálnej zonálnosti – od najnižšie položených po najvyššie. Taktiež z klimatického hľadiska je zaujímavá – ovplyvňuje ju pravidelný letný monzún, ktorý má mimoriadny dopad nielen na jej prírodný charakter, ale aj na ľudskú spoločnosť. Povodia veľkých riek Indus a Ganga boli už odpradávna regiónmi, kde sa utvárali civilizácie a ktoré hrali významnú úlohu v histórii južnej Ázie. Indogangská nížina s úrodnými pôdami, príjemnou klímou a dostatkom vodných zdrojov napomohla rozvoju mimoriadne produkčného poľnohospodárstva, čo bolo katalyzátorom vývoja ľudskej spoločnosti v tejto oblasti.

3.2.1 Geologický podklad a reliéf

Predpokladá sa, že až do konca jury bolo územie dnešnej južnej Ázie súčasťou Gondwany. Indická litosferická doska sa v kriede odtrhla od antarktickej a presúvala sa naprieč oceánom Tethys v ústrety eurázijskej litosferickej doske. Pri ich kolízii, ktorá sa odhaduje na obdobie približne pred 50 miliónmi rokov, sa začala indická doska postupne podsúvať pod eurázijskú. Prenikla viac ako 2 000 km na sever, čo spôsobilo najväčšie a najintenzívnejšie vrásnenie kenozoika (Grotzinger et al 2007). Toto vrásnenie, tiež označované ako alpsko-himalájske, zasiahlo prakticky celé územie Eurázie, pretože prebiehalo od oblasti dnešného Stredozemného mora približne rovnobežkovým smerom až do oblasti dnešnej juhovýchodnej Číny. V oblasti južnej Ázie vyformovalo pohoria Karakoram a najvyššie horské pásmo na zemi – Himaláje. Patria medzi najmladšie horstvá Zeme, ich vývoj stále pokračuje (napr. Himaláje narastú ročne o niekoľko milimetrov).

Indický subkontinent sa tak pripojil k Eurázii ako polostrov (Predná India). Jeho základom je Hindustánsky štít, ktorý z veľkej miery tvoria kryštallické horniny prekambriického veku⁷¹. Severný okraj Hindustánskeho štítu bol postupne prekrytý treťohornými usadeninami a taktiež kvartérnymi riečnymi sedimentmi rieky Gangy a jej himalájskych prítokov (Kunský, Málek, Vrána 1965).

Územie južnej Ázie môžeme z geologického, ale aj geomorfologického hľadiska rozdeliť na tri časti – Dekanskú plošinu, Himaláje (vrátane priliehajúcich pohorí) a Indogangskú nížinu. Osobitne sú charakterizované geologické a geomorfologické pomery ostrovných území.

3.2.1.1 Dekanská plošina

Dekanská plošina zaberá južnú časť územia a patrí medzi najstaršie časti južnej Ázie. Je to vlastne územie, ktorého základom je už spomínaný Hindustánsky štít. Je tvorené horninami ako žuly a ruly, ktoré sa vyskytujú predovšetkým na juhu, juhovýchode, východe a severovýchode plošiny. Staré horniny boli neskôr prekryté mladšími sedimentmi, ktoré boli len minimálne neskôr zvrásnené a premenené. Počas alpsko-himalájskeho vrásnenia bola plošina rozlámaná na kryhy, pričom niektoré z nich poklesli a iné boli naopak vyzdvihnuté.

Plošina sa skladá orograficky z dvoch hlavných častí, ktoré sú vlastne veľkými naklonenými kryhami. Hranicu medzi nimi predstavuje zníženie, ktorou pretekajú rieky Narmada a Son (Kunský, Málek, Vrána 1965). Z oboch strán je lemovaná pohoriami, zo severu pieskovcovým pohorím Vindhya a z juhu pohorím Satpura, ktoré tvoria bridlice, kremence a žuly prekryté bazaltmi. Obe pohoria sa paralelne tiahnu približne v rovnobežkovom smere pozdĺž obrátnika Raka naprieč takmer celou šírkou polostrova Predná India. Sú to staré pohoria, ich výška je len približne 500-900 m n. m., v pohorí Satpura niektoré vrchy dosahujú výšku viac ako 1000 m n. m. (Chatuverdi 2012).

Prvú časť Dekanskej plošiny ležiacu severne od pohoria Vindhya vyplňa mohutné bazaltové plató, ktoré postupne vznikalo od konca druhohôr a počas paleogénu. Horotvorné pohyby vytvárajúce Himaláje boli v tomto období sprevádzané sopečnou činnosťou – vznikali pri nej mohutné bazaltové lávové prúdy, tzv. dekanské trapy, ktoré pokryli územie veľké približne 650 x 950 km v oblasti dnešnej západnej a strednej Indie (Pande 2002). Predpokladá sa, že pôvodne bolo územie pokryté bazaltovými prúdmi ešte väčšie (približne 1,5 mil. km²)⁷², o jeho zmenšenie sa však postupne postarali tektonické pohyby a erózia.

Plošina je zo severozápadu ohraničená tektonickým pohorím Aravalli, často označovaným ako najstaršie pohorie Indie. Vzniklo v prekambriickom období

⁷¹<http://energy.usgs.gov/OilGas/AssessmentsData/WorldPetroleumAssessment/WorldGeologicMaps.aspx>

⁷²http://www.portal.gsi.gov.in/portal/page?_pageid=127,689645&_dad=portal&_schema=PORTAL

a predstavuje prirodzenú hranicu medzi Thárskou púšťou a úrodnými oblasťami na východe. Kedysi vysoké pohorie bolo značne zarovnané, jeho výška sa pohybuje väčšinou medzi 600-900 m n. m.. Najvyšší vrch Guru Sikhar sa nachádza v jeho južnej časti v pohorí Abu a má nadmorskú výšku 1722 m n. m. Tvorí ho kremence, ruly a bridlice. Pohorie oplýva značným nerastným bohatstvom, nachádza sa tu slúda, medené, berylové a uránové rudy, ťaží sa mramor (Kohli 2004).

Južná časť Dekanskej plošiny trojuholníkového tvaru vyplňa takmer celý polostrov Predná India. Je rozlámaná na viacero krýh, avšak zachovala si prevažne plochý reliéf. Juhovýchodný aj juhozápadný okraj boli vyzdvihnuté v podobe pohorí Západný Ghát a Východný Ghát, ktoré sa na južnom okraji polostrova spájajú v pohorí Nilgiri dosahujúcim výšku takmer 2700 m n. m. (Hussain 2008).

Západný Ghát sa tiahne pozdĺž západného pobrežia Prednej Indie v dĺžke asi 1 600 km. Jeho priemerná výška sa pohybuje v rozmedzí 1000-1300 m n. m., avšak najvyššie vrchy sa čnejú do výšky viac ako 1700 m n. m.. Je to súvislé pohorie, prerušené je len v oblasti Palghat Gap, kde je oveľa nižšie (75-300 m. n. m.)(Kohli 2004). Západný Ghát je významné pohorie aj z toho hľadiska, že v ňom pramení veľa riek (napr. aj Gódávári, Krišna), ktoré odvodňujú takmer 40 % územia Indie.

Východný Ghát sa tiahne na východnej strane polostrova Predná India a nie je natoľko súvislý. Na severe začína pri údolí rieky Mahánadí a člení sa na niekoľko menších horských chrbtov, pomedzi ktoré pretekajú viaceré významné rieky. V porovnaní so Západným Ghátom je aj nižší, severná časť medzi riekami Mahánadí a Gódávári je priemerne vysoká 900-1200 m n. m., južná časť (južne od rieky Krišna) len 600-850 m. n. m. Najvyšší vrch (1516 m n. m.) leží v severnej časti (Hussain 2008), Východný ani Západný Ghát nesiahajú až k pobrežiu, po obvode polostrova predná India sa nachádza približne 80 až 240 km široká pobrežná nížina (Malabárske a Koromandelské pobrežie).

Dlhý geologický vývoj Dekanskej plošiny a jej príľahlých pohorí predurčil, že táto oblasť južnej Ázie je mimoriadne bohatá na nerastné suroviny. Vyskytujú sa tu rudné aj nerudné suroviny, ako aj drahé kovy a kamene. Východná a severovýchodná oblasť Dekanskej plošiny je bohatá na čierne uhlie, železné rudy, meď, mangán, bauxit a slúdy. V strednej časti Západného Ghátu sa nachádzajú ložiská bauxitu, železných, medených a mangánových rúd. Na juhu Dekanskej plošiny sa vyskytujú aj ložiská zlata, v pohorí Aravalli ložiská zinku a síry. V blízkosti Khambátskeho zálivu, ktorý oddeľuje Káthiávársky polostrov od Prednej Indie, sa nachádzajú ložiská ropy, rovnako ako v Indickom oceáne v blízkosti Bombaja.

3.2.1.2 Himaláje a príľahlé pohoria

Severnú, východnú ako aj časť západnej hranice južnej Ázie vytvárajú pohoria. Najväčšiu a zároveň najvyššiu časť predstavujú Himaláje, najvyššie a jedno z najmladších horstiev na Zemi. Je to vrásové pohorie, ktoré tvorí viacero takmer paralelných horských chrbtov so širokými údoliami a rozsiahlymi plošinami (Kohli 2004). Predstavujú horský oblúk vyklenutý na juh, ktorý je dlhý približne 2 400 km. Západná hranica Himalájí je daná v Kašmíre riekou Indus, východnú určuje prelomové

údolie rieky Brahmaputry (Kunský, Málek, Vrána 1965). Ide o veľmi zložitý horský systém, avšak možno ho rozčleniť na tri hlavné pásma: Šívalik, Malé Himaláje a Veľké Himaláje. Zo severu sa k nim primkyna ďalšie pásmo – Transhimaláje.

Pohorie Šívalik alebo Sub-Himaláje začína v oblasti Kašmíru a pokračuje až po indický štát Ásam. Nie je súvislé, ale je silne rozrušené eróziou vodných tokov. Jeho šírka sa pohybuje od 8 do 45 km, pričom širšie je v západnej časti. Vysoké je 900-1300 m n. m. a tvoria ho predovšetkým pieskovce, ílovce, vápence a zlepence predovšetkým z obdobia mladších treťohôr (Hussain 2008). Je najmladšie z troch hlavných pásiem Himaláji (Kohli 2004). Väčšinou sa tesne primkyna k pásmu Malých Himaláji, no na niektorých miestach je oddelené údoliami nazývanými dūny alebo duary.

Malé Himaláje dosahujú 3000-4000 m n. m., avšak najvyššie vrchy sú vyššie ako 5000 m n. m.. Rozprestierajú sa približne v 60-100 km širokom páse, ktorý začína v oblasti Kašmíru pri Šimle. Často bývajú pre svoj vzhľad a prírodné podmienky prirovnávané k Alpám. Sú tvorené predovšetkým bridlicami, kremencami a vápencami (Hussain 2008). Veľké Himaláje sú rozsiahle územie, ktoré pozostáva z prekambriových kryštalicích a silne metamorfovaných usadených hornín s intrúziami vyvretých hornín, predovšetkým žúl a granodioritov (Kunský, Málek, Vrána 1965). Je široké približne 25 km a tiahne pozdĺž severného okraja Malých Himaláji. Dosahuje veľké nadmorské výšky, väčšina jeho územia je vyššia ako 6000 m n. m. a práve v tejto oblasti sú sústredené najvyššie vrchy sveta. Napriek svojej obrovskej výške však Himaláje nie sú súvislé a teda nie sú rozvodím – pretínajú ich prielomové údolia riek (napr. Brahmaputra), ktoré pramenia severne od hlavného hrebeňa a tečú do Indického oceánu. Veľké a Malé Himaláje sú oddelené úzkymi údoliami, ktoré sa na niektorých miestach rozširujú. Medzi najvýznamnejšie z týchto údolí patrí Kašmírske údolie alebo údolie Káthmandu v Nepále.

BOX 4 *Nepál – veľká rozmanitosť na malom území*

Nepál je zaujímavý svojou rozmanitosťou prírodných podmienok sústredených na relatívne malom území v rámci južnej Ázie. Extrémy nachádzame už v nadmorskej výške, respektíve vertikálnom rozpätí krajiny. Najnižší bod sa nachádza iba vo výške 59 m n. m. a najvyšší bod krajiny Mount Everest je aj najvyšším bodom na Zemi. Podobne kolíšu klimatické ukazovatele: na záveterných severných himalájskych svahoch padne menej ako 160 mm zrážok, naopak južným svahom vystaveným pôsobeniu pravidelného monzúnu sa dostáva viac ako 5500 mm ročne. V južnom nížinatom páse, ktorý je vlastne severným okrajom Indogangskej nížiny nachádzame tropickú klímu, kde sa darí mangu, papájam a banánom. Pritom len 120 km odiaľ sa nachádzajú vrcholy Himaláji siahajúce nad snežnú čiaru. Obrovské rozdiely v nadmorskej výške a klíme tak vytvorili podmienky pre vznik rôznych biómov – nájdeme tu pestrú mozaiku himalájskych subtropických lesov, subalpínskych ihličnatých lesov, miernych listnatých a ihličnatých lesov, aridných a semiaridných oblastí v severných častiach územia ako aj oblasti s večným snehom a ľadom.

Pohorie Karakoram býva často označované ako časť Himaláji (Transhimaláji). Nachádza sa na severozápade územia južnej Ázie a je paralelné s Veľkými

Himalájami. Pohoria sú oddelené údolím rieky Shyok, ktorá je prítokom Indusu (Zurick 2006). Karakoram má priemernú výšku viac ako 5000 m n. m., avšak jeho vrcholy sa vypínajú aj vyššie ako 8000 m n. m.. Tvorí ho predovšetkým kryštalické a metamorfované horniny. Podobne ako Veľké Himaláje má reliéf silne modelovaný ľadovcom (Searle 2013) a aj v súčasnosti je silne zaľadnený.

Na území Karakoram a Himalájí sa nachádza všetkých 14 najvyšších vrchov sveta dosahujúcich výšku viac ako 8000 m n. m. a viac ako stovka vrchov, ktoré sú vyššie ako 7000 m n. m.. Najvyšší vrch Mount Everest (8848 m n. m.) leží na území Nepálu v Himalájach, druhý najvyšší – K2 (8611 m n. m.) – sa nachádza na území Pakistanu v pohorí Karakoram. Aj ostatné osemtisícovky ležia na území týchto dvoch štátov, resp. na ich hranici – v Pakistane štyri a v Nepále osem.

Ako už bolo spomenuté, Himaláje vo veľkej miere pokrýva sneh a ich veľká časť je zaľadnená. Dolná hranica trvalého snehu a ľadu, tzv. snežná čiara sa nachádza v rôznych častiach Himalájí v rôznych nadmorských výškach, je ovplyvňovaná geografickou šírkou, úhrnom zrážok, vlhkosťou, expozíciou svahov a ďalšími faktormi. Vo východných Himalájach snežná čiara leží vo výške približne 4400 m n. m., v západných v oblasti Kašmíru približne vo výške 5100 až 5800 m n. m.. V Himalájach sa nachádza viac ako 15 000 ľadovcov (Hussain 2008), najväčšie z nich ležia vo Veľkých Himalájach a Transhimalájach. Prvých sedem najdlhších sa nachádza práve v pohorí Karakoram, najdlhší Siachinský ľadovec dosahuje dĺžku približne 75 km.

Posledným z vysokých pohorí na území južnej Ázie je Hindúkuš, ktorý vyplňa severnú časť Pakistanu. Toto pohorie z veľkej miery vznikalo počas alpsko-himalájskeho vrásnenia, avšak nachádzajú sa tu dôkazy aj o starších, predovšetkým druhohorných vrásneniach (Kunský, Málek, Vrána 1965). Je budované hlavne žulami, rulami a bridlicami, jeho reliéf je silne modelovaný ľadovcom a podobne ako pri Himalájach a Karakorame je aj v súčasnosti silne zaľadnený. Najvyšší vrch sa nachádza na hranici Pakistanu s Afganistanom a dosahuje nadmorskú výšku 7690 m. Pohorie je typické strmými svahmi, plochými sedlami medzi jednotlivými vrcholmi a hlbokými údoliami.

Napriek tomu, že spomínané pohoria vytvárajú veľmi ťažko zdolateľnú hranicu južnej Ázie, sa na viacerých miestach v údoliach medzi vrcholmi nachádzajú priesmyky v impozantných nadmorských výškach. Najvyššie položené ležia vo výške viac ako 5000 m n. m. – priesmyk Mana alebo Dungri La (5608 m n. m.) spája Indiu s Tibetom, priesmyk Khardung La s výškou 5602 m n. m. (Meinhardt, Schäfer 1998) patrí medzi najvyššie položené cestné priesmyky sveta, priesmyk Borasu (5450 m n. m.) je starou obchodnou cestou, ktorá spájala územie indického štátu Himačálpradéš s Čínou.

Hindúkuš, Karakoram a Himaláje spolu vytvárajú mohutný, ale aj vysoký oblúk, ktorý južnú Áziu ohraničuje zo severu. K nemu však aj na západe a východe priliehajú ďalšie pohoria, ktoré dotvárajú horskú hradbu okolo regiónu. Na západe sú to Sulajmánske vrchy, ktoré sa na území Pakistanu tiahnu poludníkovým smerom. Voľne

z juhu nadväzujú na pohorie Hindúkuš a tiež vytvárajú západnú hranicu povodia rieky Indus. Západne od nich leží suché územie Balúčistanu v Pakistane. Má plochý povrch so stolovými horami a rozsiahlymi panvami a zo severu doň zasahuje Regestanská púšť. Na juhozápade ďalej pokračujú nižšími pohoriami (napr. Kīrtharské vrchy, Centrálne Brāhuiske a Centrálne Makrānske vrchy), ktoré dosahujú nadmorské výšky 2000-3000 m. Východný okraj južnej Ázie ohraničuje pohorie Purchaval, čo je súborný názov pre viaceré menšie pohoria (Pātkaiské vrchy, Barailské vrchy, Mizo a ďalšie) rozprestierajúce sa na území severovýchodu Indie (Singh 2008). Pohorie Purchaval je geologickým aj orografickým pokračovaním Himalájí, a podobne ako pohoria na západe, jeho najvyššie vrchy dosahujú výšky 2000-3000 m n. m.. Najvyšší vrch Saramati (3826 m n. m.) leží na hranici Indie s Mjanmarskom.

3.2.1.3 Indogangská nížina

Indogangská nížina sa rozprestiera medzi Himalájami na severe a Dekanskou plošinou na juhu. Zo západu na východ meria od ústia rieky Indus po ústie rieky Ganga približne 3200 km (vzdušnou čiarou približne 2400 km), jej šírka sa pohybuje od 150 do 300 km (Singh 2008). Vznikla postupným vyplnením himalájskej predhlbne prevažne riečnymi sedimentmi riek, ktoré pritekali zo severu z Himalájí a z juhu z Dekanskej plošiny. Vyplňovanie začalo už v tret'ohorách, pričom zároveň prebiehajúce alpsko-himalájske vrásnenie viedlo k postupnému zužovaniu tejto predhlbne a jej postupnému posunu smerom na juh (Kunský, Málek, Vrána 1965). Hrúbka nánosov je rôzna, no na niektorých miestach môže dosahovať až niekoľko tisíc metrov. Najsevernejšie leží pásmo Bhabar lemujúce pohorie Šivalik. Pozostáva zo štrkových a netriedených sedimentov. Je značne porézne, preto sa v ňom viaceré menšie rieky strácajú a len väčšie dokážu tiecť po jeho povrchu. Z juhu naň nadväzuje pásmo Tarai, široké 15-30 km, ktoré je značne močaristé. Najvýznamnejšie sú tzv. Bangarské nížiny, ktoré však v rámci Indogangskej nížiny predstavujú vysočinu. Vytvorili sa na starších nánosoch a a ležia mimo povodňovej zóny riek. V porovnaní s predchádzajúcimi časťami Indogangskej nížiny sú suchšie a vytvorili sa na nich tmavé úrodné pôdy bohaté na humus. Pozdĺž tokov riek sa vzniklo nové alúvium, tzv. Khadar, ktoré tvoria rôzne naplaveniny, predovšetkým piesky a íly. V ústí rieky Gangy sa rozširuje do Deltovej nížiny, kde sa ukladá množstvo materiálu, keďže tok rieky je v týchto miestach veľmi pomalý (Hussain 2008).

3.2.1.4 Ostrovné územia

Ostrovné územia južnej Ázie majú rôzny pôvod, ak porovnáme koralové súostrovia s ostrovom Cejlón. V prvom prípade ide o súostrovia (Lakadivy, Maldivy, Andamany a Nikobary) pozostávajúce z atolov a koralových útesov, ktoré sa vyformovali na podmorských chrbtoch vysokých 300–400 m od morského dna. Vnútri a okolo atolov sa nachádzajú lagúny obklopené reťazou podmorských útesov, ktoré slúžia ako ochrana ostrovov pred prílivom a povodňami. Približne 80 % ostrovov je plochých, vystupujú približne len 1 meter nad strednú hladinu prílivu (Levinson, Christensen 2002c). Ich topografia sa výrazne zmenila po decembri roku 2004, kedy územie zasiahla ničivá vlna cunami spôsobená podmorským zemetrasením s magnitúdou

približne 9,0-9,3, ktorého epicentrum sa nachádzalo približne 160 km severne od indonézskeho ostrova Sumatra (Strand, Masek 2008).

Ostrov Cejlón má odlišnú geologickú stavbu. Leží na indickej tektonickej doske a pozostáva hlavne z prekambrických kryštalicích hornín – rúl, žúl a bridlíc (Kunský, Málek, Vrána 1965). Väčšinu jeho územia zaberajú nížiny, avšak v strede ostrova sa dvíha vysoký kryštalicích masív, ktorý dosahuje nadmorskú výšku 2524 m a je silne rozčlenený tektonickými pohybmi a riečnou eróziou.

3.2.2 Podnebie a vodstvo

Podobne ako nadobúda južná Ázia extrémne hodnoty z hľadiska reliéfu, aj v rámci klimatických charakteristík jej nemožno uprieť výnimočnosť. Letný monzún, ktorý každoročne prichádza spravidla na začiatku júna, prináša vlhu pre väčšinu územia, s výnimkou najzápadnejších regiónov v zrážkovom tieni pohorí Aravalli a Sulajmánske vrchy. Horská bariéra Himalájí zároveň predstavuje prekážku pre prenikanie studených vzduchových hmôt z centrálnej Ázie, čo spôsobuje, že dokonca aj územia severne od obratníka Raka majú tropickú klímu. Napriek tomu klíma jednotlivých oblastí južnej Ázie je mimoriadne rozdielna, čo je spôsobené predovšetkým veľkou vertikálnou diferenciáciou regiónu.

Južná Ázia býva často označovaná aj ako monzúnová Ázia, práve pre veľký vplyv monzúnov, ktoré na jej územie zasahujú. Ak by sme chceli jej územie klimaticky rozdeliť podľa Alisovovej klasifikácie, prakticky celú ju môžeme zaradiť do pásma rovníkových monzúnov. Len jej severný okraj spadá do subtropického pásma, pričom hranica medzi oboma pásmami prebieha približne po južných svahoch Malých Himalájí. Vzhľadom na skutočnosť, že Malé aj Veľké Himaláje disponujú značnými nadmorskými výškami, klíma severného okraja južnej Ázie je poznačená viac vertikálnou ako horizontálnou zonálnosťou. Pre túto oblasť sú typické značné rozdiely medzi zimnými a letnými teplotami a pomerne malé zrážky. Ročný chod teplôt a zrážok sa od miesta k miestu dosť odlišuje a závisí od viacerých faktorov (nadmorská výška, poloha, expozícia). V západnej časti horského pásma prevládajú zimné zrážky, smerom na východ pribúdajú letné (Kunský, Málek, Vrána 1965). Zvláštnosťou je, že v sledovanom regióne takmer úplne absentuje tropické pásmo, zasahuje iba zo západu do juhozápadného Pakistanu (Balúčistan). Tu bývajú horúce a suché letá a veľmi studené zimy.

Deformácia podnebných pásiem a vznik monzúnov, ktoré na sledovanom území pôsobia, sú spôsobené polohou južnej Ázie blízko rovníka, ale aj jej expozíciou voči oceánu. Indický subkontinent je výrazný polostrov vybiehajúci hlboko do Indického oceánu. Južná Ázia sa rozkladá v okolí obratníka Raka, na región to však z klimatického hľadiska nemá taký dopad ako na iné regióny ležiace v okolí obratníkov ako napríklad severná a južná Afrika alebo Austrália. Oveľa väčší vplyv má oceán, ktoré indický subkontinent obklopuje a ktorý sa podpísal na absencii tropického pásma zvyčajne sa vyskytujúceho v oblasti obratníkov. Pevnina sa v lete ohrieva rýchlejšie ako okolité more, čo spôsobuje ohrev vzduchu na jeho povrchu. Ten stúpa nahor a tak

v lete vzniká nad západnou oblasťou Indogangskej nížiny oblasť nízkeho tlaku, ktorá spôsobuje, že vlhký oceánsky vzduch vanie z mora na pevninu – vzniká letný monzún. V zime sa indický subkontinent naopak rýchlejšie ochladzuje. Nad Indogangskou nížinou sa preto vytvára oblasť vysokého tlaku vzduchu, ktorá spôsobuje prúdenie suchého vzduchu z pevniny smerom na more – tzv. zimný monzún.

Na základe rozdelenia monzúnov počas roka sú vo väčšine južnej Ázie dobre rozpoznateľné tri ročné obdobia (Benhart, Pomeroy 2009): horúce a suché, horúce a vlhké a chladné. Meteorologický ústav v Indii však rozdeľuje rok na dve základné a štyri čiastkové ročné obdobia (Hussain 2008):

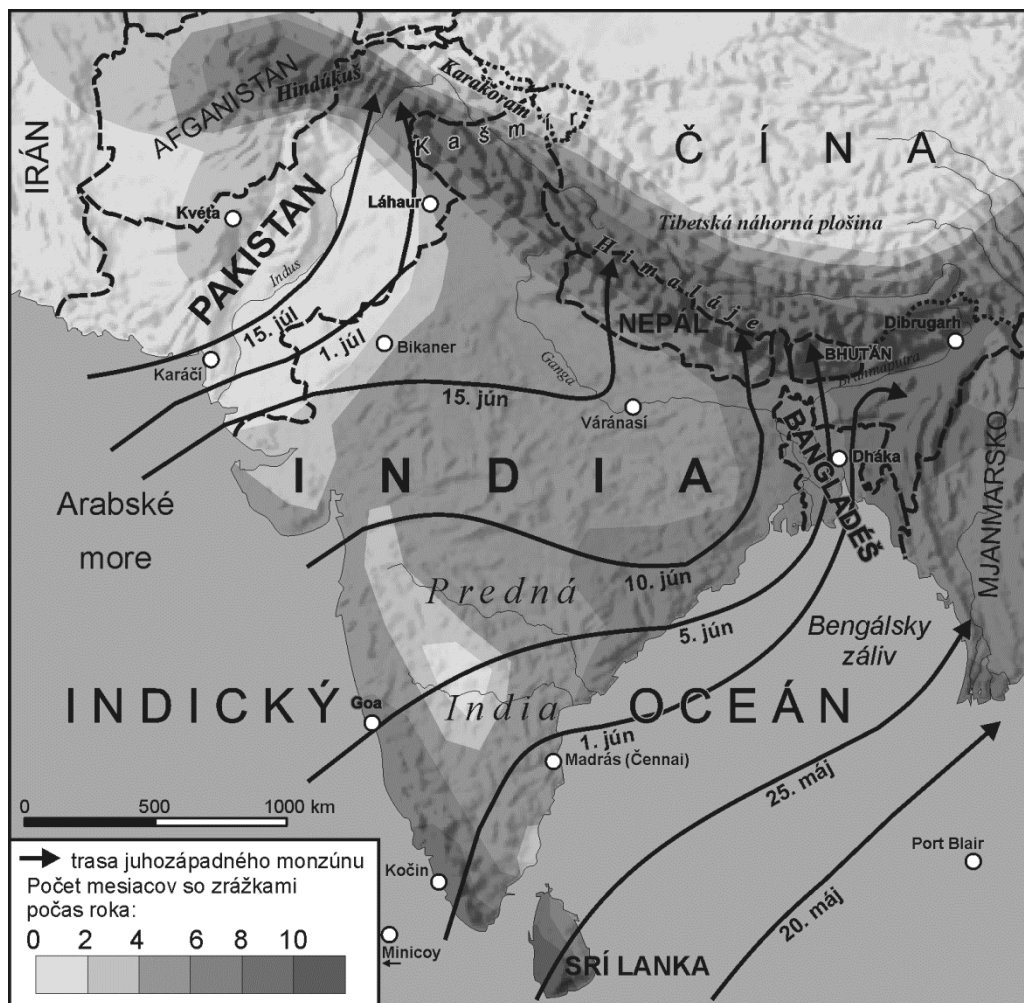
- A) obdobie severovýchodného (suchého) monzónu
 - a. zimné obdobie (polovica decembra až polovica marca)
 - b. horúce obdobie (polovica marca až koniec mája)
- B) obdobie juhozápadného (vlhkého) monzónu
 - a. obdobie dažďov (jún až september)
 - b. obdobie ustupujúceho monzónu (október až polovica decembra)

Pre zimné obdobie je typická jasná obloha a stabilné suché vetry vanúce zo severovýchodu smerom na more – zimný monzún. V južnej časti polostrova Predná India vanú dokonca z východu na západ (monzún sa jemne stáča), čím prinášajú vlhku a menšie zrážky na juhovýchodné pobrežie Indie. Pre toto územie paradoxne suchý monzún čiastočne znamená aj prínos vlhky. Teploty sú nižšie ako v ostatných obdobiach, pričom klesajú z juhu smerom na sever. Izotermy sú takmer paralelné s rovnobežkami. Napriek tomu, že hovoríme o chladnejších teplotách, stále ide o teploty veľmi príjemné. V strednej Indii je v januári približne 21 °C, v severozápadnej časti Indogangskej nížiny dosahujú hodnoty 15 °C. Nočné teploty môžu v týchto oblastiach klesnúť na 0 °C, avšak skutočne chladno je až v severných horských oblastiach, kde sú nízke teploty podporované aj vysokou nadmorskou výškou. Z nášho pohľadu relatívne teplá klíma v zimnom období je spôsobená práve horskou bariérou na severe sledovaného územia, cez ktorú nedokážu chladné vzduchové hmoty smerom na juh preniknúť. Zrážky sú ojedinelé a viac sa ich dostáva iba horským územiám v podobe snehu.

Počas horúceho obdobia teploty postupne narastajú, spočiatku pomalšie, avšak od marca výrazne. Na území polostrova Predná India nachádzajúcim sa južne od pohoria Vindhja, môžu v apríli vystúpiť až na hodnoty 40 °C, v máji v Rádžastane býva až 42 °C. Rekordné teploty (54 °C) padli v roku 1967 v Sri Ganganagare (Hussain 2008). V apríli izoterma 30 °C uzaviera rozsiahle územie medzi 10° až 26° s. g. š., chladnejšie mimo Himalájí je iba v pohoriach na severozápade a severovýchode územia. Horúčavy sú často neznesiteľné, preto sa lepšie situovaní obyvatelia južnej Ázie v tomto období sťahujú do hornatejších oblastí na severe, tzv. „hill stations“ (Benhart, Pomeroy 2009). V Indogangskej nížine sa vyskytujú prашné búrky.

Koniec horúceho obdobia a nástup obdobia dažďov signalizuje zväčšená oblačnosť a krátke prudké lejaky. Mení sa tlak vzduchu a smer vetra. Oblasť nízkeho tlaku sa presúva na severozápad, naopak na juhovýchode sa vytvára oblasť vysokého tlaku.

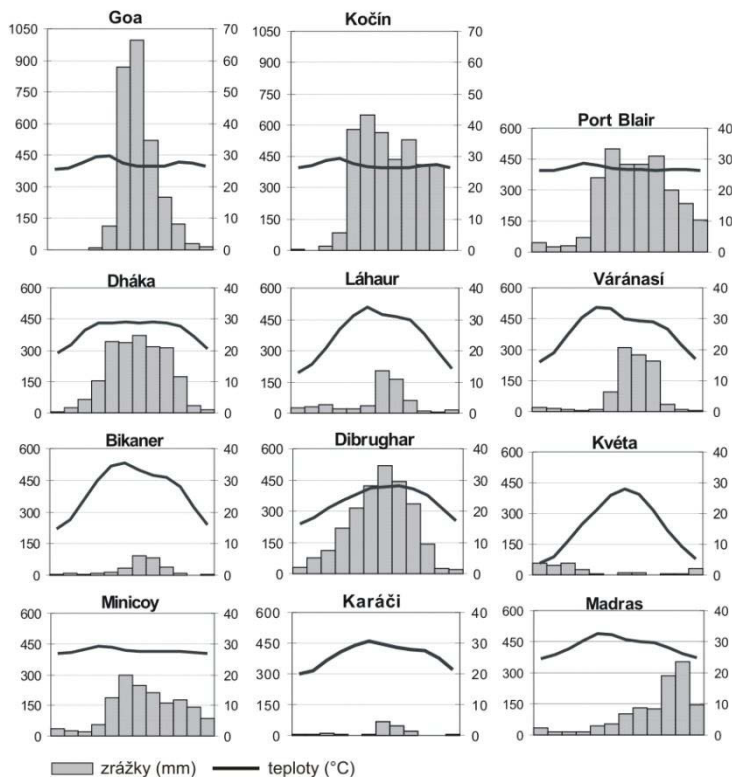
Nástup letného monzúnu býva náhly, každý rok približne v rovnakom čase s odchýlkou maximálne dva týždne. Monzún spočiatku pôsobí na juhozápadné pobrežie Prednej Indie, v indickom štáte Kérala nastupuje koncom mája (mesto Kočín má aprílový úhrn zrážok 84 mm, avšak májový až 580 mm (www.worldweather.org)). Z toho dôvodu aj západné svahy pohoria Západný Ghát patria medzi miesta južnej Ázie s vysokým úhrnom zrážok (Obr. 27).

Obr. 27 Pôsobenie monzúnu v južnej Ázii

Monzún po prekonaní cípu Prednej Indie prúdi ponad Bengálsky záliv, kde naberá ďalšiu vlhu. Následne sa vplyvom Coriolisovej sily stáča na severozápad, kde preniká do vnútrozemia. Prvé sú zasahované územia v oblasti delty rieky Gangy a Brahmaputry pri pobreží a následne náveterné svahy v ich susedstve. Nesmierne výdatné dažde prinášajú množstvo zrážok a niektoré lokality v tejto oblasti patria medzi najdaždivejšie miesta na zemi (napr. Mawsynram, Čerapundži, viď box 5). Monzún postupuje ďalej do vnútrozemia smerom na severozápad, pričom postupne

slabne. Najmenší vplyv má na pomedzí Indie a Pakistanu, kde sa vytvorila Thárska púšť. Nástup monzúnu závisí od vzdialenosti lokalít od pobrežia Bengálskeho zálivu, v Dháke a Kalkate začína obdobie dažďov v prvej dekáde júna, v severovýchodnom Pakistane až na jeho konci a podobne sa líši aj ročný úhrn zrážok (Dháka 2154 mm, Kalkata 1651 mm, Váránasí 1033 mm, Nái Dillí 716 mm, Láhaur 629 mm)⁷³.

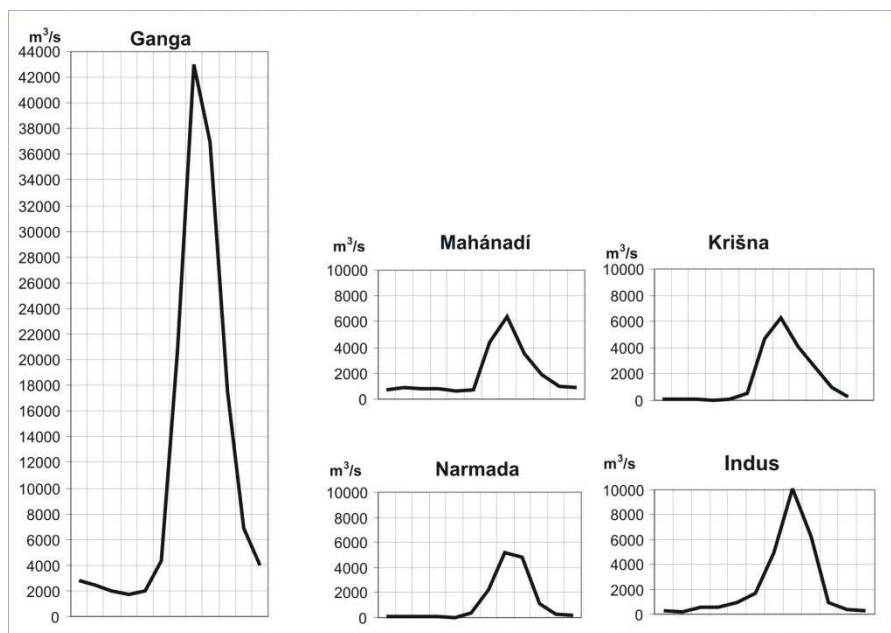
Obr. 28 Klimadiagramy vybraných lokalít v južnej Ázii. Lokality sú vyznačené v mape (Obr. 27)

Najviac zrážok padne počas prvých dvoch mesiacov letného monzúnu, pričom teploty sa v podstate nemenia a v mesiacoch júl a august dosahujú hodnoty 26-30 °C (Kunský, Málek, Vrána 1965). Vo väčšine regiónov ležiacich v pásme rovníkového monzúnu zrážky počas obdobia dažďov predstavujú až 85 % ročného úhrnu zrážok (Hussain 2008).

Počas obdobia dažďov dochádza tiež k vzniku viacerých tropických cyklón. Formujú sa v Andamanskom mori, presúvajú sa smerom na západ a tri až päť krát za rok dosiahnu aj východné pobrežie Indie a Bangladéša. Vznikajú pri nich extrémne

⁷³ www.worldweather.org

silné búrky, ktoré sa pohybujú rýchlosťou 200 km/h a znamenajú ničivé búrky s prívalovými dažďami a vysokými morskými vlnami spôsobujúce veľké škody na životoch a majetku (McColl 2005).

Obr. 29 Režim odtoku riek južnej Ázie. Stavysú merané v ústí riek.

BOX 5 Klimatické extrémny južnej Ázie

Čerapundži je sídlo vo východnej Indii v štáte Meghálaj na úpätí Himalájí. Počas letného indického monzónu sa vlhký vzduch prichádzajúci z oblasti Bengálskeho zálivu dostáva k svahom Himalájí, kde začína prudko stúpať. So zvyšujúcou sa nadmorskou výškou dochádza k jeho ochladeniu, kedy si už nedokáže udržať vlhkosť a nastáva kondenzácia, ktorej výsledkom sú mohutné dažde. Prikladom sú zrážky v júli 1861, kedy ich úhrn bol viac ako 9000 mm. V tomto roku tu napršalo viac ako 23000 mm zrážok (Kusky, Cullen 2010). Spriemerným ročným úhrnom zrážok takmer 12000 mm sa tak spolu s neďalekým Mawsynramom radí medzi najdaždivejšie miesta na zemi.

V západnej časti Južnej Ázie v indickom štáte Rádžastan a vo východnom Pakistane leží Thárska púšť. Je to územie, ktoré má v makroregiónnej najmenšej zrážok a to hlavne v jeho západnej časti. Tu sú už účinky letného monzónu minimálne a navyše Thárska púšť leží v zrážkovom tieni pohoria Aravalli. V období monzónu sú teploty dostatočne vysoké na to, aby sa povrch prehrieval. Vzduch od povrchu stúpa nahor a na jeho miesto sa tlačí nový. Nie je to však vlhký vzduch od pobrežia, ale suchý, ktorý prichádza z oblasti strednej Ázie. Toto všetko spôsobuje, že v západnej časti Thárskej púšte je ročný úhrn zrážok iba 100 mm (Allaby 2008), avšak aj z nich 90 % padne v období letného monzónu od polovice júna do polovice septembra (Warner 2004).

Avšak aj napriek škodám, ktoré niekedy letný monzún sprevádzajú, jeho pôsobenie má nesmierny význam pre poľnohospodárstvo. Veľmi dôležité sú jeho pravidelnosť, výdatnosť a rozšírenie. Nepredvídateľné a nepravidelné správanie monzúnu (ktoré sa stále častejšie v poslednom období v súvislosti s globálnymi zmenami klímy vyskytujú), môže spôsobiť suchá alebo ničivé záplavy, čo sa následne odráža v neúrode, hlade a škodách na majetku aj životoch (McColl 2005).

Obdobie ustupujúceho monzúnu začína po jesennej rovníkovej rotnosti. Na rozdiel od prudkého nástupu, ústup monzúnu je pozvoľný. Vracia sa rovnakou cestou, ktorou prichádzal. Teploty sú stále príjemné, napríklad v severnej Indii na začiatku októbra dosahujú 25 °C (Hussain 2008). Väčší pokles teplôt nastáva až v novembri a decembri, v Indogangskej nížine teploty poklesnú na 15 °C, na južnom pobreží Prednej Indie zostáva 25 °C, vo vnútrozemí 20 °C.

Expozícia indického subkontinentu voči oceánu, geomorfologické pomery a pôsobenie monzúnu značne v južnej Ázii ovplyvňujú rozloženie zrážok. Vysoké úhrny zrážok zaznamenáva západné pobrežie polostrova Predná India, severovýchodné a severné pobrežie Bengálskeho zálivu. Najdaždivejšie sú však oblasti severovýchodnej Indie, kde je pôsobenie letného monzúnu umocnené vysokými nadmorskými výškami a expozíciou svahov východných častí Himalájí.

Na základe spomínaných faktorov možno v južnej Ázii z pohľadu Köppenovej klasifikácie vyčleniť sedem regiónov a subregiónov s klímou (Kunský, Málek, Vrána 1965, Hussain 2008):

1. tropickú dažďovou
 - a. so suchou zimou (juhozápad Prednej Indie – indický štát Kérala)
 - b. s krátkym obdobím sucha (väčšina polostrova Predná India, Bangladéš, sever Srí Lanky)
 - c. bez obdobia sucha (juh Srí Lanky)
2. subtropickú vlhku (pás z juhu lemujúci Himaláje so širokým rozšírením v oblasti strednej Gangy)
3. suchou
 - a. aridnou (Balúčistan, východný Pakistan, Rádžastan)
 - b. semiaridnou (v okolí aridnej oblasti, záveterná oblasť Západného Ghátu)
4. vysokohorskú klímou (Hindúkuš, Karakoram, Himaláje).

Bohaté zrážky a hornatý povrch na väčšine územia vytvárajú v južnej Ázii dobré podmienky pre vznik veľkých a vodnatých riek. Celý región patrí k úmoriu Indického oceánu, pričom časť riek odteká do Arabského mora a časť riek do Bengálskeho zálivu.

Južná Ázia má pomerne hustú sieť vodných tokov, s výnimkou niekoľkých oblastí, kde sa rieky vyskytujú len sporadicky alebo vôbec (Thárska púšť, Balúčistan). Rieky majú veľký hospodársky význam (zavlažovanie, výroba elektrickej energie, využitie vo viacerých odvetviach priemyslu), avšak sú priamo naviazané aj na kultúru obyvateľstva južnej Ázie (predovšetkým Ganga, ktorá má nesmierny náboženský

význam). V minulosti bol systém riek doplnený systémom kanálov a priehrad, ktoré boli vo väčšej miere budované od 19. storočia, ale niektoré sústavy sú aj oveľa staršie.

Väčšina južnej Ázie má monzúnovú klímu, preto odtokový režim riek počas roka nie je vyrovnaný, ale výrazne kolíše. V lete je značne poznamenaný mohutnými dažďami a rieky sú napájané predovšetkým dažďovou vodou. Vo všeobecnosti nadobúdajú svoje odtokové maximá v lete a v zime naopak majú odtokové minimá. Sem možno zaradiť všetky rieky, ktoré pramenia v oblasti Dekanskej plošiny. Rieky, ktoré pramenia vo vysokých pohoriach, majú svoj odtokový režim poznamenaný aj topením ľadovcov. Ich vodnatosť prudko stúpa už v teplom suchom období, pretože vtedy sa topia v horách ľadovce. V období dažďov sú napájané aj dažďovou vodou, preto majú počas letného polroka relatívne vyrovnaný vodný stav. V druhom polroku je naopak ich vodný stav nízky. Na svojich horných tokoch majú prudký spád, ktorý po opustení pohoria klesá, na dolnom toku je nepatrný (Kunský, Málek, Vrána 1965).

V južnej Ázii možno v zásade vymedziť tri prameniská riek:

1. Himaláje
2. Západný Ghát
3. Satpura – Vindhja

Najviac riek a zároveň najvýznamnejšie rieky pramenia v Himalájach a to predovšetkým v ich západnej časti. Tu sa nachádzajú pramene riek Indus a jej prítoku Sutlej (a jej prítokov Čanáb, Rávi, Beas, Jehlam/Jhelum), Ganga s prítokom Jamuna a Brahmaputra. Spomínané rieky tiekli v tejto oblasti ešte skôr, ako boli Himaláje vyvrásnené. Sú to antecedentné toky, ktoré v Himalájach prerezali hlboké údolia.

Rieka Indus pramení vo výške 5180 m n. m. v Tibete v blízkosti jazera Mansorawar (Singh 2008). Tečie smerom na západ, na území Kašmíru sa prudko stáča a až po ústie do Arabského mora v blízkosti Karáči tečie približne juhozápadným smerom. Dĺžku rieky Indus (podobne ako ďalších riek) viacerí autori udávajú rôznu, avšak často býva udávaný údaj 2 880 km (Singh 2008, Hussain 2008), 3 058 km (Penn 2001), 3 180 km (Kunský Málek, Vrána 1965). Jej povodie má rozlohu približne 1 165 000 km² (Hussain 2008) a v mieste Kotri v blízkosti pakistanského Hajdarábadu má prietok 2805 m³/s⁷⁴. Najvýznamnejšími prítokmi sú ľavostranné prítoky Čanáb a Sutlej, ktoré sa spájajú a spoločne sa vlievajú do Indusu v blízkosti pakistanského sídla Kot Mithan. Ďalšími významnými riekami povodia Indusu sú rieky Rávi a Beas (tiež nazývaná aj Vipasa alebo Argikiya (Hussain 2008), ktoré sa vlievajú do Sutleju blízko Harike (Beas) a Čanáb spolu s Rávi v blízkosti Ahmedpuru v Pakistane (Singh 2008). Rieky Indus, Čanáb, Rávi, Sutlej a Beas spolu zavodňujú oblasť, ktorá bola kolískou civilizácie v regióne južnej Ázie.

Najposvätejšia rieka južnej Ázie – Ganga vzniká sútokom riek Bhagirathi a Alakhnanda, ktoré sa stretávajú pri indickom sídle Devprayag (Agarwal, Singh 2007) v štáte Uttarakhand. Je to prvé z posvätných miest, ktoré rieku lemujú a tiež býva nazývané *Ganga Ma (mama Gangy)* (Penn 2001). Horský úsek Gangy je veľmi krátky, rieka sa prudko stáča na juhovýchod a väčšina jej toku je paralelná s himalájskym oblúkom. Jej najvýznamnejším prítokom je rieka Jamuna, ktorá podobne ako Ganga pramení v Himalájach, no po opustení hôr tečie viac-menej paralelne s Gangou až po mesto Allahábád, kde sa do nej z pravej strany vlieva. Ostatné významné prítoky pritekajú do Gangy z ľavej strany (Gomti, Ghaghara, Gandhak, Kosi) z Himaláji.

BOX 6 *Výstavba vodných diel*

Skutočnosť, že rieky južnej Ázie majú počas roka nevyrovnané režimy, spôsobuje viaceré problémy. Na jednej strane majú niektoré regióny nedostatok pitnej vody a vody na zavlažovanie v období horúceho suchého obdobia, na druhej strane prichádzajú často ničivé povodne počas letného monzúnu. Je preto pochopiteľné, že už v minulosti bola snaha o riešenie týchto negatívnych javov. V údoliach boli budované hrázde, ktoré mali zamedziť prívod vód z horských oblastí, na nižinách zase zavlažovacie kanály. Výrazný pokrok nastal na konci koloniálneho obdobia, kedy sa značne zlepšila vodná infraštruktúra. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia už existoval systém kanálov na rieke Gange a jej prítoku Jamuna a na rieke Indus a jej prítoku Sutlej. Priehrady vznikali aj na riekach Prednej Indie (Krišna, Gódávári, Mahánadí) a ich prítokoch. S výstavbou sa pokračovalo aj počas dvadsiateho storočia a to aj v období, keď už južná Ázia nebola pod správou Veľkej Británie (Schwartzberg 1992). Napríklad len v Indii bolo v 70. a 80. rokoch 20. storočia vybudovaných viac ako 2500 priehrad a v roku 2011 ich bolo viac ako 400 rozostavaných. Ďalšie sú naplánované. Z celkového počtu vyše 5100 priehrad má 117 národný význam (Banarjee, Stöber 2012). Priehrady slúžia na zadržanie vód počas letného monzúnu – pomáhajú regulovať záplavy a zároveň vytvárajú zásoby vody do obdobia bez zrážok. Nezriedka sú prepojené s vodnými elektrárnami alebo sú na ne napojené aj priemyselné podniky. Spolu so systémom zavlažovacích kanálov pomáhajú uspokojovať aj požiadavky na vodu zo strany poľnohospodárskej výroby. Ich výstavba sa však často stretáva s protestmi, hlavne pre ich negatívne ekologické dopady, ale hlavne pre presídľovanie obyvateľstva z území, ktoré majú byť zaplavené. V roku 1986 dokonca protesty proti výstavbe systému priehrad na rieke Narmada zotreli hranice medzi hinduistickými kastami (Dittrich 2004), pretože posvätná rieka Narmada sa mala zmeniť na sled väčších a menších priehradných nádrží. Ďalší veľký projekt v súčasnosti začína v Pakistane, kde má byť na hornom toku rieky Indus severozápadne od vrchu Nanga Parbat vybudované vodné dielo Daimir-Basha. Priehradné jazero by malo mať plochu viac ako 110 km² a kvôli výstavbe priehrady je potrebné upraviť aj trasu významnej spojnice medzi Pakistanom a Čínou – Karakoram Highway, ktorá sa o 100 km predĺži (Banarjee, Stöber 2012).

Napriek výstavbe priehrad sa však ešte stále nedarí dostatočne pokryť požiadavky na vodu v celom regióne. Južná Ázia je jeden z najhustejšie osídlených regiónov Zeme, ktorej populácia naďalej rastie. Pritom sa neustále zvyšujú priame aj nepriame požiadavky na vodné zdroje, čo je dôsledkom viacerých faktorov. Jedným z nich je rast príjmov ako aj migrácia z vidieka do mesta. Všeobecne možno tvrdiť, že ekonomicky viac prosperujúci obyvatelia spotrebujú viac vody ako obyvatelia s nízkym ekonomickým statusom (Mirza, Ahmad 2005), čo svisí aj s väčšími nárokmi na komfort. Rovnako obyvatelia bývajúci v urbánnych oblastiach majú vyššie nároky na vodu ako obyvatelia rurálnych oblastí. Problémom je často nedostatok pitnej vody, respektíve dostupnosť iba zdravotne závadnej vody.

Prameň rieky Brahmaputry sa nachádza v Tibete v mieste nazývanom Tsangpo (Agarwal, Singh 2007). Do Indie vstupuje v štáte Arunáčal Pradéš, ďalej preteká

Ásamom až do Bangladéšu. S riekou Gangou sa stretáva pri meste Goalundo v Bangladéši, kde sa spájajú do rieky Padmy. Padma spolu s ďalšou riekou Meghna vytvárajú systém Ganga-Brahmaputra-Meghna, ktorého obrovské množstvo vody sa prostredníctvom najväčšej delty sveta vlieva do Bengálskeho zálivu. Priemerný prietok ústia je najväčší v Ázii a po ústiach riek Amazon a Kongo tretí najväčší na svete.

Podľa Hussaina (2008) je rieka Ganga dlhá 2 525 km a rieka Brahmaputra 2 849 km. Celý systém má rozlohu 1 765 500 km², pričom povodie samotnej Gangy zaberá asi 62 %, povodie Brahmaputry 33 % a zvyšok pripadá na povodie Meghny (Agarwal, Singh 2007). Ganga má ešte pred sútokom s Brahmaputrou v blízkosti indickej Farakky úctyhodný prietok 12 034 m³/s,⁷⁵ Brahmaputra v blízkosti Baharudabadu (Bangladéš) dokonca 19 331 m³/s⁷⁶. Vodnatosť riek počas roka však výrazne kolíše, počas letného monzónu dosahujú maximá, ktoré môžu niekoľko násobne prevýšiť ich priemerný prietok. Napríklad v roku 1971 bol maximálny prietok Gangy pri Farakke odhadovaný na 70 500 m³/s (Agarwal, Singh 2007).

Na polostrove Predná India sú najvýznamnejšími riekami Mahánadí, Gódávári, Krišna a Kaveri. S výnimkou rieky Mahánadí pramenia v Západnom Gháte a tečú Dekanskou plošinou smerom na východ približne v rovnobežkovom smere. Vlievajú sa do Bengálskeho zálivu na Koromandelskom pobreží. To, že väčšina veľkých riek má túto orientáciu, je spôsobené sklonom Dekanskej plošiny smerom na východ.

Rieka Gódávári je dlhá 1 465 km (Hussain 2008) a v Polavaram v blízkosti východného pobrežia prietok približne 3 058 m³/s. Jej vodnatosť podobne ako u ďalších riek výrazne kolíše: v máji roku 1936 bol jej prietok v Polavaram iba 7 m³/s a naopak v júli roku 1907 na tomto mieste pretekalo až 34 606 m³/s (Agarwal, Singh 2007).

Len niekoľko desiatok kilometrov južnejšie od delty rieky Gódávári začína delta rieky Krišna, ktorá je dlhá 1 290 km (Hussain 2008) a jej povodie je približne 5-krát väčšie ako územie Slovenska. Od prameňa postupne priberá množstvo prítokov v meste Vijayawada má prietok približne 1 642 m³/s⁷⁷. Poslednou významnou riekou ústiacou do Bengálskeho zálivu je rieka Kaveri (765 km). Je to posvätná rieka, podobne ako Ganga a býva nazývaná aj *Ganga južnej Indie* (Hussain 2008). Rovnako ako predchádzajúce rieky pramení v Západnom Gháte, na svojom hornom toku vytvára

75

<http://webworld.unesco.org/water/ihp/db/shiklomanov/part%274/ASIA/India/2IN%60Ganga%20at%20Farakka.htm>

76

<http://webworld.unesco.org/water/ihp/db/shiklomanov/part%274/ASIA/Bangladesh/2BW%60Brahmaputra%20at%20Bahadurabad.htm>

77

<http://webworld.unesco.org/water/ihp/db/shiklomanov/part%274/ASIA/India/2IN%60Krishna%20at%20Vijayawada.htm>, 2014

viaceré vodopády a tiesňavy. Na rozdiel od ostatných riek sú v oblasti, ktorou preteká, zrážky rovnomernejšie rozložené. Prichádzajú v čase letného monzúnu, ako aj v čase jeho ústupu a tiež aj v čase zimného monzúnu, preto stav rieky natoľko nekolíše. Podobne ako Gódávári a Krišna v ústí vytvára deltu. Ostatné rieky prameniace v pohorí Západný Ghát sa vlievajú do spomínaných troch riek, prípadne tečú na západ. Vtedy sú však ich toky výrazne kratšie, pretože vzápätí ústia do Arabského mora.

Mahánadi má dĺžku približne 851 km (Agarwal, Singh 2007) a v mieste Kaimundi v blízkosti indického sídla Sonapur prietok $1\,883\text{ m}^3/\text{s}$ ⁷⁸. Je to jediná z väčších riek na polostrove Predná India, ktoré tečú na východ a zároveň neprenášajú v Západnom Gháte. Jej zdrojnicou vyviera v poslednom pramenisku – pohorí Satpura. V tejto oblasti začínajú aj niektoré pravostranné prítoky Gangy (Son, Čambal a ďalšie). Tiež tu prameniajú aj rieky Narmada a Tápti ústiace do Khambátskeho zálivu v Arabskom mori. Rieka Narmada je dlhá približne 1 300 km (Hussain 2008). Napriek jej dĺžke, priemerný prietok v porovnaní s ostatnými spomínanými riekami nemá až taký veľký, keďže v Garudeshware je odhadovaný na $1\,233\text{ m}^3/\text{s}$ ⁷⁹. Podobne je to aj s riekou Tápti tečúcou paralelne s Narmadou. Súvisí to aj s polohou oblasti, ktorou pretekajú, pretože tú monzún ovplyvňuje v oveľa menšej miere ako povodia riek Prednej Indie tečúcich na východ. Narmada má nápadne priamy tok s malým množstvom prítokov, takže jej povodie je v porovnaní s ostatnými väčšími riekami relatívne malé ($98\,800\text{ km}^2$, Hussain 2008). Veľkosť povodia aj priamosť toku možno vysvetliť tým, že Narmada a Tápti sledujú zlomovú líniu, ktorá oddeľuje hlavné kryhy Dekanskej plošiny naklonené rôznym smerom (Kunský, Málek, Vrána 1965).

Napriek tomu, že riečna sieť južnej Ázie je hustá, nachádzajú sa tu aj oblasti bez stálych riečnych tokov. Sú to predovšetkým suché oblasti na západe sledovaného územia – predovšetkým púšť Thár a suché územia v Balúčistane. Vodné toky, ktorú tadiaľto pretekajú, majú vodu spravidla iba koncom na jar, v Thárskej púšti iba počas letného monzúnu.

BOX 7 Jazero Lonar

Toto unikátne jazero ležiace v indickom štáte Maháráštra vzniklo pravdepodobne pred 52 000 rokmi (Sengupta, Bhandari, Watanabe 1997). Je jediným jazerom na svete, ktoré sa vytvorilo po dopade meteoritu na čadičový povrch. Priemer okrúhleho kráteru, na dne ktorého jazero vzniklo, je približne 1,8 km, obruba kráteru vystupuje do výšky až 40 m a hĺbka je 230-245 m. Jedinečnosť jazera spočíva v tom, že obsahuje slanú aj sladkú vodu a vytvorilo sa v ňom viacero čiasťkových ekosystémov (Malu 2002). Jazero je jedinou depresiou v regióne, takže je prostredníctvom malých vodných tokov, ktoré doňho ústia, ovplyvňované antropogénnou činnosťou (Antony 2010). Preto by mala byť venovaná zvýšená pozornosť jeho ochrane, aby ekosystémy, ktoré sa tu vytvorili, neboli znehodnotené.

78

<http://webworld.unesco.org/water/ihp/db/shiklomanov/part%274/ASIA/India/2IN%60Mahanadi%20at%20Kaimundi.htm>, 2014

79

<http://webworld.unesco.org/water/ihp/db/shiklomanov/part%274/ASIA/India/2IN%60Narmada%20at%20Garudeshwar.htm>, 2014

V južnej Ázii sa nachádza aj viacero jazier rôzneho pôvodu, ktoré sú rozlohou relatívne malé, avšak hlavne v súčasnej dobe predstavujú významné zdroje vody hlavne pri záplavách a suchách (Hussain 2008). Ich pôvod je rôzny – v Himalájach sa nachádzajú viaceré tektonické (Nainital, Bhimtal) a glaciálne jazerá (Tarn, Gangabal), na Malabárskom a Koromandelskom pobreží ležia jazerá, ktoré boli pôvodne zálivmi. Na Dekanskej plošine vzniklo kráterové jazero Lonar (box 7). Na veľkých riekach sú časté riečne jazerá, ktoré vznikajú predovšetkým na ich dolných tokoch, pri vytváraní meandrov alebo v deltách.

BOX 8 *Veľa vody, málo vody*

Povodne, ktoré sú dôsledkom cyklonálnych búrok v čase letného monzúnu, predstavujú veľkú hrozbu predovšetkým pre východnú časť južnej Ázie. Vodnatosť systému Ganga-Brahmaputra-Meghna spolu s nížinatým reliéfom jeho delty vytvárajú ideálne podmienky pre záplavy, ktoré územie každoročne postihujú. Len v Bangladéši je každoročne zaplavených 20 – 25 % územia, avšak stúpa počet veľkých povodní, ktoré zaplavujú viac ako polovicu krajiny. Záplavy sú spojené so zosuvom pôd a eróziou brehov riek, čo v nasledujúcich rokoch pravdepodobnosť ďalších povodní ešte zvyšuje. Odhaduje sa, že od roku 1870 do konca 20. storočia bola krajina zasiahnutá približne 170 takýmito katastrofami, pričom veľa z nich bolo spojených s obeťami na životoch. Rieky Ganga, Jamuna a Padma každoročne zaplavujú poľnohospodársku pôdu, často ničia cesty a železnice, sídla. Vzhľadom na rovinatý terén je ochrana pred povodňami ťažká, preto má krajina od roku 1970 vypracovaný systém včasného varovania obyvateľov (Faraque et al 2009).

Naproti tomu púšť Cholistan, ktorá je najväčšou púšťou Pakistanu, má vodných zdrojov výrazný nedostatok. Územie je už len minimálne ovplyvňované monzúnom, takže ročný úhrn zrážok predstavuje približne 100-200 mm. Púšťou nepretekajú žiadne trvalé vodné toky a väčšina podzemných vôd obsahuje vysoké percento solí, takže nie je použiteľná ani ako pitná voda, ani na poľnohospodárske účely. Situáciu sťažujú aj suchá, ktoré môžu trvať aj niekoľko rokov, v prípade, že sa monzún nedostaví (Faraque et al. 2009). Pakistanská vláda sa snaží vytvoriť v púšti betónové rezervoáry na dažďovú vodu, tzv. kunds, ktoré by slúžili obyvateľom žijúcim v tomto regióne ako zdroje vody. Okrem toho sa orientuje aj na projekt odsolovania podzemných vôd – v blízkosti výskumnej stanice Dinhar bol vybudovaný závod, v ktorom sú schopní obsah soli znížiť vo vode natoľko, že je použiteľná v domácnostiach. Jej cena ako pitnej vody je prijateľná, avšak je stále drahá pre poľnohospodárske účely (živočíšna výroba). Avšak vzhľadom na výborné slnečné podmienky v oblasti, uvažuje sa o využití solárnej energie na odsolovanie vôd.

Povrchové vodné zdroje v južnej Ázii sú často znečistené, preto významnú úlohu v zásobovaní obyvateľstva vodou zohrávajú podzemné vody. Značná časť obyvateľstva regiónu je závislá od podzemných vôd (v Indii približne 80 %, v Bangladéši až 95 %), pretože na rozdiel od riek, majú výrazne vyššiu kvalitu a sú často použiteľné bez úpravy. Ich zásoby v regióne sú veľké, takže sú ľahko využiteľné a aj oveľa menej podliehajú účinkom sucha ako povrchové vodné zdroje. Preľudnenosť regiónu však predstavuje environmentálnu hrozbu – napríklad v urbánnych priestoroch Bangladéšu, hlavne v Dháke a okolí za posledné roky výrazne poklesla hladina spodnej vody, čo spôsobilo vysychanie studní v priľahlých rurálnych oblastiach (Faraque et al. 2009).

3.2.3 Pôdy, rastlinný kryt, živočíšstvo

Južná Ázia sa vzhľadom na veľmi diferencované geologické, geomorfologické, podnebné a hydrologické podmienky vyznačuje aj veľkou pestrosťou pôdneho krytu. Na jej území možno pozorovať zonálnosť pôd, a to vertikálnu aj horizontálnu, avšak špecifické faktory často podmieňujú výskyt azonálnych pôd.

V zásade možno rozdeliť región podobne ako pri geologickom vývoji na tri časti – Dekanskú plošinu, Indogangskú nížinu a Himaláje s príľahlými pohoriami.

Červené pôdy sa vyskytujú v oblastiach, ktoré sú zasahované monzúnou. V čase monzúnu sú vláčne, v čase sucha ľahko vysychajú a stvrdnú. Sú bohaté na železo a hliník, avšak obsah dusíka, draslíka, vápnika a organických zložiek je nízky. Vyznačujú sa červenou farbou, ktorá vzniká pri oxidácii železa. Nie je však vždy pravidlom, tieto pôdy bývajú často červenohnedé, šedé, prípadne i čierne. Vyskytujú sa hlavne na plošinách kopcovitých oblastiach (Dekanská plošina s príľahlými pohoriami). Hoci tieto pôdy nie sú príliš úrodné, pestuje sa na nich ryža, cukrová trstina a kešu oriešky.

V tých častiach Dekanskej plošiny, kde je výrazné obdobie sucha, avšak obdobie dažďa má veľký úhrn zrážok, sa vyvinuli lateritové pôdy (Západný Ghát, južný Ásam, niektoré oblasti v južnej i centrálnej Indii). Je v nich málo humusu a preto sú málo úrodné. Kvôli veľkým nárazovým úhrnom zrážok dochádza k vymývaniu živín z nich. Často vyskytujú ako splavené laterity (Kunský, Málek, Vrána, 1965).

V povodiach riek sa vyvinuli vertisoly. Tieto pôdy majú schopnosť naberať vodu počas obdobia dažďov – napučievajú, avšak počas obdobia sucha stvrdnú a popraskajú a voda sa v nich „prepadáva“. Často vznikajú na vulkanitoch, v oblasti Dekanskej plošiny hlavne na čadičových príkrovoch. Sú hlboké, hlinité, čiernej farby a obsahujú dosť humusu, vápenatých látok, avšak menej fosforu. Sú úrodné, nazývajú sa aj regary a v južnej Ázii sa na nich zvyčajne pestuje bavlník. Vyskytujú sa hlavne v oblastiach, kde je obdobie sucha oveľa výraznejšie.

V tesnej blízkosti riek sa na alúviách vyvinuli najmladšie pôdy. Kvôli častým záplavám však obsahujú množstvo solí (predovšetkým v deltách riek). Ide predovšetkým o zasolené pôdy (solončaky). Ich veľký výskyt je v oblasti medzi Káthiávárskym polostrovom a ústím rieky Indus do mora, v tzv. Kačskom Rane (močiaroch) na indicko-pakistanskom pomedzí. Táto trávnatá oblasť ležiaca medzi Arabským morom a púšťou je v období dažďov zaplavovaná a močaristá, avšak v období sucha je to nehostinná pustatina, ktorá nemá poľnohospodársky význam, avšak je jedinečná svojou pestrosťou a množstvom endemitov.

V horách na severe a severozápade regiónu prevláda vertikálna zonalita pôd. Vzhľadom na výraznú geomorfologickú členitosť a vysokú nadmorskú výšku, ktorú pohoria dosahujú, sa pôdy vyskytujú iba do výšky 2000-3000 m n. m.. Ide predovšetkým o kambizeme a podzoly, vo vyšších polohách rankre a surové pôdy.

Úplne odlišný pôdny pokryv je v suchých oblastiach na západe územia (Thár, Balúčistan), kde prevažujú pôdy silne piesčité až piesky. V oblastiach, ktoré sú vlhkejšie, sa nachádzajú sivohnedé púšťové pôdy.

Vzhľadom na klimatické podmienky a vysokú preľudnenosť regiónu, veľká časť pôd v regióne trpí degradáciou. V oblasti Dekanskej plošiny a na dolnom toku rieky Gangy sú pôdy postihnuté vysokou vodnou eróziou, ktorá je extrémna hlavne v pohorí Západný Ghát. Stredná časť povodia Gangy od Saháranpuru až po Allahábad výrazne ovplyvňuje chemické znečistenie, vzhľadom na fakt, že ide o územie poľnohospodársky intenzívne využívané. V deltách riek sú pôdy veľmi zasolené.

S ohľadom na rôzne geomorfologické, klimatické aj pôdne podmienky sa v južnej Ázii vyvinul veľmi pestrý vegetačný kryt s bohatou druhovou skladbou. V zásade ho možno rozdeliť na dve oblasti – holarktickú a paleotropickú (Kunský, Málek, Vrána 1965).

Menšiu časť územia zaberá holarktická oblasť, ktorá sa rozprestiera v oblasti horskej obruby južnej Ázie a na západe v púšti Thár a Balúčistan. Delí sa na tri časti, pričom každá z nich má určité špecifiká. Východná časť Himaláji je čínsko-japonská podoblasť, západná časť Himaláji euro-sibírska podoblasť a suché západné oblasti patria do podoblasti severoafricko-indickej. Už samotné názvy podoblastí vypovedajú o charaktere rastlínstva. Suché oblasti Thárskej púšte a Balúčistanu majú na niektorých miestach charakter púšte, avšak skôr prevláda polopúšť, s odolnými trávami, krovínami, prípadne nízkymi stromami (dub – *Quercus ilex*, nížka borovica – *Pinus gerardiana*). Vo vlhkejších častiach Balúčistanu sa vyskytujú akácie a oleandre.

V Himalájach rastú rozsiahle subtropické vlhké lesy. Sú to lesy veľmi bohaté na druhy a dosahujú aj veľké vertikálne rozpätie (až do výšky 3500 m n. m.). V stromovom poschodí sa vyskytujú viaceré druhy dubov, napr. stálezelené *Quercus semicarpifolia*, *Quercus dilatata*, *Quercus incana*. Domov tu majú aj pagaštan indický – *Aesculus indica*, rododendron stromový – *Rhododendron arboreum*, magnólie, javory, škoricovníky. Popri listnatých druhoch a hlavne v západnej časti Himaláji sa vyskytujú ihličnaté druhy drevín, napr. jedľa, borovica, smrek, ale aj rohovec – *Podocarpus* a kryptoméria – *Cryptomeria*, na západe územia rastú rozsiahle subtropické borovicové lesy Himaláji. Na náveterných južných a juhovýchodných svahoch (severovýchodná India), ktoré počas roka dostávajú vysoký úhrn zrážok, sú hlavne rododendrony porastené mnohými epifytami z machorastov a papraďorastov. (Plesník, Zatkalík 1992).

Väčšia časť územia prináleží do paleotropickej oblasti, indoafrickej podoblasti. Najväčšiu časť krajiny v minulosti pokrývali suché opadavé tropické lesy, ktoré pokrývali nížinatú oblasť stredného toku rieky Gangy a takmer celý polostrov Predná India. Výnimku tvorila iba centrálna oblasť Dekanskej plošiny, kde sa nachádzali savany. V súčasnosti je veľká časť územia odlesnená a poľnohospodársky využívaná. Savany tiež v súčasnosti zaberajú väčšiu plochu, prirodzene sa vyskytujú aj východne od Thárskej púšte. Západné pobrežie Prednej Indie, predovšetkým západné úbočia Západného Ghátu pokrývajú tropické dažďové vždyzelené a čiastočne opadavé lesy.

Podobné lesy pokrývajú aj severozápadnú pobrežnú oblasť Bengálskeho zálivu, teda miesta, kde letný monzún prichádza najskôr. Oblasti popri rieke Gange, kde monzún prichádza neskôr, sú pokryté vlhkými tropickými opadavými monzúnovými lesmi. Tie postupne v závislosti od úhrnu zrážok, ktoré sa územiu dostáva, prechádzajú do vyššie spomínaných suchých tropických opadavých monzúnových lesov.

V tropických monzúnových lesoch sú výrazne zastúpené liany, epifyty, predovšetkým papraďorasty, hojne sa vyskytuje bambus, ktorý je v južnej Ázii zastúpený desiatkami druhov. Tropické monzúnové lesy tvoria výrazný vegetačný stupeň aj v pohorí Šivalik, kde stúpajú až do výšky 2800-3000 m n. m.. Tropické monzúnové lesy sú hospodársky významné, pretože sa v nich vyskytujú dreviny produkujúce mnohé cenené druhy dreva (santal – *Santalum album*, teak – *Tectona grandis*, biela limba – *Terminalia*, gáfrovník – *Camphora*).

Savany predstavujú rozsiahle porasty rôznych tráv, ktoré sa však veľmi líšia počas obdobia sucha a dažďov. V období sucha sú často vyprahnuté a monotónne, v období dažďov sa zazelenajú a zakvitnú. Deltý riek, ako aj brehy v blízkosti ich ústí bývajú často porastené mangrovmi. Južná Ázia je domovom mnohých hospodársky významných rastlín, ako napr. bavlny, cukrovej trstiny, čajovníka ako aj niektorých korenín ako napríklad čierneho korenia alebo zázvoru (Kunský, Málek, Vrána 1965). Vyššie spomínaný bambus, ktorý je v južnej Ázii hojne rozšírený, má spolu s palmou arekovou, palmou kokosovou veľký hospodársky význam.

Podobne ako rastlinstvo, aj živočíšstvo je veľmi pestré. Takmer celé územie patrí do indomalajskej zoogeografickej oblasti, ktorá sa delí na podoblasť indickú ležiacu západne od delty rieky Gangy a podoblasť barsko-čínsku, ktorá leží východne. Fauna horskej obruby, podobne ako jej flóra, patria do paleoarktickej oblasti.

Pre južnú Áziu sú typické niektoré druhy živočíchov ako úzkonosé opice, veľké množstvo párnokopytníkov (napr. antilopa jeleňovitá – *Antilopa Cervicapra*, jednorohý nosorožec indický – *Rhinoceros unicornis* alebo slon indický – *Elephas maximus*). Z dravcov sa vyskytuje gepard na suchom západe, na východe územia žije vzácny tiger (džungľový) bengálsky – *Panthera tigris tigris*, v Himalájach snežný leopard – *Panthera uncia*. Hlavne na severe centrálnej Indie žije vlk, na severozápade územia nájdeme šakala, v Prednej Indii hyenu. Pre južnú Áziu je typické množstvo druhov plazov, predovšetkým hadov, z ktorých mnohé sú jedovaté. Žije tu aj veľké množstvo vtáctva, pričom predovšetkým pre Prednú Indiu sú charakteristické pávy.

Úlohy a zadania:

- Vytvorte schému základných štruktúrotvorných prvkov geologickej stavby južnej Ázie a zhodnoťte ich význam pre región.
- Pomocou vlastného blokdiagramu vysvetlite režim monzúnovej klímy, ktorý determinuje prírodné špecifiká južnej Ázie.
- Zostavte pojmovú mapu 19 termínov súvisiacich s prírodnou charakteristikou krajiny južnej Ázie a vysvetlite väzby medzi nimi.

3.3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA JUŽNEJ ÁZIE

Na utváranie charakteru južnej Ázie mala spočiatku vplyv jej prírodná izolovanosť od okolia, no s postupom času prevládal čoraz viac vplyv rôznych invázií zvonka. Vplyvy prichádzali z pevniny aj od oceánu a zanechali na regióne nezmazateľnú stopu. Hoci je civilizácia aj kultúra južnej Ázie jedinečná, nájdeme v nej mnoho prvkov, ktoré sem boli prinesené a ktoré sú typické skôr pre iné civilizácie.

3.3.1 Počiatky osídlenia a prvé civilizácie, počiatky hinduizmu

Územie južnej Ázie bolo odpradáвна osídlené, čo predurčovali vhodné prírodné podmienky – pravidelné zrážky, veľké rieky a úrodné pôdy. Nálezy dokladajúce trvalé osídlenie pochádzajú už z doby kamennej, približne 6000 rokov p. n. l. existovali sídla v Balúčistane, kde ich obyvatelia chovali dobytok. Do tohto obdobia možno stanoviť aj prvé počiatky roľníctva. Mnohé z nálezov z doby kamennej pochádzajú z oblastí, ktoré neskôr neboli centrami veľkých ríš – krajina medzi Udajpurom a Džajpurom (indický Rádžastan), údolie rieky Narmady, východné úbočia Západného Ghátu, oblasť medzi riekou Krišna a jej prítokom Tungahabhadra (centrum indického štátu Karnáta), či juhovýchodného pobrežia Prednej Indie alebo plató Chota Nagpur vo severovýchodnej Indii (Kulke, Rozhermund 2010). Nálezy z Rádžastanu a Balúčistanu sú dôkazom, že v minulosti bola v spomínaných oblastiach príjemnejšia a vlhkejšia klíma, ktorá umožňovala pestovanie poľnohospodárskych produktov, napríklad už aj obilia. Podľa paleobotanických nálezov je zrejmé, že úhrn zrážok bol v celom regióne ešte v 3. tisícročí p. n. l. vyšší ako v súčasnosti, čo umožňovalo rozvoj osídlenia aj v tých oblastiach, ktoré sú v súčasnosti menej husto osídlené.

V tomto období sa postupne rozvíjala civilizácia v povodí rieky Indus a jej prítokov. Tiež je nazývaná aj ako Harappská kultúra. Je to staroveká kultúra, ktorá je označovaná ako prvá mestská kultúra na Indickom subkontinente. Územie jej rozšírenia zasahovalo z veľkej časti do oblasti dnešného Pandžábu (pakistanského aj indického), ale aj do ďalších regiónov severozápadnej Indie (predovšetkým štáty Harijána, Rádžastán, Gudžarát) a Pakistanu (Sindh, Pandžáb, ale aj Balučistán). Táto civilizácia sa vyznačovala vyspelými organizovanými mestami, v ktorých bola zjavná plánovaná výstavba. Uličná sieť bola pravouhlá, rovnako ako budovy, často s nádvoriami. Domy boli budované z pálených tehál, boli vybavené kúpeľňami, skladmi pre potraviny a mnohé studňou (Strnad 2003). Mestá mali kanalizáciu, kúpele s rituálnymi bazénmi. (Gurňák 2013) Zvyčajne na ich západnej strane sa nachádzala opevnená citadela. Harappská kultúra sa vyznačovala vyspelým poľnohospodárstvom, ktoré dokázalo nasýtiť nielen vidiecke obyvateľstvo, ale aj obyvateľstvo miest. Na úrodných naplaveninách riek pestovali obilie (pšenicu, jačmeň; ryža tu v tomto období ešte nebola rozšírená) strukoviny, ale aj technické plodiny ako bavlník a ľan. Domestikované boli vodné byvoly, chovali sa ovce a a kozy, rozšírené bolo včelárstvo.

V obdobiach sucha sa využívala sieť kanálov. Poľnohospodárske produkty spracovávali rôzne remeslá, ktoré boli na vysokej úrovni (výroba textílií, keramiky, šperkov, rôznych nástrojov).

Svoje vrcholné obdobie Harappská kultúra zažívala v období 2600-1800 p. n. l., ktoré sa nazýva aj obdobím prvej urbanizácie. V údolí Indu vyrástla celá sieť miest, z ktorých najvýznamnejšie bolo Harappa (v Pandžábe) a Mohendžodaro (v Sindhu), významný bol aj prístav na Káthiávárskom polostrove – Lóthal. Na vtedajšiu dobu to boli veľké sídla – počet obyvateľov mesta Harappa je odhadovaný na 23 000 a mesta Mohendžodaro na cca 40 000 obyvateľov⁸⁰. Druhé zo spomínaných miest patrilo medzi najväčšie mestá starého sveta⁸¹. Prekvital obchod s drahými kameňmi, drevom, zlatom, remeselnými výrobkami. Harappská kultúra už mala aj svoje písmo, ktoré sa dodnes nepodarilo rozlúštiť.

Úpadok Harappskej kultúry postupne nastal v období 1800-1300 p. n. l.. Spočiatku sa predpokladalo, že dôvod úpadku bol príchod Árjov zo severovýchodu, no novšie výskumy preukázali, že pravdepodobnejšou príčinou boli klimatické zmeny (Giosan et al 2012). Túto teóriu podopiera aj fakt, že množstvo pozostatkov miest Harappskej kultúry sa nachádza v púštnych oblastiach a ďaleko od vodných tokov. Ubúdanie zrážok a suchá klíma pravdepodobne prinútili obyvateľstvo postupne opustiť domovy a vydať sa smerom na východ, kde boli oblasti viac ovplyvnené monzúnom.

Árjovia, ktorí prišli v druhom tisícročí p. n. l. do južnej Ázie, postupne splynuli s obyvateľstvom žijúcim v regióne a prešli z polokočovního spôsobu života na usadnutý poľnohospodársky. Ich osídlenie malo spočiatku ťažisko v dnešnom Pandžábe, tzv. päťriečí Indu, no postupne sa rozširovalo čoraz viac na východ do povodia riek Jamuna a Ganga (celé územie sa nazývalo Árjávarta). Toto obdobie má aj pre súčasnú južnú Áziu obrovský význam, pretože v ňom boli položené základy kastového systému a hinduistického náboženstva. Obyvateľstvo sa delilo na brahmanov, kšatriov, vajšiov a šúdrov (pozri kap. 3.4.2, box 11), no pôvodné národy zo systému vyčlenila a považovala ich za „nečisté“ (Kulke, Rothermund 2010). Brahmani (kňazi) – najvyššia trieda, prostredníctvom náboženstva a jeho rituálov veľmi rýchlo získali moc a veľký vplyv. Toto obdobie nazývame védské (datované približne 1600/1500-500 p. n. l.), pretože je známe z rozsiahlych záznamov – tzv. véd., z ktorých najstaršia a najposvätejšia Rigvéda vznikla pravdepodobne v polovici 2. tisícročia p. n. l. (Kulke, Rothermund 2010). Védy – „posvätné znalosti“ boli krátko po ich vzniku prijaté ako božie zjavenia, a preto ich nebolo možné zmeniť. V kňazských rodinách boli ústnym spôsobom neuveriteľne presne tradované až do čias, kedy boli zapísané, čo bolo často aj o niekoľko storočí neskôr. V čase vzniku véd už bol rozšírený aj jazyk sanskrit (klasický jazyk brahmanov) a prákrit (jazyk nižších tried).

⁸⁰ Pozostatky mesta Mohendžodaro sú zapísané v zozname svetového dedičstva UNESCO

⁸¹ <http://whc.unesco.org/en/list/138>

Védská kultúra bola, na rozdiel od harappskej, vidiecka, mestských sídiel bolo málo. Boli to skôr usadlosti vládnucej triedy bez opevnenia, domy sa stavali z hlíny a prútia, pretože pálené tehly sa zatiaľ nepoužívali. Avšak hrnčiarstvo bolo na vysokej úrovni, niektoré nádoby sa až do súčasnosti vyrábajú v rovnakej forme ako v minulosti. Hovädzí dobytok bol už v tomto období chránený – kravy pre mlieko a voly ako ťažné zvieratá pri obrábaní pôdy.

3.3.2 Veľké ríše staroveku – vznik budhizmu a džinizmu

V neskoršom védskom období sa začali utvárať menšie kráľovstvá – Džanapady, z ktorých približne v 6. stor. p. n. l. vzniklo 16 väčších Mahádžanapadov. Ich rozvoj súvisel s rozvojom prvých miest v údolí strednej Gangy. Mahádžanapady sa rozprestierali predovšetkým v poriečí Gangy a jej prítoku Jamuny, ale zasahovali aj na územie dnešného Pakistanu a na východ do dnešného indického štátu Bihár. V porovnaní s védskou kultúrou sa vyznačovali vyspelejšou architektúrou, pri výstavbe sa používali pálené tehly, mestá bývali plánovito stavané, opevnené múrmi a niekedy aj vodnou priekopou. Významnou pamiatkou z tohto obdobia sú pozostatky mesta Kausambi (v blízkosti súčasného indického mesta Allahábad). Z tohto dôvodu sa toto obdobie nazýva aj obdobím druhej urbanizácie. Na konci obdobia Mahádžanapadov už obyvatelia určite používali mince ako platidlo, čo svedčí o rozvinutom obchode. Na vysokej úrovni boli remeslá. Klimatické zmeny, ktoré sa vyznačovali vyšším úhrnom zrážok, viedli k rozvoju pestovania ryže.

Nie všetky kráľovstvá boli rovnako vyspelé, dominanciu postupne získavali kráľovstvá Kosala (centrálna a východná časť štátu Uttarpradéš), Vatsa (s hlavným mestom Kausambi) a hlavne Magadha, ktoré sa rozprestieralo na území južnej časti dnešného indického štátu Bihár a v časti Západného Bengálska. Z Magadhy sa postupne stala vedúca sila starovekej Indie. Dôvodom mohli byť aj ložiská železnej rudy v oblasti Chota-Nagpur na hranici súčasných štátov Bihár a Urísa, ktoré predurčovali používanie kvalitnejších železných nástrojov v poľnohospodárstve a pri výrobe zbraní. Vláda magadhského kráľa Bimbisaru sa vyznačovala expanzívnu politikou, vďaka ktorej sa mu postupne podarilo (mierovou i násilnou cestou) ovládnuť veľkú časť indického subkontinentu a získať kontrolu nad obchodom v povodí Gangy, ale aj na časti východného pobrežia.

Obdobie Mahádžanapadov je pre južnú Indiu dôležité z toho hľadiska, že počas jeho trvania sa zrodili ďalšie veľké náboženstvá – budhizmus⁸² (pozri kap. 1.2) a džinizmus⁸³. V prvej fáze boli opozitom voči kastovému systému, ktorý sa vyvinul vo védskom období, no neskôr sa postupne vyvinula viera v znovuzrodenie a karmickú odplatu. Od čias vzniku budhizmu až do súčasnosti na území Indie, ale aj Nepálu

⁸² Zakladateľ budhizmu Siddhárta Gautama – Budha žil v období 527-483 p. n. l.

⁸³ Zakladateľ džinizmu Mahavira žil v období 599-527 p. n. l.

(Tibetu a ďalších krajín, kde sa budhizmus rozšíril) sa dochovali významné stavby, tzv. stúpy. Boli budované predovšetkým na miestach, ktoré súviseli so životom Budhu⁸⁴ a dodnes majú silný náboženský a filozofický význam.

Južná Ázia v období magadhského vzostupu zažívala strety aj s ďalšími kultúrami. Územie dnešného Pakistanu bolo ako satrapia⁸⁵ anektované Perzskom ríšou (vláda Achajmenovcov 6.-4. stor. p. n. l.), následne sa zo severozápadu v r. 326 p. n. l. až k hraniciam Magadhy dostal Alexander Veľký Macedónsky, keď pri svojej výprave do severnej Indie prekročil rieku Indus (Banerjee, Stöber 2012).

Okolo roku 320 p. n. l. sa dostala v Magadhe k moci dynastia Maurjov. Z nich najvýznamnejší bol Ašóka, ktorý viedol expanzívnu politiku a podarilo sa mu ovládnuť takmer celú južnú Áziu. Za jeho vlády územný rozmach zažíval aj budhizmus. Príčinou bolo obrátenie Ašóku na budhizmus (261 p. n. l.) po krvavom dobytí Kalingy⁸⁶ a misionárska činnosť – do oblasti južnej Indie (aj na ostrov Cejlón), ale aj na západ do Baktrie a Gandhára⁸⁷ vyslal budhistických misionárov a dal vytesať množstvo budhistických skalných nápisov.

Vláda dynastie Maurjov trvala približne až do 2. storočia p. n. l., kedy ju nahradili ďalšie dynastie, z ktorých najvýznamnejšia bola dynastia Guptovcov (320-720 n. l.). Obdobie jej vlády býva často označované ako zlatý vek starovekej Indie, pretože sa vo veľkom rozvíjala veda – matematika, astronómia, filozofia, ale aj jazyk a literatúra, náboženstvo a umenie. Dodnes sa zachovali významné stavby, z ktorých jedna z najznámejších je chrám Mahábódhi v Bódhgaji⁸⁸. Ďalšou významnou pamiatkou sú maľby a sochy v jaskynnom komplexe v Adžante (box 9). Vyspelosť ríše bola očividná, možno ju porovnať s vyspelosťou Rímskej ríše. Jadro ríše ležalo v strednom poriečí Gangy (dnešné štáty Uttarpradéš a Bihár), avšak v období svojho najväčšieho územného rozmachu sa rozprestierala aj na území dnešného Bangladéša a východnej Indie a na západe kontrolovala oblasti až po rieku Indus. Vďaka pripojeniu územia dynastie Vakataka v centrálnej Indii počas vlády Čandraguptu II. sa územie ríše

⁸⁴ Prvé stúpy existovali v južnej Ázii ešte v období pred životom Budhu. Slúžili na ukladanie pozostatkov zosnulých. Keď Budha zomrel, jeho popol bol rozdelený na niekoľko častí, nad ktorými boli vybudované stúpy (Werner 2002). Najstaršia z budhistických stúp je stúpa v Sanči v indickom štáte Madhjadpradéš, ktorá je v súčasnosti zapísaná do svetového zoznamu UNESCO (<http://whc.unesco.org/en/list/524>). Údajne jediným dodnes zachovaným telesným pozostatkom Budhu je jeho zub, ktorý bol v dávnej minulosti prenesený na Cejlón a uctievaný ako najvzácnejšia relikvia. Miestom momentálneho uloženia Budhovho zubu je už niekoľko storočí chrám v meste Kandy.

⁸⁵ Názov základnej administratívnej jednotky v perzskej ríši Achaimenovcov, ale aj ríše Alexandra Veľkého.

⁸⁶ Kalinga bolo staroveké kráľovstvo na východnom pobreží Indie na území dnešného štátu Urísa.

⁸⁷ Baktria je územie dnešného severného Afganistanu a Gandhára oblasť severného Pakistanu a východného Afganistanu.

⁸⁸ Bódhgaja je významné pútnické miesto budhizmu v indickom štáte Bihár

dynastie Guptov rozprestieralo smerom na juh až po rieku Krišna (Kulke, Rothermund 2010). Guptovská ríša začala postupne upadať približne od druhej polovice 5. storočia. Príčinou bola jej veľkosť (tak veľké územie sa ťažko spravovalo), časté nepriateľské vpády zvonka (predovšetkým kočovných Hunov zo strednej Ázie) a v neposlednom rade aj schopnosti panovníkov, z ktorých už žiadny nedosiahol väčší význam.

BOX 9 Jaskynný komplex v Adžante

Adžanta je malé indické mesto v štáte Maháráštra. Jaskynný komplex tvorí 29 jaskýň, ktoré však nevytvorila príroda, ale boli od 2. storočia p. n. l. postupne hĺbené do vulkanických hornín Dekanskej plošiny. Jaskyne sú bohato zdobené malbami a sochami popisujúcimi život Budhu. V súčasnosti je jaskynný komplex zaradený do zoznamu svetového dedičstva UNESCO (<http://whc.unesco.org/en/list/>)

Oblasti na juhu polostrova Predná India boli tiež ovplyvňované severnými ríšami, napriek tomu, že nie vždy boli ich súčasťou. Obyvateľstvo tu až dodnes hovorí drávidskými jazykmi, avšak zo severu sem prenikal sanskrit a tiež aj hinduizmus. Významnými štátnymi útvarmi, ktoré tu existovali, boli ríše medzi sebou súperiacich tamilských dynastií Čóla, Pándja a Čéra, ktoré sa však na rozdiel od severských ríš udržali až do 2. tisícročia n. l.. Ostrov Cejlón bol od 5. storočia p. n. l. kolonizovaný Sinhálcami, ktorí sem prišli z južnej Indie a za vlády Ašóku sem prenikol prostredníctvom Ašókových misionárov budhizmus. Prvý významnejší štátny útvar tu vznikol až v 5. storočí n. l. (Haywood et al 1998).

3.3.3 Stredoveká južná Ázia – šírenie islamu

Pre južnú Áziu toto obdobie znamenalo predovšetkým príchod nového veľkého náboženstva – islamu, ktorý na jej územie začal prenikať zo západu približne v 8. storočí. Šírenie islamskej moci a náboženstva viedlo (až do súčasnosti) nielen ku kultúrnemu a sociálnemu, ale aj politickému napätiu v regióne (Kulke, Rothermund 2010).

Islam do južnej Ázie priniesli Arabi, ktorí si začiatkom 8. storočia podrobili Sindh (juhovýchod Pakistanu) a Multán (oblasť Pandžábu). V tom čase na území severnej Indie a Pakistanu existovali viaceré kráľovstvá (napr. Harša), ktoré mali v podstate len regionálny význam. Arabi boli v porovnaní s hinduistickým a budhistickým obyvateľstvom južnej Ázie oveľa lepšie vojensky organizovaní a vyzbrojení, čo im uľahčovalo postup. Spočiatku uskutočňovali hlavne pustošivé výboje, pri ktorých vylupovali bohato zdobené hinduistické chrámy, no postupne na dobytých územiach zakladali emiráty, v ktorých šíрили moslimskú vieru. Najčastejšie konvertovali hinduisti z najnižších kást, ktorí v islame videli možnosť vyslobodenia z neľahkého života.

Napriek tomu zostalo postavenie hinduizmu na indickom polostrove veľmi silné. Avšak vpády Arabov takmer vyhladili budhizmus⁸⁹, ktorý sa vo významnej miere zachoval iba na Cejlóne a v horských oblastiach južnej Ázie, o ktoré Arabi zatiaľ nejavili záujem. Jedným z významných moslimských dobyvateľov a panovníkov bol Mahmúd z Ghazny (971-1030), ktorému sa podarilo dobyť severnú Indiu a podriaďiť ju moslimskej ríši Ghaznovcov s centrom na území dnešného Afganistanu. Táto ríša však na sklonku 12. storočia podľahla Ghórskej ríši (vládca Mohamed z Ghóru), na troskách ktorej vzápätí v roku 1206 vznikol na jej indických územiach nezávislý Dillíjský sultanát, založený tureckým generálom Ajbakom⁹⁰. Dillíjsky sultanát sa postupne rozširoval smerom na juh, pričom zahŕňal aj územie Dekanskej plošiny. V čase najväčšieho územného rozmachu zahŕňal celé územie južnej Ázie s výnimkou himalájskej obruby, Balúčistanu, najjužnejšej časti polostrova Predná India a ostrova Cejlón. Na konci 14. storočia sa však v tejto oblasti Dekanskej plošiny odtrhol Bahmanský sultanát, ktorý sa neskôr rozpadol na menšie sultanáty. Ďalšie šírenie islamu smerom na juh zastavila čoraz viac silnejúca ríša Vidžajanagara v južnej časti polostrova Predná India, ktorá od moslimov preberala vojenské skúsenosti a mala vybudovanú silnú armádu. Ani Dillíjský sultanát si neudržal celé svoje územie, v polovici 15. storočia ovládal už iba malé územie okolo Dillí. Úpadok sultanátov bol spôsobený aj ich častými výbojmi a budovaním veľkej armády, čo finančne krajinu vyčerpávalo. Nemalý význam mali i opakované vpády kočovníkov zo strednej Ázie (v 13. storočí Mongoli, koncom 14. storočia Tamerlán). Finančný deficit sa panovníci snažili kompenzovať stále sa zvyšujúcimi daňami, čo vyvolávalo množstvo revolt (napríklad počas vlády dynastie Tughlaq v 14. stor.).

3.3.4 Počiatky novoveku – éra Mogulov a silnejúci vplyv Európanov

Napriek tomu, že Dillíjský sultanát na prelome 15. a 16. storočia znovu nadobudol časť svojich území v severnej Indii, jeho existencia už nemala dlhé trvanie. Zo severozápadu z oblasti Kábulu v dnešnom Afganistane uskutočňoval do severnej Indie výboje transoxanský⁹¹ princ Bábur, ktorého pôvod siahla z matkinej strany k mongolskému dobyvateľovi Džingischánovi (Marshall 1993, Pletcher 2010). V roku 1526 si podmanil Dillíjský sultanát a položil základy Mogulskej ríše. Mogulská ríša postupne absorbovala ďalšie moslimské dynastie, ktorých územia sa rozkladali

⁸⁹ Budhizmus bol v južnej Ázii v období arabských vpádov v podstate na ústupe, avšak ničivý úder preňho znamenalo strata budhistickej kláštornej univerzity v Nalande (v štáte Bihár), ktorú v roku 1199 zničili ghórske vojská (Haywood et al 1998).

⁹⁰ Khut-ud-Dín Ajbak bol pôvodne otrok tureckého (turkického) pôvodu a do pozície generála sa vypracoval na základe svojich schopností. Dynastia Muizzí, ktorú založil, sa preto niekedy nazýva „otrocká“.

⁹¹ Transoxania – „krajina za Amudarjou“ – staroveký názov pre časť strednej Ázie v oblasti dnešného Uzbekistanu, Tadžikistanu a južného Kazachstanu

v Bengálsku, Kašmíre, Gudžaráte a v oblasti Dekanskej plošiny (Ruthven, Nanji 2004) a stala sa tak na niekoľko storočí vedúcou silou v oblasti dnešného Afganistanu, Pakistanu aj Indie. Najväčší územný rozsah dosahovala počas vlády Akbara I. Veľkého (2. polovica 16. storočia), ktorý bol Báburomým pravnukom. Moguli boli až na výnimky pomerne tolerantní voči iným náboženstvám, počas ich vlády sa ďalej rozvíjali hinduizmus, budhizmus, džinizmus, dokonca vzniklo ďalšie významné náboženstvo v súčasnosti rozšírené predovšetkým v indickom Pandžábe – sikhizmus. Krajina zažívala hospodársky rozmach, ale tiež spoločenské reformy. Mala vyspelé poľnohospodárstvo, ktoré dorábalo rôzne tržné plodiny (indigo, bavlna, cukor, ópium, čierne korenie a neskôr aj tabak). Tiež na vysokej úrovni boli remeslá, predovšetkým výroba textílií a spracovanie železa. Vláda Mogulov bola centralizovaná, no dokázala spojiť pomerne rôznorodé provincie – mnohé pôvodne samostatné kráľovstvá. Na tieto účely využívala nielen vojenskú silu, ale aj sobáše medzi dynastiami. Mogulská armáda bola dobre vyzbrojená a organizovaná a mala približne milión vojakov (Haywood et al 1998). Moguli mali veľký vplyv aj na vtedajšie umenie a architektúru – architektonické pamiatky z tohto obdobia do súčasnosti nachádzame po celej Indii, Afganistane, Pakistane aj v Bangladéši. Medzi najvýznamnejšie patria Tádž Mahál v Agre, ktorý bol pôvodne postavený ako mauzóleum, pevnosti v Agre, Dillí, Láhaure, mnohé paláce, hrobky a veľa ďalších pamiatok. Viaceré z nich sú súčasťou zoznamu svetového dedičstva UNESCO⁹². Počas Mogulského obdobia nastal rozvoj literatúry, výtvarného umenia i hudby.

V tomto období už do južnej Ázie prichádzali Európania. Morská cesta do Indie bola pre nich známa od roku 1498, kedy sa v Kalikate (dnešný Kozhikkod v štáte Kérala) vylodil Portugalec Vasco de Gama. Južná Ázia bola pre Európanov zaujímavá pre kvalitný hodváb, bavlnu, koreniny a rôzne farbivá, preto sa s ňou snažili udržať obchodné styky. Už začiatkom 16. storočia získali Portugalci obchodné stanice v Goe a ďalej v Damane a Diu (Khambátsky záliv), obchodné vzťahy s Európanmi postupne naberali na význame aj intenzite. Do južnej Ázie postupne prichádzali aj Holanďania, Francúzi a Briti, avšak zatiaľ sa držali na pobreží. Ríša Mogulov počas vlády Akbarovho vnuka Aurangzéba (2. polovica 17. storočia, začiatok 18. storočia) dosiahla obrovský územný rozsah, avšak zároveň v nej začali narastať rôzne nepokoje. Príčinou bol jeho pokus o násilnú islamizáciu všetkých obyvateľov Mogulskej ríše a snaha vytvoriť z nej štát na čisto moslimských základoch (Strnad 2003). Nariadil ničenie hinduistických chrámov a zároveň založil moslimské školy, kde mohli mladí moslimovia študovať islamské právo šaría (Ruthven, Nanji 2004). Zároveň stupňoval finančné požiadavky na obyvateľstvo novými daňami, krajinu vyčerpávali jeho dobyvačné výpravy. Preto je pochopiteľné, že sa počas jeho vlády množili vzbury a povstania. Najvýznamnejší Aurangzébovi odporcovia boli Maráthovia a tiež Rádžputanci – národy, ktoré sídlili v centrálnej Indii; znepriatelil si aj Sikhov.

⁹² Patria medzi ne napr. Tádž Mahal, pevnosti v Agre, Dillí, Láhaure, Humájúnova hrobka v Naí Dillí, alebo mesto Fatehpur Sikrí v štáte Uttarpradéš.

Na začiatku 18. storočia už bola ríša vnútornými nepokojmi značne oslabená. To postupne využili Európania a ich obchodné stanice na pobreží sa stali základňami koloniálnych výbojov (Honzák, Pečenka 1994). V 18. storočí bola južná Ázia sužovaná mnohými nepokojmi a bojmi medzi upadajúcou a slabnúcou Mogulskou ríšou a Maráthmi (vznik Maráthského zväzu), Peržanmi (dobytie Karnalu a Dillí), Sikhami (vznik Sikhského štátu v Pandžábe) a samozrejme Európanmi, ktorí ťažili z vnútorných rozbrojov v krajine. Stále viac silnel vplyv Francúzov, Holanďanov a Britov, ktorí už mali v južnej Ázii pobočky svojich Východoindických spoločností.⁹³ Hlavne Briti posilňovali svoje postavenie v regióne a po vyriešení mocenských sporov s Francúzskom, postupne ovládali stále väčšie a väčšie územie. Mogulská ríša nedokázala odolávať stále silnejšiemu náporu z rôznych strán a do polovice 19. storočia postupne zanikla.

3.3.5 Britská koloniálna nadvláda

Britské koloniálne územie sa v južnej Ázii postupne rozširovalo z pobrežia do vnútrozemia. Za zlom sa považuje porážka indických vojsk v bitke pri Palásí v r. 1757, ktorá otvorila Britom cestu k ovládnutiu Bengálska. Na konci 18. storočia už Britom patrili územia v dnešnom Bangladéši, takmer celá Gangská nížina, východné pobrežie Prednej Indie ako aj jej územie južne od 15° rovnobežky s výnimkou vnútrozemského Maisúrskeho kráľovstva. Ďalšie územia získavali počas 19. storočia, okrem iného od Holanďanov prevzali Cejlón. V polovici 19. storočia bola ešte južná Ázia zmesou koloniálnych území a tradičných domácich krajín (De Blij, Muller 2010), no na jeho konci Briti ovládali takmer celý región – dnešné štáty Pakistan, India, Bangladéš a Srí Lanku (Ruthven, Nanji 2004). Výnimku tvorili iba Nepál a Bhután, ktoré odolali britskému náporu a udržali si svoje nezávislé postavenie, hoci súhlasili so svojim čiastočným podriadením sa britskej zahraničnej politike. Územie Indie sa po porážke veľkého povstania v r. 1858 stalo britskou korunnou kolóniou a britskí panovníci od roku 1876 zároveň získavali titul indických cisárov.

Briti na ovládanom území uplatňovali spôsob vládnutia v zmysle „divide et impera“ – rozdeľuj a panuj, čo znamenalo, že v podstate ponechali územie rozdelené na dve kategórie území. Najbohatšie a strategicky významné územia podliehali priamej britskej správe a zvyšné, zväčša územne rozdrobené menšie územné celky zostali pod vládou miestnych panovníkov, ktorí však tiež podliehali tiež britskej korune. Briti zmenili právny systém, ktorý dovtedy sledoval islamské právo ako aj spôsob výberu daní a prispôbili ho európskemu systému. Mnohé zo zmien, ktoré sa snažili

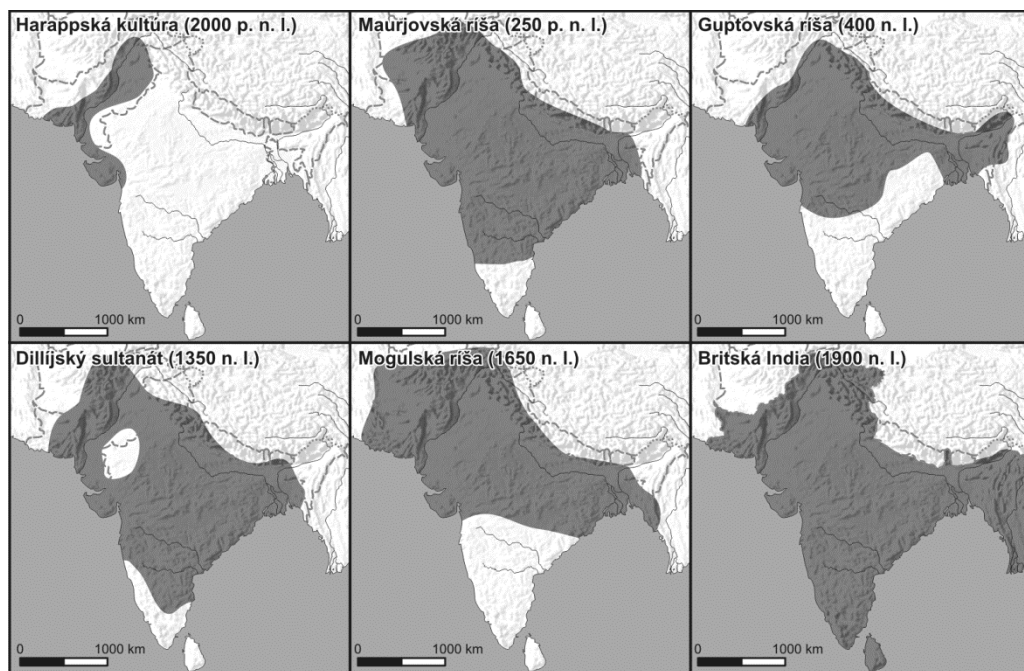
93 Holandská východoindická spoločnosť ovládala napr. Nagapatam, Pulikat v južnej Indii a ostrov Cejlón, Francúzska východoindická spoločnosť Kočín, Mahe a Karikal na juhu Indie a Čandannagar v blízkosti Kalkaty, Britská východoindická spoločnosť Bombaj, Madras (dnešný Čennai) a pobrežie medzi ústiami riek Krišna a Mahánadí, ako aj územie dnešného Bangladéšu, Západného Bengálska a Biháru (Ruthven, Nanji 2004).

zaviesť, ohrozovali tradičný spôsob života hinduistov a moslimov,⁹⁴ a preto sa stretávali s nevôľou domáceho obyvateľstva. Taktiež hospodárstvo spočiatku trpelo britskou kolonizáciou. Briti na začiatku svojich obchodných vzťahov v južnej Ázii vyvážali do Európy popri koreninách, cukrovej trstine, čaji, hodvábných a bavlnených látkach aj hotové výrobky (napr. textilné výrobky, hrnčiarske výrobky, šperky, umelecky kované predmety), ktorých výroba mala v regióne dlhú tradíciu a v Európe bol po nich dopyt. Avšak spolu s industrializáciou Veľkej Británie sa zmenili aj záujmy kolonizátorov. Hotové výrobky z kolónií predstavovali pre britskú výrobu konkurenciu, preto ich vývoz obmedzili a zamerali sa predovšetkým na suroviny. Napr. v 18. storočí vyvážali z južnej Ázie iba bielu bavlnu a spracúvali ju až vo Veľkej Británii (Banerjee, Stöber, 2012). Tým domáci výrobcovia stratili trhy a prichádzali o prácu. Čo však bolo na druhej strane pozitívne, kvôli uľahčeniu dostupnosti k surovinám z rôznych častí južnej Ázie vybudovali Briti v 19. storočí dopravný systém, ktorý pozostával predovšetkým zo železníc, avšak dopĺňali ho aj cestnými komunikáciami. Prvé železnice postavené do roku 1861 viedli na území dnešnej Indie napr. z Kalkaty do Allahábadu a Váránasí, z Kanpuru do Dillí, z Bombaja do Barody, Itarsí, z Madrasu do Guntakalu, na území Pakistanu z Karáči do Kotri (Banerjee, Stöber, 2012, *The Imperial Gazetteer of India* 1909). Železnice spočiatku nespájali jednotlivé časti krajiny, skôr boli navrhnuté tak, aby vytvorili prepojenie medzi vnútrozemím a dôležitými prístavmi, no postupne sa ich sieť dostatočne zahustila. V roku 1869 bolo položených už viac ako 8 000 km a v roku 1900 viac ako 40 000 km železníc (Pletcher 2010). Podobne sa zlepšila aj infraštruktúra týkajúca sa vodných tokov. Napriek tomu, že južná Ázia je územie s relatívne hustou sieťou vodnatých riek, nie všetky oblasti sú dostatočne zásobované vodou. Preto boli postupne budované irigačné kanály, na riekach sa stavali hate, hrádze a priehrady. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia už existoval systém kanálov na rieke Gange a jej prítoku Jamuna a na rieke Indus a jej prítoku Sutlej. Priehrady vznikali aj na riekach stekajúcich z úbočí Východného a Západného Ghátu a ich prítokoch (Krišna, Gódávári, Mahánadí). S výstavbou sa pokračovalo aj počas 20. storočia, a to aj v období, keď už južná Ázia nebola britskou kolóniou (Schwartzberg 1992).

Briti položili v regióne aj základy novodobého priemyslu. Jedným z prvých bol závod na spracovanie juty v Západnom Bengálsku alebo pradiarne na spracovanie bavlny v Bombaji. Postupne sa rozvíjal vo viacerých oblastiach textilný priemysel a tiež aj hutnícky a oceliarsky priemysel. Avšak skutočnosť, že britská koloniálna vláda a jej hospodárske opatrenia pripravila o prácu v predchádzajúcich obdobiach množstvo ľudí, už zostala v obyvateľstve zakorenená aj spolu s nesúhlasom s viacerými britskými nariadeniami, ktoré obmedzovali tradičný životný štýl

⁹⁴ Napr. zákaz hinduistického zvyku sáti (upaľovania vdov), zabíjanie novorodencov ženského pohlavia, odstránenie kást, uzavieranie dohodnutých manželstiev medzi deťmi, či všeobecné nariadenie dôsledného používania anglického jazyka a pod. (Haywood et al 1998, De Blij, Muller 2010).

obyvateľstva južnej Ázie. Preto je pochopiteľné, že od polovice 19. storočia čoraz viac silnel odpor voči koloniálnej nadvláde, rástol nacionalizmus a národné povedomie. Odpor nezriedka vyústil aj do otvorených povstaní (1857). To viedlo k rozhodnutiu britského parlamentu o zrušení Britskej východoindickej spoločnosti v roku 1858. Výkonná moc tak prešla do rúk koruny (Haywood et al 1998) a južná Ázia (aj vrátane ostrova Cejlón) sa dostala pod priamy britský vplyv. Kolonizácia regiónu mala aj ďalší vplyv – v niektorých oblastiach spestrila náboženskú štruktúru obyvateľstva. Kresťanstvo sa postupne zakoreňovalo v oblastiach, ktoré boli už dávnejšie kolonizované (predovšetkým bývalé portugalské državy), no v tomto období silnela aj misionárska činnosť, ktorá šírila kresťanské učenie predovšetkým v horských oblastiach súčasnej severovýchodnej Indie.

Obr. 30 Územný rozsah najvýznamnejších ríš v dejinách Indie v čase ich najväčšieho rozkvetu

Udržanie kolónie ako celku čoraz viac Britom sťažovali aj záujmy okolitých krajín. Najmä zo severu silnel vplyv Ruska, ktorého sa Briti obávali. V snahe zabezpečiť si svoju vládu v Indii, podnikli už v polovici 19. storočia výpravu do Afganistanu a na začiatku 20. storočia výpravu do Tibetu, aby tu eliminovali možný ruský vplyv. Okrem toho Briti v 2. polovici 19. storočia ovládli aj niektoré susedné domorodé štáty, ako napr. v rokoch 1852-1886 Barmu, ktorú pripojili formálne k Indii (v r. 1937 ju ako samostatnú kolóniu opäť od Indie oddelili). Napriek zjavnému ekonomickému rozvoju však v Britskej Indii silnelo čoraz viac protibritské hnutie. Už v roku 1885 vznikol Indický národný kongres, z ktorého sa kvôli rastúcemu vplyvu hinduistov sa v roku 1906 odčlenila Moslimská liga, avšak obe organizácie následne

spojili v roku 1916 svoje úsilie účelom spoločných požiadaviek na samosprávu, prípadne nezávislosť krajiny. Odpor voči koloniálnej nadvláde nadobúdal mnohoraký charakter: napr. bengálski hindovia začali s bojkotom britským výrobkov, predovšetkým textilného tovaru (pálili britské textilie) a uprednostňovali iba domácu výrobu (Pletcher 2010). Podobné aktivity sa množili po celej Britskej Indii. Významnými osobnosťami v boji za samostatnosť sa stali Máhatmá Gándhí⁹⁵ a Džaváharlál Nehrú⁹⁶, ktorí stáli na čele Indického národného kongresu, a Muhammad Džinnáh⁹⁷ – vodca Moslimskej ligy. Situácia už bola v regióne neudržateľná. Počas 1. svetovej vojny bojovali obyvatelia kolonizovaných území po boku britských vojakov, čo ich vo svete zviditeľnilo. Briti kvôli pomoci prisľúbili reformy zaručujúce samosprávu kolonizovaných krajín, to však nesplnili. Nasledovali viaceré demonštrácie a kampane občianskej neposlušnosti, Indický národný kongres vyslovil požiadavku na udelenie štatútu domínia. Kým však Indický národný kongres presadzoval myšlienku jednotného samostatného štátu, Moslimská liga začala od 40-tych rokov žiadať oddelenie samostatného moslimského štátu, čím sa narastajúce nezhody medzi hinduistami a moslimami ešte viac vyhrotili. Po 2. svetovej vojne vyvolalo napätie medzi oboma náboženskými skupinami nepokoje v Kalkate a Dillí, a tak sa Veľká Británia rozhodla stiahnuť (Haywood et al 1998). Uznala požiadavky na samostatnosť a rozhodla sa odovzdať svoju koloniálnu ríšu v južnej Ázii domorodému obyvateľstvu. Keďže však pretrvávali rozpory medzi hinduistami a moslimami, musela vyriešiť aj otázku rozdelenia krajiny, keďže Moslimská liga naďalej trvala na vytvorení samostatného moslimského štátu. V roku 1947 boli vytvorené z Britskej Indie dva štáty, prevažne hinduistická India a prevažne moslimský Pakistan. Keďže však moslimské obyvateľstvo malo vysoké zastúpenie aj na východe územia vo Východnom Bengálsku, Pakistan sa skladal z dvoch častí – Východného a Západného Pakistanu, ktorých územia boli od seba vzdialené približne 1 500 km. Samozrejme milióny moslimov sa ocitli i na území Indie.

3.3.6 Cesta k samostatnosti, indicko-pakistanský problém

Hneď na začiatku samostatnosti Indie a Pakistanu vyvstalo niekoľko problémov. Britská India tesne pred rozdelením pozostávala nielen z územia pod britskou správou, ale aj z 565 domorodých štátov, ktorých obyvateľstvo bolo prevažne hinduistické alebo moslimské. Predstavitelia týchto štátov sa mali vyjadriť, či majú byť

⁹⁵ Gándhí šíril myšlienky nenásilného odporu (satjágraha) voči koloniálnej nadvláde, rasovej i náboženskej neznášanlivosti a zasadzoval sa o pozdvihnutie ľudí stojacich mimo kastového systému tzv. „nedotknuteľných“

⁹⁶ Nehrú bol jedným z významných predstaviteľov Indického národného kongresu a po získaní nezávislosti Indie bol až do roku 1964 indickým premiérom.

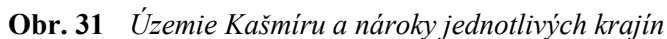
⁹⁷ Džinnáh sa po získaní nezávislosti stal prvým generálnym guvernérom Pakistanu, no už v roku 1948 podľahol rakovine.

v budúcnosti súčasťou prevažne hinduistickej Indie alebo moslimského Pakistanu. Rozhodnutia prevažnej väčšiny sa zaobišli bez problémov, avšak ťažkosti sa vyskytli v prípade troch – veľkého kniežatstva Hajdarábad v centre polostrova Predná India, malého kniežatstva Džunagáhr na Káthiávárskom polostrove a okrajového horského Kašmíru na severe územia. Spoločnou črtou týchto štátov bolo, že ich vládcovia boli iného vierovyznania ako väčšina obyvateľstva. Začlenenie Hajdarábadu a Džunagáhru bolo veľmi rýchlo (aj za použitia sily) vyriešené v prospech Indie – Hajdarábad mal centrálnu polohu a Džunagáhr zase strategickú pre prístup k moru, navyše boli obklopené územím Indie, a tak sa stali jej súčasťou. Avšak kašmírsky rádža Hari Singh sa spoliehal na okrajovú polohu Kašmíru a dúfal, že územie nebude ani pre Pakistan, ani pre Indiu dôležité a teda by sa Kašmír mohol stať nezávislým štátom (Baar 2002). Preto sa zo zdravotných dôvodov vyhol podpísaniu zmluvy, čo však viedlo pakistanských predstaviteľov k tomu, aby okamžite zmobilizovali vojenské sily za účelom pripojenia Kašmíru k Pakistanu. Dôvod bol aj ten, že väčšina obyvateľstva Kašmíru boli moslimovia (približne 75 %). Hari Singh (hinduista) pod hrozbou pakistanského vpádu podpísal zmluvu o pripojení k Indii a tak indické jednotky prišli brániť Kašmír už ako svoje územie. Začala sa vojna, ktorá trvala až do konca roku 1948, kedy bola podpísaná dohoda o prímerí. Bola vytýčená demarkačná línia, na základe ktorej boli neskôr v roku 1957 stanovené hranice medzi Indiou a Pakistanom. Indickú časť Kašmíru tvorili prevažne hinduistický Džammú a Kašmír a budhistický Ladakh, pakistanskú časť dve provincie – Severné územia (Gilgit, Diamir, Baltistan) a Azád Kašmír.

Pozdĺž demarkačnej línie vypukol v roku 1965 ďalší konflikt. Po bleskovom vpáde Pakistanu za účelom zabratia územia Kašmíru nasledovala jedna z najväčších tankových vojen od skončenia 2. svetovej vojny. Počas nej uvalili USA aj Veľká Británia na obe krajiny embargo na dovoz munície, čo výrazne napomohlo ukončiť konflikt. Mierové jednanie sa uskutočnili v januári 1966 v Taškente, avšak vzťahy medzi krajinami sa neupravili.

Ešte pred tým však India musela v roku 1962 riešiť územný konflikt aj s Čínou. Problémom sporu boli nezhody v otázke himalájskych hraníc v oblasti Aksai Čin v Ladakhu a ďalej v štáte Arunačálpradéš na východe. Hlavný problém bol, že Čína podmienila akceptáciu McMahonovej línie (hranice stanovenej Britmi) ako hranice len za podmienky, že sa India vzdá územia Aksai Činu a navyše začala s výstavbou komunikácie z Tibetu do čínskej provincie Sin-t'iang naprieč týmto indickým územím, čo samozrejme vyvolalo nesúhlas Indie. Čína naopak mala problém s tým, že India poskytla v roku 1959 azyl tibetskému dalajlámovi. Krátky vojenský konflikt skončil víťazstvom Číny, a tak do sporného územia Kašmíru vstúpila ďalšia krajina – Čína.

Od konfliktov nebola uchránená ani východná časť južnej Ázie. V roku 1971 sa vo Východnom Pakistane množili nepokoje, ktoré súviseli s požiadavkami na nezávislosť od Západného Pakistanu, aj s nariadením používať urdčinu ako úradný jazyk (box 10 v kap. 3.4.2). Pakistan sa snažil násilne potlačiť povstania, ozbrojené strety postupne prerástli do občianskej vojny, čo vyvolalo masívne úteky obyvateľstva do Indie. To sa nepáčilo Indíre Gándhiovej, vtedajšej indickej premiérke a nariadila vojenský zásah

165

svoje jednotky. Vytlačiť nepriateľa bolo možné len pomocou letectva. India nasadila do útoku veľkú časť svojich leteckých síl, rovnako ako aj pozemné jednotky. Pakistanská armáda bola nakoniec nútená indické územie opustiť.

Do súčasnosti nie je otázka Kašmíru úplne vyriešená a vzťahy medzi oboma krajinami sú stále napäté. Pozitívne je, že po roku 2005 sa obnovila autobusová doprava v oblasti Kašmíru z Indie do Pakistanu, čo je určitou známkou upravujúcich sa medzištátnych vzťahov. Otázkou však je, aký bude v oblasti ďalší vývoj. Možných riešení je hneď niekoľko, avšak so žiadnym z nich zatiaľ naraz obe krajiny nesúhlasia. Možné je pripojiť celé územie k Indii⁹⁸ alebo Pakistanu⁹⁹, prípadne uznať nezávislosť územia, s čím však obe krajiny nesúhlasia. Ďalšou možnosťou by bolo rozhodnutie územia na základe prevažujúceho náboženského vyznania obyvateľstva, pričom hranicu by predstavovalo údolie rieky Čenáb. Tiež by bolo možné z momentálnej línie kontroly (LoC) stanoviť uznanú medzinárodnú hranicu (Obr. 31) Toto riešenie sa momentálne javí ako najschodnejšie, avšak stále ho odmietajú kašmírski aktivisti, ktorí majú stále záujem o nezávislosť územia a tiež je tejto myšlienke viac naklonená India ako Pakistan. Treba brať do úvahy skutočnosť, že tu nejde len o náboženský problém. Región je dôležitý aj ako zdroj vody, spory sú aj o Siačinský ľadovec. Pre Pakistan má región aj strategický význam ako spojnica s preň priateľsky naklonenou Čínou. Ukončenie konfliktu je možné postupnou normalizáciou vzťahov medzi krajinami a demokratizáciou regiónu. Kašmírska otázka je alarmujúca predovšetkým preto, že obe, alebo ak počítame aj Čínu, všetky tri krajiny zúčastnené na spore sú nukleárnymi mocnosťami v regióne (Zolák 2008).

Zložitý bol aj vnútorný vývoj Srí Lanky, ktorá získala nezávislosť v r. 1948 (viac v boxe 10 v kap. 3.4.2).

Úlohy a zadania:

- Na jednoduchej časovej priamke od tretieho tisícročia po súčasnosť vyznačte prelomové obdobia vo vývoji južnej Ázie.
- Porovnajte základné myšlienkové prúdy, ktoré sú obsiahnuté v hinduizme a budhizme. Na príkladoch argumentuje, aký dopad mali na región južnej Ázie.
- Diskutujte a argumentmi podporte tendencie, ktoré determinovali historický vývoj v regióne a načrtnite možné scenáre ďalšieho historického vývoja oblasti.

⁹⁸ India argumentuje rozhodnutím Hariho Singha z roku 1947.

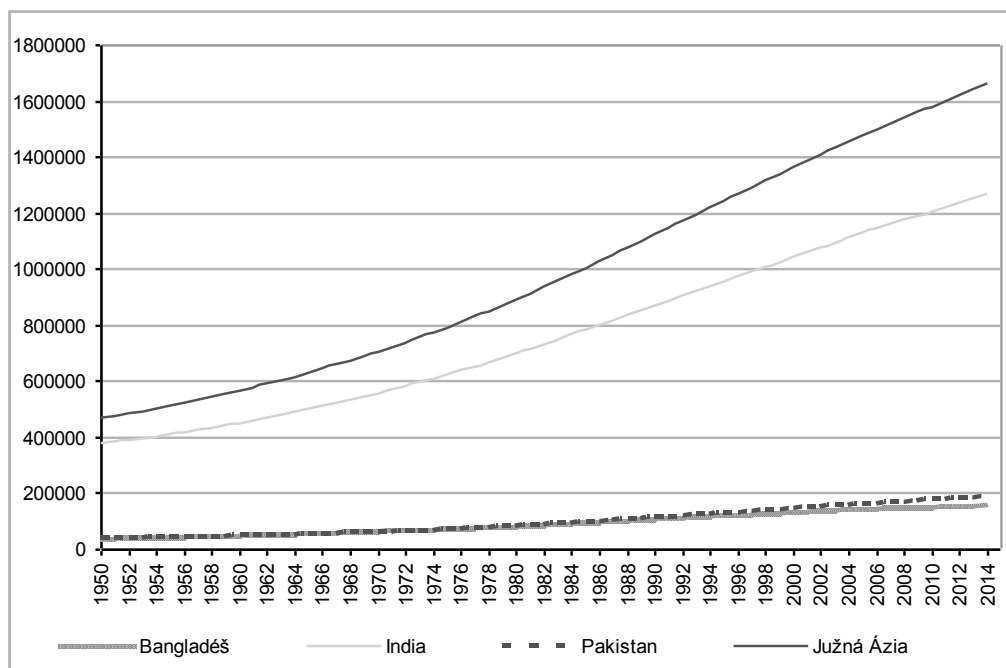
⁹⁹ Pakistan poukazuje na väčšinové moslimské obyvateľstvo. Niekoľkokrát vyslovil požiadavku referenda a pripojenia územia na základe rozhodnutia obyvateľstva, čomu sa India z pochopiteľných dôvodov bráni.

3.4 OBYVATELSTVO JUŽNEJ ÁZIE

Napriek tomu, že sa obyvateľstvo južnej Ázie vyvíjalo v prírodne uzavretom regióne, v súčasnosti sa vyznačuje veľkou pestrosťou, či už po národnostnej, jazykovej alebo religióznej stránke. Už od pradávna naň pôsobili rôzne vplyvy, ktoré do regiónu prenikali cez severnú hradbu pohorí, ale aj z juhu od mora. Rôzne prírodné podmienky predurčili aj rozmiestnenie obyvateľstva, ktoré sa vyznačuje veľkou hustotou, avšak rozdielnou v jednotlivých regiónoch južnej Ázie. V neposlednom rade treba pozornosť upriamiť aj na množstvo rozdielov a kontrastov, ktoré medzi obyvateľmi panujú a ktoré sa týkajú prakticky všetkých sfér života.

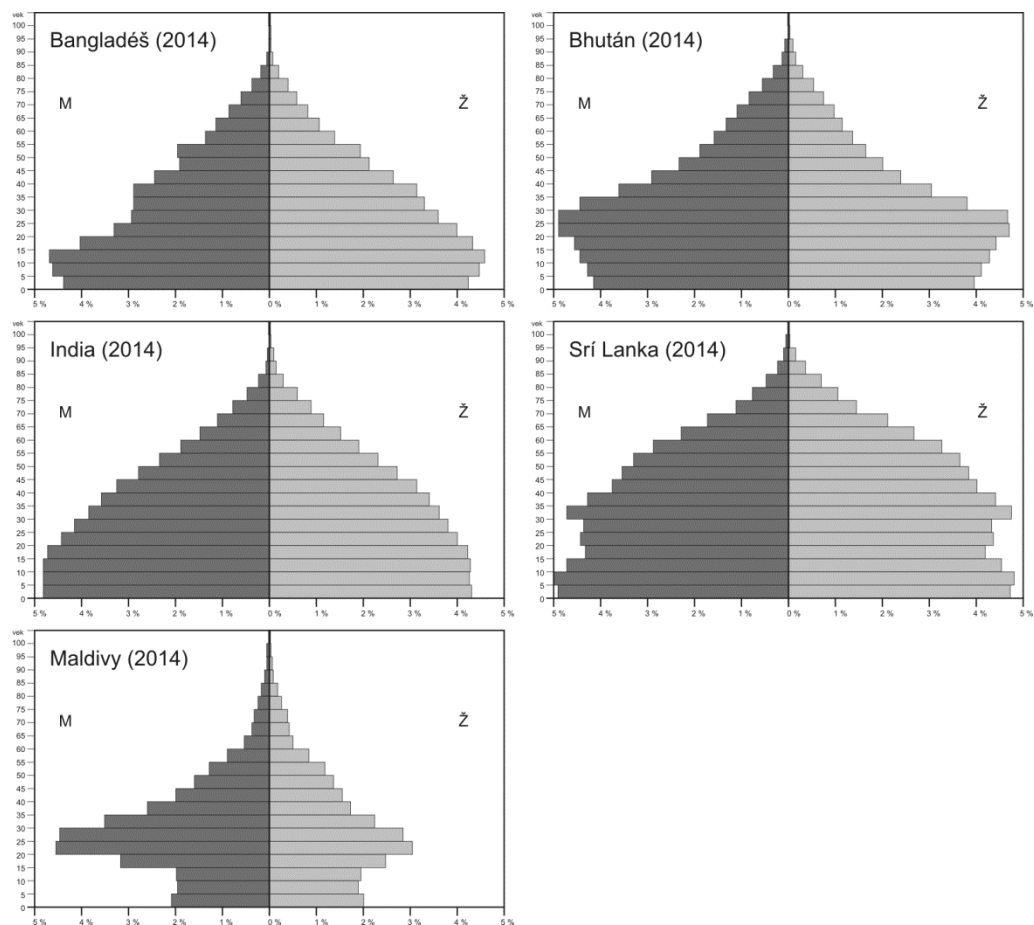
3.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

Obyvateľstvo južnej Ázie sa vyznačuje rýchlym rastom. V súčasnosti v regióne žije takmer štvrtina svetovej populácie. Najväčší podiel na populácii má India – počet jej obyvateľov sa odhaduje na 1,236 mld. (2. miesto vo svete), avšak aj susedné štáty Pakistan a Bangladéš sú ľudnaté, v poradí štátov podľa počtu obyvateľov zaujímajú 7. (196,2 mil. obyvateľov) a 9. miesto (166,2 mil. obyvateľov) (World Factbook 2014), čo ich radí medzi najľudnatejšie štáty sveta. Nepál (30,1 mil. obyvateľov) a Srí Lanka (21,9 mil. obyvateľov) možno zaradiť medzi stredne ľudnaté štáty. Najmenej obyvateľov má horský štát Bhután (734 tis.) a ostrovné Maldivy (394 tis.).

Obr. 32 Vývoj počtu obyvateľov južnej Ázie a jej najľudnatejších štátov v období 1950 – 2014, zdroj UNESCAP, 2014

Na rozdiel od európskych krajín alebo v rámci Ázie od Číny, kde sa rast obyvateľstva výrazne spomalil, počet obyvateľov južnej Ázie naďalej rýchlo stúpa (Obr. 32). Hoci sa v poslednom období mierne znížila pôrodnosť, zároveň výrazne poklesla úmrtnosť a hlavne detská úmrtnosť. Dôvodom je zlepšenie výživy obyvateľstva, hygieny a zdravotnej starostlivosti. To sa odráža na prirodzenom prírastku, ktorý je v regióne vysoký (v Indii je 12,6 ‰, v Pakistane 16,6 ‰, v Bangladéši 16,0 ‰, World Factbook 2014). Avšak už v súčasnosti možno konštatovať mierne spomalenie rastu obyvateľstva (UNESCAP 2011) a do budúcnosti možno predpokladať, že sa rast obyvateľstva ešte viac spomalí.

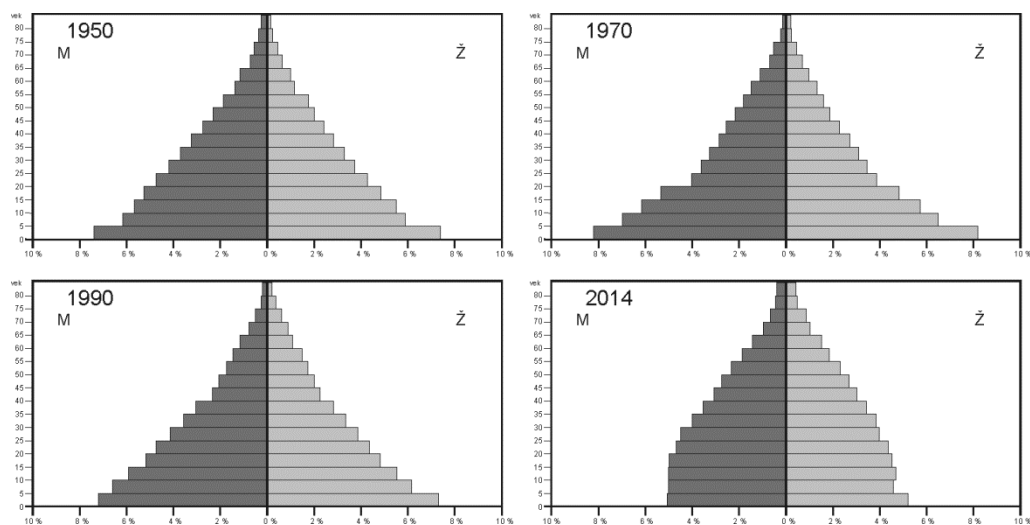

Obr. 33 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov južnej Ázie. India, Bangladéš – príklad stabilizujúcich sa veľkých populácií, Srí Lanka, Bhután – príklad stabilizujúcich sa menších až malých populácií, Maldivy – príklad populácie s prevahou imigrantov (World Factbook 2014).

Krajiny južnej Ázie sa však stále vyznačujú vysokou natalitou. Všetky dosahujú jej hodnoty vyššie ako 15 ‰, najvyššiu dosahuje Pakistan (23,2 ‰). Na základe grafov vekovej a pohlavnej štruktúry však možno vysloviť názor, že za posledných 20 rokov

výrazne poklesla v Maldivách, Bhutáne, Nepále, avšak aj v Bangladéši a v Pakistane, kým v Indii a na Srí Lanke sa stabilizovala. Príčinou je nárast vzdelanosti obyvateľstva, hlavne strednej triedy, ktoré postupne upúšťa od veľkých rodín, typických v minulosti. Dokonca možno tvrdiť, že rastúca vzdelanosť žien v regióne koreluje s poklesom počtu pôrodov na jednu ženu (Banarjee, Stöber 2012). Krajiny majú relatívne vyrovnanú mieru úmrtnosti (5,6 – 7,4 ‰), výnimku predstavujú iba Maldivy s hodnotou 3,9 ‰.

Všetky krajiny sa donedávna vyznačovali progresívnou populáciou (Obr. 33), no hlavne za posledných 20 rokov sa situácia postupne zmenila. Južná Ázia je naďalej typická vysokým podielom detskej zložky, ktorá vo väčšine z krajín presahuje 27 %. Výnimku tvoria iba ostrovné územia, tu obyvateľstvo v predproduktívnom veku netvorí ani štvrtinu populácie. Tomuto typu populácie zodpovedá aj nízky podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku, vo všetkých krajinách je menší ako 6 %, výnimku tvorí iba Srí Lanka s hodnotou 8,7 %.

Obr. 34 Vývoj vekovej a pohlavnej štruktúry obyvateľov južnej Ázie v období 1950-2014, zdroj UNESCAP, 2014

Ako celok sa populácia južnej Ázie postupne mení z progresívnej na stacionárnu (Obr. 34). Do konca 80. rokov sa mierne zmenšila najmladšia veková kategória a do súčasnosti celkovo poklesol podiel detskej zložky. Zásľuhu na tom má propagácia plánovaného rodičovstva, ktorá v regióne prebieha prostredníctvom rôznych štátnych aj medzinárodných organizácií už od 60. rokov. Na rozdiel od Číny, kde je politika jednotetnej rodiny spojená s rôznymi sankciami, v južnej Ázii je plánovanie rodičovstva ponechané na dobrovoľnosti. V niektorých regiónoch majú dobrovoľné programy dokonca vyššiu úspešnosť ako vynútené opatrenia. Príkladom je Bangladéš, kde sa podarilo znížiť hodnoty úhrnnej plodnosti v období 1980-1996 z 6,1 na 3,4 dieťaťa na matku (Sen 2006), do súčasnosti dokonca poklesli až na úroveň 2,5 dieťaťa (World Factbook 2014). Podobne je to aj v indickom štáte Tamilnádu, kde úhrnná plodnosť v období 1979-1991 poklesla z hodnoty 3,5 na 2,1 (Sen 2006). Veľký vplyv

v oboch, ale aj v ďalších prípadoch zohráva spojenie programov so zvýšením vzdelanosti a zároveň zlepšením zdravotnej starostlivosti. Dôsledkom je pokles počtu pôrodov, ale aj zníženie detskej úmrtnosti, čo sa odráža v postupnej zmene reprodukčného správania. V celom regióne sú hodnoty úhrnnej plodnosti podobné – pohybujú sa v rozmedzí 2,02-2,51 dieťaťa na 1 matku. Výnimkou sú Maldivy (1,76) a Pakistan (2,86). Vyššie hodnoty v Pakistane možno dať do súvisu s prevahou moslimského obyvateľstva, ktoré politiku plánovanej rodiny spočiatku odmietalo (Banarjee, Stöber 2012).

Očakávaný vek dožitia obyvateľstva v regióne je relatívne vysoký (67-71 rokov), aj keď nižší, ako napríklad u krajín juhozápadnej Ázie. Tým sa s hodnotami 76,4 a 75,2 rokov vyrovnajú iba ostrovné územia Srí Lanky a Maldiv. Zaujímavé tiež je porovnanie očakávaného veku dožitia u mužov a žien. Vo vyspelých krajinách sa ženy spravidla dožívajú približne o 6-8 rokov viac ako muži, čo je biologicky dané. Avšak v južnej Ázii rozdiel medzi mužmi a ženami je menší a pohybuje sa v rozmedzí od 1,9 (Bhután) do 3,9 roku (Bangladéš). To svedčí o určitej zaostalosti regiónu a súvisí aj s faktom, že ženy v južnej Ázii nemajú dobré postavenie. Súvisí to s viacerými náboženstvami regiónu a od nich závislej pozícii žien v spoločnosti. Opätovne výnimku tvoria iba ostrovné územia (Maldivy 4,7 rokov a Srí Lanka 7,1 roku), čo svedčí o vyššej vyspelosti týchto krajín.

Rozmiestnenie obyvateľstva v regióne nie je rovnomerné. Južná Ázia sa vyznačuje vysokou hustotou zaľudnenia, ktorá však v jej jednotlivých regiónoch výrazne variuje. Najvyššiu hustotu zaľudnenia dosahuje Bangladéš ($1\,155\text{ obyv./km}^2$)¹⁰⁰, no predčí ho ešte ostrovné územie rozlohou malého štátu Maldivy ($1\,320\text{ obyv./km}^2$). V porovnaní s Bangladéšom sa môže zdať India s hustotou 377 obyv./km^2 oveľa menej zaľudnená, avšak treba si uvedomiť, že jej regióny sa zaľudnenosťou veľmi líšia. Riedko až takmer vôbec sú zaľudnené vysokohorské Himaláje (Arunáčalpradéš 17 obyv./km^2 (Census India 2011)) a suché oblasti Thárskej púšte sú v ostrom kontraste s preľudnenou Indogangskou nížinou (Západné Bengálsko $1\,029\text{ obyv./km}^2$, Bihár $1\,102\text{ obyv./km}^2$, mesto Naí Dillí dokonca $11\,297\text{ obyv./km}^2$ (Census India 2011)). Vysokú hustotu zaľudnenia majú aj pobrežné oblasti polostrova Predná India, predovšetkým jeho východná a juhozápadná časť. Oveľa menej je zaľudnený Pakistan (246 obyv./km^2), avšak aj tu je údaj o hustote zavádzajúci, pretože údolie rieky Indus a jej prítokov je veľmi husto zaľudnené a naopak púštne oblasti na východe a juhozápade územia nie sú osídlené takmer vôbec. V zásade možno konštatovať, že regióny s vysokou hustotou obyvateľstva (s výnimkou ostrovných korálových území) sú historicky dané, keďže civilizácia v južnej Ázii vznikala práve v povodiach veľkých riek. Najnižšou hustotou obyvateľstva sa vyznačuje vysoko položený štát Bhután, kde žije približne 19 obyv./km^2 .

¹⁰⁰ všetky nasledujúce údaje podľa World Factbook 2014 k roku 2014

3.4.2 Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva

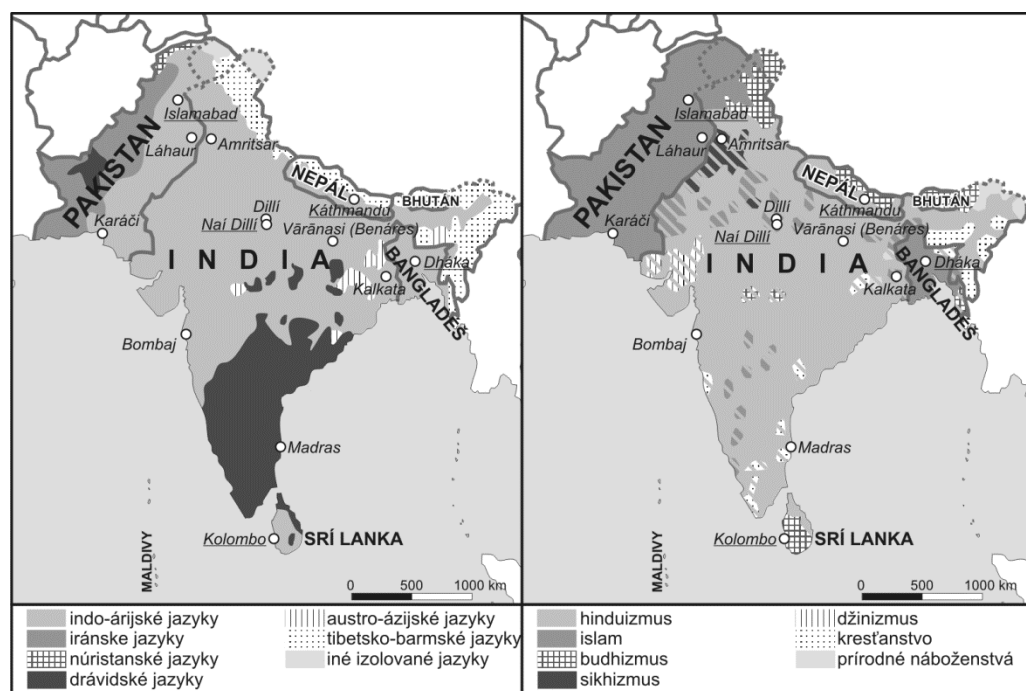
Južná Ázia je veľmi pestrým regiónom, či už z pohľadu náboženského alebo etnického. Hoci sa jej obyvateľstvo vyvíjalo v prírodne uzavretom území, cudzím vplyvom sa nedalo zabrániť, čo sa podpísalo neskôr aj na komplikovanej štruktúre obyvateľstva.

Etnická štruktúra obyvateľstva je veľmi pestrá. Obyvatelia južnej Ázie hovoria stovkami jazykov, no väčšina sa dorozumieva približne 20 jazykmi patriacim k rôznym jazykovým rodinám. Popri hlavných jazykoch sú používané stovky ďalších, spolu aj s množstvom regionálnych dialektov. Veľký podiel na tejto pestrosti má India, ktorá je označovaná za krajinu s najzložitejšou etnickou štruktúrou¹⁰¹ na svete (Baar 2002). Na väčšine územia, ktoré zahŕňa takmer celý región s výnimkou južnej polovice Prednej Indie, prevládajú jazyky indoeurópske (Obr. 35). Z nich sa západe územia v oblasti západného Pakistanu hovorí iránskymi jazykmi (paštúnčina, belučina), inak sú rozšírené indoárijske jazyky, predovšetkým hindčina, v západnom Bengálsku a Bangladéši bengálčina, v Pakistane urdčina. V južnej polovici polostrova Predná India sú rozšírené jazyky drávidskej jazykovej rodiny, hlavne telugčina a tamilčina, ktorá je používaná aj v severnej časti Srí Lanky. V horských územiach Himalájí sa hovorí jazykmi tibeto-barmskej jazykovej rodiny, avšak početnosť ich používateľov je neporovnateľne nižšia ako pri vyššie uvedených jazykoch. Ostrovčekovito sa vyskytujú aj jazyky austroázijskej jazykovej rodiny – ich lokalizácia je hlavne v indických štátoch Urísa a Bihár (mundské jazyky) a Meghalaja (mon-khmérske jazyky).

Najpočetnejším etnikom južnej Ázie sú Hindovia¹⁰², ktorí predstavujú približne 30 % (viac ako 503 mil. obyv.). Ich najväčšie zastúpenie je predovšetkým v indických štátoch Himáčalpradéš, Uttarpradéš, Harijána, Rádžastan, Bihár, Džhárkhand, Čhattísgarh a Madhjadpradéš. Druhým najpočetnejším etnikom sú Bengálci, ktorí predstavujú v regióne približne 18 % obyvateľstva (256 mil.). Žijú hlavne v Bangladéši, ale aj v Západnom Bengálsku. Ďalšími početnými etnikami, ktoré už však majú oveľa menej členov sú Telugovia (74 mil. obyv.), Maráti (73 mil. obyv.), Paštúni (65 mil. obyv.), Tamilovia (62 mil. obyv.) a Pandžábcí (51 mil. obyv.). Telugovia žijú v štáte Ándhrapradéš, Maráti v štáte Maháraštra, Paštúni v západnom Pakistane, Tamilovia na juhu Indie a na Srí Lanke, Pandžábcí na pohraničí Indie a Pakistanu.

¹⁰¹ v roku 1981 pri sčítaní ľudu obyvatelia Indie vykázali, že hovoria 1652 jazykmi (Baar 2002).

¹⁰² Hindčina je jeden z 22 hlavných jazykov Indie. Ak berieme hindčinu do úvahy ako hlavný jazyk, potom v regióne južnej Ázie 30 % obyvateľstva tvoria Hindovia. Tento hlavný jazyk však zahŕňa ďalšie jazyky, napr. jazyk Bhojpuri, Magahi a ďalšie a tiež jazyk Hindi. Ak teda berieme do úvahy tento jazyk ako základ pre etnikum Hindov, tak Hindovia v regióne Južnej Ázie predstavujú 18 % obyvateľstva, čo je približne 258 mil. obyvateľov.

Obr. 35 Jazyková a religiózna štruktúra obyvateľstva južnej Ázie

Jazyk na jednej strane slúži na dorozumievanie, ale zároveň môže byť aj prejavom sebaurčenia. Pre región je typické, že vo všetkých štátoch s výnimkou súostrovia Maldivy sa používa viac jazykov. Zároveň potom aj vyvstáva otázka, ktorý jazyk v tom-ktorom štáte stanoviť ako úradný. Vzhľadom na relatívne dlhé obdobie britskej koloniálnej nadvlády je logické, že v regióne je do značnej miery rozšírený anglický jazyk. Jeho používanie sa posilnilo aj v nedávnom období a to predovšetkým v súvislosti s hospodárskym pokrokom, internacionalizáciou a globalizáciou.

Mnohé jazyky prekračujú hranice štátov – príkladom je bengálčina, ktorá sa používa v Bangladéši, ale aj v indickom štáte Západné Bengálsko. Podobný prípad je aj pandžábčina: región, kde sa ňou hovorí, bol po získaní nezávislosti Indie a Pakistanu rozdelený medzi oba štáty. Naopak v Indii majú viaceré federálne štáty hranicu vyčlenenú aj na jazykovej báze, čo však nezaručuje, že by sa v nejakom z nich vzhľadom na vysoký počet obyvateľstva hovorilo iba jedným jazykom. Vo veľkej miere je zaužívaný trojjazyčný systém, ktorý značne odbúrava komunikačné bariéry medzi obyvateľmi. Všeobecne sa používa angličtina a v regiónoch, kde sa hovorí hindčinou, sa v školách vyučuje ďalší z indických jazykov, predovšetkým z oblasti južnej Indie. V ostatných štátoch sa vyučuje hindčina popri angličtine a regionálnom jazyku (Banerjee, Stöber 2012).

Územie južnej Ázie je pestré aj z náboženského pohľadu, aj keď dominanciu má hinduizmus – či už z hľadiska počtosti alebo priestorového rozšírenia. Jeho prevaha je daná historickým vývojom, pretože toto náboženstvo má v regióne korene staré

niekoľko tisícročí. Avšak možno tvrdiť, že v regióne má významné zastúpenie (čo do počtu veriacich) každé veľké svetové náboženstvo. V južnej Ázii vznikol budhizmus (6. storočie p. n. l.), džinizmus (5. storočie p. n. l.), sikhizmus (16. storočie n. l.). Zvonka prišli ďalšie náboženstvá – kresťanstvo (1. storočie n. l., avšak vo väčšom meradle až na začiatku koloniálneho obdobia), islam (8. storočie n. l.), zoroastrizmus (9. storočie n. l. – najmä po úteku jeho vyznávačov z islamizovanej Perzie).

BOX 10***Jazyk ako zdroj konfliktov***

V súvislosti s prejavmi sebaurčenia jednotlivých národov môže byť jazyk aj zdrojom konfliktov. Ako príklad možno uviesť udalosť v roku 1952 v Dháke, vtedajšom hlavnom meste Východného Pakistanu. Demonštrácia, ktorá sa nezaobišla bez obetí na životoch, vznikla práve pre nariadenie pakistanskej vlády, ktoré určilo urdčinu ako jediný úradný jazyk v celom Pakistane. Pre obyvateľov Východného Pakistanu to bola úplne cudzia reč, a preto sa vzdelaná vrstva obyvateľstva zasadzovala za prijatie bengálčiny ako druhého úradného jazyka. To sa podarilo presadiť až v roku 1954.

Podobný prípad bol aj na ostrove Cejlón, ktorý ešte v 6. storočí p. n. l. osídlili indo-árijskí Sinhálci, no len o tri storočia neskôr drávidskí Tamilovia. Sinhálci prijali budhizmus, naopak Tamilovia boli hinduisti. V čase britskej nadvlády, ktorú Sinhálci odmietali, sa Tamilovia presadili v obchode aj v administratíve. Briti využili a podporovali ďalšiu tamilskú imigráciu na ostrov. Ku kultúrnym a náboženským odlišnostiam medzi oboma národmi sa pridružili aj rozdiely ekonomické a politické. Po získaní nezávislosti Srí Lanky boli Tamilovia zbavení srílanského občianstva a v roku 1956 bol schválený zákon, že angličtinu ako jediný úradný jazyk nahradí sinhálčina (Baar 2002). Tieto opatrenia vyvolali rad nepokojov a neskôr prerástli až do občianskej vojny, kedy Tamilovia požadovali nielen uzákonenie tamilčiny ako úradného jazyka, ale minimálne autonómiu pre územie na severe a východe územia, kde prevažovalo tamilské obyvateľstvo. Radikálnejšie skupiny požadovali vytvorenie samostatného tamilského štátu, tzv. Tamilského Illámu. Občianska vojna trvala až do roku 2009, kedy boli Tamilovia porazení. V súčasnosti sú na Srí Lanke dva úradné jazyky – sinhálčina a tamilčina.

Hinduizmus (box 11) je rozšírený takmer na celom území južnej Ázie (Obr. 35), kde podiel obyvateľstva, ktoré ho vyznáva, dosahuje viac ako 80 %, v indickom Rádžastane a v štátoch ležiacich v severnej a východnej časti Dekanskej plošiny dokonca viac ako 90 %. Hinduizmus má vysoké zastúpenie aj v Nepále, táto krajina bola do roku 2008 hinduistické kráľovstvo. Celkovo približne 63 % obyvateľstva v regióne vyznáva hinduizmus. Druhým najrozšírenejším náboženstvom je islam (približne 30 %), ktorý je všeobecne vyznávaný v Pakistane (sunnitský islam), Bangladéši, ale aj v indickom Západnom Bengálsku a Džammú a Kašmíre. Kresťanstvo (2 %) je rozšírené vo východnej Indii a ostrovčekovito aj na pobreží polostrova Predná India, najmä v miestach bývalých portugalských kolónií. Jeho podiel je však významnejší iba vo východnej Indii, kde v štátoch Mizórám, Nágsko a Megháláj počet jeho stúpencov presahuje viac ako $\frac{3}{4}$ obyvateľstva. Budhizmus (1 %) je rozšírený v horských oblastiach na severe, predovšetkým v Bhutáne a ďalej na Srí Lanke, kde je oficiálnym náboženstvom.

Dominantné rozšírenie hinduizmu má veľký vplyv na každodenný život obyvateľstva južnej Ázie. Hinduistické kasty sú často určitou brzdou vývoja spoločnosti, pretože zabraňujú obyvateľstvu prístup k vzdelaniu, k lepším pracovným príležitostiam a lepšiemu životu. Negatívom je, že hinduista sa nemôže počas svojho života z kasty vymaniť a teda jeho spôsob života, ako aj ekonomické a sociálne postavenie je dopredu dané.

BOX 11***Hinduizmus a kastový systém***

Hinduizmus patrí k najväčším svetovým náboženstvám. Len v samotnom regióne južnej Ázie ho vyznáva približne miliarda ľudí, ďalší jeho stúpenci žijú vo viacerých častiach sveta, do ktorých sa presťahovali migranti predovšetkým z Indie. Je to polyteistické náboženstvo, aj keď niektorí autori zastávajú názor, že nejde o náboženstvo, ale o súbor filozofií, rituálov a životných štýlov rozšírených v oblasti indického subkontinentu, resp. nábožensko-sociálny systém, ktorý v sebe zahŕňa práve a spoločenské normy (Knotková-Čapková 2004)

Veriaci veria vo veľké množstvo bohov, avšak hinduizmus označuje troch hlavných – Brahma – stvoriteľ, Šiva – ničiteľ a Višnu – uchovávateľ. Všetci bohovia sú súčasťou jedinečnej reality, ktorú nemožno jednoznačne definovať. Cieľom náboženského života je nájsť si miesto v najvyššej realite (tiež nazývanej aj brahmanská) – dosiahnuť mókšu a vymaniť sa tak z kolobehu života (Balta et al 1995). Človek si počas života svojimi činmi vytvára tzv. karmu – dobrú alebo zlú, podľa toho, či konal dobro alebo zlo. Na základe karmy je po smrti opäť vtiahnutý do reinkarnácie – znovuzrodenia.

Toto náboženstvo je typické systémom kást – spoločenských tried, ktoré predurčujú postavenie človeka v náboženskom i bežnom živote. Základnými triedami sú tzv. varny, čo v preklade znamená farby. Najvyššie sú postavení brahmani (kňazi), ďalej kšatriovia (vládcovia a vojaci), vajšiovia (obchodníci, remeselníci a roľníci) a najnižšia varna sú šudrovia (sluhovia). Mimo toho systému stojí ešte najnižšia vrstva hinduistov, tzv. nedotknuteľní alebo nečistí, ktorí sa v súčasnosti nazývajú daliti. K tejto vrstve radia hinduisti aj prívržencov ostatných náboženstiev. Hinduizmus je uzavreté náboženstvo, čo znamená, že hinduistom sa človek nemôže stať, môže sa ním iba narodiť (hinduistickým rodičom). Zjednodušene možno povedať, že podľa toho, ako človek koná v tomto živote, akú má karmu, podľa toho sa narodí do príslušnej varny. Ak má pozitívnu karmu, v budúcom živote sa môže dostať do vyššej varny a naopak. Počas života sa však zo svojej varny nemôže vymaniť. Varny sú endogamné, čo znamená, že manželstvá sa môžu uzatvárať iba v rámci jednej varny. Výnimku tvorí ale tzv. hypergamia – ženy sa môžu vydať do o stupeň vyššej varny (Banerjee, Stöber, 2012).

Od varien sa odvíja ďalšie triedenie hinduistov do vrstiev, ktoré sa nazývajú jati. Jati predstavujú súbory ekonomických činností, ktoré prináležia jednotlivým varnám a ktoré bývajú prirovnávané k európskym cechom. Jati tiež stoja v hierarchii a rovnako ako varny sú endogamné – manželstvo môžu uzatvárať iba príslušníci rovnakej jati. Jati sa môžu regionálne líšiť a teda rôzne ekonomické činnosti môžu prináležať v rôznych regiónoch k rôznym jati a následne aj k rôznym varnám.

Gotra je delenie obyvateľstva na základe ich pôvodu – ide o patrilineárnu rodovú líniu, teda na základe predkov z otcovej strany. Čím je gotra staršia, tým je váženejšia. Na rozdiel od predchádzajúcich je exogamná, teda zakazuje manželstvo príslušníkov rovnakej gotry.

Hinduistické náboženstvo sa vyznačuje množstvom zvykov a rituálov a tiež množstvom posvätných miest. Posvätná je rieka Ganga, v ktorej sa veriaci omývajú počas rituálneho kúpeľa, pretože veria, že tak očistia svoje telo i dušu. Významným pútnickým a posvätným miestom je mesto Váránasí, ktoré ročne navštívi nespočetné množstvo hinduistov. Podľa hinduizmu Váránasí boh Šiva nikdy neopustil, čo je príslubom vyslobodenia. Ak pútnik zomrie vo Váránasí, je na konci cesty a už sa nikdy nenarodí (Gutschow 1994).

Podľa indickej ústavy z roku 1950 je zakázané diskriminovať obyvateľstvo na základe kást. To sa však nikdy nepodarilo presadiť a hoci v mestách už kasty postupne strácajú význam, v rurálnych oblastiach dodnes ovplyvňujú život obyvateľstva.

3.4.3 Urbanizácia a sídla

V husto osídlenom regióne južnej Ázie stále dominuje vidiecke obyvateľstvo. Hoci väčšina obyvateľstva žije vo vidieckych sídlach, zaujímavosťou je, že z desiatich najväčších miest sveta sa päť nachádza práve v tomto regióne.

V polovici 20. storočia sa v regióne nachádzalo 3150 miest, z čoho $\frac{3}{4}$ pripadali na indické územie. Do konca tisícročia sa ich počet zvýšil takmer o 75 %. Nadalej väčšina z nich (cca $\frac{4}{5}$) leží v Indii. Sú to prevažne malé až stredne veľké mestá s počtom obyvateľov do 50 000 (Banerjee, Stöber, 2012), avšak nájdeme tu aj viacero veľkomiest (Tab. 4). Veľkomestá ležia predovšetkým v Indogangskej nížine, v delte rieky Meghna a na pobreží regiónu južnej Ázie. V roku 2011 najväčší podiel obyvateľstva žijúceho v mestách mali Maldivy (41 %), ďalej Pakistan a Bhután (cca 36 %)(World Factbook 2014). V absolútnych číslach však jednoznačne najväčší počet mestského obyvateľstva žije v Indii (viac ako 377 mil., Cenzus India 2011). Najmenší podiel mestského obyvateľstva má Nepál (len 17 %) a Srí Lanka (15 %). Celkovo v južnej Ázii žije približne 31 % obyvateľov v mestách.

Tab. 4 *Ludnatosť vybraných miest v južnej Ázii v tis. (2011)*

Naí Dillí (India)	22 654	Hajdarábad (India)	7 837	Káthmandu (Nepál)	1 015
Bombaj (India)	19 744	Láhaur (Pakistan)	7 566	Rádzšahi (Bangladéš)	932
Dháka (Bangladéš)	15 391	Čattagrám (Bangladéš)	5 239	Islamabad (Pakistan)	919
Kalkata (India)	14 402	Faisalabad (Pakistan)	3 038	Kolombo (Srí Lanka)	693
Karáči (Pakistan)	13 876	Rávalpindí (Pakistan)	2 164	Male (Maldivy)	132
Čennai (India)	8 784	Khulna (Bangladéš)	1 781	Šrí Džajavardanapura	126
Bangalúr (India)	8 614	Multán (Pakistan)	1 775	Thimpu (Bhután)	99

Zdroj: World Factbook 2014

Urbanizácia pokračuje, avšak nie rovnakou rýchlosťou vo všetkých regiónoch. Miera rastu urbanizácie sa v južnej Ázii pohybuje v rozpätí 1,4-3,9 % ročne, pričom okrajové hodnoty patria ostrovným územiam – najvyššiu mieru urbanizácie zaznamenali Maldivy a najnižšiu Srí Lanka. Príkladom rýchlejšej urbanizácie je región hlavného mesta Bangladéšu – Dháky. Málokteré mesto vo svete tak rapidne narástlo – v roku 1951 malo približne 400 000 obyvateľov, no ich počet sa do roku 2011 zvýšil na takmer 15,4 miliónov obyvateľov, takže ich počet vzrástol za 60 rokov viac ako 38-krát. Postupujúca urbanizácia však nie je vždy spätá len s pozitívnym rozvojom miest. Hlavne veľkomestá, ktoré zaznamenávajú rapidný migračný prírastok obyvateľstva, trpia viacerými negatívnymi javmi. Je v nich extrémna hustota obyvateľstva (Naí Dillí viac ako 11 000 obyv./km²), prehustené komunikácie, ktoré nezvládajú dopravu a nekontrolovateľný nárast slumov. Množia sa chatrče vytvárajú celé štvrte, v ktorých chýbajú komunikácie a základná infraštruktúra, množia sa skládky odpadov. Nezriedka susedia s výstavnými časťami miest, čím je sociálna stratifikácia obyvateľstva ešte očividnejšia a rozdiely ešte nápadnejšie.

Úlohy a zadania:

- Zostrojte na základe základných demografických ukazovateľov výstižné grafické ilustrácie (aspoň 3) k súčasnému stavu a vývoju charakteristík obyvateľstva južnej Ázie. Poukážte na ich relevanciu a komparatívnosť s ostatnými makroregiónmi Ázie.
- Pripravte si krátky projekt, v ktorom predložíte scenáre ďalšieho vývoja populačného boomu v južnej Ázii a odôvodnite, v čom spočíva syntetizujúce hodnotenie demografických ukazovateľov pre študovaný región.
- Hierarchizujte vplyv jednotlivých faktorov demografickej štruktúry južnej Ázie na jej historický vývoj a naopak zhodnoťte historický vývoj oblasti na premeny jej demografickej štruktúry. Vyargumentujte, ktorá implikácia bola pre región významnejšia.

3.5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN JUŽNEJ ÁZIE

Južná Ázia patrí celkovo k menej rozvinutým regiónom Ázie. Podľa podielu na celkovom počte obyvateľstva svetadielu a aj celkovo sveta, jej hospodárska produktivita a produkcia nezodpovedá týmto podielom. Heterogénnosť prírodných daností a špecifik obyvateľstva sa odráža aj v hospodárskej sfére. Stále tu možno identifikovať tendencie z obdobia koloniálnej dominancie zahraničia. Demokratizácia sa však jednoznačne podpisuje aj vo sfére ekonomickej (trhová ekonomika, slobodné podnikanie a i.). Potenciál najväčšieho svetového trhu láka zahraničných investorov ale odrádza ich komplikovaný právny a daňový systém. Napätie medzi hospodársky najsilnejšími aj najľudnatejšími štátmi regiónu (India, Pakistan) sa negatívne odráža na ich hospodárskom rozvoji. Ekonomiku významne ovplyvňujú prírodné činitele, ktoré sa často podpisujú na spomalení ich hospodárskej dynamiky. Sezónnosť ekonomiky určuje predovšetkým monzúnové prúdenie. Od vlhky z monzúnov závisí najmä poľnohospodárstvo, ktoré živí väčšinu obyvateľstva južnej Ázie. Poľnohospodárstvo sa v južnej Ázii podieľa na celkovej tvorbe HDP regiónu iba približne 18 %, zamestnáva však takmer polovicu ekonomicky činných obyvateľov (World Factbook 2014). Rurálny spôsob života sa odráža aj v ekonomických aktivitách obyvateľstva regiónu. Veľmi vysoké percento obyvateľstva tvoria ľudia, ktorí žijú pod hranicou chudoby (India 30 %). Chudoba je prítomná vo všetkých prejavoch života obyvateľstva južnej Ázie. K osobitostiam regiónu patria aj oblasti, v ktorých je nedostatok vody, najmä v Pakistane a vysokohorské časti územia, ktorých perspektívou je rozvoj cestovného ruchu. Napriek prírodným aj historickým danostiam regiónu sa ich v hospodárstve nedarí zhodnotiť podľa ich skutočného potenciálu. Obrat smerom k lepšiemu možno očakávať na základe rastu HDP vo všetkých krajinách južnej Ázie. Oblasť patrí k najrýchlejšie sa rozvíjajúcim regiónom sveta. Ročný nárast HDP sa pohybuje od troch

do šiestich percent. V týchto údajoch prevyšuje najmä stagnujúcu časť sveta, napr. EÚ ale aj USA. Charakteristickou tendenciou je väčšia liberalizácia trhu a opatrenia, ktoré boli typické pre štátnu reguláciu do 90-tych rokov 20. storočia ustupujú.

3.5.1 Ekonomická úroveň makroregiónu a jeho častí

Napriek tomu, že podiel regiónu na celkovom počte obyvateľstva Zeme je 23 %, na celkovom HDP (parita kúpnej sily) Zeme sa región podieľa iba 7 % (World Factbook 2014). V tomto absolútnom ukazovateli však predbieha (okrem východnej Ázie) ostatné regióny svetadielu. Hospodárstvu južnej Ázie dominuje India, ktorá je tretou objemom najväčšou ekonomikou sveta. Z hľadiska produktivity hospodárstva však zaostáva za väčšinou štátov na Zemi (okolo 160. miesta v poradí World Factbook 2014). Ročné HDP na obyvateľa tam dosahuje hodnotu iba 4 000 USD (približne jedna šestina hodnoty HDP na obyvateľa Slovenska). V tomto relatívnom ukazovateli sú jednotlivé krajiny južnej Ázie vzácné vyrovnané. Najnižšie hodnoty vykazuje paradoxne vysokohorský Nepál a veľmi úrodný Bangladéš (okolo 2 000 USD ročne). Oba z podobných dôvodov – slabá infraštruktúra a zraniteľnosť prírodnými fenoménmi. Najvyššiu hodnotu (9 000 USD ročne) dosahujú Maldivy vzhľadom na rozvoj cestovného ruchu a nízky počet obyvateľov. Objemom druhou najsilnejšou ekonomikou regiónu je Pakistan. Ten však produkuje len 1/8 ekonomiky Indie.

Aj z hľadiska zastúpenia jednotlivých sektorov hospodárstva platí pre región vzácna podobnosť. Na rozdiel od celosvetového priemeru je výrazne silnejšie zastúpená produkcia poľnohospodárstva. V Indii tvorí 17 %, v Pakistane 25 % a v hornatom Nepále dokonca 36 % HDP. Z hľadiska zamestnanosti sú tieto čísla ešte oveľa vyššie a výrazne sa podieľajú aj na zvýšení celosvetového priemeru tohto ukazovateľa. V Indii sa poľnohospodárstvom živí takmer 50 % obyvateľstva, v Bhutáne 62 % a v Nepále okolo 75 %. Za najpriemyselnejší štát regiónu na základe relatívnych údajov možno označiť paradoxne Bhután. Na tvorbe jeho HDP sa toto odvetvie podieľa až 40 %, čo je dvojnásobok celosvetového priemeru, no vzhľadom na ekonomickú silu a stupeň rozvoja krajiny je to pochopiteľné. India má podiel priemyslu na celkovej tvorbe HDP o niečo nižší ako je celosvetový priemer t. j. približne 25 %, ale zamestnáva vyšší podiel obyvateľstva, čo svedčí o zaostávaní produktivity práce. Oproti svetovému priemeru najviac zaostáva južná Ázia v terciérnom sektore. Toto tvrdenie platí aj pre oblasť celkovej tvorby HDP, ale aj zamestnanosti obyvateľstva v tomto sektore. Jasne v ňom dominujú Maldivy (80 %), ktoré sú zamerané práve na oblasť cestovného ruchu. India dosahuje v tejto sfére 57 % produkcie a 31 % zamestnanosti.

Najvýznamnejšími obchodnými partnermi krajín južnej Ázie sú Čína, USA a krajiny vyvážajúce ropu, napr. Spojené arabské emiráty, Saudská Arábia. India patrí k desiatim najväčším importérom a do dvadsiatky najväčších exportérov sveta (WTO 2014). V predchádzajúcom období boli ekonomiky krajín južnej Ázie jednostranne zamerané na produkciu určitých výrobkov, napr. textilných produktov, petrochemických výrobkov či ocele. Situácia v diverzifikácii produkcie veľmi pokročila. India sa zameriava čoraz výraznejšie na strojársku a elektrotechnickú

výrobky. Samozrejme lacná pracovná sila umožňuje naďalej zohrávať významnú úlohu vo výrobe potravín, textílií, ocele či chemických produktov. Koncentrácia do urbánnych jadier je však veľmi výrazná a preto možno v južnej Ázii pozorovať väčšie rozdiely v rámci štátov, ako medzi krajinami navzájom.

Celkove sú veľkou brzdou hospodárskeho napredovania južnej Ázie ešte stále existujúce stereotypy štátnej regulácie, zaostávajúca infraštruktúra (doprava, obchodná sieť) ale aj vzdelanosť a zdravotná starostlivosť v jednotlivých krajinách.

Regionálnym hospodárskym lídrom južnej Ázie je India. Jej ekonomika produkuje približne jednu tretinu HDP (podľa parity kúpnej sily) USA, či EÚ. Na základe prognóz hospodárskeho rozvoja jednotlivých krajín sveta by sa mohla vyrovnáť v hospodárskej produkcii Spojeným štátom americkým v horizonte 40 rokov. Medzi osobitosti indickej ekonomiky patrí jej akcelerácia najmä na telekomunikačnom trhu. Za ostatných päť rokov predstihla Japonsko a zaradila sa na tretie miesto po USA a Číne. Automobilový trh Indie a samozrejme aj produkcia rastú impozantným dvojciferným tempom dosahujúcim vyše 20 %. India má rozvinutý vesmírny program. Do roku 2014 vypustila už 75 satelitov a patrí do prvej päťice najvýznamnejších svetových aktérov vo vesmírnom výskume. Kľúčovými odvetviami zostávajú v Indii petrochémia a potravinársky priemysel, ktorý je najdiverzifikovanejší a viaže sa na spracovanie domácej obrovskej produkcie poľnohospodárstva. India sa zaraduje na štvrté miesto na svete vo výdavkoch na zbrojenie (za USA, Čínu a Rusko). India patrí medzi nukleárne veľmoci a tradične sa zaraduje do skupiny štátov označovanej skratkou BRICS (Brazília, Rusko, India, Čína, Južná Afrika). Sú to krajiny považované za perspektívne najrýchlejšie sa rozvíjajúce veľké ekonomiky sveta.

Druhou najsilnejšou ekonomikou južnej Ázie je Pakistan. Z celosvetového hľadiska sa zaraduje na základe HDP na 25. miesto a na základe ekonomického rastu možno očakávať jeho posun medzi prvú dvadsiatku. Hospodárstvo sa rýchlo transformuje z poľnohospodársky orientovanej krajiny na producenta strojárskych výrobkov, stavebných materiálov a tradične aj textilu. Podobne ako India má nukleárny potenciál a značné percento (približne 3 %) štátnych výdavkov smeruje do zbrojárskeho priemyslu a armády. Brzdou hospodárskeho rozvoja Pakistanu sú sociálne nepokoje a politická nestabilita.

3.5.2 Poľnohospodárstvo južnej Ázie

Podobne ako juhozápadná Ázia aj južná Ázia patrí ku kolískam svetového poľnohospodárstva. Prírodné podmienky v tejto časti sveta boli veľmi vhodné na pestovanie na vodu a teplo náročných plodín. Rizikom boli prírodné pohromy v podobe záplav, ktoré často ničili úrodu, ale aj opačné extrémny, t. j. sucho najmä v Pakistane a Indii. Klíma a úrodná pôda umožňovali dopestovať aj viac úrod ročne. To viedlo k veľmi intenzívnemu využívaniu a aj premenám krajiny. Logickým dôsledkom bol neustále sa zvyšujúci počet obyvateľstva, ktorý viedol k tomu, že južná Ázia je najhustejšie zaľudneným regiónom Zeme. Nárast počtu obyvateľov však neustáva. Okrem prírodných podmienok sa na prelomových úspechoch poľnohospodárstva v

južnej Ázii podieľajú aj prelomové počiny výskumu v šľachtiteľstve a genetike. Limit únosnosti produkcie poľnohospodárstva v južnej Ázii bol dosiahnutý v 50-tych rokoch 20. storočia. Novým impulzom pre poľnohospodársku produkciu bola zelená revolúcia. Jej začiatky sa v Indii datujú do roku 1960. Pre zvýšenie výnosov sa začali využívať obilniny s upravenými vlastnosťami, ktoré umožnili viacnásobne zvýšiť výnosy, najmä obilia. Ďalším krokom bolo používanie hnojív a zavlažovanie oblastí, ktoré nemali pravidelný prísun vody a reforma vlastníctva pôdy. V južnej Ázii sa týmto spôsobom predchádzalo častým hladomorom. Transformácia poľnohospodárstva mala aj negatívne dopady. Zbedačených bolo mnoho maloroľníkov, ktorí nemali financie na osivá, pesticídy či hnojivá. Aplikácia modifikovaných odrôd obilnín naráža v súčasnosti na ostrú kritiku. Poľnohospodárstvo južnej Ázie však potrebuje nové impulzy na riešenie potravinovej bezpečnosti.

Hlavnými potravinárskymi produktmi južnej Ázie sú stále ryža a pšenica. India je na druhom mieste na svete (po Číne) v ich pestovaní. Na domácu spotrebu sa pestuje aj proso a kukurica. Významne sa však uplatňuje aj pestovanie bavlny, juty a čaju (osobitne India a Srí Lanka). Pôda v oblasti južnej Ázie je v dôsledku nadmerného využívania aj prírodných hrozieb výrazne poškodená. V Indii je degradovaných takmer 50 % pôdneho krytu. Najväčšie percento z povrchu štátu zaberá orná pôda v Bangladéši až 61 %.

Živočišna výroba v južnej Ázii je menej významná ako rastlinná. V oblastiach s prevažne hinduistickým obyvateľstvom sa obmedzuje konzumácia hovädzieho mäsa a v regiónoch s moslimským obyvateľstvom sa nechovajú ošípané (alimentárne tabu). India je však štátom, v ktorom sa chová najviac kusov hovädzieho dobytku (až 280 mil. kusov, takmer jedna štvrtina svetového stavu). Hovädzí dobytok sa využíva na získavanie mlieka, ako ťažný a dopravný prostriedok ale aj „energetické“ zviera (spaľuje sa jeho trus). Vzhľadom na veľký počet obyvateľov južnej Ázie sa chovajú aj vysoké počty hydiny, najmä kurčiat (okolo 1 mld.). Vzhľadom na celosvetový priemer (3 kusy na jedného obyvateľa) je to však nízky počet.

Podobne ako pri pestovaní ryže a pšenice sú svetovými lídrami v pestovaní ovocia a zeleniny opäť Čína a India.

3.5.3 Doprava a zahraničný obchod južnej Ázie

Severnou časťou južnej Ázie viedla v minulosti jedna z vetiev hodvábanej cesty. V súčasnosti je významnejšie južné, morské prepojenie východnej Ázie smerom na Afriku a Európu, ale najmä tranzitné námorné linky. Južná Ázia má veľmi zložité prírodné podmienky a od ostatných častí Ázie, okrem juhovýchodnej, je oddelená vysokými pohoriami. V rámci regiónu sú taktiež veľké odlišnosti v kvantite aj kvalite dopravných prepojení. V koloniálnom období boli položené základy cestnej a železničnej siete, najmä v Indii a Pakistane. Tie tvoria základnú os súčasnej dopravy južnej Ázie. Cestná doprava je najvyužívanejším druhom dopravy z hľadiska osôb aj nákladov v celom regióne. Medzi jej charakteristické atribúty žiaľ patrí preťaženosť a nekvalita. Dĺžkou cestnej siete (4,5 mil. km) India ustupuje len USA, ale kvalitou patrí

k svetovému priemeru. Pozitívnym rysom je rýchlo napredujúca výstavba diaľnic a rýchlostných ciest. Druhú najrozvinutejšiu cestnú dopravu v regióne má Pakistan, ale tam tvoria cesty s nespevneným povrchom stále takmer polovicu z celkovej dĺžky ciest, 262 tis. km. Najmenej rozvinutá cestná doprava je v Bhutáne, kde do roku 1961 neexistovali žiadne cesty.

V železničnej doprave je situácia v južnej Ázii ešte horšia. Od Indie má síce dlhšiu sieť železníc len USA, Rusko a Čína, kvalitné a rýchle sú však len prepojenia medzi významnými indickými metropolami. Železničná doprava má dlhú tradíciu aj na Srí Lanke a v Pakistane. Naopak Bhután a Maldivy nemajú žiadnu železnicu a v Nepále je len 59 km dlhá trasa z Indie. V nákladnej doprave sú na lokálnej úrovni stále využívané aj zvieratá a početné sú aj jednostopé vozidlá, napr. bicykle. Hromadná doprava je síce lacná, ale celkovo opäť nekvalitná a nespoľahlivá. V indických mestách je v prevádzke 24 systémov metra. Štát investuje do ich rozvoja veľké čiastky. Plánuje uviesť do činnosti metrá vo všetkých indických mestách s vyše 2 mil. obyvateľmi.

Letecká doprava v južnej Ázii zaostáva za dopravou po súši. Hoci v Indii je až 346 letísk (World Factbook 2014) a v Pakistane 151, letecká doprava má celkovo väčší význam z globálneho hľadiska, napriek veľkým vzdialenostiam v rámci južnej Ázie.

V rámci južnej Ázie sa uplatňuje aj vodná doprava (rieky, plavebné kanály). Najviac sa využíva v dvoch štátoch – Indii a Bangladéši, ktoré majú na jej prevádzkovanie najlepšie podmienky. Ani potrubná doprava nezodpovedá významu regiónu z celosvetového hľadiska. Jej význam iste narastie po upokojení situácie medzi najvýznamnejšími štátmi regiónu.

Všetky štáty južnej Ázie majú zápornú obchodnú bilanciu. Situácia však nie je taká hrozivá ako vo vybratých štátoch Latinskej Ameriky či Afriky. Najvýznamnejšími obchodnými partnermi regiónu sú Čína, Saudská Arábia a ďalšie štáty juhozápadnej a juhovýchodnej Ázie a taktiež USA.

3.5.4 Služby, životná úroveň a cestovný ruch v južnej Ázii

Terciárny sektor v južnej Ázii opäť vykazuje veľmi veľa spoločných čŕt. V Ázii patrí južná Ázia medzi najzaostalejšie regióny a aj jej vývoj je v porovnaní s inými časťami sveta relatívne pomalý. Pre porovnanie životnej úrovne s ostatnými časťami Zeme poslúžia ukazovatele podielu obyvateľstva žijúceho pod hranicou chudoby. Pre všetky štáty južnej Ázie je toto číslo alarmujúce, napr. v Indii takmer 30 %, v Bangladéši 32 % v Nepále 25 % a v Pakistane 22 % (World Factbook 2014). Túto charakteristiku vhodne dopĺňajú aj ukazovatele o zastúpení terciérneho sektoru na celkovej produkcii HDP. V celom regióne je to približne 54 % v porovnaní so svetovým priemerom (63 %). Pridáva sa k tomu aj vysoké zastúpenie primárneho sektora (poľnohospodárstvo a ťažba) 18 % oproti svetu (5 %).

V južnej Ázii sú celkovo na nízkej úrovni aj zdravotníctvo (približne 6 lekárov na 10 000 obyvateľov) a školstvo. Takmer tretinu obyvateľstva tvoria analfabeti. Situácia vo výžive je alarmujúca, v južnej Ázii žije najviac podvyživených detí na svete.

Južná Ázia má veľmi veľký potenciál pre cestovný ruch – príroda, história, kultúra, pestrá paleta národov, náboženstiev a i. Z hľadiska reálnej návštevnosti patrí však južná Ázia opäť k výrazne podpriemerným regiónom Zeme. V počte turistov, ktorí celý región ročne navštívia (7 mil.) ich predbieha napr. Francúzsko desaťnásobne. Cestovný ruch sa najviac uplatňuje v ekonomike ostrovného štátu Maldivy a rýchlo sa rozmáha aj na Srí Lanke. Úplne špecifický cestovný ruch dominuje Nepálu – vysokohorská turistika. Najmenej využívaný, vzhľadom na svoje predpoklady, je cestovný ruch Pakistanu. Negatívne naň vplývajú najmä bezpečnostné riziká spojené s radikálnymi prejavmi islamistov. Tieto prejavy prekračujú hranice Pakistanu a vplývajú aj na cestovný ruch Nepálu a Indie.

Úlohy a zadania:

- Zhodnoťte na základe kvantitatívnych ukazovateľov význam jednotlivých sektorov hospodárstva južnej Ázie. Porovnajte ich s Európskou úniou a regiónom juhovýchodnej Ázie.
- Načrtnite pojmovú mapu základov hospodárstva južnej Ázie (minimálne 14 pojmov) a ich vzájomných väzieb, vysvetlite ich funkčnosť a stabilitu.
- Posúďte a na základe argumentov zostavte tabuľku pozitívnych a negatívnych vplyvov na rozvoj cestovného ruchu v južnej Ázii.

3.6 KRAJINY JUŽNEJ ÁZIE A ICH ŠPECIFIKÁ

3.6.1 India

India má v regióne južnej Ázie špecifické postavenie – je jadrom celého regiónu. Táto pozícia však nie je synonymom súčasnej doby, v podstate celá história a vývoj južnej Ázie s výnimkou Harappskej kultúry, ktorá sa rozvíjala väčšinou na území dnešného Pakistanu, mali svoje ťažisko práve na území dnešnej Indie.

India je v mnohých ohľadoch najväčším štátom južnej Ázie. S počtom 1,236 mld. obyvateľov (2014) vytvára takmer trojštvrťinový podiel (74,8 %) obyvateľstva južnej Ázie. Podobne je to aj s rozlohou (3 278 263 km²) – krajina zaberá 73,4 % rozlohy južnej Ázie a približne 10 % rozlohy celej Ázie (bez Ruska). Pre porovnanie – obyvateľstvo Indie tvorí až 28,7 % z celkového počtu obyvateľov Ázie (bez Ruska), čo poukazuje na vysokú hustotu zaľudnenia (376 obyv./km²). Ani objemom hospodárstva sa ostatné krajiny južnej Ázie Indii nemôžu rovnať – hodnota HDP 4 990 mld. USD (2013) za celú krajinu stavia Indiu na 1. miesto v regióne južnej Ázie, 2. miesto v regióne Ázie a 3. miesto v rámci celého sveta (hneď po USA a Číne). Toto postavenie síce svedčí o mohutnosti indickej ekonomiky, no India je krajinou priepastných sociálnych rozdielov, o čom svedčí aj hodnota HDP podľa PPP na

obyvateľ a – iba 4000 USD (2013), čo krajinu stavia až na 169. miesto v rámci celého sveta. Ostré kontrasty sú vidno hlavne v mestách – centrá miest, rezidenčné areály najvyššej triedy a sídla zahraničných spoločností sú vybudované často s obrovskou pompou, no na druhej strane často susedia s chudobnými štvrtami. Nemožno zabudnúť ani na obrovské slumy, ktoré sa utvárajú vo veľkomestách a kde žije obyvateľstvo veľmi nahustené bez základnej infraštruktúry a v zlých hygienických podmienkach

Obr. 36 Administratívne rozdelenie Indie

V súvislosti s tým, že India má dominantné postavenie v južnej Ázii a teda väčšina informácií podávaných v časti 3 sa týkala priamo Indie – v tejto kapitole sa zameriame len na vybrané špecifiká a problémy, ktoré sú pre krajinu typické.

3.6.1.1 Vybrané problémy obyvateľstva Indie

Populácia Indie je progresívna populácia s indexom rastu 1,25 %. Index rastu krajinu stavia na 94. miesto v rámci sveta, čo by pri krajine priemernej veľkosti a počte obyvateľstva nebolo až také alarmujúce. Avšak pri krajine indických rozmerov rast počtu obyvateľov naberá veľké absolútne hodnoty. Ak by indická populácia rástla rovnako ako teraz, do roku 2020 by mala 1,33 mld. obyvateľov, do roku 2030 už 1,5 mld. obyvateľov a do roku 2050 až 1,93 mld. obyvateľov. Pri konštantnej rozlohe s ohraničenými možnosťami výroby potravín zákonite takýto progres vedie ku katastrofe. Pozitívne však je, že rast obyvateľstva sa síce pomaly, ale predsa len spomaľuje. Kým v roku 1950 bol index rastu pre Indiu 1,6 %, do súčasnosti sa znížil už na spomínanú úroveň 1,25 %. Prognózy do budúcnosti hovoria, že rast obyvateľstva by sa mal postupne znížiť na úroveň 1,0 % do roku 2030 a na hodnotu 0,5 % do roku 2040 (UNESCAP 2014).

Tieto predpoklady sú možno až príliš optimistické, avšak indická vláda k podobnému radikálnemu kroku, aký bol zavedený v susednej Číne za účelom spomalenia rastu obyvateľstva, zatiaľ nechce pristúpiť. Ako bolo spomínané v kap. 3.4.1, dobrovoľná rodinná politika spojená so zlepšovaním zdravotníckej starostlivosti, vzdelávania a postupným zvyšovaním životnej úrovne, má pozitívnejší efekt, ako reštrikčné opatrenia. Pri porovnaní úrovne vzdelania s hodnotami úhrnnej plodnosti v štátoch Indie – nachádzame tu určitú spojitosť: štáty Tamilnádu alebo Kérala, ale aj ďalšie štáty disponujú vyššou vzdelanosťou obyvateľstva (resp. vyššou informovanosťou obyvateľstva o plánovaní rodičovstva), vyššou možnosťou získania zamestnania z pohľadu žien a tiež aj vyššou dostupnosťou antikoncepčných prostriedkov (Banarjee, Stöber 2012). To viedlo k stavu, že v roku 2011 bola podľa údajov zo sčítania obyvateľstva hodnota úhrnnej plodnosti pre celú Indiu 2,5 dieťaťa na ženu. Pre južné štáty Indie boli však hodnoty nižšie – Karnátaka (2,0 dieťaťa), Ándhrapradeš a Kérala (1,8 dieťaťa), Tamilnádu (1,7 dieťaťa na ženu). V týchto štátoch sa podarilo výrazne spomaliť rast počtu obyvateľov, avšak ostatné štáty nie sú natoľko úspešné – pre porovnanie v štáte Uttarpradeš bola v roku 2013 hodnota úhrnnej plodnosti 3,5 a v štáte Bihár dokonca 3,7 dieťaťa na ženu. Viaceré severné štáty majú bohužiaľ stále tendenciu mierneho rastu plodnosti (Mukherjee 2013). Tento jav je spôsobený aj obavami, že ak rodičia nebudú mať dostatok detí, nebude sa mať o nich kto postarať, keď už budú starí. Rodina je v Indii veľmi dôležitá a rodinné väzby veľmi silné. Často žije spolu (predovšetkým vo vidieckych oblastiach) viacero generácií, ktoré spolu hospodária a delia si príjem. Existuje delba práce medzi mužom a ženou, medzi jednotlivými vekovými kategóriami ale aj medzi jednotlivými členmi rodiny z hľadiska postavenia v rodine. Snahou každej mladej rodiny je mať mužského potomka, pretože ten podľa zaužívaných indických tradícií je povinný sa o svojich rodičov v starobe postarať. Po svadbe nevesta odchádza do manželovej rodiny a stáva sa jej súčasťou. Z toho pramení nasledovný problém – mnohé manželstvá sú ochotné pristúpiť na nižší počet detí, avšak na druhej strane chcú, aby to boli chlapci, ktorí by

sa o nich v budúcnosti postarali. Zlepšenie zdravotníckej starostlivosti viedlo na jednej strane k pozitívnym výsledkom (menšia úmrtnosť, menšia detská úmrtnosť), avšak na druhej strane prinieslo aj možnosť zistenia pohlavia dieťaťa ešte pred jeho narodením. V Indii následne rapídne narástol počet interrupcií, keďže rodičovské páry si želali syna a pri zachovaní malej rodiny na dcéru nechceli pristúpiť. To viedlo nakoniec k tomu, že v súčasnosti je oficiálne zakázané identifikovať pohlavie dieťaťa ešte pred jeho narodením. Tento problém má aj ďalšie následky. Podobne ako v Číne, aj v Indii vyrastá „generácia bez neviest“ – zvyšuje sa nepomer medzi zastúpením jednotlivých pohlaví. Dokazujú to aj čísla (World Factbook, 2014): v roku 2014 pripadá vo vekovej kategórii 0-14 rokov 113 chlapcov na 100 dievčat a podobne je to aj vo vekovej kategórii 15-24 rokov. Keďže ide o priemerné hodnoty, je zrejmé, že v niektorých regiónoch je tento problém vypuklejší a nepomer môže vyšplhať až na hodnoty 130 chlapcov na 100 dievčat.

Stálym problémom je aj úroveň vzdelania, aj keď celkovo možno konštatovať, že gramotnosť má vzostupnú tendenciu. Kým v roku 2001 bolo gramotných 61 %¹⁰³ obyvateľov starších ako 15 rokov, v roku 2006 to už bolo takmer 63 %. Vyššia gramotnosť je u mužov. V roku 2001 na 100 gramotných mužov pripadalo len 61 gramotných žien. Do roku 2006 sa situácia mierne zlepšila, na 100 gramotných mužov pripadá 68 gramotných žien.

Od roku 1960 je v Indii bezplatné vzdelanie pre deti do 14 rokov (v štátnych školách), čo umožnilo aspoň základné vzdelanie širokým vrstvám obyvateľstva. Kým v roku 2000 bolo do prvého stupňa škôl zapísaných 83,5 % detí zodpovedajúceho veku, v roku 2010 to bolo už 98,6 %. Na tretí stupeň škôl sa v roku 2000 dostalo len 9,4 % populácie, no v roku 2010 to bolo už takmer 18 %. Stále je však v školách viac chlapcov ako dievčat, aj keď aj tu vidno určité zlepšenie. Kým v roku 1990 na 100 chlapcov v základnej škole pripadalo 74 dievčat, v roku 2003 to už bolo 97 dievčat. Aj na vyšších stupňoch sa situácia zlepšila – v roku 1990 na treťom stupni vzdelania na 100 študentov pripadlo len 52 študentiek, no v roku 2011 to bolo už 78 študentiek.

Príčin rastu vzdelanostnej úrovne je hneď niekoľko. V prvom rade si vláda Indie dala za cieľ všeobecne podporovať vzdelanosť obyvateľstva. Preto aj investuje do vzdelania výstavbou škôl, resp. podporuje ich rozširovanie. Ďalej v Indii pôsobí mnoho zahraničných spoločností, ktoré využívajú miestnu pracovnú silu. Z toho pohľadu je pochopiteľná snaha ľudí o vzdelanie. Ďalej rozvoj priemyslu si vyžiadal kvalifikovanú pracovnú silu, preto boli často pri rôznych priemyselných podnikoch otvárané školy, ktoré vzdelávali svojich budúcich zamestnancov. Ďalšou príčinou je rastúca urbanizácia a sťahovanie ľudí do miest, kde majú často lepší prístup k vzdelaniu v porovnaní s vidiekom. V neposlednej rade je vzdelávanie podporované aj za účelom zníženia rastu populácie. Aj keď všetky tieto skutočnosti mali pozitívny efekt, predsa

¹⁰³ Pokiaľ nie je uvedené inak, nasledujúce štatistické údaje sú z UNESCAP, 2014

je počet negramotných stále alarmujúci – v roku 2006 bolo v Indii viac ako 287 mil. negramotných obyvateľov, z toho 65 % žien.

Ďalším problémom je chudoba, ktorá je v mnohých oblastiach skutočne zarážajúca. Až 32,7 % obyvateľstva musí vyžiť zo sumy 1,25 USD na deň. Aj tu možno badať určité zlepšenie, pretože v roku 1978 to bolo takmer 66 %. Mnohí ľudia nemajú priamy prístup k pitnej vode, v urbánnych oblastiach ho malo v roku 2011 približne 96 % obyvateľstva, no v rurálnych oblastiach iba 89 %. V krajine je nedostatočne vybudovaná základná infraštruktúra – v rurálnych oblastiach na kanalizáciu napojených len 24 % obyvateľstva (2011), v urbánnych oblastiach je situácia lepšia – 60 % obyvateľstva. Problémom je aj využívanie riek na rôzne účely – ako zdroje pitnej vody a zároveň na náboženské rituály. V roku 2006 bolo až 44 % detí do päť rokov podvyživených. Avšak v roku 1989 bola situácia ešte horšia (až 56 % detí). Ďalším problémom je aj nedostatočná zdravotnícka starostlivosť, ktorá v spojení s nedostatočným prístupom k pitnej vode, nedostatočnou kanalizáciou, veľkou chudobou a veľkou hustotou obyvateľstva vytvára predpoklady pre nie veľmi dobrý zdravotný stav obyvateľstva. India má ešte stále vysoké hodnoty materskej úmrtnosti – na 100 000 narodených pripadalo v roku 2010 až 200 zomretých žien, v roku 1990 to bolo dokonca 600. Vysoká je aj novorodenecká úmrtnosť – v roku 2012 to bolo 31 detí na 1000 pôrodov. Kvôli nedostatočnej výžive, nevhodným životným podmienkam zomiera v Indii mnoho detí do päť rokov – v roku 2012 to bolo až 56 detí na 1000 narodených. Pozitívne je, že napriek tomu, že hodnota je vysoká, predsa zaznamenala radikálny pokles, pretože v roku 1990 na 1000 narodených pripadlo 126 zomretých detí do 5 rokov.

Krajina sa postupne urbanizuje. Kým v roku 1980 v mestách žilo približne 23,8 % obyvateľstva Indie, v roku 2000 to bolo 27,7 % a v roku 2014 približne 32,8 %. Príčin silnejúcej urbanizácie je viacero, ale jedna z najdôležitejších je väčší počet pracovných príležitostí v porovnaní s vidiekom. Do miest prichádzajú chudobní obyvatelia vidieka za prácou, avšak ich chudoba v kombinácii s nedostatkom ubytovacích kapacít vedú k rozrastaniu slumov. Medzi slumy sa zaraďujú opustené a nevyužívané budovy v zlom až dezolátnom stave a tiež aj neformálne sídla, zvyčajne na okrajoch miest, pozostávajúce z chatrčí bez základnej infraštruktúry. V oboch prípadoch sú osídlené najchudobnejším obyvateľstvom. Podľa údajov zo sčítania ľudu (Census 2001) žilo v Indii približne 75 miliónov a v roku 2011 (Census 2011) dokonca 93 miliónov ľudí v takmer 50 000 slumoch. Slumy vznikajú v blízkosti železníc, na brehoch vodných kanálov a riek alebo blízko skládok odpadov, kde si obyvatelia slumov chodia hľadať rôzne predmety vhodné na predaj alebo na denné použitie. Slumy sa vyskytujú v Indii prakticky pri každom väčšom meste. Najväčšie sú v Bombaji, Nai Dillí, Kalkate, Madrase, ale aj Hajdarábade a Ahmadábade. Najväčším slumom Indie a zároveň aj jedným z najväčších slumov sveta je Dharavi v Bombaji. Tu na ploche približne 1,75 km² žije a pracuje asi 600 000 obyvateľov (Banarjee, Stöber 2012). Avšak slumy neslúžia len ako ubytovacie kapacity. V Dharavi sú zvyčajne dvojpodlažné obydlia využívané na bývanie i na prácu – nachádza sa tu približne 15 000 drobných podnikov, hlavne hrnčiarskych, tkáčskych a krajčírskych dielní a garbiarní. Mnohé drobné podniky sú zamerané na recykláciu odpadu. Dharavi vznikol pôvodne na okraji mesta,

avšak to rástlo natoľko rýchlo, že ho nakoniec obkolesilo. V súčasnosti teda slum leží na lukratívnom mieste – hneď vedľa nákupného centra.

3.6.1.2 Vybrané špecifiká hospodárstva Indie

Kým územie dnešnej Indie neovládli Briti, v krajine boli okrem poľnohospodárstva rozvinuté aj remeslá. Vysokou prepracovanosťou a kvalitou sa vyznačovali textilné výroby a materiály (bavlna, hodváb), hrnčiarske výrobky, kovové tepané predmety ako aj šperky. Vypelost' remesiel súvisela s mnohými kultúrami a ich dlhodobým vývojom ako aj dostupnosťou vhodných surovín.

Od 17. storočia postupne silnel vplyv Európanov z pobrežia. Portugalci, Francúzi, Holanďania avšak čoraz viac aj Briti spočiatku obchodovali s domácimi, kupovali od nich kvalitné remeselné výrobky, ktoré potom vyvážali. Indické suroviny ako napr. korenie, čaj, kakao ale aj remeselné výrobky sa v Európe tešili mimoriadnej obľube. Briti postupne získavali prevahu a v 18. storočí už mali v Indii pod kontrolou celú výmenu tovaru. Z takéhoto vývoja mala prospech nielen Veľká Británia, ale aj India. Obrat nastal spolu s priemyselnou revolúciou vo Veľkej Británii. V domovskej krajine začali postupne vznikať priemyselné podniky, kde bola výroba rýchlejšia a oveľa lacnejšia, chýbala len surovina. Tú Veľká Británia dovážala z Indie – tak sa stalo, že export textilných produktov z Indie sa obmedzil len na bielu bavlnu, ktorá bola farbená a ďalej spracúvaná vo Veľkej Británii. Tento zvrat mal ďalekosiahle následky – celá trieda tkáčov (v zmysle kastového systému – kap. 3.4.2) prišla o zamestnanie a príjem, čím sa následne výrazne zhoršili životné podmienky ich rodín. Podobný vývoj bol aj v ďalších remeslách. Navyše Briti našli v Indii dobré odbytisko pre rôzne svoje výrobky (aj napr. výrobky denného použitia), ktoré už boli priemyselne vyrábané, a teda boli oveľa lacnejšie. V 19. storočí sa v Indii remeselne vyrábali len tie výrobky, ktoré sa Britom neoplatili dovážať. Výnimku tvorilo len šperkárstvo, ktoré si zachovalo svoje postavenie pre svoju manuálnu náročnosť bez ohľadu na priemyselnú vypelost' krajiny.

Neskôr Briti začali zakladať priemyselné podniky aj v Indii, avšak boli to predovšetkým priemyselné podniky tých odvetví, ktorých výrobky by bolo do Indie ťažké dopravovať, prípadne by ich preprava bola zbytočne drahá. Tak boli položené v Indii základy textilného priemyslu zameraného na obalový materiál (výrobky z juty) – z Británie boli dovezené lacné stroje, ktoré postačovali na spracovanie juty, ktoré v spojení s lacnou pracovnou silou vytvárali len veľmi nízku cenu už hotových výrobkov (vriec). Takto vyrobené vrecia (ktoré sa navyše ľahko prepravovali) boli konkurencieschopné aj na britskom trhu a mali využitie aj v Indii.

Podobne viedli Britov zištné úmysly aj k rozvoju oceliarskeho priemyslu. Veľká Británia si bola vedomá rozľahlosti krajiny a horšej dostupnosti vnútrozemských území, preto sa podujala položiť základy (na tú dobu) vyspelej dopravnej infraštruktúry. Preto boli budované železničné prepojenia, avšak počiatku nie medzi jednotlivými regiónmi, ale práve z vnútrozemia smerom na pobrežie, aby bolo možné dopravovať suroviny priamo do prístavov. Až neskôr boli dobudované medziregionálne prepojenia. Na výstavbu železnice bolo potrebné veľké množstvo

ocele, preto boli v Indii postupne zakladané aj hutnícke závody.¹⁰⁴ Ku koncu koloniálnej nadvlády v Indii mal už hutnícky priemysel významné postavenie.

So získaním nezávislosti si India uvedomovala nedostatky v rozvinutosti a zároveň chcela dosiahnuť čo najrýchlejšie čo najlepší rozvoj. Preto boli vypracované plány, podľa ktorých bolo hospodárstvo rozvíjané. Hospodárstvo tak malo charakter socialisticky plánovaného hospodárstva, avšak pri uplatnení princípov trhovej ekonomiky. Cieľom plánov bolo odstrániť chudobu, zabezpečiť rast ekonomiky a rozvíjať nielen veľké, ale aj malé podniky. Plány boli v prvom rade cielené na rozvoj priemyslu (vzhľadom na agrárny charakter krajiny), industrializácia bola rozdelená do troch oblastí s ohľadom podielu štátu na vlastníctve podnikov:

1. skupina zahŕňala 17 pre štát kľúčových odvetví (zbrojárstvo, hutníctvo, jadrová energia, hutníctvo železa a ocele, strojárstvo pre hutníctvo a ťažký priemysel, ťažba nerastných surovín, železa, farebných a drahých kovov, uhlia, ropy, drahokamov, výroba dopravných prostriedkov (lietadlá, lode), letecká, železničná doprava), ktoré boli v rukách štátu.

2. skupina – tu mal štát určitý podiel, avšak väčšinu tvorili súkromné spoločnosti – išlo predovšetkým o chemický a farmaceutický priemysel, cestnú a lodnú dopravu.

3. skupina – boli odvetvia predovšetkým spotrebného priemyslu (textilný, potravinársky) a výroba automobilov, ktoré mali ostať v súkromných rukách. Išlo predovšetkým o menšie spoločnosti, z ktorých však niektoré neskôr nadobudli celoštátny význam (Tata).

India uplatňovala politiku ochranného cla, aby sa tak uchránila pred lacnými produktmi zo zahraničia. V 60. rokoch bola kritizovaná pre slabú otvorenosť voči zahraničiu, avšak napriek tomu dosiahla pokrok. V rovnakom období bolo potrebné uskutočniť aj zmeny v poľnohospodárstve, nakoľko produkcia potravín bola nedostatočná a každá klimatická zmena znamenajúca posun alebo vynechanie

¹⁰⁴ Jedna z významných spoločností v histórii indického priemyslu je spoločnosť Tata, ktorej pôvodný majiteľ Jamsetji Tata sa pôvodne zaoberal výrobou textilných výrobkov. Avšak už v tomto období sa od ostatných výrobcov odlišoval – v roku 1877 založil manufaktúrnú spoločnosť v Bombaji, do ktorej však nakúpil drahšie stroje schopné tkat' aj veľmi jemnú priadzu. Suroviny používal domáce, ale dovážal aj kvalitnejšiu egyptskú bavlnu. Jeho výrobky boli vyhľadávané a schopné konkurovať dovozu z Británie. Neskôr sa rozhodol investovať aj do ťažkého priemyslu založil oceliarne v štáte Bihár. Keďže nechcel byť závislý od Veľkej Británie, uzavrel dohodu s Nemeckom a USA o odkupe ocele (Bahl 1994). V súčasnosti má firma Tata v krajine výborné postavenie a zasahuje do viacerých priemyselných odvetví. Z globálneho hľadiska však firma Tata prekonal novodobý oceliarsky gigant ArcelorMittal, ktorý vznikol v r. 2006 zlúčením súkromného oceliarskeho koncernu Mittal miliardára Lakšmi Mittala s koncernom Accelor. Mittal sa z pôvodne malého podnikateľa v hutníctve vypracoval skupovaním krachujúcich oceliarní ale aj železnorudných a uhoľných baní po celom svete, ktoré následne revitalizoval. Koncern AccelorMittal zamestnáva cca 315 tis. ľudí po celom svete a produkuje 6 % svetovej výroby ocele (2009).

monzúnu mala fatálne dôsledky na poľnohospodárstvo a následne aj obyvateľstvo. V zlých rokoch bolo nutné dovážať obilie zo zahraničia. Problémom poľnohospodárstva bol často feudálny systém hospodárenia a množstvo malých roľníkov s primitívnym spôsobom obrábania pôdy. Vláda preto uskutočnila radikálne opatrenia – v poľnohospodárstve sa začali používať umelé hnojivá a pesticídy, zvýšila sa mechanizácia a zaviedli sa nové metódy pestovania plodín – oveľa viac sa začala pestovať pšenica, ktorá je menej náročná v porovnaní s ryžou. Poľnohospodárstvo zaznamenalo výrazný posun vpred, obilnicami Indie sa stali štáty Pandžáb a Harijána.

Na prelome 80. a 90. rokov indické hospodárstvo zaznamenalo krízu, ktorá mala viacero príčin – hospodárska politika bola silne orientovaná iba na vnútorný trh, stúpala korupcia ako aj štátne výdavky. Vplyv mali aj zahraničné udalosti, napr. vojna v Perzskom zálive, ktorá ovplyvnila cenu ropy, čo malo za následok zdražovanie a štátne zadlžovanie. Preto bolo hospodárstvo do začiatku 90. rokov liberalizované a to smerom do vnútra krajiny ale aj do zahraničia. Krajina sa viac otvorila voči zahraničným investorom, na domácej pôde sa zamerala na krátenie štátnych výdavkoch, avšak z obáv z korupcie pozastavila privatizačný program rizikových podnikov, ako sú banky a poisťovne.

Napriek rapidnému rozvoju má v ekonomike Indie stále významné zastúpenie poľnohospodárstvo, aj keď jeho podiel na zamestnanosti aj tvorbe HDP sa znižuje. Kým v roku 1994 až 60,5 % všetkých zamestnaných tvorili pracovníci poľnohospodárstva, v roku 2010 ich už bolo len 51,1 % (UNESCAP, 2014) a v roku 2013 49 % (World Factbook, 2014), čo je však stále vysoký podiel. Na tvorbe HDP sa poľnohospodárstvo v roku 2013 podieľalo 17,4 % (World Factbook, 2014). Lokalizácia produkcie poľnohospodárskych plodín do veľkej miery závisí od pôdnych podmienok – v centrálnej a južnej časti krajiny sa pestuje pšenica, bavlník, cirok, ryža v povodí riek. Vo východnej časti Indongangskej nížiny sa pestuje predovšetkým ryža a sčasti aj pšenica. V západnej časti, ktorú monzún ovplyvňuje menej, sa pestuje hlavne pšenica a proso, ktorému sa darí aj vo vlhkejších častiach suchého Rádžastanu. Problémy v poľnohospodárstve súvisia hlavne s malými plochami jednotlivých obrábaných plôch. Veľké polia sa vyskytujú menej, zvyčajne sú plochy rozdrobené medzi množstvo drobných roľníkov, ktorí pôdu obrábajú. V povodí rieky Gangy, kde je veľké množstvo poľnohospodárskych plôch, poľnohospodárstvo trpí degradáciou pôd. Tá súvisí jednak z vymývaním živín z pôdy pri veľkých dažďoch, avšak tiež z veľkého obsahu chemických látok, ktoré sa do pôdy vďaka hnojeniu a používaniu pesticídov dostali.

Priemysel má podiel na HDP 25,8 % (World Factbook, 2014) a vytvára približne pätinu pracovných miest. Podiel na zamestnanosti sa mení – jeho podiel rastie na úkor poľnohospodárstva – v roku 1994 bol 15,7 % a v roku 1999 19 %, UNESCAP 2014, teraz dosahuje 22,4 % všetkých zamestnaneckých miest (World Factbook, 2014). Dominantnými odvetviami priemyslu sú textilný, automobilový, elektrotechnický a IT priemysel, ťažký (oceliarsky), chemický, petrochemický a farmaceutický priemysel, výroba cementu a spracovanie drahých kameňov a šperkov. V neposlednej rade sú dôležité aj kozmický a zbrojársky priemysel a filmový priemysel. V nasledujúcich riadkoch sa zameriame na vybrané odvetvia priemyslu.

BOX 12**Indické hospodárske plány**

Od roku 1951 začala realizácia 5-ročných plánov (Banarjee, Stöber 2012):

1. plán (1951-1956)	• reštrukturalizácia agrárneho sektoru
2. plán (1956-1961)	• rozvoj ťažkého a ťažobného priemyslu • založenie podnikov v Bhilai, Rourkele, Durgapure – vplyv zahraničných investícií
3. plán (1961-1966)	• diverzifikácia a rozširovanie výroby v nasledovných odvetviach: ○ výroba ocele (nové oceliarne) ○ elektrotechnický priemysel ○ výroba automobilov, lokomotív a strojov ○ textilný priemysel (spracovanie bavlny a juty) ○ chemický priemysel (výroba umelých hnojív)
3 ročné plány 1967, 1968, 1969	• dôraz na rozvoj drobných podnikov rôzneho zamerania v obciach
4. plán (1969-1974)	• výstavba petrochemického priemyslu • rozvoj strojárstva zameraného na výrobu poľnohospodárskych strojov a strojov na spracovanie juty a cukrovej trstiny • rozvoj priemyslu spotrebného tovaru a tovaru určeného pre export
5. plán (1974-1979)	
6. plán (1980-1985)	• výroba elektrických a elektronických produktov, motorových vozidiel, spotrebného tovaru
7. plán (1985-1989)	• zameranie na maximálne využitie kapacity už existujúceho priemyslu • rozvoj elektronického priemyslu • rozvoj terciéru
2 ročné plány 1991, 1992	
8. plán (1992-1997)	• zvýšenie rastu poľnohospodárstva a priemyslu, zlepšenie obchodu, odbúranie finančného deficitu
9. plán (1997-2002)	• skvalitnenie základnej infraštruktúry (dostupnosť pitnej vody, kanalizácie, ...) • zlepšenie využitia ziskov z daní a kontrola nad regionálnymi výdavkami
10. plán (2002-2007)	• zníženie chudoby, zlepšenie sociálnych indikátorov • vytvorenie 50 mil. nových pracovných miest • inštitucionálne reformy
11. plán (2009-2012)	• komplexný rozvoj ○ boj proti chudobe prostredníctvom hospodárskeho rozvoja na širokej báze ○ zvýšenie zamestnanosti ○ odbúravanie regionálnych disparít ○ podpora vzdelávania, rovnosti a zdravia ○ výstavba infraštruktúry ○ ochrana životného prostredia

Jedným z najdôležitejších pilierov indickej ekonomiky je automobilový priemysel. Toto odvetvie má dobré podmienky – nachádza sa tu obrovský trh, ktorý neustále rastie. Najdôležitejšie značky, ktoré sa v Indii vyrábajú sú Tata, Mahindra&Mahindra, Ashok Leyland, Hindustan Motors, San motors, Premier Automobiles. Zo zahraničných firiem, ktoré pôsobia často v spojení s domácimi, sú to Maruti Suzuki,

Hyundai, BMW, Ford, Renault, Mitsubishi, Daimler, VW, Audi, Škoda, GM. Závody sú lokalizované na mnohých miestach v krajine, avšak najväčšie sa vyskytujú v západnej časti Indie. Najdôležitejšími strediskami sú Naí Dillí, Kalkata, Bombaj, Ahmadábád, Púna, Bangalúr a Čennai. V mnohých prípadoch ide čisto len o indickú výrobu – od vývoja až po výrobu všetko prebieha v Indii. Problémom tohto odvetvia je, že stále nemá dostatok kvalifikovaných pracovníkov, ako aj nedostatok know-how. Z toho vyplýva aj pomalší vývoj technológií.

Dalším tradičným a stále významným odvetvím je textilný priemysel. Je to druhý najväčší zamestnávateľ v Indii (po poľnohospodárstve) a vytvára približne 14 % celkovej priemyselnej produkcie Indie. Má významné podiely na exporte, vyrábajú sa textilie ale i hotové oblečenie. Výrobné závody sú lokalizované po celej krajine, no ich veľká koncentrácia je oblasti Kalkaty – predovšetkým závody na spracovanie juty, v oblasti strednej Gangy – s pestrú štruktúrou textilného priemyslu, na severovýchode Indie – spracovanie vlny a hodvábu. V okolí Khambátskeho zálivu prevláda spracovanie bavlny, na juhu výroba hodvábu a na východnom pobreží predovšetkým spracovanie juty. Toto odvetvie patrí medzi najstaršie, najdlhšie rozvíjané a medzi najdôležitejšie odvetvia indického priemyslu, avšak morí sa s mnohými problémami. V súčasnosti má nedostatok základných výrobných materiálov, ktoré majú navyše veľmi nestabilné ceny. Zastaraný strojový park je energeticky veľmi náročný, čo zbytočne dvíha cenu výrobkov. Pracovná sila vykazuje nízku produktivitu. Vzrastá konkurencia zahraničných trhov, predovšetkým Číny. Celkovo textilný priemysel je v recesii, čo má však príčiny aj v globálnych súvislostiach. Zlá infraštruktúra tieto problémy ešte podčiarkuje, preto nečudo, že v Indii mnohé textilné podniky krachovali.

Dalším významným odvetvím je oceliarsky priemysel. V súčasnosti je India 4. najväčší producent ocele vo svete, hneď po Číne, Japonsku a USA. Významné je aj spracovanie farebných kovov (mangán, meď, bauxit). Hutnícky priemysel bol považovaný za jedno z najdôležitejších odvetví. Jeho základy boli položené už na prelome 19. a 20. storočia. Neskôr, keď krajina získala nezávislosť, kvôli hutníckemu priemyslu boli uskutočnené rozsiahle výskumy zamerané na zisťovanie nerastných surovín v Indii. V blízkosti hutníckych závodov boli zakladané školy, ktoré mali vyškoliť odborníkov pre dané odvetvie, kvôli energetickej náročnosti aj viaceré priehrady. Najstaršia oceliarená sa nachádza v Jamshedpure, ďalšie sú v Rourkele, Durgapure a v Bhilai. Najvýznamnejšími spoločnosťami sú Tata steel (súkromná) a Steel Authority of India Limited. Na hutnícke závody sú nezriedka naviazané závody ďalších odvetví, ako napr. ťažkej chémie, spracovania ropy a ďalšie.

Novými odvetviami, ktoré sa ale veľmi rýchlo vyvíjajú, sú elektrotechnický a elektronický priemysel a informačné technológie. Hlavne posledné spomedzi uvedených zažíva obrovský rozmach. Tu India jednoznačne ťaží z toho, že jeden z jej úradných jazykov je angličtina. Absentuje jazyková bariéra a tak množstvo inžinierov a absolventov technických škôl mohlo vycestovať do USA a nabráť skúsenosti. Rozvoj informačných technológií v Indii je zameraný na vývoj a predaj softwaru, ale aj na veľké call-centrá a centrá e-commerce. Vo veľkých mestách sídlia spoločnosti zahraničných počítačových firiem. Najdôležitejšími centrami rozvoja IT technológií sú Bangalúr, Hajdarábád, Púna, Kalkata. Bangalúr býva často nazývaný aj „indické

Silicon Valley“ alebo „Technopolis“ a v súčasnosti je to medzinárodné centrum pre informačné služby a vývoj počítačového softwaru. Oproti tomu Hajdarábád je centrom pre pre call-centrá a Business Process Outsourcing (BPO).

Špecifickým odvetvím, ktoré stojí na hranici sekundárneho sektoru, je filmový priemysel. India má v tomto smere skutočne významné postavenie – v objeme vyrobených filmov za rok stojí na prvom mieste pred USA. V Indii sa ročne vyrobí viac ako 1000 filmov a najdôležitejšími centrami výroby sú mestá – „woody“ – Bollywood (Bombaj), Tollywood (Hajdarábád), Kollywood (Čennai) a ďalšie.¹⁰⁵

3.6.1.3 Vybrané problémy regiónov Indie – Pandžáb

Región Pandžábu leží na hranici Pakistanu a Indie a v minulosti vznikol v „päťriečí“ rieky Indus¹⁰⁶. V tomto regióne vzniklo jedno z najmladších veľkých náboženstiev sveta – sikhizmus. Založil ho Nanak, ktorý sa búril proti indickému kastovému systému. Základom sikhizmu je viera v jedného Boha, poctivá tvrdá práca a charita. Cieľom každého Sikhu je dosiahnuť jednoty s Bohom jednotou všetkého. Sikhizmus je zároveň jedným z mála náboženstiev, kde je žena kladená na úroveň muža. Symbolom sikhizmu je „5 K“ – *kéš* (vlasy), *kanghá* (hrebeň), *kará* (oceľový náramok), *kačh* (krátke nohovice), *kirpán* (meč). K Sikhom neodmysliteľne patrí aj turban, pod ktorý si zmotávajú dlhé vlasy, avšak ktorý nie je súčasťou „5 K“. Absencia kást ako aj rozdielov medzi mužmi a ženami umožnila sikhom napredovať oveľa rýchlejšie v porovnaní s vyznávačmi iných náboženstiev. Hinduizmus sikhizmus odmietal, považoval sikhizmus za odpadlivosť, islam naopak prívržencov sikhizmu podporoval, pokiaľ si nezačali robiť nároky na svetskú vládu.

Obyvateľstvo Pandžábu vyznáva sikhizmus, avšak veľký podiel majú aj iné náboženstvá. Štát Pandžáb bol vytvorený v 2. polovici 18. storočia, pričom zasahoval aj na severnejšie územia Indie – Džammú a Kašmír. Krajinu napokon ovládli Briti, ktorí ho pričlenili k svojim koloniálnym územiám pod priamou správou. Briti veľmi rýchlo ocenili prednosti Sikhov ako vzdelanosť, podnikavosť, ambície organizovať, vedeli sa dobre uplatniť aj vo vojsku, preto ich Briti často dosadzovali do významných pozícií, pričom spoliehali na ich lojálnosť na rozdiel od väčšinových hinduistov.

Po roku 1947, keď India získala nezávislosť, Sikhovia pomýšľali nad samostatnosťou krajiny alebo nad nejakým stupňom autonómie. Pandžáb bol vtedy rozdelený medzi Pakistan a Indiu, čo vyvolalo veľké migrácie – do Indie sa sťahovali pandžábski hinduisti a do Pakistanu naopak pandžábski moslimovia. V indickom Pandžábe dosahovali Sikhovia približne 35 %-ný podiel na obyvateľstve. Spočiatku

¹⁰⁵ Indické filmy sú však pre Európana často ťažko pozerateľné. Bývajú dlhé 2,5-4 hodiny a plné spevu a tanca, v deji často na nepochopiteľných miestach. Zvyčajne majú veľmi jednoduchú dejovú líniu ľúbostného trojuholníka alebo nešťastnej lásky, avšak so šťastným koncom (prípadne aj bohatstvom). Kiná sú v Indii veľmi obľúbené, navštevujú ich všetky vrstvy obyvateľstva a pre tých najchudobnejších často predstavujú aspoň na časť z dňa únik z reality.

¹⁰⁶ Rieka Indus s jej prítokmi

prechovávali lojalitu voči Indii hlavne kvôli územiu Kašmíru. Kvôli ich vzdelaniu a šikovnosti mali oveľa lepšie ekonomické i kultúrne výsledky, často sa dostávali aj na dobré politické pozície. Sikhovia sa báli splynutia s väčšinovými hinduistami, a preto keď sa v roku 1953 robili úpravy hraníc indických štátov na báze jazyka, vyslovili voči indickej vláde požiadavku, aby zmenšila územie, na ktorom žili Sikhovia. Táto možno nezmyselná požiadavka mala svoje opodstatnenie – Sikhovia chceli získať väčšinu v štáte, v ktorom žili. Keďže neboli príliš početní, väčšie zastúpenie chceli zvýšiť práve zmenšením územia. Táto požiadavka však nebola vypočutá. Hinduisti ešte zvýšili svoje antipatie voči Sikhom, v Indii rástol počet radikálnych hinduistických organizácií. Vláda na požiadavku Sikhov reagovala tak, že územie Pandžábu ešte zväčšila a znížila tak podiel Sikhov na obyvateľstve. V roku 1966 boli Sikhovia konečne vypočutí, od Pandžábu bola oddelená Harijána a podiel Sikhov stúpol na 60 %. V 70. rokoch Pandžáb zažíval veľký rozmach – HDP dosahoval dvakrát vyšší ako priemer Indie, žilo tu najmenej ľudí pod hranicou chudoby a pri narodení sa očakávala najdlhšia dĺžka života spomedzi všetkých indických štátov. V regióne sa rozvinul významný priemysel a bolo tu aj najmodernejšie poľnohospodárstvo, ktoré ťažilo zo svojej polohy a prírodných podmienok. Vďaka tomu sa z Pandžábu stala obilnica Indie, ktorá dokázala vypestovať až $\frac{3}{4}$ pšenice a $\frac{1}{2}$ ryže z celkovej produkcie týchto plodín v Indii. Sikhovia si uvedomovali svoju vyspelosť aj to, koľko prispievajú do štátnej pokladnice, avšak aj to ako boli diskriminovaní pri rozdeľovaní štátnych investícií. Preto vyslovili požiadavky aj na vlastné médiá, územné požiadavky a i. Týmito požiadavkami sa vyhrotili vzťahy Pandžábu a indickej vlády, ktoré sa na oboch stranách radikalizovali. Radikálni Sikhovia uskutočnili v 80. rokoch niekoľko teroristických útokov, proti ktorým bolo tvrdo zakročené. Sikhský prezident Čauhán dostal zákaz vstupu do Indie, a preto z Londýna vyhlásil nezávislú republiku Chalista, ktorá však teraz naopak územné požiadavky stupňovala – Chalista sa mal tiahnuť pozdĺž pakistanskej hranice až k moru. Pochopiteľne, takéto požiadavky neboli akceptované, načo Sikhovia znova reagovali sériou teroristických útokov. Vláda proti nim nasadila armádu, pričom bol poškodený Zlatý Chrám v Amritsare, ktorý Sikhovia pokladajú za najsvätejšie miesto. Hoci sa vláda ospravedlnila, odpoveďou bol atentát na vtedajšiu premiérku Indíru Ghándí. V krajine bol nastolený tvrdý prezidentský režim a Sikhovia prešli do partizánskej vojny. Časom sa situácia upokojila, avšak doteraz je kritická.

Pre Pandžáb a Sikhov je stále najväčšou obavou hrozba splynutia s hinduistickou väčšinou, boja sa straty identity a pohltienia hinduizmom, pretože v rámci Indie tvoria len malé percento obyvateľstva – je ich iba 20 miliónov.

3.6.2 Pakistan

Pakistanská islamská republika je druhou najrozľahlejšou (796 095 km²) krajinou južnej Ázie a 36. krajinou sveta. Počtom obyvateľov (196,1 mil.) sa v regióne zaraďuje taktiež na druhé miesto, ale z celosvetového hľadiska ju v tomto ukazovateli prekonáva len päť štátov. Patrí medzi veľmi husto zaľudnené krajiny (priemerne 246 obyvateľov na km²), čo je viac ako dvojnásobok hustoty zaľudnenia Slovenska. Osídlenie krajiny

je však veľmi nerovnomerné. V porovnaní s ostatnými štátmi južnej Ázie je to ukazovateľ relatívne nízky (priemer južnej Ázie je 369 obyvateľov na km²). Pakistan je po Indonézii druhou najľudnatejšou moslimskou krajinou sveta a toto postavenie sa perspektívne meniť nebude. Krajinu tvoria štyri provincie a štyri federálne územia s hlavným mestom Islamabad. Mesto bolo vystavané v 60-tych rokoch 20. storočia a nahradilo preľudnené Karáči. V súčasnosti je Islamabad najmodernejším mestom s najvyššou životnou úrovňou v krajine a spolu s Rávalpindi tvoria tretiu najľudnatejšiu aglomeráciu Pakistanu.

Pakistan disponuje veľmi rôznorodým prírodným potenciálom. Od 1 000 km dlhej pobrežnej čiary s relatívne malým počtom prístavov (iba 11) po druhé najvyššie horské pásmo Zeme. Hospodársky krajine dominuje oblasť pri rieke Indus s najvýznamnejším regiónom Karáči. Limitujúcimi faktormi rozvoja krajiny sú zo zahraničnopolitických faktorov nestabilita Afganistanu na severných, horských hraniciach, zlé medzištátne vzťahy a väzby s Indiou na východe, najmä kvôli spornému územiu Kašmíru. Z vnútropolitických príčin je to nestabilita politického systému, ako aj vysoké percento veľmi chudobného a ekonomicky nespokojného obyvateľstva.

Hospodárstvo krajiny spočíva na dvoch pilieroch. Vcelku fungujúcom poľnohospodárstve (štvrtina z celkového HDP krajiny a 40 % zamestnanosti) a priemysle (približne jedna pätina produkcie aj zamestnanosti v krajine). Najvýznamnejšie poľnohospodárske produkty sú pšenica, ryža, zelenina, juta, bavlna. Základ priemyslu tvorili ešte za čias britskej koloniálnej nadvlády textilné prevádzky (aj remeselné) s dominanciou spracovania juty ale aj bavlny. Ťažba nerastných surovín nie je zo svetového ani regionálneho hľadiska významná. Objav ložísk ropy a zemného plynu začiatkom 20. storočia podporil ekonomiku ale ich ťažba ani zďaleka nestačí pokryť domácu spotrebu. Ťažba uhlia dopĺňa energetický potenciál štátu z hľadiska výroby tepelnej energie, ktorá v štáte z dvoch tretín dominuje. Energeticky významné sú ešte vodné toky (hydroelektrárne), ktoré sa využívajú na dodávku jednej tretiny celkovej energie štátu. Spolu s Indiou disponujú aj funkčnými jadrovými elektrárnami (Pakistan – 2), významnými skôr pre vojenský jadrový program štátu, ako pre energetickú bilanciu (iba 5 %). Významnými výrobnými jednotkami sú oceliarne a petrochemické a chemické závody, podobne ako sofistikovanejšie strojárske závody. Priemysel sa kumuluje predovšetkým do dvoch regiónov: v okolí prístavného mesta Karáči a na severu štátu ležiaceho Láhuaru.

Najvýznamnejším obchodným partnerom Pakistanu sú Spojené štáty americké, ktoré ho ekonomicky aj politicky významne podporujú. Táto podpora je však určitými skupinami obyvateľstva odmietaná až bojkotovaná. Bezpečnostná situácia v štáte zhoršená. Krajina sa považuje v určitých ukazovateľoch za rizikovú (samovražedné útoky, hrozby atentátov a i.).

Pakistan patrí medzi krajiny označované ako Next eleven (N-11), t. j. rozvojové štáty s najväčším potenciálom zaradiť sa medzi svetové ekonomické veľmoci ešte v 21. storočí (Global Economics Paper 134). Pakistan je súčasne zastúpený v skupine G-20 rozvojových štátov (Group 20), ktorú tvorí 23 najvýznamnejších rozvojových štátov sveta. Jeho ekonomické a politické smerovanie dokumentuje aj členstvo

v organizáciách: Juhoázijské združenie pre regionálnu spoluprácu (SAARC), ktorého členmi sú všetky štáty južnej Ázie a Afganistan, Organizácia pre ekonomickú spoluprácu (ECO) a Skupina D-8 rozvíjajúcich sa štátov. Pakistan je signatárom Kjótskeho protokolu o znížení škodlivých emisií, napr. oxidu uhličitého. Zaujímavosťou je dobré postavenie Pakistanu na základe hodnotenia Happy Planet Indexu – 16. štát s najspokojnejším obyvateľstvom a neznečisteným prostredím. Krajina je od roku 1947 stálou súčasťou Spoločenstva národov (Commonwealth).

Pakistan má potenciál svetu ponúknuť veľké množstvo prírodných aj kultúrnych špecifik. Ukazovatele cestovného ruchu, čo sa týka počtu turistov ani podielu na HDP štátu, však zďaleka nezodpovedajú týmto možnostiam. Z Pakistanu je v súčasnosti (2014) zapísaných do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO 6 lokalít, čo je číslo nižšie, ako napr. za Slovensko. Aktivita z oblasti cestovného ruchu (Traveller's Atlas) sa viažu na také jedinečné možnosti ako:

- trasa historickej hodvábnej cesty z Gilgitu po Hanzu (označuje sa aj ako Karakoramská diaľnica),
- okolie vrchu Nanga Parbat (9. najvyšší vrch Zeme) a turistika v jeho podhorí,
- dolina rieky Swat s budhistickými pamiatkami, ktorá sa nazýva aj Švajčiarskom Ázie,
- miesta s historickými a prírodnými osobitosťami Pešávar, Láhaur, Taxila, Multan, Mohendžodaro (s viac ako 5 000 ročnou históriou),
- návšteva zápasov v krikete (národnom športe Pakistanu) či póle,
- vodácke a lyžiarske výjazdy do Hindúkušu a iných pohorí v krajine.

Rizikom rozvoja cestovného ruchu je však najmä hrozba terorizmu, pretože islamistické skupiny sa začínajú zameriavať aj na útoky voči turistom a horolezcom,¹⁰⁷ aby tak izolovali krajinu a vládu od podpory zo strany vyspelých krajín.

Pakistan sa snaží udržiavať poriadok v krajine silnými bezpečnostnými opatreniami. Má siedmu najpočetnejšiu armádu na svete (600 tisíc aktívnych vojakov a podobný počet v zálohe). Významne ju ekonomicky podporuje a modernizuje. Z ekonomických hrozieb, ktorým krajina čelí sú na popredných miestach korupcia, vysoký počet chudobných v krajine a nízka vzdelanostná úroveň. Bohatstvo štátu sa sústreďuje v rukách relatívne malej skupiny ľudí.

3.6.3 Bangladéš

Bangladéšska ľudová republika, je hospodársky tretím najvýznamnejším štátom južnej Ázie, najmä v dôsledku vysokého počtu obyvateľov. Rozlohou (143 998 km²) patrí medzi priemerne veľké štáty sveta (91.). V južnej Ázii ju predčia India, Pakistan

¹⁰⁷ Napr. v lete 2013 ozbrojenci Talibanu zabili v tábore pod Nanga Parbat 10 horolezcov, medzi nimi i dvoch Slovákov.

aj Nepál. Počtom obyvateľov (166,3 mil.) sa v regióne zaraďuje na tretie miesto, v podstate relatívne tesne za Pakistan. Z celosvetového hľadiska je medzi prvou desiatkou, na ôsmom mieste. Predstihuje také svetové veľmoci ako Rusko aj Japonsko. Je najhustejšie zaľudnenou krajinou Zeme okrem miništátov. Priemerne v nej žije 1 155 obyvateľov na km², čo je hustota zaľudnenia Bratislavy a približne desaťnásobok hustoty zaľudnenia Slovenska. Aj v porovnaní s ostatnými štátmi južnej Ázie je tento ukazovateľ veľmi vysoký (priemer južnej Ázie je 369 obyvateľov na km²). Bangladéš je po Indonézii a Pakistane treťou najľudnatejšou moslimskou krajinou sveta. Osídlenie nížinatej krajiny s najvyšším bodom málo prevyšujúcim 1 000 m n. m. je všade veľmi husté. Pretkaná je sieťou riek a kanálov v povodí riek Ganga a Brahmaputra. Dĺžka vodných ciest v Bangladéši je 8 370 km, čím sa zaraďuje na siedme miesto sveta. Bangladéš je štátom, ktorý výrazne ohrozuje globálne otepľovanie a v prípade, že by hladina svetového oceánu stúpila iba o jeden meter, zatopených by bolo takmer 10 % územia štátu.

Bangladéš (Bývalý Východný Pakistan) sa osamostatnil od Západného Pakistanu (súčasný Pakistan) v roku 1971. Krajinu tvorí sedem administratívnych krajov pomenovaných po ich centrách. Najľudnatejšie mesto krajiny je Dháka, ktorá je aj hlavným mestom Bangladéša.

Bangladéš disponuje veľkým poľnohospodárskym a ľudským potenciálom. Najrýchlejšie sa rozvíjajúce ekonomické centrá štátu ležia na pobreží Bengálskeho zálivu. Tam vytvorila vláda aj osobitné ekonomické zóny, ktorých úloha je podobná ako v Číne. Od takmer 900 km dlhej pobrežnej čiary so 62 významnejšími prístavmi, sa krajina rozprestiera symetricky okolo obrátnika Raka. Limitujúcimi faktormi rozvoja krajiny sú najmä prírodné hrozby (cyklóny, povodne ale aj suchá), nedostatok nerastných surovín a stále nízka vzdelanosť obyvateľstva a vysoké percento veľmi chudobného obyvateľstva (takmer jedna tretina), podobne ako v Indii.

Prvoradou snahou Bangladéša je uživiť vysoký počet obyvateľov krajiny. Poľnohospodárstvo musí produkovať viac úrod ročne a ohrozujú ho už spomínané prírodné fenomény. Najničivejšie následky na ľudské životy mal pre krajinu cyklón v roku 1991, kedy zahynulo približne 140 tisíc obyvateľov. Z hľadiska hospodárskeho ho ešte predčili záplavy v roku 1998 na riekach Ganga, Brahmaputra, Mengha a ich prítokoch, ktoré zničili obydlia 30 mil. obyvateľov. Ochrana proti cyklónom a záplavám si vyžaduje veľké investície, ktoré krajina nemá. Jej hospodárske napredovanie je však rýchle (ročný rast HDP 5,8 % – okolo 40. miesta na svete), v južnej Ázii po Srí Lanke najrýchlejšie. Rýchlo sa rozvíja najmä hospodárska súťaž a trhová ekonomika. V Bangladéši sa položili základy mikrofinancovania (mikropôžičiek), ktoré postupne odbremeňujú jednotlivcov ale aj spoločnosti od zadlženosti.

Bangladéš je však podľa OSN stále medzi najmenej rozvinutými štátmi sveta (anglická skratka LDC). Dôvodom pre toto postavenie je komparatívne hodnotenie v oblastiach podielu chudobných, ľudských zdrojoch (vzdelanie, zdravotníctvo, potravinová bezpečnosť) a ekonomická zraniteľnosť (nestabilita produkcie, regionálne plánovanie, riadenie hospodárstva).

Poľnohospodárstvo má v Bangladéši samozrejme dominantné postavenie (17 % z celkového HDP krajiny a polovica zamestnanosti). Krajina je na štvrtom mieste na svete v produkcii ryže, zemiakov (12.), rýb (5.) a v produkcii juty je druhá (FAOSTAT 2013). Svetovým producentom (do 15. miesta) je aj v ďalších komoditách, napr. ananás, mango, čaj, banány a i. Základ priemyslu sa aj v Bangladéši viazal na poľnohospodárske produkty, textilný priemysel (tvorí viac ako polovicu exportu krajiny), výroba cukru, konzervovanie ovocia a spracovanie rýb. Ťažba nerastných surovín je takmer bezvýznamná. Hoci koncom 20. storočia boli v krajine objavené zásoby ropy, jej ťažba ani zďaleka nepostačuje potrebám krajiny. Energetický potenciál riek je malý a Bangladéš má problémy s tým, že veľká väčšina riek priteká do krajiny zo zahraničia. Na výrobu elektrickej energie v štáte sa využívajú takmer výlučne termálne elektrárne spaľujúce fosílnu palivá. Významne narastá produkcia lodí¹⁰⁸ a Bangladéš sa orientuje na námornú dopravu aj projekciou výstavby výkonných prístavov, ako brána do južnej Ázie.

BOX 13 Mikrofinancovanie

V rozvojových a málo rozvinutých krajinách sa v 70-tych rokoch 20. storočia výrazne zvýšila potreba malých finančných čiastok, ktoré by mohli naštartovať ekonomickú aktivitu a podnikateľské zámery jednotlivcov. Skúsenosti z historickej epochy kapitalizmu na prelome 19. a 20. storočia naznačujú, že mikroúvery a malé pôžičky môžu výrazne napomôcť podnikaniu. Skutočným prelomom v mikrofinancovaní bol počín Muhammada Yunusa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keď založil v Bangladéši Grameen Bank (Vidiecka banka) za účelom poskytovania skutočne veľmi malých pôžičiek pre chudobné vrstvy obyvateľstva. Sumy, ktoré boli požičiavané, sa často pohybovali v prepočte okolo 100 USD. Základnou myšlienkou projektu bolo, že pôžičky je možné poskytovať na trhovej báze aj chudobným ľuďom a tí ich dokážu splácať. Ekonómovia sa v otázke účelov mikrofinancií nezhodli. Jedna skupina ekonómov a bankárov sa striktnie viaže na poskytovanie pôžičiek za účelom naštartovania podnikania, druhá skupina spektrum poskytovania mikrofinancií nelimituje týmto zámerom. Veľký úspech mikrofinancií spočíval v tom, že financie sa poskytovali aj ľuďom bez akéhokoľvek imania a teda aj ručenia za poskytnuté úvery (štát si takéto riskantné počínanie nedovolil). V porovnaní s úžerníkmi boli úrokové sadzby nižšie, ale stále boli na úrovni 30 %. V dôsledku väčšej dôveryhodnosti poskytovania pôžičiek ženám, sa práve ony stali najpočetnejšou skupinou klientov v rámci poskytovania mikrofinancií. Kreatívny tvorca systému poskytovania mikrofinancií M. Yunus získal za svoje aktivity, ktoré sa z Bangladéša rozšírili do ďalších rozvojových krajín Nobelovu cenu mieru v roku 2006.

Zahraničný obchod vykazuje permanentne pasívnu bilanciu. Osobitosťou štátu je odlišná orientácia exportu a importu z hľadiska krajín a samozrejme aj tovarov. Najvýznamnejšími exportnými partnermi sú Spojené štáty americké a štáty Európskej

¹⁰⁸ V Bangladéši sa lode aj šrotujú. Na plážach severne od Čattagrámu je jedno z najväčších lodných vrakovísk na Zemi. Lode tu prakticky ručne rozoberajú. Rizikami sú jednak znečistenie vôd od zvyškov mazív a paliva, no najmä veľmi riziková práca pre robotníkov, končiaca často vážnymi zraneniami, či smrťou.

únie. Najvýznamnejší importéri do Bangladéša sú Čína, India, Malajzia a ďalšie vyspelé ázijské krajiny.

Bangladéš sa zaraďuje medzi štáty skupiny Next eleven (N-11), t. j. rozvojové štáty s najväčším potenciálom zaradiť sa medzi svetové ekonomické veľmoci do roku 2100. (Global Economics Paper 134). Bangladéš je členom Juhoázijského združenia pre regionálnu spoluprácu (SAARC) a Skupiny D-8 rozvíjajúcich sa štátov. Bangladéš podpísal dohody Kjótskeho protokolu. Ešte lepšie postavenie ako Pakistan, na základe hodnotenia Happy Planet Indexu, má Bangladéš. Spomedzi ázijských štátov je na druhom mieste a celkovo na svete je 11. V roku 1972 krátko po osamostatnení sa krajina stala členom Spoločenstva národov (Commonwealth).

Národné parky a chránené územia zaberajú veľmi malú časť štátu (iba 2 %). Osobitosťou krajiny je mimoriadne pestrý vodný svet riek ale aj morí. Cestovanie po krajine je na niektorých miestach možné výlučne po vodných cestách. Osobitnú pozornosť si zaslúži rieka Ganga a delta, v ktorej spolu s Brahmaputrou, ústia do Bengálskeho zálivu. Toto rozľahlé mangrovové územie patrí medzi najzachovalejšie na svete. Vlastníctvo lodí nie je preto luxusom, ale životnou nutnosťou. Väčšina kultúrnych pamiatok sa viaže na prevládajúce náboženstvá (islam, hinduizmus a budhizmus). K najviac navštevovaným pamiatkam patria Dháka a Paharpur (Traveller's Atlas). Počet účastníkov cestovného ruchu stúpa v krajine pomaly. V súčasnosti (2014) sú v Zozname svetového dedičstva UNESCO zapísané dve kultúrne a jedna prírodná lokalita Bangladéša.

Bangladéš je považovaný za jedného zo stabilných partnerov USA v regióne južnej Ázie. V zahraničnej politike tesne spolupracuje aj so štátmi Spoločenstva národov. Postupne sa krajine darí zvyšovať gramotnosť, ktorá v priebehu piatich rokov stúpla približne o 5 %. V z troch štvrtín rurálnom prostredí je to náročná úloha. Podobne sa zvyšuje aj zdravotnícka starostlivosť, ale v Bangladéši stále pripadá na 10 000 obyvateľov len 3,6 lekárov. Úspešné boli opatrenia (od roku 1980), ktoré sa snažili znížiť nadmerne rýchly prírastok obyvateľstva, v súčasnosti (2014) klesol na polovicu oproti roku 1990.

3.6.4 Nepál

Nepálska federatívna demokratická republika je tretou najrozľahlejšou (147 181 km²) krajinou južnej Ázie a 92. krajinou sveta. Po vyše dvestoročnej monarchistickej tradícii sa obyvatelia štátu rozhodli v roku 2007 zmeniť kráľovstvo na parlamentnú republiku. Počet obyvateľov krajiny je napriek jej polohe v najvyššom horstve sveta a jeho podhorí relatívne vysoký (31 mil.). V južnej Ázii je na štvrtom mieste a z celosvetového hľadiska je 41. Patrí medzi priemerne zaľudnené krajiny (104 obyvateľov na km²), čo je o málo menej ako hustota zaľudnenia Slovenska. Nepál je však veľmi nerovnomerne osídlený, 95 % obyvateľstva sa viaže na doliny a kotliny. V porovnaní s ostatnými štátmi južnej Ázie je zaľudnenie krajiny nízke. Krajinu tvorí štrnásť zón. Hlavným mestom je historické Káthmandu, priemyselné a politické centrum štátu, v ktorom žije približne 1 mil. obyvateľov.

Nepál leží medzi dvoma štátmi s najsilnejšími ekonomikami v Ázii – Čínou a Indiou. Tento vnútrozemský štát má výnimočný reliéf, ktorému sa vyrovná len susedná Čína. Má polohu akoby „na vrchole sveta“. Nepál disponuje veľkolepými prírodnými zdrojmi. Viac ako 200 vrchov presahuje výšku 6 000 m n. m. a osem z nich sa týči nad 8 000 m n. m. Z prírodného hľadiska možno krajinu rozdeliť do troch regiónov, ktoré sa líšia výškopisne. Od tohto javu sa odvíjajú charakteristiky klímy, vodstva, pôd aj bioty. Najnižšia časť na južných hraniciach s Indiou sa označuje ako Terai (výšky do 1 000 m n. m.). Stredné polohy kotlín, nižších pohorí a úpätí vysokých pohorí sa nazývajú Pahád. Ležia v rozmedzí od 800 do 3 500 m n. m. Najvyššie regióny krajiny tvorí Parbat s výškami do 8 848 (Sagarmatha – Mount Everest) m n. m. Najvýznamnejšie hospodárske centrum štátu sa viaže na aglomeráciu Káthmandu, ktoré je preľudnené. Limitujúcimi faktormi rozvoja krajiny sú vnútropolitická nestabilita, malé zásoby nerastných surovín, zlá dopravná a technická infraštruktúra, nízka vzdelanostná úroveň obyvateľstva a slabá potravinová bezpečnosť. Zahraničnopoliticky je Nepál previazaný najmä s Indiou. Ich obyvatelia majú možnosť navštevovať a pracovať v oboch štátoch bez pasov a osobitných povolení. Nepál však začal prísnejšie kontrolovať prenikanie islamských skupín na svoje územie, ktoré je obývané vo veľkej prevahe hinduistami.

Hospodárstvo krajiny sa perspektívne môže spoliehať na potenciál lesného bohatstva a hydroenergetické danosti vodstva krajiny. Lesy sú využívané intenzívnejšie, ale krajina sa začína obávať ich nadmerného drancovania, preto sa spustil projekt na ich ochranu a zveľádovanie. Zo známych zásob nerastných surovín sa ťažia v malých množstvách uhlie, horniny s obsahom železa a farebných kovov. Perspektívne sú zásoby stavebných materiálov, z ktorých možno vyrábať cement, tehly a iné prefabrikáty pre stavebníctvo. Hydroenergetické využívanie riek je iba v počiatočoch, aj keď Nepál vyváža určitú časť svojej energetickej produkcie. Najvýznamnejším odvetvím v zamestnanosti obyvateľstva krajiny zostáva poľnohospodárstvo (75 % zamestnaných a 37 % celkového HDP). Subtropické a vo vyšších polohách postupne chladnejšie až studené podnebie predurčuje jeho orientáciu. V nížinách Terai sa dopestujú najmä ryža, pšenica a kukurica, malá časť produkcie sa vyváža do Indie. Tu sa darí aj čajovníku, jute a iným technickým plodinám. Nepál patrí ku krajinám s relatívne vysokým stavom hospodárskych zvierat na obyvateľa. Platí to najmä o hovädzom dobytku, vrátane býkov. Vo vyšších polohách sa chovajú najmä ovce a kozy, ešte vyššie je typický chov jakov. Hospodárske zvieratá sa využívajú aj ako ťažná sila a na transport, najmä nákladov. Podobne, ako v nižšie položených častiach južnej Ázie, aj v Nepále sa uplatňoval textilný priemysel, najmä spracovanie juty ale aj bavlny.

V zahraničnom obchode Nepálu absolútne dominuje v oboch zložkách India. V exporte vyše 90 % výrobkov smeruje do tohto štátu a v importe sa na dovážaných produktoch podieľa troma štvrtinami.

Nepál, samozrejme, ako všetky ostatné štáty južnej Ázie je členom OSN, je súčasťou Juhoázijského združenia pre regionálnu spoluprácu (SAARC). Nepál podporil iniciatívu Kjótskeho protokolu. Na základe hodnotenia Happy Planet Indexu je na 56. mieste (Slovensko je 89.). Podľa OSN sa Nepál ešte nevymanil zo skupiny

najmenej rozvinutých štátov sveta (LDC). V Ázii k nim OSN ešte zaraďuje ďalších osem štátov a na celom svete ich je 48. Nepál má vlastnú armádu, ale občanov krajiny využíva aj indická armáda, ktorá z nich regrutuje celé vojenské oddiely. Počet obyvateľov štátu pod hranicou chudoby sa pomaly znižuje, hoci v súčasnosti sa stále pohybuje na úrovni 25 %. Veľmi nízky je aj počet lekárov na 10 000 obyvateľov štátu – iba dvaja.

Nepál má potenciál stať sa veľmi atraktívnou destináciou cestovného ruchu. V súčasnosti tomu prekážajú veľká finančná náročnosť budovania ciest, zlá infraštruktúra štátu, ako aj slabá zdravotnícka starostlivosť. Počet turistov, ktorí Nepál ročne navštívia nepresahuje 500 tis. V Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO sú z Nepálu zapísané dve lokality (Lumbini – rodisko Budhu a dolina Káthmandu) a v Zozname svetového prírodného dedičstva UNESCO taktiež dve lokality (Národný park Sagarmatha a Národný park Čitván). Medzi turistické atrakcie v Národnom parku Čitván patrí aj jazda na slonoch. Podobne zaujímavé sú aj ponuky preletu rogalom na úpätí Himalájí, ako aj jazdy na horských bicykloch pri Annapurne (Traveller's Atlas).

3.6.5 Srí Lanka

Srílanská demokratická socialistická republika je, pokiaľ nepočítame malý ostrovný štát Maldivy, druhou najmenšou (65 610 km²) krajinou južnej Ázie a približne 120. krajinou sveta v poradí podľa veľkosti. Ostrovný štát Srí Lanka leží južnejšie od Indie, necelých tisíc km severne od rovníka. Má tropickú, teplú monzúnovú klímu. Tvar ostrova pripomína kvapku vody alebo slzu pod Indiou. Počet obyvateľov Srí Lanky dosahuje 21 mil., čím sa krajina zaraďuje v južnej Ázii na predposledné miesto ale na svete je 56. Patrí medzi veľmi husto obývané krajiny (333 obyvateľov na km²). V dôsledku prírodných podmienok na ostrove žije najviac obyvateľov na pobrežných nížinách na západe. Centrálna časť štátu je najvyššia (dosahuje 2 500 m n. m.), ale najredšie obývané sú nižšie položené oblasti na severovýchode ostrova. Hustota zaľudnenia Srí Lanky zodpovedá priemernej hustote zaľudnenia južnej Ázie a je teda sedemnásobne vyššia ako priemerná hustota zaľudnenia Zeme. Krajinu tvorí deväť provincií. Hlavné mesto (Sri Jayawardenepura Kotte) je administratívna súčasť Kolomba. Najľudnatejšie a hospodársky najvyspelejšie mesto ostrova je Kolombo. V jeho aglomerácii žije približne 4,6 mil. obyvateľov.

Väčšina povrchu ostrova je poľnohospodársky využívaná. Pôvodné dažďové lesy ustúpili prevažne veľkým plantážam. Pôvodné porasty sa zachovali najmä v členitejšom vnútrozemí. Poľnohospodárstvo je založené na pestovaní produktov určených na vývoz. Základné potraviny ryža, pšenica a i., nestačia pokryť vlastnú spotrebu, preto je v krajine ohrozená potravinová bezpečnosť. Srí Lanka je významným producentom čaju, kávy, kokosov, prírodnej gummy z kaučukovníkov, pre ktoré má veľmi výhodné podmienky pestovania. V porovnaní s pevninskou časťou južnej Ázie má krajina väčšie a hodnotnejšie zásoby nerastných surovín. Najexkluzívnejšie z nich sú drahokamy (rubíny, zafíry a i.) a polodrahokamy. Známe

sú aj zásoby železnej rudy a grafitu. Vďaka ostrovnej polohe má Srí Lanka dobre rozvinutú námornú dopravu. Najvýznamnejšie hospodárske centrum štátu sa viaže na aglomeráciu Kolomba, ktoré sa nachádza na západnom pobreží krajiny. Limitujúcimi faktormi rozvoja krajiny sú stále tlejúca problematika sinhálsko-tamilskeho konfliktu. V roku 2009 získala srílanská vláda plnú kontrolu nad štátom. Odhaduje sa, že v občianskej vojne trvajúcej takmer 30 rokov prišlo o život takmer 100 000 obyvateľov (OSN 2009). Krajinu ohrozujú aj prírodné fenomény. Najničivejšie v ostatnom čase bolo cunami v roku 2004, ktorému padlo za obeť na východnom a južnom pobreží štátu vyše 40 000 ľudí. Ďalšou permanentnou hrozbou sú cyklóny. Každoročne spôsobujú významné hospodárske škody. Základy dopravnej a technickej infraštruktúry boli položené ešte počas koloniálnych britských čias. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva ako aj zdravotnícka starostlivosť je na juhoázijské pomery relatívne vysoká a to sa odráža aj v najvyššom postavení štátu na základe Indexu ľudskej rozvoja (HDI) v rámci južnej Ázie. Zahraničnopoliticky má Srí Lanka najtesnejšie väzby s USA, Spojeným kráľovstvom a Indiou.

Hospodárstvo krajiny vykazuje stále črty rozvojovej krajiny. Plantáže aj lesné bohatstvo sú využívané intenzívne. Z lesov ide najmä o vzácne dreviny. Celková rozloha lesov je už nízka, preto sa vláda pokúša o ich ochranu a turistické využitie. Hydroenergetické využívanie riek, je podobne ako v Nepále, iba v počiatočoch. Poľnohospodárstvo v hospodárstve krajiny už nedominuje tak výrazne ako v Indii, Pakistane, Bangladéši či Nepále. Tvorí iba 10 % celkového HDP a zamestnáva tretinu obyvateľstva. Produktívny a rozvinutý je rybolov, najmä v severozápadných teritoriálnych vodách štátu, ktorý ich vymedzil až do vzdialenosti 200 námorných míľ od pobrežia. Podobne ako v ostatných častiach južnej Ázie aj tu zohráva prím textilný a chemický priemysel, vrátane spracovania prírodnej gumeny.

V zahraničnom obchode Srí Lanky export smeruje predovšetkým do USA a Spojeného kráľovstva. Dovozy (prevažne stroje, zariadenia a energetické suroviny) pokrývajú z jednej polovice štyri štáty: India, Singapur, Spojené arabské emiráty a Čína.

Srí Lanka je členom OSN, Spoločenstva národov a Juhoázijského združenia pre regionálnu spoluprácu (SAARC). Srí Lanka podpísala Kjótsky protokol. Na základe hodnotenia Happy Planet Indexu je na 35. mieste, najmä v dôsledku silnejšieho poškodenia krajiny ľudskými aktivitami. Srí Lanka bola na základe pokroku hospodárstva vynechaná zo zoznamu najmenej rozvinutých štátov sveta (LDC). Tempo ročného rastu HDP má krajina na úrovni 6,3 % čím sa zaraďuje do tridsiatky najrýchlejšie sa rozvíjajúcich ekonomík sveta. Aj z hľadiska počtu najchudobnejších vrstiev obyvateľstva má Srí Lanka najlepšie ukazovatele v juhoázijskom regióne (8,9 %).

Srí Lanku v počte navštívených turistov (600 000) prekonávajú z južnej Ázie len najväčšie štáty India a Pakistan. Krajina disponuje všetkými atribútmi, ktoré sa podieľajú na rozvoji cestovného ruchu. S postupným nárastom bezpečnosti v krajine a masívnou reklamou sa počet turistov ešte výrazne zvyšuje. V Zozname svetového dedičstva UNESCO sú zo Srí Lanky zapísané dve lokality prírodného charakteru

(Sinharijské lesy a Centrálna vysočina) a 6 lokalít kultúrnej povahy (prevažne mestské a religiózne pamiatky, napr. Rangiri, Dambulla, Vihárája). Medzi navrhované netradičné aktivity v regióne patria (Traveller's Atlas) budhistické ajurvédске meditácie v meste Kandy, či prechádzka pri impozantnej soche Budhu v Dambulle.

3.6.6 Bhután a Maldivy

Bhutánske kráľovstvo a Maldivská republika sú rozlohou aj počtom obyvateľstva najmenšími štátmi južnej Ázie. Bhután (38 394 km²) zaberá necelé percento jeho rozlohy a Maldivy (298 km²) ešte stokrát menej. Počtom obyvateľov, ale najmä hustotou osídlenia sa medzi krajiny južnej Ázie oveľa jasnejšie zaraďujú ostrovné Maldivy (takmer 400 tis. obyvateľov a hustota zaľudnenia 1 300 obyvateľov na km²), ako horský štát Bhután (734 tis obyvateľov a hustota zaľudnenia 19 obyvateľov na km²). Oba štáty tvoria dva veľmi odlišné svety. Jeden horský a druhý prímorský. Bhután je úplne osobitý najmä svojím hospodárstvom. Po prírodnej stránke má mnoho podobných črt s Nepálom a horskými regiónmi Indie či Pakistanu. Polovica povrchu štátu leží vo výškach nad 2 900 m n. m. a ešte väčšiu časť povrchu pokrývajú lesy. Tento vnútrozemský štát hraničí, podobne ako Nepál, len s dvoma štátmi, s Čínou na severe a Indiou z ostatných strán. Klimaticky spadá jeho územie z malej časti do subtropov až po horskú chladnú klímu. Charakter krajiny určujú Himaláje, ktorých východnú časť Bhután zaberá. Maldivy sú typickým príkladom rovníkových koralových ostrovov. Ich počet prevyšuje tisíc. Vznikli približne z 19 koralových atolov. Dvíhajú sa z podmorskej plošiny južne od Indie v Indickom oceáne. Obývaná je iba jedna pätina z nich. Ich existencia je priamo ohrozená globálnym otepľovaním, ktoré môže spôsobiť úplný zánik ostrovného sveta v dôsledku vzostupu hladiny svetového oceána. Klíma Maldív je typicky rovníková, teplá. Podobne ako pobrežné časti južnej a juhovýchodnej Ázie ich ohrozujú cyklóny ale aj cunami (ostatné v roku 2004). Oba štáty Bhután aj Maldivy sú pod vplyvom monzúnového režimu s obdobím dažďov počas leta a suchšou periódou v zimnom polroku.

Bhután sa člení na 20 krajov (dzongkhags). Hlavné mesto Thimphu sa rozprestiera vo výške štítov Vysokých Tatier. Hlavným mestom štátu je od roku 1961 a vytvára sa v ňom takmer polovica HDP Bhutánu. Žije tam okolo 100 tis. obyvateľov. Maldivy tvorí 7 provincií s hlavným mestom Male, v ktorom žije každý štvrtý Maldivčan. Počtom obyvateľov sú si obe mestá veľmi podobné.

Hospodárstvo Bhutánu je veľmi slabo rozvinuté, aj keď niektoré čísla o vývoji ekonomiky sú veľmi pozitívne, napr. rast HDP sa medziročne pohybuje na úrovni 6 %. Veľkým impulzom pre rozvoj hospodárstva Bhutánu bola výstavba hydroelektrárne Tala. V dôsledku jej prevádzky vyváža štát veľa elektrickej energie do Indie. Vysoký priemerný podiel HDP na obyvateľa je skresľujúci, lebo sa ním zakrývajú veľké rozdiely v príjmoch obyvateľov. Dvojtretinová väčšina z nich sa stále živí málo produktívnym poľnohospodárstvom (pestovanie ryže, pšenice, sladkých zemiakov) jeho výhodou je však malá environmentálna záťaž a vláda krajiny deklarovala, že produkcia domáceho poľnohospodárstva bude ako prvá na svete v stopercentnej biokvalite. Chov hospodárskych zvierat sa zakladá na ovčiarstve a chove hovädzieho

dobytku, ale raritou je aj chov takín – národného symbolu Bhutánu. Tradíciu majú remeselné výrobky najmä rezbárske a tkané materiály. Z nerastných surovín sa skutočne využíva len zlomok (uhlie, stavebné materiály). Maldivy sa v ekonomickej sfére javia ako dichotómna krajina. Nosným odvetvím hospodárstva je cestovný ruch s množstvom exkluzívnych turistických zariadení a veľkými zahraničnými investíciami. Tam možno identifikovať príčiny najvyššieho podielu HDP na osobu zo štátov južnej Ázie (9 000 USD), čo však stále nestačí na svetový priemer. Druhou charakteristickou črtou hospodárstva Maldiv je poľnohospodárska dominancia. V tomto odvetví stále pracuje 15 % obyvateľstva (na regionálne pomery je to veľmi nízke číslo), zásobovať domáci trh však ani zďaleka nestačí. Štát navštívi ročne vyšší počet turistov, ako je počet jeho obyvateľov, čo je pre južnú Áziu veľmi vysoký údaj. Rozvinuté je rybárstvo, ktoré má aj turistické aspekty.

V zahraničnom obchode je Bhután výrazne orientovaný na Indiu. V krajine možno platiť aj indickými rupiami. Zahraničnopolitické styky Bhutánu sú veľmi obmedzené (2014 diplomatické styky približne s 30 štátmi sveta). Až do konca 20. storočia bola krajina takmer úplne uzavretá voči svetu. Rozhlasové a televízne vysielanie je v štáte známe iba 30 rokov. Maldivy najviac vyvážajú svoje produkty do Francúzska, Thajska a ďalších rozvinutých štátov. Dovozy sú orientované na suroviny aj vyspelé technologické výrobky najmä zo Singapuru, Spojených arabských emirátov a Indie.

Maldivy sú štátom otvoreným zahraničnej spolupráci (OSN, Spoločenstvo národov, SAARC). Bhután je členom OSN a SAARC. Zatiaľ (2014) sa oba štáty podľa OSN zaraďujú medzi najmenej rozvinuté štáty sveta (LDC).

Oba štáty majú vysoký potenciál pre cestovný ruch, ktorý sa skutočne rozvinul len na Maldivách. V Zoznamoch svetového dedičstva UNESCO nemajú ani Bhután ani Maldivy zapísané žiadne pamiatky.

Úlohy a zadania:

- **Analyzujte vzájomné postavenie medzi Indiou a ostatnými štátmi južnej Ázie a vyberte 3 základné prvky, ktoré určujú ich väzby (prípadne ich načrtnite).**
- **Sumarizujte postavenie dvoch najvýznamnejších štátov južnej Ázie (ich makrohospodárskych ukazovateľov) v rámci sveta a Ázie.**
- **Vyzdvihnite špecifické rysy jednotlivých štátov južnej Ázie. Zamerajte sa na najvýznamnejšie (odôvodnite ich výber) a nie marginálne charakteristiky.**

4 JUHOVÝCHODNÁ ÁZIA

KATARÍNA DANIELOVÁ, LADISLAV TOLMÁČI

Juhovýchodná Ázia je špecifický región, ktorého veľká časť sa nenachádza na pevnine, ale na početných ostrovoch. Život v ňom značne ovplyvňuje aj poloha v tektonicky nestabilnej oblasti na rozhraní štyroch litosferických dosiek, s početnými sopkami a zemetraseniami. Jedno z nich v roku 2004 spôsobilo obrovskú vlnu cunami, ktorá zničila severnú časť ostrova Sumatra a znamenala smrť pre státisíce ľudí. Vulkanická činnosť ovplyvňovala a ovplyvňuje život nielen v oblasti juhovýchodnej Ázie, ale často mala dopad aj na širší región (vplyv sopiek Krakatoa, Tambora) a predpokladá sa, že v dávnej minulosti mala aj globálny dopad (erupcia vulkánu Toba). Na druhej strane však región práve vďaka nej disponuje úrodnými pôdami, ktoré sa vyvinuli na sopečných pokrovoch alebo usadeninách a ktoré vytvorili vhodné podmienky pre pestovanie rôznych poľnohospodárskych plodín.

Blízkosť rovníka a dvoch oceánov predznamenávajú tropické vlhké podnebie, ktoré podmienilo vznik tropického dažďového pralesa rozprestierajúceho sa v ostrovnej časti juhovýchodnej Ázie predovšetkým na ostrovoch Borneo, Sumatra a Nová Guinea. Dažďový prales, súčasť „pľúc Zeme“ predstavoval pre obyvateľov územia prirodzené prostredie, ale aj zdroj dreva a obživy, v súčasnosti však trpí nelegálnym výrubom a čiernym obchodom s drevom. Pre región juhovýchodnej Ázie je typická neuveriteľná pestrosť prírody, či už na súši, alebo v oceáne. Pestrosť sa prejavuje aj mnohými rozdielmi, ktoré sa často striedajú v rozmedzí krátkej vzdialenosti. Región disponuje množstvom prírodných zdrojov, pre ktoré sa v minulosti stal cieľom záujmu viacerých koloniálnych a novodobých mocností (Holandska, Francúzska, Veľkej Británie, Portugalska, USA, Japonska).

Napriek tomu, že juhovýchodná Ázia bola hlavne v dávnej minulosti ťažšie dostupná, civilizácia sa tu vyvíjala pod vplyvom iných kultúr. Z nich niektoré priamo susedili s regiónom (čínska, indická), iné naopak boli vzdialenejšie (arabská, európska). Hlavne pre Európanov bola juhovýchodná Ázia kvôli obrovskej prírodnej rozmanitosti a bohatstvu veľkým lákadlom – avšak zároveň z nej mali obavy pre nedostupné oblasti a častú seizmickú činnosť. Vplyv iných kultúr je však nesporný – v prvom rade predznamenal náboženskú rôznorodosť regiónu: vo Vietname, Kambodži, Laose, Thajsku aj Mjanmarsku dominujú budhisti, vo Východnom Timore a Filipínach kresťania. Najpočetnejší sú však prívrženci islamu (hlavne Indonézia, Malajzia, Brunej), vďaka čomu sa juhovýchodná Ázia stala druhou najľudnatejšou islamskou civilizáciou sveta, avšak v porovnaní s inými aj najtolerantnejšou. Okrem

spomenutých náboženstiev sa tu nachádzajú významné centrá hinduistickej populácie (Bali), ako aj čínske komunity (Singapur).

Región, ktorý sa nachádza „medzi Indiou a Čínou“, zároveň charakterizujú veľké rozdiely v civilizačnej vyspelosti. Kým centrá veľkých miest, ako aj turistické destinácie sú „výkladné skrine regiónu“ a v ničom nezaostávajú za vyspelými západnými krajinami, v odľahlých oblastiach juhovýchodnej Ázie predovšetkým v horských údoliach Zadnej Indie a ostrovov Borneo a Nová Guinea žijú niektoré kmene spôsobom života zodpovedajúcim prvotnopospolnej spoločnosti z doby kamennej. Značne odlišná je aj hustota obyvateľstva – extrémne husto zaľudnené oblasti (Singapur, ostrov Jáva) sa striedajú s riedko zaľudnenými územiami (vnútrozemie ostrova Borneo, Nová Guinea).

Pre obyvateľstvo regiónu je charakteristická veľká rôznorodosť, avšak spája ich relatívna rasová homogénnosť, ako aj fakt, že väčšina jazykov, ktorými sa v regióne hovorí, patrí do australonézskej jazykovej rodiny. Zložitý historický vývoj ako aj otvorenosť regiónu voči vonkajším vplyvom mali za následok, že sa v juhovýchodnej Ázii vytvorili multietnické štátne útvary, ktoré s výnimkou Singapuru, Východného Timoru a Bruneja majú aj značnú rozlohu. Zaujímavosťou tiež je, že ostrov Borneo (Kalimantan) je ako jediný na svete rozdelený medzi tri krajiny – Indonéziu, Malajziu a Brunej. Akokoľvek však možno multietnicitu chápať pozitívne, pre mnohé národy nie je prijateľná a pri úsilí dosiahnuť samostatnosť museli podstúpiť viaceré príkoria (obyvatelia Ačehu, Východného Timoru alebo Novej Guinei).

Región sa líši aj spôsobom vlády a štátnym usporiadaním a to v minulosti, ako aj v súčasnosti: komunizmus vo Vietname a Laose, štátny socializmus v Mjanmarsku, absolutistická monarchia v Bruneji, demokracia vo Filipínach, Thajsku, Kambodži a Indonézii, autoritatívna demokracia v Malajzii a Singapure (Levinson, Christensen 2002). Podobne pestré je aj ekonomické orientovanie krajín, aj keď im nemožno uprieť viaceré spoločné znaky. Kým v minulosti región predstavoval pre západné veľmoci len zdroj rastných a nerastných surovín, v súčasnosti je nielen zdrojom lacnej kvalitnej a manuálnej, ale aj vysokokvalifikovanej a vzdelanej a relatívne lacnej pracovnej sily. Juhovýchodná Ázia prešla obrovským ekonomickým vývojom – Singapur je jeden z ázijských ekonomických tigrov, avšak aj ostatné krajiny (s výnimkou Mjanmarska) prekonali obrovský ekonomický skok. V regióne sa však naďalej vyskytujú oblasti s množstvom obyvateľov žijúcim v chudobe alebo na okraji chudoby a v minulosti bol región svedkom viacerých obrovských tragédií (japonská okupácia Indonézie, vietnamská vojna, vláda Červených Khmérov v Kambodži, už spomínané cunami v Indonézii).

V neposlednom rade treba zdôrazniť, že juhovýchodná Ázia v sebe skrýva vďaka pestrým prírodným podmienkam, histórii a kultúrnej rozmanitosti obrovský potenciál pre cestovný ruch, ktorý ani zďaleka nie je využitý, napriek tomu, že región je pre mnohých synonymom atraktívnych turistických destinácií (Bali, Thajsko).

4.1 VYMEDZENIE A POLOHA JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE

Región juhovýchodnej Ázie má strategickú polohu medzi Indiou a Čínou, Japonskom a Európou a Európou a Oceániou. Región bol známy od staroveku – Klaudius Ptolemaios pravdepodobne ako prvý vyčlenil juhovýchodnú Áziu ako región „južne od Číny a za Gangou“ (Krupa 2006). Toto vyčlenenie môžeme približne zachovať, avšak západnou hranicou regiónu budeme chápať západnú hranicu Mjanmarska a severnou hranicou južnú hranicu Číny, respektíve severnú hranicu štátov Mjanmarska, Laos a Vietnam. Južná hranica je daná Indickým oceánom a východná hranica Tichým oceánom (Filipínskym morom). Za zmienku stojí ešte časť východnej hranice, ktorá prechádza ostrovom Nová Guinea. Určite by z hľadiska charakteru ostrova bolo lepšie, keby celý patril do Oceánie, pretože jeho historický vývoj prebiehal pod výrazne slabším vplyvom kultúr, ktoré pôsobili na zvyšok juhovýchodnej Ázie. Avšak vzhľadom na fakt, že v hlavne v 20. a 21. storočí bol vtiahnutý do medzinárodného, resp. indonézskeho diania a v súčasnosti jeho časť je súčasťou Indonézie, ako časť východnej hranice juhovýchodnej Ázie budeme chápať hranicu na ostrove Nová Guinea medzi Indonéziou a Papuou-Novou Guineou.

Obr. 37 Vymedzenie regiónu juhovýchodnej Ázie

Vzhľadom na to, že veľká časť regiónu neleží na pevnine, ale na ostrovoch, rozlišujeme juhovýchodnú Áziu pevninskú a juhovýchodnú Áziu ostrovnú. V tomto smere je v regióne jedinečná Malajzia, ktorej časť leží na Malajskom polostrove a časť na ostrove Borneo.

Pevninská juhovýchodná Ázia sa rozprestiera na polostrove Zadná India a Malajskom polostrove a od ostrovnej je oddelená Juhočínskym morom a Melackým prielivom. Malajský polostrov a Zadná India obklopujú Thajský záliv, avšak treba spomenúť aj delty riek Mekong a Iravadi, ktoré predstavujú postup pevniny do mora a akoby utváranie ďalších menších polostrovov. Spomínaný Melacký prieliv mal v histórii regiónu obrovský význam, pretože práve on bol vodnou cestou, kadiaľ sa cestovatelia dostávali hlbšie a hlbšie do vnútra ostrovnej juhovýchodnej Ázie.

Ostrovná juhovýchodná Ázia je tvorená súostroviami Veľké Sundy (najväčšie ostrovy Sumatra, Borneo (Kalimantan), Jáva, Sulawesi (Celebes)), Malé Sundy (napr. ostrovy Bali, Lombok, Flores, Timor), Moluky, Filipínskym súostrovím, časťou ostrova Nová Guinea a ďalšími menšími súostroviami. Od Austrálie je ostrovná juhovýchodná Ázia oddelená Timorským a Arafurským morom, od Číny Luzonským prielivom, od ostrovných území Indie (Andamany, Nikobary) Andamanským morom. V rámci ostrovnej juhovýchodnej Ázie sa nachádzajú aj viaceré medziostrovné moria (Jávské, Sulaweské, Bandské, Suluské, Floreské, Sawuské a ďalšie) a významné prielivy (Sundský, Makasarský, Karimatský, Balabacký, Mindorský a ďalšie).

Takto vyčlenená juhovýchodná Ázia zahŕňa štáty Mjanmarsko, Thajsko, Laos, Kambodžu, Vietnam (pevninská juhovýchodná Ázia), Singapur, Indonéziu, Brunej, Filipíny, Východný Timor (ostrovná juhovýchodná Ázia) a napokon Malajziu, ktorá sa rozprestiera v oboch častiach juhovýchodnej Ázie. Makroregión zaberá 4 494 495 km² súše, čo predstavuje asi 14,8 % rozlohy Ázie. Žije tu 637 714 265 obyvateľov, čo predstavuje 14,1 % obyvateľov Ázie (bez Ruska) (World Factbook 2014). Ide o husto zaľudnený región, avšak hustota obyvateľstva nie je homogénna a od regiónu k regiónu sa výrazne líši.

Tab. 5 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov juhovýchodnej Ázie

	rozloha (km ²)	počet obyvateľov (2014)
Brunej	5 765	422 675
Filipíny	300 000	107 668 231
Indonézia	1 904 569	253 609 643
Kambodža	181 035	15 458 332
Laos	236 800	6 803 699
Malajzia	329 847	30 073 353
Mjanmarsko	676 578	55 746 253
Singapur	697	5 567 301
Thajsko	513 120	67 741 401
Vietnam	331 210	93 421 835
Východný Timor	14 874	1 201 542
Spolu	4 494 495	637 714 265

Zdroj: World Factbook 2014

Matematicky možno región ohraničiť zo severu rovnobežkou $28^{\circ} 33'$ s. g. š. (Vietnam) a z juhu asi 11° j. g. š. (indonézske ostrovy v blízkosti Západného Timoru). Najzápadnejší bod leží na pevnine v Mjanmarsku ($92^{\circ} 11'$ v. g. š.) a najvýchodnejší na ostrove Nová Guinea (141° v. g. d. – hranica s Papuou-Novou Guineou). Región sa rozprestiera v priestore širokom zo severu na juh približne 4 470 km a z východu na západ približne 5 200 km. V neposlednom rade treba spomenúť, že územím prechádza rovník (Indonéziou), takže časť územia sa nachádza na južnej pologuli (väčšina Indonézie, celý Východný Timor).

Úlohy a zadania:

- Porovnajte, uvedením väzieb a protikladov, polohopisnú polohu juhovýchodnej Ázie s ostatnými makroregiónmi svetadiela.
- Vysvetlite, prečo možno označiť polohu juhovýchodnej Ázie za okrajovú a súčasne o nej možno hovoriť ako o strategicky významnej.

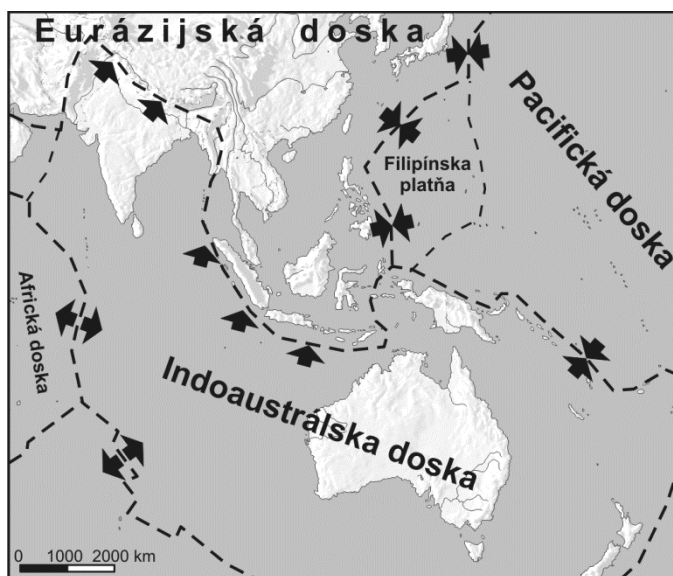
4.2 PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE

Juhovýchodná Ázia je región, ktorý oplýva obrovskou diverzitou. Je to dané aj tým, že jej veľká časť leží na ostrovoch, pričom morský svet medzi nimi túto diverzitu umocňuje. Avšak aj keby sme sledovali iba prírodné podmienky na súši, región nás bude udivovať svojou pestrosťou. Jeho poloha na rozhraní viacerých tektonických dosiek, v blízkosti rovníka a medzi dvoma oceánmi vytvorila dobré predpoklady pre vznik obrovskej prírodnej rozmanitosti, pričom v niektorých smeroch je región unikátny. Pre cestovateľov a zemepiscov v minulosti vďaka tejto pestrosti predstavoval rozprávkovo bohatý kút Ázie, ktorý označovali termínom *Aurea Chersonesus* (Zlatý Chersonesus) (Krupa 2006).

4.2.1 Geologický podklad a reliéf

Napriek tomu, že územie juhovýchodnej Ázie je v mnohých ohľadoch z fyzickogeografického hľadiska jedinečné, z hľadiska geologického vývoja má niektoré črty, ktoré ho spájajú s geologickým vývojom južnej Ázie. Podobne ako Indický subkontinent, aj časť juhovýchodnej Ázie vznikla odtrhnutím z Gondwany. Približne pred dvoma miliónmi rokov sa začalo odlamovať z Gondwany niekoľko fragmentov a po odtrhnutí putovali smerom na sever v ústrety Laurázii. Jedným

z prvých bola z geologického hľadiska trieska – masív Sibumasu¹⁰⁹, ktorý pri náraze do Laurázie vytvoril polostrov Zadná India. Z ďalších sa vytvorili ostrovy Borneo, Sulawesi, Nová Guinea, z malých úlomkov menšie ostrovy vo východnej časti ostrovnej juhovýchodnej Ázie (Cribb 2000). Zatopené časti fragmentov dnes tvoria šelfy – v západnej časti ostrovnej juhovýchodnej Ázie je to Sundský šelf a vo východnej časti v oblasti Arafurského mora Sahulský šelf.

Obr. 38 Litosferické dosky v oblasti juhovýchodnej Ázie

Ostrovná časť juhovýchodnej Ázie leží na styku štyroch litosferických dosiek: austrálskej, euroázijskej, filipínskej a pacifickej. Na ich strete sa postupne vyvinuli ostrovy a súostrovia, ktoré doplnili ostrovy vytvorené z fragmentov Gondwany – predovšetkým Jáva a viaceré ostrovy Malých Súd a Molúk. Možno povedať, že juhovýchodnú Áziu tvorí reťaz pohorí, ktoré začínajú v Mjanmarsku a v obrovskom oblúku pokračujú cez Malajský polostrov do Indonézie (ostrovy Sumatra, Jáva, súostrovie Malé Sundy) a pokračujú na sever smerom cez Filipínske súostrovia. Tieto pohoria, ktoré v ostrovnej časti juhovýchodnej Ázie vytvárajú súostrovia, vznikli za výdatnej pomoci sopečnej činnosti. Mohutný oblúk ostrovov zároveň naznačuje zóny aktívnej subdukcie – podsúvania austrálskej a filipínskej litosferickej dosky pod euroázijskú – v miestach najvýraznejšej subdukcie sa vytvorili hlbokomorské priekopy Sundská na juhu (najväčšia hĺbka 7450 m) a Filipínska (najväčšia hĺbka Galathea – 10 540 m) na východe územia.

¹⁰⁹ Názov Sibumasu je vytvorený zložením slov Siam (Thajsko), Barma (angl. Burma), Malajzia a Sumatra.

Horský (ostrovný) oblúk vznikol v rozdielnych obdobiach – v paleozoiku sa vyvrásnili pohoria v severnom Mjanmarsku, severnom Thajsku a Laose. V mezozoiku – mladšej kriede – sa vyvrásnila hlavná kordilera, ktorá vedie z Thajska cez Malajský polostrov a následne sa stáča na ostrov Borneo (Vorlaufer 2011). Približne v rovnakom čase vznikli aj pohoria vo východnej časti Zadnej Indie. V treťohorách sa opätovne v súvislosti s alpsko-himalájskymi horotvornými pohybmi vyvrásnilo územie na severozápade juhovýchodnej Ázie, avšak malo dopad aj na ostrovné územie. Tomuto obdobiu vďaka juhovýchodná Ázia aj za najvyššie vrcholy – Hkakabo Razi (5887 m n. m.) v Mjanmarsku, Puncak Jaya (5030 m n. m.) v Indonézii na ostrove Nová Guinea a Kinabalu (4101 m n. m.) v Malajzii na ostrove Borneo.

Typickými znakmi regiónu sú vysoká seizmicita, preto sa región stal súčasťou tzv. Ohnivého kruhu tiahnuceho sa okolo Tichého oceánu. Len v Indonézii sa nachádza približne 150 činných sopiek, ktorých erupcie sa vyskytujú do súčasnosti. Väčšina z nich sú stratovulkány, nájdeme však medzi nimi aj lávové dómy, kaldery, pyroklastické kužele (Danielová, 2008a). Sopky dosahujú často úctyhodné výšky – najvyššou je stratovulkán Kerinci na Sumatre (3800 m n. m.), z ďalších možno spomenúť stratovulkány Rinjani na Lomboku (3726 m n. m.), Semeru (3676 m n. m.), Slamet (3428 m n. m.) a Sumbing (3371 m n. m.) – všetky na Jáve.

Povrch ostrovov je hornatý, avšak horské chrbty v našom ponímaní sa tu vyskytujú v menšej miere. Pre región je typický vulkanický reliéf s ľahko rozpoznateľnými sopečnými kužeľmi. Najvýznamnejšími pohoriami sú Barisan na ostrove Sumatra a Maoke na ostrove Nová Guinea, ktorého najvyšší vrch Puncak Jaya (5030 m n. m.) je zároveň najvyšším vrchom ostrovnej juhovýchodnej Ázie. Menšie horstvá nachádzame aj na ďalších ostrovoch – Kapuas Hulu, Muratus, Müller, Schwaner (Borneo) a Peleleh, Balinbara, Mekoka (Sulawesi).

Filipínske súostrovie leží na samostatnej litosferickej doske. Z východnej strany susedí s Filipínskou hlbkomorskou priekopou. Súostrovie leží na priesečníku rôznych štruktúrnych línií, preto sa na ňom vytvorila pestrá mozaika pôdorysných tvarov, horských vrás a ich smerov a tým aj pestrý obraz povrchu (Kunský, Málek, Vrána 1965). Je hornaté, aj tu sa nachádza niekoľko sopiek, ich výskyt je však oveľa nižší ako napríklad na Jáve.

BOX 14

Lákadlo pre turistov

Juhovýchodná Ázia je pozoruhodná aj svojimi skalnými útvarmi. Ide o krasové územia, ktoré sa vyvinuli v mezozoickej časti hlavného horského oblúka. Vplyvom vlhkej tropickej klímy vznikol kras, ktorý je v súčasnosti veľkým turistickým lákadlom. Vyskytuje sa v severnom Vietname v zálive Halong, v južnom Thajsku v zálive Phangnga, v provincii Krabi a na ostrove Phi-phi. Vo vápenci sa vytvorili nápadné kužeľovité a vežovité formy, či jaskyne. V prípade zálivu Halong, kde medzi ne vniklo more, sú to aj zvláštne formované ostrovy, ktoré spolu s tropickou vegetáciou vytvárajú pozoruhodnú scenériu (Vorlaufer 2005).

Takmer celé územie juhovýchodnej Ázie možno pokladať za geologicky mladé. Povrch severnej pevninskej časti sa do súčasnej podoby vyprofiloval počas alpsko-himalájskeho vrásnenia – najsevernejšie pohoria v Mjanmarsku sú priamym pokračovaním Himalájí. Na územie krajiny vstupujú v dvoch pásmach – západne na hranici s Indiou sú to Pátkaiské vrchy. Toto pásmo pokračuje ďalej na juh Arakánskymi vrchmi, ktorých najvyšší vrch je Victoria (3053 m n. m.). Druhé horské pásmo prebieha po hranici Mjanmarska s Čínou a pokračuje ďalej smerom na juh, až ústi do Šanskej tabule. Šanská tabuľa je pokračovaním rozsiahlej Jün-nanskej tabule, ktorá začína v Číne a prakticky vyplňa polostrov Zadná India. Táto časť juhovýchodnej Ázie je staršia ako ostatné, pretože bola vyvrásnená v paleozoiku, následne bola exogénnymi činiteľmi zarovnaná a neskôr rozlámaná na kryhy. Pukliny medzi nimi prebiehali v severo-južnom smere, niektoré časti územia boli vyzdvihnuté, iné poklesli (Kunský, Málek, Vrána 1965). Dodnes sú dobre identifikovateľné, pretože jednotlivé časti tabule sú oddelené hlbokými údoliami riek (Salwin, Mekong a ich prítoky), ktoré ich ešte viac zvýraznili svojou eróznou činnosťou. Panvy, ktoré pri rozlámaní masívu na viacerých miestach vznikli, boli potom v neskorších obdobiach vyplnené sedimentmi, z ktorých sa neskôr vyvinuli vápence. V nich sa vyskytujú ložiská drahokamov – rubínov, zafírov (Vorlaufer 2011). Šanská tabuľa je tvorená predovšetkým kryštalickejšími horninami, v ktorých sa nachádzajú bohaté ložiská rúd farebných kovov, predovšetkým olova, zinku a niklu. Smerom na juh z nej vybiehajú dve horské pásma – prvé smeruje na juh v podobe Tenaserimského pohoria, a druhé smerom na juhovýchod v podobe Annamských vrchov, ktoré vytvárajú prirodzenú hranicu medzi Vietnamom a Laosom.

Na Tenaserimské pohorie nadväzuje Malajský polostrov, ktorý je v oblasti šije Kra široký len 42 km. Stred Malajského polostrova je hornatý, pričom pohoria zasahujú zo Západnej Indie v poludníkovom smere a vytvárajú zároveň hranicu medzi Indickým a Tichým oceánom. Stredom polostrova sa tiahne pohorie Titiwangsa s dĺžkou približne 480 km a najvyšším vrchom Gunung Korbu (2183 m n.m.), ktoré rozdeľuje Malajský polostrov na Západný a Východný pobrežný región. Východom polostrova sa tiahne kratšie pohorie Tahan s najvyšším vrchom Guong-Tahan (2190 m n.m.), ktorý je aj najvyšším vrchom polostrova. Jednotlivé horské pásma sú oddelené širokými zníženinami, horské svahy postupne klesajú až na úrodné nížiny, pri východnom pobreží často reprezentované močaristými rovinami (Danielová 2010).

Tieto dve horské pásma vytvárajú horskú obrubu nízko položeného územia. Podobne ako Šanská tabuľa je staršie, v čase medzi paleozoikom a vrchnou jurou bolo zatopené morom. Východná časť je tvorená Koratskou plošinou, zvyšok územia vyplňajú nízke pohoria a nížiny riek. Podobne nízko položené územie sa nachádza aj na území Mjanmarska medzi Tenaserimským pohorím a Arakánskymi vrchmi. Tvorí ho široká dolina rieky Iravadi, ktorá svojimi sedimentmi v oblasti delty pri ústí do Andamanského mora postupne rozširuje súš a podobne ako rieka Mekong v južnom Vietname mierne zväčšuje rozlohu polostrova Zadná India. Východný okraj ako aj severovýchod polostrova je nížinatý – tvorí ho úzka pobrežná nížina a nížina Červenej rieky (Yuan Jiang), ktorá ústi do Bacboského zálivu.

BOX 15**Významné sopečné erupcie**

Sopka Tambora sa nachádza na ostrove Sumbawa v Malých Sundách. Vznikla v blízkosti aktívnej subdukčnej zóny a predpokladá sa, že v minulosti dosahovala výšku asi 4300 m n. m., čím sa radila medzi najvyššie vrchy ostrovnej juhovýchodnej Ázie (Stothers 1984). Sopka vybuchla v roku 1815. Údava sa, že sila erupcie bola 7VEI (VEI – index sopečnej výbušnosti – je to logaritmická škála so stupnicou 0-8, ktorá charakterizuje silu sopečného výbuchu). Sopka vyvrhla asi 160 km³ materiálu, výbuch bolo počuť až na Sumatre vo vzdialenosti približne 2000 km. Odhaduje sa, že priamo pri výbuchu zomrelo 11 000-12 000 ľudí, erupcia však zničila poľnohospodársky produkčnú oblasť, takže na následky hladu a chorôb zomrelo približne 71 000 ľudí. Vulkanický popol z explózie padal na Borneo, Sulawesi, Jávu ako aj súostrovie Moluky. Jeho rozptýl v atmosfére mal však aj globálny dopad. Rok 1816 je označovaný ako „rok bez leta“, pretože popol z Tambory spôsobil „vulkanickú zimu“ – ovplyvnil podnebie aj v Severnej Amerike a Európe a spôsobil tak poľnohospodárske škody a hlad aj v týchto regiónoch (Oppenheimer 2003).

Jednou z najvýznamnejších sopečných erupcií novoveku v juhovýchodnej Ázii bol výbuch sopky Krakatoa ležiacej v oblasti Sundského prielivu medzi ostrovmi Sumatra a Jáva v auguste roku 1883. Výbuch vlastne znamenal sériu erupcií, ktoré trvali približne dva dni. Explózie takmer úplne zničili pôvodný ostrov, ktorý sa dvíha z morského dna približne z hĺbky 300 m. Z ostrova zostalo len torzo. Historické pramene udávajú, že výbuch bol ohlušujúci ešte v Jakarte, ktorá je od sopky Krakatoa vzdialená 250 km. Explózie vyvolali asi 15 m vysokú vlnu cunami – tá následne zaliala pobrežie na Sumatre aj Jáve, zničila 165 dedín a usmrtila približne 36 000 ľudí. Sopka Krakatoa pokračovala vo svojej činnosti približne o polstoročie neskôr – v roku 1927 vytvorila na mieste pôvodného kužeľa zatiaľ menší, ktorý sa nazýva Anak Krakatoa – Dieťa Krakatoy (Cribb 2000).

Asi najväčšou sopečnou erupciou v dejinách Zeme, ktorá je vedecky preukázateľná, bol výbuch sopky Toba. Na jej mieste sa v súčasnosti na indonézske ostrove Sumatra nachádza jazero Toba, ktoré je zároveň najväčším vulkanickým jazerom na svete a najväčším jazerom Indonézie. Má úctyhodné rozmery – je asi 100 km dlhé a 30 km široké. Jazero leží v nadmorskej výške 911 m a je hlboké 505 m. Vyteká z neho rieka Asachan, ktorá sa vlieva do Melackého prielivu. V centre jazera sa tiež vulkanickou činnosťou vytvoril ostrov Samosir. Výbuch, pri ktorom vznikla obrovská kaldera, bol posledný zo série erupcií. Kaldera sa neskôr naplnila vodou - vzniklo jazero Toba. Avšak už predtým tu prebehlo viacero výbuchov a aj nová kaldera vznikla na mieste starších. Táto posledná erupcia sa pravdepodobne odohrala približne pred 67 500 až 75 500 rokmi (Zielinski et al 1996). Iné pramene udávajú, že sopka vybuchla približne pred 69 000 až 77 000 rokmi a sila erupcie je označovaná ako 8VEI (Chesner et al 1991). Predpokladá sa, že to bola najväčšia erupcia za posledných 25 miliónov rokov. Sopka vyvrhla do ovzdušia približne 2800 km³ materiálu, čo je približne 17,5-krát viac ako spomínaná sopka Tambora. Lávové prúdy zničili približne 20 000 km² a sopečný popol pokrýval celú južnú Áziu, v centrálnej Indii a v Malajzii vytvoril niekoľko metrové vrstvy (Acharyva, Basu 1993, Scrivenor 1931). Výbuch sopky Toba mal nesmierny globálny dopad. Podobne ako Tambora spôsobil vulkanickú zimu, pri ktorej sa radikálne znížila teplota ovzdušia Zeme, čo pravdepodobne naštartovalo nástup predposlednej doby ľadovej.

4.2.2 Podnebie a vodstvo

Pre celé územie juhovýchodnej Ázie je typický vysoký úhrn zrážok a relatívne vysoké teploty počas celého roka. Región sa rozkladá okolo rovníka, pričom väčšina územia leží na severnej pologuli, región ostrovnej juhovýchodnej Ázie je však v okolí rovníka rozložený rovnomerne. Juhovýchodnou Áziou prechádza aj obratník Raka,

pričom však zasahuje len severné Mjanmarsko. Región taktiež leží medzi dvoma oceánmi, čo mimoriadne ovplyvnilo jeho klimatické podmienky.

Územie juhovýchodnej Ázie leží z hľadiska Köppenovej klasifikácie v tropickom dažďovom pásme (Kunský, Málek, Vrána 1965). Delí sa na tri subtypy, z ktorých majú všetky v regióne zastúpenie. V pásme tropického dažďového pralesa, ktoré sa vyznačuje relatívne vyrovnanými teplotami počas celého roka a vysokým úhrnom rovnomerne rozložených zrážok, leží takmer celá ostrovná juhovýchodná Ázia, s výnimkou strednej Jávy a menších oblastí ostrovov Malých Súd a severu Filipínskeho súostrovia. Z pevninskej časti sem zasahuje južná časť Malajského polostrova. Teploty sú v tejto oblasti vyrovnané, pohybujú sa v rozmedzí 26-28 °C počas celého roka. Úhrn zrážok je vysoký, avšak počas roka sú zrážky rovnomerne rozložené a v úhrnoch zrážok za jednotlivé mesiace nie sú výrazné rozdiely. Priemerný úhrn zrážok v Medane (Sumatra) je 2263 mm, Pontianaku (Borneo) 3196 mm, Manade (Sulawesi) 3185 mm a Singapore 2150 mm (World Weather, 2014).

BOX 16

Tropické cyklóny

Teplý vzduch, ktorý sa v lete vyskytuje nad Juhočínskym morom, ohrieva morskú vodu na viac ako 25 °C, čím sa vytvára dobrý predpoklad pre vznik tropických cyklónov a tajfúnov. Preto ničivé orkány často počas neskorého leta ohrozujú pobrežie Vietnamu, podobne ako Filipínske súostrovia. To leží uprostred teplého mora, preto je tu výskyt tajfúnov ešte väčší – v podstate od júna do decembra trvá sezóna tajfúnov. Napríklad od roku 1945 do roku 2000 bolo v oblasti Filipín zaregistrovaných 338 tajfúnov, z čoho 61 % pripadlo na Luzon (sever Filipín) (Fuchs 2002). Tajfúny mávajú rýchlosť viac ako 200 km/h, prinášajú so sebou prívateľné dažde (až 750 mm za deň), spôsobujú záplavy a zosuvy pôd. Okrem obetí na životoch (v období 1980-2000 pripravili vo Filipínach o život približne 16 000 ľudí), spôsobujú škody na dopravných komunikáciách, zaplavujú mestá, sú prerušené dodávky elektrickej energie, obmedzená až zastavená je výroba v priemyselných závodoch. Ťažké škody vždy utrpí poľnohospodárstvo.

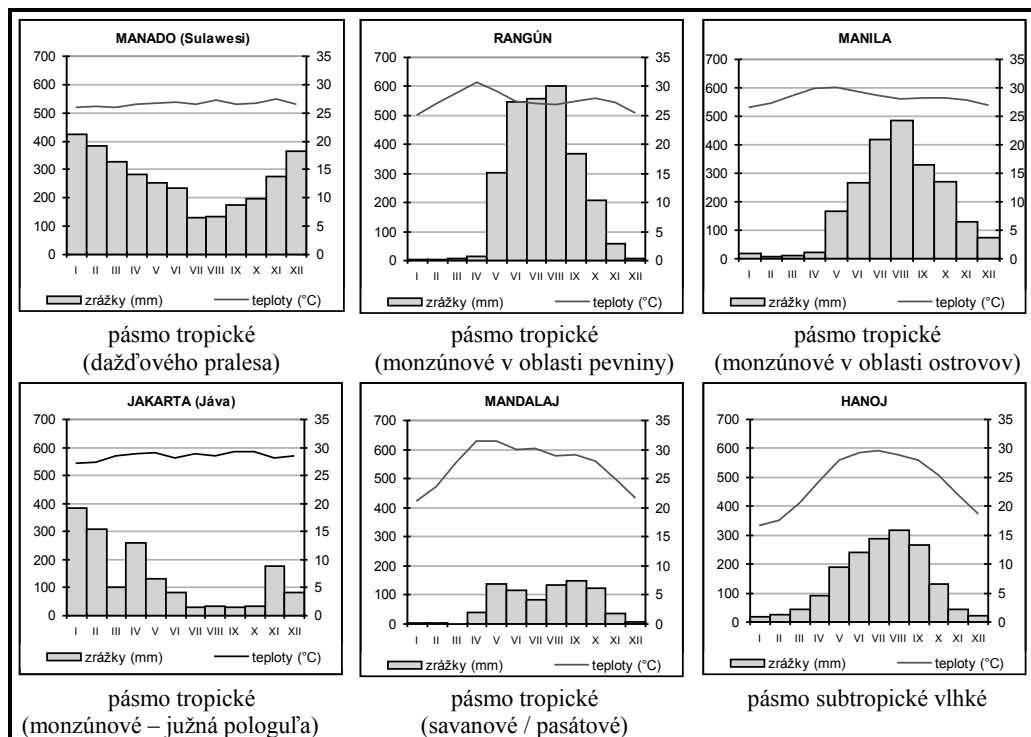
Oproti tomu centrálna a južná časť Filipín je od cyklónov uchránená – tu sa takmer vôbec nevyskytujú. Príčinou je blízkosť rovníka a zákonitosti všeobecnej cirkulácie atmosféry, teda existencia rovníkového pásma tlíšin.

Územie pevninskej juhovýchodnej Ázie spadá do ďalších dvoch subtypov. Pre pobrežia je typické monzúnové podnebie, ktorého ročný priebeh je podobný ako v oblasti južnej Ázie (kap. 3.2.2). Pre leto je typický letný daždivý monzún vanúci z mora na pevninu, ktorý prináša väčšinu zrážok v roku. V zime vanie z pevniny na more suchý zimný monzún a územie je takmer bez zrážok. Tento podnebný subtyp sa vyskytuje v oblasti takmer celého pobrežia Mjanmarska, v thajskej časti Malajského polostrova, na pobreží Kambodže a úplného juhu Vietnamu, v strednom Vietname a na severe Filipínskeho súostrovia. Zrážky sú sústredené do letného polroku, v zime prší ojedinele. Napriek tomu je úhrn zrážok vysoký – napr. v Manile (Filipíny) padne 2201 mm, Rangúne (Mjanmarsko) 2681 mm, Phukete (Thajsko) 2237 mm, Da Nangu (Vietnam) 2044 mm (World Weather 2014). V Phukete padne v decembri až marci priemerne 42 mm zrážok za mesiac, avšak v letných mesiacoch jún – august priemerne takmer 300 mm zrážok, v Rangúne je rozdiel ešte väčší 5 mm oproti takmer 600 mm

(Obr. 39). V tejto oblasti sú teploty v zimných mesiacoch jemne nižšie (21-25 °C), od marca však stúpajú vyššie a celý letný polrok sa držia na úrovni 27- 31 °C.

Stredná Jáva sa tiež vyznačuje monzúnovým podnebím, no keďže leží na južnej pologuli, jej režim počas roka sa odlišuje od vyššie spomínaných monzúnových území. V zimnom období v tejto oblasti vane západný monzún, ktorý so sebou prináša výdatné dažde. Preto má Jáva podstatne vyšší úhrn zrážok ako v letných mesiacoch. Naopak v lete, v čase od mája do októbra vane od Austrálie suchý juhovýchodný monzún, takže úhrny zrážok sú podstatne nižšie. Ročný chod teplôt sa na Jáve výrazne nelíši od ostatných častí ostrovej juhovýchodnej Ázie.

Posledným podnebným subtypom je podnebie savanové alebo pasátové, ktoré sa vyznačuje ostro vyhraneným obdobím sucha v zime, väčšou ročnou teplotnou amplitúdou a menším úhrnom zrážok v porovnaní s predchádzajúcimi subtypmi (Kunský, Málek, Vrána 1965). V juhovýchodnej Ázii sa vyskytuje vo vnútrozemí Zadnej Indie.

Obr. 39 Ročný chod teplôt a zrážok vo vybraných sídlach juhovýchodnej Ázie, Zdroj: *World Weather 2014*

Sever Vietnamu a okrajové severné územia Mjanmarska spadajú do iného podnebného pásma – do subtropického vlhkého pásma. Teploty sú nižšie ako vo zvyšnom území, avšak úhrn zrážok zostáva relatívne vysoký. Mimo klasifikácie stoja horské oblasti v centre Bornea, Novej Guiney a na severe Mjanmarska, ako aj sopečné

lokality, kde vulkány dosahujú vyššie nadmorské výšky. Tu je podnebie výrazne závislé do nadmorskej výšky, a teda vertikálne zónované.

Juhovýchodná Ázia sa vyznačuje rôznorodými hydrologickými podmienkami. Na jednej strane sú to veľtoky pevninskej časti, ktoré sa už v dávnej minulosti stali kolískou významných historických ríš, na druhej strane sú to krátke, avšak vodnaté rieky ostrovného systému. Región patrí k úmoriu Indického a Tichého oceánu, avšak väčšina riek odteká do Tichého oceánu. K úmoriu Indického oceánu patria iba rieky odvodňujúce Mjanmarsko (Iravadi a Salwin) a ich prítoky a rieky stekajúce zo západnej strany Malajského polostrova a z južných svahov ostrovov Veľkých a Malých Sund. Rieky pevninskej juhovýchodnej Ázie sú významné toky, ktoré na svojich dolných tokoch vytvorili široké alúviá pokryté úrodnými pôdami. Už v minulosti sa na nich vytvorili poľnohospodársky významné oblasti, ktoré sa stali základom významných štátnych útvarov (Mjanmarsko na Iravadi, Thajsko na Menam, Kambodža, Laosu a Kočínčiny (južného Vietnamu) na Mekongu a Tonkingu (severného Vietnamu) na Červenej rieke.

Približne 2200 km dlhá rieka Iravadi tečie cez územie Mjanmarska. Pramení na severe krajiny a delťou sa vlieva do Andamanského mora západne od Martabanského zálivu. Podobne aj rieka Menam tečie iba v Thajsku. Je dlhá 850 km a vlieva sa do Thajského zálivu. Jej významný prítok je Ping, spolu s ním vytvára systém dlhý až 1200 km (Kunský, Málek, Vrána 1965). Na rozdiel od Iravadi a Menamu, veľké rieky regiónu Salwin a Mekong pramenia na Tibetskej plošine a pretekajú viacerými štátmi. Na územie juhovýchodnej Ázie už vtekajú ako mohutné toky, v ich okolí sa rozprestierajú husto osídlené územia. Rieka Mekong je dlhá približne 4500 km (Vorlaufer 2011), časť jej toku tvorí významnú prírodnú hranicu medzi Thajskom a Laosom a do Juhočínskeho mora sa vlieva v južnom Vietname. Rieka Salwin preteká Mjanmarskom, kde sa aj v oblasti Martabanského zálivu vlieva do Andamanského mora. Najkratšou z veľkých riek juhovýchodnej Ázie je Červená rieka, ktorá je dlhá 730 km (Penn 2001), avšak celý jej systém aj s prítokmi (Song Lo – Jasná rieka a Song Da – Čierna rieka) je dlhý viac ako 1100 km. Pramení v Jün-nanskej plošine a do Juhočínskeho mora sa vlieva delťou v oblasti Bacboského zálivu. Spomínané rieky výrazne vyformovali reliéf Zadnej Indie, keďže v ňom vytvorili na horných a stredných tokoch výrazné údolia a na dolných tokoch rozsiahle úrodné nížiny. Ich režim je monzúnový, počas roka výrazne kolíše, avšak režim riek prameniacych na Tibetskej plošine značne ovplyvňuje aj sezónne topenie sa ľadovcov.

Rieky ostrovnej časti bývajú označované aj ako rieky tropické (Kunský, Málek, Vrána 1965). Ich režim je počas roka relatívne vyrovnaný, keďže sú napájané pravidelnými tropickými zrážkami. Okrem riek ostrovnej časti k nim patrí aj časť malajských riek. Sú to rieky, ktoré tečú v oblasti Malajského polostrova vybiehajúceho ďaleko na juh. Väčšina riek ostrovnej juhovýchodnej Ázie je výrazne kratších v porovnaní s riekami z pevniny, nakoľko ich dĺžka je limitovaná veľkosťou ostrovov. Avšak na ostrovoch Sumatra, Borneo a Nová Guinea nachádzajú aj významnejšie (a dlhšie) rieky (Kapuas, Rajang, Mahakam, Kajan, Barito na ostrove Borneo, Mamberano na ostrove Nová Guinea a Hari na ostrove Sumatra). Rieka Kapuas s dĺžkou viac ako 1100 km je najdlhšou riekou ostrovnej juhovýchodnej Ázie.

Všetky rieky juhovýchodnej Ázie majú veľký hospodársky význam. Neslúžia len na zavlažovanie alebo ako dopravné tepny, ale vďaka nim má predovšetkým oblasť Zadnej Indie obrovský hydroenergetický potenciál. Preto boli na mnohých riekach a ich prítokoch vybudované hydroelektrárne a priehrady, ktoré pomáhajú regulovať vodný režim v krajinách počas roka (zachytávajú mohutné zrážkové vody počas monzúnov, na druhej strane sú zdrojom zavlažovacej vody v období sucha).

Napriek tomu, že v juhovýchodnej Ázii sa vyskytuje množstvo jazier, veľkosťou ani využitím nie sú veľmi významné. Výnimku tvorí iba vulkanické jazero Toba v severnej Sumatre (box 15) a jazero Tonle Sap (Veľké jazero) v Kambodži. Jeho veľkosť aj hĺbka sú veľmi závislé od monzúnu¹¹⁰, no pre Kambodžu má nesmierny hospodársky význam najmä poľnohospodársky. Sedimenty, ktoré Mekong prináša a ktoré sa dostávajú naspäť do jazera, sa usádzajú na zaplavovaných územiach a vytvárajú dobrú bázu pre veľkú úrodnosť zaplavovaného regiónu.

4.2.3 Pôdy, rastlinný kryt, živočíšstvo

Pôdny kryt je v juhovýchodnej Ázii významne ovplyvňovaný klímou, avšak jeho kvalita výrazne závisí aj od podložia. Pre ostrovnú juhovýchodnú Áziu, ale aj pre časť pevninskej je typický veľký výskyt sopečných hornín alebo sopečných usadenín, na ktorých sa vyvinuli hlboké úrodné pôdy. Rovnomerné rozloženie zrážok a teplôt počas roka vytvárajú dobré podmienky pre celoročný rast vegetácie, avšak aj pre chemický rozklad jej odumretých zvyškov a tiež aj pre hlboké zvetrávanie hornín. Preto sa v tejto oblasti mohli vyvinúť lateritové pôdy, často hlboké 5-20 m. Majú vysoký obsah oxidov a hydroxidov hliníkov a železa. Pri týchto pôdach však práve pre ich veľkú hĺbku a množstvo zrážok hrozí nebezpečenstvo zosuvov v prípade, ak je územie odlesnené.

Predovšetkým vo Veľkých a Malých Sundách sa na svahoch sopiek alebo v podhorách sopečných reťazcov vyvinuli veľké plochy lávových alebo popolových pôd, ktoré sú veľmi úrodné, s výnimkou pôd, ktoré sa vytvorili na kyslých lávach (Kunský, Málek, Vrána 1965). To vysvetľuje, prečo je oblasť, ktorej neustále hrozí nebezpečenstvo sopečných erupcií, tak husto odpradávná osídlená.

Lateritové pôdy sa vyskytujú aj v monzúnovej oblasti, avšak tu nie sú natoľko vyvinuté. Vďaka striedaniu obdobia sucha a obdobia dažďov s veľkými úhrnmi dažďovej vody za relatívne krátke obdobie, ktorá ich značne vymýva, sú chudobnejšie a nedosahujú takú hrúbku. Vo vnútrozemí Zadnej Indie sa vyskytujú pôdy lateritické.

¹¹⁰ Na začiatku obdobia dažďov je jazero približne 100 km dlhé, jeho plocha sa pohybuje v rozmedzí 2 000-3 000 km² a je hlboké len 1-2 m. Počas letného monzúnu sa jeho plocha zväčší často až na 12 000 km² a hĺbka na 10 m (Vorlaufer 2011). Jazero je spojené s riekou Mekong prostredníctvom rieky Tonle Sap. V čase obdobia dažďov, kedy stúpa hladina Mekongu, sa časť vody pritekajúcej z jazera do Mekongu vracia naspäť do jazera, čo napomáha až niekoľko násobne zväčšiť jeho plochu.

Vzhľadom na dávne osídlenie, veľkú hustotu obyvateľstva a intenzívne poľnohospodárstvo sú na ostrovoch Veľkých Súnd a na pevnine v deltách veľkých riek pôdy značne upravované. Terasovité polia v členitejšom povrchu, melioračné práce, výber plodín, ako aj chemizácia v neskorších obdobiach znamenali na jednej strane skvalitnenie pôd, no na druhej strane toto skvalitnenie v mnohých prípadoch netrvalo dlho. Hlavne plantážny spôsob poľnohospodárstva pôdy do značnej vyčerpal a degradoval. V deltách riek býva problém so zasolňovaním pôd, hlavne tam, kde je pobrežie veľmi nízke a počas prílivu je zaplavované morom. Takéto pôdy obsahujú veľmi vysoké percento solí a sú nevhodné pre poľnohospodárske využitie.

BOX 17 *Problém deforestácie*

Tropický dažďový prales tvorí časť „plúc Zeme“. Avšak za posledné storočie došlo k významnému poklesu jeho plôch. Plochy dažďového pralesa sa drasticky znížili napr. na ostrove Borneo, kde v roku 1950 tvorili približne 90 % plochy ostrova, v osemdesiatych rokoch asi 75 % plochy ostrova a v roku 2005 len 50 % plochy ostrova. Tento problém sa však vzťahuje na všetky krajiny juhovýchodnej Ázie. Napríklad na Filipínach poklesla plocha lesov od roku 1950 na polovicu, v Thajsku zo 70 % plochy krajiny (r. 1930) na 20 % (r. 2005) (Vorlauffer 2011). Dopady odlesňovania sú rôzne – od lokálnych až po globálne. Zmenšovaním plôch dažďového pralesa dochádza nielen k redukcii rastlinných, ale aj živočíšnych druhov alebo pokles počtu jedincov v rámci druhu, ktorí strácajú svoje prirodzené prostredie (napr. orangutany). Dochádza k erózii pôdy, časté sú zosuvy, keďže pôda je hlboká a v podnebí bohatom na zrážky jej chýba prirodzené spevnenie. Obmedzené je pohlcovanie CO₂ a tvorba kyslíka („plúca Zeme“), čo napomáha k posilneniu skleníkového efektu. Veľké odlesnené plochy výrazne menia mikro- aj mezoklímu, pretože miesto toho, aby slnečné žiarenie pohlcovali, odlesnením sa zvyšuje ich albedo a dochádza k väčšiemu odrazaniu slnečného žiarenia. Dôvodom odlesňovania je získavanie pôdy pre poľnohospodárske využitie, zakladanie plantáží, ale aj dopyt po vzácnom dreve a dreve všeobecne. Krajiny juhovýchodnej Ázie sa pokúšajú tento jav zvrátiť, avšak nie vždy úspešne. Príkladom je Indonézia, ktorá síce zakázala vývoz dreva (z krajiny sa môžu vyvážať len drevené výrobky), súčasne však okamžite stúpol nelegálny obchod s drevom.

Fauna a flóra juhovýchodnej Ázie je mimoriadne bohatá, je to región s druhou najvyššou biodiverzitou na svete (po Amazonskom pralesi), v ktorom sa navyše vyskytuje množstvo endemitov. Rozmanitosť sa netýka len súše, v priestore medzi Filipínami, ostrovmi Borneo a Nová Guinea a Východným Timorom sa nachádza tzv. Koralový trojuholník, ktorý je uznávaný ako globálne centrum biodiverzity morí a oceánov (Allen 2008).

Rastlinstvo juhovýchodnej Ázie oplýva bohatou druhovou skladbou, mnohé z druhov, ktoré tu rastú, sú jedinečné. Patrí do paleotropickej oblasti a väčšina územia do indomalajskej podoblasti. Do indoafrickej podoblasti začleňujeme iba oblasť Mjanmarska. Pre indomalajskú podoblasť sú typické tropické dažďové lesy vyznačujúce sa množstvom druhov a porastom s viacerými stromovými poschodiami. Lesy majú veľký zápoj korún, preto sa tu vyskytujú mnohé rastlinné druhy vyznačujúce sa rýchlym rastom, ktorý im umožňuje rýchlejšie sa dostať hore za svetlom (napr. bambusy). Mnohé stromy dorastajú do výšky až 80 m. Niektoré druhy

sa vyznačujú tzv. kaulifloriou (vyrastaním kvetov priamo z kmeňa alebo z hrubších konárov) – napr. kakaovník. Typickým znakom týchto lesov je výskyt epifytov, ktoré využívajú ako substrát koruny stromov a lián (Plesník, Zatkalík 1992), ako aj parazitických rastlín. Ešte bohatšia druhová skladba je vo vertikálne členitejších územiach, kde bohatosť je násobená vertikálnou zonálnosťou. Nad nížinnými vždyzelenými dažďovými lesmi rastú až do výšky 1700 m tropické horské dažďové lesy. Pre tropické dažďové lesy juhovýchodnej Ázie sú typické figovníky – *Ficus*, chlebovníky – *Artocarpus*, cykasy – *Cycas*, stromové papradie – napr. *Cibotium*, vo vyšších polohách gáfrovníky – *Cinnamomum*, chinovníky – *Cinchona*. Okrem drevín sú časté banánovníky – *Musa*, rôzne mäsožravé rastliny – napr. krčiazniky – *Nepenthes*. Unikátna je parazitická rastlina raflézia – *Rafflesia*, ktorá vyrastá z kmeňov a koreňov rôznych stromov. V juhovýchodnej Ázii sa jej vyskytuje viacero druhov. Jej unikátnosť spočíva v obrovských, často až 1 m veľkých nádherne sfarbených kvetočoch, ktoré však prenikavo zapáchajú. Ďalšia je *Amorphophallus* – rastlina, ktorá vyzerá ako obrovský kvet kaly vysoký 3 m, často však aj viac¹¹¹.

V juhovýchodnej Ázii na mnohých miestach rastú rôzne druhy paliem, ktoré majú často aj hospodárske využitie. Hojná je palma areková – *Areca catechu*, palma olejová – *Elaeis guineensis*¹¹², palma kokosová alebo kokosovník orechoplodý – *Cocos nucifera*. V Malajzii a Indonézii je rozšírený kaučukovník – *Hevea brasiliensis*¹¹³. Na brehoch a v ústiach riek a v niektorých častiach na pobrežiach morí (napr. v južnom Thajsku, východnej Sumatre, južnom Borneu) sa vyskytujú v močaristých oblastiach mangrovové porasty.

Táto oblasť je domovom viacerých hospodárskych rastlín – významné sú rôzne druhy korenia (muškátový orech, škorica, klinčeky, čierne korenie, zázvor, kardamón). Nepôvodné druhy tu tiež našli veľmi dobré podmienky na pestovanie – napr. čajovník. Významné sú viaceré druhy drevín poskytujúce kvalitné drevo – teak, eben alebo iné produkty (už spomínaný kaučukovník, palma kokosová, olejná).

Juhovýchodná Ázia je jediná časť Ázie, ktorá sa vyznačuje bohatou druhovou skladbou svojej fauny. Živočíšstvo takmer celého územia juhovýchodnej Ázie zaraďujeme do indomalajskej oblasti, avšak jej juhovýchodná časť (východná časť Indonézskeho súostrovia) už leží v australázijskej oblasti. Hranicu medzi nimi vytyčovali viacerí autori, avšak asi najznámejšia je Wallaceho¹¹⁴ línia. Je to línia, ktorá

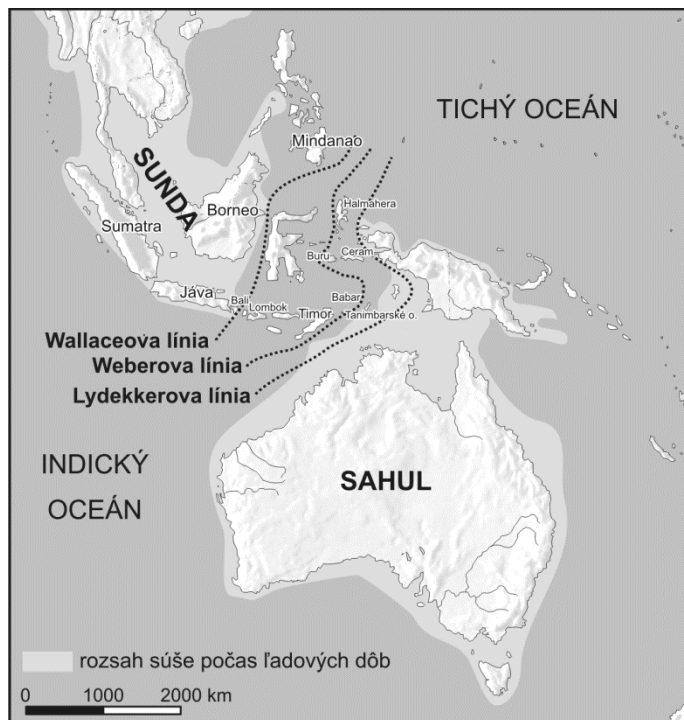
¹¹¹ V skutočnosti ide o kvetenstvo, ktoré je schované v kalichu z listeňov. Listene vytvárajú „kvet“, ktorý podobne ako raflézia prenikavo zapácha a tým láka hmyz za účelom opelenia kvetov.

¹¹² Palma olejová nie je pôvodná rastlina juhovýchodnej Ázie, bola tu vysadená v 19. a na zač. 20. storočia

¹¹³ Kaučukovník pochádza z Brazílie, podobne ako palma olejová tu bol vysadený.

¹¹⁴ Alfred Russel Wallace (1823-1913) bol britský objaviteľ, geograf a prírodovedec. Sila jeho výskumu spočívala v rozsiahlej práci v teréne. V 19. storočí bol považovaný za vedúceho experta v oblasti geografického rozšírenia živočíšnych druhov a niekedy je tiež nazývaný „otcom biogeografie“ (<http://people.wku.edu/charles.smith/index1.htm>, 2014)

prebieha z juhu na sever pomedzi indonézske ostrovy Bali a Lombok, ďalej pomedzi Borneo a Sulawesi a nakoniec sa stáča jemne na východ pomedzi filipínsky ostrov Mindanao a ostrov Halmahera v súostroví Moluky. Zaujímavosťou je, že línia (prechodná zóna medzi oblasťami) nie je široká – má len niekoľko desiatok kilometrov, živočíšstvo po oboch stranách línie sa výrazne odlišuje. Kým západne od línie žijú živočíchy prevažne ázijského typu (nosorožce, tigre, orangutany), východne skôr austrálskeho typu (vačkovce). Príčina tohto oddelenia je daná geologickým vývojom územia – západná oblasť sa utvárala v oblasti Sundského šelfu a východná v oblasti Sahulského šelfu. V období zaľadnenia bola hladina mora nižšia a časť Sundského, ako aj Sahulského šelfu bola súšami prepojenými so svetadielmi. Medzi nimi sa však nachádzalo zaplavené územie, ktoré neumožňovalo prechod živočíšnych druhov z jednej oblasti do druhej. Obe oblasti sa teda vyvíjali samostatne a pri ústupe pevninského ľadovca a stúpaní hladiny sa ich izolácia ešte viac prehĺbovala. Tento jav sa netýka len cicavcov, je pozorovateľný aj u vtákov, u ktorých je podobne zjavná náležitosť k jednotlivým oblastiam.

Obr. 40 Návrhy hraníc medzi indomalajskou a australázijskou oblasťou; Wallacea

V juhovýchodnej Ázii je ešte vyčlenená oblasť tzv. Wallacea, ktorá zahŕňa ostrov Sulawesi a súostrovia Malé Sundy a Moluky. V tejto oblasti žije veľké množstvo endemických živočíšnych druhov, ktoré nie sú inde pozorovateľné (napr. Babirusa

celebeská – *Babyrousa babyrussa*, najmenší tur anoa – *Bubalus anoa*, papagáj ambonský – *Alisterus amboinensis*). Asi najznámejší je predátor varan komodský¹¹⁵ – *Varanus komodoensis* – jašter žijúci na ostrove Komodo, ktorý dosahuje dĺžku 2-3 m a hmotnosť približne 150 kg.

Biodiverzita juhovýchodnej Ázie má nesmiernu hodnotu, preto bolo Svetovým fondom na ochranu prírody (WWF) navrhnutých niekoľko oblastí s najvyššou prioritou ochrany (Vorlaufer 2011):

- I Koralový trojuholník
- Ia Morský ekoregión Sulu-Sulawesi
- II Lesy dolného Mekongu
- III Borneo-Sumatra
- IIIa Srdce Bornea

Úlohy a zadania:

- Načrtnite na dvoch blokdiagramoch (priečne profily) územím juhovýchodnej Ázie základné stavebné prvky územia. Vysvetlite, akými procesmi sa formovalo.
- Opíšte typickú krajinu juhovýchodnej Ázie ako interakciu vplyvov reliéfu, troposféry, hydrosféry, biosféry a pedosféry. Argumentmi doložte dôvody vášho výberu, ako aj výslednú podobu opisovanej krajiny.
- Porovnajte hydrologické danosti juhovýchodnej Ázie s ostatnými makroregiónmi svetadiela a prognózujte ich možný vývoj.

¹¹⁵ Varan komodský je považovaný za mimoriadne nebezpečného predátora na konci potravinového reťazca. Svoju obeť dokáže zabiť rýchlym útokom, kedy jej zahryznutím spôsobí rozsiahle krvácanie, prípadne ak svoju obeť ľahko zraní, dielo dokonajú jedovaté sliny, ktorými tento jašter disponuje. Varan bol kedysi rozšírený na viacerých ostrovoch (napr. Flores), avšak pre jeho nebezpečnosť bol takmer vyhubený.

4.3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE

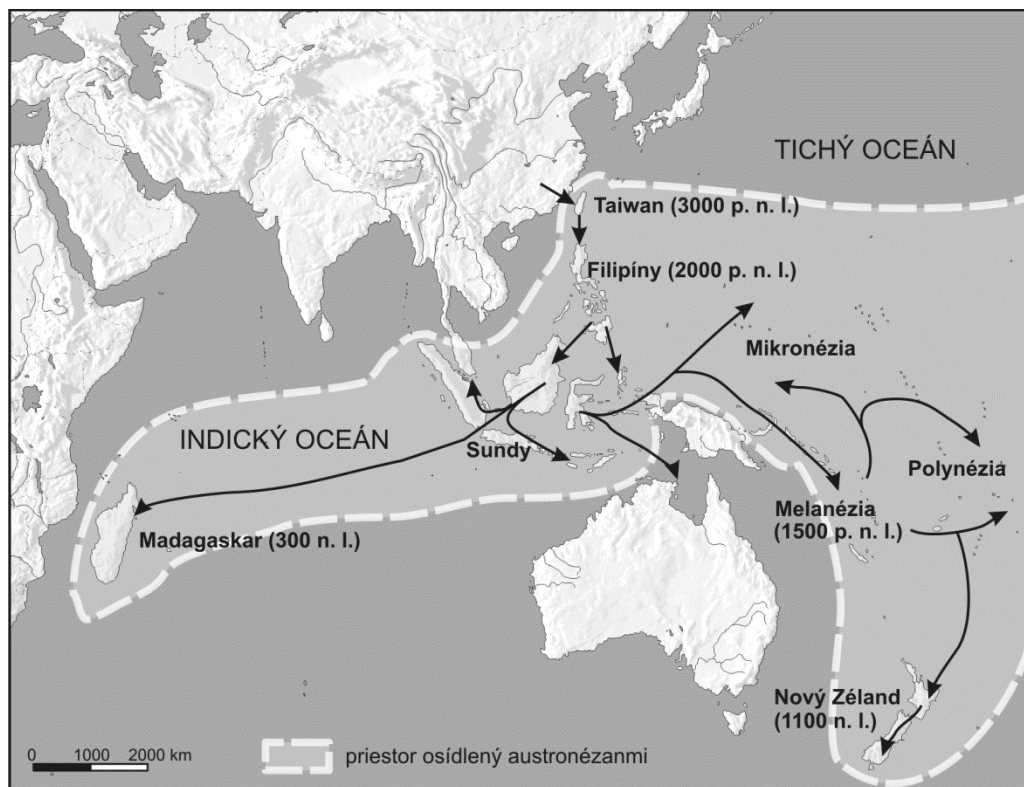
Napriek relatívnej izolovanosti sa juhovýchodná Ázia utvárala pod vplyvom viacerých kultúr. Vplyv Indie bol znateľný v ostrovnej juhovýchodnej Ázii hlavne vďaka cestám indických obchodníkov, ktorí cez Melacký prieliv prenikali ďaleko na juhovýchod. Dodnes v regióne žije silná hinduistická a budhistická populácia, oblasť je posiatá aj ich historickými architektonickými pamiatkami. Vplyv Číny sa prejavoval predovšetkým v oblasti súčasného Vietnamu, pretože veľká časť tejto krajiny pred viac ako 1000 rokmi bola súčasťou Čínskej ríše. Islam, ktorý prišiel zo severozápadu, sa rozšíril takmer po celej juhovýchodnej Ázii a hoci nenadobúda taký ortodoxný charakter, ako v niektorých krajinách juhozápadnej Ázie, jeho vplyv je nepopierateľný. Príchod európskych kolonizátorov znamenal pre región zmenu v systéme vlády, ale aj veľký zásah do ekonomického vývoja. V neposlednom rade ovplyvnil náboženskú štruktúru juhovýchodnej Ázie príchodom kresťanstva, a tým aj jej kultúrny vývoj. Vymanenie sa spod koloniálnej nadvlády nebolo pokojné, vo viacerých častiach regiónu prebehli konflikty a vnútroštátne nepokoje, ktoré sa nezaobišli bez obetí na životoch. Jednotlivé krajiny sa rozhodovali, ktorým smerom sa poberú, či sa priklonia k západnému alebo východnému bloku. Viaceré odľahlé časti juhovýchodnej Ázie boli napriek svojej vôli vtiahnuté do medzinárodného diania a napriek ich snahe o nezávislosť boli „novodobou kolonizované“.

4.3.1 Počiatky osídlenia a prvé civilizácie

Územie juhovýchodnej Ázie bolo osídlené už v dávnych dobách – ešte pred vznikom prvých civilizácií. Nasvedčujú tomu nálezy pozostatkov človeka *Homo sapiens sapiens*, ktoré sa našli v jaskyniach Niah v Sarawaku (malajská časť ostrova Borneo) a ich vek sa odhaduje približne na 41 000 rokov¹¹⁶. V tomto období tu pravdepodobne prevládali príslušníci oceánskej negroidnej rasy, ktorá sa živila zberačstvom a lovom (Krupa 2006). Táto rasa bola rozšírená predovšetkým v oblasti Filipínskeho súostrovia, ostrova Nová Guinea, ale aj ďalších ostrovoch východnej časti ostrovnej juhovýchodnej Ázie. V neolite približne 4500-1000 rokov p. n. l. začala do juhovýchodnej Ázie prichádzať oblúkom zo severu mongoloidná austronézska

¹¹⁶ Predchodcovia dnešného človeka sa však v juhovýchodnej Ázii vyvíjali ešte v dávnejších dobách. Podľa fosílnych nálezov v údolí rieky Brantas na východnej Jáve sa *Homo erectus* vyskytoval v oblasti východnej Jávy možno už pred 1,8 miliónmi rokov. Tento „Jávsky muž“ bol objavený v roku 1891 Eugénom Duboisom – holandským antropológom a paleontológom (Cribb 2000). Zaujímavosťou sú nálezy pozostatkov druhu *Homo*, tzv. *Homo floresiensis*. Boli objavené iba nedávno v roku 2003 na ostrove Flores v Indonézii (Brown et al 2004). Tento humanoid je prezývaný aj *hobbit* pre jeho malý vzrast – dosahoval len približne 1,1 m a v ostrovnej izolácii vyhynul pravdepodobne pred 12 000 rokmi (Morwood et al 2004).

populácia¹¹⁷, tzv. Starí Malajci alebo Protomalajci¹¹⁸, ktorí výrazným spôsobom ovplyvnili charakter regiónu. Prišielci zatlačali pôvodné obyvateľstvo z pobrežných oblastí do vnútrozemia, kde sa potomkovia vtedajších kmeňov zachovali dodnes (tzv. Negriti – napr. na Filipínach alebo na Novej Guinei)(Taylor 2003). Obyvateľstvo sa však aj premiešalo, pričom smerom na sever prevládala mongoloidná rasa a postupne smerom na juhovýchod negroidná rasa. V tomto období sa tu pravdepodobne sformovali aj základy austronézskeho jazyka, ktorého jazyky sa v regióne juhovýchodnej Ázie používajú dodnes.

Obr. 41 Rozšírenie austronézanov do oblasti juhovýchodnej Ázie

Obyvatelia juhovýchodnej Ázie postupne prešli z lovecko-zberačského spôsobu života na usadený – začalo sa rozvíjať poľnohospodárstvo na báze mokrej ryže

¹¹⁷ Austronézska populácia neprichádzala po súši zo Zadnej Indie cez Malajský polostrov, ale od mora: z oblasti dnešnej juhovýchodnej Číny na Taiwan, následne na Filipínske súostrovie, neskôr na Moluky, Malé a Veľké Sundy. Až približne okolo roku 1500 pred n. l. sa dostala na ostrov Borneo a z neho do Zadnej Indie (Cribb 2000).

¹¹⁸ Potomkovia Protomalajcov sa dnes vyskytujú vo vnútrozemí ostrova Borneo – napr. Dajakovia, lovci lebiek – ich zvyky a tradície sa zachovali až do súčasnosti.

(predovšetkým v oblasti južnej Malajzie a západnej Indonézie – teda v oblasti s teplým podnebím a rovnomerne rozloženými zrážkami počas celého roka). Austronézska civilizácia sem so sebou priniesla nové technológie – výrobu keramiky, lukov a šípov, ale aj relatívne vyspelé poľnohospodárstvo – domestikované ošípané, hydinu a psy, pestovanie ryže na zavlažovaných terasách, prosa a ďalších plodín (Cribb 2000). Podnebné, ako aj pôdne podmienky boli v tejto oblasti veľmi vhodné, preto obyvatelia regiónu mali potravu až nadbytok, čo malo následne vplyv na rast populácie. S postupom času a rastom počtu obyvateľov však bolo potrebné poľnohospodárstvo zintenzívniť.

Pevninská juhovýchodná Ázia však bola postupne osídľovaná aj z opačnej strany – z oblasti Barmy (dnešného Mjanmarska) sem približne okolo roku 1500 p. n. l. prichádzali mon-khmérske kmene.

Na počiatku 1. tisícročia p. n. l. v oblasti juhovýchodnej Ázie začali opätovne presuny obyvateľstva – zo severu prichádzali tzv. Deutero alebo Mladí Malajci, ktorí boli na ešte vyššom civilizačnom stupni (Vorlaufer 2011). Usádzali sa predovšetkým v nížinách v okolí riek alebo v úrodných sopečných oblastiach (napr. na západnej Jáve). Dodnes tvoria väčšinu obyvateľstva Filipín, Indonézie a Malajského polostrova.

4.3.2 Prvé ríše, vplyv Indie a Číny

V prvom tisícročí p. n. l. už bola známa cesta z Prednej Indie do oblasti ostrovnej juhovýchodnej Ázie. Obchodníci, ktorí sem prichádzali, so sebou prinášali aj indickú kultúru, ktorej prvky sa v juhovýchodnej Ázii zachovali dodnes. Výrazne boli ovplyvnené pobrežné oblasti Barmy a územia v okolí Melackého prielivu, ktorý už v tomto období bol významnou obchodnou cestou. Obchodníci z oblasti dnešnej Indie priniesli so sebou jazyky sanskrit a pali,¹¹⁹ do jazykov, ktoré sa v oblasti juhovýchodnej Ázie používali, preniklo mnoho slov z indoárijských ale aj drávidských jazykov. Indovia ovplyvnili do značnej miery umenie aj architektúru juhovýchodnej Ázie a mali aj náboženský vplyv. Do regiónu sa vďaka nim dostal hinduizmus a mahájánový budhizmus. Kastový systém sa však v regióne výraznejšie neuchytil, základom spoločnosti zostala napriek cudziemu vplyvu rodová občina na čele so staršinom, pričom sa zachovalo aj spoločné vlastníctvo pôdy (Krupa 2006).

Vplyvy však prichádzali aj zo severu. Smerom na juh sa rozrastajúce čínske ríše spôsobovali, že pod ich tlakom pôvodné obyvateľstvo migrovalo do juhovýchodnej Ázie a miešalo sa tu s pôvodným obyvateľstvom. Toto obyvateľstvo prinášalo so sebou prvky čínskej kultúry, ako aj filozofie.

Sféry vplyvu oboch kultúr sú dodnes znateľné a súviseli s ich polohou voči susedom. Kým v severovýchodnej až východnej časti pevninskej juhovýchodnej Ázie

¹¹⁹ Pali je jazyk zo skupiny prakrit jazykov používaných na území Prednej Indie. Sanskrit mal asi taký význam ako latinčina v Európe.

prevládal vplyv Číny, na ostatnom území výrazne prevažoval indický vplyv. Najmenej dotknutý zostal iba úplný juhovýchod regiónu – ostrov Nová Guinea, čo súvisí s jeho odľahlosťou.

Prvé štátne útvary vznikali v regióne juhovýchodnej Ázie na pevnine, ale aj v ostrovnej časti. V pevninskej juhovýchodnej Ázii už na začiatku 1. tisícročia n. l. existovali menšie kráľovstvá (Arakan, Pju, Mon), na báze ktorých neskôr vznikla ríša Pagan (Levinson, Christenses 2002d). Vplyv indickej kultúry bol v tejto oblasti nesporný – z indického subkontinentu sa smerom na východ a ďalej na juhovýchod šírili budhizmus (a jeho početné formy) ako aj hinduizmus. Budhizmus je do dnešnej doby dôležitým elementom barskej identity. V oblasti dnešného Thajska sa rozvíjala kultúra budhistickej civilizácie Dvaravati, ktorá svoj vrchol dosiahla v 6.-9. storočí.

V 1. tisícročí n. l. sa vo východnej oblasti Zadnej Indie nachádzalo kráľovstvo Funan. Rozprestieralo sa na úrodných pôdach delty Mekongu v oblasti dnešného južného Vietnamu, avšak počas svojho trvania do 6. storočia zasahovalo aj na územie dnešnej Kambodže a južného Thajska až po šiju Kra. Vyznačovalo sa prvkami indickej kultúry, rozšírené náboženstvá boli hinduizmus a budhizmus. Obyvatelia boli pravdepodobne predkovia Khmérov hovoriaci austroázijskými jazykmi. Úpadok krajiny nastal približne v polovici 6. storočia, kedy začala strácať vplyv. To využila jej severná časť (dnešný Laos) – Čenla, ktorá získala nezávislosť a postupne prebrala vplyv aj územie Funanu. Čenlu však na začiatku 9. storočia nahradila Khmérska alebo Angkorská ríša, ktorá počas stredoveku zostávala najsilnejšou mocnosťou na východe Zadnej Indie.

Na území dnešného Vietnamu, ktoré bolo pod nadvládou Číny až polovice 10. storočia, sa na východnom okraji Zadnej Indie vytvorilo kráľovstvo Lin-yi, ktoré predchádzalo neskoršej ríši Čampa. Susedstvo s Funanským kráľovstvom viedlo k tomu, že indická kultúra a náboženstvo prenikla aj na územie Lin-yi, ktoré predtým podliehalo čínskym vplyvom. Ríša Čampa v strednom Vietname je pokladaná za významnú hinduistickú ríšu v oblasti Zadnej Indie a predstavovala hlavného konkurenta Khmérskej ríše. Na celom jej bývalom území možno nájsť množstvo hinduistických pamiatok, indický vplyv sa odrazil aj v jazyku a písme.

V rovnakom období sa začali formovať prvé štáty aj v ostrovnej juhovýchodnej Ázii, predovšetkým v oblasti Sumatry – teda v regióne, ktorým viedla dôležitá obchodná cesta. Pozdĺž Melackého prielivu vznikla celá reťaz prístavov a prvých miest, od počiatku nášho letopočtu tu začali pod vplyvom Indie vznikať prvé kráľovstvá. Známe sú napr. kráľovstvo Jani (3.-6. storočie n. l.), Pulei (3. storočie), Taruma (4.-5. storočie) a ďalšie. Väčšinou však tieto štátne útvary nemali dlhšie trvanie. Výnimkou bola ríša Šrívidžaja, ktorá vznikla v 7. storočí na juhovýchodnej Sumatre a postupne svoj vplyv rozšírila na celý ostrov (s výnimkou časti západného pobrežia), ďalej na západnú a centrálnu Jávu a Malajský polostrov približne po šiju Kra. Pod jej vplyv spadali aj drobné súostrovia v oblasti Melackého prielivu. Svoj mocenský a územný vrchol dosiahla v 9.-10. storočí, pričom kontrolovala obchodné cesty spájajúce Čínu a Zadnú Indiu s Indiou a arabským svetom. Považuje sa za prvú námornú ríšu juhovýchodnej Ázie. Jej úpadok nastal v 11. storočí, kedy bola výrazne

oslabená nájazdmi z Jávy ale aj z Prednej Indie (dynastia Čóla). Štátotvornými národmi v tomto období boli v oblasti dnešnej Indonézie Malajci a Jávania (Krupa 2006). Kým Malajci budovali ríšu Šrívidžaja, na centrálnej a východnej Jáve vznikla v 8. storočí jávska ríša Mataram. Spočiatku tu panovala hinduistická dynastia, predpokladá sa, že ďalšie boli budhistické. Šrívidžaja a Mataram si rozdelili sféry vplyvu – Šrívidžaja si ponechala územie od Jávy na sever a Mataram dostal právo rozširovať svoju moc smerom na východ. Obdobie Mataramskej ríše je dodnes dokumentované množstvom budhistických pamiatok, ktoré sa nachádzajú predovšetkým v oblasti východnej Jávy.

Význam indického vplyvu je nepopierateľný hlavne v tom smere, že do regiónu priniesol novú formu vlády. Vďaka mocným kráľovstvám, ktoré tu existovali mohli byť podľa plánov vybudované obdivuhodné stavby, ktoré si vyžadovali skutočne veľké kolektívne zapojenie – zavlažovacie a drenážne systémy, systém komunikácií, opevnené mestá alebo chrámy (Vorlaufer 2011). Dodnes sa v oblasti juhovýchodnej Ázie zachovali pamiatky ako napr. Angkor¹²⁰ v Kambodži, Mý Son¹²¹ vo Vietname alebo Borobudur¹²² v centrálnej Jáve, ktoré sú aj na Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

4.3.3 Vplyv islamu

Islam sa do regiónu juhovýchodnej Ázie dostal relatívne rýchlo po svojom vzniku. Do konca 9. storočia bol už rozšírený na severnej Sumatre (oblasť Ačehu) – už v roku 804 tu bol známy moslimský štát Perlak. Hoci neskôr ustúpil malajským a jávskym ríšam, moslimovia tu zostali a neskôr založili sultanát Ačeh v 13. storočí (Baar 2002). Na severnej Sumatre sa tak vytvorila bašta islamu, ktorý sa do konca 15. storočia

¹²⁰ Angkor je jedno z najdôležitejších archeologických miest v juhovýchodnej Ázii. Zahŕňa oblasť veľkú asi 400 km². Sú to vlastne pozostatky hlavných miest Khmérskej ríše, ktoré pozostávajú z chrámov, zložitej vodnej infraštruktúry (bazény, rezervoáry, kanály), systému komunikácií, ako aj ďalších budov. Najznámejšia pamiatka je chrám Angkor Wat z 12. storočia (<http://whc.unesco.org/en/list/668>, 2014). Zaujímavosťou je, že chrám nesie prvky hinduistického aj budhistického náboženstva.

¹²¹ Mý Son (= krásna hora, vietn.) sú pozostatky 71 hinduistických chrámov z obdobia ríše Čampa, ktoré boli zasvätené prevažne bohovi Šivovi. Chrámy sú sústredené v približne 2 km dlhej doline v blízkosti mesta Kieu v strednom Vietname. Mý Son je výnimočný príklad kultúrnej výmeny, kedy pôvodná spoločnosť prijala nové vplyvy – najmä hinduistické umenie a architektúru indického subkontinentu (<http://whc.unesco.org/en/list/949>, 2014).

¹²² Borobudur je unikátny budhistický chrám pochádzajúci z 8.-9. storočia. Je postavený na troch úrovniach – základ tvorí 5-stupňová koncentrická štvorcová terasa, nasledujú 3 kužeľovité platformy, ktoré sú na vrchole zakončené 72 stúpami, každá so sochou Budhu. Celý komplex zaberá asi 2500 m² (<http://whc.unesco.org/en/list/592>, 2014).

rozšíril v okolí celého Melackého prielivu – na Malajskom polostrove aj v celej východnej časti Sumatry¹²³.

Pohyb osôb a tovarov po Indickom oceáne bol v oblasti južnej aj ostrovnej juhovýchodnej Ázie regulovaný monzúnovým podnebím. Obchodníci plaviaci sa na veľkých plachetniciach maximálne využívali pravidelné monzúny, ktoré v priestore medzi Indickým oceánom a pevninou vanú, a to im umožňovalo maximálne skrátiť plavebnú dráhu. Z oblasti juhozápadnej Ázie do juhovýchodnej Ázie sa neplavili popri pobreží, ale takmer po rovnjej spojnici oboch oblastí. Aj to bol jeden z faktorov, že islam sa vďaka obchodným, cestám mohol rýchlejšie v regióne juhovýchodnej Ázie rozšíriť. V 15. storočí už bola Melaka na Malajskom polostrove významným moslimským obchodným centrom, v podstate centrom moslimskej indooceánskej obchodnej siete, ktorá zahŕňala aj ostrovy Jávu a Sumatru. Melaka mala v tomto období už značnú moslimskú populáciu, ktorá bola v tesnom obchodnom spojení s prístavmi v západnej Indii, napr. v oblasti Gudžarátu (Ruthven, Nanji, 2004)

Na území ostrovnej juhovýchodnej Ázie sa v tomto období už rozširovala ríša Madžapahit (koniec 13. storočia-koniec 16. storočia), ktorá nadviazala na históriu Mataramu a neskoršej ríše Singhasari. Spočiatku ovládala iba Jávu, avšak neskôr svoj vplyv rozšírila na Sumatru (kde jej musela ustúpiť Šrívidžaja), pobrežie Bornea, časť ostrova Sulawesi, Malé Sundy a dokonca aj na najzápadnejšie časti ostrova Nová Guinea¹²⁴. Rovnako aj moria medzi nimi boli pod jej vplyvom a kontrolou. Počas jej rozširovania nastala vplyvom arabských a perzských ale aj indických¹²⁵ obchodníkov, ktorí sem cez Melacký prieliv prichádzali, silá islamizácia. Obchod s juhozápadnou Áziou už v tomto období prevládali, mnohí obchodníci zo západných pobreží Indického oceánu sa v oblasti juhovýchodnej Ázie usadili a preniesli sem prvky svojej kultúry. Existujú aj predpoklady, že islam sa v juhovýchodnej Ázii rozšíril aj pomocou misionárov. V neposlednom rade islamizáciu urýchlilo konvertovanie vládcov územných celkov, ktorých poddaní v dohľadnej dobe nasledovali vzory svojich panovníkov.

V ostrovnej juhovýchodnej Ázii postupne začali vznikať moslimské štátne útvary – sultanáty Ačeh (koniec 13. storočia) na Sumatre, Kedah (15. stor.), Melacký sultanát

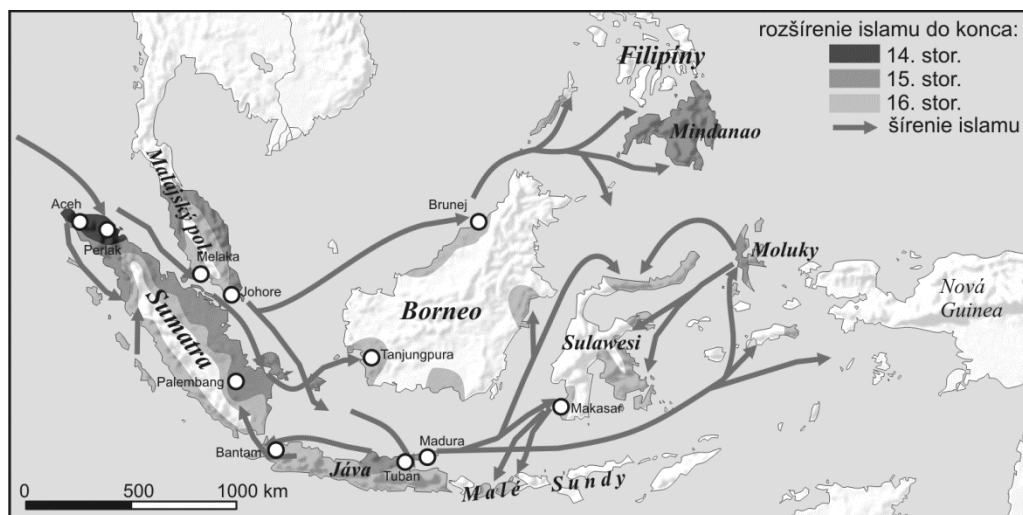
¹²³ Okrem spomínaných oblastí sa islam šíril postupne ďalej. Napríklad do roku 1450 bol dominantným náboženstvom v oblasti severnej Jávy medzi Demakom a Gresikom, v juhozápadnej časti Malajského polostrova a v oblasti Trengganu a na severe Sumatry v oblasti Ačehu. Do roku 1650 sa stal dominantným náboženstvom na celej Sumatre s výnimkou centrálnych vyššie položených území pohoria Barisan, takmer na celej Jáve a na východnom aj západnom pobreží ostrova Borneo. V tomto období už prevládali aj na juhu ostrova Sulawesi, na ostrovoch Lombok a Sumbawa. Na území dnešného štátu Brunej bol dominantným náboženstvom už v roku 1500, na Malajskom polostrove (s výnimkou hornatého strediu už v roku 1550 (Cribb 2000).

¹²⁴ Polostrov Vtáčia hlava – dnes súčasť indonézskej provincie Západná Papua.

¹²⁵ Do oblasti Indie začal islam prenikať už v 8. storočí, na začiatku 13. storočia už na jej území existovali rozsiahle moslimské štátne útvary (kap. 3.3.3)

(zač. 15. stor.) na Malajskom polostrove, Demak (v 2. pol. 15. stor.), Mataram (od konca 16. stor.) na Jáve, Brunej, Bandžar (16. storočie) na Borneu a mnohé ďalšie. Islam sa stal postupne dominantným náboženstvom na väčšine územia juhovýchodnej Ázie a rozšírenie pôvodných náboženstiev ustúpilo zväčša do vnútrozemia.

Oproti ostrovnej juhovýchodnej Ázii si pevninská zachovávala s výnimkou Malajského polostrova svoju pôvodnú vieru. Na prelome 1. a 2. tisícročia v oblasti dnešného Mjanmarska existovalo Arakanské kráľovstvo a kráľovstvo Pagan, na území Thajska Khmérska ríša a na východnom pobreží Zadnej Indie ríša Čampa.

Obr. 42 Šírenie islamu v juhovýchodnej Ázii

Khmérska ríša vznikla v 9. storočí z pôvodných krajín Funan a Čenla a veľmi skoro sa stala významnou budhisticko-hinduistickou krajinou v Zadnej Indii. V období svojho najväčšieho rozkvetu ovládala územie dnešného Thajska, Laosu a Kambodže. Hoci sa obyvateľstvo živilo predovšetkým pestovaním plodín, krajina bola veľmi vyspelá. Na zavlažovanie využívala systém kanálov, stavala komunikácie a unikátne mestá. Hlavným mestom bol skvele vybudovaný Angkor, ktorý bol rozlohou pravdepodobne najväčším sídlom na svete v predindustriálnej dobe (Evans et al 2009).

V 10. storočí sa podarilo vymaniť spod viac ako 1000-ročného čínskeho vplyvu územiu dnešného severného Vietnamu. Nová monarchia Đại Việt sa snažila úplne od Číny odlíšiť a pestovať svoju vlastnú vietnamskú kultúru (Levinson, Christenses 2002e).

4.3.4 Nástup koloniálnych mocností

Európsky vplyv v juhovýchodnej Ázii začal silnieť začiatkom 16. storočia. Postupne časti regiónu ovládli Portugalci, Španieli, Holanďania, neskôr Briti a Francúzi, pričom každý zo spomínaných národov kolonizované územie ovplyvnil po správnej, ekonomickej alebo kultúrnej stránke. Už v roku 1500 natrafili Portugalci

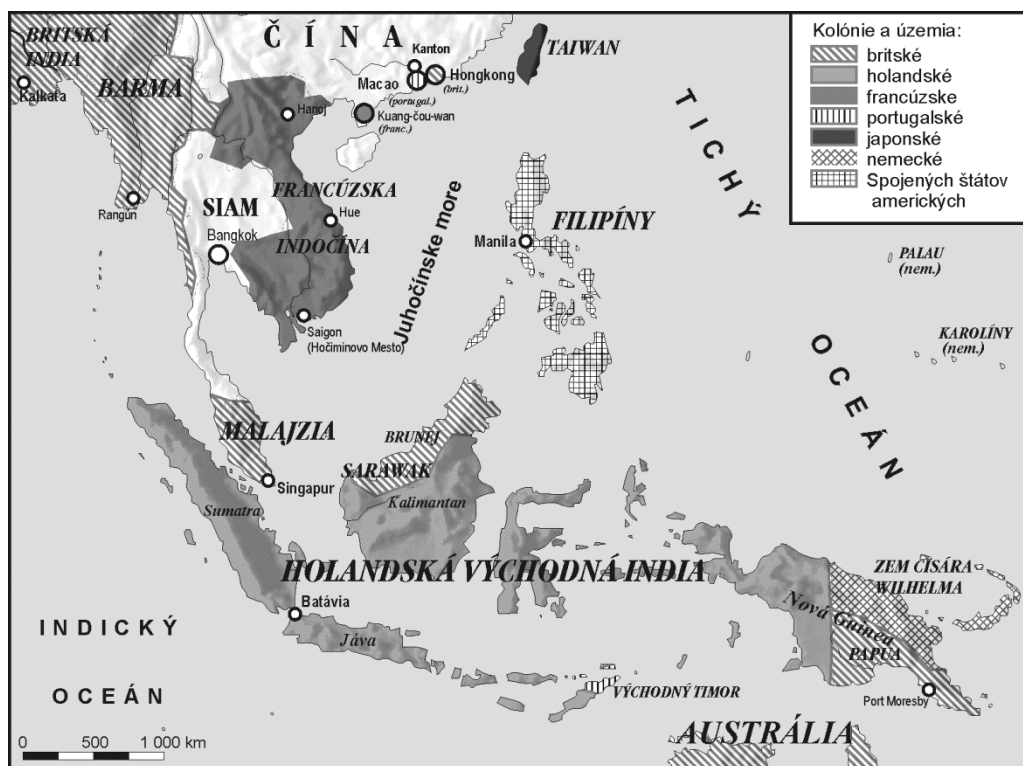
v Melake na prepracovaný obchodný systém, ako aj na systém námornej dopravy, ktorý spočiatku nechceli kolonizovať, ale chceli z neho čerpať len výhody (Volauffer 2011). Avšak skutočnosť, že Portugalci ovládli Gou v Indii, vyvolali obavy u moslimských vládcov na Malajskom polostrove. To viedlo k následným nezhodám medzi Portugalcami a moslimami a útokom na portugalské lode, až situácia vyvrcholila dobytím Melaky Portugalcami v roku 1511 (Ricklefs 1991). Portugalci získali strategické miesto pri vstupe do ostrovej juhovýchodnej Ázie a pokračovali ďalej na juh a východ. Svoju pozornosť upriamovali na Moluky, odkiaľ chceli dovážať korenie, pričom po ceste do súostrovia obsadili aj východnú časť ostrova Timor. Popri obchodných zámeroch sa snažili aj šíriť kresťanskú vieru, výsledky ich snaženia sú viditeľné dodnes – v inak moslimskej Indonézii dominuje na Molukách ako aj na Východnom Timore kresťanská viera, hoci ku katolíkom pribudli neskôr protestanti.

Z opačnej strany cez Tichý oceán začali prichádzať Španieli. Tí už mali svoje kolónie v Amerike a pokračovali z oblasti Mexika smerom do juhovýchodnej Ázie. Spočiatku súperili o územia s Portugalcami, avšak od polovice 16. storočia, keď ovládli obchod v Manile a Cebu (na rovnomennom ostrove), bola ich pozícia na Filipínskom súostroví jasná, pričom spojenie s ním udržiavali systémom monopolov cez svoje americké kolónie¹²⁶. Na súostroví zaviedli Španieli haciendový systém hospodárenia, pozdĺž pobrežia založili viaceré obchodné mestiečka a sídla s ozbrojenou posádkou. Neskôr súostrovie pomenovali podľa španielskeho kráľa Filipa II..

Ďalšou krajinou, ktorá sa usilovala o vplyv v juhovýchodnej Ázii, bolo Holandsko. Do regiónu prišli Holanďania neskôr, až na konci 16. storočia, avšak ich vplyv nezadržateľne rástol. Svoj vplyv v regióne si udržali približne 350 rokov. Na začiatku 17. storočia získali vplyv na časti Malajského polostrova v oblasti Johoru, no ich cieľom bolo získať od Portugalcov Melaku, čo sa im aj v roku 1641 podarilo. Ich záujem sa však sústredil aj na južnejšie položené územia – v rovnakom období (začiatkom 17. storočia) ovládli západnú Jávu, kde v roku 1619 založili Batáviu – dnešné hlavné mesto Indonézie Jakarta. Odtiaľto postupne rozširovali svoje územia na západ, sever aj východ a to aj na úkor štátov, ktoré v regióne v tomto období existovali. Takmer celú oblasť dnešnej Indonézie sa im podarilo ovládnuť do konca 19. storočia, avšak koloniálnou veľmocou v regióne boli už v 18. storočí. Holanďania výrazne ovplyvnili ekonomiku svojich kolonizovaných území. Už v roku 1602 založili holandskú Východoindickú spoločnosť, ktorej sídlo bolo v Batávii a ktorá mala zároveň vedúce postavenie medzi všetkými holandskými ázijskými dŕžavami (územia v Indii, Bengálsku, na Cejlóne)(Vorlauffer 2011). Holanďania si uvedomovali výborné prírodné podmienky na ostrovoch a prítomnosť rôznych plodín a drevín, ktoré boli v Európe žiadané. Avšak na druhej strane im ostrovný systém hospodárenia v mnohých

¹²⁶ Španieli privážali obchodnou flotilou nazývanou "Manilská Galeona" do juhovýchodnej Ázie striebro z Ameriky a naspäť vozili čínsky hodváb. Išlo o cestu, ktorá bola vyhradená len pre Španielov až do konca 18. storočia (Haywood et al 1998).

ohľadoch nevyhovoval. Na mnohých územiach sa hospodárilo systémom subakov¹²⁷ – tento systém sa na niektorých indonézskejších územiach zachoval dodnes. Preto Holanďania na kolonizovaných územiach zakladali plantáže, kde pestovali také dreviny a plodiny ako kaučukovník, palmu kokosovú aj olejnú, monokultúry korenia (klinček, muškátový orech, škoricu), chinovníky, banánovníky, kakaovníky, kávovníky a čajovníky. Vo viacerých oblastiach sa snažili, podobne ako v Holandsku, vybudovať systém grachtov – kanálov, vyvážali nerastné suroviny aj drevo (teak, ratan). S rozširovaním ich koloniálneho panstva však postupne narastal odpor voči ich nadvláde a čoraz viac museli potláčať rôzne nepokoje a vzbury. Ich pozíciu v regióne začal ohrozovať aj príchod nového silného súpera – Veľkej Británie koncom 18. storočia.

Obr. 43 *Sféry vplyvu kolonizátorov juhovýchodnej Ázie na začiatku 20. storočia*

Briti spočiatku ovládli Melacký prieliv (1786 Kedah, 1795 Melaku, 1796 Penang) a neskôr ohrozovali postavenie Holanďanov aj na Jáve, ktorú aj dočasne okupovali (1811-1816), využili pritom fakt, že samotné Holandsko bolo vtedy pod nadvládou

¹²⁷ Subak, subaku je spôsob kolektívneho obrábania a zavlažovania pôdy, avšak je to aj oveľa viac - členovia spoločenstva, ktoré spolu hospodári, zároveň vytvárajú uzavretú náboženskú a sociálnu komunitu (Coward 1980).

napoleonského Francúzska. Keď sa Briti na základe dohôd z Jávy stiahli, zamerali sa predovšetkým na Malajský polostrov. V roku 1819 založili na mieste malého rybárskeho a obchodného sídla Singapur, čo sa neskôr ukázalo ako kľúčové rozhodnutie. Jeho výstavbou získali významný geostrategický bod, vďaka ktorému mohli kontrolovať obchod na severovýchod smerom do Číny ale aj na juhovýchod do ostrovnej juhovýchodnej Ázie, zároveň tým odklonili námorné trasy od holandskej Batávie na juhu. Rýchlo rastúce mesto získavalo čoraz väčší význam, jeho vplyv umocnil aj úpadok malajských sultanátov. Britská expanzia pokračovala aj na pevnine – v roku 1826 si podrobili Arakanské kráľovstvo a ovládli pobrežné provincie Tenasserim a Pegu (tu vzniklo neskôršie hlavné mesto Barmy – Rangún) v Barme, ako aj barmské vnútrozemie, čím si upevnili postavenie v regióne a zároveň zaistili morskú cestu (Vorlaufer 2011). Kvôli narastajúcim nezhodám o územie si museli Holanďania a Briti rozdeliť sféry vplyvu v juhovýchodnej Ázii – Briti okrem Malajského polostrova získali aj územia na severe ostrova Borneo – dnešné malajské provincie Sabah a Sarawak a sultanát Brunej, za čo prepustili Holanďanom svoje obchodné základne na Sumatre. Briti svoje územie ovládali v zmysle *divide et impera*, napr. územie dnešnej Malajzie bolo rozdelené do tzv. *Straits Settlements* (Úžínových osád), Malajskej federácie a ostatných nefederovaných štátov (Danielová 2010).

Najmladším kolonizátorom v regióne juhovýchodnej Ázie boli Francúzi. O územie väčší záujem prejavili až v druhej polovici 19. storočia, kedy si (s tichým súhlasom Britov) podrobili Indočínu. Najskôr v rokoch 1858-1861 ovládli deltu Mekongu s mestom Saigon a v r. 1867 ju premenili na kolóniu Kočínčinu. Medzitým donútili Kambodžu v r. 1863 prijať francúzsky protektorát. V roku 1884 donútili Francúzi aj zvyšok Vietnamu (územia Annam a Tonkin) prijať francúzsky protektorát. V r. 1887 boli Annam, Tonkin, Kambodža a Kočínčina zlúčené do Indočínskej únie. Francúzi sa snažili svoje územia ďalej rozšíriť najmä smerom na západ, kde v r. 1893 ovládli Laos a postupne sa snažili ovládnuť aj Siam (dnešné Thajsko). Ďalší postup Francúzov smerom na západ však zastavili Briti, ktorí sa zasadzovali za uznanie nezávislosti Siamu – krajina sa mala stať nárazníkovou zónou medzi Francúzskou Indočinou a Britskou Barmou, jeho územia sa však výrazne zmenšili (v r. 1907) v prospech oboch koloniálnych veľmocí (Honzák, Pečenka, 1994).

4.3.5 Nezávislosť, stabilizácia, nové združenia

Napriek tomu, že európski kolonizátori nepochybne priniesli do regiónu veľa pozitívneho, z krajín však predsa len ťažili a využívali ich predovšetkým ako zdroje rastných aj nerastných surovín. Ku koncu 19. storočia silnelo povedomie jednotlivých národov, čo viedlo čoraz viac k nepokojom a vzburám voči koloniálnej nadvláde.

Najväčšia koloniálna mocnosť juhovýchodnej Ázie – Holandsko – musela riešiť problémy s povstalcami koncom 19. storočia a aj na začiatku 20. storočia. Situácia bola o to komplikovanejšia, že v regióne juhovýchodnej ostrovnej Ázie sídlilo množstvo národov, ktoré tu svojho času mali vlastné štátne útvary rôzneho trvania a ktoré sa dožadovali zbavenia koloniálnej nadvlády. Najväčším nebezpečenstvom pre kolonialistov sa stal vznik novej nacionalisticky orientovanej inteligencie, ktorá začala

bojovať za „národné“ zjednotenie a oslobodenie spod koloniálnej nadvlády.¹²⁸ Do popredia boja za samostatnosť sa dostali Sukarno a Mohammad Hatta¹²⁹. Ku koncu 30-tych rokov rástol v regióne juhovýchodnej Ázie vplyv Japonska, ktoré sa usilovalo rozšíriť svoje hospodárske vzťahy s Indonéziou. Japonsko zaujímali predovšetkým zdroje surovín, na dovoz ktorých bolo odkázané. To bol aj jeden z hlavných dôvodov japonskej expanzie do juhovýchodnej Ázie počas 2. svetovej vojny. Japonsko sa svoje expanzívne zábery snažilo zakryť myšlienkou tzv. „Veľkej východoázijskej sféry vzájomnej prosperity“, kde sa stavalo do úlohy ochrancu krajín juhovýchodnej Ázie. Po napadnutí americkej základne Pearl Harbour v decembri roku 1941 vyhlásilo Holandsko Japonsku vojnu, a vzápätí zaútočilo na ostrov Borneo. Japonské jednotky postupovali aj na ostatné ostrovy, až sa im nakoniec podarilo obsadiť celé územie Indonézie. Domorodci spočiatku vítali Japoncov ako osloboditeľov spod koloniálnej nadvlády, kým si neuvedomili, že Japonci len chceli nahradiť Holanďanov (Levinson, Christenses 2002b). Zanedlho sa ukázalo, že obdobie japonskej nadvlády sa zapísalo do dejín Indonézie ako jedno z najtemnejších. Japonci mimoriadne hrubo pristupovali k domácomu obyvateľstvu, pri akomkoľvek prejave odporu boli časté popravy, mučenia, znásilnenia. Japonská okupácia trvala tri roky, počas ktorých prišli o život milióny ľudí, či už násilím alebo následkami hladomoru. Okupácia sa skončila sa spolu s 2. svetovou vojnou, avšak posledné japonské jednotky z Indonézie odišli až v októbri roku 1945. Po ich odchode si Holanďania márne pokúsili obnoviť svoju nadvládu, pretože domáci nacionalisti stihli deklarovať svoju nezávislosť. Rozpútala sa dlhá a krvavá vojna o nezávislosť, no napokon Holandsko muselo aj pod tlakom supervelmocí ustúpiť napriek svojej technickej prevahe. Mier bol uzavretý rýchlo v r. 1949 a Holandsko uznalo nezávislosť Indonézskej republiky, pričom však víťazným nacionalistom nechali napospas aj svojich domorodých spojencov (napr. Molučanov). Len Západnú Novú Guineu si Holandsko udržalo až do r. 1963.

Na čelo Indonézie sa postavil prezident Sukarno, ktorý mal veľký podiel na získaní nezávislosti. Prvé roky jeho vlády boli relatívne demokratické, avšak neskôr sa začal príliš orientovať na politiku a spôsob hospodárenia Sovietskeho zväzu. Zaviedol 8-ročné plány, avšak už prvý z nich nebol splnený. V spôsobe jeho vlády sa čoraz viac

¹²⁸ Vyvstala otázka úradného jazyka, ktorým by mala budúca samostatná krajina disponovať. Národnostná a jazyková štruktúra bola v holandských územiach – dnešnej Indonézii – mimoriadne pestrá, pričom žiaden z národov nemal dominantnú väčšinu. Návrhov bolo niekoľko – holandčina, jávčina a malajčina. Holandčina bola odmietnutá ako jazyk kolonizátorov. Použitie jávčiny bolo rozporuplné – jávske obyvateľstvo by sa tým dostalo do výhody a navyše samotný jazyk bol dosť komplikovaný a plný zložitých zdvorilostných foriem. Preto sa nakoniec indonézska inteligencia rozhodla použiť ako základ pre budúci úradný jazyk malajčinu – jazyk obchodníkov, ktorý sa vyznačoval jednoduchšou gramatikou. Modifikovaná malajčina bola zavedená v roku 1928 a obyvateľstvo Indonézie ju prijalo ako jazyk „národnej jednoty“. Najprv ju používala iba medzi vzdelaným obyvateľstvom, neskôr sa masovo rozšírila a stala sa vyučovacím jazykom na všetkých stupňoch škôl. Avšak z ideologických dôvodov sa nový úradný jazyk začal označovať ako indonézčina.

¹²⁹ Po získaní nezávislosti sa Sukarno stal prvým prezidentom a Mohammad Hatta viceprezidentom Indonézie.

začali prejavovať autokratické črty a nevypočítateľnosť. Ku koncu jeho vlády bola krajina uzavretá voči zahraničiu s výnimkou socialistických krajín. V roku 1965 zažila ekonomickú krízu, keď v krajine inflácia vystúpila až na takmer 700 %. Pri pokuse o komunistický puč bol Sukarno zbavený moci a do čela krajiny sa dostal generál Suharto, ktorý situáciu vyučil na masové vraždenie „komunistov“ – v skutočnosti etnických Číňanov. Napriek zjavnej brutalite režimu, jeho politika na jednej strane znamenala pre krajinu prínos, no na druhej strane ju obmedzovala. Suharto obnovil styk so Západom a zabránil vzniku občianskej vojny. Zo Západu pozval investorov, ale aj ekonómov, aby pomohli naštartovať ekonomiku krajiny. Už v 70-tych rokoch bolo vidieť prvé pozitívne výsledky. Objavenie ropy v oblasti severnej Sumatry ekonomický rast ešte urýchlilo. Na druhej strane jeho vláda bola tiež autokratická a negatívny dopad mala hlavne na menšiny a územia, ktoré chceli vyšší stupeň samostatnosti. Ázijská ekonomická kríza jeho postavenie výrazne podkopala, hlavne vtedy, keď vyšla najavo jeho skorumpovanosť. Generál musel rezignovať v r. 1998, po jeho odchode sa utíšili aj zóny potenciálnej nestability v krajine.

BOX 18***Indonézsky rebel – Ačeh***

Najzápadnejšia indonézska provincia so zvláštnym štatútom Ačeh leží v severozápadnej časti Sumatry. Je to strategicky položený región – výborná dopravná poloha v blízkosti Melackého prielivu predurčovala čulý obchodný ruch, navštevovali ju pútnici z Indie i Číny, čo malo za následok, že územie bolo veľmi skoro relatívne husto osídlené. Ačeh je zároveň prvé miesto, kde sa nielen v Indonézii ale aj v juhovýchodnej Ázii udomácnil islam – už v 9. storočí tu existoval islamský štát Perlak. Po dobytí Melaky Portugalcami v roku 1511 moslimovia presunuli svoje obchodné centrum do mesta Bandar Aceh (dnešné Banda Aceh). Vznikol tu mocný sultanát, ktorý nebol fakticky nikdy kolonizovaný (či už zo strany pôvodných indonézkych ríš alebo európskych veľmocí) a jeho existenciu uznávali aj európske obchodné mocnosti. Islam, ktorý sa tu rozšíril, zapustil hlboké korene – aj v súčasnosti je najortodoxnejším z celej Indonézie. Vďaka týmto predpokladom sa tu vyvinuli jazykové, kultúrne ale aj hospodárske odlišnosti v porovnaní s ostatnou Indonéziou. Keď Indonézia získala nezávislosť, o rovnaký cieľ sa usiloval aj Ačeh. Vláda prezidenta Sukarna zareagovala sekularisticky – začlenila moslimský Ačeh do kresťanskej provincie Severná Sumatra. Nasledovali revolty, po ktorých Ačeh získal istú mieru autonómie získaním štatútu zvláštnej oblasti. Situácia sa zhoršila, keď sa k moci dostal generál Suharto, ktorý odmietal ústupky. Navyše bola v Ačehu v 70. rokoch objavená ropa, čo spôsobilo silný ekonomický vzostup oblasti. Tento pozitívny jav viedol k uvedomeniu si, že napriek veľkým ziskom, ktoré oblasť do štátnej pokladnice prinášala, veľmi málo dostávala naspäť. To viedlo v roku 1976 k druhej revolte a založeniu GAM-u – Hnutia za oslobodenie Ačehu. Revolta bola potlačená rovnako ako tretia v roku 1989, po ktorej nasledovala tvrdá odpoveď zo strany Indonézie – v regióne bola zriadená vojenská operačná zóna. Pád Suharta v roku 1998 síce priniesol nádej na uvoľnenie vzťahov, avšak zmiernenie napätia napriek rokovaniam v Ženeve neprichádzalo. Príčinou bola armáda, ktorá napriek zmluve zostávala na svojich pozíciách, ale aj neústupný postoj GAM-u, ktorý nechcel poľaviť zo svojich požiadaviek. Paradoxne situáciu pomohla vyriešiť obrovská prírodná katastrofa v roku 2004, kedy Ačeh zasiahla vlna cunami. Státisíce obetí na životoch a obrovské škody na majetku zobrazili „rebelský“ Ačeh v inom svetle – Indonézia sa naň začala pozeráť ako na obeť. Na druhej strane sa indonézska armáda aktívne podieľala na odstraňovaní škôd, čím sa napravila aj jej reputácia v očiach Ačežanov. Indonézia a Ačeh opätovne začali rokovať a v súčasnosti má provincia štatút zvláštného regiónu so širším stupňom autonómie.

BOX 19**Indonézsky rebel – Irian**

Irian je indonézska časť ostrova Nová Guinea. Charakteristické preň sú hornatý povrch pokrytý dažďovým pralesom, kde sa v izolovaných údoliach dodnes zachovali kmeňové a rodové formácie obyvateľstva. V rámci Indonézie je to najmenej rozvinutá oblasť a napriek obrovskému prírodnému bohatstvu ň kolonizátori nejavili záujem kvôli odľahlosti a názoru, tu žijú kanibali. Ostrov bol síce formálne Holandskom a Britániou kolonizovaný (istý čas bol severovýchod dokonca v rukách Nemecka), avšak prakticky zostal izolovaný. Po získaní nezávislosti Indonézie začalo Holandsko v roku 1952 spolu s Austráliou pripravovať región na nezávislosť – bola vytvorená Západopapuánska rada, vytvorené národné symboly. To sa však nepáčilo Indonézii, ktorá si uvedomovala bohatstvo Irianu a na ostrov poslala vojenské sily. V roku 1962 vstúpilo do hry USA, ktoré si chcelo na svoju stranu získať ľudnatú a strategicky významnú Indonéziu a vytvárali tlak na Holandsko, aby odstúpilo. Holandsko ustúpilo, avšak len pod podmienkou referenda, ktoré malo zabezpečiť obyvateľstvu možnosť slobodnej voľby. Toto referendum „Akt slobodnej voľby“ bolo síce pripravované pod záštitou OSN, avšak nakoniec z neho vzišla fraška. Referenda sa mala zúčastniť len malá hŕstka vybraných voličov, ktorí boli následne inštruovaní, ako sa „slobodne“ rozhodnúť. Treba podotknúť, že väčšina obyvateľov Irianu žila vo vnútrozemí odtrhnutá od diania a v podstate záujmy ostrova hájila len malá skupina vzdelaného obyvateľstva na pobreží. Samozrejme, že takto sa Indonézi s Irianom dobre manipulovalo. Irian sa stal indonéžskou súčasťou a dostal meno Víťazný Irian. Následne sa Indonézia začala chovať ako skúsený kolonizátor (Baar, 2002). Nastalo obrovské drancovanie prírodných zdrojov bez ohľadu na životné prostredie ako aj transmigračná politika, pri ktorej boli na územie Irianu presídľovaní obyvatelia (aj iného náboženského vyznania) z preľudnených oblastí, najmä Jávy. Toto vyvolalo viaceré revolty, voči ktorým podobne ako pri Ačehu, indonézska vláda zasiahla vojenskou silou – aj tu bola zriadená vojenská zóna. Podobne ako v predchádzajúcom prípade, aj tu nastalo mierne uvoľnenie s pádom Suhartovej vlády. Od roku 2001 má oblasť štatút špeciálnej autonómie a je rozdelená na dve provincie.

Britské impérium v juhovýchodnej sa rozpadlo tiež po 2. svetovej vojne. Počas 2. svetovej vojny podobne ako ďalšie štáty v juhovýchodnej Ázii malajské územie okupovali Japonci, pričom veľmi ťažkou ranou pre britskú reputáciu bolo rýchle dobytie Singapuru. Počas japonskej okupácie silneli protijaponské nálady, ale aj národné povedomie, preto povojnové plány Veľkej Británie urobiť z Malajzie britskú korunnú kolóniu pod názvom Malajská únia narazili na silný odpor Malajcov. Do protibritského odboja bolo výrazne zapojené komunistické hnutie, na mnohých miestach v krajine operovali jeho gerily, čo malo za následok vznik nielen antikoloniálnej ale aj antikomunistickej (často antičínskej) koalície politických strán. V roku 1957 Malajzia získala úplnú nezávislosť a v roku 1963 bola v Londýne podpísaná dohoda o vytvorení Malajskej federácie, ktorej členmi sa stali malajské štáty na Malajskom polostrove, Sabah, Sarawak na Borneu, ale aj Singapur. Brunej, ktorý získal nezávislosť až v roku 1984, hlavne z dôvodu nezhôd v oblasti ťažby ropy členstvo vo federácii odmietol a Singapur v roku 1965 z federácie vystúpil, čím sa stal nezávislým štátom (Danielová 2010).

Oveľa komplikovanejšia bola situácia vo francúzskych kolóniách. Získavanie slobody nadobudlo oveľa komplikovanejší rámec. Podobne ako predchádzajúce územia bola francúzska juhovýchodná Ázia počas 2. svetovej vojny obsadená japonskými okupantmi. Po skončení vojny chcelo Francúzsko svoje kolónie získať

naspäť, avšak vo Vietname čoraz väčší vplyv získala nacionálno-komunistická strana Viêt minh, ktorá sa stala dominantnou silou v boji za získanie nezávislosti v krajine. Už pred 2. svetovou vojnou v jej čele stál Ho Či Min. Osemročná vojna nepriniesla Francúzsku očakávané výsledky – po neúspešných bojoch sa muselo nakoniec Francúzsko v roku 1954 stiahnuť. Ženevská konferencia, ktorá nasledovala, nariadila rozdeliť krajinu na dve časti – podľa rovnobežky 17° s. g. š. Sever s hlavným mestom Hanoj sa stal Vietnamskou demokratickou republikou a mal byť pod správou Viêt minhu, Južný nekomunistický Vietnam (Vietnamská republika) s hlavným mestom Saigonom s vládou podľa vlastného výberu. Popri Vietname mali získať nezávislosť aj dva neutrálne štáty – Kambodža a Laos. V prípade, že by mal Vietnam záujem, mohol sa na základe slobodných volieb zjednotiť do jednej krajiny. Voľby sa však nekonali – Vietnam zostal rozdelený, čo spôsobovalo rôzne ťažkosti. Chudobnejší sever nemal prístup do úrodných oblastí delty Mekongu a bohatší juh mal zase obavy z vlády Viêt minhu. Kľúčovým problémom sa stala pozemková reforma, pri ktorej sa výrazne líšili praktiky rozdeľovania pôdy v oboch častiach Vietnamu. Kým na severe si komunisti získavali rešpekt a obľubu medzi roľníkmi pre rozdeľovanie pôdy, na juhu bola pôda rozdeľovaná oveľa menej a bezzemkovia museli za jej prenájom platiť vysoké sumy. To samozrejme viedlo k protestom a nepokojom a k nepriazni voči protibudhistickému proamerickému prezidentovi Ngo Dinh Diemovi (kresťanovi), ktorý nahradil zosadeného cisára Bao Daia.

Vznik bipolárneho sveta priviedol do regiónu aj ďalšie mocnosti – Spojené štáty americké sa o juhovýchodnú Áziu zaujímal z viacerých dôvodov. Región bohatý na rôzne zdroje priťahoval pozornosť Američanov, ktorí sa tu snažili získať vplyv. Navyše svet bol v tomto období už v stave studenej vojny, preto bola každá vznikajúca krajina ostro sledovaná, ktorým smerom sa bude orientovať jej vývoj – či komunisticky alebo kapitalisticky/demokraticky. Severný Vietnam si za pomoci ZSSR a Číny postupne vybudoval armádu s cieľom aj násilnou cestou obe krajiny spojiť a nastoliť socialistické zriadenie. Do Južného Vietnamu boli cez tzv. Ho či minovu cestu¹³⁰ vysielané partizánske jednotky Viêt minhu – neskôr nazývané aj Vietcong, ktoré zanedlho operovali na väčšine územia Južného Vietnamu a podporovali odboj voči vláde. Na to reagovali USA, ktoré vyslali do Južného Vietnamu poradcov za účelom vycvičenia juhovietnamskej armády. Situácia v Južnom Vietname sa začala zhoršovať, po zavraždení prezidenta Diema nasledovalo obdobie nestabilných vlád. USA mali v tom čase na území veľké množstvo vojakov a na základe dodnes jednoznačne nevysvetleného Tonkinského konfliktu¹³¹ v roku 1964 začali letecké

¹³⁰ Ho či minova cesta bola logistický systém, vďaka ktorému mohli byť zo severu podporované jednotky Vietcongu v Južnom Vietname. Spočiatku to bola sieť chodníkov a lesných cestičiek, ktoré prebiehali aj mimo územia Vietnamu (v Laose a Kambodži – vďaka tomu boli obe krajiny kobercovo bombardované zo strany USA), neskôr boli niektoré jej úseky prebudované na široké cesty schopné niesť aj bojovú techniku.

¹³¹ Tonkinský konflikt bol incident v Tonkinskom (Bacboskom) zálive, pri ktorom došlo k stretom medzi americkým torpédoborcom a severovietnamskými torpédovými člmi.

útoky na severný Vietnam. USA (spolu s niektorými spojencami) nasadili do krajiny množstvo vycvičených vojakov a vojenskej techniky, boli tu použité viaceré chemické látky¹³², ktoré mali protivníka čo najskôr oslabiť, avšak otázku, ako poraziť dobre organizovanú a vycvičenú vlasteneckú armádu vo vidieckych podmienkach prevažne v prostredí džungle nikdy nevyriešili (Haywood et al 1998). Na oboch stranách sa vyskytli odsúdeniahodné praktiky, ktorých obeť boli nevinní civilisti (masakre v Hué, v Mý Lai). Vojna sa vliekla až do 70-tych rokov, pričom čoraz viac po celom svete vzrastali voči nej protesty. Američania nakoniec v roku 1973 ustúpili. Severovietnamská armáda mala cestu na juh voľnú a v roku 1975 ovládla Saigon. V r. 1975 boli obe krajiny zjednotené ako Vietnamská socialistická republika. Aj v susedných krajinách sa moci ujali komunisti – partizánske jednotky Pathet Laa vytvorili Laoskú ľudovodemokratickú republiku a v Kambodži sa dostali k moci Červení Khméři na čele s Pol Potom¹³³. Napriek socialistickému režimu sa Vietnam od 90-tych rokov intenzívne orientuje na ekonomickú spoluprácu so Západom vrátane USA (Honzák, Pečenka 1994). Príčinou bol vplyv sovietskeho prezidenta Michaila Gorbačova, ktorého „perestrojka“ v Sovietskom zväze sa stali vzorom aj pre Vietnam. Krajina uskutočnila viaceré ekonomické reformy: začali sa uplatňovať princípy trhovej ekonomiky, krajina sa otvorila zahraničným investorom, hospodárstvo bolo čiastočne sprivatizované a krajina sa otvorila aj pre turistov (Vorlauffer 2011). Podobne bolo pozmenené aj hospodárstvo v Laose a Kambodži.

Rôzne deklarované diktatúry nasledovali po získaní nezávislosti na určitý čas aj v Barme (premenovanej na Mjanmarsko). Barma získala nezávislosť v roku 1948. Po krátkej demokratickej fáze sa v roku 1962 moci zmocnila vojenská junta, ktorej vláda krajinu úplne izolovala. Povstania proti nej boli potlačené, vláda potláčala aj separatistické hnutia minorít (napr. Karenov). Politické nepokoje sa nevyhli ani Thajsku, ktoré bolo zasiahnuté na severovýchode, operovali gerilové prokomunistické

¹³² Známe sú napríklad Agent Orange – defoliant – látka, ktorá zbavovala porasty listov. Jej účelom bolo zničiť pralesy, aby sa v nich partizáni nemohli skrývať. Ďalšou látkou bol Agent Blue, ktorá mala zničiť úrody ryže za účelom čo najviac oslabiť protivníka. Dodnes sa vo Vietname rodia deti s fyzickými a mentálnymi poškodeniami ako následok použitia týchto chemických látok.

¹³³ Vláda Pol Pota a Červených Khmérov znamenala pre Kambodžu temné obdobie, počas ktorého prišlo o život viac ako 2 milióny ľudí. Pol Pot je popri Hitlerovi a Stalinovi označovaný ako jeden z najhorších diktátorov 20. storočia. V roku 1975 po päťročnej občianskej vojne Červení Khméři obsadili Phnom Penh a chopili sa vlády, ktorej cieľom bolo do viesť Kambodžu rovno ku komunizmu. Režim sa vyznačoval obrovskou brutalitou – budhizmus bol zakázaný, mestá vysídlené, obyvateľstvo muselo žiť a manuálne pracovať na vidieku (vzorom boli čínsky Veľký skok a Kultúrna revolúcia). Všetci chodili oblečení do čiernej rovnošaty a vlastníctvo každého tvorilo len zopár osobných vecí. Manželstvá boli zrušené a partneri prideľovaní, mohli sa stretávať len v určitý čas za účelom plodenia detí. Lov rýb alebo zber plodov boli zakázané a aj najmenší prejav odporu bol trestaný smrťou. Pol Pot dal vyhladiť celú inteligenciu spolu so všetkými, čo nosili okuliare ako potenciálnych nepriateľov režimu a štátu. V krajine sa výrazne zhoršila ekonomická situácia, mnoho ľudí zomrelo od hladu a vyčerpania. Vládu Červených Khmérov napomohol ukončiť susedný Vietnam, ktorý reagoval na neustále porušovanie hranice zo strany Kambodže. Na prelome rokov 1978/1979 vtrhol do Kambodže a Khmérov porazil. Odpoveďou pre Vietnam bola agresia zo strany Číny, ktorá Pol Pota podporovala.

jednotky. Pôvodne absolutistická monarchia sa už v roku 1932 zmenila na konštitučnú, pričom sa až do roku 1992 striedali obdobia demokratickej vlády s vojenským režimom. Vojenský režim musel v roku 1992 ustúpiť, no aj tak došlo v roku 2006 opäť k vojenskému prevratu. Krajina začala uskutočňovať viaceré ekonomické reformy, ktorých dôsledkom je napriek nestabilnej vnútornej situácii hospodársky rast.

BOX 20

Úspešný Východný Timor

Po 2. svetovej vojne bol prevažne katolícky Východný Timor ešte stále pod správou Portugalska. Pôvodní obyvatelia tu žili s kolonizátormi v určitej symbióze a vzájomne sa rešpektovali. Po páde Salazarovho režimu (ktorý sa zasadzoval za zachovanie koloniálnej ríše) v Portugalsku bolo Východnému Timoru zo strany Portugalcov uznané právo na sebaurčenie a v roku 1975 bol vyhlásený nezávislý štát Východný Timor. O územie však začala prejavovať výrazný záujem Indonézia, ktorú v tejto činnosti podporovali (alebo s ňou ticho súhlasili) viaceré krajiny – napríklad aj USA alebo Austrália, ktorá mala záujem o ropné zásoby v Timorskom mori. V priebehu dvoch týždňov Indonézia na krajinu vojensky zaútočila a do mája 1976 ju pripojila k svojim územiám ako provinciu Timor Timur. Väčšina Timoranov s anexiou nesúhlasila a začala sa partizánska vojna, ktorá bola spočiatku úspešná, pretože domorodci boli vybavení portugalskými zbraňami a výborne poznali miestne pomery. Keď však bolo proti povstalcovi použité letectvo, situácia sa obrátila. Indonézska armáda podnikla niekoľko ťažení za účelom úplného potlačenia odporu, pri ktorých zahynulo takmer dvestotisíc obyvateľov Východného Timoru. V krajine zúrila hlad, šírili sa choroby. Návšteva pápeža Jána Pavla II. pomohla Timor zviditeľniť na medzinárodnej scéne, rovnako ako „masaker na cintorine Santa Cruz“, kedy do pokojného sprievodu začali strieľať indonézske vojaci. Po páde generála Suharta nastal obrat. Indonézia s ohľadom na portugalskú minulosť regiónu povolila referendum, v ktorom obyvatelia vyslovili požiadavku samostatnosti. Indonézia prekvapivo súhlasila a tak na mape sveta je od roku 2002 nový štát Východný Timor.

Filipíny sa dostali zo španielskych rúk do amerických po španielsko-americkej vojne v roku 1898 spočiatku ako nepriama a od roku 1922 ako priama dŕžava USA (Honzák, Pečenka 1994). V roku 1935 im bola udelená čiastočná autonómia a nezávislými sa stali v roku 1946. V 60.-80. rokoch tu vládol skorumpovaný prezident F. Marcos, ktorého vláda však bola podporovaná USA. Krajina bola istý čas prezývaná ako „lietadlová loď USA“ pre jej veľký strategický význam. Ako opozičná tu operovala krajne ľavicová gerila, problémy boli aj s lokálnym separatizmom moslimov na ostrovoch Sulu a Mindanao. Od pádu vlády prezidenta Marcosa je situácia v krajine v súčasnosti relatívne stabilná (Vorlaufer 2011).

Spočiatku ako ochrana pred komunistickými vplyvmi, no neskôr najmä potreba vzájomnej kooperácie viedla v roku 1967¹³⁴ k založeniu ASEAN-u – Asociácie juhovýchodných ázijských národov – organizácie, ktorá združuje všetky krajiny juhovýchodnej Ázie s výnimkou Východného Timoru (je zatiaľ v úlohe pozorovateľa). Sídлом ASEAN-u je v Jakarte a cieľom združenia je úzka politická, hospodárska

¹³⁴ Zakladajúcimi členmi ASEAN-u boli Thajsko, Malajzia, Indonézia, Filipíny a Singapur.

a kultúrna kooperácia (Than, Gates 2001). V roku 1995 vzniklo AFTA – Ázijská zóna voľného obchodu.

Úlohy a zadania:

- Sumarizujte a argumentmi doložte vplyv najvýznamnejších historických udalostí na premenu regiónu.
- Zhrňte, spoločné a odlišné prvky vplývajúce na jednotlivé časti regiónu z hľadiska historickej následnosti javov.
- Vymedzte, z historického hľadiska, geopolitické snahy významných svetových veľmocí (Spojené kráľovstvo, Francúzsko, Holandsko, USA, Španielsko) na región. Vysvetlite, aké sú ich dôsledky v súčasnosti.

4.4 OBYVATELSTVO JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE

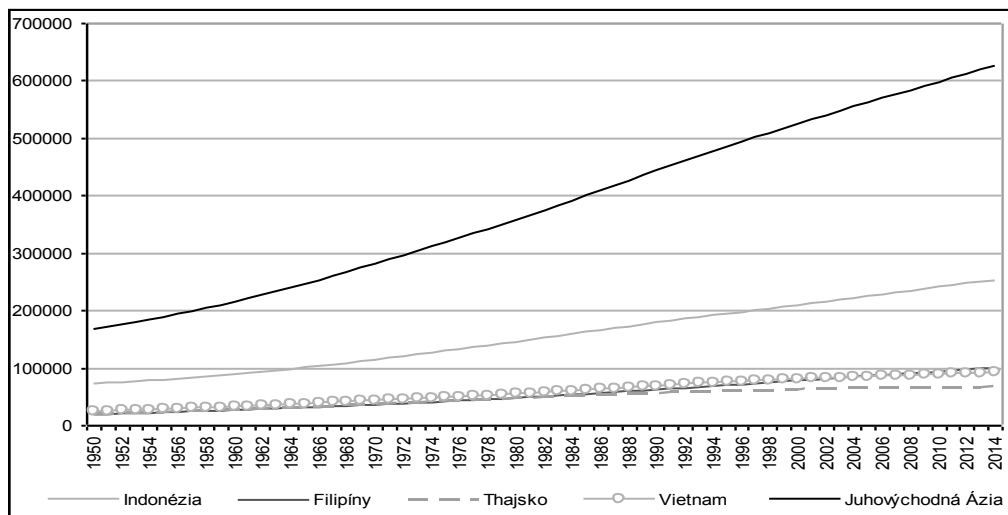
Vývoj, štruktúra a rozmiestnenie obyvateľstva juhovýchodnej Ázie je výrazne ovplyvnený historickými udalosťami, ako aj špecifickými prírodnými podmienkami regiónu. Obyvateľstvo je veľmi pestré po národnostnej, jazykovej stránke, ako aj z hľadiska vierovyznania, vzdelania alebo ekonomickej aktivity. Jednotlivé oblasti sa líšia hustotou zaľudnenia, ako aj veľkosťou a charakterom sídiel. V neposlednom rade v regióne ide o veľké rozdiely vo vyspelosti – na jednej strane tu nájdeme vyspelé globalizované veľkomestá, na druhej strane malé osady s tradičnou kultúrou a hospodárením.

4.4.1 Počet, dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

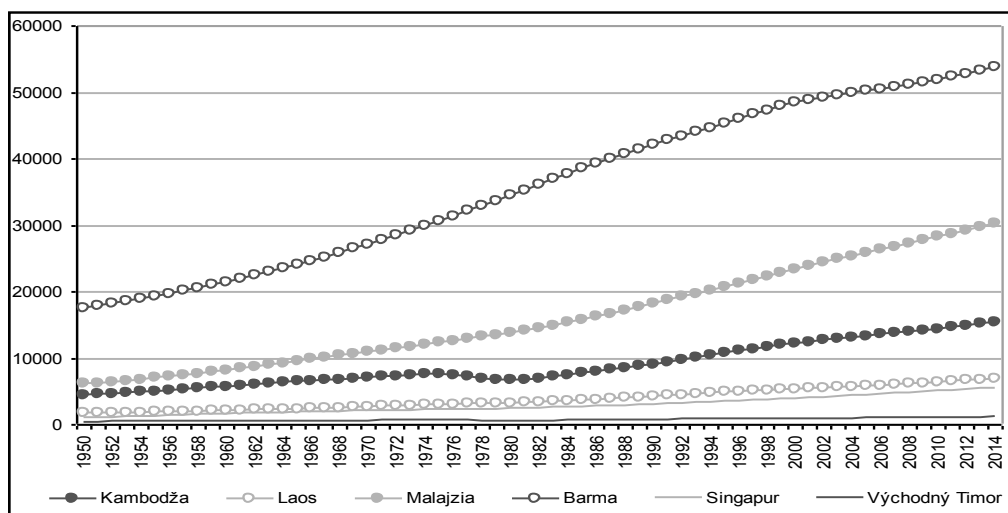
Napriek tomu, že počet obyvateľov juhovýchodnej Ázie je v porovnaní s regiónom južnej Ázie oveľa nižší, predsa ich tu žije obrovské množstvo. V roku 2014 v regióne žilo približne 637,7 miliónov obyvateľov, čo znamenalo približne 14,1 % obyvateľstva celej Ázie. Najväčší podiel na obyvateľstve má Indonézia (253,6 mil. obyvateľov), v ktorej je sústredených 40 % obyvateľstva regiónu a ktorá v celosvetovom rebríčku krajín podľa počtu obyvateľov zaujíma 4. miesto hneď za Čínou, Indiou a Spojenými štátmi americkými. Ľudnaté sú aj Filipíny (12. miesto), v ktorých žije takmer 107,7 miliónov obyvateľov alebo Vietnam (14. miesto) s 92 miliónmi obyvateľov. Oproti nim stoja málo ľudnaté štáty ako napr. Brunej (423 000 obyvateľov – 174. miesto) alebo Východný Timor (1,2 milióna obyvateľov – 159. miesto) (World Factbook 2014).

Možno s určitosťou tvrdiť, že región by disponoval ešte väčším počtom obyvateľov, avšak pohnutý historický vývoj, hlavne od 40-tych rokov 20. storočia, ho negatívne ovplyvnil. Japonská okupácia, Vietnamská vojna, Pol Potov režim

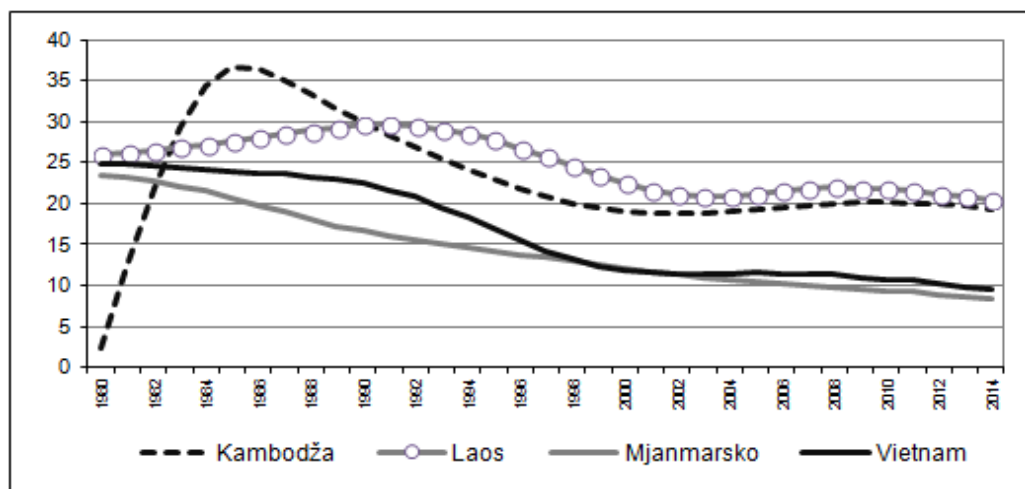
v Kambodži, útlak minorít v Indonézii ako aj mnohé občianske a partizánske vojny vo viacerých krajinách sa nezaobišli bez krviprelievania. Obete na životoch boli značné, rovnako ako aj obete pri viacerých prírodných katastrofách. Vo viacerých prípadoch dokonca ovplyvnili populáciu celkovo – Kambodža má dodnes poznačenú vekovú aj vzdelanostnú štruktúru, vo Vietname dodnes pociťujú dôsledky vojny na zdraví obyvateľstva.

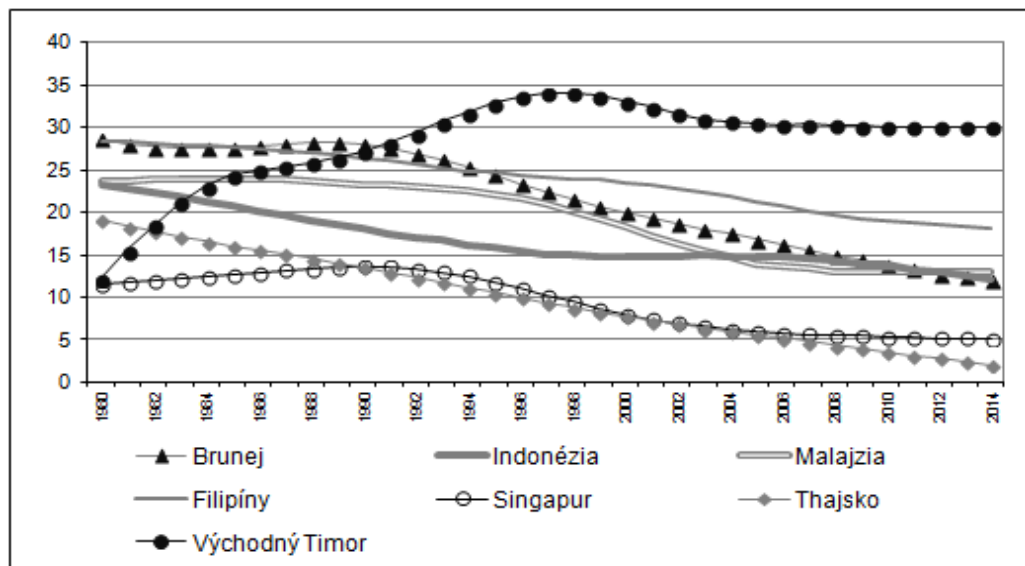
Obr. 44 Vývoj počtu obyvateľov juhovýchodnej Ázie a jej najľudnatejších štátov v období 1950 – 2014, zdroj UNESCAP, 2014

Obr. 45 Vývoj počtu obyvateľov vybraných štátov juhovýchodnej Ázie v období 1950 – 2014, zdroj UNESCAP, 2014

Obr. 46 Vývoj prirodzeného prírastku pôvodne prokomunisticky orientovaných štátov juhovýchodnej Ázie v období 1980 – 2014, zdroj UNESCAP, 2014

Obr. 47 Vývoj prirodzeného prírastku štátov juhovýchodnej Ázie orientovaných na trhové hospodárstvo v období 1980 – 2014, zdroj UNESCAP, 2014

Obyvateľstvo juhovýchodnej Ázie sa celkovo vyznačuje relatívne rýchlym rastom, predsa však môžeme povedať, že dynamika rastu vykazuje určité spomalenie. Kým celý región ešte v 60-tych rokoch dosahoval hodnotu indexu rastu približne 2,8 %, od konca 60. rokov poklesávajú a v tomto tisícročí nadobúdajú hodnotu približne 1,2 % (UNESCAP, 2014). Ak však porovnáme pôvodne prokomunisticky orientované krajiny s ostatnými, možno hovoriť o určitých rozdieloch. Pri prokomunisticky orientovaných krajinách relatívne vyrovnaný rast obyvateľstva od 70. rokov

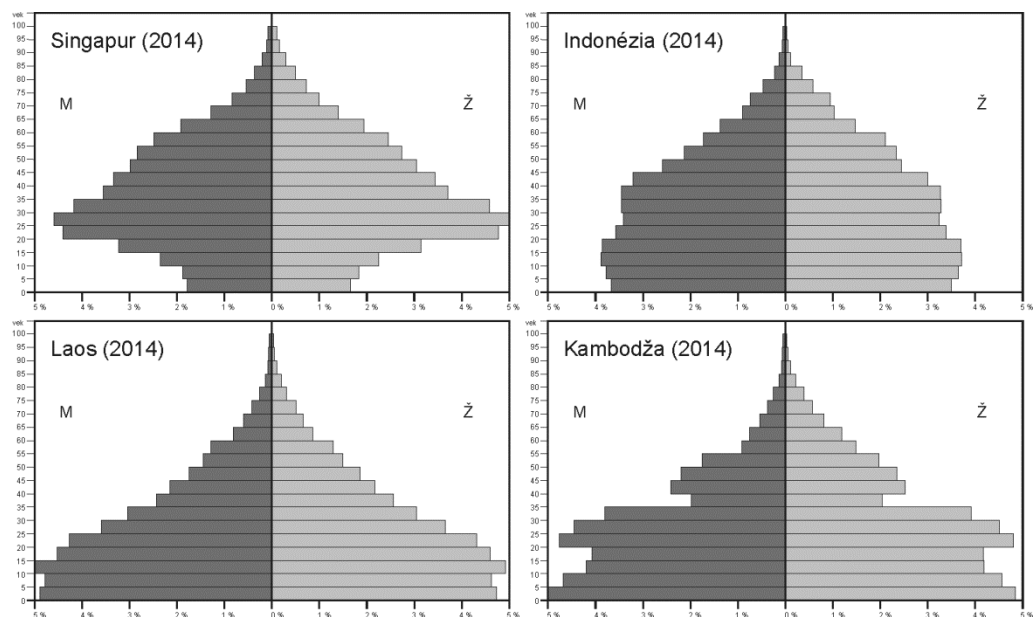
poznamenal náhly prepád alebo výraznú stagnáciu indexu rastu. Zmeny v dynamike boli spôsobené pohnutými udalosťami v Zadnej Indii v 70.-80. rokoch 20. storočia. Oproti nim zaznamenávajú krajiny s demokratickejším, resp. trhovou ekonomikou usporiadaním vyrovnaný trend indexu rastu obyvateľstva, ktorý má klesajúcu tendenciu.

Celkovo však populácia regiónu rastie rovnomerne, u niektorých krajinách môžeme pozorovať veľmi mierne spomalenie rastu počtu obyvateľov (Obr. 44, Obr. 45). Príčinou je predovšetkým pokles prirodzeného prírastku spôsobený poklesom natality, čo súvisí s vyššou vzdelanosťou obyvateľstva a uprednostňovaním menších rodín. Mortalita, s výnimkou krajín, v ktorých boli pohnuté režimy, nenadobúda výrazné zmeny. Pri pohľade na Obr. 45 môžeme konštatovať určité spomalenie rastu počtu obyvateľov v Laose, ale aj v Kambodži. Hoci krajiny sú socialisticky orientované, hospodárstvo má od 90-tych rokov črty trhovej ekonomiky, čo sa vzápätí odrazilo aj na vývoji počtu obyvateľov. Najstabilnejšie (a zároveň najpomalšie) sa vyvíja počet obyvateľov Thajska. Tento vývoj je ovplyvnený aj rodinnou politikou v krajine, ktorá tu bola propagovaná od začiatku 70. rokov. V súvislosti s rýchlym rozvojom ekonomiky, predovšetkým priemyslu a cestovného ruchu, došlo k poklesu poľnohospodárskej výroby (záber plôch, presun obyvateľstva do iných hospodárskych sektorov) a následným obavám o bezpečnosť obyvateľstva z hľadiska výživy, kvôli zachovaniu rovnováhy medzi dostupnosťou zdrojov a počtom obyvateľov. Implementovaná politika dvojdetnej rodiny mala úspech (a bola zároveň pre obyvateľstvo prijateľnejšia ako obdobná politika jednodetných rodín v Číne) a rýchly rast obyvateľstva sa v krajine podarilo spomaliť.

Ak by sme sa podrobnejšie zamerali na prirodzený pohyb obyvateľstva, vo viacerých krajinách môžeme pozorovať jeho zaujímavý vývoj, ktorý je jednoznačne ovplyvnený historickým vývojom. Rapídny nárast prirodzeného prírastku od začiatku 80. rokov v prípade Kambodže súvisí s koncom vlády Červených Khmérův a upokojením situácie v krajine. Vývoj prirodzeného prírastku bol spôsobený počiatočným nárastom natality, ktorý jednoznačne potvrdzuje opadnutie napätia v krajine a výrazným poklesom úmrtnosti (menej násilných úmrtí). Na začiatku 90-tych rokov nasledoval dosť výrazný pokles prirodzeného prírastku, ktorý však len znamenal návrat hodnôt natality a mortality na prirodzenú úroveň. Od konca 90-tych rokov si krajina zachováva relatívne stabilný prirodzený prírastok.

Historický vývoj sa jednoznačne odzrkadľuje aj na vývoji prirodzeného prírastku vo Východnom Timore. Tu výrazný rast prirodzeného prírastku súvisel jednoznačne s koncom indonézskej nadvlády, ktorá sa spájala s množstvom obetí na životoch. Ako postupne dochádzalo k uvoľňovaniu napätia, klesala úmrtnosť (podobne ako v prípade Kambodže menej vojnových obetí na životoch). Natalita v tomto období stúpala len mierne, avšak v kombinácii s klesajúcou úmrtnosťou to stačilo k tomu, aby krajina zaznamenala výrazný nárast prirodzeného prírastku. Podobne ako v predchádzajúcom prípade, aj tu nakoniec došlo k stabilizácii vývoja. Ostatné krajiny hlavne v poslednom období zaznamenávajú vývoj, ktorý len potvrdzuje súčasné demografické trendy.

Na základe vekovej a pohlavnej štruktúry môžeme krajiny juhovýchodnej Ázie rozdeliť do štyroch skupín (Obr. 48). Do prvej skupiny zaraďujeme regresívne populácie Singapuru a Thajska, ktoré sa vyznačujú nižším (v prípade Singapuru výrazne nižším podielom) detskej zložky obyvateľstva. Ide o krajiny s vyvinutým trhovým systémom, pričom u oboch zaznamenávame sústavný pokles natality. Obe krajiny vykazujú aj nízke hodnoty fertility (najnižšie z juhovýchodnej Ázie – Thajsko 1,5 a Singapur dokonca len 0,8 dieťaťa na ženu). Druhú skupinu tvoria krajiny Indonézia, Mjanmarsko a Vietnam – veľké populácie, ktoré prešli z progresívnej fázy vývoja na stabilnú, čo súvisí s vyššou úrovňou ekonomiky, zdravotníctva ale aj vzdelanosti obyvateľstva a osvetou v otázke plánovania rodiny.

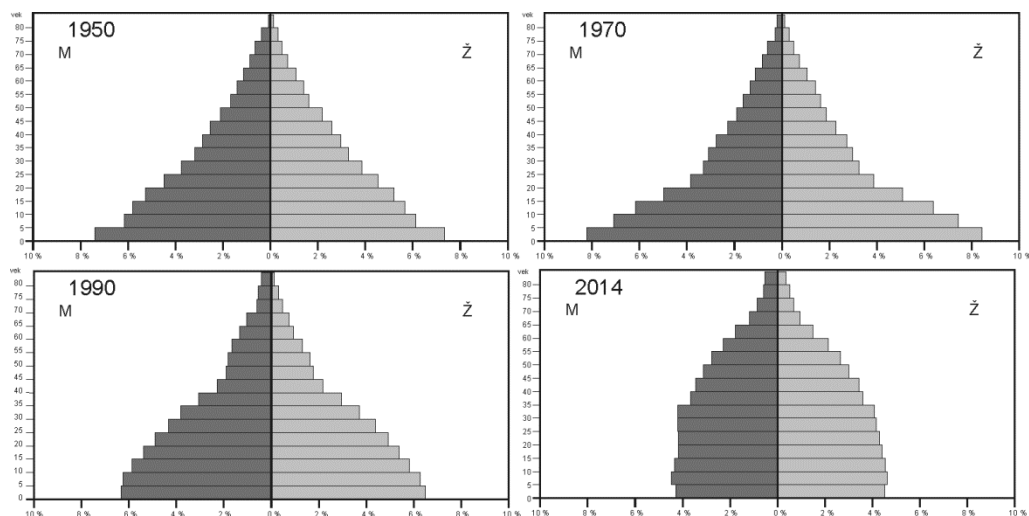

Obr. 48 Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov juhovýchodnej Ázie. *Singapur – príklad výrazne regresívnej populácie, Indonézia – príklad stacionárnej populácie, Laos – príklad zatiaľ progresívnej, avšak už mierne sa stabilizujúcej populácie. Kambodža – príklad populácie výrazne ovplyvnenej negatívnymi udalosťami - genocídou (World Factbook 2014).*

Podobný trend nastupuje aj ďalšia skupina krajín – Laos, Filipíny, Východný Timor a Malajzia, avšak tento trend tu prebieha len kratšiu dobu. Tiež môžeme uviesť, že pri Východnom Timore aj Filipínach táto stabilizácia populácie bude prebiehať pomalšie, pretože obe krajiny vykazujú vysoké hodnoty fertility (Východný Timor 5,1 a Filipíny 3,1 dieťaťa na ženu). Je to spôsobené skutočnosťou, že ide o katolícke krajiny, dokonca v určitých ohľadoch s pomerne ortodoxným katolicizmom. Samostatne ako jediný zástupca štvrtej skupiny je uvádzaná Kambodža. Jej veková štruktúra je výrazne ovplyvnená bývalým režimom Červených Khméro, ktorí spôsobili v 70-tych rokoch výrazný úbytok obyvateľstva vo všetkých vekových kategóriách, ako aj priepastný pokles natality. To deformovalo vekovú štruktúru

krajiny, takže vekové kategórie 35-39 a staršie majú menší podiel na obyvateľstve, ako rovnaké kategórie v iných krajinách juhovýchodnej Ázie.

Vekovú a pohlavnú štruktúru krajín značne ovplyvnil migračný pohyb obyvateľstva, ktorý súvisel hlavne s negatívnymi historickými udalosťami 20. storočia. Vietnamská vojna spôsobila, že z Vietnamu po roku 1975 ušlo viac ako 360 000 obyvateľov (Vorlaufer 2011). Utekali hlavne na člnoch, takže vo svete boli známi ako „Boat People“. Keďže aj Laos bol do vojny zapojený hlavne kvôli Ho či minovmu chodníku, ktorý cezeň viedol, úbytky obyvateľstva zaznamenala aj táto krajina. Stratila približne 10 % obyvateľstva a to hlavne z miest, kde žila laoská elita, čínski obchodníci a ako ľudia, ktorí boli naklonení USA (Stuart-Fox 1986). Utečenci utekali do rôznych krajín, nezriedka boli ich cieľom USA alebo európske krajiny. Z Indonézie odchádzali predovšetkým obyvatelia Ačehu, Východného Timoru, ako aj Novej Guinei, a to predovšetkým v čase vlády generála Suharta. Podobne vojenské vlády alebo občianske vojny vyhnali viac približne 0,8 – 1,4 mil. obyvateľov z Mjanmarska (TNI 2003) a približne 0,5 mil. z Filipín. Uvedené čísla sú dostatočne veľké na to, aby ovplyvnili štruktúru obyvateľstva a aby sa odrazili aj na vývoji počtu obyvateľov v juhovýchodnej Ázii.

Obr. 49 Vývoj vekovej a pohlavnej štruktúry obyvateľov juhovýchodnej Ázie v období 1950-2014, údaje sú v %, zdroj: UNESCAP 2014

Historické udalosti spolu s hospodárskym rozvojom krajín, ako aj zlepšením zdravotníckej starostlivosti výrazným spôsobom ovplyvnili vývoj obyvateľstva juhovýchodnej Ázie. Veková a pohlavná štruktúra regiónu sa značne pretvorila (Obr. 49). Populácia regiónu prešla od roku 1950 do súčasnosti z progresívnej na stacionárnu. Zásľuhu na tom má stabilizácia politických pomerov v regióne, ale aj rýchly hospodársky rast krajín, ktoré sa feudálnych plantážnických kolónií zmenili na rýchlo sa vyvíjajúce priemyselné alebo poľnohospodársko-priemyselné krajiny. Potvrďuje to aj vývoj očakávanej dĺžky dožitia v krajinách: v regióne v roku 1950 iba tri krajiny prekročili hodnotu 55 rokov (Singapur, Brunej a Filipíny). Obyvateľstvo

Indonézie malo predpoklad dožitia iba 37 rokov a obyvateľstvo Východného Timoru dokonca iba 29 rokov (UNESCAP, 2014). Do súčasnosti sa tieto hodnoty výrazne zvýšili – obyvateľstvo všetkých krajín má očakávanú dĺžku života vyššiu ako 63 rokov (Laos 63,5 roku), pričom päť krajín dosahuje hodnoty vyššie ako 70 rokov (Malajzia, Thajsko, Vietnam, Filipíny a Indonézia,) a dve dokonca hodnotu vyššiu ako 75 rokov (Singapur 84,4 roka a Brunej 76,8 roka)(World Factbook 2014). Hlavne v prípade Vietnamu (72,9 roka) je tento vývoj vzhľadom na historické udalosti ohromujúci. Vo všetkých krajinách majú ženy očakávanú dĺžku života vyššiu ako muži, približne o 4-6 rokov. Je to zaujímavé, aj vzhľadom na fakt, že ide o prevažne moslimský región, pričom úlohu tu zohráva nielen odlišné ponímanie islamu v kombinácii s miestnymi kultúrami a postavením žien v nich, ale aj ekonomický a sociálny rozvoj.

BOX 21**Obchod s ľuďmi**

Veľmi dobrý príklad (a zároveň veľmi negatívny svojou podstatou) nútených migrácií je obchod s ľuďmi, ktorý je v juhovýchodnej Ázii v posledných obdobiach veľmi rozvinutý. V krajinách Zadnej Indie ročne zmizne viac ako pol milióna osôb, ktoré sú unesené a následne predané alebo zavlečené do zahraničia s príslubom lepšie platenej práce. Obeťami obchodu s ľuďmi sú predovšetkým ženy a deti napr. z Mjanmarska a Kambodže, predovšetkým tie, ktoré patria k etnickým menšinám. Obete obchodu sú často držané hneď v susedných krajinách, kde pracujú ako novodobí otroci, žobráci (často aj zmrzačení), prípadne sú nútené k prostitúcii. Ďalšia krajina, kde sa ročne stráca mnoho osôb, sú Filipíny. Cieľovými krajinami sú Japonsko, Singapur, ale aj Hongkong, či Kanada. Dopyt po novodobých otrokoch je hlavne v oblasti zábavného priemyslu a sexuálnych služieb (Vorlaufer 2011).

Rozmiestnenie obyvateľstva ani zďaleka nie je rovnomerné. Obrovské rozdiely sú medzi krajinami, no medzi jednotlivými regiónmi sú ešte vyššie. Najvyššiu hustotu zaľudnenia dosahuje Singapur (7 988 obyv./km²)(World Factbook, 2014). Je to pochopiteľné, pretože v podstate ide o mestský štát, kde je na malej ploche sústredené obrovské množstvo obyvateľstva. Najnižšie hodnoty dosahuje Laos (29 obyv./km²) a Brunej (73 obyv./km²). Celý región pritom vykazuje hustotu zaľudnenia 142 obyv./km². Z pomedzi jednotlivých krajín je najmenej rovnomerne osídlená Indonézia. V západnej Jáve hustota obyvateľstva dosahuje hodnoty vyššie ako 2 500 obyv./km², husto osídlená je aj Sumatra, avšak hustota osídlenia indonézskej časti ostrova Nová Guinea alebo vo vnútrozemí ostrova Kalimantan (Borneo) je nižšia ako 9 obyv./km². Tieto nízke hodnoty svedčia o odľahlosti regiónov, resp. ich nižšej dostupnosti, ktorá je spôsobená prírodnými podmienkami. Relatívne husto sú osídlené Filipíny, ako aj Vietnam, ale aj tu sú niektoré regióny zaľudnené hustejšie. Výraznejšie rozdiely sú v prípade Vietnamu, kde je obyvateľstvo viac sústredené do úrodných oblastí delty rieky Mekong a Červenej rieky. Nerovnomerne je osídlené aj Mjanmarsko, kde je obyvateľstvo sústredené do nížiny rieky Iravadi, kým horské oblasti sú osídlené oveľa redšie.

Nerovnomernosť hustoty osídlenia ovplyvňujú aj transregionálne migrácie v rámci jednotlivých štátov. V 2. polovici 20. storočia, keď štáty juhovýchodnej Ázie postupne získavali nezávislosť, väčšie presuny obyvateľstva súviseli hlavne s rozvojom

hospodárstva krajín. Budovali sa priemyselné závody, ktoré potrebovali pracovníkov a to podmieňovalo rast miest a migráciu obyvateľstva z vidieka do urbánnych priestorov. Na väčších ostrovoch sa obyvatelia často sťahovali z vnútrozemia na pobrežie, pretože tam bol lepší prístup ku vzdelaniu aj zdravotníckej starostlivosti. To isté platilo v horských oblastiach Zadnej Indie, kde sa časť obyvateľstva presúvala do nižšie položených oblastí. Presuny obyvateľstva súviseli aj s výstavbou infraštruktúry, predovšetkým priehrad a vodných elektrární, kedy boli zaplavované celé dediny (napr. v Západnej Sumatre). Veľké počty obyvateľov boli presunuté v Indonézii vďaka transmigračnej politike, kedy z preľudnenej Jávy, Madury a Bali boli presunuté tisíce obyvateľov predovšetkým na Sumatru, Kalimantan¹³⁵, Sulawesi a Irian.

4.4.2 Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva

Národnostná a jazyková štruktúra obyvateľstva juhovýchodnej Ázie je veľmi pestrá. Je to dané zložitým historickým vývojom, pri ktorom na región vplývali viaceré odlišné kultúry a tiež výraznou diferenciaciou prírodných podmienok, ktorá umožňovala sa vyvíjať niektorým skupinám obyvateľstva izolovane v odlahľých oblastiach. Pestrosť je daná aj veľkosťou krajín, z tohto pohľadu je najpestrejšia najväčšia Indonézia, v ktorej sa hovorí viac ako 700 jazykmi. Avšak ani v jednej krajine počet používaných jazykov nie je jednociferné číslo. Najmenej jazykov sa používa v Bruneji, kde sa hovorí 17 jazykmi, čo je však stále prekvapivý počet pri porovnaní s veľkosťou krajiny (Vorlaufer 2011).

Väčšinu používaných jazykov na území ostrovnej juhovýchodnej Ázie možno zaradiť do austronézskej jazykovej rodiny. Najviac rozšíreným jazykom je indonéžčina, malajčina a jávčina, ale aj ďalšie jazyky, čo súvisí s veľkým počtom národov a národností žijúcich v tejto časti juhovýchodnej Ázie. Najpočetnejšie národy sú v Indonézii Jávanci (40,1 %), Sundovia (15,5 %), početní sú však aj Malajci, Madurania, Minangkabauovia, Bugijci a Batakovia. Okrem nich je tu zastúpených množstvo ďalších národov. Aj keď z hľadiska národnostnej štruktúry krajiny vykazujú malé percento, často ich tvorí (vzhľadom na ľudnosť Indonézie) niekoľko miliónov obyvateľov. Viac ako 20 národov je početnejších (s počtom členov viac ako 2 milióny). Na Filipínach dominujú Talagovia (28,1 %), Cebuovia (13,1 %), ďalej Ilokovia a Panayovia.

Pevninská časť je z hľadiska jazykových rodín, ktoré sú v regióne zastúpené, ešte pestrejšia. Vo východnej časti územia (Vietnam a Kambodža) sa hovorí austroázijskými jazykmi, ku ktorým zaraďujeme aj vietnamčinu a khmérčinu. Početné národy, ktoré tu žijú, sú Vietnamci a Khméri. V centrálnej časti územia (Thajsko, Laos) sa hovorí prevažne thajsko-kadajskými jazykmi (thajský a laoský jazyk).

¹³⁵ Pomenovanie ostrova Kalimantan sa používa hlavne v súvislosti s Indonéziou, pomenovanie Borneo v súvislosti s Malajziou.

Rozšírené národy sú Thajovia a Monovia, etnickí Číňania, ale aj Khméri (na východe) a Karenovia (na západe). Na juhu územia a Malajskom polostrove žijú Malajci.

Jazyky na západe pevninskej juhovýchodnej Ázie (predovšetkým územie Mjanmarska) zaraďujeme do sinotibetskej jazykovej rodiny s rozšírenými tibeto-barmskými jazykmi ako napr. barmským, čínským a kačinským. Národy, ktoré tu žijú, sú predovšetkým Barmánci, Šanovia, Kačinovia, Činovia, Karenovia, Monovia. Keďže sa však územie vyvíjalo pod vplyvom indickej a čínskej kultúry, je pochopiteľné, že sú tu rozšírené aj jazyky týchto kultúr.

Aj z hľadiska náboženskej štruktúry je juhovýchodná Ázia pestrá, aj keď tu už v rámci jednotlivých regiónov možno hovoriť o väčšej homogenite. Dominantným náboženstvom regiónu je islam, ktorý je rozšírený predovšetkým v ostrovnej juhovýchodnej Ázii – v Indonézii, Bruneji a Malajzii, kde tvorí dominantné náboženstvo krajiny (v Indonézii viac ako 87 %). V tomto obrovskom regióne ostatné náboženstvá sú zastúpené len lokálne – na Bali hinduizmus, vo Východnom Timore kresťanstvo, v centrálnych vyššie položených územiach Sumatry a Kalimantanu sa zachovali pôvodné kultúry, podobne ako na Novej Guinei. Avšak je potrebné podotknúť, že indonézsky, ale aj malajský islam sú považované za najtolerantnejšie v islamskom svete, čo sa prejavuje napr. v úzkej spolupráci s budhistickými krajinami Zadnej Indie a kresťanskými Filipínami v rámci integrácie ASEAN, ako aj s krajinami ďalších regiónov v transkontinentálnej integrácii APEC (Baar 2002). Oproti tomu sa región Ačehu javí ako veľmi ortodoxný, dokonca presadzuje uplatňovanie moslimského práva šarija. Kresťanstvo (predovšetkým rímskokatolícke) dominuje v severovýchodnej časti ostrovnej juhovýchodnej Ázie, keďže je dominantným náboženstvom (takmer 83 %) Filipín. Zastúpenie má však aj na Molukách, Sulawesi a Iriane, kam sa dostalo predovšetkým prostredníctvom misionárskej činnosti. Takmer homogénne je z hľadiska vierovyznania obyvateľstvo Východného Timoru. Tu takmer 97 % obyvateľov vyznáva kresťanstvo, čo je dôsledok koloniálneho obdobia v područí Portugalska.

V pevninskej časti juhovýchodnej Ázie je situácia trochu iná, tu má islam zastúpenie jedine v Malajzii, ktorá leží na juhu Malajského polostrova a na juhu Thajska. Územie je prevažne budhistické, pričom v Mjanmarsku a Thajsku prevažuje theravádový budhizmus. V oboch krajinách je podiel budhistov vysoký, v Mjanmarsku 89 %, v Thajsku dokonca 93 %. V Laose sú početne zastúpené pôvodné náboženstvá a vo Vietname v dôsledku bývalej a dlhej čínskej nadvlády konfucianizmus a taoizmus. Svoje dôsledky zanechalo však aj socialistické učenie – v krajine majú vysoký podiel aj ateisti.

4.4.3 Urbanizácia a sídla

Podobnú rôznorodosť, aká platí pri obyvateľstve, nachádzame v juhovýchodnej Ázii aj pri sídlach. V regióne majú zastúpenie aj veľkomestá západného typu, ktoré často bývajú v ostrom kontraste s príľahlým vidieckym osídlením, aj menšie mestá, či koloniálne mestečká. Iné oblasti majú naopak vyslovene rurálny charakter.

Celkovo možno povedať, že výstavba mestských sídiel má v juhovýchodnej Ázii viac ako 2000-ročnú tradíciu. Veľké mestá vznikali už v dávnej minulosti – dobrým príkladom je napr. mesto Angkor na severozápade Kambodže, bývalé hlavné mesto stredovekej Khmérskej ríše. Významné obchodné mestá alebo mestá, kde sídlili vládcovia v minulosti, často vznikali blízko obchodných ciest. V juhovýchodnej Ázii asi najdôležitejšou dopravnou tepnou bol Melacký prieliv, pri ktorom vyrástli sídla ako napr. Melaka¹³⁶ alebo Banda Aceh¹³⁷. S príchodom Európanov sa pôvodná sídelná štruktúra začala meniť, pretože Európania stavali nové mestá (napr. Singapur) a z pôvodných rozvíjali len tie, z ktorých mali osov. V 20. storočí sídelná štruktúra zažívala ďalšie zmeny – výrazne sa zahusťovala, menil sa vzhľad, funkcia miest, boli budované nové sídla a v súvislosti s rozvojom priemyslu hlavne mestské sídla. V juhovýchodnej Ázii tiež zaznamenávame rozvoj a výstavbu veľkých miest (Kuala Lumpur, Jakarta, Rangún). Najvyššiu mieru urbanizácie (100 %) má samozrejme Singapur, keďže ide o mestský štát, hneď za ním nasleduje Brunej (76 %). Vyšší podiel obyvateľstva v mestách žije už len v Indonézii (51 %) a na Filipínach (49 %), pričom ich urbanizácia je porovnateľná so stupňom urbanizácie na Slovensku. Stupeň urbanizácie v ostatných štátoch je nízky, pohybuje sa v rozmedzí 20 % (Kambodža) až 34,3 % (Laos).

Tab. 6 *Ľudnatosť vybraných veľkomiest juhovýchodnej Ázie (2011)*

Manila (Filipíny)	11 862 000	Semarang (Indonézia)	1 573 000
Jakarta (Indonézia)	9 769 000	Davao (Filipíny)	1 565 000
Bangkok (Thajsko)	8 426 000	Kuala Lumpur (Malajzia)	1 556 000
Ho či minovo mesto	6 405 000	Phnom Penh (Kambodža)	1 550 000
Singapur	5 567 000	Palembang (Indonézia)	1 455 000
Rangún (Mjanmarsko)	4 457 000	Samut Prakan (Thajsko)	1 212 000
Hanoj (Vietnam)	2 955 000	Klang (Malajzia)	1 190 000
Surabaja (Indonézia)	2 787 000	Mandalaj (Mjanmarsko)	1 063 000
Bandung (Indonézia)	2 429 000	Johor Bahru (Malajzia)	1 045 000
Medan (Indonézia)	2 118 000		

Zdroj: World Factbook, 2014

Najväčšie sídla juhovýchodnej Ázie sú v súčasnosti sú hlavné mestá Filipín (Manila – 11,9 mil. obyv.), Thajska (Bangkok – 8,4 mil. obyv.) Indonézie (Jakarta – 9,8 mil. obyv.), v prípade Vietnamu je však oveľa ľudnatejšia bývalá metropola Južného Vietnamu (Ho či minovo mesto (býv. Saigon) – 6,4 mil. obyv.). Tab. 6 udáva veľkosť ďalších vybraných veľkých miest s počtom obyvateľov viac ako 1 mil.

V juhovýchodnej Ázii sa vyskytujú aj mestské sídla trochu iného charakteru, ako ich poznáme u nás. Veľmi bežné je miešanie mestských a vidieckych funkcií – to

¹³⁶ Malajské mesto s veľmi dobrou polohou, ktoré sa už spomína v spisoch Klaudia Ptolemaia. Veľmi rýchlo sa stalo významným obchodným prístavom, podľa ktorého bol pomenovaný aj prístav.

¹³⁷ Indonézske mesto na severe Sumatry. Neleží priamo v Melackom prielive, ale tesne pred vstupom doňho. Banda Aceh bolo miesto, kde sa lode prvý raz zastavili, keď prichádzali z Indického oceánu. V súčasnosti je hlavné mesto provincie Aceh na Sumatre.

znamená, že v rámci hraníc mesta sa striedajú mestské časti s vyslovene rurálnymi plochami. Takéto mestá sú bežné na Filipínach alebo vo Vietname. Napríklad v Mjanmarsku sú často mestami označované sídla, kde obyvateľstvo nevykazuje mestské činnosti (zamestnanosť v priemysle) a tiež sídla nemajú mestský vzhľad. Oproti nim stoja veľkomestá ako Singapur alebo Kuala Lumpur, ktoré sú porovnateľné, ba dokonca v mnohých ohľadoch predčia mnohé veľké mestá vyspelých západných krajín. Mestá, ktoré boli významné v koloniálnom období, sa vyznačujú koloniálnou architektúrou, často sú vystavené celé štvrte v štýle typickom pre koloniálnu veľmoc.

Zaujímavé sú aj vidiecke sídla. Napr. na malajskom vidieku sa stále možno stretnúť s tzv. *kampungami* – typickým obydlím Malajcov. Tvorí ho úzke dlhé drevené domy, často postavené na koloch, ktorých hlavný vchod nesmie byť obrátený na juh, pretože to prináša nešťastie. Takýto dom poskytuje útočisko pre viacero rodín, v minulosti často až 20, preto ho Briti nazývali *longhouse* (Danielová 2010). Vidiek je viac poznačený domorodou architektúrou, tu sa oveľa viac odráža miestna kultúra (napr. sídla Torajov na ostrove Sulawesi, sídla národa Orang Asli v Malajzii).

V súčasnosti sídelná štruktúra juhovýchodnej Ázie zaznamenáva viaceré zmeny a s nimi súvisiace problémy. Ide predovšetkým o zahusťovanie sídelnej štruktúry, ktorá sa prejavuje hlavne rýchlym rastom miest. Avšak s veľkosťou miest prichádzajú aj nové problémy – mestá sú cieľové destinácie migrantov za prácou, ale často na ich prílev nie sú pripravené – v mestách je nedostatok bytov. Na okrajoch veľkých miest sa tvoria slumy, aj keď nie v takej miere ako v južnej Ázii. Na malom priestore je v nich sústredené veľmi veľké množstvo obyvateľstva s nízkym ekonomickým statusom. Bývanie je na veľmi nízkej úrovni, chýbajú sociálne zariadenia, kanalizácia, základná infraštruktúra. Z nedostatku hygieny často pramenia mnohé ochorenia. Mestá sú zároveň oblasti s oveľa vyššou kriminalitou, ako v rurálnych oblastiach.

Mestá juhovýchodnej Ázie sú mimoriadne štruktúrované, striedajú sa v nich moderné zóny s historickými, ale aj vyspelé a vybudované časti s chudobnými a zanedbanými. V poslednom období rastú problémy aj s dopravou. Hlavne v historických mestách nie sú komunikácie vybudované tak, aby dokázali zniesť veľké množstvo dopravných prostriedkov, ktoré nimi denne prechádzajú, vznikajú mnohé zápchy. Situácia je mimoriadne komplikovaná hlavne vo veľkých mestách Indonézie, kde dopravnú situáciu ešte navyše komplikujú rôzne náboženské sviatky spojené s procesiami¹³⁸.

¹³⁸ Indonézia slávi viacero (21 základných) štátnych a cirkevných sviatkov viacerých náboženstiev (moslimské, kresťanské, budhistické, okrem nich ďalšie štátne. K nim sa pridružujú aj ďalšie, miestne a regionálne).

Úlohy a zadania:

- Na základe vysvetľujúceho rozprávania objasnite proces nárastu počtu obyvateľov juhovýchodnej Ázie. Zamerajte sa na akceleračné a brzdiace momenty tohto fenoménu.
- „Z hľadiska urbanizácie je juhovýchodná Ázia nadpriemerný región Ázie.“ Analyzujte pravdivosť tohto výroku a uveďte vlastnú interpretáciu urbanizácie v tomto regióne. Podložte ho dátami a schémami prebiehajúcich procesov.
- Porovnajte tri najvýznamnejšie demografické javy (natalitu, mortalitu a dĺžku života) v juhovýchodnej Ázii. Formulujte tri možné (prolongačný, stagnačný a akceleračný) trendy ich ďalšieho vývoja a zhodnoťte ich dopad na rozvoj regiónu.

4.5 ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA KRAJÍN JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE

Hospodárstvo juhovýchodnej Ázie je veľmi diverzifikované a vykazuje v jednotlivých regiónoch súčasne znaky ekonomicky menej rozvinutých krajín, na druhej strane nachádzajú sa tu štáty s najrozvinutejším hospodárstvom na svete. Jej podiel na celkovej hospodárskej produkcii na svete nezodpovedá podielu na počte obyvateľstva sveta, je približne len polovičný. Z hľadiska svetadiela je však situácia juhovýchodnej Ázie lepšia. V tomto ukazovateli zaostáva len za východnou Áziou. Hospodárska sféra je presným zrkadlom pestrosti prírodných daností, osobitostí obyvateľstva a histórie regiónu. V juhovýchodnej Ázii je jeden z ekonomických *ázijských tigrov* a až štyri ekonomické *tigrie mláďatá* (*tigričatá*). Sú tu aj štáty, ktoré sa ešte stále neprebrali z hospodárskej letargie spôsobenej rôznymi okolnosťami. Ako dedičstvo z minulosti sa do hospodárstva premieta najmä ich koloniálna minulosť, podobne nedávne či dávnejšie ozbrojené konflikty. V každom z hospodárstiev štátov juhovýchodnej Ázie sa čím ďalej, tým viac presadzujú demokratické a liberálne princípy. Ekonomika každého zo štátov juhovýchodnej Ázie ťaží z lacnej a zručnej pracovnej sily. Typická črta obyvateľstva regiónu je pracovitosť a svedomitosť. Tieto charakteristiky lákajú aj zahraničných investorov a často sa sem premiestňujú závody z rozvinutejších častí sveta za vidinou vyšších ziskov. Prvotným impulzom rozvoja ekonomiky juhovýchodnej Ázie bolo korenie a iné poľnohospodárske produkty. Veď aj Kolumbove objavné cesty cez Atlantický oceán boli inšpirované dosiahnutím Kitaja, Cipanga a ostrovov korenia kratšou cestou. Ekonomiku juhovýchodnej Ázie, podobne ako južnej aj juhozápadnej, významne ovplyvňujú prírodné činitele. Tajfúny, cunami, záplavy a sopečná činnosť spomaľujú, ba často dokonca úplne zabrzdia dynamiku hospodárstiev prevažne ostrovného či polostrovného územia. Vplyv monzúnov na podnebie a teda aj hospodárstvo je stále

markantný, ale nie natoľko smerodajný ako v južnej Ázii. Cyklickosť v distribúcii zrážok je však stále určujúca pre poľnohospodárstvo. Poľnohospodárstvo sa v juhovýchodnej Ázii podieľa na celkovej tvorbe HDP regiónu iba približne 15 %. Z hľadiska zamestnanosti je po službách s takmer 40 % podielom zamestnaných na druhom mieste ekonomickej aktivity obyvateľstva (World factbook 2014). V ostrom kontraste sú regióny s vysokým životným štandardom (mestské štáty, aglomerácie – väčšinou hlavné mestá) a rurálne komunity. Pod hranicou chudoby v regióny žije v absolútnom počte takmer 150 mil. obyvateľov. Juhovýchodná Ázia je z hľadiska dostupnosti druhým najodľahlejším regiónom (po Austrálii a Oceánii) od Európy. Napriek tomu je skutočne perspektívnou oblasťou rozvoja cestovného ruchu. Samozrejme, cestovného ruchu sa zúčastňujú, čím ďalej tým viac aj turisti z Číny, Japonska ale aj Indie. Prírodné a historické danosti regiónu sú využívané na ázijské štandardy veľmi vysoko. V raste HDP prakticky všetky štáty regiónu patria do prvej stovky štátov sveta. Ich priemerný percentuálny ročný nárast sa pohybuje na úrovni šiestich percent. Juhovýchodná Ázia je z hľadiska hospodárstva najdynamickejšie sa rozvíjajúca časť sveta. Vysvetlením je exportne sa orientujúca ekonomika podľa príkladu ázijských tigrov (Južná Kórea, Taiwan, Hongkong, Singapur). Liberalizácia trhu je základným mottom v hospodárskej stratégii. Všetky štáty, aj tie, ktoré sa vybrali pôvodne cestou socialistického (komunistického) modelu úspešne aplikujú zákonitosti voľného trhu. Objemom ekonomickej produkcie sú lídrami regiónu štáty Indonézia (15. na svete), Thajsko (24), Malajzia (29), Filipíny (31), Vietnam (38) a mimoriadne výkonný Singapur (40).

4.5.1 Ekonomická úroveň makroregiónu a jeho častí

Juhovýchodná Ázia sa podieľa na celkovom počte obyvateľstva Zeme (9 %) asi dvojnásobne ako na hospodárskej produkcii sveta (4,5 % podľa parity kúpnej sily, World Factbook 2014). Región však patrí medzi hospodársky veľmi silné makroregióny sveta. Jeho celková produkcia dosahuje približne jednu štvrtinu produkcie Európskej únie alebo aj USA. Hospodárstvu juhovýchodnej Ázie dominuje Indonézia, ktorá sa podieľa na tvorbe HDP tohto regiónu jednou tretinou a má 15. najmohutnejšiu ekonomiku sveta. Z hľadiska produktivity a vytvárania HDP na obyvateľa je juhovýchodná Ázia stále priemerná. Z tohto prímeru vystupujú len dve ekonomiky, sofistikovaná singapurská (6. miesto na svete – 62 400 USD na obyvateľa ročne, pre porovnanie Slovensko 24 700 USD) a na zásoby nerastných surovín orientovaná ekonomika sultanátu v Bruneji (9. na svete). Najnižšie hodnoty vykazujú ľudnaté štáty Mjanmarsko (1 900 USD na osobu ročne) alebo zaostalý Laos (3 100 USD). Dôvody tejto nízkej produktivity sú spôsobené uzavretosťou týchto štátov, slabou infraštruktúrou a viacerými demografickými faktormi (vzdelanosť, veková štruktúra a i.). Thajsko, Malajzia, Filipíny a Vietnam majú približne rovnakú hrubú výkonnosť ekonomiky (asi polovičnú oproti Indonézii).

Z hľadiska zastúpenia jednotlivých sektorov hospodárstva sú si jednotlivé štáty juhovýchodnej Ázie vcelku podobné, okrem trojice štátov Singapur, Brunej a Východný Timor. Prevala terciárneho sektora v objeme aj podiele na zamestnanosti

naznačuje, že región je skutočne progresívny, ale stále nedosahuje hodnoty celosvetového priemeru.

Poľnohospodárstvo tvorí v Indonézii 14 %, v Thajsku 12 %, v rozvinutom Singapure 0,01 %, ale v izolovanom Mjanmarsku až 38 % HDP. Hodnoty ilustrujúce zamestnanosť v tomto sektore sú dosť podobné, ale o niečo vyššie. Poľnohospodárstvo sa stále výrazne podieľa na ekonomickej aktivite obyvateľstva. V Indonézii sa poľnohospodárstvom živí takmer 39 % obyvateľstva a v Mjanmarsku dokonca 70 %. Najpriemyselnejšie štáty regiónu na základe relatívnych údajov sú štáty, ktorých hospodárstvo je založené na ťažbe a spracovaní ropy a zemného plynu – Východný Timor a Brunej (vyše 70 % produkcie HDP, približne trojnásobok svetového priemeru). Indonézia má podiel priemyslu na celkovej tvorbe HDP takmer 47 %, čím sa odlišuje od ostatných mohutných ekonomík sveta (výrazne vyššie zastúpenie priemyslu ako je celosvetový priemer). Podobne ako južná Ázia zaostáva oproti svetovému priemeru aj tento región v terciárnom sektore (tvorba celkového HDP je na úrovni 41 % a zamestnanosť obyvateľstva 49 %). Výrazne v tomto ukazovateli dominuje Singapur (70 % produkcie a 80 % zamestnanosti), ktorý sa zameriava na bankový sektor, obchod aj cestovný ruch. Indonézia v tejto sfére nevyniká, 39 % produkcie a 48 % zamestnanosti, aj keď jej podiel v zamestnanosti je vyšší ako celosvetový priemer.

Obchodná a zahraničnopolitická spolupráca jednotlivých štátov regiónu je veľmi diferencovaná. Dôvody tejto diferencovanosti sú širokospektrálne. Prvým sú investície a aktivity zahraničných podnikateľov, najmä čínskych. V regióne sa presadila tzv. bambusová sieť čínskych podnikateľov, ale medzi jasne určujúce prvky patrí taktiež vplyv bývalých koloniálnych mocností (Spojené kráľovstvo, USA, Španielsko, Holandsko a i.). Najvýznamnejšími obchodnými partnermi krajín juhovýchodnej Ázie sú Čína, USA, Japonsko a India. Významný je aj obchod medzi štátmi regiónu. Indonézia nepatrí k významným štátom na poli zahraničného obchodu. Jej postavenie v objeme obchodovania je výrazne slabšie ako jej hospodárske postavenie v rámci svetovej hierarchie – približne 30. miesto (WTO 2014).

Ekonomiky krajín juhovýchodnej Ázie mali rôzne štartovacie predpoklady, ktoré ešte výraznejšie ovplyvnili väzby v koloniálnom ale aj postkoloniálnom období. Vo väčšine krajín dominovala produkcia surovín, poľnohospodárskych, textilných a remeselných výrobkov. V súčasnosti už jednoznačne dominuje priemyselná produkcia, ktorá bola naštartovaná najmä montážnymi a filiálnymi závodmi. V najprogresívnejších ekonomikách (Singapur, Thajsko, Vietnam) sú lídrami produkcie elektrotechnické a vysoko automatizované strojárske závody. Takmer všadeprítomná (okrem Singapuru) lacná pracovná sila umožňuje konkurovať produkcii Číne aj štátom južnej Ázie. Trend podobný krajinám južnej Ázie možno pozorovať aj v juhovýchodnej Ázii – priemysel sa koncentruje do mestských aglomerácií. Typickým príkladom sú oblasti Singapuru, Jakarty, Manily a i. „Ostrovy“ menej vyspelých regiónov sú viazané na horšie dostupné vnútrozemské ale aj ostrovné oblasti juhovýchodnej Ázie.

Hospodárstvo regiónu má výborné prognózy. Vcelku sľubné je najmä z dôvodov otvorenosti ekonomickej súťaže a masívnych zahraničných investícií ako utlmeniu potenciálnych konfliktov v oblasti. V niektorých štátoch (Mjanmarsko, Východný Timor) ešte stále bránia hospodárskemu rozvoju nedostatočné skúsenosti vo fungovaní štátnej správy a komunálnej politiky. Ďalšie negatíva majú všeobecný charakter – zaostávajúca infraštruktúra (doprava, obchodná sieť), vzdelanosť a zdravotná starostlivosť.

Hospodárstvo regiónu determinuje ekonomika piatich štátov (Indonézia, Thajsko, Malajzia, Filipíny a Singapur), ku ktorým sa približuje hospodárstvo Vietnamu poznamenané v minulosti vojnami aj socialistickým experimentom. Regionálnym hospodárskym lídrom juhovýchodnej Ázie je ľudnatá Indonézia. V regióne však výrazne nevyčníka a má relatívne slabšiu produktivitu ako ďalšie tri štáty oblasti. Ani podľa prognóz jej hospodárska akcelerácia nepovedie k väčším rozdielom vo vyspelosti štátov juhovýchodnej Ázie. Naopak, predpokladá sa, že aj zaostávajúce štáty, na základe rozvoja v ostatnom období, sa zaslúžia o celkom rovnomerný rozvoj regiónu. Všetko nasvedčuje tomu, že juhovýchodná Ázia sa vypracuje medzi vysokorozvinuté makroregióny Zeme. Hnacím motorom tohto rozvoja je v prvom rade aplikácia modelu úspechu ázijských tigrov – otvorenosti exportných ekonomík a možno aj politickej stability, ktorá je však veľmi otázná. Za ostatné obdobie sa výrazne vylepšila ekonomika, najmä menej rozvinutých štátov (Mjanmarsko, Východný Timor). Osobitnou črtou regiónu je jej previazanosť smerom k Austrálii a Oceánii, ktorá však neznamená prístup na veľké trhy. Tie predstavujú skôr južnú a východnú Áziu. Kľúčovými odvetviami v juhovýchodnej Ázii sú už strojárské, elektrotechnické a petrochemické závody. Vedeckotechnický vzor regiónu je Singapur, ktorý predstavuje progresívny model ekonomiky. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva a technická infraštruktúra tohto štátu predbieha úroveň najvyspelejších štátov sveta. V juhovýchodnej Ázii nie sú jadrové mocnosti a krajiny tohto regiónu sa iba spolupodieľajú na vesmírnom programe iných štátov. Z hľadiska perspektív hospodárskej úspešnosti má z juhovýchodnej Ázie najväčšie šance Indonézia, preto sa zaraďuje aj medzi skupinu 20 štátov s najvyspelejšími ekonomikami G-20 (Group of twenty) a skupinu štátov označovaných ako emerging powers (sily na vzostupe).

4.5.2 Poľnohospodárstvo verzus priemysel juhovýchodnej Ázie

Ešte pred desiatimi rokmi bolo pre juhovýchodnú Áziu jasne určujúce poľnohospodárstvo. Jeho význam pre región je stále nadštandardný. Vyplýva to, samozrejme, aj z vysokého počtu obyvateľstva, ktoré je nutné uživiť. Juhovýchodná Ázia má prakticky rovnaký počet obyvateľov ako celá Európska únia. Prírodné predpoklady má však pre vysokoproduktívne poľnohospodárstvo lepšie. Takmer celé územie oblasti je vhodné na dvojvegetačné zbery úrod. Extenzívne agrárne praktiky postupne nahrádza intenzívna výroba. Zelená revolúcia sa v tomto regióne uplatnila najmä vysokoproduktívnymi odrodami ryže (Indonézia). Ryža je plodinou, ktorá v tomto regióne dominuje viac ako kdekoľvek inde na svete. Z koloniálneho obdobia sa pre oblasť stále používa imperatívum – región korenia. Typické pre juhovýchodnú

Áziu sú aj kokosové palmy, kaučukovníky (dovezené z Južnej Ameriky), čaj, káva, kakao a technické plodiny (juta, bavlna), tropické ovocie, ananásy, mango. Poľnohospodárstvo stálo vlastne pri zrode priemyslu regiónu. Potravinárske a textilné závody nasledovali prevádzky na spracovanie gummy. Juhovýchodná Ázia má z makroregiónov Zeme ešte jednu osobitnú vlastnosť – previazanosť s morom. Ryby a plody mora sú všadeprítomné. Množstvom ostrovov predčí tento región len chladný ostrovný svet Kanady. Úrodnosť územia juhovýchodnej Ázie vyplýva aj z kvalitného pôdneho krytu. Ohnivý kruh, ktorý územie pretína, má negatívne aj pozitívne dopady. Sopečné pôdy sú mimoriadne úrodné ale riziko sopečných erupcií hrozí v týchto oblastiach (najmä na ostrovoch) často. Región ohrozujú okrem sopečných erupcií aj zemetrasenia (územie na styku litosférických dosiek), cunami a tajfúny.

Živočíšna produkcia sa viaže najmä na chov hydiny. Alimentárne tabu ovplyvňuje predovšetkým Indonéziu, v ktorej sa prakticky nekonsumuje bravčové mäso. Stavby hovädzieho dobytku sú vysoké a v rurálnych oblastiach sa stále využíva ako ťažná a dopravná sila.

Väčšina štátov juhovýchodnej Ázie je v produkcii potravín sebestačná a dokonca potraviny vyváža (aj najľudnatejšia Indonézia). Výnimkou sú menšie štáty, ktoré sú orientované na iné hospodárske aktivity. Singapur s jednou z najvyšších hodnôt zaľudnenia nemá na poľnohospodárstvo dostatočný priestor. Brunej a Východný Timor sa orientujú najmä na ťažbu energetických surovín, ktoré sú ekonomicky rentabilnejšie. Veľkým bohatstvom regiónu sa aj tropické lesy. Na mnohých miestach sú vyklčované, ale v odľahlejších územiach oblasti sú zdrojom, niekedy až nekontrolovaného drancovania (teakové drevo). Posun smerom k sofistikovanejšiemu využívaniu lesov je podporovaný rozmáhajúcim sa cestovným ruchom.

Juhovýchodná Ázia je po Číne najväčším producentom ryže. V tomto ukazovateli dokonca predbieha Indiu. Na domácu spotrebu sa pestuje pšenica, kukurica a sladké zemiaky (bataty). Z hľadiska vhodnosti pôdy na poľnohospodárske účely, aj rozlohy na obyvateľa, je juhovýchodná Ázia na prvom mieste medzi makroregiónmi Zeme.

Poľnohospodárstvo a priemysel boli v iniciálnej fáze tesne previazané. Potravinárske, textilné a gumárske podniky boli založené na vstupoch z poľnohospodárstva. Cudzorodým elementom v krajine boli a sú petrochemické závody, podobne ako prevádzky na spracovanie stavebných materiálov, s vysokým prírastkom obyvateľstva ich počet rýchlo narastá. Otvorené exportné ekonomiky adaptovali v najprogressívnejších štátoch vznik montážnych závodov strojárkeho a elektrotechnického priemyslu. Ich počet sa v juhovýchodnej Ázii zvyšuje v ostatnom období exponenciálne. Jednotlivé štáty si dokonca vzájomne konkurujú. Rozhodujúca je cena pracovnej sily, daňové podmienky a garancia bezpečnosti investícií v regióne. Medzi priemyselné a technologické aglomerácie patria: Singapur, Jakarta, Medan, Surabaja, Hanoj, Manila, Bangkok, Kuala Lumpur a i. Najväčší objem výroby má priemysel v Indonézii. Z celkovej produkcie regiónu predstavuje približne jednu šestinu.

4.5.3 Doprava a zahraničný obchod juhovýchodnej Ázie

Juhovýchodnú Áziu pretína najvýznamnejšia námorná cesta medzi východnou Áziou, Afrikou, Európou ale aj južnou a juhovýchodnou Áziou. Melacký prieliv možno označiť za najvýznamnejšiu diaľnicu lodnej dopravy. Žiadny zo svetových makroregiónov nemá lodnú dopravu rozvinutú na takej úrovni ako juhovýchodná Ázia. Tri dominantné štáty oblasti (Indonézia, Filipíny a Malajzia) si svoju hospodársku existenciu na nej priamo zakladajú. Okrem námornej dopravy však dominuje vodná doprava aj v štátoch polostrova Zadná India. Viaz sa najmä na veľtok Mekong a jeho prítoky. Jazero Tonlesap zase dominuje vo vodnej doprave Kambodže. Celková dĺžka vodných ciest v juhovýchodnej Ázii dosahuje (okrem námorných liniek) 60 tis. km.

V rámci koloniálneho obdobia boli v jednotlivých štátoch položené základy cestnej aj železničnej siete. Bez železníc sú iba Brunej, Singapur, Laos a Východný Timor. Singapur má však výborne fungujúce metro a železnica v tomto rozlohou malom štáte nie je perspektívna. Celková dĺžka železničnej siete je len 20 tis. km. Približne rovnakou dĺžkou sa na nej podieľajú tri štáty: Thajsko, Indonézia a Mjanmarsko. Využíva sa predovšetkým na prepravu nákladov. Pre región nemá veľké perspektívy, do jej rozvoja sa neinvestujú veľké náklady. Cestná doprava je však stimulom priemyselného a technologického pokroku. Celkove v regióne suverénne dominuje. Celková dĺžka ciest je takmer 1,4 mil. km (World Factbook 2014). V jej kvalite sú v oblasti veľké rozdiely. V Laose a Mjanmarsku má väčšina ciest nespevnený povrch. V Singapure, naopak, prakticky všetky cesty sú spevnené. Cestné prepojenie jednotlivých štátov je ešte stále na nízkej úrovni, hoci aj v stavbe Panázijskej diaľnice sú viditeľné pokroky, napr. v Indonézii a Thajsku. Celý región súše má rozlohu len necelých 5 mil. km². S vodnými plochami, ktoré jednotlivé časti súše oddeľujú je to prakticky trojnásobok (teda územie rozľahlejšie ako Európa). Z hľadiska dostupnosti jeho jednotlivých častí má preto mimoriadne významné postavenie letecká doprava. Celkový počet letísk je takmer 1,5 tisíc. Najviac ich je (673) z pochopiteľných dôvodov v Indonézii. Na druhom mieste sú Filipíny (World Factbook 2014), kde letecká doprava zabezpečuje spojenie izolovaných ostrovov.

Špecifikom regiónu je jeho pozitívna bilancia zahraničného obchodu. Najaktívnejším štátom z tohto hľadiska je Singapur, ktorý má podľa exportu aj importu 14. najväčšiu obchodnú bilanciu na svete. Úspech ázijských tigrov spočíva práve v ich aktívnej obchodnej bilancii a nadväzne na ne aj investíciách v iných regiónoch Zeme. Štáty s prevahou vývozu nad dovozom sú okrem Singapuru aj Indonézia, Thajsko, Malajzia a Vietnam. Zápornú bilanciu majú napríklad Filipíny. S krajinami juhovýchodnej Ázie veľmi intenzívne obchodujú svetové veľmoci Čína, Japonsko, USA, India a i.

4.5.4 Služby, životná úroveň a cestovný ruch v juhovýchodnej Ázii

Terciérny sektor v juhovýchodnej Ázii sa rozvíja ešte rýchlejšie ako priemysel. Oblasť, ktorá z kultúrneho hľadiska patrí medzi najpestrejšie na svete (obyvatelia používajú tisíc rôznych jazykov a dialektov) postupne zveľaďuje svoj cestovný ruch.

Región v počte návštevníkov prekonáva oveľa ľudnatejšie oblasti južnej Ázie. Cestovný ruch sa dokonca rozvíja aj v doteraz izolovaných štátoch ako Mjanmarsko a Laos. Životná úroveň obyvateľstva sa pomaly, ale stabilne zvyšuje. Revolučné premeny prinášajú masívne investície do rozvoja priemyslu. Skutočnou hrozbou pre ďalší vzostup životných štandardov je bezpečnostná nestabilita. Prírodné hrozby dokážu obyvatelia vykompenzovať zvýšenou produktivitou. V juhovýchodnej Ázii žije pod hranicou chudoby oveľa menej obyvateľov (v absolútnych aj relatívnych ukazovateľoch) ako v južnej Ázii. Najvyššie percento chudobných vykazujú štáty Východný Timor 41 % a Mjanmarsko 33 %. V ostatných štátoch okrem Singapuru a Bruneja sa tento ukazovateľ pohybuje medzi 10 až 20 %. (World Factbook 2014). Vo všetkých štátoch juhovýchodnej Ázie rýchlo stúpa podiel zamestnaných v terciárnom sektore. Ročne sa ich podiel zvyšuje približne o 2 %.

V juhovýchodnej Ázii je však stále na nízkej úrovni zdravotná starostlivosť (samozrejme v závislosti od jednotlivých štátov). Priemerne na 10 000 obyvateľov je počet lekárov iba okolo 4 (zlá situácia je v Indonézii, priemerne iba dvaja lekári na 10 000 obyvateľov). Priemerná dĺžka života je však v regióne oveľa vyššia ako v južnej Ázii. Gramotnosť sa permanentne zvyšuje a dosahuje veľmi vysokú úroveň nad 90 %. Prioritou štátov sa stáva sebestačnosť v produkcii potravín. V tomto procese majú oproti ostatným makroregiónom sveta veľkú výhodu prírodného ale aj technologického potenciálu.

Juhovýchodná Ázia je na prahu Oceánie. Má preto veľký potenciál pre cestovný ruch. V tomto smere mu v úvodzovkách „napomáhajú“ aj konflikty a napätie, ktoré sužujú iné makroregióny Ázie, najmä juhozápadnú a južnú. Relatívna odlahlosť regiónu však znižuje počet turistov v regióne. Napriek tomu Thajsko, Singapur a Malajziu navštívi ročne viac turistov ako celú južnú Áziu.

Úlohy a zadania:

- Pomocou makroukazovateľov hospodárskeho rozvoja juhovýchodnej Ázie dokumentujte analýzu postavenia regiónu v rámci svetovej a osobitne ázijskej ekonomiky.
- Špecifikujte osobitosti vývoja hospodárstva v rámci jednotlivých sektorov. Vysvetlite ich dôvody a sumarizujte transformačné tendencie.
- Uveďte najprogresívnejšie sa vyvíjajúce ekonomiky krajín juhovýchodnej Ázie a na základe explanácie poukážte na vnútorné a vonkajšie impulzy ich prosperity.

4.6 KRAJINY JUHOVÝCHODNEJ ÁZIE A ICH ŠPECIFIKÁ

4.6.1 Indonézia

Indonézska republika je rozľahlý multietnický štát, ktorý sa rozprestiera v okolí rovníka. Je hospodársky najvýznamnejším štátom juhovýchodnej Ázie. Po Kanade sa v Indonézii nachádza najväčší počet ostrovov. Z viacerých hľadísk patrí medzi svetové unikáty – či už ide o najväčšie ostrovy sveta, časti Novej Guiney a Bornea (Kalimantanu) alebo najľudnatejší moslimský štát.

Pestrý historický vývoj územia Indonézie bol do značnej opísaný v kapitole 4.3. , mal má na súčasnú podobu krajiny značný vplyv. Pokiaľ ide o osídlenie Indonézie, v roku 2014 sa počet jej obyvateľov odhadoval na 253 609 643 obyvateľov (World Factbook 2014). Počet obyvateľov krajiny oproti roku 1930 štvornásobne stúpol, (vtedy v Indonézii žilo len 60,9 milióna obyvateľov). Tento rast bol spôsobený viacerými faktormi, medzi najvýznamnejšie však patrí rast životnej úrovne obyvateľstva, ktorý krajina nepochybne zaznamenala.

Rozmiestnenie obyvateľstva je veľmi nerovnomerné. Najviac obyvateľov žije na ostrovoch Jáva a Madura (takmer 60 %). Sumatra je domovom 21 % obyvateľov krajiny, Kalimantan napriek svojej rozlohe iba 5,5 % a Sulawesi 7,2 %. Treba však spomenúť, že v minulosti bola ľudnatosť ostrovov ešte nerovnomernejšia: v roku 1930 žilo na Jáve a Madure až 68,7 % obyvateľov Indonézie. Priemerná hustota zaľudnenia Indonézie bola v roku 2014 približne 133 obyvateľov na km², niektoré provincie v západnej Jáve dosahujú hodnoty vyššie ako 1 000 obyvateľov na km² (Jawa Barat 1 126 obyv./km², provincia hlavného mesta Jakarta dokonca 13344 ob./km²). Naopak na Papui žije na jednom km² iba 7 obyvateľov.

Veková štruktúra Indonézie je pre rast obyvateľstva priaznivá. Rast počtu obyvateľstva sa však spomaľuje, nakoľko najmladšie ročníky sú výrazne menej početné, ako to bolo v minulosti. Krajinu obýva veľmi veľa národov a národností. Najpočetnejší sú Jávanci (40,1 %), a Sundanci (15,5 %).

Indonézia je pestrá aj z hľadiska náboženskej štruktúry. V krajine je najviac rozšírených týchto šesť náboženstiev: islam (87,2 % obyvateľov), protestantizmus (5,7 %), rímsky katolicizmus (2,9 %), hinduizmus (1,7 %), budhizmus a konfucianizmus. Ostrovčeky kresťanských civilizácií sa vyskytujú na Papui, Molukách a Sulawesi, hinduistickej civilizácie predovšetkým na Bali. Pozoruhodné je, že sa región vyznačuje veľkou toleranciou zo strany moslimov voči iným náboženstvám, aj keď aj tu sa môžeme stretnúť s ortodoxnými prejavmi islamu (predovšetkým provincia Ačeh).

Indonézia je republika a delí sa na 33 provincií, z ktorých 5 má zvláštne postavenie. Ačeh, Papua a Západná Papua sú provincie s vyšším stupňom autonómie, Yogyakarta je sultanát. Zvláštne postavenie jej bolo udelené ako uznanie za kľúčovú rolu, ktorú zohrávala pri vytváraní Indonézskej republiky. Posledná je Jakarta, ktorá predstavuje zvláštny dištrikt hlavného mesta (v minulosti Batávia), ktorá je zároveň aj

najväčším mestom krajiny. Ďalšie veľké sídla sú Bandung, Surabaya, Medan a Semarang. Mestá sú však plné rozdielov: nové výstavné štvrte sa striedajú s historickými a architektonickými pamiatkami a aj slumami s početným obyvateľstvom žijúcim pod hranicou chudoby. Relatívne vysoký podiel obyvateľov žije v urbanizovanom prostredí, v roku 2011 to bolo v rámci celej Indonézie až 50,7 %. Opäť však možno uviesť veľmi veľké regionálne rozdiely: najvyšší podiel obyvateľstva žijúcich v urbánnom prostredí vykazovala provincia Kepulauan Riau (súostrovie Riau), naopak najvyšší podiel obyvateľov žijúcich v rurálnom prostredí zaznamenala provincia Nusa Tenggara Timur, ktorá sa rozprestiera na ostrovoch Sumba, Flores a v Západnom Timore.

Indonézia prekonala z hľadiska hospodárstva veľmi nerovnomerný vývoj, na ktorom sa odrazil fakt, že bývala kolóniou. Ako kolonizovaná krajina mala hospodárstvo zamerané veľmi jednostranne a to predovšetkým na produkciu surovín – poľnohospodárskych, vzácneho dreva ako aj nerastných surovín. V 60-tych rokoch 20. storočia sa poľnohospodárska produkcia sústreďovala na pestovanie ryže, ktorá predstavovala až 70 % príjmov vidieckeho obyvateľstva, cukrovej trstiny, sladkých zemiakov (bataty), manioku ako aj kukurice. Tieto plodiny boli určené predovšetkým na domácu spotrebu, avšak napríklad produkcia ryže bola až do polovice 80-tych rokov vzhľadom na rýchly rast obyvateľstva a zastaranosť výroby nepostačujúca a krajina ju musela aj dovážať. Na vývoz boli určené predovšetkým plodiny z plantáží. Pestovala sa palma olejová (na výrobu palmového oleja) a kokosová (na orechy, ale aj na výrobu kokosovej múčky), chinínovník, banánovník, káva, kakaové bôby, čaj, podzemnica olejná, ale aj niektoré koreniny ako klinčeky, vanilka a muškátový kvet. Poľnohospodárstvo však zápasilo s viacerými problémami, nakoľko bolo zastarané, resp. rozvinutejší spôsob hospodárenia existoval len zásluhou bývalých kolonizátorov iba v oblastiach plantáží. Niektoré plantáže však postupne upadali, pretože na niektorých boli zavedené monokultúry už v 70-tych rokoch 19. storočia, čím sa pôdy v danom území vo veľkej miere jednostranne vyčerpali. Taktiež nastával úpadok niektorých plantáží chinínovníka a kaučukovníka, pretože vo svete sa postupne začala preferovať výroba syntetického kaučuku a syntetických liečiv. Rozmach poľnohospodárstva z hľadiska rastlinnej výroby spomaľovala aj absencia zavlažovacej sústavy; živočíšnu výrobu zase komplikovali rôzne regionálne náboženstvá. Z tohto dôvodu na začiatku 2. polovice 20. storočia bol viac rozvinutý iba rybolov, lovili sa morské ako aj sladkovodné ryby.

Lesné hospodárstvo bolo, podobne ako poľnohospodárska výroba, orientované na výrobu exportných surovín, z ktorých najväčší význam mala produkcia kaučuku. Ďalej sa vyvážalo surové vzácne drevo, predovšetkým ratan a teak. Z toho plynul problém úplného odlesňovania viacerých území (Jáva). Postupne bol vývoj surového dreva oficiálne výrazne obmedzený aj vzhľadom na tlak zahraničia, ktoré sa zasadzovalo za ochranu „pľúc Zeme“. Z krajiny už mohli byť vyvážané len výrobky zo vzácneho dreva, avšak čierny obchod so surovým drevom prebiehal ďalej.

Priemysel sa zameriaval predovšetkým na ťažbu a export nerastných surovín, hlavne čierneho a hnedého uhlia, ropy, kvalitných železných rúd, často s prímiesami niklu a chrómu, farebných rúd (mangánových, cínových, bauxitu), ako aj drahých

kovov (zlata, striebra) a diamantov. Ťažba prebiehala len v niektorých oblastiach nálezísk, nakoľko bola vo viacerých lokalitách komplikovaná nedostatočnou výrobou elektrickej energie. Absencia kvalitnej elektrickej siete vôbec spomaľovala rozvoj ďalších odvetví, ktoré boli v podstate zamerané na spracovanie dorábaných surovín (z toho dôvodu boli viaceré potravinárske, textilné, tabakové ako aj gumárenské podniky lokalizované v tesnej blízkosti plantáží). Krajine však chýbal ťažký priemysel a čo bolo úplne paradoxné, tak aj hutnícky. Veľmi málo bol rozvinutý strojársky priemysel. Rozvoj v podstate realizovalo niekoľko málo zahraničných spoločností, ktoré však mali v období vlády prezidenta Sukarna do Indonézie veľmi komplikovaný vstup.

Rozvoj priemyslu komplikovala aj nedostatočne rozvinutá doprava. Najväčší význam mala iba vodná doprava, predovšetkým námorná na trasách Jáva – Sumatra a Jáva – Sulawesi, z ostatných druhov dopravy bola viac rozvinutá iba železničná, avšak len na Jáve a čiastočne na Sumatre.

V období vlády prezidenta Sukarna, ktorý videl vzor v Sovietskom zväze, sa Indonézia pokúsila o plánovaný rozvoj hospodárstva, ale tento pokus zlyhal. Indonézia sa dostala v roku 1965 do finančnej krízy, kedy zaznamenala priepastnú až 700 % infláciu. Obdobie rokov 1965-66 bolo veľmi ťažké, krajinu postihla chudoba a hlad. Tento stav trval, až kým sa k moci nedostal generál Suharto, ktorému sa podarilo z hospodárskeho hľadiska postaviť krajinu na nohy. Zakázal marxistické učenie, prestal sa orientovať na Sovietsky zväz a obnovil styky so Západom. Do krajiny povolal amerických ekonómov, ktorých úlohou bolo vypracovať stratégiu ďalšieho hospodárskeho rozvoja krajiny. Indonézia zaznamenala prílev amerických a japonských investorov, spočiatku hlavne kvôli bohatým náleziskám nerastných surovín, neskôr sa však začali rozvíjať aj viaceré odvetvia priemyslu.

Už v 70-tych rokoch sa v hospodárstve krajiny začali prejavovať prvé pozitívne výsledky opatrení generála Suharta a prizvaných odborníkov. Krajina za posledných 30 rokov zaznamenala výrazný hospodársky rast, hoci je stále výraznou mierou závislá na vývoze. V súčasnosti je najväčšou ekonomikou z krajín ASEAN-u a hoci ju v 90-tych rokoch výrazne postihla ázijská finančná kríza, podarilo sa jej ju prekonať a pokračovať v hospodárskom raste.

V súčasnosti Indonézia disponuje relatívne dobre vyváženým hospodárstvom, z ktorého viaceré odvetvia majú pre krajinu mimoriadny význam. Poľnohospodárstvo môžeme z historického hľadiska označiť ako najvýznamnejší sektor. Jeho podiel na tvorbe HDP bol v roku 2013 14,3 % a hoci v súčasnosti jeho význam poklesáva (v roku 1970 mal ešte 50 %-ný podiel na tvorbe HDP), stále je významným zamestnávateľom, nakoľko zamestnáva viac ako 38 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. V súčasnosti medzi najvýznamnejšie poľnohospodárske produkty patrí ryža, maniok, arašidy, kakao, káva, palmový olej, kokos, ale aj kaučuk; zo živočíšnej výroby je to hydina, vajcia a hovädzie mäso. Mierne stráca na význame pestovanie korenín, stále veľký význam má rybolov, aj keď aj tu sa krajina borí s viacerými problémami. Jedným z nich je zastaranosť loďného vybavenia ako aj techník lovu, ďalším je ilegálny výlov rýb – opakuje sa prienik cudzích rybárskych lodí do indonézskych vôd. Aj lesníctvo bojuje s veľkým problémom – nelegálne odlesňovanie

a vývoz dreva znamená jednak stratu financií pre krajinu, jednak je veľkým problémom aj z hľadiska ochrany prírody.

Výrazný vzostup zaznamenal priemysel, ktorý v roku 2013 zamestnával 13 % obyvateľstva a jeho podiel na tvorbe HDP bol viac ako 46 %. Hoci má stále veľký význam ťažba nerastných surovín, z ktorých sú najvýznamnejšie ropa (jedna z kľúčových komodít pre Indonéziu), zemný plyn, farebné rudy, uhlie a zlato, čoraz viac sa rozvíjajú, hlavne zásluhou zahraničných investorov, rôzne odvetvia priemyslu. Významný je textilný a odevný priemysel, potravinársky priemysel, petrochémia, hutníctvo farebných kovov (cínu a mangánu), výroba tabakových výrobkov, nábytku, automobilov, pneumatík, cementu, ale aj papiera a elektronických komponentov. Najvýznamnejšími priemyselnými centrami sú Jakarta, Surabaya, Semarang, Bandung (Jáva), Ujung Pandang (Sulawesi), Medan, Padang, Palembang (Sumatra) a ďalšie sídla. Veľmi významný je súkromný sektor, avšak štát si zachováva svoj podiel vo výrobe cementu, umelých hnojív, petrochémií aj metalurgii. Indonézia obchoduje s viacerými krajinami, jej najvýznamnejšími partnermi sú Japonsko, USA, Singapur, Čína, Kórejská republika, Malajzia a Taiwan, do ktorých exportuje ropu a zemný plyn, preglejku, elektroniku, textil a kaučuk a importuje z nich stroje a zariadenia, chemikálie, pohonné látky a potraviny.

Čoraz väčší význam nadobúdajú služby. V súčasnosti majú viac ako 39 %-ný podiel na tvorbe HDP a zamestnávajú viac ako 47 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. Rozvíja sa hlavne cestovný ruch, nakoľko krajina je turisticky príťažlivá jednak vďaka svojim prírodným krásam ale aj vďaka mnohým kultúrohistorickým pamiatkam. Spomenieme najznámejšie: budhistický chrámový komplex Borobudur na Jáve, najväčší hinduistický chrámový komplex v juhovýchodnej Ázii, Prambanan rovnako na Jáve, ľudová kultúra Torajov na Sulawesi, Pura Tanah Lot – pútnický chrám na pobreží Bali, vodná záhrada Tirtagangga na Bali, ako aj indonézske umenie batiky. Na pobreží vzniklo množstvo letovísk, ktoré každoročne navštevujú milióny turistov (len Bali navštívi viac ako 4 milióny turistov ročne). Treba však podotknúť, že rozvoj cestovného ruchu významne zasiahla séria nešťastných udalostí, ktoré spôsobili miernu recesiú tohto odvetvia. Išlo o teroristické útoky na turistické letoviská Kuta a Jimbaran na Bali, austrálske veľvyslanectvo a hotel Marriott v Jakarte na Jáve v rokoch 2002 až 2005, ohrozenie vtácou chrípkou, ale hlavne zemetrasenie sprevádzané vlnou cunami v roku 2004, ktorá zasiahla veľkú časť západného pobrežia Indonézie a spôsobila smrť takmer 230 000 ľudí. Napriek týmto nešťastiam cestovný ruch zostáva významným zdrojom príjmov pre krajinu.

Výrazne sa zlepšila dopravná infraštruktúra krajiny, ktorá určite významnou mierou prispela k rozvoju Indonézie. Najväčší rozvoj zaznamenala pravdepodobne cestná doprava, ktorá sa prejavila hlavne výstavbou diaľnic. Najvýznamnejším je úsek panázijskej diaľnice, ktorá vedie z Denpasaru na Bali do Khosravi v Iráne.

Hoci Indonézia počas 20. storočia zaznamenala výrazný rozvoj, predsa sa borí s viacerými problémami. V poradí štátov podľa HDP na obyvateľa je až na 156. mieste. Miera nezamestnanosti dosahovala v roku 2013 hodnotu 6,6 %, viac ako 11 % obyvateľstva žije pod hranicou chudoby, asi 8 % obyvateľstva je negramotných.

V krajine sa striedajú vyspelé oblasti s odľahlými zaostalými, veľké rozdiely sú aj medzi samotnými ostrovmi (Sumatra a Jáva vs. Nová Guinea). Hoci je väčšina nákazlivých chorôb v krajine pod kontrolou, viac ako 600 000 obyvateľov je nakazených vírusom HIV (2012), problémy spôsobuje aj horúčka dengue a vtáčia chrípka. Veľa ochorení je zapríčinených nekvalitnou pitnou vodou. Problémom sú aj slumy vytvorené na okrajoch veľkých miest, do ktorých sa koncentruje najchudobnejšie obyvateľstvo.

Z Indonézie sú v Zozname svetového dedičstva UNESCO zapísané 4 kultúrne a 4 prírodné lokality (z nich sú najviac ohrozené tropické dažďové lesy Sumatry).

4.6.2 Malajzia

Malajská federácia je podľa ukazovateľov hospodárskej produkcie na obyvateľa najproduktívnejším rozľahlým (teda okrem Singapuru a Bruneja) štátom juhovýchodnej Ázie. Rozprestiera sa v blízkosti rovníka a je z veľkej časti obmývaná vodami Juhočínskeho mora. Pozostáva z dvoch geografických regiónov, z ktorých západný leží na Malajskom polostrove a východný na severe ostrova Borneo. Najkratšia vzdialenosť medzi nimi je približne 600 km.

Administratívne sa krajina delí na 13 štátov a 3 federálne územia. Na Malajskom polostrove sa rozprestiera 11 štátov (Johor, Kedah, Kelantan, Melaka, Negeri Sembilan, Pahang, Pulau Pinang (Penang), Perak, Perlis, Selangor, Terengganu) a dve federálne územia – hlavné mesto Kuala Lumpur a administratívne hlavné mesto Putrajaya. Na ostrove Borneo (indonézsky *Kalimantan*) sa nachádzajú štáty Sabah a Sarawak, pričom samotný Sarawak je územne porovnateľný s celým malajským územím na Malajskom polostrove. Posledným federálnym územím je ostrov Labuan, ktorý leží pri severnom pobreží ostrova Borneo v blízkosti hranice medzi Sabahom a Sarawakom.

Atypický je systém vlády – tzv. volená monarchia. Na čele Melaky, Penangu, Sabahu a Sarawaku stoja guvernéri volení kráľom, na čele ostatných štátov sultáni. Hlavou celej Malajzie je kráľ, ktorého si volia každých 5 rokov deviatí sultáni medzi sebou. Funkcia sultána je doživotná.

Na Malajský polostrov pripadá asi tretina územia štátu. Juhozápadné brehy Malajzie obmývajú vody Melackého prielivu, ktorý bol stále významnou obchodnou cestou a ktorú sa vládovia bývalých ríš v juhovýchodnej ostrovej Ázie snažili mať pod kontrolou. Malajzia sa rozprestiera medzi dvoma hranicami tektonických platní – Malajský polostrov východne od styku Austrálskej a Eurázijskej tektonickej platne, východne od ostrova Borneo sa nachádza stret Eurázijskej a Filipínskej tektonickej dosky. Napriek tomu je krajina v porovnaní napríklad s Indonéziou alebo Japonskom relatívne seizmicky stabilná.

Ostrovná časť Malajzie je oveľa neprístupnejšia ako zvyšná časť územia. Vďaka tomu za pokrývku dažďových pralesov, ktoré spolu s indonézskymi lesmi patria k „*plúčam Zeme*“. Tie sú domovom obrovského množstva príslušníkov fauny,

v pralesoch sa vyskytuje množstvo druhov opíc, poloopíc, šeliem (vzácný malajský tiger), vtáctva, plazov a hmyzu. V pevninskej Malajzii žije nosorožec aj tapír, na ostrove Borneo medveď malajský a v pralesoch orangutany. Pri severovýchodnom pobreží Sabahu sa vyvinuli koralové útesy, ktoré vytvárajú aj najväčší ostrov Malajzie (s výnimkou Bornea) Palau Banggi. Okolité vody sú bohaté na ryby, kraby, holotúrie (morské uhorky) a perlorodky.

Bohaté sú aj nerastné zdroje. Malajzia je jedným z najdôležitejších svetových nálezísk cínu, ktorého ložiská sa vyskytujú predovšetkým v západnej časti polostrova (Selangor, Perak). Významné sú aj ložiská železnej rudy (Johor, Melaka, Perak, Terengganu), ale aj bauxitu, olova, wolfrámu, striebra a uhlia. Veľmi dôležité sú aj ložiská ropy a zemného plynu, ktoré sa vyskytujú na východ od Malajského polostrova, pri západných brehoch Sarawaku a severovýchodných brehoch Sabahu. Export týchto surovín zabezpečuje pre Malajziu značné zisky.

Ďalším bohatým prírodným zdrojom Malajzie je drevo. Jeho ťažba a vývoz v minulosti bol natoľko rozsiahly, že postupne dochádzalo k narušaniu dažďového pralesa predovšetkým na ostrove Borneo, ktorý je súčasťou „plúc Zeme“. Aj v súčasnosti patrí krajina k významným exportérom tropického dreva. Avšak bol prijatý nový systém ťažby, pri ktorom je možné sťať iba 7 – 12 stromov na jeden hektár. Zároveň boli prijaté tvrdé opatrenia proti nelegálnej ťažbe a vývozu a to vyššie pokuty a dlhšie pobyty vo väzení. Krajina si uvedomuje, že dôležitosť ochrany prírody, čo potvrdzuje existencia mnohých chránených území. Z nich sú najvýznamnejšie národné parky; medzi najznámejšie patria Taman Negara a Endan Rompin na Malajskom polostrove a Guong Mulu, Kinabalu a Crocker na ostrove Borneo.

Pestrý historický vývoj územia Malajzie bol do značnej opísaný v kapitole 4.3. Malajzia získala nezávislosť v r. 1957 a v roku 1963 bola v Londýne podpísaná dohoda o vytvorení Malajskej federácie, ktorej členmi sa stali malajské štáty na Malajskom polostrove, Sabah, Sarawak, ale aj Singapur, pričom Singapur v roku 1965 z federácie vystúpil.

V súčasnosti (2014) žije na území Malajzie 30 mil. obyvateľov. Vplyvom ekonomického rozvoja ako aj zlepšenia zdravotníckej starostlivosti počet obyvateľov oproti roku 1960 vzrástol viac ako štyrikrát, avšak v súčasnosti sa už jeho rast spomaľuje a to vplyvom klesajúcej natality. Veľkosť detskej zložky zostáva nezmenená, naopak rastie počet obyvateľov v produktívnom veku, čo sa neskôr môže tiež premietnuť do postupného poklesu prirodzeného prírastku a do spomalenia rastu počtu obyvateľov. Priemerná hustota obyvateľstva je približne 91 obyv./km², avšak v krajine sa nachádzajú oblasti veľmi husto osídlené a naopak oblasti takmer neobývané. K najzaľudnenejším oblastiam patria územie hlavného mesta Kuala Lumpur, štát Pulau Pinang a ostrov Labuan, kde žije viac ako 1 000 obyv./km² (v oblasti Kuala Lumpur dokonca viac ako 7 000 ob./km²), naopak v štátoch Pahang, Sabah a Sarawak žije menej ako 50 obyv./km².

Etnické zloženie je veľmi pestré, o čo sa zaslúžil aj zložitý historický vývoj a vplyvy okolitých krajín. Viac ako polovicu obyvateľstva tvoria Malajci (51 %), takmer štvrtinu malajskí Číňania (24 %), približne 7 % malajskí Indovia (väčšinou

Tamilovia), zvyšok ostatné národnosti. Preto bolo dôležité pri vzniku samostatnej Malajzie uzákonit' jednotný spisovný jazyk, ktorým sa mala stať malajčina a ktorá mala nahradiť angličtinu (jazyk bývalých kolonizátorov) na všetkých úrovniach. Keď však bola zavedená do škôl ako štátny jazyk, nemalajské obyvateľstvo sa cítilo diskriminované a trvalo aj na používaní angličtiny. V súčasnosti je úradným jazykom malajčina – *Bahasa Melayu*, no naďalej sa ako druhý jazyk v mnohých oblastiach používa aj tzv. malajská angličtina, ktorá vznikla na báze britskej angličtiny. Vzhľadom na pestrosť obyvateľstva je rozšírená aj čínština a tamilčina.

Obyvateľstvo je väčšinou moslimské (viac ako 60 %), takmer pätina vyznáva budhizmus, kresťania tvoria približne 9 %, hinduisti viac ako 6 %. Medzi pôvodným obyvateľstvom vnútrozemských oblastí Malajského polostrova, ale aj Sabahu a Sarawaku sa vyskytujú veľké skupiny vyznávačov animistických náboženstiev. Až 70 % obyvateľstva žije na urbanizovanom území.

Vzhľadom na pestré zloženie obyvateľstva a historický vývoj poznačený rôznymi kultúrnymi vplyvmi Malajzia disponuje rôznorodými kultúrno-historickými pamiatkami – či už moslimskými, hinduistickými, budhistickými, ale aj kresťanskými, ktoré sú popri prírodných zaujímavostiach tiež veľkým lákadlom pre turistov. Medzi najvýznamnejšie patria hinduistický chrám v jaskyni Batu Caves v Selangore so sochou hinduistického boha Murugana, kde sa každoročne slávi sviatok Thaipusam. Ďalej je to St. Pauls' Hill (A Famosa) v Melake – jeden z najstarších prvkov európskej architektúry v juhovýchodnej Ázii. Stavba vznikla v roku 1511, keď Portugalci dobyli Melaku. Známu budhistickú pamiatkou je zlatý chrám Dhammikarama na ostrove Penang, islam zasa reprezentuje Modrá mešita v Selangore, ktorá je druhou najväčšou v juhovýchodnej Ázii, hneď po mešite Istiqlal v indonézskej Jakarte. Avšak nielen kultúrne pamiatky sú to, čo turistov láka. Čoraz viac ich prichádza za úchvatnou prírodou, unikátna je návšteva tropického pralesa, výstup na vrch Kinabalu, či koralové útesy pri severovýchodnom okraji Bornea.

Avšak do Malajzie okrem turistov prichádza aj množstvo ďalších ľudí. Krajina sa radí aj medzi 10 najvyhľadávanejších krajín sveta pre seniorov, ktorí si ju vyberajú za svoj „druhý domov“. Vďaka programu *Malaysia-My-Second-Home (MM2H)* sa Malajzii podarilo prilákať viac ako 10 000 starších ľudí predovšetkým z okolitých krajín, ktorí sem tak prinášajú svoje peniaze a na oplátku sú oslobodení od platenia daní. Dôchodcovia sa sem sťahujú aj vďaka príjemnej klíme, nízkym životným nákladom a aj faktu, že idú bývať do modernej krajiny so stabilným politickým systémom.

Počas koloniálneho obdobia bolo hospodárstvo Malajzie zamerané predovšetkým na export domácich surovín, predovšetkým cínu, korenín, kaučuku a rôznych druhov tropického dreva (santal, teak, ratan). Aj po skončení 2. svetovej vojny bola ekonomika krajiny silne závislá od vývozu hlavne cínu a kaučuku a dovozu ryže, nepomohli jej ani komunistické rebélie v povojnovom období, ktoré výrazne spomalili ekonomickú rast.

Zmeny nastali po získaní nezávislosti. Pozitívami z koloniálnej minulosti zostali sčasti vybudovaná infraštruktúra (predovšetkým na Malajskom polostrove), efektívny správny systém a rozvinutý export dreva a poľnohospodárskych produktov

(predovšetkým palmového oleja) s možnosťou ďalšieho rozšírenia. Malajská vláda sa pokúšala implementovať plány hospodárskeho rozvoja – pred úplným získaním nezávislosti to bola Prvá malajská päťročnica, v roku 1965 Prvý malajský plán. Ten už zahŕňal aj rozvoj Sabahu a Sarawaku, ktoré napríklad ešte Druhá malajská päťročnica opomínala. Avšak jeho zavádzanie bolo komplikované, viac ako polovica územia zostávala chudobná (hlavne ostrovná Malajzia). Rozdiely boli aj v obyvateľstve – kým väčšina Malajcov sa zaoberala poľnohospodárstvom, indické obyvateľstvo ovládlo predovšetkým profesie vyžadujúce vyššie vzdelanie a čínske obchod, čím postupne získavalo hospodársku moc. Nedarilo sa mu však dostatočne preniknúť do politických kruhov a tak vznikol rozpor medzi politickými a hospodárskymi záujmami krajiny. Vznikali aj ďalšie problémy – rastúca nezamestnanosť v mestách, problémy so zavádzaním spisovnej malajčiny, neistota nemalajského obyvateľstva, či aj ich záujmy bude nová vláda akceptovať – to všetko viedlo k postupnému narastaniu napätia, ktoré vyvrcholilo krvavými nepokojmi v roku 1969. Reakciou vlády bolo vypracovanie Druhého malajského plánu a zavedenie Novej hospodárskej politiky, ktorá mala zabezpečiť zníženie rozdielov v príjmoch jednotlivých etníc, odstránenie chudoby, ako aj zníženie kontroly zahraničia nad ekonomikou krajiny. Hoci bola často nemalajským obyvateľstvom kritizovaná ako rasová nespravodlivosť, pozitívom je, že pomohla vytvoriť strednú triedu aj v rámci malajského obyvateľstva a priniesla väčšiu etnickú rovnováhu medzi profesiami.

Po roku 1970 hospodársky vývoj v Malajzii začal silne pripomínať vývoj v štyroch vtedajších ázijských tigroch – Kórejskej republike, Singapure, Taiwane a Hongkongu. Krajina sa snažila znížiť svoju závislosť na exporte surovín a začala sa industrializovať. Rozvíjal sa hlavne strojársky (produkcia motocyklov, automobilov, špecializovanej techniky pre špecifické odbory, energetických strojov a zariadení, všeobecné strojárstvo) a elektrotechnický priemysel, ktorý trochu potlačil význam pôvodného textilného a potravinárskeho. S rozvojom ťažby ropy a zemného plynu vzrástol význam petrochemického priemyslu, avšak stále zostáva dôležitou aj výroba a spracovanie palmového oleja (vrátane výroby chemikálií, bionafty a výrobkov z biomasy). Malajzia dosiahla ekonomický rast aj vďaka privatizácii nevykonných štátnych podnikov, ktoré prinútila zefektívniť využívanie vlastných zdrojov, no na hospodárskom rozvoji sa významnou mierou podieľajú malé a stredné podniky, ktorým vláda od roku 1996 prisudzuje vysokú prioritu. V roku 1998 bola vládnu organizáciou *Small and Medium Industry Development Corporation (SMIDEC)* vypracovaná štúdia, z ktorej vyplýva, že malé a stredné podniky prevádzkujú až 90 % výrobných zariadení v Malajzii, avšak len 20 % z nich je orientovaných na export. Od začiatku 21. storočia sa Malajzia stále viac snaží prilákať investorov aj do oblasti špičkových technológií, lekárskej techniky a farmaceutického priemyslu.

Dôležitým odvetvím naďalej zostáva poľnohospodárstvo, ktoré sa podieľa na tvorbe HDP približne 11 % a zamestnáva asi taktiež 11 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva. V súčasnosti silnie snaha o zavádzanie moderných agrotechnických metód a aplikáciu biotechnológií, aby sa zvýšila poľnohospodárska produkcia. Dôležitou komoditou zostáva palmový olej, kakao a samozrejme kaučuk, v produkcii ktorého Malajzia zaujíma 3. miesto vo svete, ďalej káva, čaj, koreniny a tropické

ovocie. Malajzia je aj svetovo uznávaným producentom potravín typu *halal*, čo sú vlastne potraviny vyrobené podľa prísnych moslimských dietárnych pravidiel. Okrem toho krajina hľadá aj nové možnosti exportu poľnohospodárskych produktov, čo v súčasnosti predstavuje pestovanie okrasných kvetov a chov akvarijných rýb.

Silnie terciérny sektor, ktorý sa v roku 2013 podieľal na tvorbe HDP 48 %. Jeho ťažiskovými odvetviami sú cestovný ruch, avšak toto terciér zaznamenal veľký vzostup aj vďaka rozvoju súkromného školstva a zdravotníctva a rozšírenia poskytovaných služieb v oblasti zábavy. Rekordným tempom sa rozvíja odvetvie financií, poisťovníctva, obchodných a realitných služieb.

O industrializácii a všeobecnom hospodárskom rozvoji krajiny svedčí niekoľko faktov. Zmenilo sa rozloženie pracovných síl – kým ešte na začiatku 80-tych rokov v primárnom sektore pracovala takmer tretina ekonomicky aktívneho obyvateľstva, jeho podiel do súčasnosti poklesol na spomínaných 11 %. Naopak sektor služieb v roku 1982 zamestnával len približne 42 % ekonomicky aktívnych, dnes ich je viac ako 53 %. Výrazne sa zmenila aj štruktúra exportu. Ešte v polovici 20. storočia dominovali suroviny rôzneho typu, v súčasnosti prevládajú už finalizované výrobky. Najvýznamnejšími obchodnými partnermi Malajzie sú Singapur, USA, Čína a Japonsko.

Symbolom rozvoja štátu sú aj *Petronas Twin Towers* v Kuala Lumpur – od svojej výstavby do roku 2004 najvyššia stavba sveta, avšak v súčasnosti (2014) s výškou 452 m zaujímajú až deviatu priečku. V roku 2004 ich predstihla budova *Taipei 101* na Taiwane a v súčasnosti najvyššia stavba sveta (z roku 2010) *Burj Kahlifa* v Dubaji.

Malajzia je členom viacerých medzinárodných zoskupení, k tým najvýznamnejším patria OSN, UNESCO, WHO, APEC; krajina je zakladajúcim členom ASEAN-u a tiež bola iniciátorom vzniku Východoázijskej zóny voľného obchodu (EAEG). Malajzia patrí medzi novoindustrializované krajiny Ázie. Pri viacerých projektoch krajinu podporujú zahraniční investori (napr. Japonska), avšak sama sa stáva poskytovateľom pomoci zaostalejším štátom, ako napr. niektoré krajiny v rámci ASEAN-u (napr. Laos, Kambodža, Mjanmarsko, Vietnam), africké krajiny, ale aj európske napríklad Bosna a Hercegovina.

Z Malajzie sú v Zozname svetového dedičstva UNESCO zapísané 2 kultúrne a 2 prírodné lokality.

4.6.3 Filipíny

Filipínska republika je najhustejšie zaľudnený štát juhovýchodnej Ázie (okrem rozlohou veľmi malého Singapuru). Rozlohou (približne 300 000 km²) je až siedmou najväčšou krajinou juhovýchodnej Ázie a 72. krajinou sveta. Počtom obyvateľstva (108 mil.) sa v regióne zaraďuje na druhé miesto a patrí medzi 100 miliónové krajiny sveta (celkove je na svete 12.). Priemerná hustota zaľudnenia prekračuje 350 obyvateľov na km². Tento ostrovný štát v Tichom oceáne sa v tomto ukazovateli zaraďuje medzi typické krajiny východnej a južnej Ázie. Filipíny sú najľudnatejšou

kresťanskou krajinou v Ázii. Čo je dôsledkom dlhodobej kolonizácie Španielskom a neskôr USA. Krajina sa delí na tri skupiny ostrovov: Luzon, Visayas a Mindanao, ktoré spadajú do 17 regiónov. Hlavným a najvýznamnejším mestom štátu je Manila na ostrove Luzon. Územie označované ako Metro Manila je najväčšou aglomeráciou Filipín. Nachádza sa v nej aj mesto s najväčším počtom obyvateľov v štáte – Quezon City.

Filipíny sa rozprestierajú medzi rovníkom a obrátnikom Raka na severnej pologuli. Celková dĺžka pobrežia všetkých ostrovov sa takmer rovná dĺžke rovníka. V tomto ukazovateli sú na 6. mieste na svete. Poloha na styku dvoch litosferických dosiek má za následok aktívnu vulkanickú činnosť. Filipíny majú veľké zásoby nerastných surovín, ktoré sú doteraz slabo využívané. Odhaduje sa, že sú tu druhé najväčšie ložiská zlata na svete a v útrobach Zeme je aj množstvo iných rúd (medenej, niklovej, zinkovej a i.). Sopečná aktivita sa prejavuje, žiaľ, veľmi často negatívne a ohrozuje životy obyvateľstva. Pozitívnym efektom je využívanie geotermálnej energie. Filipíny sú druhým najvýznamnejším štátom sveta v jej produkcii (po USA). Hospodársky krajine dominuje oblasť ostrova Luzon, ktorá je aj najhustejšie zaľudnená. Krajina patrí medzi novoindustrializované štáty a na základe dynamiky svojho rozvoja sa zaraďuje k mladým ázijským tigrom. Podľa parity kúpnej sily má krajina 73. najvýkonnejšie hospodárstvo sveta. Rastom HDP na úrovni 7 % sa však pohybuje na konci prvej tridsiatky štátov Zeme. Krajina je často sužovaná tropickými cyklónami. Ich označenie v tejto časti Ázie je tajfún. Ostatný z nich (Haiyan) devastujúco zasiahol krajinu koncom roka 2013. Krajinu poškodzujú taktiež periodické výbuchy sopiek.

Hospodárstvo krajiny sa posunulo z agrárneho základu na obslužno-priemyselný. Poľnohospodárstvo však ešte stále tvorí vyše 10 % z celkového HDP krajiny a zamestnáva tretinu obyvateľstva. Priemysel najmä strojársky, chemický a elektrotechnický tvorí tretinu produkcie a 15 % v zamestnanosti v krajine. Z Filipín sú veľmi časté zábery terasových ryžových poličok, ktoré dokumentujú pestovanie tejto najvýznamnejšej plodiny štátu. Po druhej svetovej vojne bola filipínska ekonomika považovaná za druhú najsilnejšiu po Japonsku. Postupne však stagnovala až upadala. Najneslávnejšiu zásluhu na tom mal vojenský režim diktátora Ferdinanda Marcosa, ktorý nezvládol ekonomický manažment krajiny. Opätovný nárast ekonomiky nastal až v 90-tych rokoch dvadsiateho storočia liberalizáciou trhu a s príchodom zahraničných investícií. Ďalší ekonomický otras krajina zažila v roku 1997 počas ázijskej ekonomickej krízy.

Základ priemyslu tvorili ešte za čias americkej koloniálnej nadvlády textilné a gumárenské prevádzky. Ťažba medi, ale aj uhľohydrátov je z regionálneho hľadiska významná. Domáca produkcia však ani zďaleka nestačí pokryť spotrebu ropy a zemného plynu v štáte. Energetickú bázu štátu tvoria tepelné elektrárne, ktoré dopĺňa geotermálna a hydroenergetická výroba. Významnými výrobnými jednotkami sú strojárne, petrochemické a chemické závody. Priemysel sa kumuluje najmä v širšej aglomerácii hlavného mesta.

Najvýznamnejšími obchodnými partnermi Filipín sú rozvinuté štáty ako Spojené štáty americké, Čína, Japonsko, Singapur a i. Bezpečnostná situácia je v štáte na

celkove dobrej úrovni. Napätie je iba na ostrovoch so zmiešaným moslimsko-kresťanským obyvateľstvom. Únosy v južných častiach štátu, ktoré boli medializované po roku 2000, sa podarilo čiastočne eliminovať.

Filipíny patria medzi krajiny Next eleven (N-11). Filipíny sú zastúpené aj v skupine G-20 rozvojových štátov (Group 20). Sú zakladajúcim členom ASEANu (Asociácie národov juhovýchodnej Ázie). Filipíny sú signatármi Kjótskeho protokolu.

Filipíny sú veľmi pestrou krajinou s množstvom prírodných aj kultúrnych špecifik. Cestovný ruch však v krajine zaostáva za danými možnosťami. Ročne ho navštívi okolo 3 mil. turistov. Z Filipín je v súčasnosti (2014) zapísaných do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO po 3 lokality. Špecifické aktivity z oblasti cestovného ruchu (Traveller's Atlas) sa viažu na:

- kúpele v sírinatej vode teplých prameňov Filipín,
- potápanie sa pri koralových útesoch,
- jazda na povoze na severe ostrova Luzon, ktorý ťahajú byvoly.

Filipíny majú v regióne relatívne vysoký počet lekárov na 10 000 obyvateľov (až 12). Ekonomicky krajinu ohrozuje korupcia a na pomery juhovýchodnej Ázie vysoký počet chudobných (20 %).

4.6.4 Thajsko

Thajské kráľovstvo je tretí najrozľahlejší (513 120 km²) a štvrtý najľudnatejší (67,7 mil.) štát juhovýchodnej Ázie. Z celosvetového hľadiska v oboch ukazovateľoch patrí medzi významnejšie štáty (v počte obyvateľstva je 20.) Patrí medzi priemerne husto zaľudnené krajiny regiónu (133 obyvateľov na km²). Krajinu obmývajú okrajové moria dvoch oceánov (Indického a Tichého). Jeho poloha na Malajskom polostrove a na polostrove Zadá India je strategická. V minulosti sa Thajsko označovalo aj ako Siam a zaujíma ústrednú polohu v geopolitickom regióne nazývanom Indočina. Thajsko sa od pobrežných nížin dvíha smerom na sever do vrchovín, ktoré dosahujú výšku približne našich Tatier. Husto obývané sú najmä pobrežné oblasti a terasy rieky Mekong. Krajinu tvorí 78 provincií, ktoré sa členia na základe polohy do piatich oblastí. Najvýznamnejšie mesto a kultúrne stredisko štátu je Krung Thep (Bangkok).

Thajsko má veľký potenciál pre cestovný ruch, ktorý aj využíva (najlepšie zo štátov juhovýchodnej Ázie). Najrýchlejšie sa rozvíjajúce ekonomické centrá štátu ležia pri pobreží Thajského zálivu (Bangkok, Pataya, Chantaburi). Prevažne nížinatá krajina má v dôsledku polohy teplú tropickú klímu, ktorá je základným predpokladom pre rozvoj poľnohospodárstva (ryža, tropické ovocie, ananásy, čaj). Podobne, ako v celom regióne, sú hrozbami tajfúny objavujúce sa najmä v jesenných mesiacoch. Thajsko nemá dostatok nerastných surovín okrem cínu a zemného plynu.

Politický vývoj krajiny je v ostatnom čase veľmi turbulentný. Masívne protesty proti vláde viedli k nastoleniu vojenského režimu na jar roku 2014 a určitý čas bol v Bangkoku nariadený zákaz nočného vychádzania. Hospodársky krajina vynikala najmä koncom dvadsiateho storočia (od 1985 do 1996), keď priemerný rast HDP bol

najvyšší na svete a dosahoval 12,5 % ročný prírastok. Tým sa krajina zaradila k novoindustrializovaným ekonomikám. Zlomový bol rok 1997, keď aj v dôsledku krízy v Thajsku, nastáva úpadok ekonomiky v celej Ázii, opätovné oživenie ekonomického rastu nastáva v roku 1999. Predovšetkým aktívnym exportným zameraním hospodárstva. Poľnohospodárstvo Thajska je vysoko produktívne. Orná pôda tvorí tretinu povrchu štátu. Podnebné danosti však umožňujú získať dve úrody ročne. Plantáže ananásov, kaučukovníkov a palmy kokosovej zvyrazňujú exportnú orientáciu krajiny. Poľnohospodárstvo už dávno nemá v Thajsku dominantné postavenie (12 % z celkového HDP krajiny a tretina zamestnanosti). Krajina je na prvom mieste na svete v produkcii ananásov, prírodnej gumy (kaučuku) a na šiestom mieste v pestovaní kokosových orechov. Polovicu obrábanej pôdy Thajska zaberajú ryžové polia. Krajina túto plodinu aj vyváža. Základom priemyslu krajiny je elektrotechnický a strojársky priemysel. V čase (2011), keď Thajsko ohrozovali záplavy, to výrazne otriaslo cenami a výrobou počítačov na celom svete. Krajina sa zameriava na sofistikované hightech (vysokotechnologické) výroby. Tradičné odvetvia textilného a gumárskeho priemyslu ustupujú do pozadia. Energetickú bázu štátu zabezpečujú z 90 % tepelné elektrárne. Krajina má však stále veľké rezervy vo využívaní hydroenergie (tvorí približne 10 % celkovej energetickej výroby štátu).

Zahraničný obchod Thajska vykazuje aktívnu bilanciu s prebytkom exportu o takmer 10 %. Najvýznamnejšími obchodnými partnermi sú Čína, Japonsko, Malajzia, Indonézia a Spojené arabské emiráty.

Filipíny patria medzi krajiny G-20 rozvojových štátov (Group 20). Sú zakladajúcim členom ASEANU (Asociácie národov juhovýchodnej Ázie) a sú signatármi Kjótskeho protokolu. (Global Economics Paper 134). Thajsko má druhé najlepšie postavenie v juhozápadnej Ázii na základe indexu ľudského rozvoja (HDI).

V Thajsku je v súčasnosti vyhlásených 127 národných parkov (z nich 22 morských). Na schválenie sú podané ďalšie tri desiatky návrhov na národné parky. Krajina aj týmto spôsobom chce prilákať turistov. Väčšina kultúrnych pamiatok sa viaže na budhistické chrámy. Thajsko ročne navštívi vyše 11 mil. turistov, čo predstavuje druhé najvyššie číslo v regióne po Malajzii. V rámci cestovného ruchu má však, na rozdiel od Malajzie, výrazne vyšší počet návštevníkov ako vycestovaných domácich turistov. K turistickým osobitostiam krajiny patrí návšteva zápasu v *muay thay* (thajskom boxe), účasť na oslave budhistického nového roku počas festivalov Songkran (Traveller's Atlas), v Thajsku sa bežne udáva letopočet podľa budhistického kalendára. V Zozname svetového dedičstva UNESCO (2014) sú z Thajska zapísané tri kultúrne a dve prírodné lokality.

Thajsko má vysokú úroveň vzdelanosti s gramotnosťou nad 91 %. Neobvykle vysoký je počet obyvateľov, ktorí sú HIV pozitívni (takmer pol milióna), čo môže mať súvis s relatívne voľnými mravmi v krajine spojených s turistikou (sexturizmus).

4.6.5 Vietnam

Vietnamská socialistická republika je piatou najrozľahlejšou (331 210 km²) krajinou južnej Ázie a 64. krajinou sveta. Podľa počtu obyvateľov sa v horizonte šiestich rokov stane 14. krajinou sveta s počtom obyvateľstva vyšším ako 100 mil. V súčasnosti je počet obyvateľov takmer 94 mil. V juhovýchodnej Ázii je na treťom mieste. Patrí medzi husto zaľudnené krajiny (282 obyvateľov na km²), čo je šesťnásobok svetového priemeru. Vo Vietname sa obyvateľstvo koncentruje do pobrežných nížin a pozdĺž rieky Mekong a jej delty. Krajinu tvorí 58 provincií. Hlavné mesto je Hanoj na severe štátu.

Vietnam má dlhé pobrežie a celá krajina je pretkaná množstvom riek a kanálov. Ich celková dĺžka predstavuje približne 4 700 km. Vietnam lemuje z východu a juhu teplé Juhočínske more. Z prírodného hľadiska určuje charakter štátu poloha tesne pod obrátnikom Raka so silným vplyvom prúdenia sponad Tichého oceánu. Západná a centrálna časť štátu sú výrazne členitejšie. Vývoj Vietnamu poznamenali viaceré tragické historické udalosti. Krajina po japonskej okupácii počas druhej svetovej vojny musela prekonať dva vojnové konflikty, najprv s Francúzskom v 50-tych rokoch a neskôr s USA v 70-tych rokoch. Spojené štáty americké podporovali južnú časť Vietnamu, no vo vojne triumfoval komunistický sever štátu podporovaný komunistickými štátmi. Po vojnových udalostiach sa štát vydal cestou socialistického experimentu, ktorý žiaľ viedol k hladomorom. V súčasnosti je Vietnam otvorený podnikaniu a liberalizoval svoju ekonomiku aj keď riadenie štátu má stále socialistický charakter. Krajina má viacero významných hospodárskych centier. Najvýznamnejšie sa nachádza relatívne blízko čínskych hraníc. Tvorí ho aglomerácia Hanoja a Hai Phongu v delte Červenej rieky (Yuan Jiang). Na juhu štátu v oblasti delty rieky Mekong dominuje hospodárstvo Hočiminovho Mesta. Krajina má veľký podiel investícií zo susednej Číny, pre ktorú je Vietnam strategickým partnerom. Štát po štvorici novoundustrializovaných malých ázijských tigrov (Indonézia, Malajzia, Filipíny a Thajsko) má najdynamickejšie sa rozvíjajúcu ekonomiku. Limitujúcimi faktormi rozvoja krajiny stále zostávajú sociálne a rodové (nerovnosť medzi mužmi a ženami) nerovnosti. Potravinová bezpečnosť štátu sa v dôsledku modernizácie, najmä mechanizácie zlepšila. Zahraničnopoliticky je Vietnam exportérom do USA, Japonska, Číny, Kórejskej republiky. V dovoze dominuje Čína, Kórejská republika a Japonsko.

Hospodárstvo krajiny sa môže spoliehať na úrodnosť územia aj perspektívne zásoby surovín (ropa, zemný plyn, uhlie, železná ruda). Lesy sú ďalším prírodným bohatstvom krajiny. Ich využívanie však presahuje optimum. Drevo sa vyváža často nespracované. Perspektívne sú aj zásoby stavebných materiálov. Hydroenergetické využívanie riek je vysoké, takmer polovica vyrobenej elektrickej energie pochádza z hydroelektrární. Väčšinu elektrickej energie však zabezpečujú tepelné elektrárne na fosílné palivá. Najvýznamnejším odvetvím v zamestnanosti obyvateľstva krajiny zostáva poľnohospodárstvo (19 % zamestnaných a 37 % celkového HDP). Vietnam má rozvinuté rybárstvo a spracovanie rýb. Vyše 1 000 km dlhé pobrežie, delty dvoch významných riek k tomu prispievajú. Vzhľadom na religióznu štruktúru obyvateľstva v živočíšnej výrobe nie sú prakticky žiadne prekážky. Zo štátov juhovýchodnej Ázie tu

žije najvyššie percento obyvateľstva bez vyznania. Priemyselná výroba štátu je zmesou moderných technológií a tradičných textilných či potravinárskych prevádzok.

Vietnam je členom OSN, ASEANu a od roku 2007 aj WTO (svetovej organizácie pre obchod). Na základe hodnotenia Happy Planet Indexu je na 2. mieste na svete po Kostarike. Počet obyvateľov štátu, ktorí žijú pod hranicou chudoby, je druhý najnižší v juhovýchodnej Ázii (približne 11 %).

Vietnam má potenciál stať sa veľmi atraktívnou destináciou cestovného ruchu. V súčasnosti (2014) ho ročne navštevuje okolo 3,5 mil. turistov. V Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO je z Vietnamu zapísaných päť lokalít, v Zozname svetového prírodného dedičstva UNESCO dve lokality a jedna pamiatka má zmiešaný charakter. Medzi odporúčané turistické atrakcie Vietnamu patrí nakupovanie v historickom centre mesta Hanoj, kde sú ulice pomenované podľa výrobkov, ktoré sa tam predávajú a plavba na kajaku pri meste Hai Phong pozdĺž vápencových útesov (Traveller's Atlas).

4.6.6 Kambodža, Laos, Mjanmarsko

Trojica štátov, ktoré majú mnoho podobných črt a aj podobných ekonomických výsledkov. Výrazne najľudnatejšie z týchto štátov je Mjanmarsko (nazývané v minulosti Barma – do roku 1996). Je to piaty najľudnatejší štát oblasti (55,7 mil. obyvateľov) a druhý najrozľahlejší (676 578 km²). Laoská ľudovodemokratická republika (236 800 km²) je jediný vnútrozemský štát juhovýchodnej Ázie. Má podobný počet obyvateľov (6,8 mil.) ako rozlohou malý Singapur (5,6 mil.). Kambodžské kráľovstvo, genocídou poznamenaný štát, v Thajskom zálive má 15,5 mil. obyvateľov. Všetky tri štáty sa pokúšajú odpútať zo skupiny ekonomicky najmenej rozvinutých štátov Zeme (LDC). Mjanmarská zväzová republika bola donedávna veľmi izolovanou krajinou, ktorú poznamenal kolonizácia, následne po nej vojenská diktatúra a dlhá občianska vojna. Kambodža nastúpila na cestu liberalizácie a kooperácie so zahraničím o niečo skôr ale jej vývoj poznamenal ešte drastickejšie okolnosti krvavého režimu Pol Pota. Laos vykazuje z týchto štátov najvyššiu akceleráciu, lenže tá sa zakladá na najmenšej celkovej hospodárskej produkcii. V pohraničí týchto troch štátoch sa nachádza obávaný zlatý trojuholník, oblasť pestovania výroby ópia. Mjanmarsko je považované za druhú krajinu v objeme vyrábanej drogy. Paradoxne (možno aj zámerne) má práve región juhovýchodnej Ázie najprísnejšie tresty za pašovanie a výrobu drog. Trest smrti za takéto prečiny platí v Laose, Malajzii, Singapure, Bruneji, Indonézii, Thajsku a Vietname. Poľnohospodárska výroba je základom všetkých troch ekonomík. V jednotlivých štátoch sa podieľa na celkovom objeme hospodárstva (podľa parity kúpnej sily) v Mjanmarsku – 38 %, v Laose – 25 % a v Kambodži – 35 %. V zamestnanosti obyvateľstva sú tieto podiely ešte oveľa vyššie v Mjanmarsku – 70 %, v Laose – 73 % a v Kambodži – 56 %.

Podobné sú údaje týchto troch štátov aj v priemyselnej výrobe. Objem, ktorým sú z celkového HDP zastúpené priemyselné prevádzky sa pohybujú od 20 do 34 % a zamestnanosť obyvateľstva nepresahuje podiel 17 %. Z hľadiska prírodných zdrojov

sú na tom všetky štáty oblúku nad Thajskom veľmi dobre. V Mjanmarsku sa vyťažili najviac a najkvalitnejších rubínov na svete, nachádzajú sa tam aj iné drahokamy. Polostrov Zadá India je celkovo bohatý na cín a sadru. V Kambodži boli objavené veľké zásoby železnej rudy, drahokamov, uhlia aj soli. Všetky štáty majú tropickú, teplú monzúnovú klímu, v ktorej sa darí lesom. Drevo sa podieľa výraznou mierou na exporte všetkých troch štátov. Kambodža má hlavné mesto už z čias francúzskej kolonizácie – Phnom Penh v strede krajiny, na jednom z ramien rieky Mekong a neďaleko jazera Tonlesap (veľmi výrazne mení svoju rozlohu). Hlavné mesto Laosu – Vientian, sa nachádza na hraniciach s Thajskom na rieke Mekong a taktiež predstavuje ekonomicky a najproduktívnejší región štátu. Mjanmarsko v roku 2005 zmenilo dovtedajšie hlavné mesto Rangún na Neypyjito (s najrôznejšími prepismi názvu mesta). Jeho výstavba pokračuje stále v utajení.

Základy dopravnej a technickej infraštruktúry všetkých troch štátov boli položené ešte za koloniálnych čias a sú v celkovo veľmi zlom stave. Najdlhšiu železničnú sieť má Mjanmarsko (5 000 km), Laos železniciu nemá a v Kambodži je jej dĺžka len 690 km. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva ako aj zdravotnícka starostlivosť je celkovo nižšia ako vo zvyšku regiónu. Zahraničnopoliticky a obchodne sú všetky štáty ešte relatívne uzavreté. Model úspechu ázijských tigrov však otvára priestor pre otvorenejšiu spoluprácu. Vo všetkých štátoch sú ľudské práva dodržiavané na kritickej úrovni.

Hospodárstvo krajín vykazuje stále črty rozvojových ekonomík. Plantáže aj lesné bohatstvo sú využívané extenzívne. V lesoch sa ťažia najmä vzácne dreviny. Riečna sieť je veľmi hustá a hydroenergetické využívanie riek napreduje. V Mjanmarsku vodné cesty dosahujú najväčšiu dĺžku 12 000 km. Ich osou je rieka Iravadi.

Všetky tri štáty sú členmi OSN, ASEANu. Na základe hodnotenia Happy Planet Indexu sú všetky štáty v strednej časti hodnotenia, v poradí Laos, Mjanmarsko, Kambodža. Tempo rastu HDP je pre všetky krajiny vysoké od 7 % do 8,3 % a zaraďujú sa do tridsiatky najrýchlejšie sa rozvíjajúcich ekonomík sveta (Laos je dokonca 9.). Z hľadiska počtu najchudobnejších vrstiev obyvateľstva ich majú všetky tri štáty výrazne zastúpené (nad 20 %, Mjanmarsko dokonca 33 %).

Uzavretosť týchto troch štátov dokumentuje aj ich nízka návštevnosť. Mjanmarsko navštívi ročne len približne 200 tis. turistov a najnavštevovanejšiu Kambodžu 1,5 mil. V Zozname svetového dedičstva UNESCO sú z jednotlivých štátov zapísané: Kambodža – dve kultúrne pamiatky, Laos – dve kultúrne pamiatky, Mjanmarsko – jedna kultúrna pamiatka. Medzi tradičné aktivity cestovného ruchu sú zaraďované návštevy chrámov (Angkor Vat) a rybačka na veľkých riekach regiónu.

4.6.7 Singapur, Brunej, Východný Timor

Tri najmenšie krajiny juhovýchodnej Ázie. Singapurská republika (718 km² a 5,6 mil. obyvateľov) však prekonáva svojou hospodárskou produkciou aj štáty, ktoré majú aj 20-krát viac obyvateľov. Brunejsko-darussalamský štát (5 765 km², 0,5 mil. obyvateľov) je sultanát, ktorého hospodárstvo je založené na ťažbe a spracovaní ropy.

Východotimorská demokratická republika (14 874 km², 1,2 mil. obyvateľov) je najmladším štátom juhovýchodnej Ázie. Všetky tri krajiny majú veľmi vysoký podiel HDP na jedného obyvateľa, Singapur – 62 400, Brunej – 54 800 a Východný Timor – 21 400 USD ročne. Brunej a Východný Timor ich majú založené na exploatacii nerastných surovín. Singapur naštartoval svoju rýchlu ekonomickú kariéru v roku 1959. Ťažil z mimoriadne výhodnej polohy. Krajina leží na 63 ostrovoch iba 137 km severne od rovníka. Vo všetkých sférach ekonomickej prosperity patrí krajina medzi svetových lídrov. V krajine sa uplatňujú moderné technológie, má vysokovzdelané obyvateľstvo (tri štvrtiny tvoria Číňania). Rozloha štátu sa postupne zvyšuje od 60-tych rokov skoro o 20 % (budujú sa násypy a vysušuje sa morské dno). Singapur má druhú najvyššiu hustotu zaľudnenia na svete (7 754 obyvateľov na km²) po Monaku. Štát má skutočne veľmi zaujímavé opatrenia na dodržiavanie čistoty a poriadku. Zákaz žuvania žuvačiek na verejnosti, znečisťovania toaliet, odhadzovania smetí mimo odpadkových košov a mnoho iných opatrení spôsobuje, že krajina patrí medzi najčistejšie na Zemi. Zastúpenie jednotlivých odvetví na tvorbe HDP je učebnicovým príkladom vysokorozvinutého hospodárstva: poľnohospodárstvo takmer 0 %, priemysel 30 %, služby 70 %. Tento mestský štát má výborne fungujúcu dopravu a v zahraničnom obchode má aktívnu bilanciu, ktorá sa ročne pohybuje na úrovni 40 mld. USD. Najvýznamnejšími obchodnými partnermi Singapuru sú najväčšie ekonomiky sveta Čína, USA, Japonsko ale aj susedná Malajzia. Brunej má zásoby ropy, ktoré perspektívne vydržia už iba dve desaťročia. Krajina má nulový štátny dlh a rodina sultána je najspoľahlivejšou spoločnosťou v krajine. V porovnaní so Singapurom má priemysel a služby opačné zastúpenie v tvorbe HDP aj zamestnanosti v krajine. Štát vychádza zo správnej premisy, že predávanie spracovaných výrobkov (pohonné hmoty, chemické výrobky) je výhodnejšie ako predávať suroviny. Východný Timor je typická rozvojová krajina zaradená do skupiny LCD (najmenej rozvinutých krajín), ktorá vďaka vysokým hodnotám HDP na obyvateľa ropným ťažobným spoločnostiam. Dve tretiny obyvateľstva zamestnáva poľnohospodárstvo, ktoré je stále extenzívne.

Lídrom v cestovnom ruchu je z týchto troch krajín opäť Singapur. Ročne ho navštívi vyšší počet turistov ako je počet obyvateľov mesta.

Úlohy a zadania:

- Najväčší celkový objem hospodárstva zo štátov juhovýchodnej Ázie má Indonézia. Analyzujte, čím je podmienená táto skutočnosť. Vysvetlite, na akých základoch spočíva hospodárstvo tohto ostrovného štátu.
- Porovnajte indonézsku ekonomiku s ekonomikou ďalších rýchlo sa rozvíjajúcich hospodárstiev v tomto regióne. Zamerajte sa na podobné procesy, ktoré ich určujú.
- Prečo majú tri rozlohou najmenšie štáty regiónu najvyšší podiel HDP na osobu? Tento jav vysvetlite na základe komparácie uvedených štátov a ich ekonomického smerovania.
- Sumarizujte príčiny a odôvodnite ich, prečo sú hospodársky najzaostalejšími štátmi regiónu Mjanmarsko, Laos a Kambodža.
- Načrtnite, na základe stručnej SWOT analýzy, vývojové tendencie krajín juhovýchodnej Ázie z pohľadu ich hospodárskej prosperity.

5 VÝCHODNÁ ÁZIA

KATARÍNA DANIELOVÁ, TIBOR BLAŽÍK

Na vymedzení východnej Ázie sa celkom zhodujú viacerí autori (Skokan 2006, Baar, Šindler 1989), a to hlavne na základe rozšírenia budhizmu a konfuciánskej filozofie. Región sa vyznačuje aj osobitými prírodnými pomermi a viac ako päťtisícročnou históriou. Jeho jednotlivé časti sú vzájomne historicky veľmi previazané – hoci jadrom vývoja sú povodia dvoch veľtokov a to Žltej a Dlhej rieky (Chuang che a Chang Jiang / Jang c'-ťiang), civilizačné vplyvy sa postupne rozšírili aj do ostatných častí východnej Ázie.

Makroregión východnej Ázie sa vyznačuje viacerými špecifickými črtami. Z fyzicko-geografického hľadiska je územie veľmi pestré, avšak z kultúrneho hľadiska je v súčasnosti považované aspoň na prvý pohľad za relatívne homogénne. Ako sme už spomenuli, za jeho hlavný typický znak sa považuje najmä budhizmus a učenie Konfucia, ktoré práve v tejto časti sveta vzniklo a stále tu má silnú tradíciu. Budhizmus sa sem dostal z južnej Ázie a udomácnil sa v celom regióne v rôznych formách, ktoré prevládajú v niektorých okrajových oblastiach (lámaizmus v Tibete a v Mongolsku). Toto učenie sa veľmi dobre adaptovalo v konfuciánskej spoločnosti – vhodne nadviazalo na tradície, ktoré sa po tisícročia vytvárali v spoločenstvách pozdĺž veľkých monzúnových riek a postupne sa rozšírilo do celej východnej Ázie. Vďaka historickému vývoju má v niektorých južných oblastiach Číny (Macao, Kanton) a v Južnej Kórei významné postavenie aj kresťanstvo, ktoré sem priniesli misionári v období po veľkých geografických objavoch. Takéto vplyvy sú však iba okrajové a z civilizačného hľadiska tvorí východná Ázia kultúrnu jednotu, ktorá sa prejavuje vo všetkých formách života spoločnosti. Je to spôsob zmýšľania každého jednotlivca, jeho vzťah k rodine, spoločnosti ako celku, k vlastnému národu, sú to väzby na vlastnú krajinu, vzťahy v práci (nadriadení a podriadení) a podobne. V rámci východoázijskej civilizácie sa vytvorili silné a stabilné štáty. V prípade Kórei a Japonska ich výrazne vyčleňuje aj ich geografická poloha a dlhodobý samostatný vývoj. Národné špecifiká a samozrejme aj z toho vyplývajúce antagonizmy, ktoré často prerástli do vzájomných vojen a konfrontácií, pretrvávajú aj do súčasnosti. Rovnako pretrváva aj vzájomné súperenie a tiež aj obavy z najsilnejšej mocnosti v regióne – Číny. Osobitným prípadom sú vzťahy s bývalým výrazným fenoménom kočovníkov, ktorí až do 19. storočia zásadne zasahovali do diania v regióne a ohrozovali všetky tunajšie štátne celky (dokonca v 13. storočí aj ostrovné Japonsko).

Ďalšou špecifickosťou je početnosť populácie žijúcej vo východnej Ázii, ktorá dosahuje približne 1,6 miliardy ľudí a tak výrazne ovplyvňuje demografické dianie na celej Zemi. V súčasnosti krajiny východnej Ázie nastupujú (s výnimkou Mongolska) postupne do depopulačnej fázy. Tieto procesy majú v Číne osobitný charakter, ale hlavne v Číne využívajú v súčasnosti tzv. demografickú dividendu, ktorá samozrejme podporuje hospodársky rast a znižuje sociálne náklady. Napriek vcelku nie najlepším prírodným podmienkam na značnej časti územia je región v zásade potravinovo sebestačný.

Ďalšou špecifickou črtou je obrovský nárast ekonomickej sily a moci krajín regiónu (v prípade Japonska už po protifeudálnej revolúcii Meidži, v prípade ostatných, s výnimkou Mongolska a Číny, postupne od 60-tych rokov minulého storočia, po roku 1978 aj Číny a v posledných dvoch desaťročiach aj Mongolska). Výnimku v tomto smere predstavuje stalinistický relikť Kórejská ľudovodemokratická republika. Región východnej Ázie sa stal jedným z troch najvýznamnejších ekonomických centier sveta, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú globálnu ekonomiku a sú s ňou aj výrazne previazané. Všetky krajiny postupne prechádzali, alebo prechádzajú z exportných ekonomík na ekonomiky, ktoré sa orientujú aj na vnútornú spotrebu, čo je spôsobené rastom životnej úrovne a tým aj vytváraním početnej strednej triedy. Tento fenomén sa dnes prejavuje v Číne, v ostatných krajinách prebehol už skôr. Výnimku tvorí iba KĽDR a čiastočne Mongolsko. Krajiny východnej Ázie sa stali aj významnými investormi po celom svete. Dnes podľa výšky HDP v parite kúpnej sily (PPP) patrí Číne druhé a Japonsku tretie miesto po USA. Tieto krajiny sú aj ekonomickým jadrom najväčšieho ekonomického zoskupenia na svete (APEC – Ázijsko-pacifické ekonomické spoločenstvo).

Ďalším významným fenoménom východnej Ázie je to, že podobne ako v celom 20. storočí, aj v súčasnosti je dôležitým geopolitickým priestorom, kde sa stretávajú záujmy veľmoci a kde aktérom týchto záujmov boli a sú aj dve miestne veľmoci Japonsko a Čína. Neuralgickým bodom stále ostáva Severná Kórea (KĽDR) a obavy z rastúcej vojenskej sily Číny. V tomto prípade ide najmä o ekonomické záujmy v hospodárskych zónach pobrežných vôd. Tu má Čína spory s krajinami východnej (Japonsko, Južná Kórea, Taiwan), ale aj niektorými krajinami juhovýchodnej a južnej Ázie, čo vytvára ďalšie napätie.

Pri veľmi zjednodušenej charakteristike východnej Ázie ju môžeme označiť za veľmi pestrý makroregión so značne nerovnomerne rozmiestnenými a veľmi rôznorodými prírodnými zdrojmi. Nesporná je však jeho strategická poloha – z celosvetového hľadiska je významný ako jadro jednej z najstarších civilizácií a aj v súčasnosti významnej svetovej civilizácie. Nachádzajú sa tu ľudoprázdné oblasti v kontraste s oblasťami, ktoré sú jedny z najhustejšie obývaných na svete. To isté sa týka aj celkového rozloženia ľudských aktivít – intenzívne využívaná kultúrna krajina sa často nachádza v blízkosti pustatín, ktoré sú osídlené aj využívané len sporadicky, poľnohospodárske územia a terasovito pretvorené úbočia hôr predstavujú protipól veľkých priemyselných centier.

5.1 POLOHA A VYMEDZENIE VÝCHODNEJ ÁZIE

Vymedziť región východnej Ázie je pomerne jednoduché, ak do úvahy vezmeme vyššie spomínané určenia a viaceré prírodné bariéry, ktoré zohrali svoju úlohu pri šírení, resp. nešírení kultúrnych vplyvov a ktoré často ohraničovali región so spoločnou históriou. Východná Ázia na juhu hraničí s južnou a juhovýchodnou Áziou, na severe a západe s priestorom bývalého Sovietskeho zväzu, teda so severnou a strednou Áziou, pričom toto vymedzenie je z fyzicko-geografického hľadiska čiastočné, no zo sociokultúrneho hľadiska jednoznačnejšie, teda výraznejšie, ako by sa na prvý pohľad dalo predpokladať. Popri fyzickogeografických pomeroch je kľúčovým fenoménom najmä spoločný kultúrno-civilizačný základ, ktorým je budhistická a konfuciánska spoločnosť.

Najvnútornejšia jednota tohto priestoru nie je daná podobnými prírodnými pomermi, ale vzájomným ovplyvňovaním a šírením istých spoločných civilizačných prvkov, náhľadu na život, spôsobu myslenia, organizácie spoločnosti a samozrejme aj vzájomne sa prelínajúcimi dejinami. Na druhej strane je tento región natoľko silný a osobitý, čo podporujú aj fyzicko-geografické pomery, že je výrazne odlišný od ostatných častí Ázie. Túto svoju identitu si zachoval cez celé historické obdobie. O jeho sile svedčí aj fakt, že v čase európskej koloniálnej expanzie nepodľahol, okrem niektorých okrajových oblastí, priamemu vplyvu koloniálnych mocností, aj keď mu boli vnútené mnohé nerovnoprávne zmluvy. Zachoval si teda svoju schopnosť samostatného vývoja a riešenia vnútorných aj vonkajších sporov. To všetko upevnilo jeho vnútornú jednotu a vymedzenie voči ostatným regiónom.

Ak zohľadníme viaceré faktory – polohové, kultúrne, sociálne, politicko-geografické, či ekonomické, potom môžeme vymedziť región východnej Ázie ako územie vyhraničené na severe a severovýchode veľkým lesným masívom (tajgou) a riekami Amur a Ussuri, hoci tu sa fyzicko-geografické a kultúrno-civilizačné hranice celkom nezhodujú so štátnymi hranicami. Severnú hranicu sledovaného regiónu tvoria vysoké pohoria ako napríklad Pamír, Ťanšan a celý rad ďalších pohorí (Tarbagataj, Altaj, Tannu-Ola, Východný Sajan). Východná časť tejto hranice je tvorená viacerými vodnými tokmi, no predovšetkým riekou Amur alebo po čínsky Chej-lung-t'iang (Riekou Čierneho draka), ktorá tečie po hranici Číny a Ruska približne 1 200 km a jej pravostranným prítokom Ussuri. Juhozápadná hranica je daná hrebeňom Himalájí. Najmenej na prvý pohľad zrejماً je južná hranica v dôsledku smerovania vodných tokov z pohorí západnej Číny a Tibetskej náhornej plošiny na juhovýchod a juh a tým otvorenia tejto časti východnej Ázie do juhovýchodnej Ázie. Východná hranica regiónu je daná Tichým oceánom.

Východnú Áziu delíme na pevninskú a ostrovnú. Pevninská časť vybieha do oceánu viacerými polostrovmi, z ktorých najvýznamnejšie sú Kórejský polostrov, avšak aj Liaotunský a Šantunský polostrov v Pochajskom zálive a polostrov Leizhou, ktorý spolu s ostrovom Hainan uzatvára Bacojský/Tonkinský záliv. V priestore pevninskej východnej Ázie sa rozprestiera Čína, Mongolsko, Kórejská republika a Kórejská ľudovodemokratická republika. Ostrovnú časť tvoria Japonsko a Taiwan

ležiace na Japonských ostrovoch, súostroví Rjúkjú a ostrove Taiwan, ktoré sú od pevniny a zvyšných ostrovných častí Ázie oddelené viacerými prielivmi (Kórejským, La Pérousovým /prielivom Sója, Taiwanským, Luzonským) a niekoľkými okrajovými moriami Tichého oceánu (Východným/Japonským, Žltým, Východočínskym).

Východná Ázia má rozlohu takmer 11,796 mil. km², čo predstavuje približne 37 % z celkovej rozlohy Ázie (bez Ruska). Žije tu takmer 1,6 mld. obyvateľov, ktorí tvoria 36,9 % obyvateľstva Ázie (bez Ruska) (World Factbook 2014). Vzhľadom na vyrovnané podiely rozlohy aj obyvateľstva na celkovom území Ázie sa priemerná hustota obyvateľstva vyrovnáva priemernej hustote zaľudnenia Ázie, avšak regionálne rozdiely sú značné.

Z hľadiska geografických súradníc región východnej Ázie vyhraničuje zo severu rovnobežka 45°31' s. g. š., ktorá prebieha severným okrajom ostrova Hokkaido, a z juhu rovnobežka 18°09' s. g. š. prechádzajúca južným okrajom čínskeho ostrova Hainan. Najzápadnejší bod leží na pevnine na čínsko-tadžickej hranici a prechádza ním poludník 73°30' v. g. d.. Najvýchodnejším bodom je východné pobrežie japonského Južného vtáčieho ostrova (Minami Torišima), ktorý leží východne od hlavného japonského súostrovia v Tichom oceáne a ktorým prechádza poludník 153°59' v. g. d.. Región tak leží v obdĺžniku o rozmeroch približne 6 500 km x 3 400 km. Územím východnej Ázie prechádza aj obratník Raka, čo do istej miery ovplyvňuje podnebie regiónu.

Obr. 50 Vymedzenie regiónu východnej Ázie

Tab. 7 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov a území východnej Ázie

	rozloha (km ²)	počet obyvateľov (2014)
Čína	9 596 960	1 355 692 576
Hongkong*	1 104	7 112 688
Japonsko	377 915	127 103 388
Kórejská republika	99 720	49 039 986
KLDR	120 538	24 851 627
Macao*	28	587 914
Mongolsko	1 564 116	2 953 190
Taiwan	35 980	23 359 928
spolu	11 796 361	1 590 701 297

* zvláštne administratívne oblasti Číny, Zdroj: World Factbook 2014

Úlohy a zadania:

- Načrtnite schému polohy východnej Ázie vo vzťahu k ostatným častiam Ázie. Na základe analýzy uveďte perspektívy, ktoré pre región vyplývajú z jeho polohy.
- Porovnajte zákonitosti, ktoré vyplývajú ako dôsledok šírkovvej zonálnosti v dôsledku polohy južnej Ázie a jej postavenia vzhľadom na oceány (oceanita, kontinentalita). Regionálne ich sumarizujte vzhľadom na administratívne členenie.
- Vysvetlite výhody a nevýhody používania jednotného času v rozľahlej Číne. Kriticky zhodnoťte polohu regiónu vo výrazne odlišných časových pásmach ako USA a EÚ.

5.2 VYBRANÉ PRÍRODNÉ ŠPECIFIKÁ VÝCHODNEJ ÁZIE

Vzhľadom na odlišnosť ostrovnej a pevninskej časti je fyzicko-geografická charakteristika Japonska analyzovaná v kapitole o Japonsku a v tejto časti sa zaoberáme len pevninskou časťou východnej Ázie.

Pevninská východná Ázia, podobne ako južná a juhovýchodná Ázia, disponuje mimoriadnou prírodnou pestrosťou. Je to dané jej rozlohou, horizontálnou, ale aj vertikálnou členitosťou. Zložitý geologický vývoj, ktorý sa vyznačoval starými stabilnými územiami, ale aj veľmi mladými horotvornými pohybmi, sa na území regiónu podpísal výrazne diferencovanými reliéfnymi podmienkami. Poloha blízko najväčšieho oceánu s významnými teplými aj studenými morskými prúdmi zasa značne ovplyvnila podnebie regiónu. Napriek tomu, že väčšina územia leží len v dvoch

podnebných pásmach, jednotlivé regióny sa vyznačujú veľkou variabilitou klimatických podmienok do veľkej miery ovplyvnenou členitosťou reliéfu. Vysoké pohoria na jednej strane a vlhká klíma na strane druhej zase vytvorili predpoklady pre vznik veľkých riek, ktorých povodia sa neskôr stali jadrom usídľovania prvých civilizácií. Vhodné klimatické podmienky mali za následok, že región už v dávnej minulosti oplýval pestrou biotou, o ktorom svedčia aj mnohé nálezy v púšti Gobi. V neposlednej rade treba spomenúť aj to, že región je domovom mnohých kultúrnych rastlín, ktoré sú podnes dôležitou súčasťou nielen tunajšieho poľnohospodárstva.

5.2.1 Geologický podklad a reliéf

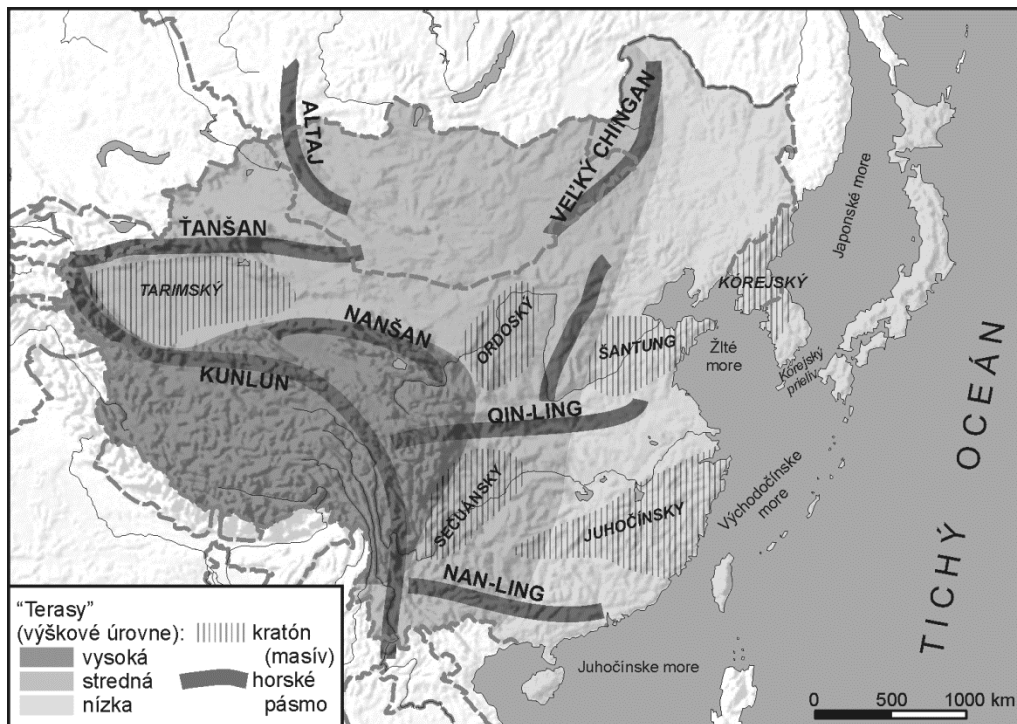
Celé územie východnej Ázie sa zvažuje smerom z juhozápadu na východ. Tvoria ho vlastne tri „terasy“, resp. výškové úrovne (Obr. 51):

1. najvyššia „terasa“ – je tvorená Qinghai-Tibetskou plošinou a pohoriami, ktoré ju obklopujú; jej priemerná výška je vyššia ako 4000 m n. m.. Zaberá predovšetkým juhozápad Číny.
2. stredná „terasa“ – tvorí ju vysočina s vnútornými panvami s nadmorskou výškou 1000-2000 m n. m., ktorá zaberá územie Mongolska, severozápadnej Číny a čínskeho Vnútorého Mongolska, ako aj pás nižších pohorí a plošín, ktoré sa tiahnu na juh približne v poludníkovom smere a ležia na východ od prvej terasy
3. najnižšia „terasa“ – tú predstavujú najnižšie položené územia na východnom okraji pevninskej východnej Ázie miestami prerušené nižšími hornatinami a pohoriami, ktoré však nemajú plošne veľký význam. Rozprestierajú sa na území Mandžuska, oboch Kórei a celého východného okraja Číny.

Takéto členenie východnej Ázie je dané jej geologickým vývojom. Základom územia je Čínska tabuľa, ktorá tvorila aj jednu zo základných stavebných jednotiek Laurázie. Je to staré územie, ktoré sa vyformovalo ešte pred paleozoikom a odvtedy nebolo takmer vôbec prevrášnené. Čínska tabuľa sa rozprestiera v páse od Kórejského polostrova smerom na západ približne v rovnobežkovom smere až po západný okraj Tarimskej panvy. Východná polovica pásma sa ďaleko na juh rozširuje až po polostrov Zadná India, ktorý je súčasťou juhovýchodnej Ázie. Čínska tabuľa sa skladá z dvoch častí – Sinijského štítu a Juhočínskeho masívu. Obe časti sú tvorené archaickými rulami, kryštalickými bridlicami a vrstvami sľudnatých bridlíc, fylitov a kremencov (Kunský, Málek, Vrána 1965), ktoré sú na viacerých miestach pokryté rôznou hrúbkou sedimentov. Hrubšie nánosy sa nachádzajú v oblasti Juhočínskeho masívu, pretože ten bol až do triasu zaliaty morom. Naproti tomu sa Sinijský štít stal skoro súšou, takže na ňom sú nánosy sedimentov minimálne. Čínsku tabuľu od Sibírskej oddeľovalo pásmo morských paniev, z ktorých sa v proteozoiku počas kaledónskeho a hercýnskeho vrásnenia vyformovali pohoria v strednej Ázii.

Hoci Čínska tabuľa už modelovaná výraznejšie nebola, predsa nezostala úplne bez zmien. Do veľkej miery ju ovplyvnili viaceré horotvorné pohyby, ktoré ju priamo nepostihli, avšak odohrávali sa na jej okrajoch. Ešte počas kaledónskeho vrásnenia sa

vytvorili dva mohutné horské pásy, ktoré ju z juhu aj zo severu lemovali a ktoré sa zbíhali v miestach súčasného Pamíru. Juh tvorilo Kunlunské pásmo (základ súčasného pohoria Kunlun a Qilian), prebiehajúce zo západu na východ, ktoré sa v oblasti súčasných paralelných riečišť riek Mekong, Salwin a Chang Jiang prudko stáčalo na juh. Pri severnom okraji Čínskej tabule vzniklo mohutné Ťanšansko-chinganské pásmo, z ktorého sa neskôr vyformovali ďalšie, v súčasnej dobe známe pohoria. Druhotné tichooceánske alebo janšanské vrásnenie pozmenilo hlavne juhovýchodnú časť Čínskej tabule, kde sa vytvorila Juhočínska hornatina. Obe obdobia horotvorných pohybov však prebiehali v geologicky dávnych dobách, z čoho vyplýva následnosť erózo-denudačných procesov a neskoršie (častočné) zarovnanie vyvrásnených horských pásiem a oblastí.

Obr. 51 Základná tektonická stavba východnej Ázie

Alpsko-himalájske vrásnenie sa na výzore Čínskej tabule podpísalo ešte viac. Tlaky vyvolané podsúvaním indického subkontinentu pod Laurázijskú dosku (kap. 3.2.1) boli natoľko silné, že spôsobili čiastočné rozlámanie Čínskej tabule na menšie útvary. Z nich boli viaceré vyzdvihnuté, iné naopak poklesli. Dodnes sa zachovali viaceré kratogény (stabilné oblasti) predstavujúce jednotlivé kryhy Čínskej tabule (Obr. 51). Sú to Tarimský masív (oblasť Tarimskej panvy), Ordoský masív (juh púšte Gobi), Šantungský a Kórejský masív vybiehajúce na rovnomenné polostrovy, Sečuánsky masív (oblasť Sečuánskej panvy), Juhočínsky masív (oblasť Juhočínskej hornatiny) a Indočínsky masív (už mimo východnej Ázie – tvoril východnú časť Zadnej Indie). Pozdĺž puklín jednotlivých kryh prebiehala ďalej horotvorná činnosť –

vznikli nové orogény – hlavné horské hrebene, ktoré sú vzhľadom na ich mladý vek dodnes výraznými reliéfnymi prvkami východnej Ázie (Ťanšan, Altaj, Veľký Chingan, Nanšan, Kunlun, Qinling, Nanling a ďalšie pohoria). Produktom horotvornej činnosti je aj Turfanská preliačina nachádzajúca sa na južnom úpätí Ťanšanu, ktorá leží 154 m pod hladinou svetového oceánu.

Územie, ktoré sa nachádzalo severne od Čínskej tabule, tiež prešlo zložitým geologickým vývojom. Počas paleozoického kaledónskeho vrásnenia vznikla časť pohorí tvoriacich severný okraj východnej Ázie (Altaj, Východný Sajan, Tannu-Ola), no do súčasných výšok boli vyzdvihnuté počas mezozoického janšanského vrásnenia a neskôr ešte aj počas alpsko-himalájskeho vrásnenia. Medzi týmito pohoriami a pohoriami, ktoré sa vyvrásnili na severnom okraji Čínskej tabule, vznikli ešte počas devónu panvy, ktoré boli zaliate morom. Počas mezozoika more ustúpilo – od jury zostalo územie dnešného Mongolska súšou (Andrews et al 1932). Na vyzdvihnutom území však zostalo veľa jazier v prostredí teplej vlhkej klímy s bohatou faunou a flórou, o čom dodnes svedčia mnohé nálezy predovšetkým z oblasti Gobi (Sabloff 2011). Vplyvom neskorších globálnych klimatických zmien došlo k úbytku zrážok a vysušaniu podnebia, čoho neskorším dôsledkom bol vznik púšte Gobi.

Čínska tabuľa spolu s Mongolskou vysočinou a prilahlými severnými pohoriami vytvárajú strednú a nízku „terasu“ sledovaného územia, ktoré sa zvažuje smerom na východ. Najvyššiu terasu predstavuje juhozápad východnej Ázie, ktorý sa vytvoril predovšetkým alpsko-himalájskym vrásnením.

Kenozoické alpsko-himalájske vrásnenie dosiahlo v oblasti južnej a predovšetkým východnej Ázie najvyššiu intenzitu (spôsobenú už spomínanou subdukciou indického subkontinentu), preto je pochopiteľné, že práve v tejto oblasti sa vytvorila najvyššia a najmohutnejšia horská sústava sveta – Himaláje. Aj keď ich hlavný oblúk tvorený pohorím Šivalik a Malými Himalájami leží v južnej Ázii, najvyššia časť – Veľké Himaláje spolu s Karakoramom zasahujú aj do východnej Ázie ako hraničné pohorie. Aj najvyšší vrch sveta – Mount Everest – leží práve na hranici oboch častí Ázie (a spolu s ním ďalších 6 osemtisícoviek, ktoré ležia na hranici Nepálu a Číny v Himalájach a na hranici Pakistanu a Číny v Karakorame). Spolu s ňou bola vyzdvihnutá aj Tibetská náhorná plošina, ktorá leží vo výškach nad 4500 m n. m., avšak pohoria, ktoré ňou prestupujú, dosahujú ešte väčšie nadmorské výšky.

V neskoršom kenozoiku (štvrtohorách) reliéf východnej Ázie ovplyvnilo zaľadnenie, aj keď iba sčasti. Rozsiahle územia vôbec neboli pokryté pevninským ľadovcom, ktorý v podstate premodeloval len severné okrajové pohoria. Juhozápadnú najvyššiu časť územia modeloval rozsiahly horský ľadovec, ktorého zvyšky sa v prostredí Karakoram a Himalájí nachádzajú dodnes. Oveľa väčší vplyv na reliéf krajiny mala eolická a fluviálna činnosť. Vplyvom vetrov sa vo východnej časti regiónu na strednom toku Žltej rieky (Chuang Che) vytvorili rozsiahle sedimenty spraší a sprašových hĺn v hrúbke až do 150 metrov, ktoré sú vo svete unikátne. Eolický reliéf sa nachádza aj v oblasti Tarimskej panvy a púšti Gobi. Fluviálna činnosť modelovala jednak územia na východe regiónu v priestore Veľkej čínskej nížiny, ale aj vo východnej časti Himalájí a ich prilahlých pohorí.

Celkovo možno z geomorfologického hľadiska pevninskú východnú Áziu rozdeliť na sedem častí:

Vysoký juhozápad – územie, ktoré sa na západe začína uzlom horstva Pamír. Z neho vychádzajú dve horské vetvy – Kunlun smerom na severovýchod a Karakoram a Himaláje¹³⁹ smerom na juhovýchod. Kunlun je pohorie, ktoré patrí medzi najdlhšie vo východnej Ázii a vypína sa do výšky približne 6000-6500 m n. m., avšak niektoré jeho vrcholy dosahujú aj 7000 m n. m. (Kunlun Goddess 7167 m n. m.)(Singh, Haritashya 2011)¹⁴⁰. Kunlun pozostáva z viacerých na seba nadväzujúcich alebo paralelných horských pásiem, z ktorých niektoré bývajú označované aj ako samostatné pohoria (napr. Nan-šan, tiež nazývaný aj Qilian shan). Obrovské horské oblúky uzavierajú vysoko položenú Tibetskú plošinu, ktorej hranicu na východe predstavujú Čínsko-tibetské hory (tiež aj Sinotibetské hory alebo Východotibetské pohoria).¹⁴¹ Tibetská plošina je z veľkej časti bezodtokovou horskou púšťou, predovšetkým v jej západnej časti, ktorá je na mnohých miestach prerušená horskými pásmami. Na viacerých miestach sa tu nachádzajú sezónne vysychajúce slané jazerá. Len najväčšie z nich, napr. Siling alebo Tengrinor sú naplnené vodou počas celého roka. Vo východnej časti Tibetskej plošiny pramení viacero veľkých riek, ktoré tečú smerom na východ (Chuang-che, Chang Jiang) alebo sa stáčajú na juh (Mekong, Salwin). Sever územia vyplňa Cchajdamská panva, čo je vlastne panva tektonického pôvodu ležiaca vo výške 2700 m n. m.. Je to suchá oblasť výrazne modelovaná eolickou činnosťou – nachádzajú sa tu zaujímavé eolické formy tzv. jardangy.

Panvy severozápadu – severne od pohoria Kunlun sa nachádzajú vysoko položené panvy, ktoré však nedosahujú výšku Tibetskej plošiny – predstavujú tak západ strednej „terasy“ východnej Ázie. Sú to predovšetkým Tarimská panva a Džungárska panva, ktoré sú od seba oddelené pohorím Ťanšan. Obe panvy ležia v nadmorskej výške okolo 1000 m n. m., aj keď jednotlivé ich časti sa často zvažujú aj do nižších nadmorských výšok a obe sa vyznačujú tým, že na ich územiach sa rozkladajú púštne oblasti. V Tarimskej panve je to púšť Taklamakan a v Džungárskej panve púšť Gurbantünggüt. Podobne ako v Cchajdamskej panve aj tu sa vyskytujú oblasti výrazne modelované eolickou činnosťou, kde skalné útvary vytvárajú „veterné mestá“. Východne od Tarimskej panvy na úpätí Ťanšanu leží už spomínaná Turfanská preliačina. Výška hlavného hrebeňa pohoria Ťanšan, ktoré sa medzi nimi nachádza, je približne 4000-

¹³⁹ O pohoriach Karakoram a Himaláje je viac pojednávané v časti 3.2.1

¹⁴⁰ Zaujímavosťou je, že pohorie Kunlun bolo donedávna považované za tretie najvyššie na Zemi a to zásluhou chybných meraní jeho najvyšších vrcholov. V staršej literatúre sa uvádza, že jeho najvyšší vrch Ulugh Muztagh v centrálnej časti dosahuje výšku 7723 m n. m.. Novšie výskumy však ukázali, že je o niekoľko sto metrov nižší – iba 6973 m n. m. a najvyšší vrch (7167 m n. m.) sa vypína na západe horstva pod názvom Kunlun Goddess alebo Liushi Shan.

¹⁴¹ Aj tieto okrajové pohoria Tibetskej plošiny dosahujú značné výšky. Vrchol najvyššieho vrchu Gongga Shan v pohorí Daxue Shan sa nachádza v nadmorskej výške 7556 m n. m..

5000 m n. m., avšak najvyšší vrch, ktorý sa týči v jeho západnej časti na hranici Číny a Kirgistanu – Pik Pobedy, dosahuje výšku až 7439 m n. m..

Gobi, Vnútročné Mongolsko a Mongolská step – predstavujú východnú časť strednej „terasy“. Územie je tvorené predovšetkým púšťami a polopúšťami, ktoré sa nachádzajú hlavne vo východnej časti tohto regiónu. Najväčšou púšťou je Gobi, ktorá sa rozkladá sčasti v Číne avšak väčšinou v Mongolsku. Je to najväčšia púšť východnej Ázie, zo západu na východ meria približne 1600 km a zo severu na juh približne 970 km (Allaby 2008). Nemá však vždy púštny charakter, je to vlastne sústava plytkých paniev, ktoré sú miestami pokryté aj trávnatou vegetáciou. Vyskytujú sa tu aj piesočné duny, avšak iba na malej ploche (asi 3 %). Gobi mala v minulosti oveľa priaznivejšie podnebie a v mezozoiku sa vyznačovala bohatou faunou a flórou. Jej pozostatky sa zachovali v podobe mnohých fosílií, ktoré sa dodnes tešia záujmu odbornej aj laickej verejnosti. Púštny až polopúštny charakter má aj púšť Ordos, ktorá sa rozprestiera juhovýchodne od Gobi, v južnej časti Vnútročného Mongolska. Toto územie je stále relatívne vysoko položené, podobne ako Mongolská step a východné až severovýchodné časti Vnútročného Mongolska, ktoré ležia väčšinou v nadmorskej výške 1200 m. Nadmorská výška púšti a polopúští sa pohybuje v rozmedzí približne 900-1500 m n. m.. Východnú časť strednej „terasy“ uzatvára pohorie Veľký Chingan, ktoré predstavuje jeho severovýchodnú hranicu. Veľký Chingan je pohorie, ktoré vzniklo vyzdvihnutím kryhy pozdĺž zlomovej línie v období mezozoika. Vzhľadom na vek je značne erodované, nedosahuje vysoké nadmorské výšky (najvyšší vrch má len 2035 m n. m.). Vyznačuje sa zaoblenými chrbtami, ktoré sa smerom na západ pozvoľne zvažujú, smerom na východ sú príkre.

Mongolská vysočina – územie zaberá väčšinu Mongolska a je tvorené náhornými plošinami, zo severu lemovanými pohoriami, ktoré zároveň vytvárajú severnú hranicu východnej Ázie (Altaj, Tannu-Ola, Východný Sajan). Juhozápadnú hranicu Mongolskej vysočiny predstavuje Mongolský Altaj, ktorý je pokračovaním Altaja. Všetky spomínané pohoria boli vytvorené pomerne dávno, ešte počas paleozoika a sú už značne zdenudované. Napriek nevelkej výške (chrbty dosahujú výšky okolo 3000 m n. m., len málokteré vrcholy presahujú 4000 m n. m.) majú pohoria vysokohorský ráz, a to v dôsledku štvrtohorného zaľadnenia, ktoré do tejto oblasti zasahovalo. Najvyššie vrcholy sú aj v súčasnosti pokryté snehom a ľadom. Medzi Mongolským Altajom a pohorím Tannu-Ola sa rozprestiera pohorie Changai, ktorého najvyšší vrch dosahuje 4008 m n. m..

Jünnansko-kuajčouská vysočina a Sečuánska panva – predstavujú poslednú časť strednej „terasy“ východnej Ázie, ktorá sa rozprestiera v tesnej blízkosti Tibetskej plošiny a Východotibetských pohorí. Tieto celky už nepatria do alpsko-himalájskej sústavy, ale ležia na sečuánskom kratogéne. Vysočina je stará, bola vytváraná v paleozoiku a mezozoiku a preto dosahuje nadmorské výšky len asi 2000 m n. m., avšak v jej západnej časti sú vrcholy vyššie ako 3000 m n. m.. Vyznačuje sa hlbokými údoliami, ktoré vznikli činnosťou riek, ako aj rozsiahlymi krasovými oblasťami. Zo severu na ňu nadväzuje Sečuánska panva (tiež označovaná ako Červená panva), ktorá je od vysočiny oddelená riekou Chang Jiang. Jej geologický vývoj bol komplikovaný, do triasu bola ako kratogén obklopená vodou a až neskôr bola pripojená k súši na jej

západe a severe. Tým, že pôvodné more na jej pobrežie ukladalo nánosy a neskôr sa v jej susedstve vyskytovali oveľa vyššie geomorfologické jednotky, postupne sa v nej hromadili vrstvy sedimentov, ktoré v súčasnosti dosahujú obrovskú hrúbku niekoľko kilometrov (She Fa et al 1995). V severozápadnej časti Sečuánskej panvy sa nachádza seizmicky aktívna zlomová línia, ktorá bola príčinou obrovského zemetrasenia v roku 2008 so silou 7,9 Richtrovej stupnice¹⁴². Dopady zemetrasenia boli strašné, nakoľko Sečuánska panva je extrémne husto zaľudnená oblasť. Severnú hranicu Sečuánskej panvy predstavuje pohorie Qin Ling, ktoré býva často označované ako hranica medzi severnou a južnou Čínou.

Nízky severovýchod – predstavuje najsevernejšie územie najnižšej „terasy“ východnej Ázie, ktoré leží na severovýchodnom výbežku Čínskej tabule. Tvorí ho Severočínska nížina, ktorá na východe prechádza do hornatín vybiehajúcich na Kórejský polostrov. Kórejské vrchy lemujú pobrežie Východokórejského zálivu a pohorie Taebaekské vrchy sa tiahne takmer po celej dĺžke Kórejského polostrova. Jeho najznámejšia časť sú Diamantové hory, ktoré ležia na východnom pobreží Severnej Kórei (Kort 2005) a ktoré boli častým cieľom kórejských budhistov. Najvyšší vrch polostrova Pektusan (2744 m n. m.) leží na hranici Číny a KĽDR. Je zaujímavý tým, že je vulkanického pôvodu a v jeho vrcholovej časti sa nachádza vulkanické jazero Tianchi. Keďže polostrov leží na rozmedzí stabilnej a seizmicky aktívnej zóny, v minulosti ho preťalo viacero zlomov, pozdĺž ktorých sa vytvorili viaceré vulkány. Severočínska nížina sa rozprestiera východne od pohoria Veľký Chingan a južne od pohoria Malý Chingan. Je najväčšou čínskou nížinou a skladá sa z dvoch častí – Mandžuskej nížiny a Dolnosungarskej nížiny. Nížina je pokrytá hrubými vrstvami eolických sedimentov, vďaka ktorým je veľmi úrodná.

Veľká čínska nížina – je centrálna časť najnižšej „terasy“ východnej Ázie. Jej jadrom je územie ležiace v priestore medzi dolnými tokmi riek Chuang Che (Žltej rieky) a Chang Jiang (Jang c’-ťiang). Nížinu budujú predovšetkým sedimenty, ktoré sem ukladali spomínané rieky a ich prítoky. V minulosti bola často zaplavovaná, preto bola veľmi skoro upravovaná a kultivovaná. Len málo jej oblastí si zachovalo pôvodný vzhľad, väčšina je premenená na intenzívne využívanú a husto osídlenú kultúrnu krajinu. Zo západu ju ohraničujú Severočínske vrchy, ktoré síce nie sú vysoké (približne 2000 m n. m.), avšak predstavovali prirodzenú hranicu medzi úrodnou nížinou na pobreží Žltého mora a divokými púšťnymi a polopúšťnymi oblasťami sa severozápade. Ich význam sa ešte viac posilnil výstavbou Veľkého čínskeho múru, ktorý prebiehal časťou niektorých ich horských chrbtov.

Juhočínska hornatina – je južná časť najnižšej „terasy“ východnej Ázie. Z väčšej časti ju vyplňajú pahorkatiny, vrchoviny a hornatiny vysoké okolo 300-600 m n. m., len niektoré vrchy dosahujú viac ako 1000 alebo dokonca 1500 m n. m.. Podobne ako ostatné časti najnižšej „terasy“ je aj táto časť východnej Ázie veľmi stará,

¹⁴² <http://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eqinthenews/2008/us2008ryan/#summary>, 2014

vyformovaná počas paleozoika a pretvorená janšanským vrásnením a neskoršou sopečnou činnosťou.

Vzhľadom na zložitý geologický vývoj je viacero častí východnej Ázie seizmicky aktívnych a nestabilných. Ide predovšetkým o oblasti zlomových línií, ktoré boli postihnuté neskoršími (hlavne alpsko-himalájskym) vrásneniami. Niektoré už boli v texte spomínané (severovýchod Sečuánskej panvy). Naopak stabilitou sa vyznačuje najnižšia časť pevninskej východnej Ázie, hlavne jej severovýchodná a juhovýchodná časť. Zložitý geologický vývoj zároveň spôsobil obrovskú pestrosť a bohatosť regiónu na rôzne nerastné suroviny. Treba však podotknúť, že ich exploatacia zatiaľ nie je všade možná, napríklad juhozápad a západ územia nie je dostatočne preskúmaný vzhľadom na jeho vysokú nadmorskú výšku, nedostupnosť a vôbec nehostinné podmienky. Oproti tomu na severe a východe územia prebieha intenzívna banská (hlbinná i povrchová) činnosť. Región disponuje mnohými rudnými (železo, farebné kovy, vzácne kovy) i nerudnými surovinami (minerálne soli, grafit, vápenec, fluorit a iné). V nížinatých oblastiach sa nachádzajú veľké zásoby uhlia, v pobrežných vodách zasa zásoby ropy a zemného plynu.

Ostrovná časť východnej Ázie je súčasťou Ohnivého kruhu, teda je stále seizmicky aktívna. Oblúk Japonských ostrovov ako aj ostrov Taiwan ležia na okraji kontinentálneho šelfu a sú vulkanického pôvodu.

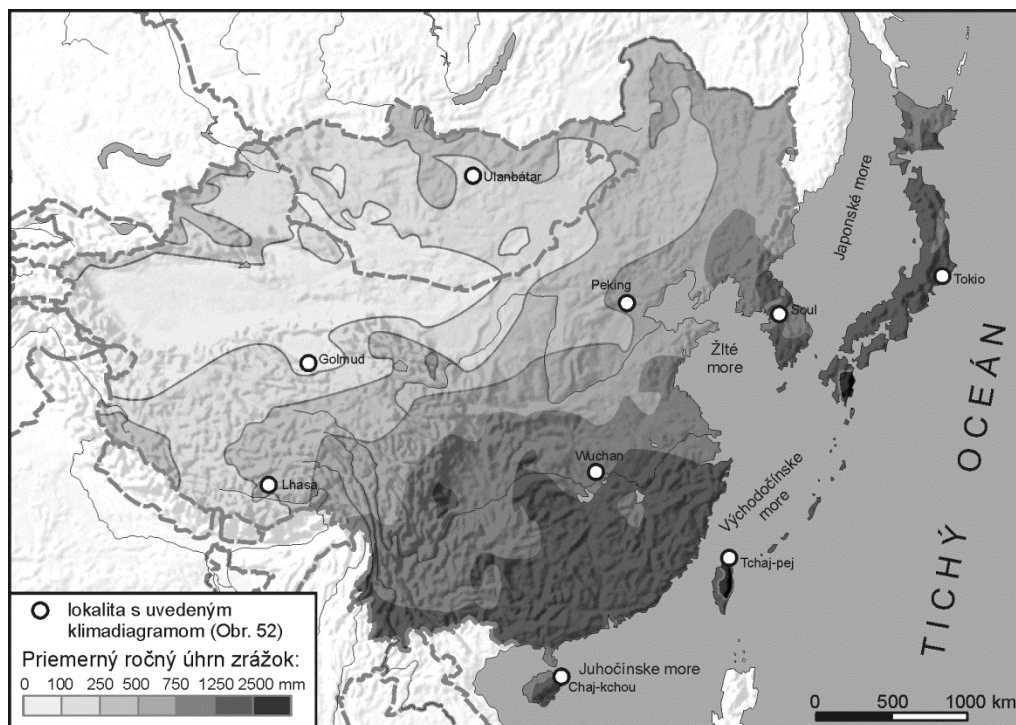
5.2.2 Podnebie a vodstvo

Väčšina územia pevninskej východnej Ázie leží v miernom a subtropickom pásme. Len jej najkrajnejší juh (povodie rieky Mekong na hraniciach Číny a Mjanmarska a ostrov Hainan) ležia v pásme tropickej monzúnovej klímy. Plošne rozsiahle územie a veľké rozdiely v nadmorských výškach však významným spôsobom ovplyvnili podnebie regiónu a prehĺbili rozdiely medzi jeho jednotlivými časťami. Horská bariéra Himalájí zabraňuje vstupu teplého vzduchu z juhu, a preto sa paradoxne v južnej (presnejšie juhozápadnej) časti regiónu vytvorila oblasť s najdrsnejšou klímou.

Dalším významným činiteľom je existencia morských prúdov, ktoré obmývajú pobrežie východnej Ázie. Ide hlavne o studený morský prúd Ojašio, ktorý pri styku s teplými vlhkými vzduchovými hmotami prichádzajúcimi v letnom období z južnejších oblastí Tichého oceánu, spôsobuje zrážky a hmly. Preto sa na pobreží východnej Ázie (predovšetkým jej ostrovnej časti) vytvoril zvláštny typ monzúnového mierneho podnebia (Kunský, Málek, Vrána 1965). Južnejšie od 38° s. g. š., v miestach, kam prichádza teplý morský prúd Kurošio, býva vplyvom letného monzúnu vlhké dusné počasie s dlhými dažďami.

Na základe geografickej šírky, vzdialenosti od oceánov a v neposlednom rade aj vertikálnej členitosti môžeme územie východnej Ázie rozdeliť do piatich oblastí, z ktorých už spomínaná tropická monzúnová má na rozlohe územia najmenšie zastúpenie. Teploty sú v nej počas roka vyrovnané, nadobúdajú amplitúdu približne 10 °C a je charakteristická aj relatívne vysokým úhrnom zrážok, ktorých najväčší podiel padne v letných mesiacoch (napr. Chaj-kchou 1625 mm).

Severne od oblasti tropickej monzúnovej klímy sa nachádza oblasť subtropickej monzúnovej klímy, ktorá sa rozprestiera v okolí obratníka Raka v juhovýchodnej časti Číny. V tejto oblasti leží Jünnansko-kuajčouská vysočina, Sečuánska panva, Juhočínska hornatina aj južná časť Veľkej čínskej nížiny. Podnebie je priaznivé, s dlhším obdobím sucha a väčšou ročnou teplotnou amplitúdou (napr. Wuchan má úhrn zrážok 1222 mm a amplitúdu približne 25 °C)(Obr. 53). V letných mesiacoch teploty vystupujú na hodnotu približne 29 °C, v zime klesajú asi na 3-5 °C.

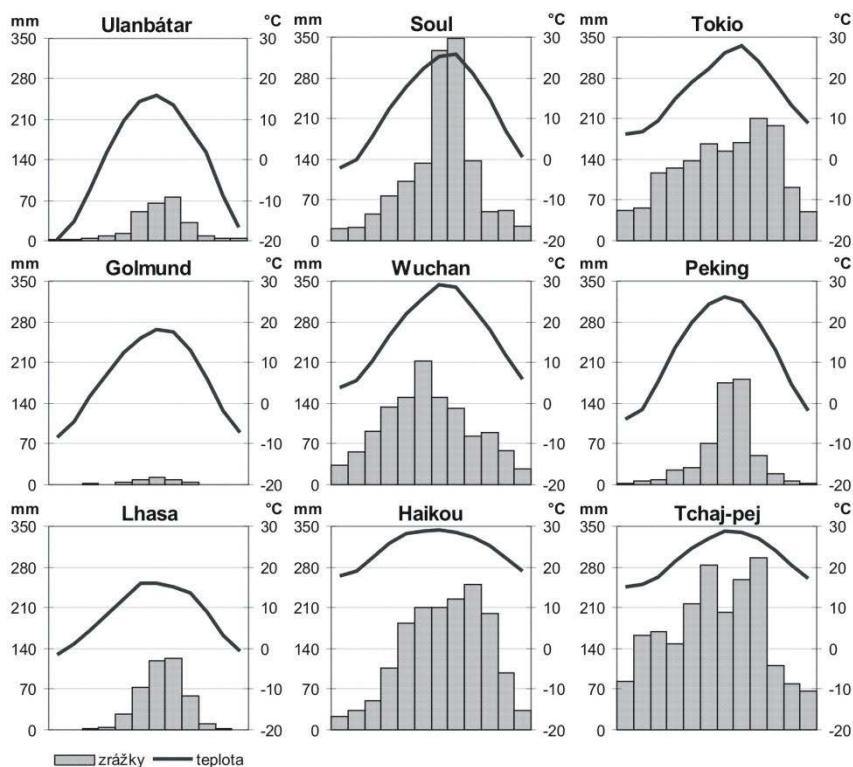

Obr. 52 Priestorové rozloženie zrážok vo východnej Ázii

Centrálna a severná časť nízkej „terasy“ spadá od oblasti miernej monzúnovej klímy, pre ktorú je typický veľký úhrn zrážok v letných mesiacoch (predovšetkým v júli a auguste), na rozdiel od minima zrážok, ktoré padnú v zime. Úhrny zrážok sú podobné ako v našich oblastiach, avšak ich rozloženie je oveľa nevyrovnannejšie. Táto oblasť sa tiež vyznačuje relatívne veľkou ročnou teplotnou amplitúdou, avšak v zime územie (hlavne viac vo vnútrozemí) nadobúda aj záporné hodnoty (napr. Peking v zimných mesiacoch dosahuje -2 až -4 °C. Teploty sú podobné ako v subtropickom pásme, avšak o niečo nižšie).

Oblasť zahŕňajúca Mongolsko a severozápadné panvy sa vyznačuje výrazným kontinentálnym podnebím. Toto podnebie sa vyznačuje minimom zrážok (napr. Golmud len asi 40 mm zrážok, v ďalších oblastiach môžu úhrny vystúpiť až na 200 mm, prípadne 300 mm – Ulanbatar 270 mm) a veľkou ročnou teplotnou amplitúdou. Zimy bývajú v týchto oblastiach mimoriadne mrazivé, teploty často klesnú pod -25 °C, letá sú naopak teplé až horúce. Na väčšine územia sa ročná amplitúda

bežne pohybuje v rozmedzí 50 °C, avšak v niektorých oblastiach môže nadobúdať hodnoty aj 80 °C a viac, pričom extrémny nastávajú hlavne v zime. Táto oblasť má prakticky nezmenenú klímu od konca posledného zaľadnenia a najmä vďaka klimatickým podmienkam sa tu vyvinulo viacero púští a polopúští.

Obr. 53 Ročný chod teplôt a zrážok vo vybraných sídlach východnej Ázie, Zdroj: *World Weather 2014*

Poslednou oblasťou, ktorá je výrazne poznačená nadmorskou výškou, je vysokohorská chladná oblasť, ktorá zahŕňa územie Himalájí, Karakoram, Tibetskej plošiny a pohoria Kunlun. Teploty sú počas celého roka nízke, v lete nevystupujú nad 16 °C, v zime klesajú do záporných hodnôt. Úhrny zrážok sú nízke, avšak výrazne závisia od orientácie svahov, nadmorskej výšky a ďalších geomorfologických charakteristík. Pre veľkú časť územia je typická snehová pokrývka a ľadovce, ktoré sú spôsobené práve polohou vo vysokých nadmorských výškach.

Ak by sme hodnotili celé územie z hľadiska priemernej ročnej teploty, tak najchladnejšími územiami sú vysokopoložené oblasti na juhozápade v Tibetskej plošine a v okrajových severných pohoriach, naopak najteplejšie je na juhovýchodnom okraji východnej Ázie. Rozloženie zrážok je tiež značne nerovnomerné, avšak vzhľadom na rozľahlosť územia a monzúny pochopiteľné. Najviac zrážok prichádza na juhovýchodné pobrežie a náveterné svahy Himalájí v centre južnej hranice východnej Ázie a najsuchšie oblasti sú severozápadné panvy, ako aj niektoré časti púšte Gobi.

Veľkou pestrosťou sa vo východnej Ázii vyznačujú aj hydrologické podmienky. Východná časť územia patrí do úmoria Indického a Tichého oceánu, avšak väčšina západnej časti je bezodtoková. K úmoriu Tichého oceánu patria rieky Amur, Liao, Hai (zberajú vodu zo severovýchodu územia), ďalej Huai, Chuang Che, Chang Jiang, ktoré odvodňujú centrálnu časť a Perlová rieka, ktorá zbiera vodu z juhovýchodu územia. K úmoriu Indického oceánu patrí väčšina riek, ktoré pramenia v Himalájach a sčasti aj na Tibetskej plošine. Tieto rieky (Mekong, Salwin, Brahmaputra, Ganga, Indus) tečú napriek obrovskej výške pohorí na juh a odvodňujú tak juhozápadný okraj územia. Zaujímavosťou je, že úplný severný okraj územia (severné Mongolsko) patrí k úmoriu Severného ľadového oceánu. Táto časť východnej Ázie totiž leží v povodí rieky Selenga, ktorá tečie na sever a vlieva sa do Bajkalského jazera. Bajkalské jazero je zároveň zdrojom pre rieku Angaru – hlavný prítok rieky Jenisej, ktorá tečie na sever a v oblasti Jenisejského zálivu sa vlieva do Severného ľadového oceánu.

Veľká časť Tibetskej plošiny, severozápadných paniev a Mongolska síce riekami disponujú, avšak buď sú vplyvom arídnej klímy sezónne alebo sa vlievajú do bezodtokových jazier nachádzajúcich sa na dnách depresíí.

Mnohé z riek sa vyznačujú značne nevyrovnaným odtokom počas roka, čo je spôsobené dvoma významnými faktormi. Prvým je, podobne ako v juhovýchodnej a južnej Ázii, vplyv vlhkého letného monzúnu, ktorý prináša množstvo zrážok. Druhým dôvodom je, že veľa riek (alebo ich prítokov) pramení vo vysokej juhozápadnej oblasti, kde je časť územia zaľadnená. V lete dochádza k topeniu ľadovcov, čím sa množstvo vody v riekach ešte viac znásobuje. Takýto režim má napríklad Chang Jiang, ktorou preteká v letných mesiacoch približne päťnásobné množstvo vody v porovnaní so zimnými mesiacmi. Naproti tomu rieka Chuang Che, ktorá preteká suchou oblasťou okolo púšte Ordos, má oveľa vyrovnanejší režim odtoku.

Najvýznamnejšími riekami z hľadiska dĺžky, vodnatosti, rozlohy povodia ale aj hospodárskeho významu sú nesporne Chuang Che a Chang Jiang.

Najdlhšou riekou je Chang Jiang (Jang c' -ťiang), ktorá je zároveň štvrtou najdlhšou riekou sveta. Pramení v Tibetskej vysočine a tečie približne rovnobežkovým smerom na východ, kde sa po približne 5 550 km vlieva do Východočínskeho mora. Jej názov znamená Dlhá rieka alebo jednoducho len Jiang – Rieka. Má viac ako 700 prítokov, z ktorých najvýznamnejšie sú Yalong, Min, Jailing, Wu, Han, Xian. Jej povodie je obrovské, husto zaľadnené a predstavuje poľnohospodárske, ale aj priemyselné srdce Číny (Penn 2001). Rovnako veľké je aj jej ústie – estuárium dosahuje v najširších miestach šírku až 80 km.

Chuang Che (Žltá rieka) je druhá najdlhšia rieka Číny a zároveň aj východnej Ázie. Pramení v pohorí Kunlun, približne vo výške 4267 m n. m. a za jej zdrojnice sú pokladané jazerá Kyaring Nor a Ngoring Nor (Penn 2001). Ďalej preteká suchými oblasťami okolo púšte Ordos a cez údolia Severočínskych vrchov. Jej najdôležitejšími prítokmi sú Wei, Fen a Wuting. Na dolnom toku tečie cez severnú časť Veľkej čínskej nížiny a po približne 4 830 km sa vlieva do Žltého mora. Rieka svoje okolie často zaplavovala, vďaka čomu sa v jej okolí vyvinuli úrodné pôdy, ktoré sú už tisícročia

obhospodárovávané. Ďalšou typickou vlastnosťou tejto rieky je premenlivosť jej koryta na dolnom toku, ktoré sa ešte v historických dobách presúvalo rádovo až o desiatky ba stovky kilometrov.¹⁴³ Významnou riekou je aj Huai, ktorá tečie pomedzi Chang Jiang a Chuang Che, ako aj Perlová rieka odvodňujúca juhovýchod územia. Posledná spomínaná je tretou najdlhšou riekou Číny, avšak vzhľadom na to, že odvádza vodu z územia, ktoré má najvyššie úhrny zrážok, je druhou (po rieke Chang Jiang) najvodnatejšou. Režim jej odtoku je tiež značne nevyrovnaný, v letných mesiacoch má niekoľkonásobne viac vody v porovnaní so zimnými mesiacmi.

Severná časť územia patrí predovšetkým do povodia rieky Amur, presnejšie do povodia jej pravostranných prítokov Cherlen, Arguň a Ussuri. Asi najvýznamnejšou riekou bezodtokovej oblasti je rieka Tarim, ktorá dosahuje úctyhodnú dĺžku – približne 2 090 km. Pramení v Karakorame v najsevernejších častiach Indie, preteká Tarimskou panvou a vlieva sa do slaného jazera Lobnor.

Východnú Áziu charakterizuje aj viacero jazier, z ktorých však veľká časť je slaných, pretože ležia v aridnej bezodtokovej oblasti. Menšie jazerá počas leta vysychajú, celoročne sa udržia len najväčšie a najhlbšie (napr. Hövsgöl, Kukunor, Tengrinor, Siling).

Hydrologické podmienky dopĺňa množstvo kanálov, ktoré boli po stáročiach hlavne na veľkých riekach budované a ktoré pomáhali regulovať záplavy v čase dažďov a naopak zavlažovať poľnohospodársku pôdu v obdobiach bez zrážok. Napriek tomu je rozloženie vodných zásob značne nerovnomerné. Kým juh a juhovýchod ich má až nadbytok, zásobovanie severu je často nepostačujúce. Preto sa už v 50. rokoch 20. storočia zrodila myšlienka juho-severného transportu vody, ktorej základom bol návrh odklonenia časti toku Chang Jiang smerom na sever. Nešlo tu o preloženie toku, avšak o odvedenie časti vody rieky Chang Jiang a jej prítoku Han smerom na sever do suchších oblastí. Projekt by mal byť dobudovaný v roku 2050 (Horálek, Ptáček 2013).

¹⁴³ Podľa historických záznamov od najstarších čias zmenila rieka približne dvadsaťkrát náhle svoj tok, pričom viacero povodní malo katastrofálne dôsledky. Najvýznamnejšie zmeny toku nastali po povodniach v rokoch 602 p. n. l., 11 n. l., a ďalej v r. 893, 1048, 1194, 1289, 1324, až napokon v r. 1853 dosiahla rieka svoj dnešný tok. V jednotlivých obdobiach sa do Žltého mora vlievala buď na sever alebo na juh od Šantunského polostrova, v r. 1324-1853 sa dokonca Žltá rieka vlievala do mora spoločne s riekou Huai (Chuai), ba v niektorých dobách mala dokonca až spoločné ústie s riekou Chang Jiang. Až výstavba a zosilňovanie hrádí tok rieky ustálili, podobne ako aj veľká spotreba jej vody, ktorá výrazne znížila jej prítok na dolnom toku.

BOX 22**Tri rokliny**

Megalomanským projektom je určite aj gigantická priehrada Tri rokliny, ktorá bola vybudovaná na rieke Chang Jiang. Jej význam je z hľadiska výroby elektrickej energie nesporný, avšak odborná ale aj laická verejnosť ju vníma ako značne kontroverznú pre jej negatívne vplyvy na životné prostredie. Na jednej strane jej prevádzka ušetrí ročne 31 miliónov ton uhlia, ktoré by sa inak minulo pri výrobe elektrickej energie v tepelných elektrárnach. Tým sa zníži aj produkcia skleníkových plynov, ktoré zákonite pri tepelnej výrobe energie vznikajú. Na druhej strane však výstavba elektrárne a priehrady priniesla nasledovné negatíva: mení sa sedimentačná schopnosť rieky, ktorá teraz ukladá nánosy iným spôsobom, ako pred výstavbou priehrady. To môže byť vážnym problémom pri záplavách, ktoré sa môžu vyskytnúť aj v tých oblastiach (vplyvom zmeny brehov pri akumulácii materiálov), kde doteraz neboli zaznamenané. Obrovské hromadenie vody v priehrade spôsobuje aj eróziu brehov nádrže, takže boli zaznamenané viaceré zosuvy pôdy. Pri výstavbe bolo zatopených množstvo sídiel a spolu s nimi aj priemyselné podniky, kanalizácie, cintoríny, skládky komunálneho odpadu. To všetko vodu v rieke kontaminovalo. Nesporné sú aj kultúrne škody, pretože bolo zatopených viac ako 1200 zaistených archeologických nálezísk. Nehovoriac o miliónoch ľudí, ktorí museli byť presťahovaní spočiatku kvôli stavbe samotnej, no v poslednom období aj z oblastí, ktoré sa nachádzajú poniže priehradného múru (<http://hn.hnonline.sk/prilohy-197/priehrada-tri-rokliny-casu-je-malo-a-voda-stupa-92459>) V múre sa totiž objavili trhliny a tiež došlo k podmáčaniam ochranných hrádzi. Výstavba priehrady značne ovplyvnila aj život v rieke – narušila prirodzené ekosystémy viacerých vodných živočíchov, ktoré sa z nej postupne vytrácajú.

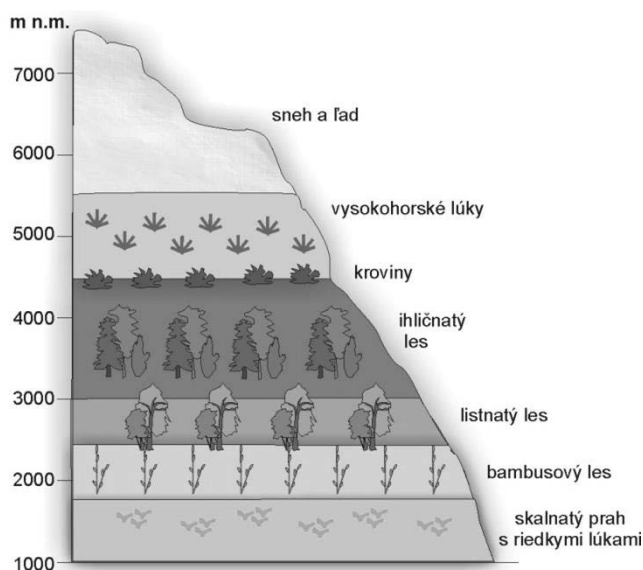
5.2.3 Pôdy, rastlinný kryt, živočíšstvo

Územie východnej Ázie sa vyznačuje pestrosťou pôd, ktoré sú dané zložitým geologickým vývojom a geomorfologickými podmienkami. Svoj vplyv má aj klíma, presnejšie hlavne pôsobenie Tichého oceánu. Pôdy sa vyznačujú poludníkovým (nie rovnobežkovým) usporiadaním pôdných pásiem – čo je práve vplyv vlhkosti prichádzajúcej z oblasti Tichého oceánu. Púšte sú pokryté pieskom alebo slabými vrstvami skeletnatých pôd, v polopúšťach sa vyskytujú tmavohnedé pôdy stepné. S nimi susedia gaštanové pôdy, na ktoré nadväzuje pásmo černoziemí. Pokrovy černoziemí sú prerušené v závislosti od geomorfologických pomerov ostrovčekmi kambizemí a taktiež rozsiahlymi plochami aluviálnych pôd v povodiach veľkých riek (Kunský, Málek, Vrána 1965). Samostatnú kategóriu predstavujú pôdy v juhozápadnej časti územia, kde ich vertikálna zonálnosť je značná a navyše ovplyvnená aj mikroklimatickými podmienkami a členitosťou terénu.

Fauna a flóra východnej Ázie patrí prevažne do holarktickej oblasti. Iba úplný juh územia, ktorý sa vyznačuje tropickou monzúnovou klímou zaradujeme do paleotropickej oblasti. Východná Ázia sa vyvíjala v mladých geologických dobách, prakticky bez klimatických zmien, čo malo za následok, že sa dodnes zachovali predovšetkým rastliny, ktoré sú na nižšom vývojom stupni a v iných oblastiach vyhynuli. Medzi ne patrí napr. ginkgo – *Ginkgo biloba*. Územie je zároveň pravlastou mnohých kultúrnych rastlín – napr. broskyne, slivky, viacerých citrusov, ako aj mnohých liečivých a okrasných rastlín.

Východná časť územia je charakteristická plochým reliéfom a minimom horských bariér, čo malo za následok pozvoľný prechod vegetačných pásiem a veľkú pestrosť flóry. Jej severnú časť pôvodne pokrývali zmiešané lesy, centrálnu opadavé listnaté lesy a južnú subtropické vždz zelené lesy. Zmiešané lesy sú podobné európskym lesom, avšak vyskytuje sa v nich viacero endemitov – rastú tu také druhy ako korkovník amurský – *Phellodendron amurense* alebo orech mandžuský – *Juglans mandshurica*. Typickým zástupcom fauny je medveď a rys. Vzhľadom na fakt, že táto časť východnej Ázie bola odpradáva osídľovaná a intenzívne poľnohospodársky využívaná, lesnaté porasty sa nachádzajú iba v pohoriach. Väčšinu územia pokrýva kultúrna step, čomu sa prispôsobilo aj živočíšstvo – hojný je výskyt potkana *confucianus niviventes*. V subtropických vždz zelených lesoch rastie palma žumara – *Chamaerops humilis*, ktorá je veľmi odolná, kvetenu zastupujú rododendrony. Zo živočíšstva tu žije napr. dikobraz alebo cibetka. Najjužnejšie územia, ktoré patria do holarktickej oblasti, pokrýva tropický dažďový les (podobne ako susediace časti juhovýchodnej Ázie), v ktorom sa často na brehoch riek vyskytujú mangrovové porasty. Žije tu tiger juhočínsky – *Panthera tigris Amoyensis*, časté sú opice makaky.

Západná časť územia je veľmi členitá a jej jednotlivé regióny sa výrazne reliéfom aj klímou odlišujú. V juhozápadnej časti rastie alpínska vegetácia, ktorá sa mení v závislosti od nadmorskej výšky. Horná hranica lesa je posunutá do značnej výšky a východnejšia časť vplyvom priaznivejších klimatických podmienok má bohatšiu druhovú skladbu. Porasty dosahujú často až výšky 5500 m n. m. Na Obr. 54 sú znázornené výškové vegetačné stupne na vrchu Gongga Shan (najvyšší vrch okrajového pohoria Tibetskej plošiny Daxue Shan 7556 m n. m.)

Obr. 54 Výškové vegetačné stupne na Gongga Shan

Na skalnatý prah s riedkymi lúkami, ktoré sú prirodzeným prostredím napr. pre kamzíka goral, nadväzuje bambusový les – útočisko ohrozenej pandy veľkej –

Ailuropoda melanoleuca. Nad bambusovým lesom rastie zvyčajne listnatý les, kde sa z fauny vyskytuje panda červená – *Ailurus fulgens* a langur tibetský – *Rhinopithecus roxellana*. V ihličnatom lese, ktorý sa nachádza nad pásmom listnatého lesa vo výškach 3000 až 4500 m n. m. žijú veľké cicavce ako nahur tibetský – *Pseudois nayaaur* alebo takin čínsky – *Budorcas taxicolor bedfordi* (tzv. ovca modrá). Severný okraj ihličnatého lesa lemujú kroviny, ktoré postupne prechádzajú do vysokohorských lúk siahajúcich až do výšky 5500 m n. m.. Ani tam však výskyt vegetácie nekončí. Odolná *stellaria* rastie na slnečných skalných svahoch až do výšky 7000 m n. m..

Severozápad a takmer celé Mongolsko pokrývajú stepi a púšte. Severný (hornatý) okraj územia je pokrytý boreálnym ihličnatým lesom. Tieto lesy majú často ráz tajgy, vyskytuje sa v nich napr. céder kórejský – *Cedrus* a borovica bungeova – *Pinus bungeana*. Zo živočíšstva je zastúpený sobol a hranostaj. V púšťach s vlhkejšou klímou rastú odolné rastliny ako ker saxaul – *Haloxylon ammodendron* alebo drobná salsola. Žijú tu drobné hlodavce ako tarbík sibírsky – *jaculus* a škrečok džungarský – *Phodopus sungorus*.

Úlohy a zadania:

- Schematicky znázorníte základné prvky geologickej stavby východnej Ázie a posúďte význam jednotlivých štruktúrotvorných prvkov pre región.
- Zostavte tabuľku prírodných hrozieb východnej Ázie, posúďte intenzitu a vplyv na región pre každú z nich.
- Porovnajte základné prírodné procesy určujúce danosť východnej a južnej Ázie. Na príkladoch argumentuje, aké sú medzi týmito dvoma relatívne podobnými regiónmi oproti juhozápadnej Ázii.

5.3 ŠPECIFIKÁ HISTORICKO-GEOGRAFICKÉHO VÝVOJA VÝCHODNEJ ÁZIE

DANIEL GURNÁK

Východná Ázia patrí k najstarším civilizačným jadram na Zemi. Ak by sme však mali ísť ešte hlbšie do minulosti až hlboko do prehistórie, tak je tiež oblasťou, ktorá bola osídlená už veľmi starými formami človeka (*homo erectus*). Samozrejme z hľadiska kontinuálneho vývoja civilizácie je pre účely regionálnej geografie relevantné až sledovanie trvalého ľudského osídlenia v podobe vyspelých poľnohospodárskych kultúr. Ústrednú pozíciu v historicko-geografickom vývoji východnej Ázie, podobne ako vo väčšine ostatných aspektov, zohráva samozrejme Čína, ktorá bola od najstarších čias nespochybniteľným jadrom rozvoja celého makroregiónu, kým ostatné krajiny, ktoré sú jeho súčasťou, tvorili viac-menej istú periferiu. Samozrejme pozícia Číny nebola v niekoľko tisícročnom vývoji regiónu nemenná. Čína ako jadrová oblasť (v zmysle centralizovaného štátu) sa od počiatkov v 2. tisícročí p. n. l. postupne priestorovo zväčšovala z pôvodnej oblasti na dolnom toku Žltej rieky, až v 1. tisícročí n. l. zaberala už v podstate celú oblasť dnešnej východnej Číny. V tej dobe už silne vplývala i na okolité susedné územia, t. j. najmä na severovýchod (Mandžusko a Kóreu), čiastočne i na severozápad (čínsku strednú Áziu, t. j. dnešné Ujgursko, sčasti i Vnútorne Mongolsko). Naopak vplyv na iné územia bol pomerne slabý (Tibet, Japonsko, Taiwan). Najmä vývoj Japonska ako pomerne izolovanej ostrovnej krajiny bol v zásade značne autonómny, no napokon predsa len silne poznamenaný kultúrnymi vplyvmi Číny, ktorá po stáročia (v podstate až do konca stredoveku) zostávala pre Japonsko nielen kultúrnym vzorom, ale i jediným významným zahraničným obchodným partnerom. Vzťah Číny ako civilizačného jadra smerom k perifériám však nebol jednostranný. I tieto „periférie“ mali na Čínu veľmi významný vplyv, či už vo forme pomerne častých vpádov, i pomerne dlhých období, kedy sa v samotnej Číne stali mocensky dominantné, ale vzájomné interakcie prebiehali i v rovine kultúrnej (napr. Čína – Tibet, Čína – stredná Ázia, čiastočne i Čína – Mandžusko). Opísaná konštelácia sa však výrazne zmenila na prelome 19. a 20. storočia najmä v dôsledku fatálneho mocenského úpadku Číny, ktorá sa po páde cisárstva fakticky rozpadla. Naopak dovtedy izolované Japonsko dokázalo reagovať na impulzy modernej doby a mocenské tlaky koloniálnych veľmocí a samo sa bolo schopné urýchlene modernizovať, pričom sa pokúsilo v prvej polovici 20. storočia strhnúť pozíciu centrálnej mocnosti juhovýchodnej Ázie na seba. Tento až drastický pokus o japonskú hegemoniu vyústil v 2. svetovej vojne, kedy aj poníženie Číny dosiahlo zrejme maximum. Po skončení vojny, ktorá zmietla uvedené pozície Japonska z mocenskej a politickej stránky, sa Japonsko stalo vo východnej Ázii síce do istej miery pomerne izolovaným, ale o to dynamickejším lídrom v ekonomickom rozvoji. Naopak Čína síce ukončením občianskej vojny a nastolením komunistickej diktatúry síce dosiahla politické zjednotenie (okrem Taiwanu), ale ekonomické a vnútrospoločenské eskapády maoistického režimu (Veľký skok, Kultúrna revolúcia)

bránili až do 70-tych rokov aj jej ekonomickej konsolidácii. Tak ako úpadok Číny uvoľnil priestor rozvoju Japonska ako vojenskej a napokon aspoň ekonomickej veľmoci, rovnako stagnácia Číny a porážka Japonska v 2. svetovej vojne umožnili rozvoj ďalších pôvodných periférií, najmä Kórei (resp. jej južnej časti) a Taiwanu. Rozvoj dnes špeciálnych administratívnych zón Macaa, ale predovšetkým Hongkongu bol umožnený okrem zaostávania kontinentálnej Číny aj jej izoláciou, práve tieto špecifické podmienky umožnili vznik fenoménu „ázijských tigrov“. Až vnútorná konsolidácia Číny a postupné zavádzanie ekonomických reforiem začali opäť toto usporiadanie meniť. Čína postupne opäť získavala späť svoju pozíciu najskôr ekonomického a čoraz viac i politického lídra v celom regióne. Istou pripomienkou starých čias izolacionizmu je v súčasnosti stále Severná Kórea (Kórejská ľudovodemokratická republika – KĽDR), ktorá pokrivením starých tradícií a ich prekombinovaním pomocou mixu marxizmu, maoizmu a domácej komunistickej ideológie vytvorila v dnešnom svete do istej miery unikátny režim, ktorý však zohráva okrem iného úlohu nárazníkového štátu medzi Čínou a prozápadným svetom pacifikkej zóny. Podobnú úlohu nárazníkového štátu medzi Čínou a Ruskom (v tomto prípade ale najmä z ruskej vôle) má i síce rozľahlé, ale inak v podstate málo významné Mongolsko.

5.3.1 Vznik a formovanie čínskej civilizácie od prehistórie k vytvoreniu jednotnej ríše

Čínske dejiny sa považujú za jedny z najstarších a najdlhšie trvajúcich vo svete. Východná Čína je jednou z kolísk vzniku poľnohospodárstva. Čína sa zaraďuje medzi klasické riečne civilizácie. Pôvodné neolitické poľnohospodárske kultúry sa sformovali v dvoch oblastiach. Už na počiatku 6. tisícročia p. n. l. sa sformovala neolitická kultúra Jang-šao na strednom toku Žltej rieky (Chuang Che), ktorá bola zameraná na pestovanie prosa. V tej istej dobe sa komunity v oblasti dolného toku Dlhej rieky (Chang Jiang/Jang-c'-ťiang) venovali pestovaniu ryže. Neskôr došlo k splynutiu a vzájomnému prekryvu oblastí pestovania prosa (neskôr i pšenice) a ryže. Jadrom rozvoja sa však stala oblasť dolného a časti stredného toku Žltej rieky. Centrálnou oblasťou sa stala oblasť miest Čeng-čou (Zhengzhou) a Luo-jang (Luoyang), práve tu vznikli v 3. tisícročí prvé mestské sídla a prvé štátne útvary. Približne okolo r. 2200 p. n. l. sa tradične datuje nástup pravdepodobne mýtickej dynastie Sia, ktorú okolo r. 1766 p. n. l. nahradila dynastia Šang (jej éra trvala do r. 1122 p. n. l.). Práve obdobie dynastie Šang je dobou, kedy sa sformovali základy čínskej civilizácie a kultúry, ktorá sa samozrejme neskôr vyvíjala, ale už neopustila svoje základy. Do obdobia dynastie Šang, ktorá je akosi čínskou dobou bronzovou, spadá i vznik čínskeho písma. V tomto období zahŕňala Čína, resp. ríša dynastie Šang opäť najmä územie v okolí dolného a stredného toku Žltej rieky, ale smerom na juh sa rozšírila až k dolnému toku Jang-c'-ťiang. Tým sa naštartoval i proces postupného rozširovania čínskeho územia smerom na juh, kde pôvodne žili nečínske etniká.

Dynastiu Šang nahradila v 12. stor. p. n. l. dynastia Čou, ktorej éra trvala formálne až do konca 3. stor. p. n. l. V skutočnosti sa však jednotný štát v 8. storočí rozpadol,

keď sa jeho centrum prenieslo zo stredného toku Žltej rieky (mesto Chao pri dnešnom Si-ane) späť na dolný tok rieky (opäť do Luo-jangu). Vláda dynastie Čou bola vôbec najdlhšou v čínskej histórii a najmä jej prvé storočia sú považované za zlatý vek čínskeho staroveku, kedy sa dotvorilo základné usporiadanie čínskej spoločnosti a štátu.¹⁴⁴ Od 8. storočia p. n. l. sa moc dynastie Čou obmedzila iba na okolie sídelného mesta a územie ríše sa rozpadlo na nezávislé štáty. Čína v tomto období vstúpila do doby železnej, hoci šírenie používania železa postupovalo pomerne pomaly. Z hľadiska politického vývoja sa vzťahy medzi čínskymi štátmi vyostřili natoľko, že v 5. storočí p. n. l. prešli do obdobia tzv. Bojujúcich štátov, kedy 7 lokálnych čínskych štátov až do konca 3. storočia p. n. l. bojovalo medzi sebou o získanie dominantného vplyvu. Toto obdobie neustálych vojen sa však stalo zároveň aj obdobím rozkvetu čínskej duchovnej kultúry – bolo dobou pôsobenia Lao-c', zakladateľa taoizmu a neskôr i dobou pôsobenia Konfucia a sformulovania typicky čínskeho etického systému – konfucianizmu (pozri kapitolu 1.2.6), ktorý sa stal neskôr v podstate doktrínou nielen cisárskej vlády, ale celého čínskeho štátneho aparátu.

Napriek faktickému rozpadu Číny sa ani v dlhom období bojujúcich štátov, ani neskôr v iných obdobiach rozpadu jednotného štátu nestratila idea jeho znovuzjednotenia. Práve táto idea jednotnej Číny, ktorá bola dlhé historické obdobia i realitou sa stala typickým znakom čínskych dejín.¹⁴⁵ V roku 221 p. n. l. sa podarilo vládcovi jedného z bojujúcich štátov, štátu Čchin s centrom v Sien-jangu (neďaleko Si-anu), a teda ležiacemu na západnom okraji vtedajšej Číny, poraziť posledný zo znepriatelených štátov a zjednotiť tak opäť Čínu. Týmto letopočtom sa začalo krátke obdobie dynastie Čchin, počas ktorého vládol cisár zjednotiteľ pod menom Š'chuang-ti – Prvý cisár (vládol nad celou Čínou iba 11 rokov). Počas svojej vlády Prvý cisár zaviedol prísnu centralizáciu, zničil pozostatky regionalizmu a klanového systému a nahradil ho systémom profesionálnej štátnej a nededičnej byrokracie¹⁴⁶ plne lojálnej centrálnaj vláde a cisárovi. Aby Prvý cisár ideologicky upevnil svoje postavenie, dal zničiť záznamy a knihy opisujúce dejiny konkurenčných štátov, tak aby naozaj pre budúce pokolenia zostal skutočným „prvým“ cisárom. Okrem toho sa Čína dynastie Čchin pustila i do vonkajšej expanzie smerom na juh od rieky Jang-c'-ťiang, kedy po

¹⁴⁴ Práve od tohto obdobia sa čínski cisári začali opierať o „mandát nebies“, ten síce zveroval v podstate absolútnu vládu nad krajinou „synovi nebies“, ale len za predpokladu, že sa správa zodpovedne a spravodlivo, v opačnom prípade mohol o mandát nebies prísť. Práve tento moment do budúcnosti ospravedlňoval prípadné prevraty a nastolenie nových cisárov, či dynastií.

¹⁴⁵ Na rozdiel napr. od Európy, ktorá minimálne od rozpadu Rímskej ríše síce z času načas deklarovala ideu jednoty, ale tá zostávala spravidla len ideou. Inak povedané, kým Európa považovala za samozrejmé svoje politické rozdrobenie a „snívala“ o možnom zjednotení, Čína považovala svoju jednotu za samozrejmu a naopak prípadné rozdrobenie za výnimočný, nepatričný stav, ktorý treba čím skôr preklenúť.

¹⁴⁶ Až v neskorších obdobiach sa plne sformoval systém štátnych skúšok, ktoré musel adept na kariéru v štátnej službe absolvovať. Formálne bol systém skúšok otvorený komukoľvek, v skutočnosti však patričné (a pri skúškach vyžadované) vzdelanie mohli získať iba majetní uchádzači, ktorí si časovo a finančne náročné štúdium mohli dovoliť.

[illegible]

Čína po vláde cisára Š'-chuang-ti zostala zruinovaná a čoskoro vypukla opäť občianska vojna, počas ktorej sa v r. 206 p. n. l. dostala k moci nová dynastia Chan. Tá však systém zavedený Prvým cisárom prevzala, hoci viaceré jeho aspekty pozmenila, napr. pôvodne prenasledovaný konfucianizmus sa stal ideológiou cisárskej vlády a štátnej byrokracie. Podstatné však bolo, že dlhé obdobie vlády dynastie Chan opäť upevnilo zavedený systém, ktorý sa stal neoddeliteľnou súčasťou čínskej civilizácie, a ktorý z Číny prevzali vo viac, či menej transformovanej podobe i niektoré okolité krajiny (najmä Kórea a Vietnam). Obdobie 2. a 1. storočia p. n. l. (rané chanské obdobie) sa považuje za strieborný vek Číny. Dynastia konsolidovala pomery v krajine a mohla sa obrátiť k zahraničnej expanzii, Čína postupne pohltila južné a juhozápadné územia až po pobrežie Juhočínskeho mora, vrátane ostrova Hainan i severného Vietnamu a dnešnej oblasti Jün-nan na juhozápade. Na západe tak ríša siahala po hranice Tibetu. V tomto období sa rozvíjalo čínske hospodárstvo, pričom značný ekonomický význam získaval zahraničný obchod (export rôzneho tovaru, najmä hodváb a naopak import rôznych surovín, ale najmä koní zo strednej Ázie a Mongolska). Centrom ríše sa v tomto období stal Čchang-an (dnešný Si-an), ktorý sa vďaka svojej polohe na začiatku hodvábanej cesty stal najvýznamnejším obchodným centrom východnej Ázie a jedným z najväčších miest vtedajšieho sveta (Fairbank 1998). Práve hodvábná cesta a jej kontrola sa stala ďalším cieľom čínskej expanzie,

kedy dynastia Chan ovládla strategický Kansuský koridor¹⁴⁷ a čiastočne si podriadila oázy na v oblasti Turfanu na západe. Na prelome letopočtov tak Čína dynastie Chan predstavovala (popri Rímskej ríši) jedno z dvojice najbohatších a najmocnejších impérií vtedajšieho sveta.

V nasledujúcom období však došlo opäť k úpadku dynastie Chan a vnútornému rozvratu, ktorý v r. 222 n. l. vyvrcholil nielen pádom dynastie, ale opäť aj rozpadom jednotného štátu na tri samostatné kráľovstvá. Práve v tomto období úpadku sa do rozvrátenej Číny rozšíril najvýznamnejší kultúrny „import“ – budhizmus, ktorý sa sem dostal zo svojej „pravlasti“ sprostredkované cez dnešný Afganistan, Tibet a Ujgursko.

Na Kórejskom polostrove sa vytvorila ríša Čoson už v dávnych časoch druhého, ba podľa tradície už v treťom tisícročí p. n. l.¹⁴⁸ Išlo však skôr o kultúrny okruh než o stabilný centralizovaný štát. Keď sa tento štát pokúšal upevniť, jeho vývoj narušili vpády čínskych vojsk (okolo 109 p. n. l.), no priama čínska nadvláda nad Kóreou dlho nevydržala a už do obdobia na prelome letopočtov spadajú i počiatky prvých stabilizovaných štátov na Kórejskom polostrove (Kogurjo, Silla a Päkče).

5.3.2 Východná Ázia od neskorého staroveku po koniec stredoveku

Úpadok a rozdelenie Číny po páde dynastie Chan trvalo dlho (až vyše tri a pol storočia) a malo závažné dôsledky. Tri súperiace kráľovstvá (Wej – sever, Wu – juh, Šu – západ) medzi sebou neustále viedli vojny, pričom situáciu využili i nomádi Siung-nu (stotožňovaní s Hunmi) žijúci na severe (na území Mongolska) a na začiatku 4. storočia vyplienili severnú Čínu. Onedlho na to ďalšie kmene Toba dokonca ovládli severnú Čínu a bojovali s ďalšími kmeňovými zväzmi (Žuan-žuan). Počas tohto obdobia úpadku sa po celej Číne rozšíril budhizmus, ktorý dokonca vytlačal i tradičný konfucianizmus a taoizmus. Obdobie úpadku a rozvratu skončilo až na konci 6. storočia, kedy celú Čínu zjednotila nová dynastia Suej, tá však vládla krátko a vzápätí ju nahradila dynastia Tchang (v r. 618). Čínu pod jej vládou čakalo opäť dlhé obdobie prosperity.

V čase rozvratu Číny sa však dynamicky rozvíjali štáty v jej susedstve, predovšetkým Japonsko, ktoré sa postupne z pôvodne drobných štátov zjednocovalo a centralizovalo, až začiatkom 7. storočia bola nastolená, resp. upevnená vláda cisárov.¹⁴⁹ Neskôr počas 7. storočia boli posilnená centralizácia ríše práve podľa

¹⁴⁷ Strategické koridorové územie na severozápade vnútornej Číny spájajúce Čínu so strednou Áziou. Z juhu koridor vymedzuje pohorie Čchi-lien a zo severu púšť Gobi. Práve zo severnej strany chránil koridor najzápadnejší úsek čínskeho múru.

¹⁴⁸ Podľa kórejskej tradície vzniklo prvé kórejské kráľovstvo Čoson už v r. 2333 p. n. l. a tento letopočet je tiež začiatkom tradičného kórejského letopočtu (Eckert a kol. 2001)

¹⁴⁹ Podľa japonskej tradície prvým cisárom bol cisár Džimmu, ktorý japonskú ríšu založil už v r. 660 p. n. l.. Tento rok sa stal počiatkom tradičnej japonskej datácie.

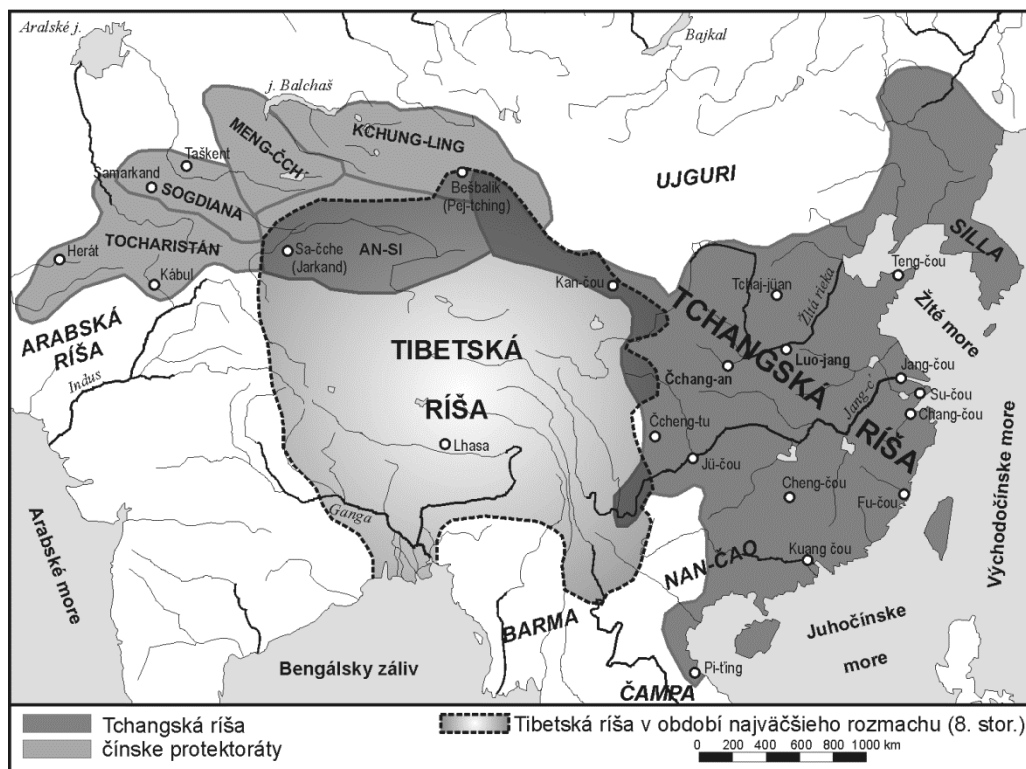
čínskeho vzoru dynastie Tchang. Japonsko v 6. storočí taktiež prijalo budhizmus. Podobné procesy prebiehali i v Kórei, kde však súperili medzi sebou tri kráľovstvá, ktoré postupne od 4. do 6. storočia taktiež prijali budhizmus. Napokon sa vďaka čínskym zásahom podarilo tieto tri kráľovstvá zjednotiť kráľovstvu Silla, ktoré však čiastočne podliehalo čínskej ríši Tchang, odkiaľ postupne prevzalo i byrokratický aparát a s ním i konfucianizmus. Kráľovstvo Silla sa udržalo až do začiatku 10. storočia. Silný štát sa v 7. storočí vytvoril i v Tibete. Moc mali v rukách miestni králi, ktorí začali podnikáť časté výpady do susedných oblastí, najmä Nepálu a západnej Číny. Čínska dynastia Tchang bola napriek svojej sile nútená Tibet rešpektovať¹⁵⁰ a striedavo s ním viedla vojny alebo naopak uzatvára mierové dohody. V druhej polovici 8. storočia začal z Indie a dnešného Afganistanu prenikať aj do Tibetu budhizmus, ktorý sa napokon v tejto izolovanej horskej oblasti presadil a mal nepochybne i vplyv na politiku Tibetskej ríše, ktorá s Čínou uzavrela mier. Čoskoro došlo v Tibete k vnútornému rozvratu a v r. 842 sa Tibetské kráľovstvo rozpadlo na menšie celky, ktoré sa fakticky zmenili na klanové územia. Vo verejnom živote Tibetu začali stále väčšiu úlohu zohrávať budhistickí mnísi.

Dynastia Tchang vládla v Číne v r. 618-907. Toto obdobie je považované z hľadiska mocenského vývoja Číny za jedno z vrcholných období. Čína za na takmer tri storočia zmenila na stabilnú ríšu, ktorú riadila početná profesionálna byrokracia kreovaná na základe už zavedeného systému štátnych skúšok. Práve táto byrokracia sa zaslúžila o renesanciu konfucianizmu, ktorý sa stal už natrvalo jej doktrínou. Avšak budhizmus potlačený nebol, hoci z pohľadu štátnej byrokracie boli často budhisti podozrievaní zo šírenia poverčivosti a sektárstva. Práve obdobie dynastie Tchang sa považuje za rozhodujúce obdobie vytvárania typicky čínskeho nábožensko-filozofického synkretizmu.¹⁵¹ Hoci počas tohto obdobia bola v Číne striktné oddelené civilná a vojenská moc, neznamenalo to, že by ríša zoslabla, práve naopak. Už v prvej polovici 7. storočia čínske vojská podnikali výpravy pozdĺž hodvábnej cesty hlboko do vnútrozemia strednej Ázie a postupne buď priamo alebo nepriamo (formou protektorátov) ovládli nielen celú Tarimskú panvu (dnešné čínske Ujgursko) ale napokon prenikli i na územie Sogdiany (dnešného južného Kazachstanu, Uzbekistanu, Kirgizska, Tadžikistanu a severného Afganistanu). Dynastia Tchang tak v polovici 7. storočia ovládla podstatnú časť hodvábnej cesty. Podobne si čiastočne podriadila Kóreu a severný Vietnam priamo pripojila k Číne a dokonca sa pokúsila ovládnuť i Taiwan. Najsilnejším protivníkom Tchangov zostával Tibet a na juhozápade štát Nan-čao (v dnešnej provincii Jün-nan). K rozhodujúcemu zvratu vo vývoji došlo v strednej Ázii, do ktorej v tej dobe začali prenikať vojská Arabskej ríše (pozri kapitolu 2.3.3), v bitke na rieke Talas v r. 751 utrpela čínska armáda od Arabov zdruvujúcu porážku

¹⁵⁰ V r. 763 dokonca Tibeťania v čase vnútorných nepokojov v Číne ovládli hlavné mesto Čchang-An. Viacerí tibetskí králi získali za manželky čínske princezné, čím opäť stúpila ich prestíž.

¹⁵¹ Do Číny sa po hodvábnej ceste v tomto období rozšírilo i asýrske (nestoriánske) kresťanstvo a onedlho na to jednak do severozápadnej Číny po rovnakej ceste, jednak na juh (do Kantonu) prenikal islam, najmä prostredníctvom arabských kupcov.

a zo západnej časti strednej Ázie sa musela stiahnuť. Čínou onedlho na to otriasli vnútorné nepokoje, ale dynastia sa udržala, hoci jej moc postupne slabla. Počas vlády dynastie Tchang dosiahla Čína nielen hospodársky rozkvet¹⁵² a nadviazala stabilné obchodné spojenia nielen po súši, ale aj po mori (s Japonskom, s juhovýchodnou Áziou a ďalej s Indiou a dokonca Blízkym východom). V tomto období Čína vyvinula i ďalšie významné vynálezy, ktoré ju postavili na čelo svetového technologického vývoja (porcelán, pušný prach, kompas, kníhtlač pomocou drevotlače, papierové peniaze).

Obr. 56 Čína v dobe vlády dynastie Tchang okolo r. 700 n. l.

Pád dynastie Tchang na začiatku 10. storočia znamenal opäť faktický rozpad Číny a toto storočie sa označuje ako obdobie Piatich dynastií a Desiatich kráľovstiev. Čínu sa podarilo opätovne zjednotiť dynastiou Sung v r. 979, no oproti dynastii Tchang, rozsah ríše Sungov bol značne menší a obmedzil sa výlučne na územia obývané etnickými Číňanmi. Okrajové oblasti si udržali nezávislosť pod vládou len čiastočne alebo minimálne počinštených často nomádskeho etník. Takou ríšou bol štát Liao severne od dnešného Pekingu alebo tangutský štát Si-Sia na severozápade. Podobne sa

¹⁵² Mimo iné bol vybudovaný a prepojený systém Veľkého kanála spájajúceho bezpečnou vodnou cestou oblasť dolného povodia Žltej rieky s bohatou „ryžovou“ oblasťou na dolnom toku Jang-c'-t'iang:

v tomto období rozvinul nezávislý štát v Kórei – ríša Korjo, ktorá však musela odrážať vpády kočovných kmeňov z dnešného Mandžuska. Centrom inak prosperujúcej ríše Sungov bol spočiatku Kchaj-feng na dolnom toku Žltej rieky (Severní Sungovia). Pokračoval aj rozvoj vied (pušný prach sa začal využívať vo vojenstve, bola vynájdená skutočná kníhtlač s výmennými typmi znakov, kompasy sa začali používať v praxi na lodiach) a najmä v umení sa vláda dynastie Sung považuje za vrcholné obdobie.

Do vývoja Číny však stále viac zasahovali nomádi zo severu. Začiatkom 12. stor. nové etnikum Jürčenov z Mandžuska vyvrátilo štát Liao a založilo novú dynastiu Ťin, ktorá onedlho aj Sungov vytlačila zo severnej časti Číny (z povodia Žltej rieky) a donútila ich z Kchaj-fengu presunúť svoje sídlo do prístavného mesta Chang-čou (Hangzhou) južne od ústia Jang-c'-ťiang (v r. 1127). Toto rozdelenie Číny, resp. presun jej centra na juh (keďže sever bol fakticky pod vládou „barbarov“) sa pozitívne odrazil v tom, že oblasť povodia rieky Jang-c'-ťiang, ako aj územia južne od nej sa stali tiež cieľom pomerne masových migrácií etnického čínskeho obyvateľstva a zintenzívnilo tak ich počínšťovanie, pričom pôvodné nečínske etniká boli buď úplne vytesnené na perifériu (horské oblasti) alebo splynuli s etnickými Číňanmi. Postupne bol do horských oblastí na juhozápade zatláčaný aj štát Nan-čao. Aj na juhu pokračoval rozvoj hospodárstva i vedy (ďalšie vynálezy ako vodný pohon textilných strojov, vodné hodiny, zdokonalenie stavby aj zaoceánskych lodí a pod.).

Ďalšou etapou, ktorá zasiahla vývoj celej východnej Ázie, ale znamenala aj vážny zásah do vývoja prakticky celej Ázie a dokonca i východnej Európy boli mongolské výboje v 13. storočí. V r. 1206 zjednotil mongolské nomádske kmene pod svojou vládou vládca Temudžin, ktorý prijal titul (meno) Džingischán (všeobecný, veľký chán). Pod jeho vedením Mongoli si v krátkom čase podmanili celú strednú Áziu až po Kaspické more na západe (zničili ríše Si-sia, chanáty stredoázijských Turkov a Ujgurov a napokon i mocnú moslimskú ríšu Chorezm) a rovnako útočili i na nomádske etniká na juhu a východe (v Mandžusku). Ich útoky smerovali i proti čínskej ríši Ťin, ktorá napokon podliehala spojeným útokom Mongolov zo severu a Sungov z juhu. Mongolské výboje neustali ani po smrti Džingischána (v r. 1227), v tej dobe už mongolské hordy prenikli na západe až do južného Ruska, Perzie i severozápadnej Indie. Centrom Mongolskej ríše sa stalo mesto Karakorum v dnešnom severnom Mongolsku. V r. 1234 padla dynastia Ťin v Číne a Mongoli začali útočiť na južných Sungov, zároveň podnikli viaceré vpády do Kórei, ktorá sa im musela po asi 30-ročných bojoch podriaďovať. Od polovice 13. storočia mongolské vojská útočili na južnú Čínu a zničili pri tom i štát Nan-čao na juhozápade, odkiaľ dokonca podnikali vpády i do severného Vietnamu, Laosu a napokon i Barmy. V r. 1259 nastúpil ako Veľký chán Kublaj, ktorý onedlho na to preniesol hlavné mesto do dnešného Pekingu (v podstate založil i tunajšie Zakázané mesto). Počas jeho vlády sa však obrovská Mongolská ríša fakticky rozpadla¹⁵³, pričom najväčšia časť – Veľký chanát bol tvorený

¹⁵³ Siahala od strednej Európy na západe, až po Kóreu na východe, od centrálnej Sibíri na severe, až po Perziu, Tibet a severnú Barmu na juhu. Bola to rozlohou najväčšia ríša v dejinách ľudstva, väčšia ako Rusko. Už v r. 1241 založil chán Batu vo východnej Európe chanát Zlatej hordy, v r. 1256 chán Hülegü

územím väčšiny východnej Ázie. V r. 1279 dobyli Mongoli južnú Čínu a ukončili vládu dynastie Sung, čoho svedkom bol na dvore Kublaja i európsky kupec a cestovateľ Marco Polo. Kublaj medzitým prijal čínsku titulatúru a založil dynastiu Jüan, čím len potvrdil čínsku kultúrnu prevahu nad nepočetnými Mongolmi. Avšak ďalšie pokusy o rozšírenie ríše boli neúspešné – nevydarili sa ani pokusy o inváziu do Japonska, rovnako boli odrazené i pokusy dlhodobo ovládnuť Barmu a Vietnam. Čína sa s vládou Mongolov nezmierila a v r. 1368 posledného cisára dynastie Jüan vyhnali. Mongoli sa stiahli späť na svoje stepi a centrom zanikajúcej a zmenšenej ríše sa stal opäť Karakorum. Rovnako sa spod polstoročia trvajúcej mongolskej nadvlády vymanil už na konci 13. storočia Tibet, no spojenie medzi ním a Mongolskom zostalo zachované v duchovnej rovine – z Tibetu postupne prevzali Mongoli (a po nich i sibírski Burjati a čiastočne i Jakuti)¹⁵⁴ tzv. lámaistický budhizmus, a tak sa pre mongolských mníchov stal Tibet centrom vzdelanosti.

Mongolov vyhnala z Číny nová dynastia Ming, ktorá bola poslednou domácou čínskou dynastiou. Táto dynastia sa síce pokúsila obnoviť slávu a moc Číny, ale v skutočnosti sa v jej ríši začali rýchlo objavovať príznaky úpadku. Po pomerne krátkej dobe inovácií a reforiem, kedy sa dokonca čínske loďstvo vydalo na oceány a začalo podnikateľ expedície do juhovýchodnej a južnej Ázie, ba dokonca až k pobrežiu východnej Afriky,¹⁵⁵ prišli postupné zákazy a obmedzenia. Symbolom dynastie Ming sa stala obnova Čínskeho múru (do dnes známej podoby). Ríša totiž nebola nielen schopná zničiť Mongolov ani hrozby útokov iných nomádov, ale dokonca sa sama začala izolovať od stykov s vonkajším svetom. Zámorské plavby boli v polovici 15. storočia zakázané a postupne sa zákaz cestovať za hranice ríše rozšíril na všetkých poddaných.¹⁵⁶ Tieto procesy boli prejavom moci štátnej byrokracie, ktorá sa snažila uchovať existujúce pomery a všetky „novinky“ od barbarov považovala za škodlivé a nežiaduce, rovnako ako sa bránila posilňovaniu armády, ktorá by ju mohla pripraviť o moc. Tento vývoj bol o to paradoxnejší, že od prvej štvrtiny 16. storočia sa pri brehoch Číny začali objavovať prvé portugalské lode a čoskoro od polovice storočia pribudli aj španielske (z Filipín). Jediná oblasť, kde si Čína udržiavala svoj vplyv, bola Kórea. No jednak Kórea, jednak samotné čínske pobrežie boli v tomto období ohrození

ríšu Ilchánov v Perzii. Oba chanáty postupne prestúpili na islam. V strednej Ázii sa napokon osamostatnil i Čagatajský chanát. Všetky tieto chanáty boli veľmi nestabilné a postupne sa rozpadli na menšie štátne útvary.

¹⁵⁴ To bol aj dôvod prečo sa najmä v 19. storočí intenzívne o Tibet zaujímal Rusko, v ktorom na konci 19. storočia v čase vrcholiaceho imperializmu a kolonializmu niektoré vládne kruhy zvažovali perspektívy intenzívneho „prieskumu“ a šírenia ruského vplyvu v Tibete. Preto sa o Tibet začali v tomto období zaujímať i Briti, ktorí sa obávali ruskej expanzie smerom k Indii.

¹⁵⁵ Išlo o výpravy pod vedením admirála Čcheng Che, posledná bola ukončená v r. 1433.

¹⁵⁶ Za jeden zo sprievodných znakov odvrátenia sa mingovskej Číny od námorného obchodu bola i skutočnosť, že centrum ríše za zo strednej Číny (ústia rieky Jang-c'-ťiang) s hlavným mestom Nanking prenieslo v r. 1421 opäť do Pekingu a dynastiu začali oveľa viac zaujímať vzťahy s Mongolskom a severnými nomádskymi susedmi (Haywood a kol. 1998)

i prvou podobou japonskej agresie – nájazdmi pirátov wako, ktorí sa pokúšali i o dlhodobejšiu okupáciu niektorých oblastí. Najmä vývoj ostrovného Japonska bol v stredoveku značne odlišný od vývoja na pevnine (viac v kapitole 5.6.3).

5.3.3 Východná Ázia v ranom novoveku

Hoci zdanlivo v 16. storočí sa v Číne zdanlivo veľa nemenilo a dynastia Ming zostával zatiaľ pomerne pevne pri moci, v skutočnosti prvými „poslami“ novej doby boli práve zatiaľ nepočítané lode Európanov. Hoci takmer od počiatku boli títo cudzinci (vtedy Portugalci) z Číny vyhánaní (často boli obviňovaní z pirátstva), v polovici 16. storočia však Portugalci začali pravidelne kotviť v prístave Aomen pri delte Perlovej rieky, južne od hlavného prístavu Kanton. Tento prístav napokon Portugalci v r. 1557 obsadili a opevnili, čím vytvorili kolóniu Macao – do budúcnosti hlavnú európsku základňu na pobreží Číny. Hospodárstvo Číny v 16. storočí nezadržiateľne upadalo, hospodársky rozvrat viedol dokonca k zrušeniu už bezcenných papierových peňazí, pričom krajina nutne potrebovala ako menu striebro – to krajina začala intenzívne dovážať z Japonska a napokon sprostredkované i zo španielskych kolónií v Amerike.¹⁵⁷ Vláda snažiac sa o izoláciu krajiny tak odovzdala zahraničný obchod do rúk pomerne úzkej elity obchodníkov, ktorá sprostredkovala obchod najmä s cudzincami. Za striebro ponúkala Čína stále veľmi žiadaný tovar: čaj, porcelán, remeselné a umelecké výrobky, stále najkvalitnejší hodváb. Rozmach pirátstva súvisel i so skutočnosťou, že východoázijské moria zostali bez kontroly námorníctva (čínske fakticky zaniklo). Dynastia Ming utrpela i ďalšie porážky, už v prvej polovici 15. storočia musela uznať nezávislosť Vietnamu, v 15. a 16. storočí utrpela vážne porážky od Mongolov, stratila svoj vplyv i v Kórei a napokon prišla i o územia na severovýchode – oblasť Liao-tungu, ktoré v r. 1621 dobyli polokočovní Džurčeni – stále viac známejší pod názvom Mandžuoovia. Práve tí sa napokon rozhodli ovládnuť i samotnú Čínu, čo sa im napokon v r. 1644 po sérii povstaní a nepokojov podarilo. Začala tak vláda poslednej dynastie Čching v Číne.

Kórea sa postupne v 16. storočí síce zbavovala čínskeho protektorátu, no jej územie sa stávalo stále častejším cieľom útokov japonských pirátov a koncom 16. storočia podnikli dva pokusy o riadnu inváziu i japonské armády. Oba pokusy po niekoľkých rokoch zlyhali, aj kvôli prebiehajúcim vojnám v Japonsku. Vzostup Mandžuov prerušil dočasne spojenie Kórei s Čínou, hoci neskôr sa Mandžuoovia pokúsili už ako dynastia Čching Kóreu si znova podmaniť. Krajina sa podobne ako Japonsko a Čína postupne úplne uzavrela a prakticky prerušila väčšinu kontaktov s okolitým svetom.

¹⁵⁷ Centrom španielskeho vplyvu vo východnej Ázii sa stali Filipíny a najmä hlavný prístav Manila (od r. 1571). Španieli z Manily sa snažili popri Portugalcoch prenikať nielen do Číny, ale i do Japonska. Obe mocnosti si konkurovali i v misijnej činnosti, kým Portugalci spolupracovali s jezuitmi, Španieli tajne podporovali misijné snahy iných cirkevných rádov.

V 17. storočí sa do pozornosti mocností dostal i dovtedy obchádzaný a izolovaný ostrov Taiwan. Ten už v dávnejších časoch slúžil ako útočisko čínskym komunitám, ktoré z rôznych dôvodov unikli z pevniny mimo dosah centrálnej vlády¹⁵⁸ a postupne tak etnickí Číňania i na tomto ostrove vytlačali na perifériu pôvodné nečínske etniká. Ostrov sa kvôli svojej strategickej polohe dostal i do pozornosti Európanov, Portugalci ho pomenovali Formosa, pokúšali sa tu usadiť i Španieli z Filipín, no napokon ho v r. 1624 ovládli Holanďania. Tí si vybudovali iba základne na pobreží, pričom neustále odrážali ďalšie útoky Španielov a najmä povstania Číňanov a napokon v r. 1662 ostrov definitívne opustili. Vládu nad ostrovom prevzal čínsky vodca (označovaný ako pirát) Čeng Čcheng-kung (Koxing), ktorý vytvoril nezávislý štát oficiálne s cieľom vyhnúť z Číny Mandžuoov a obnoviť vládu dynastie Ming. Avšak v r. 1683 ovládla mandžuská flotila ostrov bez boja a pripojila ho definitívne k Číne.

Pôsobenie vlády mandžuskej dynastie Čching v Číne (1644-1911) je rozporuplné. Na jednu stranu táto dynastia pokračovala v politike izolacionizmu,¹⁵⁹ pričom ju obohatila i o zámerné udržiavanie rozdielov medzi Číňanmi a Mandžuami,¹⁶⁰ na druhej strane po dlhom období prešla Čína pod ich vládou k úspešnej územnej expanzii, vďaka čomu vstúpila do modernej doby s podstatne väčším územím, než bolo pôvodné jadrové územie Číny. Aj vďaka svojim nomádskym tradíciám sa Mandžuoovia dokázali úspešne vyrovnáť so stáročnou hrozbou Číny – nomádmi. Spočiatku ešte v prvých dekádach svojej vlády museli Čchingovia potláčať viaceré protimandžuské povstania a prevziať reálnu kontrolu nad viacerými oblasťami Číny na juhu a juhozápade (vrátane Taiwanu). Samozrejme, predovšetkým k Číne pripojili vlastné územia – Mandžusko, ktorého územie siahlo ďaleko na sever k Amuru. Práve v tomto období sa však na severe objavil nový konkurent – Rusko, Čína s ním napokon r. 1689 uzavrela v Nerčinsku zmluvu, na základe ktorej sa rusko-čínskou hranicou na Ďalekom východe stala severná hranica povodia Amuru. Rusi sa však pevne usadili v Zabajkalsku (dnešnom Burjatsku) a Jakutsku, odkiaľ prenikli k pobrežiu Tichého oceánu a na Kamčatku. Ďalším úspechom Čchingov bolo dobytie Mongolska v r. 1697, ktoré sa tak stalo okrajovou provinciou Číny. Nová rusko-čínska hranica (dnešné

¹⁵⁸ Túto úlohu zohral Taiwan vlastne i v modernej dobe, ako útočisko porazených nacionalistov v občianskej vojne v Číne.

¹⁵⁹ Z Číny, podobne ako predtým z Japonska a Kóreye boli v prvej polovici 17. storočia vyhnaní kresťanskí misionári – najmä mimoriadne úspešní jezuiti, ktorým sa podarilo priviesť ku kresťanstvu státisíce nových veriacich a v južnom Japonsku dokonca i významné feudálne klany. Domáce vlády v Japonsku, Kórei a Číne proti domácim kresťanom tvrdo zasiahli až po ich masové prenasledovanie a vyvražďovanie. Ani to však kresťanstvo nezničilo a protikresťanské pogromy, rovnako ako pátranie po kresťanských misionároch pokračovalo ešte až do polovice 19. storočia.

¹⁶⁰ Čchingovia považovali Číňanov za podmanený národ a donútili ich na znak toho sa prispôbiť Mandžuom i zovňajškom – muži si museli oholiť čiastočne hlavy (vysoké čelo) a nosiť dlhé vrkoče, všetci museli povinne nosiť mandžuské odevy. Na druhú stranu však Číňania dostali zákaz usádzať sa v Mandžusku, kým v severnej Číne vznikli spočiatku izolované mandžuské kolónie. Napriek počiatočným snahám presadiť ako jazyk dvora a administratívy mandžuštinu sa postupne ako úradný jazyk presadila mandarínska čínština.

severné hranice Mongolska a dnes ruskej republiky Tuva) boli zakotvené v zmluve z Kjachty v r. 1727. Nasledujúcim cieľom čínsko-mandžuskej expanzie sa stalo vnútrozemie strednej Ázie. Ako prvý si v r. 1751 podmanili Tibet, v ktorom už od konca 16. storočia prevzali faktickú moc vodcovia jednej z miestnych budhistických škôl (gelugpa) – dalajlámovia. Tí si od polovice 17. storočia vybuďovali svoje sídlo – palác Potala v Lhase a od r. 1717 po smrti posledného tibetského kráľa sa stali jedinými predstaviteľmi Tibetu, ktorí však už vzápätí museli uznať svoju podriadenosť Číne. Priame dobytie Tibetu Čínou bolo len začiatkom expanzie do strednej Ázie, už do r. 1759 čínske vojská ovládli územie Džungarov a po tisíc rokoch tak opäť ustanovili čínsku vládu nad celým Ujgurskom označovaným Čínou naďalej ako Sin-t'iang (predtým aj ako Východný Turkestan). Číňania dokonca prenikli i na územie dnešného južného Kazachstanu a Kirgizska, kde sa však opäť stretli s pomaly prenikajúcimi Rusmi. Expanzia Číny smerovala dokonca i cez Himaláje do Nepálu, Kašmíru, Bhutánu, rovnako ako na juh do Barmy, Laosu a Vietnamu, no v týchto smeroch už nemala úspech.

Napriek úspešnej expanzii v priebehu 18. storočia pokračoval hospodársky úpadok Číny, ku ktorému sa pridala závislosť na zahraničnom obchode, v ktorom si dominantné postavenie presadila postupne britská Východoindická spoločnosť. Tá v snahe zvrátiť svoju pasívnu obchodnú bilanciu (za čaj musela platiť striebrom) začala na prelome 18. a 19. storočia do Číny dovážať vo veľkých množstvách ópium pestované v Indii. Čína oslabovaná korupciou vlády a nástupom neschopných cisárov tak bolo okrem stále častejších nepokojov a povstaní sužovaná i stále viac sa rozmáhajúcou drogovou závislosťou stále početnejších skupín obyvateľstva. Snahy čínskych úradov zasiahnuť proti pašovaniu ópia, ktorého centrom sa stal Kanton, sa mýlili účinkom a naopak čínsky obchod sa dostal do pasívnej bilancie. Pokus zasiahnuť proti britským obchodníkom s ópiom skončil pre Čínu katastrofou – 1. ópiovou vojnou, v ktorej britská flotila donútila v r. 1842 Čínu odstúpiť Veľkej Británii základňu Hongkong (ktorá tak nahradila príliš malé portugalské Macao) a otvoriť ďalších 5 čínskych prístavov britskému obchodu (vrátane ópia). Vzápätí si nielen Briti ale i ostatní Európania vynútili pre svojich občanov na území Číny právo exteritoriality, ktoré im umožňovalo vyvíjať akúkoľvek činnosť bez ohľadu na čínske zákony. Čína upadala do podriadeného povstania, pričom autoritu vlády oslabili ďalšie povstania – najmä povstanie Tchaj-pchingov (1851-1864), počas ktorého si opäť Briti a Francúzi v 2. ópiovej vojne vynútili ďalšie ústupky (v r. 1856-1860) a v r. 1860 dokonca ich expedičné sily okupovali a vyrabovali samotný Peking. V tej dobe Rusko novou (ajchunskou) zmluvou donútilo Čínu odstúpiť mu Ďaleký východ, teda územia na sever od Amuru a na východ od rieky Ussuri, pričom hranica viedla po brehu oboch riek v neprospech Číny. V tej istej dobe Rusko postupne ovládlo strednú Áziu (Turkestan) a i v tejto oblasti získali západné čínske hranice svoju dnešnú podobu. Čína ovládaná v podstate skorumpovanou dvorskou klikou¹⁶¹ uzavrela postupne sériu

¹⁶¹ Najmocnejšou postavou v pozadí čínskej politiky 2. polovice 19. stor. sa stala cisárovná vdova Ch'-si (Cixi), ktorá v r. 1861-1908 fakticky vládla ako regentka za nedospelých alebo neschopných cisárov.

podobných nerovnoprávných zmlúv, ktorými si jednotlivé mocnosti (Veľká Británia, Francúzsko, Rusko, USA, neskôr i ďalšie európske krajiny) vynútili prístup na čínsky trh, podriadili čínsky zahraničný obchod svojej kontrole (určovali a kontrolovali napríklad clá, neskôr čiastočne i výber daní).

Podobne násilne sa muselo zahraničnému obchodu otvoriť i Japonsko (od r. 1853), kde však onedlho nato došlo k zásadným zmenám vo vnútropolitickom usporiadaní – k pádu šogunátu Tokugawa (1867) a nástupu „priamej“ cisárskej vlády a reformnému obdobiu Meidži ktoré napokon viedlo k industrializácii a modernizácii Japonska (viac v kapitole 5.6.3), hoci ani ono sa nevyhlo etape nerovnoprávných zmlúv. Ich dôsledky však vyvažovalo podporovaním vzájomnej rivality mocností tak, aby ani jedna z nich nezískala dominanciu.

Kórea tak zostávala poslednou izolovanou krajinou východnej Ázie a spočiatku pomerne úspešne odrážala pokusy západných obchodníkov o prienik na jej územie. Paradoxne k prelomeniu izolácie ju donútilo v r. 1876 podpísaním nerovnoprávnej zmluvy vtedy už sa modernizujúce Japonsko. Neskôr nasledovali zmluvy s ostatnými mocnosťami, no stále si nad krajinou udržiavala svoj vplyv Čína. Skromné pokusy o reformy spolu s odporom voči prenikaniu cudzincov viedli k vypuknutiu povstania, ktoré využilo Japonsko ako zámienku na rozpútanie vojny s Čínou (v r. 1894). Mierová zmluva v Šimonoseki (1895) znamenala nielen ďalšie poníženie Číny, ktorá sa musela definitívne vzdať patronátu nad Kóreou a stratila i Taiwan v prospech Japonska, ale zároveň znamenala začiatok pomerne sebavedomej cesty Japonska k expanzii. Kórea tak zažila formálne krátke obdobie svojej formálnej nezávislosti, v skutočnosti sa však dostávala pod stále silnejší japonský ekonomický a politický vplyv.

Nielen v Kórei, ale i v Číne sa začali množiť vzájomné spory medzi veľmocami, ktoré napokon donútili čínsku vládu im odstúpiť (prenajať) na pobreží po vzore Veľkej Británie základne, ktoré sa stali de facto ich kolóniami (v r. 1898): Francúzi – Kuang-čou wan, Nemci Čching-tao, Rusi Lü-šun (Port Arthur) a celý Liaotungský polostrov (Kuan-tung), Briti Wej-čaj a k Honkgkongu pripojili Kowloon a tzv. Nové teritória. Reakciou na neschopnosť cisárskej vlády a ponížovanie zo strany cudzincov bolo i ďalšie tzv. Boxerské povstanie 1900-1901, ktoré sa podarilo potlačiť vládou len so zahraničnou pomocou. Cenou boli ďalšie ústupky, Rusko sa počas stavby Transsibírskej magistrály de facto zmocnilo severného Mandžuska a chystalo sa presadiť svoj vplyv i v Kórei. Proti tomu sa však postavilo Japonsko, ktoré prekvapivo na ruské sily v severnej Číne v r. 1904 zaútočilo a v r. 1905 zvíťazilo,¹⁶² pričom

Práve ona bránila zavádzaniu akýchkoľvek reforiem, rovnako ako mnohé zdroje financií (vrátane drahých a nevýhodných pôžičiek od koloniálnych mocností) zneužívala na osobný luxus, namiesto ich investovania do modernizácie krajiny. V Číne sa tak napriek snahám niektorých pokrokových ministrov, na rozdiel od Japonska, prakticky nerozbehla industrializácia, ba ani modernizácia a prebrojenie armády, či námorníctva, čo malo čoskoro fatálne dôsledky. Rok po jej smrti nastúpil na trón ako malý chlapec posledný cisár Pchu-i, ktorý bol však vzápätí o 2 roky zosadený.

¹⁶² Japonci zaútočili na základňu Port Arthur, zničili ruskú tichooceánsku flotilu a neskôr aj novú eskadru, ktorú na ďaleký východ vyslala z Baltského mora ruská admirálita. Víťazstvo upevnilo Japonsko aj za

následkom katastrofálnej ruskej porážky nebola len strata jeho postavenia v Číne a na Ďalekom východe, ale i prepuknutie revolúcie v samotnom Rusku. Japonsko tak zaujalo ruské miesto v severnej Číne a južnom Mandžusku a jeho vplyv už nebol obmedzovaný ani v Kórei, ktorú napokon v r. 1910 definitívne okupovalo a premenilo na svoju kolóniu.

V tej dobe dospelo k svojmu koncu i sprofanované čínske cisárstvo dynastie Čching, ktoré zmietla v r. 1911 republikánska revolúcia.

5.3.4 Východná Ázia v 20. storočí

Čína sa na prahu 20. storočia ocitla v hlbokkej kríze a vláda sa fakticky rozpadala. Hoci istá modernizácia prebiehala, napr. začali sa budovať železnice, slúžila najmä záujmom zahraničných mocností, aby mohli ešte viac bohatnúť na úkor Číny. To sa prejavilo i pri rozklade cisárskej vlády v r. 1911. Situáciu využilo opäť silnejúce Rusko, ktoré od Číny odtrhlo Vonkajšie Mongolsko (teda dnešné územie Mongolska) ako autonómnu oblasť pod ruským protektorátom. Začiatkom roka 1912 bola vyhlásená čínska republika, čo využila ďalšia oblasť – Tibet, ktorý (s britskou podporou) vyhlásil taktiež autonómiu. Tá sa však v podmienkach rozpadu centrálnej vlády menila na faktickú nezávislosť, ktorá však nebola uznaná žiadnou mocnosťou a samozrejme ani Čínou.

Čínska republika bola síce vyhlásená v Nankingu republikánskym vodcom Sunjatsenom, no čoskoro oficiálne prevzal moc ako prezident generál Jüan Š'-kchaj so sídlom v Pekingu. O moc sa však uchádzali viacerí čínski generáli, čo napokon viedlo od r. 1916 k faktickému rozpadu Číny, pretože títo militaristi sa uspokojili s ovládnutím jednotlivých častí Číny. Medzitým do vývoja východnej Ázie zasiahla i 1. svetová vojna. Japonsko využilo situáciu a vypovedalo na strane Dohodových mocností vojnu Nemecku a koncom roka 1914 dobylo nemeckú základňu v Čching-tao. Tým sa Japonsko stávalo v Číne stále viac dominantné a tento proces urýchlil i úpadok ďalších koloniálnych mocností, najmä Ruska, ktoré postihli v r. 1917 revolúcie a následne občianska vojna. Tá sa čoskoro v lete 1918 rozšírila až na Sibír a ruský Ďaleký východ. Japonci využili situáciu a okupovali najskôr pôvodne ruskú záujmovú sféru v severnom Mandžusku a napokon s ostatnými mocnosťami intervenovali i na území Ruska (ovládli Vladivostok a časť Transsibírskej magistrály nielen v Mandžusku, ale i v Poamurí). Mongolsko fakticky na krátko ovládol bývalý ruský kozácky veliteľ ataman Semjonov, neskôr krajinu ovládli čínske jednotky a potom opäť mongolské oddiely, ktoré v r. 1921 opätovne vyhlásili nezávislosť. V r. 1924 krajinu obsadila sovietska Červená armáda, ktorá pomohla získať moc miestnemu boľševickému vodcovi Čojbalsanovi a Mongolsko tak bolo považované za

tichého súhlasu a podpory Veľkej Británie a USA, ktoré s obavou sledovali narastajúce ruské ambície v Ázii a sprostredkovali kompromisný mier, ktorým dúfali zneutralizovať obe krajiny.

druhý socialistický štát sveta,¹⁶³ v skutočnosti však zostalo sovietskym protektorátom obsadeným Červenou armádou.

V tej dobe rozvrat a anarchia v Číne postupovali. V Nankingu z iniciatívy Sunjatsena bola sformovaná nová vláda pod vedením nacionalistickej strany Kuomintang. V r. 1921 však v Šanghaji skupina ľavicových aktivistov založila Komunistickú stranu Číny, ktorá čoskoro začala dostávať podporu zo Sovietskeho zväzu. V chaotickej situácii napokon v Nankingu prevzal v r. 1927 moc v mene Kuomintangu vodca Čankajšek, ktorý potlačil nepokoje a ovládol i strategicky významný Šanghaj, ktorý sa vďaka obchodným základniam (koncesiám) zahraničných mocností zmenil na ekonomické centrum Číny. Zo strednej Číny si Čankajšek postupne podmanil i severné časti vnútornej Číny a začiatkom 30-tych rokov sa pokúsil zničiť komunistov, s ktorými dovtedy čiastočne spolupracoval. Jadru komunistických jednotiek sa však podarilo z obkľúčenia uniknúť tzv. Dlhým pochodom (1934-1936) cez horské oblasti južnej a západnej Číny až na sever do horskej oblasti Jen-anu. Tu komunisti už na čele s Mao Ce-tungom vytvorili vzorový komunistický štát.

Avšak skôr ako sa Čankajšek pokúsil zbaviť komunistov, vyvstal Číne oveľa vážnejší problém. Japonská kuangtungská armáda v r. 1931 vyvolala incident s čínskymi jednotkami v mandžuskom Mukdene a následne (bez vedomia japonskej vlády) okupovala celé Mandžusko, ktoré premenila na bábkový štát Mandžukuo. Na jeho čelo bol síce dosadený bývalý posledný čínsky cisár Pchu-i, no v skutočnosti išlo o vytvorenie japonskej kolónie. Japonsko tak získalo rozsiahle surovinové a ľudské zdroje, ktoré začalo bezohľadne drancovať, pričom v postoji k Číňanom zachovávali Japonci veľmi drastický až rasistický postoj. Japonská militarizácia však pokračovala a Japonsko postupne zabralo ďalšie územia. Ani akútna hrozba japonskej agresie však nezjednotila Čínu, Čankajšek za hlavného protivníka považoval skôr komunistov. Jeho vláda sa stala známa svojou skorumpovanosťou, viaceré oblasti Číny naďalej zostávali fakticky pod vládou miestnych generálov. Japonský tlak však silnel a v r. 1937 japonská armáda otvorene zaútočila a začala obsadzovať celé pobrežné oblasti Číny vrátane väčšiny veľkých miest na čele s Pekingom, ale najmä Šanghajom. Koncom roka obsadili japonské vojská prakticky bez boja Čankajškovo hlavné mesto Nanking, v ktorom rozpútali rozsiahle brutálne masakre obyvateľstva,¹⁶⁴ medzitým sa

¹⁶³ Nezávislosť Mongolska však nebola uznaná inými mocnosťami, ani Čínou (až po 2. svetovej vojne). V skutočnosti formálne bolo Mongolsko až 3. socialistickým štátom, pretože z vôle bolševikov bol už v r. 1921 na území bývalého ruského protektorátu Urjanchajského kraja – dnešnej Tuvy, ktorú od Číny prevzalo Rusko v r. 1914, vyhlásená Republika Tanu-Tuva. Jej existencia bola ukončená v r. 1944, kedy bola pripojená priamo k Sovietskemu zväzu ako súčasť Ruskej federácie.

¹⁶⁴ V priebehu niekoľkých týždňov japonské vojská zverským spôsobom (bodákmi, stínaním i pochovávaním zaživa) povraždili cca 300 tis. obyvateľov mesta. Japonskí vojaci sa nechali fotiť pri „pretekoch“ v stínaní hláv. Po vojne Japonsko zakázalo tieto fotografie publikovať a spochybnilo i počty obetí. Najmä pre staršiu generáciu Číňanov i ďalších ázijských národov je otázka japonských vojnových zločinov veľmi citlivou témou, ktorú nepovažujú dodnes zo strany Japonska za adekvátne uzavretú.

Čankajškova čínska vláda evakuovala po rieke Jang-c'-ťiang na západ do Čunkingu. S komunistami uzavrel Kuomintang prímerie, aby sa bolo možné sústrediť na boj proti Japoncom, no v skutočnosti aj vďaka korupcii mnohých generálov sa počas celého zvyšku vojny nepodarilo dosiahnuť významnejšie víťazstvo napriek čoraz významnejšej materiálnej i finančnej pomoci západných mocností.

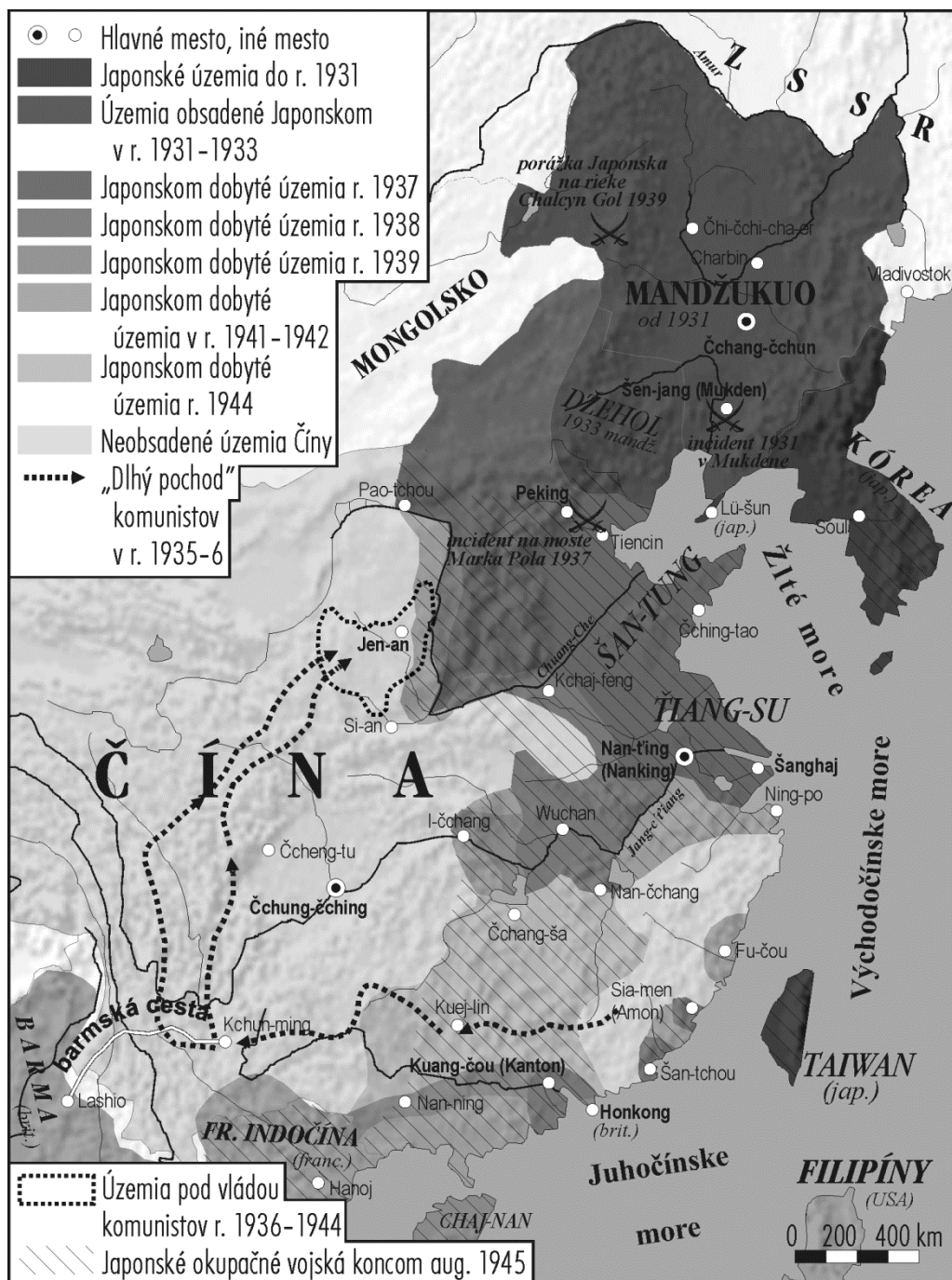
Japonsko ovládnutie východnej Číny využilo na vytlačanie vplyvu európskych mocností a USA z Číny a po napadnutí USA v r. 1941 obsadilo ich zvyšné základne. Ako jediné uniklo priamej japonskej okupácii iba neutrálne portugalské Macao. Japonsko sa chystalo v lete 1939 zaútočiť z Mandžuska aj na Mongolsko, no jeho pokus bol krvavo odrazený na rieke Chalchyn spojenými sovietsko-mongolskými vojskami. Táto porážka spôsobila, že Japonsko sa počas celej 2. svetovej vojny neodvážilo zaútočiť na Sovietsky zväz a rozhodlo sa expandovať do juhovýchodnej Ázie.

2. svetová vojna vo východnej Ázii prebiehala mimoriadne kruto a vyžiadala si obrovské obete najmä medzi civilistami. Odhaduje sa, že v Číne zahynulo cca 10-12 mil. osôb, Japonsko stratilo cca 2,5 mil. osôb, ale zahynuli tiež tisíce Kórejcov a Taiwancov v japonských službách. Bohužiaľ tieto straty neboli jediné, podľa rôznych odhadov v Číne počas občianskej vojny v 20-tych a 30-rokoch zahynulo ďalších 2-6 mil. obyvateľov (<http://necrometrics.com>, 2014). Japonsko ako prvé (a jediné) pocítilo i následky atómových útokov na Hirošimu a Nagasaki v lete r. 1945, ktoré zlomili jeho rozhodnutie bojovať až do úplného konca. Blížiaci sa kolaps Japonska využil Sovietsky zväz a tesne pred jeho kapituláciou bleskovým útokom ovládol v auguste 1945 Mandžusko a severnú Kóreu. Samotné Japonsko a južnú Kóreu okupovali na jeseň r. 1945 vojská USA, kým kontrolu nad čínskym územím od demobilizovaných japonských vojsk prevzali prevažne Čankajškove vojská, ale miestami i komunistické oddiely. Kuomintang ovládol i dovtedy japonskú dŕžavu Taiwan. 2. svetová vojna však v istom zmysle napriek obrovským obetiam a škodám pomohla. Zbavila ju totiž koloniálnych základní (okrem Hongkongu a Macaa) a dokonca ju zaradila medzi svetové veľmoci, keď Čína získala miesto stáleho člena Bezpečnostnej rady OSN (popri USA, ZSSR, Veľkej Británii a Francúzsku).

Mier však kapituláciou Japonska nenastal.¹⁶⁵ Prímerie medzi Kuomintangom a komunistami v Číne sa čoskoro opäť zmenilo na občiansku vojnu, v ktorej však komunisti čoskoro začali získavať iniciatívu, Mao Ce-tung bol však sklamaný pomerne slabou podporou zo strany Sovietskeho zväzu, ako aj tým, že Sovietsi, rovnako ako pred polstoročím Rusi sa v prvom rade starali o udržanie vlastného vplyvu a napr. z okupovaného Mandžuska vo veľkom odvážali vojnovú korisť – priemyselné vybavenie po Japoncoch, rovnako ako väčšinu ukoristenej výzbroje. Rovnako však ani USA neboli ďalej ochotné poskytovať významnejšiu pomoc Čankajškovi, vzhľadom na skorumpovanosť jeho režimu. Aj to bol jeden z dôvodov, že komunistická armáda

¹⁶⁵ Fenomenálny rozvoj Japonska po skončení 2. svetovej vojny je rozobraný podrobne v kapitole 5.6.

rýchlo rástla a komunisti získavali silnú podporu na vidieku. Postupne utrpela armáda nacionalistov vážne porážky a v r. 1949 sa začala prakticky rozpadáť.

Obr. 57 Rozvrat Číny v prvej polovici 20. storočia a expanzia Japonska

Čankajšek aj so svojou vládou a mnohými čelnými predstaviteľmi režimu napokon unikli pred postupujúcimi komunistami na Taiwan a Mao Ce-tung vyhlásil 1. októbra 1949 na námestí Tchien-an-men v Pekingu Čínsku ľudovú republiku. Čínski komunisti sa však zamerali aj na ovládnutie okrajových oblastí Číny, museli síce uznať nezávislosť Mongolska, ale ovládli ešte v r. 1949 Ujgursko (Sin-t'iang) a v r. 1950 obsadili Tibet, ktorý sa márne snažil po vyhlásení ČĽR tiež vyhlásiť nezávislosť. Dalajláma sa však nakoniec po dohode s čínskou vládou vrátil z exilu nasledujúci rok späť do Tibetu.

BOX 23

Tibet pod vládou ČĽR

Vojská ČĽR začali obsadzovať Tibet na jeseň roku 1950, pričom sa 14. dalajláma utiahol do exilu. Po zložitých rokovaniach podpísali predstavitelia Tibetu s čínskou vládou na jar 1951 dohodu o „mierovom oslobodení Tibetu“, dalajláma sa vrátil do Lhasy a čínska armáda dokončila obsadenie celej krajiny. Pekingská vláda začala ihneď realizovať kroky na pripútanie Tibetu k Číne, najmä budovaním tzv. diaľnice z Číny do Tibetu, ktorá nielen prelomila izoláciu tejto krajiny, ale najmä umožnila jej lepšiu kontrolu z centra. Dalajláma sa však nechcel stať súčasťou komunistického systému, situáciu však napokon vyhrtili protičínske nepokoje, ktoré v r. 1959 prerástli do otvoreného povstania. Počas neho dalajláma a väčšina predstaviteľov tibetskej vlády opustili Tibet a unikli do Indie, kde vytvorili exilovú vládu Tibetu (so sídlom v Dharamsale). Časť tibetského exilu sa dokonca uchýlila s podporou USA k plánovaniu ďalšieho ozbrojeného povstania (tieto aktivity ukončili v r. 1971 v súvislosti so zmenou americkej politiky k Číne). Medzitým Tibet (podobne ako zvyšok) Číny postihovali „experimenty“ komunistov, ktoré vyvolali hladomor. Čínska vláda však tvrdo potihovala náznaky odporu voči jej politike. V r. 1965 síce bola vytvorená Tibetská autonómna oblasť, no nezhrňala historické územia Tibetu na severovýchode (región Amdo). Ešte väčšiu katastrofu v Tibete spôsobila Kultúrna revolúcia, v rámci ktorej Červené gardy prakticky takmer zničili kultúrne dedičstvo Tibetu – väčšina kláštorov a chrámov bola vyrabovaná alebo úplne zničená, vrátane najvýznamnejšieho chrámu Džókhang v Lhase. Tisíce mníchov boli týrané a poslané na „prevýchovu“. Chaos a anarchia vyvolali opäť hladomor. Po smrti Mao Ce-tunga v r. 1976 sa pod reformným čínskym vedením situácia v Tibete stabilizovala. Čínska vláda začala presadzovať hospodársky rozvoj západných oblastí, ktorého súčasťou sa však stala i riadená migrácia etnických Číňanov, ktorá sa vystupňovala najmä od polovice 80-tych rokov. Dalajláma medzitým sa pokúsil upozorňovať na problémy Tibetu masívnou celosvetovou kampaňou, avšak zmenu čínskeho postoja nedosiahol, práve naopak rastúce opozičné hnutie v Tibete prerástlo v r. 1989 do faktického povstania, ktoré opäť Čína tvrdo potlačila a vyhlásila stanné právo (platilo rok). Dalajláma síce dostal v r. 1989 Nobelovu cenu za mier, ale situáciu Tibetu to nijako nemenilo, pokračovala politika ekonomického rozvoja a najmä masového čínskeho prisťahovalectva. Tibet bol otvorený cestovnému ruchu, významným úspechom bolo dokončenie tibetskej železnice (Golmund-Lhasa) v r. 2006, ktorá ešte viac sprístupnila tento región nielen turistom, ale najmä prenikaniu čínskej kultúry, osídlenia a globálnej ekonomiky. V r. 2008 opäť pred blížiacou sa olympiádou prepukli v Tibete nepokoje, ktoré boli potlačené. Tibetský exil upozorňuje, že krajina je pod neustálym policajným a vojenským dohľadom. Symbolom zúfalstva Tibeťanov sa stala séria niekoľkých desiatok samovrážd upálením v r. 2009-2012. Na čínskej politike voči Tibetu sa však nič nemení, dalajlámu vedenie ČĽR naďalej ignoruje a svoju ekonomickú moc presadzuje i pri jeho politickej izolácii, budhistická vlajka, rovnako ako tradičná vlajka Tibetu sú v Číne prísne zakázané.

Vzhľadom na medzinárodné vzťahy však malo hlbšie dôsledky obsadenie južného ostrova Hainan komunistami, pretože tak dokázali, že sú schopní obsadiť i Taiwan.

Preto na jeseň 1950 vplávala do Taiwanskej úžiny americká flotila, aby zabránila prípadnej komunistickej invázii na ostrov. Čankajšek na Taiwane vytvoril novú vládu Kuomintangu a fakticky zaviedol osobnú diktatúru, pričom sa naďalej formálne považoval za prezidenta celej Číny. USA síce vetovali v Bezpečnostnej rade OSN pokusy nahradiť predstaviteľa Taiwanu predstaviteľom kontinentálnej Číny, ale zároveň donútili Čankajška vzdať sa reálnych pokusov o inváziu späť na pevninu.

V tej dobe však prepukol oveľa závažnejší konflikt. Symbolom nastupujúcej studenej vojny vo východnej Ázii sa stala rozdelená Kórea (podľa 38. rovnobežky). USA ani Sovietsky zväz sa nemali záujem dohodnúť na ďalšom osude tejto krajiny a preto každý z nich podporoval na „svojom“ území formovanie spriazneného režimu. Na juhu bola po voľbách v lete 1948 vyhlásená Kórejská republika (KR), na Sovietsmi okupovanom severe bola o 2 týždne neskôr vyhlásená Kórejská ľudovodemokratická republika (KĽDR), kde moc prevzali miestny komunisti „vychovaní“ pod sovietskym dohľadom. Na ich čelo sa dostal ambiciózny Kim Ir-sen, ktorý využil stiahnutie oboch okupačných vojsk z Kórei v r. 1948-1949. Každá z oboch republík sa považovala za jediný legitímny kórejský štát a napätie medzi nimi sa stupňovalo vrátane hrozieb ozbrojených útokov, no Kim Ir-sen sa odhodlal s tichým súhlasom Moskvy k ráznej akcii ako prvý. V lete r. 1950 severokórejské armády vyzbrojené sovietskymi zbraňami vtrhli do južnej Kórei, čím sa začala veľmi krvavá Kórejská vojna (1950-1953), ktorá si na oboch stranách vyžiadala minimálne 3 mil. obetí. Pred porážkou zachránila Juh invázia vojsk OSN na čele s armádou USA, no pred hroziacou porážkou zasa zachránila Sever invázia miliónovej čínskej armády dobrovoľníkov. Frontové línie sa cez krajinu prehňali niekoľkokrát. Soul bol dobytý a zničený celkovo štyrikrát. Od r. 1951 vojna uviazla neďaleko pôvodnej demarkačnej línie, no prímerie bolo uzavreté až po smrti Stalina v lete r. 1953, pričom mierová zmluva nebola uzavretá dodnes. Čínske vojská sa z KĽDR stiahli, ale cca. 35 tisícová americká armáda zostala v KR dodnes.

Južná Kórea musela po skončení vojny venovať obrovské úsilie na rekonštrukciu zničenej krajiny, no krátku snahu o demokratizáciu krajiny zmaril po roku v r. 1961 vojenský prevrat, ktorý k moci priviedol Pak Čong-huiho. V polovici 60-tych rokov KR normalizovala svoje vzťahy s Japonskom, čo umožnilo postupný prílev japonských investícií a naštartovalo ekonomický rozvoj. Tento rozvoj podporila i úzka politická a vojenská spolupráca KR s USA vrátane angažovania armády KR vo vojne vo Vietname (nasadených bolo až 300 tis. Juhokórejcov), pričom KR sa stala významným investorom v Južnom Vietname. Práve za týchto okolností sa zrodili mocné koncerty Handžin a Hyundai (Eckert a kol. 2001). Účasť KR vo vojne vo Vietname „odmenili“ USA aj vojenskou a ekonomickou spoluprácou. V krajine sa prudko zvyšovala životná úroveň, no snahy o opätovnú demokratizáciu koncom 70-tych rokov zmaril v r. 1979 ďalší vojenský prevrat generála Čon Tu-hwana, ktorý nekompromisne potláčal najmä ľavicovo orientované študentské a opozičné hnutia, pričom vyvrcholením bol masaker povstania v Kwangdžu vr. 1980, ktorý si vyžiadal vyše 2000 tis. obetí. Postupne sa však represie zmiernili a diktátor prešiel k civilnej forme vlády. V r. 1987 vláda Čon Tu-hwana skončila a KR nastúpila cestu demokratického vývoja. Ekonomický rozvoj pokračoval nerušene ďalej a symbolom kórejského úspechu sa stalo konanie letných

olympijských hier v Soule v r. 1988. V r. 1991 boli KĽDR a KR konečne prijaté do OSN. V nasledujúcom období sa KR snažila zlepšiť vzťahy s KĽDR a v r. 2002 dokonca pootvorili spoločné hranice a na území severu bola vytvorená špeciálna ekonomická zóna v Kesongu, no vzhľadom na nevypočítateľnosť severokórejského vodcu a celkovému zhoršeniu medzinárodných vzťahov nedosiahla významnejší úspech.

BOX 24

Mongolsko po 2. svetovej vojne

Mongolsko bolo dlho považované za sovietsky protektorát, členom OSN sa stalo až v r. 1961, aj pre odpor čínskej vlády na Taiwane, ktorá ho stále považovala za súčasť Číny. Vnútorňý vývoj Mongolska plne podliehal sovietskemu vplyvu (už v 30-tych rokoch prebehla kolektivizácia a následné čistky podľa stalinského vzoru). V r. 1952 po smrti dlhoročného vodcu Čojbalsana nastúpil na čelo strany a štátu stal J. Cedenbal (až do r. 1984). Mongolsko zostávalo stále pevne pripútané k Sovietskemu zväzu, odkiaľ (i od ostatných jeho satelitov) dostával i hospodársku pomoc, vďaka ktorej prebehla povrchná modernizácia a industrializácia krajiny (sústredená najmä do metropoly Ulanbátar). Na pád komunizmu reagovalo i Mongolsko zavedením pluralitného politického systému (v r. 1990) a uskutočnením prvých slobodných volieb, pričom si však vo vnútornej politike udržali silné pozície postkomunisti a dokonca i zástancovia návratu ku komunistickej diktatúre. Krajina sa však po kolapse Sovietskeho zväzu, strate zahraničnej pomoci a prerušením obchodných vzťahov dostala do vážnych ekonomických problémov. V Mongolsku sa začal rýchlo presadzovať silný ekonomický vplyv susednej Číny, ktorý sa snažila vláda kompenzovať privádzaním nových investorov z ďalších krajín. Tradičné pastierstvo poškodili tuhé zimy v r. 2000 a 2009-2010, ktoré spôsobili úhyn miliónov kusov hospodárskych zvierat a znamenali nielen prepád v produkcii tradičných produktov (najmä vlny – kašmíru), ale hrozili aj vážnymi problémami vo výžive obyvateľstva. V posledných rokoch krajina spolieha na ekonomický rast založený na báze ťažby pestrého nerastného bohatstva.

Čína sa po upevnení komunistickej moci začiatkom 50-tych rokov uberala veľmi spleťtým vývojom. Mao Ce-tungova vláda si svojou akciou v Kórei vydobyla značný rešpekt tak zo strany USA, ale aj zo strany Sovietskeho zväzu. Po smrti Stalina očakával Mao Ce-tung, že sa postaví na čelo svetového komunizmu, no najmä kategoricky odmietal destalinizáciu nastolenú v ZSSR. Čínsko-sovietske vzťahy sa začali rýchlo zhoršovať najmä po r. 1956. Moskovské vedenie znepokojovali niektoré Maove avanturistické názory na zahraničnú politiku, i reálne kroky (pohraničné incidenty a takmer rozpútanie konfliktu o Taiwan, snaha získať vlastné atómové zbrane vrátane ich reálneho použitia a i.), a preto začalo sťahovať z Číny poradcov a odborný personál. Zvlášť znepokojivé boli Maove hospodárske plány, kde sa napriek sovietskym varovaniám rozhodol realizovať tzv. Veľký skok (1958-1962). Neschopnosť urýchliť industrializáciu krajiny nahradil zmätenou víziou budovania samozásobiteľských vidieckych komún. Milióny obyvateľov miest boli donútené odísť na vidiek a zakladať komúny, kde si mali (bez potrebného náradia a najmä skúseností) dorábať potraviny. Mali byť zrušené peniaze, rovnako ako súkromné vlastníctvo, navyše komúny dostali za povinnosť budovať primitívne pece na výrobu železa. Zničením tradičných ekonomických väzieb a rozvratu poľnohospodárstva, došlo ku kolapsu, neúrode a k následnému hladomoru, ktorý sa považuje za najväčší v ľudských dejinách – odhady počtu obetí sa pohybujú v rozmedzí 20-40 mil.

(<http://necrometrics.com>, 2014). Okrem obrovských ľudských strát došlo i ku katastrofálnemu prepadu čínskej ekonomiky. Sovietsko-čínske vzťahy (Mao obviňoval z neúspechu Veľkého skoku aj ZSSR, ktorý stopol všetku hospodársku pomoc) zostali od r. 1960 zmrazené a čoskoro sa menili až na nepriateľské.

Pozícia Mao Ce-tunga vo vedení komunistickej strany bola oslabená, no nie na dlho. Už v r. 1966 rozpútal ďalšiu kampaň – Kultúrnu revolúciu (1966-1969). Tentoraz mobilizoval masy, najmä mládež, aby zničili „byrokratov“, skrytú buržoáziu v komunistickej strane, rôzne autority, rovnako ako staré myslenie a predsudky. Sfanatizovaná mládež zorganizovaná do Červených gárd uznávala za jediné autoritu vodcu (Veľkého kormidelníka) Maa a za jediné literatúru považovala jeho Červenú knižku. Červené gardy začali útočiť na straníckych funkcionárov, inteligenciu a vôbec každého, kto nebol dostatočne revolučný. Milióny ľudí na čele s poprednými komunistickými technokratmi (vrátane Teng Siao-pchinga) boli nútení, aby sa verejne kajali zo svojich chýb – v praxi ale boli mučení, týraní a často i vraždení. Odhaduje sa, že násiliu a „neprirodzenej“ smrti padlo za obeť vyše 2, ale podľa niektorých údajov až vyše 7 mil. ľudí (<http://necrometrics.com>, 2014). Inteligencia bola vyhnaná na „prevýchovu“ na vidiek, no ešte väčšie škody spáchalo zámerné ničenie všetkého starého – teda najmä mnohých kultúrnych pamiatok, predovšetkým sakrálnych, ale boli pálené aj knihy a pod. Školy boli uzavreté ako „zbytočné“. Chaos a anarchia dosiahli také rozmery, že Červené gardy začali bojovať aj medzi sebou navzájom, preto napokon zasiahla Čínska ľudová armáda a gardy násilne spacifikovala a ich členov deportovala na vidiek, opäť na „prevýchovu“ (Fairbank 1998). Čína tak bola dôsledkami Kultúrnej revolúcie opäť paralyzovaná. V tej dobe však došlo k ďalšiemu výraznému posunu vo zahranično-politických vzťahoch. Čínsko-sovietska roztržku Čína eskalovala do otvoreného nepriateľstva, ktoré v r. 1969 prerástlo do otvorených pohraničných incidentov, ktoré dostali krajiny na pokraj vojny.¹⁶⁶ Čína tak vyslala jasný signál najmä USA, že nemá už so ZSSR nič spoločné. Na túto situáciu zareagovala nová vláda USA na čele s prezidentom Nixonom, ktorá sa snažila riešiť konflikt vo Vietname a pochopila, že vplyv ZSSR v Ázii môže „neutralizovať“ pomocou Číny, preto USA pomerne rýchlo zmenili svoj postoj k Číne. V r. 1971 súhlasili s odvolaním zástupcu Taiwanu z OSN a jeho náhradou zástupcom ČĽR, formálne tiež prerušili diplomatické styky s Taiwanom¹⁶⁷ a naopak ich neskôr nadviazali s Pekingom. Vyvrcholením zlepšenia vzájomných vzťahov bola dokonca štátna návšteva prezidenta Nixona v Číne v r. 1972. V r. 1976 zomrel Mao Ce-tung a vo vedení komunistickej strany sa začalo presadzovať reformné krídlo, ktoré

¹⁶⁶ Najrozsiahlšie zrážky sa odohrali v bojoch na rieke Ussuri o neobývaný ostrov Damanskij, kde Sovieti napokon nasadili proti Číňanom vtedy „tajné zbrane“ – raketové systémy GRAD s kazetovým strelivom, ktoré zabili niekoľko tisíc Číňanov, no najmä ich odradili od ďalších akcií (Syrůček 2010).

¹⁶⁷ V skutočnosti ich len formálne zmenili, tak aby neboli na oficiálnej diplomatickej úrovni. V politike USA voči Taiwanu sa v skutočnosti nič nezmenilo a USA mu naďalej poskytovali ekonomickú a najmä vojenskú pomoc. Podobne postupne prerušila s Taiwanom oficiálne diplomatické styky väčšina krajín sveta (formálne sú vedené formou obchodných zastúpení a pod.).

odstránilo najmä činiteľov zodpovedných za Kultúrnu revolúciu.¹⁶⁸ Do čela strany sa vrátil i dovtedy perzekvovaný Teng Siao-pching, pod ktorého vedením začali byť pripravované zásadné ekonomické reformy počnúc umožnením súkromného hospodárenia roľníkov na prenajatej pôde od štátu (od r. 1978) až po postupnú liberalizáciu ekonomiky a zavádzanie trhových princípov, vrátane privádzania zahraničných investícií. Jadrom rozvoja sa stali špeciálne ekonomické zóny (prvou sa stal Šenčen v r. 1979 v susedstve Hongkongu), kde bolo práve zavedené trhové hospodárstvo. Pokiaľ ide o medzinárodné vzťahy, postoj Číny sa veľmi nemenil, naďalej stála v ostrej opozícii voči ZSSR a jeho spojencom. To viedlo v r. 1979 k čínskemu útoku voči Vietnamu, ako odvetu za vietnamskú inváziu do Kambodže. Sovietsky zväz vtedy presunul k čínskym hraniciam početné vojská a donútil tak Čínu k ústupu z Vietnamu. Rovnako sa nemenil ani komunistický režim v Číne, liberalizácia prebiehala výlučne v ekonomickej rovine.

Pokus o začiatok liberalizácie politického systému Číny vláda krvavo potlačila masakrom študentských demonštrácií na námestí Tchien-an-men v Pekingu v júni 1989. Rovnako čínska vláda nezmenila svoj postoj k hrozbám separatizmu, čo sa týkalo najmä Tibetu, ale neskôr i Ujgurska (Sin-ťiang). Na druhú stranu od počiatku 90-tych rokov v súvislosti so zrýchleným ekonomickým rozvojom krajiny však začala rýchlo rásť aj životná úroveň širokých vrstiev obyvateľstva Číny. Z medzinárodného hľadiska bolo tiež úspechom prevzatie posledných kolónií pod čínsku správu. V r. 1997 Čína prevzala od Veľkej Británie správu Hongkongu a v r. 1999 i od Portugalska správu Macaa. Na základe dohôd obe enklávy zostali špeciálnymi územiami s vlastnou samosprávou i ekonomickým systémom a nestali sa priamou súčasťou Číny (podľa hesla „jedna krajina – dva systémy“). Istý posun nastal i v otázke Taiwanu, jeho vnútropolitický systém sa postupne liberalizoval,¹⁶⁹ no snahy o formálnu premenu Taiwanu z Čínskej republiky na Taiwan Čína všemožne bojkotovala v snahe nepripustiť formálnu separáciu ostrova od Číny. Postupne sa napokon odbúrali i možnosti cestovania medzi oboma krajinami, hoci Čína viackrát použila hrozbu silou voči ostrovu (najmä v čase tamojších volieb).

Čína vo vzťahoch so svojimi susedmi postupuje čoraz sebedomejšie, najmä pokiaľ ide o hraničné spory, predovšetkým o morské hranice. V posledných rokoch sa napr. vyostрили spory s Kórejskou republikou, Japonskom a niektorými štátmi juhovýchodnej Ázie kvôli vytýčeniu hraníc hospodárskych zón v okolitých moriach. Na druhú stranu však Čína nemá záujem na „zbytočnom“ eskalovaní konfliktov, práve naopak. Napr. úplne sa zmenil jej postoj k svojim severným susedom, kde prebieha

¹⁶⁸ Išlo najmä o proces s tzv. „Gangom štyroch“, ktorého členkou bola i Maova manželka. Tento gang fakticky rozpútal Kultúrnu revolúciu, jeho členovia boli odsúdení k najťažším trestom. Čínska komunistická strana dodnes tvrdí, že Mao bol „iba“ oklamáný a zneužitý a zodpovednosť za Kultúrnu revolúciu pripisuje práve uvedenej skupine a jej pomocníkom.

¹⁶⁹ V krajine až do r. 1987 platil výnimočný stav (od r. 1947), ktorý dával vláde Kuomintangu (do r. 1975 na čele s Čankajškom) diktátorské právomoci. Postupne bola uvoľňovaná cenzúra, prepustení politickí väzni. V r. 1992 sa konali prvé parlamentné a v r. 1996 prvé priame prezidentské voľby.

posilňovanie hospodárskych väzieb s post sovietskym priestorom, predovšetkým v strednej Ázii, ale čulý obchodný i cestovný ruch sa rozvinul i na čínsko-ruských hraniciach na Ďalekom východe. Vyvrcholením prezentácie Číny ako novej seabavedomej ekonomickej svetovej veľmoci sa stali najmä letné olympijské hry v Pekingu v r. 2008 a Svetová výstava Expo 2010 v Šanghaji.

Úlohy a zadania:

- **Zostavte pojmovú mapu 29 termínov súvisiacich s historickými premenami východnej Ázie a vysvetlite ako a prečo ste znázornili väzby medzi nimi.**
- **Diskutujte a argumentmi podporte tendencie, ktoré determinovali historický vývoj v regióne a načrtnite možné scenáre ďalšieho historického vývoja oblasti.**
- **Kľúčovým aktérom na poli súčasného geopolitického diania sú Čína aj Japonsko. Načrtnite a odôvodnite sféry záujmu týchto svetových veľmocí.**

5.4 VYBRANÉ HUMÁNNOGEOGRAFICKÉ ŠPECIFIKÁ VÝCHODNEJ ÁZIE

DANIEL GURŇÁK, KAROL KASALA

Vzhľadom na špecifiká regiónu východnej Ázie, boli samostatne spracované pomerne rozsiahle kapitoly o dvoch najvýznamnejších krajinách regiónu – Číne a Japonsku, ktoré obsahujú aj podrobný pohľad predovšetkým na vybrané aspekty humánnogeografických špecifik oboch krajín. Aby nedochádzalo k nadmernej duplicite obsahu týchto charakteristík, podáva táto kapitola len stručný pohľad na základné špecifiká obyvateľstva a hospodárstva východnej Ázie ako celku.

5.4.1 Obyvateľstvo východnej Ázie

Východná Ázia patrila oddávna k ťažiskovým centráм osídlenia Zeme. To platilo najmä pre Čínu, ktorá vzhľadom na svoj kontinuálny historicko-geografický vývoj i prírodné podmienky bola od staroveku najľudnatejším štátom sveta, o čom podáva svedectvo i najstarší súbor sčítaní obyvateľstva ríše.¹⁷⁰ Hoci stále platí, že Čína je najľudnatejším štátom sveta (čo však veľmi pravdepodobne čoskoro prestane platiť), východná Ázia ako celok už stratila svoju pozíciu najľudnatejšieho makroregiónu Ázie. S odhadovaným počtom 1,59 mld. obyvateľov (všetky ďalšie údaje: World Factbook 2014) už klesla na druhé miesto za južnú Áziu s 1,65 mld. obyvateľmi. V krajinách východnej Ázie žije takmer 38 % obyvateľstva Ázie (bez Ruska a strednej Ázie. Rozmiestnenie obyvateľov podľa jednotlivých krajín je však veľmi nevyvážené. Až vyše 85,6 % obyvateľov (1,36 mld.) makroregiónu žije v Číne (vrátane Hongkongu a Macaa), v poradí druhom najľudnatejšom Japonsku je to už len 8 % obyvateľov (127 mil.). Zvyšok obyvateľstva pripadá na „malé“ štáty východnej Ázie: Kórejskú republiku (49 mil.), KĽDR (24,8 mil.) a Taiwan (23,4 mil.) a veľmi riedko osídlené Mongolsko (2,9 mil.). Súčasný počet a najmä rozmiestnenie obyvateľstva je jednak výsledkom populačného vývoja v uplynulých desaťročiach, či lepšie povedané v niektorých prípadoch až storočiach. Pritom veľmi závažnú úlohu (najmä v rozmiestnení obyvateľstva) vždy zohrávali veľmi rôznorodé prírodné podmienky, ktoré na jednej strane umožnili vznik veľmi produktívneho poľnohospodárstva a tým aj veľmi hustého osídlenia, avšak v priestorovo pomerne obmedzených územiach, ktoré naopak susedili s územiaми s maximálne nepriaznivými podmienkami na trvalé, či hustejšie osídlenie (veľmi strmé horské oblasti, stepi, púšte).

5.4.1.1 Dynamika a rozmiestnenie obyvateľstva

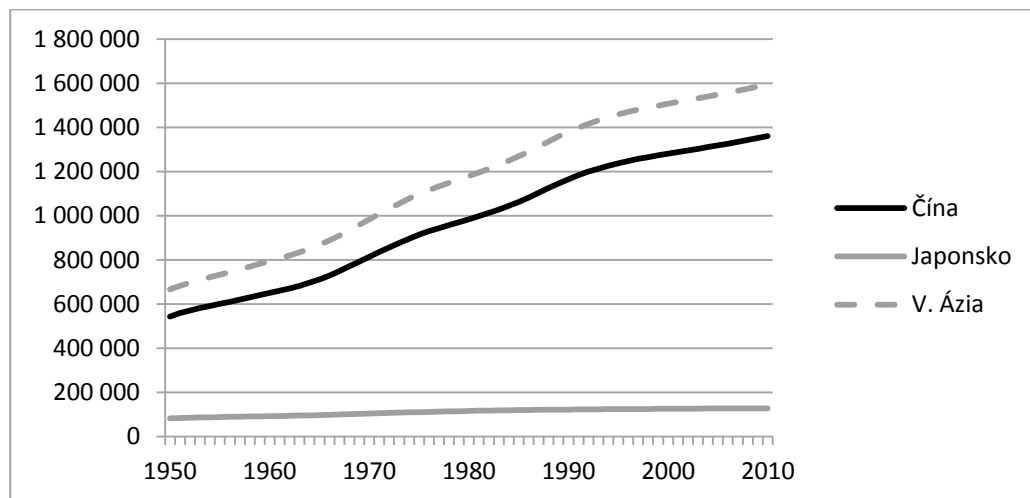
Možno povedať, že východná Ázia ako celok sa z hľadiska vývoja populácie od ostatných častí Ázie líši. Hoci až donedávna išlo o najpočetnejšiu populáciu Ázie, jej

¹⁷⁰ Prvé známe sčítanie sa uskutočnilo v r. 2 n. l., zaregistrovalo v Čínskej ríši 12 366 470 rodín a 57 671 400 osôb (Fairbank 1998).

vývoj už niekoľko posledných desaťročí patril (s výnimkou Sovietskeho zväzu, resp. väčšiny postsovietskeho priestoru v Ázii) k relatívne najmenej dynamickým. Dôvodov bolo viacero. Jedným boli dôsledky ničivých konfliktov s miliónmi obetí a celkovo vysokou mortalitou, čo platilo pre viaceré krajiny regiónu najmä v prvej, ale napr. v Číne a Kórei i v druhej polovici 20. storočia (viď. kapitolu 5.3.4), ale v súvislosti s ekonomickým rozvojom sa rýchlo začali prejavovať i prirodzené procesy znižovania pôrodnosti a stabilizácie populácie (najmä Japonsko). Rozhodujúci vplyv na populačný vývoj celej východnej Ázie však vzhľadom na svoju početnosť mala najmä populačná politika v Číne, kde vláda od 70-tych rokov začala systémom opatrení (politika jedného dieťaťa) systematicky regulovať vývoj obyvateľstva a znižovať jeho prírastky. Takže už okolo r. 1990 (s výnimkou Mongolska) klesol celkový ročný prírastok obyvateľov pod hranicu 2 %, v južnej Kórei pod 1 % a v Japonsku dokonca pod 0,5 % (Tomeš a kol. 1993). Tento vývoj dokladali aj miery úhrnnej plodnosti, kedy parametre rýchlo rastúcej populácie už spĺňalo len Mongolsko (5 detí na ženu), rastúcou populáciou (aspoň podľa oficiálnych štatistík) bola ešte severná Kórea (3 detí na ženu), Čína už sa pohybovala na hodnote 2 detí na ženu, teda už sa prejavovali dôsledky populačnej politiky. Ostatné krajiny však svojimi parametrami vykazovali tendencie výrazného poklesu úhrnnej plodnosti (južná Kórea a Taiwan 1,5 dieťaťa na ženu, Japonsko a Hongkong dokonca iba 1 dieťa na ženu).

Tab. 8 Vývoj obyvateľstva Číny od najstarších čias. Zdroj: Fairbank 1998, OSN 2012

Rok:	2	157	1762	1775	1812	1830	1846	1851	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010
Čína	57,6	57	200	264	316	395	421	432	544	651	814	984	1 165	1 280	1 360

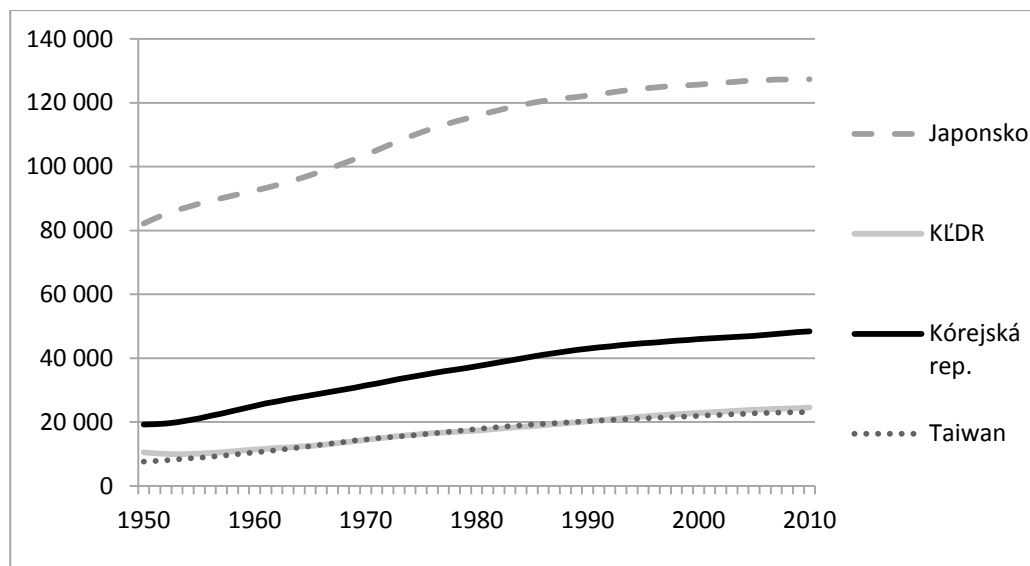
Obr. 58 Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov východnej Ázie v r. 1950-2010 (OSN 2012). Počty obyvateľov v tis.

Možno povedať, že za uplynulé štvrtstoročie sa naznačené vývojové trendy ešte viac zvýraznili. Obyvateľstvo východnej Ázie sa postupne stabilizuje, hoci tento proces trvá veľmi dlho. Príčinou je najmä obrovská populácia Číny, ktorá napriek direktívnej populačnej politike čínskej vlády má istú zotrvačnosť v populačnom správaní. V zásade ale z hľadiska hlavných populačných trendov vykazujú takmer všetky krajiny regiónu podobné rysy, ktoré sú však rôzne výrazné. Keďže nepochybne dominujúcim trendom je zastavenie populačného rastu a s tým súvisiace starnutie populácie, môžeme z tohto hľadiska rozdeliť krajiny východnej Ázie do troch skupín, pričom však rozdiely medzi nimi nie sú až tak výrazné ako v iných častiach Ázie.¹⁷¹

Z hľadiska zastavenia rastu populácie a s tým spojeným starnutím obyvateľstva je na čele všetkých ukazovateľov v rámci východnej Ázie Japonsko. Možno povedať, že populačný rast Japonska sa na konci 20. storočia fakticky zastavil a v súčasnosti už dosahuje celkový prírastok záporné hodnoty (-0,13 %), rovnako miera natality (8,07 ‰) je najnižšia v celom regióne, úhrnná miera plodnosti dosahuje len 1,4 dieťaťa. Avšak pomerne vysoká je miera mortality (9,38 ‰), ktorá je dokonca najvyššou v regióne. Tento jav súvisí s vysokou mierou prestarnutia japonskej populácie, kedy v poproduktívnom veku (nad 65 rokov) sa nachádza až 24,8 % obyvateľstva, zatiaľ čo v predproduktívnom veku je iba 13,2 % obyvateľov Japonska. Mediánový vek japonskej populácie je až 46 rokov a očakávaná dĺžka života dosahuje v priemere takmer 85 rokov (3. miesto vo svete). Podobné, avšak spravidla mierne nižšie parametre vykazujú aj ďalšie populácie tejto skupiny krajín, ktorých spoločným znakom je ich vysoká ekonomická úroveň. Medzi ne radíme Kórejskú republiku, Taiwan, ako aj pomerne atypické v podstate mestské populácie čínskych enkláv Hongkong a Macao. Všetky tieto populácie však dosahujú kladný prírastok, pričom nižší je pri KR (0,16 %) a Taiwane (0,25 %), kým Hongkong (0,41 %) a najmä Macao (0,83 %) dosahujú vyššie hodnoty predovšetkým vďaka kladnému migračnému saldu (Hongkong 1,6 ‰ a Macao až 3,4 ‰), ktoré dosahuje najvyššie hodnoty v regióne. Dôvodom je samozrejme migrácia obyvateľov z kontinentálnej Číny, ale aj z iných krajín, najmä juhovýchodnej Ázie, z tej profituje aj Taiwan (migračný prírastok 0,9 ‰). Naopak v populačnom vývoji pomerne izolovaného Japonska, rovnako ako aj v južnej Kórei nezohráva migrácia žiadnu významnejšiu úlohu (ich migračné saldo je 0). Aj proces starnutia populácií uvedených štyroch krajín nedosiahol také pokročilé štádium, ako v prípade Japonska. Tak mediánový vek populácií (od 37,7 rokov v Macau po 43,2 rokov v Hongkongu), ako aj podiel obyvateľstva v predproduktívnom veku (od 12,1 % v Hongkongu do 14,4 % v Macau), dosahujú hodnoty blízke sa japonským (vrátane očakávaného veku dožitia, ktorý je cca. iba o 2-4 roky nižší ako pri Japonsku). Iná je situácia v podiele obyvateľstva v poproduktívnom veku (Macao 8,8 %, Taiwan 11,6 %, Kórejská republika 12,3 %, Hongkong 14,4 %), kde sú hodnoty sotva polovičné, čo je výsledkom práve oneskoreného populačného vývoja týchto krajín, ktorý však vykazuje oveľa rýchlejšie a dynamickejšie zmeny ako je to vidno

¹⁷¹ Všetky ďalšie údaje o dynamike obyvateľstva sú uvádzané na základe World Factbook 2014

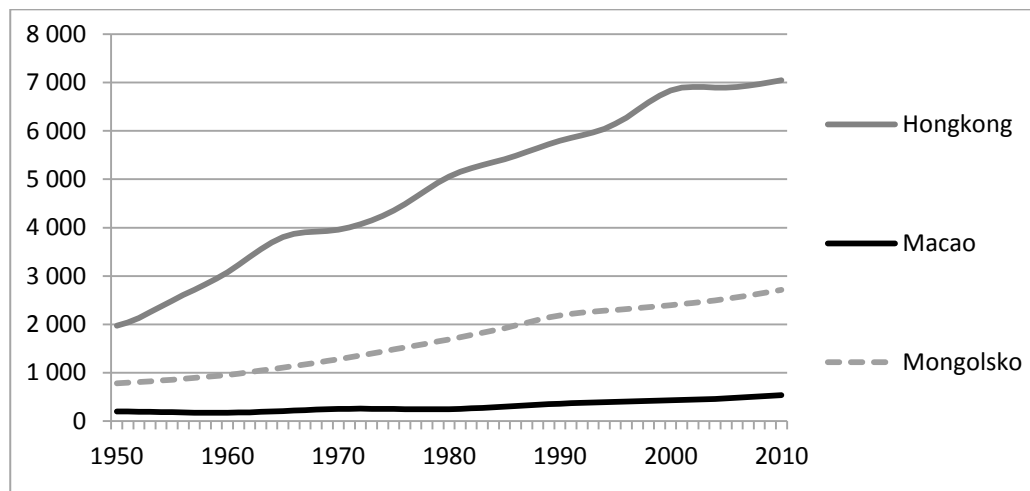
i na populačných pyramídach (Obr. 61), napr. natalita dosahuje síce priemerné hodnoty 8-9 ‰, ale diverzifikovanejšie sú hodnoty mortality od 4,1 ‰ (Macao) po necelých 7 ‰ (Hongkong, Taiwan). Úhrnná plodnosť sa pohybuje na úrovni 0,98 (Macao) až 1,25 dieťaťa na ženu (Kórejská republika).

Obr. 59 Vývoj počtu obyvateľov stredne ľudnatých štátov východnej Ázie v r. 1950-2010 (OSN 2012). Počty obyvateľov v tis.

Druhú skupinu populácií z hľadiska dynamiky ich vývoja tvoria populácie Číny a tiež KLR, ktoré vykazujú isté podobné črty, no príčiny ich aktuálneho vývoja sú diametrálne odlišné. Čína predstavuje v súčasnosti už taktiež stabilizujúcu sa populáciu s priemerným ročným prírastkom na úrovni iba 0,44 ‰, čo však v prepočte na absolútne hodnoty tvorí stále ohromných takmer 6 mil. obyvateľov ročne. Vo viacerých ostatných parametroch sa Čína blíži k prvej skupine štátov: kým natalita je ešte stále pomerne vysoká 12,2 ‰ (úhrnná plodnosť už klesla na 1,55 dieťaťa), mortalita výrazne poklesla práve na úroveň vyspelých krajín 7,4 ‰. I tak však ešte 17 ‰ obyvateľov Číny je predproduktívnom veku a len 9,4 ‰ v poproduktívnom veku. Mediánový vek čínskej populácie dosiahol takmer 37 rokov a očakávaná priemerná dĺžka života prekročila 75 rokov. To sú neklamné známky starnutia čínskej populácie, v súvislosti s čím sa očakávajú významné dopady na ekonomický a najmä sociálny vývoj krajiny. Z hľadiska migrácie má Čína pasívne saldo -0,32 ‰, ktoré prispieva k rýchlejšej stabilizácii populácie. Pokiaľ ide o druhú krajinu v tejto skupine – KLR, vyказuje tiež ešte isté prvky dynamiky vývoja populácie, základným problémom je však spoľahlivosť údajov, keďže tamojší režim je známy tým, že väčšinu skutočností a informácií o vlastnej krajine buď zámerne skresľuje alebo neuvádza. Na základe publikovaných údajov však možno konštatovať, že populácia KLR má progresívnejší vývoj ako populácia Číny. Celkový prírastok dosahuje 0,53 ‰, pričom krajina vykazuje pomerne vysokú natalitu (14,5 ‰), ale i zvýšenú mortalitu (9,2 ‰). Starnutie populácie však napreduje pomalšie (21,5 ‰ obyv. v predproduktívnom veku, 9,5 ‰

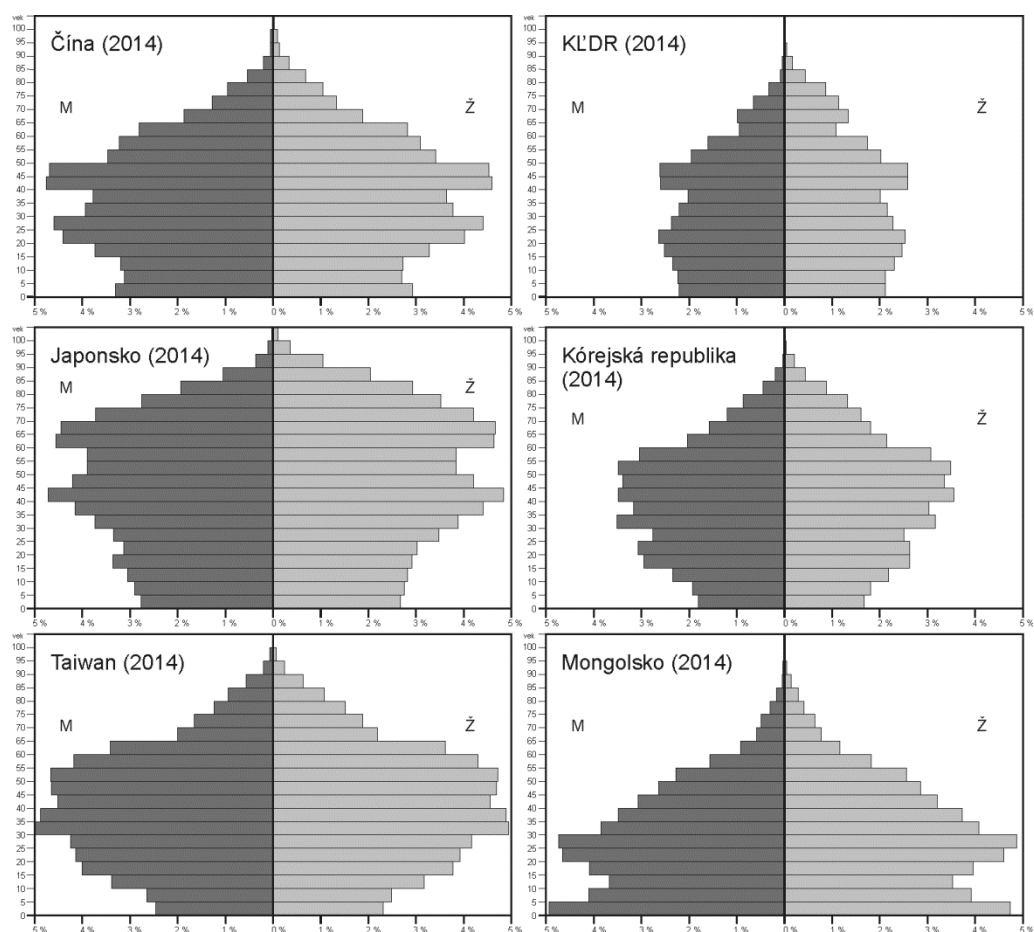
v poproduktívnom, mediánový vek populácie je 33 rokov a očakávaná dĺžka života len 69,8 rokov) a je dôsledkom katastrofálnej situácie v krajine. Otázne však naozaj je, nakoľko tieto údaje zodpovedajú realite, keďže podľa rôznych zdrojov krajina v uplynulých rokoch prekonala ťažké hladomory a stále má vážne problémy so zabezpečením základných životných potrieb svojich obyvateľov. Dá sa tak predpokladať, že pomerne stabilizovaný vývoj populácie KĽDR je najmä dôsledkom tamajších ťažkých životných podmienok.

Obr. 60 Vývoj počtu obyvateľov málo ľudnatých štátov a území východnej Ázie v r. 1950-2010 (OSN 2012). Počty obyvateľov v tis.

Poslednú skupinu tvorí jediná krajina – Mongolsko, ktorej populácia vykazuje stále črty rýchleho rastu. Treba však pripomenúť, že v celkovom kontexte východnej Ázie ide (s výnimkou Macaa) o veľmi malú populáciu, ktorá vďaka svojej minimálnej váhe nedokáže nijako badateľne ovplyvniť celkový populačný vývoj regiónu.¹⁷² Mongolská populácia tak vykazuje najvyššie hodnoty celkového prírastku (1,37 %), natality (20,9 ‰), úhrnnej plodnosti (2,2 dieťaťa) vo východnej Ázii. Rovnako má najvyšší podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva (26,8 %) a najnižší podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku (4 %). Mediánový vek populácie dosahuje iba 27 rokov, no nízka je i priemerná očakávaná dĺžka života necelých 69 rokov. Ťažké životné podmienky vedú i k vysokej emigrácii, ktorá tiež dosahuje maximálne relatívne hodnoty v regióne (migračné saldo -0,82 ‰).

¹⁷² Mongolsko sa v podstate podobá niektorým populáciám okrajových častiach Číny, ktoré taktiež zažívajú dynamický rast, hoci ten je najmä výsledkom migračnej (kolonizačnej) politiky Pekingu. Aj proti týmto populáciám (Tibet, Sin-ťiang, Vnútroň Mongolsko) je však populácia Mongolska oveľa menej početná.

Obr. 61 Veková a pohlavná štruktúra štátov východnej Ázie. Čína, K'DR – príklad stabilizovaných populácií, Japonsko, Kórejská republika, Taiwan – starnúce populácie, Mongolsko – posledná progresívna populácia vo východnej Ázii (World Factbook 2014)

Celkovo môžeme populácie východnej Ázie hodnotiť ako pomerne stabilizované pomerne uzavreté, pretože migrácie v nich zohrávajú už nepomerne menšiu úlohu, ako v iných krajinách Ázie, či ostatného sveta. Dôvodom je najmä istá uzavretosť východoázijských spoločností, kde imigrácia cudzincov je z kultúrnych, či jazykových dôvodov, ale i v kombinácii s polohou a ekonomickou úrovňou jednotlivých krajín výrazne obmedzená. Na druhú stranu i emigráciu z východoázijských krajín (kedysi veľmi mohutnú) výrazne znížil vlastný ekonomický rast a v súčasnosti najmä v Číne ju

rozsahom ďaleko prekonáva vnútorná migrácia.¹⁷³ Na druhú stranu však treba opäť zdôrazniť, že aj relatívne malé zlomky percent migrantov z Číny znamenajú v reáli milióny osôb ročne, ktoré migrujú do USA, EÚ či iných zväčša vyspelých krajín sveta.

Rozmiestnenie obyvateľstva východnej Ázie je extrémne nerovnomerné. Je pritom paradoxné, že formálne priemernú hustotu osídlenia celej východnej Ázie (131 obyv./km²) okrem Mongolska prekračujú všetky ostatné krajiny regiónu. Je to samozrejme spôsobené značnou rozlohou Mongolska (až 13,3 % rozlohy východnej Ázie osídlenej len 0,2 % jej obyvateľstva), takže priemerná hustota osídlenia je v tejto krajine iba 1,89 obyv./km², no po odčítaní obyvateľstva hlavného mesta dokonca iba 1,13 obyv./km². Samozrejme najbližšie sa priemernej hustote osídlenia východnej Ázie blíži Čína (141 obyv./km²), lenže práve ona je príkladom krajne nerovnomerného osídlenia – v piatich vnútrozemských oblastiach (Tibet, Sin-ťiang, Kansu, Vnútročné Mongolsko, Čching-chaj) ktoré tvoria takmer 55 % rozlohy Číny, žije len 6,1 % jej obyvateľov, takže priemerná hustota osídlenia tu dosahuje niečo cez 15 obyv./km², kým v centrálnej Číne v priemere až vyše 277 obyv./km² (Národný štatistický úrad ČĽR 2014)¹⁷⁴, ale rozsiahle oblasti Veľkej čínskej nížiny sú osídlené oveľa hustejšie. Na pomery východnej Ázie je pomerne riedko osídlené i územie KĽDR (201 obyv./km²). Zvyšné krajiny regiónu už vykazujú pomerne extrémne vysoké priemerné hodnoty zaľudnenia: Japonsko 336 obyv./km², Kórejská republika 492 obyv./km², Taiwan 649 obyv./km², pričom pre všetky platí, že aj v rámci nich sú obrovské extrémy a obyvateľstvo sa v skutočnosti koncentruje na pomerne malej časti ich územia a naopak značne rozsiahle (najmä horské) oblasti sú osídlené veľmi riedko (pozri príklad Japonska kap. 5.6.4). Úplným extrémom sú v podstate mestské enklávy Hongkong (6 443 obyv./km²) a najmä Macao (20 848 obyv./km²), ktoré patria k najhustejšie osídleným politickým celkom na Zemi (Macao na 1. mieste, Hongkong po Monaku na 3. mieste).

5.4.1.2 Etnická a náboženská štruktúra obyvateľstva

Východná Ázia vytvára zaujímavý etnický a kultúrny mix obyvateľstva, ktorý bol výrazne ovplyvnený veľmi dlhým pomerne kontinuálnym kultúrnym a historickým vývojom. Za týchto predpokladov sa vytvorili špecifické črty etnickej a náboženskej štruktúry jej obyvateľstva. Tá sa vyznačuje v jednotlivých krajinách pomerne vysokou mierou etnickej homogenity a naopak veľmi neurčitou a ťažko definovateľnou štruktúrou obyvateľstva podľa vierovyznania.

Ako už bolo spomenuté, etnická štruktúra obyvateľstva tak celého regiónu, ako aj predovšetkým jednotlivých krajín je pomerne homogénna. V obyvateľstve celého regiónu jednoznačne dominujú etnickí Číňania, ktorí tvoria vyše 80 % obyvateľov

¹⁷³ Podľa čínskych údajov v r. 2011 až 253 mil. obyvateľov Číny pracovalo mimo svojho bydliska (mimo mesta) a z nich až 158 mil. mimo svojej rodnej provincie, pričom medziročný nárast týchto vnútroštátnych pracovných migrantov dosahuje 3-4 % (Národný štatistický úrad ČĽR 2014).

¹⁷⁴ Priemerná hustota osídlenia Tibetu je iba 2,3 obyv./km², Sin-ťiang (Ujgurska) 12,6 obyv./km².

regiónu, čo je 1,27 mld. obyvateľov, druhí v poradí sú Japonci (8 %, 125 mil.), tretím národom sú Kórejci (5 %, 76 mil.). Ostatné národy tvoria z hľadiska celkovej početnosti obyvateľstva regiónu iba „menšiny“, ktorých podiel nedosahuje (s výnimkou Čuangov z juhozápadnej Číny – 17,2 mil.) ani 1 %. Medzi tieto „malé“ národy patria i Mongoli (0,54 %, vyše 8,5 mil.), z ktorých však v samotnom Mongolsku žije iba 28 %. Početnejšie sú tak ďalšie národnosti a národy v samotnej Číne (Mandžuovia 10,5 mil., Ujguri 10,3 mil., Miaovia 9,6 mil., Iovia 8,8 mil., Tujiovia 8,5 mil.). Počet Tibeťanov sa udáva 6,3 mil. (Národný štatistický úrad ČĽR 2014), pričom v samotnom Tibete (autonómna oblasť Tibet) z nich žije iba 41 %. Napriek pomerne značnej absolútnej početnosti týchto národov však ich podiely na celkom obyvateľstve nielen celej východnej Ázie, ale aj v rámci jednotlivých krajín sú pomerne nízke. Krajiny ako Japonsko, Kórejská republika i KĽDR sú etnicky prakticky homogénne a etnické menšiny v nich tvoria nepatrné zlomky. V samotnej Číne tvoria etnickí Číňania 91,6 % obyvateľstva, no treba povedať, že nečínske menšiny obývajú často rozľahlé územia, hoci vďaka čínskej kolonizácii sa i v týchto regiónoch ich podiel znižuje. Špecifická situácia je na Taiwane, kde síce 98 % obyvateľov taktiež tvoria Číňania, avšak na ostrove sa rozlišujú podľa pôvodu. Až 84 % obyvateľov ostrova tvoria taiwanskí Číňania – potomkovia pôvodných čínskych kolonistov, ktorí sa na ostrove usádzali od stredoveku. 14 % obyvateľov Taiwanu sú potomkovia a migranti z poslednej veľkej migračnej vlny Číňanov z pevninskej Číny z konca občianskej vojny (z r. 1945 – 1946), pričom vzhľadom na politické pomery práve títo migranti prevzali na ostrove rozhodujúci politický a ekonomický vplyv (pozri kap. 5.3.4). Iba 2 % obyvateľov Taiwanu tvoria príslušníci pôvodných nečínskych, prevažne austronézskych etník (pozri kap. 4.3.1). Podobne homogénnu štruktúru obyvateľstva majú i čínske enklávy Hongkong a Macao.¹⁷⁵ Relatívne najpestrejšiu etnickú štruktúru tak má Mongolsko, kde popri dominantných Mongoloch – Chalkoch (82 %) žijú i ďalšie etniká (Kazachovia, Burjati a ďalšie etniká) .

Náboženská štruktúra obyvateľstva východnej Ázie je veľmi špecifická. Celá východná Ázia bola v minulosti silne ovplyvnená najmä budhizmom, ktorý sa rozšíril na územie všetkých krajín v regióne, kde však spravidla nevytlačil ani pôvodné náboženstvá a filozofické, či etické systémy (ako v Číne konfucianizmus, či taoizmus, v Japonsku šintoizmus, či v Mongolsku šamanizmus). Náboženstvá východnej Ázie sú teda typické svojím synkretizmom, teda vzájomným prelínaním, kedy sa obyvatelia súčasne hlásia k viacerým smerom. Samozrejme to neplatí o veriacich monoteistických náboženstiev, ktoré sa sem v minulosti rozšírili (kresťanské cirkvi, či islam).

¹⁷⁵ Počtom i podielom nepatrnú menšinu obyvateľov Macaa tvoria Portugalci (cca 3,5 tis.) a čínsko-portugalskí miešanci (niekoľko tis.). Význam tejto po čínsky aj po portugalsky hovoriacej minority v poslednej dobe výrazne stúpa, pretože vďaka znalosti oboch jazykov majú ideálne predpoklady pôsobiť v lusofónnej (portugalsky hovoriacej) Afrike, teda v bývalých portugalských kolóniách, najmä však v Angole bohatej na ropu a iné nerasty, o ktoré má Čína veľký záujem, ale aj v Mozambiku s dostatkom ornej pôdy, ktorú skupujú aj čínske koncerny pre účely komerčného poľnohospodárstva.

Špecifikom východnej Ázie je však i skutočnosť, že mnoho ľudí sa nehlási k žiadnemu vierovyznaniu, čo je čiastočne i dôsledok dlhoročného pôsobenia komunistickej ideológie, resp. priamo protináboženského mocenského tlaku komunistických elít, ale v niektorých krajinách i ústupom religiozity obyvateľstva. Práve náboženská nevyhranenosť obyvateľov do značnej miery relativizuje väčšinu štatistických dát týkajúcich sa náboženskej príslušnosti, či náboženskej štruktúry obyvateľstva východnej Ázie. Navyše treba podotknúť, že hoci sa veľká časť obyvateľstva deklaruje (alebo je deklarovaná) ako bez vyznania, v skutočnosti v praktickom živote sa riadia etickými a kultúrnymi vzorcami danými práve tradičnými náboženskými, filozofickými a etickými systémami, hoci nie sú praktizujúci veriaci.

Podľa údajov World Factbook (2014), sú najpočetnejšou skupinou obyvateľstva východnej Ázie obyvatelia bez vyznania, ktorí tvoria až 47 % obyvateľstva regiónu, čo je cca 750 mil. obyvateľov. Najviac ich je v absolútnom počte v Číne, kde tvoria až 52 % obyvateľstva. Oficiálne ateistickým štátom je i stalinistická KĽDR, ak neberieme do úvahy fakt, že kult tamojších diktátorov má zjavné podoby novovytvoreného náboženstva.¹⁷⁶ Ako dôsledok komunistického pôsobenia je možné považovať i vysoké zastúpenie obyvateľov bez vyznania v postkomunistickom Mongolsku (38 %). No aj pomerne značná časť obyvateľstva Kórejskej republiky, ktorá sa komunizmu vyhla (ak nerátame krátkodobé okupácie počas Kórejskej vojny), sa nehlási k žiadnemu náboženstvu (43 %), čo je možné pripísať oslabeniu tradičných kultov a konfucianizmu počas japonskej okupácie. Práve tento fakt spôsobil, že v Kórejskej republike žije aj početná komunita kresťanov (vyše 15 mil.) tvoriacich až 31 % obyvateľstva krajiny (zastúpené sú najmä viaceré protestantské cirkvi, ale aj rímski katolíci). Celkovo najviac kresťanov však žije v Číne, kde síce ide len o asi 5 % obyvateľov, čo však znamená takmer 70 mil. veriacich, opäť rôznych cirkví.¹⁷⁷ Ďalším monoteistickým vierovyznaním zastúpeným vo východnej Ázii je islam, ktorý vyznávajú najmä národy v čínskej strednej Ázii, teda v Ujgursku a Chuejskej autonómnej oblasti (pôvodne označovanej aj ako Moslimská autonómna oblasť). Celkovo však moslimovia tvoria sotva 2 % obyvateľstva Číny. O málo väčší podiel dosahujú na obyvateľstve v susednom Mongolsku.

Samozrejme najpočetnejšie zastúpeným náboženstvom je vo východnej Ázii budhizmus v jeho viacerých formách (pozri kap. 1.2.5), ku ktorému sa hlási asi 24 % populácie. Za väčšinovo budhistické možno považovať najmä Taiwan (93 %), Hongkong (90 %), Japonsko (71 %), Mongolsko (53 %) a Macao (50 %).

¹⁷⁶ Okrem toho, že vodcov KĽDR prezentuje tradične propaganda ako prakticky „nadľudí“ so zázračnými schopnosťami, je kuriozitou i fakt, že po smrti prvého z nich, Kim Ir-sena, zostalo prezidentské kreslo KĽDR neobsadené a zosnulý vodca bol vyhlásený za „večného“ prezidenta. KĽDR sa tak stalo zrejme jediným štátom sveta, ktorý formálne za svojho predstaviteľa považuje nebožtíka.

¹⁷⁷ V Číne má problémy so štátnou mocou najmä rímskokatolícka cirkev, pretože Vatikán doposiaľ neuznáva ČĽR ako reprezentanta Číny a naopak udržiava ako jedna z posledných krajín Európy diplomatické styky s Taiwanom. Preto sú katolíci vnímaní v Číne ako potenciálne nepriateľský a vláde neľahý element.

V skutočnosti opäť najviac veriacich však žije v Číne (cca 250 mil.), kde však tvoria cca 18 %. Podobne v Kórejskej republike tvoria budhisti iba necelých 25 %.

5.4.1.3 Urbanizácia a sídla

Z hľadiska urbanizácie obyvateľstva východnej Ázie je opäť rozhodujúca situácia v Číne, ktorá je z hľadiska celkovej miery urbanizácie najmenej urbanizovanou populáciou v regióne (50,6 %), a preto i celková miera urbanizácie vo východnej Ázii je pomerne nízka (56 %). V skutočnosti však miera urbanizácie v ostatných krajinách regiónu je podstatne vyššia. V KĽDR 60 %, v Mongolsku 68 %, na Taiwane 78 %, v Kórejskej republike 83 % a v Japonsku až 91 % (World Factbook 2014). Populácie Hongkongu a Macaa sú samozrejme urbanizované na 100 %.

Napriek relatívne nízkemu podielu mestského obyvateľstva v Číne, je práva táto krajina už od staroveku typická najväčšou koncentráciou najľudnatejších miest vo svete. Samozrejme existujú rôzne metodiky a rôzne rebríčky určovania počtu obyvateľov miest, ktoré sa pri najväčších metropolách líšia aj o milióny obyvateľov. Napr. Tokio sa zvykne označovať za ďaleko najľudnatejšie mesto na Zemi (37 mil.), ale v administratívnych hraniciach má „len“ 9 mil. obyvateľov (Tokyo statistical Yearbook 2012). Problém spočíva v tom, že jednotlivé mestá sa zahusťovaním zástavby prakticky „zlievajú“ do súvisle urbanizovaných rozsiahlych oblastí, ako je to práve v prípade najväčšej japonskej nížiny Kantó s Tokiom v jej centre. Ale podobne sa na juhu Číny vytvára prakticky súvisle urbanizované územie v delte Perlovej rieky, kde už prakticky splývajú na čínskej strane tri veľkomestá Kanton, Šenčen a Tungkuan spolu s množstvom menších miest a nepriamo prerastajú aj enklávami Hongkong a Macao, takže v tejto oblasti žije až vyše 40 mil. obyvateľov. Samozrejme mnohomiliónové mestá nie sú len v Číne, či Japonsku, taktiež kórejský Soul patrí medzi najväčšie mestá na Zemi. Podobne v západnej časti Taiwanu na pobrežnej nížine sa viaceré miliónové mestá prakticky zrastajú. Všeobecne pre východoázijské mestá platí, že sú vo svojom vývoji veľmi dynamické, čo sa týka jednak výstavby, jednak života v nich. Obyvatelia tejto časti Ázie ani v minulosti, ani v súčasnosti neváhajú neustále prebudovávať, ani búrať staré štvrte, s výnimkou komplexov s náboženským, či iným kultúrnym významom (ak nie je práve zámerom zničenie týchto symbolov, ako napr. počas Kultúrnej revolúcie v Číne). Vzhľadom na tradičné stavebné materiály, kde dominovalo pôvodne najmä drevo, podliehali v dávnej i pomerne nedávnej minulosti mestá častej skaze či už v dôsledku vojnového ničenia (naposledy najmä počas 2. svetovej vojny), ale aj v dôsledku rôznych prírodných katastrof (najmä zemetrasení). Pod rýchlu premenu východoázijských miest sa podpisuje i dynamika migrácií a prudkého prílevu obyvateľov do miest, rovnako ako obchodné a niekedy i propagandistické zámery vlád, či súkromných korporácií, ktoré často okázalou výstavbou (ktorú najmä v Číne uľahčuje stále pomerne lacná pracovná sila) demonštrujú svoju ekonomickú a v konečnom dôsledku i politickú moc.

Tab. 9 *Ludnatosť vybraných miest východnej Ázie v tis. (2010/11)*

Tokio (Japonsko)	37 217	Charbin (Čína)	6 705	Pchjongjang (KEDR)	2 843
Šanghaj (Čína)	22 315	Sian (Čína)	6 501	Kao-siung (Taiwan)	2 774
Peking (Čína)	18 827	Šenjang (Čína)	6 256	Sapporo (Japonsko)	2 742
Čunking (Čína)	15 294	Chang-čou (Čína)	6 242	Tchai-čung (Taiwan)	2 663
Osaka-Kóbe (Japonsko)	11 494	Süčou (Čína)	5 349	Tchaj-pej (Taiwan)	2 647
Tiencin (Čína)	11 090	Jinan (Čína)	4 336	Inčchon (J. Kórea)	2 622
Kanton (Čína)	11 070	Čeng-čou (Čína)	4 256	Tegu (J. Kórea)	2 447
Šenčen (Čína)	10 358	Ta-lien (Čína)	4 088	Sendai (Japonsko)	2 428
Wuchan (Čína)	9 785	Nový Tchaj-pej (Taiwan)	3 914	Tchai-nan (Taiwan)	1 877
Soul (J. Kórea)	9 736	Čingtao (Čína)	3 719	Tedžon (J. Kórea)	1 538
Tung-kuan (Čína)	8 221	Pusan (J. Kórea)	3 372	Kwangdžu (J. Kórea)	1 503
Čengdu (Čína)	7 677	Nagoja (Japonsko)	3 328	Ulanbátar (Mongolsko)	1 184
Nanking (Čína)	7 166	Fukuoka-		Macao (Čína)	588
Hongkong (Čína)	7 055	-Kitakjúšu (Japonsko)	2 868		

Zdroj: World Factbook 2014, mestá na Taiwane: <http://www.geonames.org/TW/largest-cities-in-taiwan.htm> 2014l, čínske mestá: <http://www.stats.gov.cn/english/> 2014

Úlohy a zadania:

- Na základe základných demografických ukazovateľov graficky ilustrujte (aspoň 3) súčasný stav a vývoj charakteristík obyvateľstva východnej Ázie. Na základe komparácii vysvetlite základné demografické vývojové tendencie v ázijských makroregiónoch.
- Predložte scenáre ďalšieho vývoja populácie východnej Ázii. Na základe syntézy ich zdôvodnite.
- Porovnajte vplyv demografických a historických procesov na južnú Áziu, t. j. hierarchizujte vplyv jednotlivých faktorov demografickej štruktúry východnej Ázie na jej historický vývoj a naopak zhodnoťte historický vývoj oblasti na premeny jej demografickej štruktúry.

5.4.2 Hospodárstvo východnej Ázie

Východná Ázia je jednou z najvýznamnejších ekonomických oblastí sveta. Nevyniká iba veľkosťou, ale predovšetkým dynamikou svojho rastu. Rast Japonska po druhej svetovej vojne nasledovali od prelomu 60-tych a 70-tych rokov 20. storočia novoundustrializované krajiny (štyri tigry) a región sa tak v dôsledku zmien stal dodnes najrýchlejšie rastúcou ekonomickou oblasťou svetovej ekonomiky. Dynamika jeho rastu je spätá s progresívnou štruktúrou ekonomiky s vysokým podielom exportných a finalizovaných odvetví a produktov. Jej dôsledkom je rastúci význam hospodárstva makroregiónu, ktorý sa už stal jednou z troch najvýznamnejších hospodárskych oblastí sveta s perspektívou ďalšieho rastu, vedúceho k prípadnému dominantnému postaveniu vo svetovej ekonomike. Celková veľkosť ekonomík východnej Ázie (v štatistikách CIA World Factbook podľa parity kúpnej sily – údaje sú za rok 2013 – sa uvádzajú údaje za Taiwan, Hongkong a Macao zvlášť) je 21,21 bilióna USD, čo tvorí 24,3 %

HDP sveta podľa parity kúpnej sily. Číne pritom patrí po USA 2. miesto na svete (13,39 bilióna USD), Japonsko je na štvrtom mieste za Indiou (4,73 bilióna USD), Kórejská republika s 1,67 bil. USD na 13. mieste a Taiwan s hodnotou HDP podľa parity kúpnej sily zaujíma v roku 2013 s 926 miliardami USD 21. miesto.

Faktory ekonomického rastu východnej Ázie, ktoré prispeli k jej významu ako poľnohospodárskeho a priemyselného regiónu, sú rôznorodé. Úrodné pôdy na sprašových náplavách riek Jang-c'-ťiang a Chuang-che spoločne s priaznivými klimatickými podmienkami sa stali základom vzniku jednej z dvoch najvýznamnejších svetových oblastí pestovania ryže. Rozvinuté poľnohospodárstvo sa stalo základom populačnej explózie a naň nadväzoval rast výroby, obchodu a miest, poznania a vied a vznik silného centralizovaného štátu a jednej z najsilnejších pôvodných kultúr sveta¹⁷⁸. A úloha štátu v ekonomike je ďalším významným faktorom, a to nielen v zmysle rozvoja poľnohospodárstva, ale aj pri rozvoji industrializácie. V Japonsku počas éry Meidži štát inicioval otvorenosť ekonomiky a preberanie zahraničných skúseností a neskôr počas militarizácie ekonomiky sústreďoval iniciatívu do vojenských odvetví. V Číne to bol dôsledok štátneho (a plánovaného) rozvoja, kde sa aktivita štátu prejavovala vo vytyčovaní základných smerov a priorít, ako aj konkrétnych podôb priemyselnej politiky (špeciálne ekonomické zóny, podpora zahraničných investícií a pod.). A silný bol aj vplyv štátu pri industrializácii Kórejskej republiky a ostatných novoindustrializovaných krajín, predovšetkým v podpore investícií, svetovo najnižšej daňovej sadzbe a rozvoji výskumnej a edukačnej bázy. Popri štáte jednou z hybných síl ekonomického rozvoja boli aj veľké (zväčša pôvodne rodinné) konglomeráty: japonské *zaibacu* a *keirecu*, kórejské *čeboly* ako aj súčasné rýchlo rastúce čínske firmy z oblasti informačných technológií a iných sektorov finalizovanej ekonomiky. Všetky industrializované krajiny regiónu ako jeden z najvýznamnejších predpokladov zhodnocovali v raste ekonomiky veľké zásoby lacných pracovných síl. Ich dostatok súvisel z rurálnym charakterom východoázijských krajín, dominujúcim (čiastočne s výnimkou Japonska) vo všetkých štátoch regiónu. Obyvateľstvo migrujúce do miest sa tak stalo zdrojom početnej a veľmi lacnej pracovnej sily. Povestná pracovitosť (pracovná disciplína) je črtou, známou pod pojmom konfuciánska etika. V Číne je potrebné medzi faktory ekonomického rozvoja zaradiť aj nerastné bohatstvo a iné prírodné zdroje, naopak, v Japonsku, Hongkongu a čiastočne aj Kórejskej republike a na Taiwane nedostatok nerastných surovín, ktorého dôsledkom je orientácia ekonomík na export a ich finalizácia. V prípade Japonska a Kórejskej republiky dôležitým činiteľom hospodárskeho rastu bola aj

¹⁷⁸ „Čínska kultúra je veľmi bohatá, veľmi stará a veľmi vplyvná. Čína bola od starých čias dominantnou kultúrou východnej Ázie. Blízkym krajinám a regiónom priniesla hlboké vplyvy čínskej kultúry na ich jazyky a písmo, náboženstvo, poľnohospodárstvo, umenia, remeslá, inštitúcie, spôsoby myslenia a histórie. Kultúrne jadro Číny výrazne prispelo k ľudskej civilizácii.“ (Hobbs 2009, s. 365)

geopolitická poloha voči komunistickým štátom – Sovietskemu zväzu, Číne a KĽDR. Jej dôsledkom bola podpora Západu, predovšetkým USA, zahŕňajúca nielen toky investícií, ale aj transfer technológií.

V hospodárstve makroregiónu východná Ázia dlhodobo dominovalo poľnohospodárstvo s doplnkovou funkciou remeselnej výroby a samozrejme s obchodom. Región je jednou z prvých poľnohospodárskych civilizácií, oblasť pestovania poľnohospodárskych plodín sa rozvinula v nadväznosti na úrodné pôdy a ďalšie vhodné podmienky v oblasti veľkých riek Číny, Žltej rieky (Chuang-che) a Jang-c'-ťiang. Základnou plodinou s celospoločenským a symbolickým významom je dodnes vo východnej Ázii ryža, pôvodnými plodinami v oblasti rieky Chuang Che boli proso a pšenica. Čínska ríša bola dlhodobo jadrovou hospodárskou oblasťou východnej Ázie. K základnej poľnohospodárskej funkcii (pestovanie produkcie pre vlastnú výživu) s technickým rozvojom pristupovali ďalšie aktivity. Produkcia spracovaných výrobkov a ďalších surovín (najmä hodvábu) viedla k rastu výmeny v širšom hospodárskom priestore. Obchod bol realizovaný prostredníctvom hodvábovej cesty, spájajúcej Čínu so strednou Áziou, Malou Áziou a oblasťou Stredozemného mora¹⁷⁹. Čína v období prelomu letopočtov bola rovnocennou hospodárskou mocnosťou Rímskej ríše, napriek kontaktom medzi nimi však vo vtedajšej slabo medziregionálne prepojenej ekonomike nemôžeme hovoriť o dvoch protipóloch ekonomiky sveta. Čínska ekonomika naďalej rástla, nielen na základe výmeny, ale aj podnetov technickej revolúcie a vynálezov zlatého veku čínskej civilizácie, dynastie Tchang. Dominantné postavenie Číny ako východnej veľmoci sa prejavilo aj v geopolitickom postavení „regionálneho stabilizátora“ (*pax sinica*). Inovácie, ktoré podmienili ďalší hospodársky rozvoj, boli rozvoj komunikácií (rozvoj námorného obchodu, vybudovanie severojužného Veľkého kanála, poštová služba), inovácie v tlači kníh, navigácii (kompas) a výrobe porcelánu, vynález pušného prachu, uplatňovanie daní s využitím bankoviek a pod. Čína sa tak stala v tomto období technologickým lídrom, v obdobiach od mongolského vpádu v 13. storočí však toto postavenie stratila. Politický úpadok, západný (európsky) vplyv a uzavretosť Číny i ďalších krajín makroregiónu východnej Ázie viedla k jeho postupnému

¹⁷⁹ Hodvábná cesta bola najvýznamnejším obchodným spojením starovekého a stredovekého sveta. Prepájala Čínu, ale aj Indiu so strednou Áziou, Perziou a s Európou. Jej rozvoj sa spája s dynastiou Chan, s obdobím už pred naším letopočtom. Najvýznamnejším produktom bol hodváb, žiadaný na trhu Rímskej ríše. Cesta významne prispela k hospodárskemu, ale aj kultúrnemu rozmachu Číny, Európy a ostatných oblastí, kadiaľ prechádzala. Je považovaná za komplexnú sieť ciest, spojení medzi hospodársky a kultúrne významnými oblasťami, prostredníctvom ktorej sa vymieňali nielen tovary (okrem hodvábu vzácne kamene, korenie, voňavky a iné luxusné tovary), ale aj kultúrne myšlienky. Pozdĺž hodvábovej cesty sa tak šírilo vzdelanie a umenie, islam a kresťanstvo, čínsky politický vplyv. Obchod realizovali Číňania, Peržania, Gréci, Rimanovia a po vzniku islamu sa stali najvýznamnejšími prostredkovateľmi obchodu arabskí kupci.

hospodárskemu zaostávaniu, napriek tomu, že Čína si až do 18. storočia udržiavala postavenie jednej z najväčších ekonomík sveta.

Východná Ázia vstúpila medzi veľké priemyselné ekonomiky sveta pomerne neskoro, čo bolo aj dôsledkom jej uzavretosti. Uzavretosť Japonska, ale aj Číny a Kórey pred svetom¹⁸⁰ (v zmysle obchodných vzťahov, ale aj kultúrnych a iných kontaktov) viedla k technologickému zaostávaniu a k neskorej industrializácii. Ako prvé nastúpilo cestu industrializácie po ukončení dvestoročnej izolácie *sakoku* Japonsko. Éra Meidži bola spojená so získavaním skúseností a neskôr technológií v zahraničí a s rozvojom základných odvetví. Japonsko na prelome 19. a 20. storočia začalo militarizovať svoju ekonomiku a budovať vojenské odvetvia priemyslu. Industrializácia Číny začala neskôr, základy moderného priemyslu sa začali klásť až okolo roku 1930, kedy sa rozvíjalo spracovanie bavlny, ťažba a ťažké odvetvia a iné. „V roku 1949 sa zaoberala takmer celá čínska populácia výživovým poľnohospodárstvom. Iba 11% obyvateľov žilo v mestských oblastiach“ (Levinson, Christensen, 1, s. 505). Modernejšie odvetvia priemyslu sa okrem Japonska v polovici 20. storočia nachádzali iba v oblasti rieky Jang-c'-ťiang (najmä v okolí Šanghaja), v Mandžusku a čiastočne v Kórei. Tradične vidiecka a roľnícka východná Ázia sa začala výrazne meniť po 2. svetovej vojne. Ekonomickú transformáciu ako prvé naštartovalo Japonsko, kde sa po rekonštrukcii vojnou zničenej ekonomiky a infraštruktúry začala v 50-tych rokoch 20. storočia modernizácia a reštrukturalizácia priemyslu. Japonsko začalo rozvíjať efektívnu výrobu exportných produktov s vysokou pridanou hodnotou a rastúcou kvalitou. Povojnový ekonomický zázrak Japonska o dve desaťročia nasledovali ďalšie štáty – štyri tigre, prvá skupina novoindustrializovaných krajín. Tie pritom akoby nasledovali japonský vzor vývoja: mali podobné východiskové podmienky (Južná Kórea a Hongkong nedostatok surovín; dostatok lacnej pracovnej sily) a činitele rozvoja (konfuciánska etika, vplyv štátu a geopolitická poloha), podobnosti vo vývoji ekonomiky, jej štruktúre a následných spoločenských zmenách. V prvej fáze rozvíjali štyri tigry (Južná Kórea, Taiwan, Hongkong a Singapur ako jediný zástupca juhovýchodnej Ázie, iného regiónu ako východná Ázia) najprv montážne operácie, pracovne náročné (náročné na množstvo lacnej pracovnej sily) činnosti odvetví ako je elektronika, výroba automobilov, neskôr počítače a telekomunikácie. Išlo o rozvoj odvetví, ktoré už nemali výhodnú lokalizáciu vo vyspelých krajinách a tie (vrátane Japonska) ich „vysúvali“ do krajín s lacnejšou

¹⁸⁰ Zapojenie do svetovej ekonomiky, kultúrna výmena s významnými kultúrnymi oblasťami, ale aj kontakty so susednými oblasťami, sú jednou z najdôležitejších príčin vyspelosti resp. zaostávania oblastí nielen v ekonomike, ale aj v širšom zmysle celkového rozvoja civilizácie (spoločnosti i kultúry). Najlepším príkladom v tomto zmysle je rozvinutosť Európy a jej civilizácie – Európy ako kultúrnej oblasti v tom najširšom zmysle, vrátane rozvoja prvej priemyselnej revolúcie a industriálnej spoločnosti ako v prvej oblasti na svete.

pracovnou silou, cenou pozemkov a prípadne nižšími daňami. V tomto procese *outsourcingu* neskôr krajiny štyroch tigrov ďalej posúvali produkciu technologicky nenáročných výrobných činností (ale náročných na množstvo lacnej pracovnej sily) do ďalšej skupiny štátov, ktorej sa niekedy hovorí „*novonovindustrializované krajiny*“. Zväčša ide o krajiny juhovýchodnej Ázie: Thajsko, Malajzia a neskôr Filipíny, Indonézia a ďalšie.

Poľnohospodárstvo je dodnes významnou súčasťou štruktúry hospodárstva, predovšetkým ako zamestnávateľ. Najvýznamnejšou plodinou je ryža. Čína je najväčším svetovým producentom aj konzumentom ryže, s ročnou úrodou 200 miliónov ton dorába viac než štvrtinu svetovej produkcie a celý región východnej Ázie má na celosvetovej produkcii podiel 30 %. „Od najstarších dynastií v druhom tisícročí pred Kristom dodnes bola história Číny spätá s manipuláciou krajiny s cieľom zvýšiť jej produktivitu“ (Hobbs 2009, s. 366). Význam ryže vo východnej Ázii sa dotýka nielen ekonomiky, ale aj politickej sféry (dotácie resp. iné formy štátnej podpory pestovateľov ryže), ryža bola výmennou jednotkou v obchode, je symbolom s tradične silným spoločenským významom.

Najvýznamnejšou ekonomikou východnej Ázie z hľadiska veľkosti – vytvoreného hrubého domáceho produktu – sa stala Čína. Veľkosť jej ekonomiky, relatívna uzavretosť ako priamy dôsledok veľkosti a v zhode s tým druhý najväčší svetový trh (a najväčší v niektorých „nových produktoch“, v ktorých spotrebe krajina doteraz zaostávala, ako sú automobily) sú v krajine predpokladom jej diverzifikovanej štruktúry priemyselnej výroby, v Číne sa tak dnes vyrába všetko vrátane zložitých produktov a zariadení akými sú kozmický priemysel alebo superpočítače. Rozsiahle základné odvetvia boli vybudované už v počiatkoch industrializácie pred obdobím „čínskeho hospodárskeho zázraku“ a dodnes Čína dominuje vo svetovej ekonomike v ťažbe uhlia („Čína má najväčšiu úmrtnosť na svete v ťažobných odvetviach“, deBlij, Muller 2010, s. 463) a železnej rudy a výrobe ocele, v textilnom priemysle, ale aj v moderných sektoroch akými sú výroba automobilov. Čína je aj najväčším svetovým producentom poľnohospodárskych výrobkov a v jednotlivých poľnohospodárskych produktoch je na prvom mieste svetového rebríčka v produkcii ryže, pšenice, kukurice, zemiakov, jabĺk, bavlny a love rýb. Čína však stále zaostáva technologicky za druhou najväčšou ekonomickou mocnosťou regiónu, Japonskom. Nižšia technologická úroveň sa spája aj s nižšou efektivitou. O tej svedčí aj fakt, že poľnohospodárstvo tvorí 10 % HDP krajiny, ale na pracovných silách Číny sa podieľa až tretinou. Prognózy rastu čínskej ekonomiky zdôrazňujú jej dobiehanie Spojených štátov amerických, napriek technologickému zaostávaniu za USA, Japonskom a ďalšími významnými vyspelými ekonomikami sveta však Čína zaznamenáva rýchly pokrok v kvalite svojej produkcie či bezpečnosti vyrábaných automobilov. Príkladom môže byť trh smartfónov, inteligentných mobilných telefónov, kde sa etablujú čínski výrobcovia Huawei, ZTE a neskôr Xiaomi, Meizu a ďalšie. Čínski producenti v prvom období zaútočili agresívnymi cenami a kopírovaním svetových výrobcov, dnes sú ich výrobky

charakteristické nielen stále výrazne nižšou cenou, ale aj dôrazom na kvalitu: parametre hardvéru a dokonca už aj vyladenosť jednotlivých súčastí. Čína tak tiež istým spôsobom „nasleduje vzor“ Japonska: prebratie inovácií – ich adaptácia – tvorba vlastného produktu s dôrazom na kvalitu a spoľahlivosť. Zmena vo svetovej ekonomike sa teda netýka iba priestorového presunu z atlantickej oblasti do pacifikkej (viď kapitola 1.3.2), ale aj jej kvalitatívne podstaty, technologického presunu.

BOX 25**Šen-čen – príklad plánovaného úspešného ekonomického priestoru**

Šen-čen bol založený na mieste malej osady s 20 000 obyvateľmi v oblasti delty Perlovej rieky a stal sa najúspešnejším a najznámejším príkladom špeciálnej ekonomickej zóny. Ekonomický rast mesta prevyšuje od počiatkov rozvoja rast Číny, v posledných rokoch o niekoľko percent. Hodnota jeho ročného HDP je 230 mld. USD a je sídlom veľkej burzy, bánk, podnikov ako BYD, Huawei a ZTE a mnohých startupov. Je najrýchlejšie populačne rastúcim mestom sveta vôbec, ktoré má v mestských hraniciach 15 miliónov obyvateľov (čísla sa veľmi líšia, zväčša však prekračujú 10 mil. hranicu). Rýchly rast mesta podmienilo nielen administratívne rozhodnutie a štatút špeciálnej ekonomickej zóny, ale aj poloha voči Hongkongu, s ktorým tvorí urbánno-priemyselný komplex, nazývaný Pearl River Delta (PRD). V širšom priestore ústia Perlovej rieky ležia na druhej strane jej brehu Macao a Žuhaj a v závere delty vo vzdialenosti 100 km od Šen-čenu Kanton (Kuang-čou, Guangzhou), tradičná regionálna metropola južnej Číny. Spolu tento priestor vytvára možný budúci megalopolis, napriek vzdialenostiam k tomu dávajú predpoklady existujúce toky a funkčné väzby. Hongkong spolu so Šen-čenom a perspektívne širší priestor delty sa tak formuje v protívahu Šanghaju ako ekonomického jadra Číny.

Priestorové presuny vo svetovej ekonomike sa prejavujú aj v meniacom sa geografickom vzore najvýznamnejších ekonomických centier. V koncepcii svetových (globálnych) miest sú mestami prvej hierarchickej úrovne nielen najväčší urbánni producenti (mestá s najväčším v priemysle vytvoreným HDP), ale predovšetkým centrá s celosvetovými funkciami a interakciami a s najväčšou finančnou silou. Na ekonomickej mape sveta sa tak k New Yorku a Londýnu ako svetovým mestám prvého rádu priraduje Tokio resp. širší priestor nížiny Kantó okolo Tokijského zálivu.

Najvýznamnejšie ázijské finančné centrum Tokio však dostáva konkurentov. Podobne ako finančné centrum Japonsko začína zaostávať za Čínou, rýchlo rastúci Šanghaj a Hongkong dobiehajú Tokio. Šanghaj sa stáva skutočnou modernou finančnou metropolou Číny s jedným z najväčších svetových prístavov, výstavnou finančnou štvrtťou Pudong s koncentráciou bánk (v samotnom Pudongu je takmer tisícka finančných inštitúcií) a miliárdarov a rýchlo rastúcou populáciou. Šanghaj má tretiu najväčšiu burzu na svete vzhľadom k realizovaným obchodom. Jeho ročné HDP vo výške 300 miliárd USD je vzhľadom k populačnej veľkosti a finančnému významu relatívne malé. Je to dôsledok faktu, že väčšinu priemyselnej produkcie najväčšej čínskej aglomerácie (23 mil. obyvateľov, podľa niektorých zdrojov mesto bez

aglomerácie je najväčším mestom sveta) tvoria staré nízkotechnologické odvetvia – oceliárstvo, stavba lodí a pod. Hongkong napriek obavám časti podnikateľov po pričlenení k Číne v roku 1997 získal novú dynamiku rastu a stal sa bránou do krajiny a jedným z najväčších svetových prístavov. Hodnotou HDP je väčší ako Šanghaj (400 mld. USD), jeho význam ale podobne leží vo finančnej sile. Podľa indexu globálnych miest za rok 2014¹⁸¹ je piatym najvýznamnejším globálnym mestom na svete. Čína svoju politiku modernizácie priemyslu po roku 1978 uskutočňovala aj pomocou ekonomických priestorov so zvláštnymi podmienkami pre vstup zahraničného kapitálu a pre podnikanie: otvorených miest, otvorených pobrežných oblastí a špeciálnych ekonomických zón. Pôvodne boli r. 1980 stanovené štyri špeciálne (zvláštne, osobitné) ekonomické zóny: Šen-čen (Shenzen) na Perlovej rieke v bezprostrednej blízkosti Hongkongu; Žuhaj neďaleko Macaa; Šantou – tretia zóna v provincii Kuang-tung (Guang dong) na pobreží oproti Taiwanu; Sia-men (Xiamen), ležiaci severnejšie v provincii Fu-t'ian. Neskôr v rokoch 1988 a 1990 boli pridané dve ďalšie zóny: ostrov Chaj-nan (Hainan) a Pudong v Číne a r. 2006 Binhai, pobrežná zóna mesta Tien-t'ín (Tianjin).

Úlohy a zadania:

- **Načrtnite diagram zastúpenia jednotlivých sektorov v hospodárstve východnej Ázie a vysvetlite ich zastúpenie. Ktoré procesy ich určujú?**
- **Systematizujte základy hospodárstva východnej Ázie a ich vzájomné väzby, vysvetlite ich funkčnosť aj stabilitu.**
- **Posúďte slabé stránky hospodárstva východnej Ázie. Uveďte už existujúce a navrhnite alternatívne možnosti ich eliminácie.**

¹⁸¹

<http://www.atkearney.com/documents/10192/4461492/Global+Cities+Present+and+Future-GCI+2014.pdf/3628fd7d-70be-41bf-99d6-4c8eaf984cd5>

5.5 GEOGRAFIA ČÍNY

TIBOR BLAŽÍK

Na svete je málo krajín, ktoré by nezaznamenali, podobne ako v prípade Japonska a Indie, idey, kultúru a ekonomiku Číny. Pre mnohých však táto krajina zostáva záhadnou a vzdialenou krajinou na opačnom konci sveta. Čína a Západ sa navzájom ovplyvňujú, no Čína si v zásadných črtách zachováva svoju odlišnosť. Čína sa líši aj od ostatných ázijských spoločností. „Dnes predstavuje miesto, kde snaha o vybudovanie moderného a rozvinutého štátu sa deje počas originálnej transformácie centrálne riadenej spoločnosti“ (Schmidt, Sieren, 2011).

V súčasnosti svet prechádza obrovskými zmenami a Čína v ňom hrá so svojim prírodným, priestorovým a ľudským potenciálom nezastupiteľnú úlohu. Čína prechádza od začiatku minulého storočia veľkými zmenami. Z polokoloniálnej a zaostávajúcej krajiny sa mení na to, čím bola kedysi, teda na jedno z centier svetovej civilizácie. Čína sa vracia na výslnie a na miesto, ktoré jej prirodzene patrí. Čína prešla v tomto období zložitým vývojom, ktorý ju cez vnútorný chaos, občiansku vojnu, cudziu agresiu a okupáciu, či revolúciu priviedol cez vnútorné reformy až k dnešnému dynamickému vývoju. V tejto časti sa budeme vzhľadom na rozsiahlosť a zložitosť témy venovať najmä vývoju Číny v dvadsiatom storočí a samozrejme najmä vývoju po začatí reforiem v posledných desaťročiach od roku 1978. Čína je krajinou protikladov, kde sa navzájom prelína tradícia a modernita, kde sa veľmi rýchlo mení doslova všetko. Tempo vývoja je fascinujúce a nemá na svete hádam obdobu. Zmeny sú aj v porovnaní s inými východoázijskými krajinami ešte rýchlejšie a dramatickejšie. Fascinuje aj hĺbka a originalnosť týchto zmien, ktoré prebiehajú v krajine, ktorá má takmer 1,4 miliardy obyvateľov. Je to krajina, ktorá fascinuje a zároveň vzbudzuje obavy. Jej vplyv a postavenie v ekonomike, politike, ale aj vo vojenskej oblasti z celosvetového hľadiska prudko rastie. Súčasne tiež vzbudzuje obavy, najmä u svojich susedov. Samozrejme takáto rýchla a zásadná forma transformácie sa nemôže neprejavíť aj vo vnútri samotného štátu a aj v samotnej čínskej spoločnosti. Krajina stojí pred mnohými vnútornými a vonkajšími výzvami. Ak chceme Číne porozumieť, tak musíme kombinovať náš pohľad na Čínu s pohľadom takpovediac zvnútra, teda čínskymi očami. Čínska kultúra je, podobne ako ostatné východoázijské kultúry, odlišná, pobyt v Číne je pre Európana kultúrnym šokom. Preto je aj niekedy ťažké prekonať vzájomnú xenofóbiu a predsudky a teda obavy nás Európanov a vôbec Západu voči Číne a Číňanom a naopak. Napriek všetkým odlišnostiam je čínska kultúra a celá spoločnosť zmesou importovaných a autonómnych prvkov. Istou výhodou Číňanov boli napriek izolácii takmer 500-ročné kontakty s Európou

a samozrejme už v 19. storočí tu bol priamy vplyv Západu prostredníctvom Hongkongu a Macaa, ako aj pôsobenie Európanov a Američanov v mnohých pobrežných mestách. V druhej polovici 19. storočia sa začína aj masová migrácia Číňanov do západných krajín, ktorá nadväzovala na staršie migrácie do juhovýchodnej Ázie. Odhaduje sa, že v zahraničí (spolu s Taiwanom) žije až 70 miliónov Číňanov. Po začatí reforiem tento trend opäť zosilnel. Veď v zahraničí študujú minimálne 3 až 4 milióny Číňanov. Charakteristika Číny, jej vývojových tendencií, kultúrnych a sociálnych odlišností, vonkajších vzťahov, dáva odpoveď na dôležité otázky, ktoré si podobne ako v prípade Kórey a Japonska kladieme: Aké faktory podmienili ekonomickú, sociálnu, kultúrnu a politickú modernizáciu Číny? Akú úlohu zohrala globalizácia a ďalšie faktory v zmenách po roku 1978? Ako bolo pre Čínu možné ísť „nezápadnou“ cestou vývoja a modernizácie? Ako je možné iným spôsobom modernizovať a pretvoriť komunistami riadenú spoločnosť a vôbec celý štát? Ako je možné pretvoriť celú spoločnosť a štát bez zásadnej zmeny politického systému a obrovských sociálnych otrasov a krvavých konfliktov? A vôbec, je už Čína, ako sa hovorí, z najhoršieho vonku? Vývoj priniesol nové výzvy, ktorým Čína čelí a ktoré bude musieť riešiť. Musíme však konštatovať, že transformácia spoločnosti a štátu priniesla mnohé originálne a dovtedy nepoznané riešenia. Pozoruhodná je aj postupnosť jednotlivých krokov transformácie. V tomto prípade vidieť zreteľný vplyv konfuciánskych tradícií (spomínaných v predchádzajúcich kapitolách).

Medzi kľúčovými fenoménmi, ktoré ovplyvňujú takmer všetky oblasti života v Číne (nielen kultúru, ale aj ekonomiku, sociálnu a politickú sféru, ale v súčasnosti aj prírodu), je konfuciánska etika, ktorá je základom skupinového povedomia a ktorá zdôrazňuje postavenie jednotlivca v spoločnosti, vzťah a úctu k autoritám, podriadenosť poriadku a sociálnu harmóniu. Skupinové povedomie sa formovalo aj ako dôsledok formovania poľnohospodárskych komunit v priestoroch pozdĺž veľkých čínskych riek s ich monzúnovým charakterom. Presadilo sa tu pestovanie ryže, ktoré si vyžaduje veľké kolektívne úsilie, čo viedlo k vzniku skupinového povedomia. Podobne ako v prípade Japonska chýbalo tu monoteistické náboženstvo, naopak vplyv budhizmu a kolektívny charakter bývania širokého spoločenstva príbuzných a prípadne služobníctva, ktorý bol v minulosti typický viedol k potlačeniu pre Západ typického individualizmu v prospech kolektivismu (Macfarlane, 2013, s. 87).

Ďalším na prvý pohľad typickým fenoménom je nedostatok pôdy, roľnícka otázka hýbala celými dejinami Číny. Je to pri rozlohe Číny paradox, ale len na prvý pohľad. Prakticky zhruba 75 % územia Číny sa nedá využiť na rastlinnú výrobu, na tú sa dá využiť len východná nížinatá časť Číny a tu sa na tretine územia sústreďuje zhruba 90 % obyvateľov. Poľnohospodársky využiteľná plocha zaberá len 43 % rozlohy Číny a orná pôda dokonca len 11 %. Na druhej strane sú tu možné až tri úrody do roka v regiónoch južnej Číny. V obrovských megalopolách, najmä v pobrežnom pásme, je tento tlak takisto zrejмый. V Číne pripadá 9 m² obytnej plochy na obyvateľa a byty v mestách mávajú do 30 m². Na druhej strane na začiatku transformácie to bolo okolo

3 m² na obyvateľa. Rodiny sa atomizujú a naruša sa tradičný model v ponímaní konfuciánskej spoločnosti.

Transformácia čínskej spoločnosti vo všetkých jej prvkoch je spätá najmä s otvorením krajiny po revolúcii v roku 1912, ktorej predchádzala izolácia počas vlád dynastií Ming a Čching (1368-1912) a v druhej fáze v rokoch 1949-1975 počas vlády Mao Ce-tunga. Potreba riešiť obrovské problémy Číny viedli k zmenám. Dôsledkom bola modernizácia ekonomiky a spoločnosti, ktorá viedla k hlbokým štrukturálnym a priestorovým zmenám. Rast ekonomiky založenej na nerastných surovinách, lacnej a zručnej pracovnej sile viedol k rastu spotreby surovín a energií. Čína sa z krajiny vývozu, prípadne sebestačnej krajiny stala jedným z najvýznamnejších dovozcov energií a surovín. To sa týka aj zdrojov potrebných pre život ako je voda a pôda. V dôsledku ekonomickej modernizácie sa krajina prudko mení. Otvára sa smerom k svetu, obyvatelia sa zoznamujú s fungovaním vyspelých štátov a samozrejme sa tu začínajú presadzovať isté modely vyplývajúce z procesov globalizácie a westernizácie. Napomohli tomu aj procesy migrácie v minulosti a samozrejme aj po roku 1978. Na rozdiel od Japonska sa ale zdá vplyv Západu väčší a prijímanie západných štandardov je v niektorých prípadoch výraznejšie ako v Japonsku a Kórei. Súvisí to zrejme s menšou mierou izolácie, sociálnou situáciou a previazaním Číny so svetom (nielen so Západom, ale aj s jeho východnou časťou – Ruskom). Typickým príkladom je prienik sietí rýchleho občerstvenia do čínskych miest, kde ich návšteva sa stala príkladom spoločenského vzostupu. Krajina, ktorá zažila po 2. svetovej vojne obdobie izolácie a najbarbarskejších foriem autoritatívneho režimu s jeho typicky orientálnymi črtami sa prudko mení bez výrazných vonkajších zásahov a vplyvov, ktoré by na krajinu pôsobili. To je popri jej vnútornej kompaktnosti a osobitosti skutočne najvýraznejšia charakteristika Číny spolu s v iných krajinách neslýchaným tempom zmien ktoré zasahujú 20 % ľudskej populácie na Zemi. V každom prípade ide o unikátny prístup k riešeniu problémov centrálne riadeného štátu. Čína sa snaží stať sa úspešnou krajinou bez toho, aby aplikovala západnú formu transformácie a išla vlastnou cestou a to stojí určite za zamyslenie.

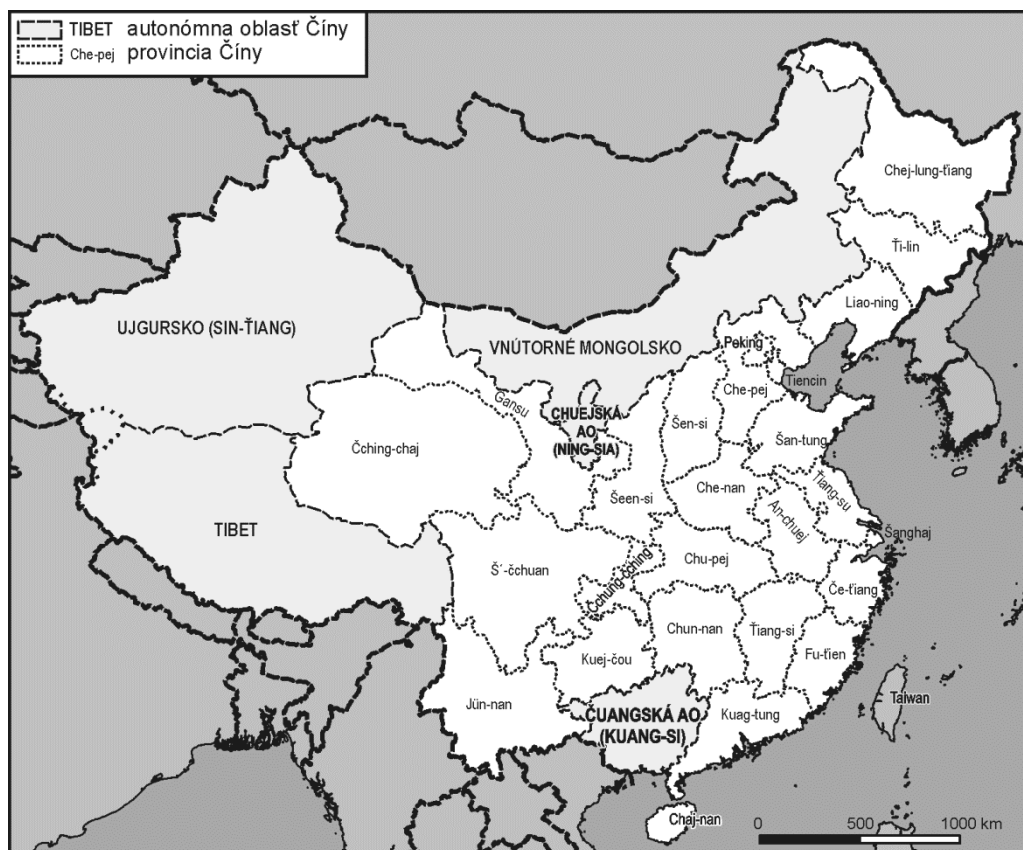
Úlohy a zadania:

- Zhodnot'te vplyv konfuciánskej etiky na bežný život Číňanov.
- Hierarchicky odstupňujte (argumentačne podložte) najvýznamnejšie podnety pre transformáciu čínskej spoločnosti v 20. storočí.

5.5.1 Poloha a vymedzenie Číny

Čínska ľudová republika má rozlohu vyše 9,5 mil. km² a patrí k najväčším štátom na Zemi, pričom je najľudnatejšou krajinou sveta. Administratívne sa delí na

22 provincií (za 23. provinciu považuje Taiwan). Okrem toho existuje 5 autonómnych oblastí, dve špeciálne administratívne oblasti – Hongkong, Macao a 4 mestá riadené priamo vládou. Čína tvorí väčšinu pevninskej časti východnej Ázie pri západnom pobreží Tichého oceánu, resp. jeho okrajových morí – Žltého, Východočínskeho a Juhočínskeho mora. Podľa údajov sa v jeho teritoriálnych vodách nachádza viac ako 5400 ostrovov (Daniel a kol. 2013). Najväčšími sú Taiwan (Čínska republika), ktorý ale neovláda ústredná vláda v Pekingu a ostrov Hainan (Chaj-nan). Čína považuje za súčasť svojho územia aj ostrovy Si-Ša v Juhočínskom mori. Suchozemské hranice merajú viac ako 22 000 km. Najdlhšiu hranicu má Čína s Mongolskom (4 667 km) a Ruskou federáciou, najkratšiu – necelých 100 km s Afganistanom. Morské hranice merajú vyše 15 000 km.

Obr. 62 Administratívne rozdelenie Čínskej ľudovej republiky

Napriek polohe na pevnine je dostupnosť Číny po súši pomerne malá. Spôsobuje to jednak obrovská veľkosť krajiny, ktorá od priesmyku Uz-Beri v Pamíre ($73^{\circ} 50'$ v. g. d.) po ústie Amuru a Ussuri ($135^{\circ} 10'$ v. g. d.) meria vyše 5 200 km. Najsevernejším

miestom je Mo-Che na strednom toku Amuru ($53^{\circ} 33' \text{ s. g. š.}$) a na juhu dosahuje skupinou ostrovov Nan-Ša až takmer k rovníku ($3^{\circ} 52' \text{ s. g. š.}$). Vzdialenosť medzi týmito bodmi je asi 5 500 km. Celý štát zaberá takmer 7 % súše. Geografická poloha Číny je vcelku výhodná. Územie leží v miernom a subtropickom pásme, okrajovo (ostrov Hainan v tropickom pásme). Preto na nížinách sú výborné podmienky pre poľnohospodársku výrobu. Takisto je dôležitá prímorská poloha, ktorá otvára výborné dopravné spojenie s Japonskom a Kóreou, ruským Ďalekým východom, ale aj so Severnou Amerikou. Práve napojenie na Severopacifický priestor je mimoriadne dôležité, pretože spája ekonomicky rozvinuté a hospodársky najväčšie ekonomiky sveta. V nížinách na východe v dôsledku vplyvu oceánu prevažuje oceánická klíma monzúnového typu, ktorá mala rozhodujúci vplyv na vytvorenie originálnej civilizácie v povodí veľkých čínskych riek. Prírodné pomery vo východnej časti Číny umožnili už v staroveku vytvorenie veľkého jednotného a centralizovaného štátu.

Pevninské hranice však tvoria výrazné bariéry, ktoré oddeľujú Čínu od ostatných častí Ázie. Ide o pásma pohorí Ťanšan a Pamír, ktoré oddeľujú Čínu od strednej Ázie. Od južnej Ázie oddeľujú Čínu najvyššie pohoria sveta – Himaláje a Karakoram. Spojenie umožňujú len vysokohorské priesmyky. Významnejším spojením so strednou Áziou je Džungárska brána, kadiaľ viedla aj jedna z vetiev „Hodvábnej cesty“. Horský charakter majú aj hranice s juhovýchodnou Áziou, tvoria výraznú bariéru, aj keď nepredstavujú takú zásadnú komunikačnú bariéru ako Himaláje. Táto hranica má ešte jednu osobitosť v podobe konfigurácie riečnej siete, kde väčšina riek, ktoré pritekajú do juhovýchodnej Ázie, pramení v pohoriach na západe Číny. Západnú časť Číny vyplňajú vysoké pohoria ako je Kunlun a náhorné plošiny. Keďže tieto sa nachádzajú hlboko vo vnútrozemí a nezasahuje sem vplyv oceánu, majú kontinentálnu a veľmi suchú klímu, v horských oblastiach až vysokohorskú, kde nad 5500-6000 m n. m. začína snežná čiara. Mnohé z týchto oblastí sú pokryté púšťami až suchými stepami. Tie tvoria spolu s pohoriami prirodzené bariéry, ktoré sú ťažko prechodné a v minulosti spôsobili izoláciu Mongolska alebo aj Tibetu. Významnou bariérou je aj mohutný tok hraničnej rieky Amur, ktorá sa stala aj významnou etnickou a kultúrnou hranicou. Významné komunikačné možnosti má Čína cez Mongolsko a Džungársku bránu s postsovietskym priestorom, vrátane možnosti výstavby produktovodov. Samozrejme úloha týchto bariér sa s nástupom moderných dopravných systémov a moderných technológií znižuje (príkladom je nová železnica do Lhasy).

Zvýraznenie hraníc ako bariér spôsobujú samozrejme aj vzťahy so susedmi. Čína mala a má dodnes mnohé hraničné spory, ktoré posilňujú charakter hranice ako bariéry. V tomto prípade ide najmä o spory s Indiou v oblasti Ásamu a Kašmíru, ktoré spôsobujú napäté vzťahy a vzájomnú rivalitu. Spory s Ruskom boli ukončené dohodou o presnom vytýčení hraníc a cezhraničná spolupráca sa prudko rozvíja. Po konflikte s Vietnamom sa situácia stabilizovala, no istú opatrnosť najmä zo strany Vietnamu cítiť a hranice sú naďalej bariérou. Osobitná situácia je v priepustnosti hraníc s Mjanmarskom a Laosom, kde pôsobia početné pašerácke narkogangy. V poslednom

období sa skomplikovala situácia pri vytyčovaní nárokov na drobné kúsky pevniny v oblasti Žltého, Východočínskeho a Juhočínskeho mora. V tomto prípade ide o nároky na prírodné zdroje v priľahlých moriach.

5.5.2 Vybrané prírodné špecifiká Číny

Územie Číny je prevažne hornaté. Až 68 % územia leží v nadmorských výškach cez 1000 m n. m. Len 20 % územia leží vo výškach pod 500 m (Häufner a kol. 1964). Medzi najnižším a najvyšším bodom je výškový rozdiel cez 9000 m (Turfanská preliačina -154 m, Mount Everest 8848 m n. m.). Ako celok sa územie Číny skláňa od západu smerom k východu. Prvý výrazný terénny stupeň prebieha po úpätí pohorí Veľký Chingan a Tchaj-chang-šan ako aj po východnom okraji Jünansko-kuejčouskej plošiny. Územie na východ je nížinné až mierne zvlnené do výšky 500 m. Tu sa nachádzajú aj všetky významné nížiny a koncentruje sa tu jadro ekonomiky, poľnohospodárskej výroby a aj obyvateľstva. Územie na západ od tohto stupňa sa skladá z plošín, paniev a hornatín vo výškach 1000-2000 m n. m.. Druhý význačný terénny stupeň prebieha od pohoria Ala-šan cez západný okraj Sečuanskej panvy až do západnej časti Jün-nanu. V tejto najzápadnejšej časti prevládajú vysokohorské oblasti a náhorné plošiny s výškami až cez 4000 m n. m. a typickou kontinentálnou klímou. Na základe geomorfologických pomerov môžeme rozdeliť Čínu na tri zásadné celky: východnú, prevažne nížinatú oblasť, mongolsko-sint'iangskú oblasť a čchingchajsko-tibetskú oblasť. Územie Číny je prestúpené mnohými zlomami, na ktoré sa rozlámala pôvodná čínska platforma a je charakteristické zemetraseniami, často s tragickými následkami. V minulosti ľahké a odolné čínske stavby dobre odolávali zemetraseniam. Pri moderných stavbách sa často nedodržiavajú bezpečnostné normy, najmä pri verejných budovách.¹⁸²

Keďže Čína sa rozkladá v tropickom, subtropickom, miernom a vysokohorskom pásme, má veľmi pestrú klímu, z čoho potom vyplýva rozloženie teplôt a zrážok. Východná oblasť Číny má vlhké monzúnové podnebie a uplatňuje sa tu prevažne riečna erózia a akumulácia. V zime prevládajú západné chladné a suché vetry, v lete teplé a vlhké vzdušné masy od oceánu. V zásade môžeme podľa zrážok rozdeliť Čínu na humídnu oblasť (juh a stred východnej Číny, 750-1500 mm zrážok ročne); aridnú oblasť (SZ a severná Čína) a semiaridnú oblasť (severná a SV Čína, zrážky 500-750 mm). Vo všetkých oblastiach je maximum zrážok v letných mesiacoch. No kým v Pekingu sú priemerné zrážky v júli okolo 250 mm, na ostrove Hainan až 550 mm,

¹⁸² Veľký rozruch verejnosti vyvolalo napr. zrútenie školskej budovy v južnej Číne v r. 2012, v ktorej zahynulo okolo 200 detí.

v Urumči v AO Sin-ťiang necelých 100 mm. Pritom rozloženie zrážok kolíše rok od roka aj o 30 %.

Veľká rozdielnosť sa prejavuje aj v rozložení teplôt. Priemerné júlové teploty sa pohybujú v Pekingu a Kantone okolo 28-30 °C, v Lhase okolo 16 °C. Charakter povrchu a klímy sa prejavuje aj v tom, že tretina územia patrí do bezodtokovej oblasti, kde väčšina riek končí v aridných oblastiach. Naopak dolné a stredné toky riek vlievajúcich sa do oceánu sú väčšinou splavné (napr. Chuag Che nie) a využívajú sa aj ako zdroj vody pre hospodárske účely. Severné časti Číny pociťujú nedostatok vody. V súčasnosti sa realizuje projekt juho-severného transportu vody.

Prírodné kontrasty sa prejavujú aj v tom, že 6/7 obyvateľstva žije na 1/3 územia. Obrábaných je asi 1100 000 km² pôdy a na jedného obyvateľa pripadá menej ako 1000 m² ornej pôdy. Možnosti jej ďalšieho rozšírenia sú však malé. Suchšiu severnú Čínu, kde sa pestuje hlavne pšenica a proso, oddeľuje od vlhšieho juhu zhruba 33. rovnobežka, ktorá prebieha medzi Žltou a Dlhou riekou. Kým na juhu sú možné 2-3 úrody do roka, na severe len jedna. Preto je na juhu aj vyššia hustota obyvateľstva.

Úlohy a zadania:

- Vysvetlite vzájomné súvislosti medzi geologickým zložením, tektonickou stavbou a reliéfom čínskej krajiny.
- Charakterizujte typické znaky riečnej siete Číny. Na základe príkladov uveďte, ako súvisia so všeobecnou cirkuláciou atmosféry a zrážkovými pomermi v regióne. Zhodnoťte vplyv ďalších prírodných činiteľov na rozloženie zrážok a charakter riečnej siete Číny. Odlíšte ich význam.
- Zostrojte stručnú pojmovú mapu (procesy, väzby) vzniku púští v Číne.

5.5.3 Osobitosti historického vývoja

Dianie v dnešnej Číne je zavŕšením mnoho tisícročného vývoja. Čínska spoločnosť a čínsky štát sa formovali v konkrétnych prírodných a historických podmienkach. Čínsky štát sa formoval z prvotných roľníckych spoločenstiev, ktoré sa usádzali v povodí najväčších čínskych riek. Základným faktorom formovania charakteru, hodnôt a spôsobu života týchto komunít bol monzúnový charakter týchto riek. Pravidelne v letnom období prichádzali záplavy, ktoré zúrodňovali terasy riek a umožňovali na takto zúrodnenej pôde pestovanie poľnohospodárskych plodín. Samozrejme takýto charakter prírodných procesov si vyžadoval úzku spoluprácu veľkých skupín ľudí, pretože bolo potrebné budovať rozsiahle irigačné systémy. To si vyžadovalo dokonalú organizáciu týchto spoločenstiev, kde každý jednotlivec mal svoje miesto a zodpovednosť voči kolektívu. Vyžadovalo si to aj rozsiahle technické,

astronomické a iné vedomosti. Tak sa formovali základy prvých čínskych štátov. Formovanie týchto spoločenstiev silno ovplyvňovali rozdiely medzi kultúrou kočovných pastierov z vnútornej Ázie a kultúrou usadlých čínskych roľníkov. Ich vzájomné vzťahy zásadným spôsobom ovplyvňovali vývoj Číny. V období, keď boli čínske štáty alebo zjednotená Čína silná, sa tieto nečínske oblasti ocitali pod priamym alebo nepriamym vplyvom Číny – od Mandžuska až po Tibet. V čase oslabenia Číny zase prenikali kočovníci na čínske územie a podmaňovali si jej usadlé obyvateľstvo.

Charakteristickou črtou vývoja Číny bolo striedanie jednotlivých dynastií, ktoré väčšinou nastupovali po kolapse predchádzajúcej moci. Ten bola spôsobený spravidla prírodnými pohromami (nedostatok monzúnových zrážok alebo ich prebytok), rastúcim útlakom vládnych vrstiev, zbedačovaním roľníckych mäs a rozkladom vládnej moci (Fairbank 1998). To využívali kočovníci a rozvracali oslabené štátne útvary. Nasledovali rozsiahle roľnícke povstania, ktoré viedli k nástupu nových mocenských elít, často z radov roľníckych vodcov. Čínske štáty sa snažili konsolidovať svoje územie a jedným z prvkov tejto konsolidácie bolo budovanie obranných valov, ktoré vyústili po zjednotení Číny do vybudovania Veľkého čínskeho múru, ktorý sa stal symbolom izolácie a nadradenosti Číňanov voči okolitému barbarskému svetu. Takto sa formovalo čínske národné povedomie a jeho kultúra. Na rozdiel od kočovníckych spoločenstiev sa však Číňania ani tak nevyznačujú etnickými väzbami, ale prijatím spoločných hodnôt a spoločnou históriou (Tregear 2007).

Vývoj čínskej spoločnosti bol zavŕšený v siedmom až druhom storočí p. n. l. V tomto období rozpadu jednotného štátu sa začali formovať základné idey dobrého spravovania štátu, ktorú sformuloval mysliteľ Konfucius. Konfuciánska filozofia sa stala nedielnou súčasťou čínskej spoločnosti a kultúry. Vrcholné obdobie Číny nastalo počas vlád dynastií Chan (2. storočie p. n. l. až 2. storočie n. l.), Tchang a Sung (7.-11. storočie). V období dynastie Sung Čína dosiahla najväčší spoločenský, ekonomický a technický rozkvet a stala sa najrozvinutejšou krajinou sveta. Ani mongolská invázia toto postavenie nezmenila. Počas vlád nasledujúcich dynastií Čína prechádza na politiku úplnej izolácie, ktorá spôsobila jej postupný úpadok a zaostávanie za ostatným rýchle sa rozvíjajúcim svetom. Ešte v roku 1800 bola Čína najväčšou ekonomikou sveta, ale dlhodobý úpadok sa nedal zastaviť a Čína sa čoskoro ocitla v polokoloniálnom postavení. Až koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia dochádza k snahám o zmenu tohto trendu, ktorý pokračoval celé 20. storočie a pokračuje aj v súčasnosti. V súperení o podobu novej modernej Číny, ktorej bude patriť miesto také, ako mala v minulosti, sa stretli rôzne názorové prúdy. V tomto zápase zvíťazila komunistická strana. Príčiny víťazstva komunistov spočívali vo viacerých faktoroch. Prvým bol sľub splnenia odvekého sna čínskych roľníkov po kúsku vlastnej pôdy. Ďalším sľubom bolo zbaviť sa zasahovania Západu a rozhodovať o vlastnom osude. Tretím sľubom bol sľub zabezpečiť ľuďom dôstojný život (každému „miska ryže“, strecha nad hlavou a práca). Snaha o urýchlenie vývoja viedli v Číne k dvom pokusom o rýchle prekonanie zaostalosti. Prvým bol „Veľký skok“, ktorý

začal po dokončení kolektivizácie na vidieku v rokoch 1958-1962. Veľký skok bol založený na typickej mobilizácii ľudí na práce už z čias cisárstva. Výsledkom Veľkého skoku bola snaha rýchlo rozbehnúť zvýšenie produkcie poľnohospodárskych ale aj ďalších produktov. Strana využila svoju moc na presadenie svojich cieľov, zničenie starých politických elít a nástup nových, ktorých morálka a lojalita k centru bola súčasťou čínskeho dedičstva (Fairbank, 1998). Veľkú úlohu zohralo rešpektovanie autority. Typickým príkladom bolo budovanie malých vysokých pecí na výrobu železa. Strata motivácie, zlá úroda a prehnane optimistické hlásenia viedli k obrovskej kríze. Od roku 1960 začína obnova normálneho fungovania štátu a nastolenia rovnováhy vo vývoji hospodárstva. Druhým pokusom o urýchlenie vývoja bolo posledné obdobie vlády komunistického vodcu Mao Ce-tunga. Hlavným dôvodom boli jeho obavy o znižovanie jeho úlohy v Číne. Na druhej strane jeho protivníci mali proti nemu zložitú pozíciu v štáte založenom na ideáloch konfuciánskej harmónie a jednoty. Dôsledkom Kultúrnej revolúcie bola ohromná skaza a rozvrat štátu, ktorý sa dotkol najmä mestského obyvateľstva, vládnych kádrov, administratívy a intelektuálov. Na 10 rokov boli prakticky zrušené vysoké školy. Výsledkom bolo zničenie straníckych elít, rozvrátenie ekonomiky, nahnanie intelektuálov na nútené práce a dokonca hrozil rozklad bezpečnostných štruktúr štátu. Výsledkom bolo rozvrátenie ekonomiky v dôsledku nereálnych cieľov, strata miliónov ľudských životov a nástup armády do najvyšších pozícií. Aj Kultúrna revolúcia sa diala v duchu likvidácie nepriateľov ako za cisárskych čias. V polovici 70-tych rokov bol tento typ politiky aj s jeho dozvukmi neudržateľný a po odstránení „gangu štyroch“ na čele s Maovou manželkou, dochádzka k ozdravným procesom. Obnovenie legitimacy nových elít si vyžadovalo zmenu vo vedení v podobe obnovenia kolektívneho vedenia, čo sa praktizuje až dodnes. Na čele týchto reforiem od roku 1978 stál bývalý významný stranícky funkcionár odstránený počas Kultúrnej revolúcie Teng Siao-pching (Deng Xiaoping). Ako prvý zaviedol socializmus s čínskymi špecifikami. Myslel tým čínsku formu trhového socializmu, ktorý spája slobodné podnikateľské prostredie s účasťou silného štátneho odvetvia. Príčin úspechu bol celý rad. Predovšetkým reformy sa udiali v konfuciánskej spoločnosti, ktorá uznáva harmóniu a jednotu podopretú autoritou. Ďalej Čína včas ponúkla ako jediná reálna sila cestu reforiem v čase, keď ešte mala dostatočnú autoritu v spoločnosti (podobne ako ju mal kedysi Sovietsky zväz po Stalinovej smrti v roku 1953). Bolo to obdobie presunu záujmu USA po porážke vo Vietname do iných oblastí sveta, ako aj ich podpora Číny ako rivala Sovietov. Reformy sa uskutočnili v spoločnosti, ktorá bola vysoko organizovaná, zručná a mala napriek izolácii väzby na zahraničné čínske komunity, ktoré pomohli pri počiatočnom prílive kapitálu. Dôležité bolo aj vytýčenie cieľov a postupnosť krokov metódou ich overovaní a až potom širšieho zavedenia.

BOX 26 **Štyri modernizácie**

Štyri modernizácie vyhlásené Teng Siao-pchingom v sebe zahŕňajú reformu poľnohospodárstva, priemyslu, armády a vedy a výskumu. O týchto reformách sa hovorilo už v 60-tych rokoch, ale prakticky sa začali realizovať až od roku 1978, teda po nástupe nového vedenia. Na začiatku reforiem bolo zamestnaných 71 % obyvateľov Číny v poľnohospodárstve, 17 % v priemysle a 12 % v službách. Ak sa mala rozšíriť priemyselná výroba a služby, bolo potrebné reformovať poľnohospodárstvo a uvoľniť sily na prechod od produkcie k spotrebe (Horálek, Ptáček 2013), a to najmä zahraničnej. To znamenalo orientovať ekonomiku na export. Len tak sa dali získať zdroje pre vnútornú spotrebu. Zásadne sa zmenilo prerozdeľovanie nadproduktu, ktorá ostala v rukách tých, čo ju vytvorili a nie štátu. Zlepšenie štandardu vo vidieckych oblastiach umožnilo rozprúdenie obchodu a spotreby domáceho tovaru. Nasledovalo zrušenie komún a centrálné plánované poľnohospodárstvo, ako aj povolenie osobného vlastníctva či prenájmu pôdy pre podnikanie. Bolo zrušené zdanenie najnižších príjmových skupín roľníkov, ktoré bolo aj tak neefektívne. Táto modernizácia najviac zasiahla sociálne a ekonomické procesy v krajine. Skutočným jadrom reforiem bola modernizácia priemyslu. V Číne po Kultúrnej revolúcii chýbali kvalifikované pracovné sily, stroje, technológie a moderné metódy riadenia. Preto boli vytvorené zvláštne ekonomické zóny, uvoľnil sa pohyb pracovných síl, garantovali sa investície a vývoz zisku. Využila sa ekonomická sila mohutnej čínskej diaspóry. Prvých päť zvláštnych ekonomických zón vzniklo už v roku 1980 (mestá Šenčen, Zhuhai a Shantou, Xiamen a ostrov Hainan). Podľa nich sa potom vytvárali ostatné zvláštne ekonomické zóny a otvorené mestá. Typickým príkladom je Šenčen, ktorého počet obyvateľov už prekročil 10 miliónov. Je jedným z najväčších prístavov Číny a mestom s najväčším prílivom zahraničných investícií. Bol logicky vybraný na hraniciach prosperujúceho Hongkongu, z ktorého sa sem presunula priemyselná produkcia. Šenčen sa stal producentom elektrotechniky, elektroniky a automobilových komponentov.

Dalším cieľom modernizácie bola armáda. Armáda bola profesionalizovaná a postupne sa začala jej technická modernizácia, ktorá v súčasnosti vrcholí. V 90-tych rokoch došlo k minimalizácii vplyvu armády v ekonomike. Tento proces bol už úspešne zavŕšený. Posledným cieľom štyroch modernizácií bola reforma školstva, vedy a výskumu. Zamerala sa predovšetkým na výchovu technických kádrov, vysielanie študentov do zahraničia. V súčasnosti študujú v zahraničí takmer 4 milióny študentov, z toho státisíce za štátne štipendiá a v krajine študuje takmer 30 miliónov univerzitných študentov na vyše tisíc univerzitách. Štyri modernizácie boli sprevádzané úpravou právneho systému, pripojením Hongkongu a Macaa k Číne. Vypracovala sa jednotná koncepcia zahraničnej politiky s dôrazom na jej ekonomickú dimenziu.

Transformácia ekonomiky pokračuje naďalej a prenáša sa do centrálnych a západných oblastí Číny. Úspech reforiem znamená pre Čínu znovunastolenie rovnoprávných vzťahov so Západom po takmer 150 rokoch.

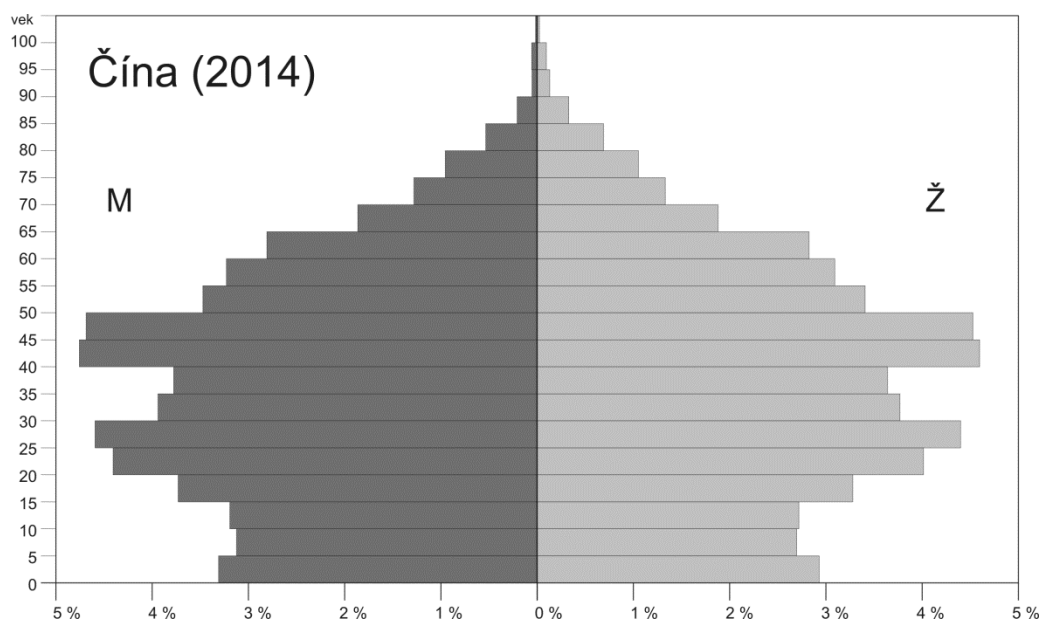
Úlohy a zadania:

- Uved'te v príčinných súvislostiach vplyv klímy v povodí veľkých čínskych riek na vznik čínskej civilizácie.

- Na jednoduchej časovej priamke načrtnite, v ktorých historických obdobiach bolo možné považovať Čínu za najvyspelejšiu časť sveta. Svoj náčrt zdôvodnite.
- Pomenujte a na vysvetľujúcich príkladoch ilustrujte, v ktorých historických vývojových etapách možno hľadať korene súčasných zmien v Číne.

5.5.4 Problémy obyvateľstva, osídlenie

Počet obyvateľov Číny dosiahol 1 355 692 576 v roku 2014 (World Factbook 2014). V Číne sa teda naďalej sústreďuje asi 1/5 ľudskej populácie. Ako vidieť aj z Obr. 63, populácia Číny postupne starne. Proces starnutia je veľmi rýchly, v rokoch 1950-2000 stúpol počet ľudí nad 60 rokov z 8 na 11 %. Perspektívne to však bude až 22 % v roku 2050 (Bloom a kol. 2010). Je to predovšetkým dôsledok politiky jedného dieťaťa ale aj pokračujúceho prílivu obyvateľov do miest, kde preberajú iné vzory správania. Napríklad v Šanghaji sa to prejavilo poklesom prirodzeného prírastku už v roku 1979. V súčasnosti je podiel ľudí ekonomicky neaktívnych malý. Prechod k regresívnej forme vekovej pyramídy je veľmi rýchly a trval len niečo okolo 20 rokov. V produktívnom veku je vyše 74 % (2010) populácie, ale počas nasledujúcich 30 rokov príde k prudkému nárastu počtu ekonomicky neaktívnych, na čo nie je sociálny a zdravotný systém pripravený. Pritom problém starnutia populácie je nerovnomerný (Terril 2003). Rýchlejšie sa začal v mestách a vo východných oblastiach, naopak vo vidieckych oblastiach a v západných provinciách ako Tibet začal až teraz. Príčin bolo viacero. Jednou z nich je aj samotná politika jedného dieťaťa, ktorá bola z časti selektívna. Dotýkala sa najmä obyvateľov miest, ale nie bezpečnostných zložiek, ťažko pracujúcich, riedko osídlených okrajových oblastí a menšín. V dôsledku masových migrácií do miest (okolo 250 mil. ľudí za posledných niekoľko desaťročí) dochádza k prudkému starnutiu aj mnohých vidieckych zaostalejších oblastí. V budúcnosti musí Čína prejsť na takú ekonomiku, ktorá vyprodukuje dostatok zdrojov pre ekonomicky neaktívnych obyvateľov. Teraz prichádza druhá vlna starnutia a to detí silných populačných ročníkov narodených v 60-tych rokoch, ktoré sa narodili v 80-tych rokoch. Proces starnutia populácie nastáva aj v dôsledku vyššieho veku dožitia, no na druhej strane najmä v mestách dochádza k zhoršeniu kvality životného prostredia. Je zrejmé, že hlavný proces starnutia sa dostaví v budúcom desaťročí. Vtedy odídu do penzie najsilnejšie ročníky a súčasne budú do pracovného procesu vstupovať najslabšie ročníky z minulého desaťročia. V budúcnosti sa uvažuje o zrušení politiky jedného dieťaťa. Už dnes má takmer polovica populácie právo na 2 deti. Vzhľadom na kultúrne špecifiká – ako je uprednostňovanie mužských potomkov, je v Číne asi o 18 miliónov mužov viac, čo predstavuje závažný demografický problém.

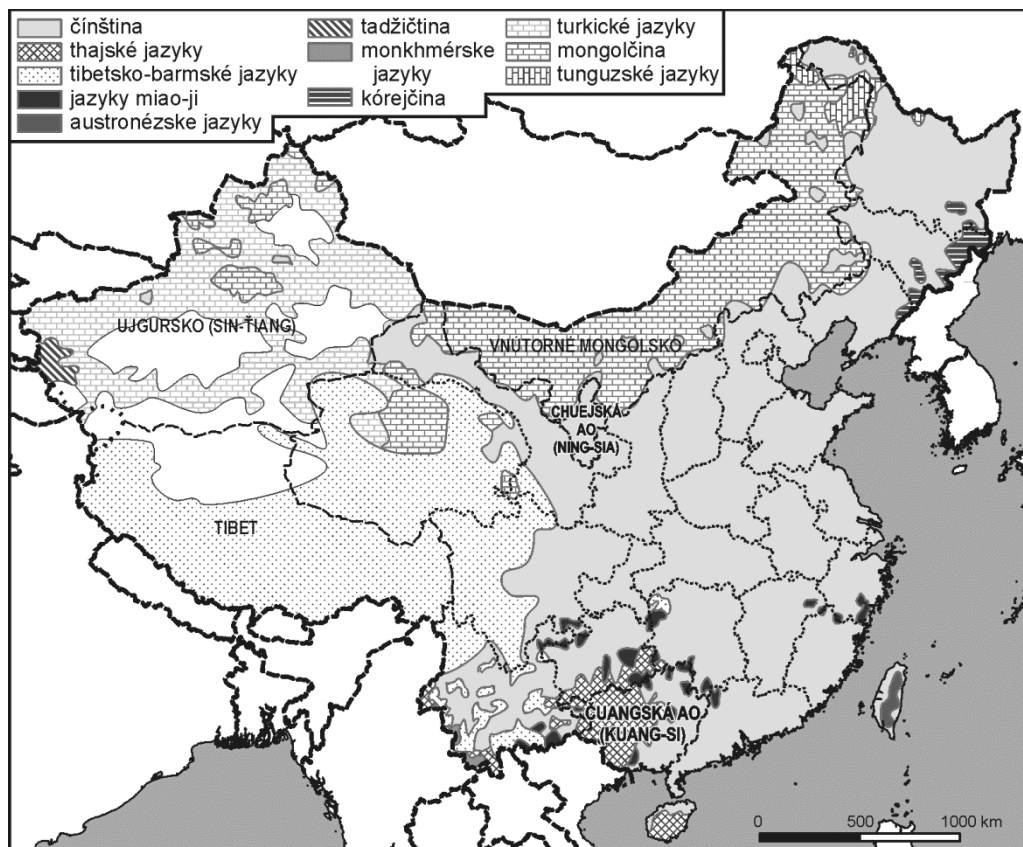

Obr. 63 Veková a pohlavná štruktúra obyvateľstva Číny (World Factbook 2014)

V Číne žije oficiálne registrovaných 55 etnických menšín popri Chanoch – etnických Číňanoch. Najmä počas politických a ekonomických turbulencií počas Maovej éry trpeli menšiny výrazným útlakom (Tibeťania, Ujguri). Dnes sú začlenené do 5 autonómnych oblastí, 30 prefektúr a 120 okresov. V dôsledku prudkého ekonomického vývoja prebiehajú dva hlavné procesy vo vzťahu Chanov a minoritného obyvateľstva. Jedným je proces sinizácie t.j. počínšťovania populácie. Prebieha napríklad v Tibete, kde sú pre Číňanov zložité prírodné podmienky. Tibeťania prichádzajúci do nových hospodárskych centier sa svojím životným štýlom a kultúrou približujú k majoritnej populácii. Naopak v Sin-ťiang (Ujgursku) dochádza k hanizácii, keď v rámci rozvoja oblasti sem prichádza veľké množstvo Číňanov (Daniel a kol. 2013). Počtom títo kolonisti už prevýšili domácich Ujgurov. Etnické hranice a administratívne hranice sa v mnohých prípadoch nezhodujú, ako je to napr. v prípade Tibetu. V niektorých prípadoch sa zase ľudia zo zmiešaných manželstiev hlásia k menšinám, aby obišli politiku jedného dieťaťa. Obyvatelia autonómnych celkov si však nevolia svoju administratívu, tá je určovaná z centra ako u ostatných provincií.

Čína je stále prevažne vidieckou krajinou, aj keď jej charakter stále viac určujú mestá, ktoré sú rozhodujúcimi centrami ekonomického diania. V posledných desaťročiach mestá prudko narástli a mnohé z nich ako Peking-Tiencin, oblasť Kanton-Hongkong, Šanghaj sa premenili na moderné mesta, v ktorých ostali len malé časti starej architektúry. Podobne je to aj s ďalšími mestami po celej Číne. Trápia ich

problémy so životným prostredím a samozrejme aj dopravou. Oblasť Šanghaja presiahla 20 miliónov obyvateľov a región Kanton-Hongkong 40 miliónov.

Obr. 64 Jazyková štruktúra obyvateľstva Číny

Úlohy a zadania:

- Sumarizujte vývojové trendy obyvateľstva v Číne. Analyzujte ich zmeny v poslednom období. Porovnajte regionálne špecifiká týchto trendov a vysvetlite ich podstatu.
- Objasnite, na čom je založená menšinová politika v Tibete a Sin-t'iangu. Zhodnoťte jej dopad na vnútorný politický vývoj, prípadne ekonomickú prosperitu.
- Vytvorte zoznam prírodných faktorov, ktoré podmieňujú priestorovú distribúciu obyvateľstva v Číne. Pri každom faktore zhodnoťte jeho význam a perspektívny vplyv na sledovaný jav.

5.5.5 Súčasný problémy čínskej ekonomiky a spoločnosti

„Chudoba nie je socializmus. Byť bohatý je skvelé“ (Teng Siao-pching).

„Nezáleží na tom, či je mačka biela alebo čierna. Pokiaľ chytá myši, je to dobrá mačka“ (Teng Siao-pching).

Tri desiatky rokov reforiem zmenili Čínu na nepoznanie. V roku 1978 mala Čína všetky charakteristiky krajiny tretieho sveta s jeho chudobou, nefungujúcou ekonomikou, málo vzdelaným obyvateľstvom a nedostatočnou zdravotnou a sociálnou starostlivosťou – teda celkovo zaostávala za rozvinutým svetom. V súčasnosti je výškou HDP podľa PPP (parity kúpnej sily) druhou ekonomikou sveta za USA. V priebehu 35 rokov vykázala Čína obrovskú dynamiku v rozvoji ekonomiky, obranyschopnosti, vedecko-technického pokroku a všetkých odvetví sektoru služieb. Toto tempo sa síce zmiernilo oproti tempám v prvých 20 rokoch reforiem, ale aj v čase krízy vykazuje pozoruhodné úspechy.

Tab. 10 Základné makroekonomické ukazovatele Číny za obdobie rokov 2009–2013

	2009	2010	2011	2012	2013
HDP v bežných cenách (mld. USD)	5 105	5 950	7 314	8 384	9 394
rast HDP v porovnateľných cenách	9,2 %	10,40%	9,3 %	7,7 %	7,7 %
HDP na obyvateľa (USD)	3 850	4 460	5 460	6 240	6 960
miera inflácie na báze indexu spotrebiteľských cien	-0,70%	3,20%	5,5 %	2,6 %	2,6 %
miera nezamestnanosti (v mestách)	4,30%	4,10%	4,1 %	4,1 %	4,1 %
kurz meny v CNY (za 1 USD)	6,8282	6,60231	6,3009	6,2855	6,2
úrokové sadzby v %: pre ročné termínované vklady	2,25	3	3,5	3,25	
pre pôžičky zo splatnosťou 1 rok	5,58	6,06	6,56	6	6,0

Zdroj: Národný štatistický úrad ČĽR za príslušné obdobia; Economic Intelligence Unit

Tento vývoj predpokladá zdvojnásobenie ekonomiky v roku 2020 oproti roku 2010. I tak si však treba uvedomiť, že HDP na obyvateľa je niekoľkonásobne nižší ako napr. v USA a dobiehanie bude trvať podľa niektorých prognóz minimálne do roku 2050. Mení sa orientácia ekonomiky z menej sofistikovaných montážnych odvetví na výrobu zložitých priemyselných produktov. Vo zvláštnych ekonomických zónach sa rozvinula produkcia výrobkov s vysokou pridanou hodnotou (automobily, biela a čierna technika...). Čína pokračuje v prudkom budovaní infraštruktúry (príkladom je železnica Peking – Lhasa, ale aj siete autostrád po celej Číne). Postupne sa zvyšujú investície do západných a centrálnych oblastí oveľa rýchlejšie ako do východnej časti. Do východných regiónov smerovalo napríklad v roku 2012 o 16,5% investícií viac

oproti predchádzajúcemu roku. Do centrálnych oblastí sa suma investícií zvýšila viac ako 24% a do západných oblastí o viac ako 23%. Do 3 severozápadných provincií sa zvýšili investície o 26%. To svedčí o snahe rozvíjať zaostávajúce regióny.

Agrárna spoločnosť sa v Číne transformovala na mestskú a priemyselnú spoločnosť a zároveň z veľkej časti (okolo 70 % priemyslu je v súkromných rukách) sa prešlo z centrálne riadenej ekonomiky na trhovú ekonomiku. Podarilo sa zvládnuť sociálny systém. Chudobou trpí už len okolo 10 % populácie (Naughton 2006). Rast strednej triedy povedie k nárastu domáceho dopytu, ale aj k rastu možnosti exportu do pomerne rýchlo rastúcich krajín ako je Brazília, Juhoafrická republika, India a čiastočne aj Rusko. V dôsledku demografickej politiky jedného dieťaťa však môže byť ohrozený doterajší priaznivý ekonomický vývoj. Prudký ekonomický rast pobrežných oblastí prehĺbil sociálne rozdiely medzi mestom a vidiekom, ale aj medzi pobrežnými a vnútrozemskými provinciami. Obrovský ekonomický rast spôsobil drancovanie prírodných zdrojov a veľkú ekologickú záťaž v priemyselných centrách. Enviromentálne problémy sa však prejavujú na celom území Číny v podobe znečisteného vzduchu, pôd a vodných zdrojov. Čína dodnes nepodpísala napríklad Kjótsky protokol.

Čína má v súčasnosti najväčšie devízové rezervy na svete, odhadom asi 3 bilióny amerických dolárov, ktoré investuje v mnohých oblastiach sveta, najmä do získania surovín (krajiny Spoločenstva nezávislých štátov, Afriky a Latinskej Ameriky). Ide najmä o ropu a zemný plyn, vzácne a farebné kovy, ale aj pôdu. V mnohých prípadoch však sú tieto investície vo vysoko rizikových oblastiach (ekonomické, politické a sociálne riziká).

Najdôležitejšie sú však riziká vnútorného vývoja v Číne. Pri ďalšej decentralizácii môže dôjsť k nekontrolovateľnému nárastu regionálnych rozdielov. Už dnes provincie na juhovýchode Číny majú výhrady k prerozdeľovacím procesom. Ďalšia racionalizácia veľkých štátnych priemyselných podnikov môže viesť k masovej nezamestnanosti a následne k sociálnym nepokojom. Postupná decentralizácia politickej moci, ktorá musí zákonite nastať po decentralizácii ekonomickej moci, preverí správanie doterajších politických elít, ktoré sa na nej aktívne podieľajú. Vyhnúť sa týmto rizikám znamená vybudovanie právnej a spravodlivej spoločnosti bez korupcie a ďalších negatívnych javov. Znamená to vybudovať štát, v ktorom sa budú spokojne cítiť stredné vrstvy obyvateľstva, ktoré aj v Číne napriek jej osobitostiam majú na dobrom fungovaní štátu najväčší záujem. V týchto súvislostiach je dôležité využiť aj konfuciánske tradície na vytvorenie vysokých morálnych štandardov, ktoré zahŕňajú samozrejme aj vysokú profesionalitu riadenia štátu po každej stránke. Bude potrebné vyriešiť problém trvalo udržateľného rastu pomocou zmeny charakteru ekonomiky od kvantitatívneho ku kvalitatívnemu rastu.

Ak chce byť Čína dôveryhodný partner v medzinárodných vzťahoch, musí urovnať vzťahy so susedmi a nadviazať s nimi vzájomne výhodnú ekonomickú spoluprácu. Len

tak bude Čína rovnocenný akceptovaný partner. Jej úloha je nezastupiteľná pri riešení všetkých globálnych problémov ľudstva.

5.5.5.1 Hongkong, jedno z centier transformujúcej sa Číny

Oficiálny názov je špeciálna administratívna zóna Hongkong. Hongkong leží pri ústí Perlovej rieky na južnom pobreží Číny. So svojimi 7,2 miliónmi (2014) obyvateľov je významným hospodárskym a finančným centrom a patrí k svetovým veľkomestám. Po ópiovej vojne bol od roku 1843 do roku 1997 britskou korunnou kolóniou. Hongkong sa skladá zo 4 častí: ostrov Hongkong, okolitých 263 ostrovov a z polostrovej časti, kde sa rozkladá Kowloon a Nové Teritória. Z celkovej plochy 1 104 km² je zastavaných asi 25 %. Reliéf je mimoriadne hornatý a Hongkongská zátoka patrí medzi najlepšie prirodzené prístavy na svete a je chránená okolitými horami (najvyšší bod územia dosahuje 958 m n. m.). V južnej Číne má preto Hongkong strategickú polohu. Územie Hongkongu v južnej Číne patrí do tropickej oblasti s 10 vlhkými mesiacmi do roka a zrážkami okolo 2400 mm ročne. Hlavné vlhké obdobie je od apríla do septembra a v čase letných monzúnov pobrežie pravidelne pustošia tajfúny. Preto bol prístav dôležitý ako bezpečné kotvisko lodí. V minulosti bolo ústie Perlovej rieky len riedko osídlené. Po vpáde Mongolov sem prichádzali utečenci zo severu a zakladali osady. V polovici 16. storočia sa na území dnešného Macaa usadili Portugalci, ktorí nedocenili prednosti dnešného Hongkongu. V dôsledku nánosov v ústí Perlovej rieky Macao strácalo svoj význam ako hlavný prístav pre styk s Európou a ťažisko obchodu sa prenieslo hlbšie do vnútrozemia - do prístavu Kanton, ktorý po stáročia zostával hlavnou vstupnou bránou do Číny. Situácia sa zmenila po ópiových vojnách, kedy sa ostrov Hongkong stal súčasťou britského impéria po porážke Číny. Postupne v roku 1860 bola pripojená pevninská časť kolónie Hongkong Kowloon a v roku 1898 bola Číne nútená ďalšia dohoda o postúpení Nových Teritórií (územie severne od Kowloonu a okolité ostrovy). Hongkong sa stal hlavnou bázou pre obchod pre medzi britským impériom a Čínou. Briti jeho prostredníctvom dovážali dovtedy zakázané ópium a za získané peniaze odoberali čínsky čaj, porcelán a mnohé ďalšie remeselné výrobky. Táto schéma nerovnoprávných zmlúv potom pretrvala až do polovice 20. storočia. Hongkong sa stal významným prístavom a počet jeho obyvateľov prudko rástol v dôsledku potreby pracovných síl, ale aj politických nepokojov. Z Hongkongu vznikol prístav s významnými lodenicami slúžiaci ako zásobovacie centrum pre britskú flotilu a zároveň miesto prekladu tovarov dovážaných a vyvážaných z Číny. Situácia sa zmenila po okupácii Japoncami. Na rozdiel od stagnujúceho Macaa, ktoré však nebolo okupované, utrpel Hongkong obrovské materiálne straty. Po vzniku ČĽR sa načas prerušili väzby s Čínou, čo oslabilo postavenie Hongkongu. Napriek tomu sa Hongkong po 2.svetovej vojne začal rozvíjať ako otvorený prístav, ktorý mal jednu z najotvorenejších ekonomík a pretvoril sa na ekonomického „ázijského tigra“. Okrem otvorenej ekonomiky to bol aj neustály prílev utečencov z pevninskej Číny, ktorí tvorili lacnú a pomerne kvalifikovanú pracovnú silu. Ďalší rozmach Hongkongu nastal po otvorení sa Číny v dôsledku

štyroch modernizácií. Hongkong sa stal hlavným exportným prístavom Číny a bránou do okolitého sveta. Aj prvé ekonomické zóny vznikali v okolí Hongkongu, ako sme spomínali vyššie. Postupne sa v ústí Perlovej rieky medzi Hongkongom, Macaom a Kantonom vytvoril 40 miliónový pás osídlenia, ktorý patrí k hlavným ekonomickým centrámi Číny. Príčinou pripojenia Hongkongu k Číne bol termín ukončenia 99 ročného prenájmu tzv. Nových teritórií, bez ktorých by Hongkong mohol len veľmi ťažko existovať. Minimálne rovnakým dôvodom bolo však rastúce prepojenie Hongkongu so svojim čínskym zázemím, vzájomná úzka ekonomická previazanosť a mohutnejšie mocenské postavenie Číny. To viedlo v roku 1997 k pripojeniu Hongkongu k Číne. Prispel k tomu aj sľub Číny o zachovaní doterajšieho systému v Hongkongu. Na druhej strane Čína potrebovala Hongkong ako bránu do sveta. Tajomstvo úspechu Hongkongu spočíva v súčasnosti vo vonkajších faktoroch (hospodárstvo Číny a jeho politika) a vo vnútorných faktoroch. Hospodárstvo Hongkongu patrí k najslobodnejším trhovým hospodárstvám sveta. Dane sú mimoriadne nízke, len niekoľko percentné. Obyvateľstvo je samo zodpovedné za svoje zdravie a penzijné zabezpečenie. V minulosti veľká časť obyvateľov regiónu, hlavne prisťahovalcov, bývala v chatrčiach. Mnohí dokonca len v kartónových a plechových boxoch, prípadne na člnoch. Len postupne sa začala od 70-tych rokov výstavba nájomných bytov, v ktorých však často býva viacero prisťahovalcov v jednom byte.

Úspech spočíva aj v obrovskej a lacnej zásobárni pracovných síl. Do roku 1980 hlavným zdrojom rastu bol ľahký priemysel (domáce spotrebiče, elektrotechnika, hračky, textilné výrobky). Tento priemysel sa presunul do okolitých zvláštnych ekonomických zón na území ČĽR. V delte Perlovej rieky zamestnávali firmy z Hongkongu už v prvej dekáde tohto storočia viac ako 10 miliónov pracovníkov. To im umožnilo viac sa sústrediť na vysoko-technologické odvetvia priamo v Hongkongu, ako aj na bankový sektor. V mesta však existujú veľké mzdové rozdiely, migrujúci pracujúci dostávajú mzdy do 100 euro, domáci okolo 600 euro mesačne. Vyššie pozície zarábajú priemerne nad 1000 euro.

Hongkongu pomáha aj vysoko rozvinutá dopravná infraštruktúra vrátane metra, hromadnej cestnej, autobusovej a električkovej dopravy. Veľký význam si zachováva prístav, aj keď svojou kapacitou prekládky tovarov už zaostáva za okolitými čínskymi prístavmi.

Narastá počet zahraničných, ale aj čínskych turistov. Priťahuje ich osobitná atmosféra zóny, kde sa prelína ultramoderna s tradíciami (kuchyňa, tradičné sviatky, britský vplyv a osobitné prelínanie kultúr). V Hongkongu sa praktizujú prakticky všetky náboženstvá. Asi 10 % populácie tvoria kresťania, hlavne katolíci. Aj keď Číňania tvoria 95 % obyvateľov, žijú tu početné komunity Európanov, Američanov, Ázijcov. Hongkong je centrum tvorby špecifickej čínskej formy akčných filmov. V Hongkongu sa udržiavajú staré čínske tradície ako oslava Nového roka a mnohé ďalšie. Hongkong si zachováva svoju pozíciu nákupného raja pre svoje nízke dane.

Okrem týchto pozitív sú aj niektoré problémové javy. Po pripojení k Číne dala čínska vláda sľub, že predstavitel'ov Hongkongu si budú obyvatelia voliť priamo a nie cez vybraných voliteľ'ov. Túto požiadavku čínska vláda zatiaľ odmieta splniť a následkom boli aj občianske nepokoje počas roka 2014. To by mohlo v budúcnosti silne destabilizovať politickú a tým aj ekonomickú situáciu v zóne. Napriek tomu je celkovo Hongkong od svojho vzniku až po súčasnosť príkladom úspechu.

Úlohy a zadania:

- **Globálne sumarizujte najvýznamnejšie premeny Číny za ostatných 10 rokov. Zhodnoťte tieto premeny vo vzťahu k celosvetovej ekonomike, k distribúcii obyvateľstva a k zahraničnej politike.**
- **Načrtnite do obrysovej mapky Číny jej najdynamickejšie sa rozvíjajúce oblasti. Vysvetlite na čom je založený ich progres. Porovnajte tieto oblasti navzájom a uveďte väzby, ktoré medzi nimi existujú.**
- **Pomenujte najmenej rozvinuté oblasti Číny a regióny, v ktorých sú v krajine najväčšie problémy. Zhodnoťte možné scenáre vývoja týchto regiónov a alternatívne spôsoby riešenia, či eliminácie problémov.**
- **Uveďte hlavné príčiny ekonomického vzostupu Hongkongu v druhej polovici 20. storočia. Vysvetlite, ako je možné, že si Hongkong udržal svoje ekonomické pozície i po pričlenení k Číne.**

5.6 GEOGRAFIA JAPONSKA

KAROL KASALA

Motto:

„Na svete je iba málo národov, ktoré by nejakým spôsobom nezaznamenali idey, kultúru a ekonomiku Japonska. Pre mnohých však táto krajina zostáva tajomstvom, akýmsi nevyriešeným rébusom. Hoci je Západom silne ovplyvnené, Japonsko je iné ako ktorákoľvek iná západná krajina a líši sa aj od ostatných ázijských spoločností. Japonsko predstavuje ojedinele prispôsobivé miesto, kde tradícia a modernosť tvoria súčasť jednej kontinuity.“ (Kol. 2009, s. 17)

Japonsko je nazývané krajinou vychádzajúceho slnka – *Nihon*. Krajina Východu je zároveň štátom, ktorý zaznamenal za 100 rokov od konca 19. storočia najrýchlejšiu zmenu ekonomiky a spoločnosti. Japonsko sa po druhej svetovej vojne stalo rýchlo druhou najväčšou ekonomikou a technologickým vodcom vo svetovej ekonomike. Je krajinou protikladov a kontrastov, kde sa snúbi staré a nové, miešajú sa kultúry a kde je všetko inak ako v oblastiach západnej kultúry a civilizácie. „Na čo my z nášho stanoviska intuitívne nahliadame určitým spôsobom, k tomu sa oni z toho svojho rovnako intuitívne stavajú úplne opačne. Hovoriť odzadu, písať odzadu, čítať odzadu, to je iba abeceda ich odlišnosti. Tá prevrátenosť siaha hlbšie než iba k spôsobom vyjadrovania, a to až k samotnej podstate uvažovania. Náš spôsob myslenia, ktorý považujeme za prirodzený, u nich nenachádza pochopenie. Na druhej strane praktiky, ktoré nás zarážajú ako nezmyselné a neprirodzené, sú im úplne vlastné“ (Macfarlane 2013, s. 23). Mnohí autori zdôrazňujú, že japonská kultúra je od západnej vôbec najodlišnejšia a aj preto je pre Európana pobyt v Japonsku takým kultúrnym šokom a pre Japonca dorozumieť sa s Európanom a porozumieť mu tak náročné. Porozumieť Japonsku znamená nielen vidieť, zažiť priamu skúsenosť, ale aj kombinovať pohľady zvonka, uplatňovať západné hľadiská, ako to predkladá napríklad P. P. Karan (2005) v najlepšej geografickej monografii o Japonsku, ale aj pokúsiť sa „nazrieť do Japonska zvnútra“, ako sa o to pokúsil Alan Macfarlane (2013). Predsudky a antagonizmy, ktoré sprevádzajú obe strany, ako Japonsko a Japoncov, tak aj Západ a Európanov či Američanov, viedli k minulosti ku xenofóbii. Napriek svojej špecifčnosti, odlišnosti, nie je japonská kultúra úplne autonómna, ale je zmesou pôvodného a importovaného. Japonci však vnesené prvky adaptovali na svoje podmienky. Pozmenili tak v minulosti importovaný budhizmus, manažment alebo organizáciu produkcie a v období od 70-tych rokov 20. storočia naopak oni ovplyvňovali týmito modifikovanými prvkami západnú spoločnosť a jej jednotlivé súčasti. Charakteristika Japonska, jeho vývojových tendencií, kultúrnych a sociálnych odlišností, externých vzťahov, dáva odpoveď na dôležité otázky, ktoré si v kontexte japonskej spoločnosti a krajiny ako celku môžeme klásť: Aké faktory podmienili ekonomickú, sociálnu, kultúrnu a politickú

modernizáciu Japonska? Akú úlohu hrala globalizácia a ďalšie faktory v zmenách od 90-tych rokov 20. storočia? Ako bolo pre Japonsko možné ísť „nezápadnou“ cestou vývoja a modernizácie? Akú úlohu pri tom mali jednotliví aktéri (samuraji, šóguni, cisár), inštitúcie (rodina; *zaibacu* a *keirecu*) a štruktúry (štát, samurajský koncept služby)? Je skúsenosť vývoja Japonska v zhode s teoretickými koncepciami (najmä diskusiou Huntington – Fukuyama) a môže „ukazovať cestu iným“? Ako teda môže byť technologický a ekonomický rozvoj krajiny v zhode s konzerváciou tradičných hodnôt?

Medzi kľúčové fenomény, ktoré ovplyvňujú mnohé oblasti v Japonsku (nielen kultúru, ale aj ekonomiku, sociálnu a politickú sféru a sprostredkovane aj prírodu) patrí skupinovú mentalitu. Japonsko je v tomto zmysle opäť opakom Západu: kým osobné zámeno *ja* sa v angličtine píše s veľkým začiatočným písmenom, v japončine jeho preklad znie „súčasť celku“. Príčiny skupinovej mentality sú rôzne. Konfuciánska etika zdôrazňuje postavenie jednotlivca v spoločnosti, vzťah a úctu k autoritám, podriadenosť poriadku a sociálnu harmóniu. Niektorí autori zdôrazňujú vplyv poľnohospodárskych metód: pestovanie obilnín v Juhozápadnej Ázii ako činnosť menej náročná na prácu umožnila vznik individualizmu a monoteizmu, kým pestovanie ryže v južnej a východnej Ázii, vyžadujúce si kolektívne úsilie, viedlo k vzniku polyteizmu a skupinovej mentality. Alan Macfarlane uvádza ďalšie faktory: absenciu dominantného monoteistického náboženstva a budhistické popretie viery v existenciu individuálnej duše a „chatrný spoločný tradičný japonský dom, kde všetci žili a spali v jednej izbe a kde bolo nemožné mať súkromie“ (Macfarlane 2013, s. 87). V súlade s japonskými protirečeniami však dodáva, že Japonec je zároveň osamelý a vnútorne prázdny (viď diela Haruki Murakamiho). To môže súvisieť s budhistickou snahou o dosiahnutie vnútornej prázdnoty (*šúnjatá*), stotožnenie sa tak s podstatou sveta. Skupinovú mentalitu ovplyvňuje ekonomiku ako dôležitý faktor jej rastu, limituje postavenie jednotlivca a príjem horných vrstiev a dokonca prostredníctvom „skupinového turizmu“ ovplyvňuje aj krajinu.

Príkladom fenoménu, ktorý preniká hranice geografických sfér, je „tlak na pôdu“. Japonsko má hustotu zaľudnenia 336 obyv./km², 70 % územia však je zalesnených a viac než 75 % územia krajiny má sklonitosť väčšiu než 10 %. Poľnohospodárska pôda tvorí necelých 12 % rozlohy štátu a Japonsko tak má jednu z najvyšších hustôt obyvateľstva v prepočítaní na poľnohospodársku pôdu na svete. Dôsledky nachádzame v rôznych oblastiach. Je ním intenzívne a vysoko chemizované poľnohospodárstvo s orientáciou výrazne na rastlinnú výrobu (95 % ornej pôdy) a s trojnásobne vyššími výnosmi oproti zvyšku Ázie. Priemerná rozloha poľnohospodárskej farmy je najnižšou na svete vôbec (1,6 hektára). Tlak na pôdu sa prejavuje v mestách, v komunikačných priestoroch a prostriedkoch hromadnej dopravy: prehustenie na staniciach a v súpravách metra, šetrenie priestorom v bytoch a domoch a zvláštne bunkové hotely. Prehustenie sa prejavuje vo vysokej cene domov, bytov a pôdy: suma cien pôdy v Japonsku je vyššia než v USA, ktoré majú takmer 30-násobne väčšiu rozlohu.

Ďalším kľúčovým fenoménom je vyššie spomínaná otvorenosť spoločnosti, ktorá sa v dejinách krajiny striedala s uzavretosťou. Dôsledkom je preberanie a rýchle uvádzanie inovácií v ekonomike, kultúre a celej spoločnosti. Dôsledkom je zmes japonského a importovaného s typickým vzorom, kedy najprv dochádza ku koexistencii domáceho a importovaného (napr. šintoizmus a budhizmus), potom k napodobňovaniu, neskôr k návratu k sebe, k tradícii a nakoniec k vývozu modifikovanej verzie. Ako príklad možno uviesť japonskú architektúru, ktorá po preberaní čínskych vplyvov koncom 19. storočia kopírovala západné budovy a v prvých desaťročiach 20. storočia sa vrátila k vlastnému kultúrnemu dedičstvu a jeho fúzii s importovanými prvkami. V druhej polovici 20. storočia sa stáva japonská škola jednou z najinšpirujúcejších (napr. Kenzô Tange a metabolizmus) vo svetovej architektúre. „Dnes sú príklady japonského umenia, architektúry a záhrad prítomné v mnohých častiach sveta. Japonský film, *manga* a *anime* majú globálnych fanúšikov vrátane mnohých mladých ľudí. Architektonické vplyvy japonského minimalizmu a harmónie s prírodou sú prítomné v plánovaných komunitách v Európe, USA a inde. Japonsko je často popisované ako ázijský národ, ktorý inkorporoval najväčšie množstvo vplyvu zo zahraničia a predsa zachoval svoju vlastnú osobitú kultúru. Nikde sa neprejavuje tento argument silnejšie, než v oblasti vizuálnych a performatívnych umení. Tradičné japonské záhrady, *kabuki* a kaligrafia ako aj ich moderné varianty zostávajú živými umeleckými formami popri zahraničných filmoch, sochárstve a architektúre. Svet silne ovplyvňuje Japonsko v umení, podobne ako Japonsko ovplyvňuje ostatný svet“ (Ellington 2009, s. 275-276).

Transformácia japonskej spoločnosti vo všetkých jej prvkoch je spätá najmä s otvorením krajiny v období Meidži po dve storočia trvajúcej izolácii *sakoku*. Dôsledkom bola modernizácia ekonomiky a spoločnosti, ktorá viedla k hlbokým štrukturálnym a priestorovým zmenám. Rast ekonomiky, založenej na nerastných surovinách, ktorých malo Japonsko vzhľadom k potrebám nedostatok, viedol k externej orientácii ekonomiky: rastúce dovozy bolo nevyhnutné kompenzovať rastom exportu. Dôsledkom bolo zvyšovanie pridanej hodnoty v priemyselnej výrobe a rastúca koncentrácia ekonomiky a osídlenia do tichooceánskeho pásu. V dôsledku ekonomickej modernizácie sa Japonsko zmenilo vo všetkých zložkách: spôsobe života, spotrebiteľskom správaní, transformácii sociálnej a politickej organizácie spoločnosti, štruktúre a technologickej úrovni ekonomiky, hodnotách a postojoch. Tieto zmeny boli dôsledkom procesov modernizácie, internacionalizácie a westernizácie. Zmenila sa aj pôvodne silne homogénna spoločnosť, predovšetkým v dôsledku procesov globalizácie a migrácií obyvateľstva. Hlboká kultúrna transformácia sa nedotkla výrazne iba podstaty japonskej kultúry, „japonskej duše“, prežívania Japoncov, ich vzťahu k prírode a ku sebe samému.

Krajina, ktorá zažila vo svojej histórii striedanie období uzavretosti a otvorenosti, je charakteristická po 2. svetovej vojne predovšetkým dynamikou zmien vo všetkých oblastiach. Dynamika je akousi „jednotiacou niťou“, prepájajúcou všetky geografické

sféry v krajine. Prejavuje sa v prírodnej zložke: zemetrasenia, aktívny vulkanizmus, cunami; v ekonomike: rýchly ekonomický rast, štrukturálne a technologické zmeny; v kultúre a spoločnosti: západný spôsob života, hodnoty a pod. Japonsko v dôsledku zmien v súčasnosti patrí medzi ekonomicky a technologicky najrozvinutejšie krajiny, má tretiu najväčšiu ekonomiku sveta a spoločnosť modernú nielen na ázijské pomery. Napriek hlbokým zmenám je však ojedinelým príkladom spoločnosti, idúcej vlastnou cestou vývoja. Mnohí autori zdôrazňujú osobitosti jej cesty, ktoré dokonca poukazujú na to, že je možný aj iný scenár vývoja, ako ísť cestou rozvoja aplikujúc uniformný model západného smerovania s jeho chápaním slobody, pluralizmu, demokracie, individualizmu, podstaty inštitúcií, spoločenského vedomia, občianskej spoločnosti či politického systému. Skupinová mentalita, samurajský koncept služby, koncepty čistoty, minimalizmu a vlastnej estetiky, pretrvávajúce princípy neokonfucianizmu a pod. spoluvytvárajú unikátny fenomén spoločnosti, ktorá je inšpiratívna aj pre hľadanie trajektórie vývoja budúcnosti Západu či rozvojových krajín.

Úlohy a zadania:

- **Zhodnot'te vplyv skupinovej mentality na bežný život Japoncov.**
- **Hierarchicky odstupňujte (argumentačne podložte) najvýznamnejšie podnety pre transformáciu japonskej spoločnosti v 20. storočí.**

5.6.1 Poloha a vymedzenie Japonska

„Hranicu Japonska tvorí more, a preto sú Japonci zvyknutí ostávať doma. Tu sú ľudia zvyknutí cestovať – do Prahy, do Viedne. Stačí sadnúť na bicykel, do auta, vlaku a už sme v zahraničí. Z Japonska sa dá odísť len loďou, čo nie je obvyklé, alebo letecky. Pre Japoncov je ťažká predstava o tom, že by mali žiť niekde inde. Boja sa aj svojej inakosti, jazykových bariér. Preto im aj vyhovuje organizovaná turistika. Také tie balíky pre turistov typu „návšteva pamiatky a potom ochutnávka vín“. V kolektíve sa necítia nesvoji. (Masahiko 2014)

Japonsko je ostrovný štát vo východnej Ázii, obklopený zo západu Japonským a Východočínskym morom, z juhu a východu Tichým oceánom a zo severu Ochotským morom. Dôsledkom jeho izolovanej polohy je relatívna bezpečnosť krajiny. Na severe sa La Pérousovým prielivom (prieliv Sója) približuje k ruskému územiu na vzdialenosť 40 km, podobne Cušimským prielivom je v najužšej časti vzdialený od Kórejského polostrova 65 km. Ostrovná poloha tak nie je prvkom, ktorý by úplne vylúčil kontakty s ostatným svetom. Dostupnosť krajiny napriek jej ostrovnej a okrajovej polohe (voči Ázii a vyspelým kultúram a ekonomikám) nie je bariérou rozvoja jej modernej ekonomiky. V prípade Japonska ostrovná poloha nie je príčinou dezintegrácie ekonomiky a spoločnosti, ako je to v juhovýchodnej Ázii. Japonsko tvorí

niekoľko tisíc ostrovov, podiel štyroch hlavných ostrovov na rozlohe, počte obyvateľov a hrubom domácom produkte krajiny je však okolo 97 %.

Obr. 65 Poloha Japonska

Ostrovná poloha je príčinou oceánskej klímy a biogeografických a kultúrnych špecifik. Tvar pretiahnutý v smere sever – juh zapríčiňuje zvýraznenie klimatických rozdielov medzi severným a južným Japonskom a ovplyvňuje vegetačné hranice a využitie zeme. Severojužný priebeh územia svojím rozsahom 25° geografickej šírky a dĺžkou 2800 km je podobný priebehu od južného Španielska do strednej časti Škandinávie v Európe. Japonsko tvoria štyri veľké, „hlavné“ ostrovy (od severu

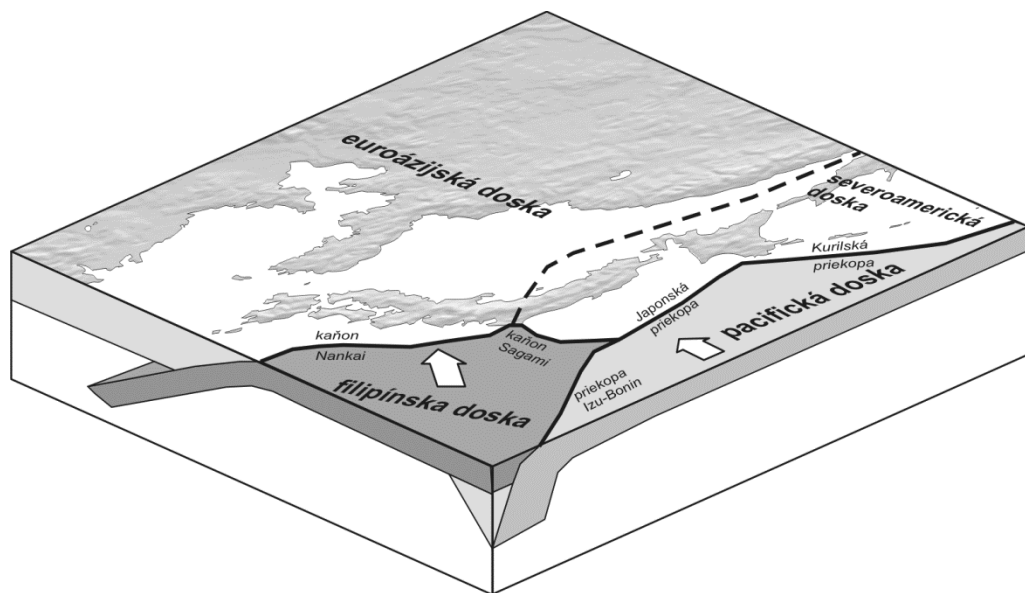
Hokkaido, Honšú, Šikoku a Kjúšú), z ktorých vybieha na juh v dĺžke takmer 1000 km súostrovie Rjúkjú. Kurilské ostrovy na sever od ostrova Hokkaido sú predmetom sporov s Ruskom. Z hľadiska absolútnej polohy charakterizujú Japonsko nasledujúce krajné body: najsevernejší Wakkanai na ostrove Hokkaido 45° 31' s. g. š., najjužnejší ostrovy Okinotori 20° 25' s. g. š. (na štyroch hlavných ostrovoch mys Sata na polostrove Ósumi ostrova Kjúšú 30° 59'). Najzápadnejším bodom je Jonaguni, najzápadnejší ostrov súostrovia Jaejama, 122° 56' v. g. d. (na štyroch najväčších ostrovoch Kózakihana v prefektúre Nagasaki, 129° 33'), najvýchodnejším koralový atol Minami Torišima v Tichom oceáne, 153° 59' v. g. d. (na štyroch najväčších ostrovoch Nosappu v prefektúre Hokkaido, 145° 49' v. g. d.).

Významnejšia z hľadiska vývoja krajiny a súčasného Japonska však je relatívna poloha. Poloha na kontakte litosférických dosiek a v cirkumpacifickom páse (bližšie v časti 5.6.2 Prírodné špecifiká Japonska) je bezprostrednou príčinou tektonickej aktivity, zemetrasení a vln tsunami, vulkanizmu, geotermálnych prejavov. Poloha voči Číne a Kórejskému polostrovu hrala dôležitú úlohu v mnohých obdobiach histórie Japonska, ako uvádzame v príslušnej kapitole 5.5.3 Osobitosti historického vývoja Číny (resp. Kórea najmä ako sprostredkovateľ vplyvov z Číny) podmienila kultúrny a technologický rozvoj Japonska vo viacerých obdobiach. Z geopolitického hľadiska je významnou poloha voči Číne, Kórei, Rusku a vzdialená poloha voči Európe a USA. Japonsko po 2. svetovej vojne profitovalo predovšetkým z americkej pomoci ako krajina v bezprostrednom susedstve komunistickej Číny, Sovietskeho zväzu a KĽDR, hroziacej použitím jadrových zbraní. V súčasnosti, najmä v období nových politických vodcov vo veľkých ázijských krajinách (Šinzó Abe v Japonsku, Si Ťin-pching v Číne, Narendra Modi v Indii), hrá Japonsko špecifickú úlohu, najmä ako bariéra rastúceho ruského a čínskeho vplyvu v oblasti Tichého oceánu. Spojenectvo Japonska s Ruskom a Čínou by naopak mohlo vytvárať bariéru pre západný vplyv vo východnej Ázii (Tirtha 2001). Význam polohy voči kontinentálnej Ázii sa v minulosti viackrát menil, najmä v súvislosti s otvorenosťou resp. uzavretosťou Japonska a Číny vo viacerých obdobiach ich vývoja a v súvislosti s kultúrnym a ekonomickým významom oboch krajín. Dlhé obdobie, kedy Japonsko zažívalo kultúrny a technologický rozvoj vďaka impulzom z Číny, vystriedal od 80-tych rokov 20. storočia vývoz investícií a technológií z Japonska do Číny, teda obrátenie smeru, reverzný smer impulzov. Poslednú dôležitú zložku polohy tvorí poloha v ázijsko-pacifickej oblasti, dynamicky rastúcemu „protipólu“ severoatlantickej oblasti, dlhodobo najvýznamnejšej oblasti ekonomiky sveta (viď kapitola 1.3).

5.6.2 Vybrané prírodné špecifiká Japonska

Japonsko je jednou z tektonicky najaktívnejších krajín sveta. Je súčasťou západného tichomorského geosynklinálneho pásma, ohnivého kruhu, ktorý je tektonicky najaktívnejším územím sveta – prebieha tu okolo 90 % zemetrasení sveta.

Jedným z dôsledkov sú aj rozdiely v hĺbke okolitých morí: západné svahy sú pozvoľné (hĺbka Cušimského prielivu je iba 100 m), kým východné pobrežie klesá strmo do Tichého oceánu (Japonská priekopa dosahuje hĺbku 8000 m niečo vyše 200 km od pobrežia krajiny). Územie Japonska sa rozkladá na kontakte štyroch litosférických dosiek (Severoamerickej, Euroázijskej, Filipínskej a Tichooceánskej), ktorých vzájomné kolízie spôsobujú fakt, že Japonsko je jednou z tektonicky najnestabilnejších oblastí sveta. Dôsledky sa prejavujú v oblasti environmentálnych hrozieb: zemetrasenia, tsunami, vulkanizmus a činné sopky. Na území Japonska sa nachádza 50 aktívnych sopiek v dvoch vulkanických zónach na takmer celom území Japonska s výnimkou Šikoku, regiónu Kansai okolo Osaky, roviny Kantó okolo Tokia a časti západného Honšú. Typickou črtou krajiny sú prejavy a konkrétne formy geotermálnej energie: 1100 termálnych a minerálnych prameňov; najznámejším kúpeľným miestom sú kúpele Beppu na ostrove Kjúšú. 11 % svetovej seizmickej energie sa uvoľňuje v Japonsku a približne 20 % svetových zemetrasení s magnitúdom vyšším než 6.0 nastáva v Japonsku, pričom niektoré najhoršie a najkomplikovanejšie seizmické zlomy sú neďaleko pobrežia Tokia a sprievodné vlny tsunami môžu oblasť zasiahnuť už za 3-4 minúty (Ellington 2009).

Obr. 66 Základná tektonická situácia Japonska

Zložitá geologická a tektonická situácia japonských ostrovov sa odráža v ich morfológii. Japonsko je hornatá krajina, horské a pahorkatinné oblasti s vysokou sklonitosťou reliéfu zaberajú spolu 80 % rozlohy (Karan 2005, s. 12). Pohoria tvoria jadrovú, ústrednú časť a os japonských ostrovov a rozdeľujú krajinu na dve časti: tichooceánsku *Omote Nihon* a oblasť na pobreží Japonského mora *Ura Nihon*. Pobrežie

Japonského mora bolo dlhodobo významnou oblasťou, kadiaľ smerovali do krajiny kultúrne impulzy z Číny. Od konca 19. storočia sa však z dôvodu presunu ekonomických väzieb začína viac rozvíjať pacifická oblasť, ktorá v súčasnosti ekonomike krajiny dominuje. Ďalším deliacim regionálnym faktorom je tektonická porucha *Fossa Magna*, ktorá predeľuje takmer severo-južným smerom ostrov Honšú približne v polovici jeho dĺžky. *Fossa Magna* mení smer priebehu horských pásiem a je dokonca aj výraznou klimatickou a vegetačnou hranicou medzi miernym a subtropickým pásmom. Na sever od rovnobežky 37° severnej zemepisnej šírky rastie vegetácia podobná Mandžusku, Sibíri a Európe, na juh podobná Číne.

BOX 27 *Zemetrasenia v Japonsku*

Japonsko je krajinou s jednou z najväčších hrozieb rizika zemetrasení, ktoré ohrozujú aj najvýznamnejšie oblasti osídlenia a ekonomickej aktivity krajiny.

Poloha vo vulkanickej pacifickej oblasti ohňového kruhu na kontakte litosférických dosiek bola príčinou mnohých ničivých zemetrasení. V 20. a 21. storočí najznámejšie boli zemetrasenie v Tokiu a nížine Kantó r. 1923, v Kóbe a regióne Hanšin r. 1995 a v regióne Tohoku v severnej časti ostrova Honšú r. 2011. Zemetrasenie v oblasti Kantó 1. 9. 1923 malo silu približne 8° Richtrovej stupnice (odhady sa líšia), trvalo iba niekoľko minút, ale jeho dôsledky spolu s dôsledkami nasledujúcich ničivých požiarov a tsunami zničili mesto Jokohamu a veľkú časť Tokia a zapríčinili smrť viac než 140 000 ľudí. R. 1995 zničilo zemetrasenie o sile 7,2° Richtrovej stupnice mesto Kóbe. Veľké boli materiálne škody (budovy, komunikácie), straty na životoch prevýšili 6000 osôb. Účinky zemetrasenia zväčšilo zimné obdobie a jeho neočakávaný príchod – verilo sa, že tejto oblasti Japonska ničivé zemetrasenia nehrozia.

Najničivejšie zemetrasenie posledných desaťročí postihlo región Tóhoku v severnom Japonsku, 130 km východne od mesta Sendai 11. marca 2011, ktoré zapríčinilo podsúvanie pacifickej litosférickej dosky pod euroázijskú a severoamerickú. Zemetrasenie o sile 9,0° bolo od začiatku 20. storočia, kedy sa uskutočňujú moderné merania, najsilnejším zemetrasením v Japonsku a štvrtým na svete. V dôsledku ničivého zemetrasenia, požiarov a najmä vlny cunami ako jeho dôsledku, zahynulo viac než 15 000 ľudí a Svetová banka odhaduje rozsah škôd vo výške 235 miliárd USD – ide tak z hľadiska materiálnych škôd o najničivejšiu prírodnú pohromu vo svete vôbec (a na druhom mieste je zemetrasenie v Kóbe). Jedným z najničivejších dôsledkov bol únik radiácie z jadrovej elektrárne Fukušima. Odstavená bola nielen fukušimská jadrová elektráreň, ale dočasne aj ostatné jadrové elektrárne. Zemetrasenie však poukázalo na japonské vlastníctvo, obyvateľstvo sa zomklo a preukázalo disciplínu pri riešení dôsledkov a osobnú statočnosť. Mnohí Japonci sa vtedy vrátili do krajiny, aby pomáhali obnovovať krajinu a viacerí komentátori udalostí vyzdvihovali rozdiely japonskej a západnej spoločnosti. Na Západe v dôsledku pohrôm máme tendenciu z postihnutých oblastí utekať a celý (západný) svet bol šokovaný poriadkom a zanedbateľnou kriminalitou v oblasti zničenej zemetrasením a jeho dôsledkami. Japonci sú síce na zemetrasenia zvyknutí, pohromy v Kóbe a Tóhoku však vedú ešte k väčšej snahe minimalizovať ohrozenie včasným varovaním, zvýšením efektívnosti aktivity inštitúcií a zdokonaľovaním stavebných technológií.

Japonské pohoria tvoria jednak pásmové chrbty s kulisovým charakterom a veľkou vertikálnou členitosťou (ich komunikačnú priechodnosť uľahčuje množstvo tektonických depresií vyplnených riekami a jazerami; najvyššie časti v pohoriach Hida,

Kiso a Akaiši, tvoriacich Japonské Alpy s typickým alpínskym charakterom, mierne prevyšujú 3000 m) a jednak izolované vulkanické masívy. Takou je aj hora Fudži, s 3776 metrami nadmorskej výšky najvyšší vrch Japonska, aktívny stratovulkán s takmer symetrickým tvarom, typický svojou scenériou, súčasť kultúrneho dedičstva UNESCO. Je obklopený národnými parkami, jazerami, chrámami a svätyňami. Fudžisan je symbolom Japonska, je Japoncami uctievaný ako *kami* – šintoistický duch. Zároveň je aj typickým predstaviteľom japonských paradoxov a japonskej rozporuplnosti. Posvätnú horu uctievanú a hojne navštevovanú státisícami Japoncov ročne a v letných mesiacoch preľudnenú, nazval Hillary mladší najväčšou horou odpadkov na svete. „Mnohými spôsobmi hora Fudži zachytáva šokujúco rozporný amalgám spirituality a komercializácie, ktorý je ústrednou črtou modernej japonskej identity“ (Karan 2005, s. 12). Kým význam vnútrohorských kotlín (kde ležia napr. bývalé hlavné mestá Nara a Kjóto) a pobrežia Japonského mora poklesol, najväčšie pobrežné tichooceánske nížiny svoj význam v zmysle koncentrácie ekonomiky a obyvateľstva výrazne posilnili. Japonsku ekonomicky, politicky a sčasti aj kultúrne dominuje nížina Kantó v oblasti Tokijského zálivu. Je najrozsiahlejšou japonskou nížinou, poľnohospodárskou oblasťou s pestovaním ryže, v suchších oblastiach obilnín a zeleniny a v podhorských oblastiach čaju a predovšetkým jedným z najvýznamnejších priemyselných regiónov sveta s diverzifikovanou štruktúrou výroby a Tokiom, politickým centrom vo výrazne politicky centralizovanej krajine. Ďalšími nížinami, dôležitými z hľadiska rozmiestnenia obyvateľstva a ekonomiky, sú Kinki (s konurbáciou Osaka – Kóbe – Kjóto) a Nóbi okolo Nagoje.

Geografická šírka v kombinácii so severo-južným priebehom japonských ostrovov zapríčiňuje rozdiely v striedaní klimatických oblastí, ktoré zvyrazňuje teplý morský prúd Kurošio (podobne ako Golfský prúd patrí medzi najsilnejšie morské prúdy) a studený Ojašio (Kurilský prúd; poskytuje dobré podmienky pre rybolov). Dôsledkom sú zvyraznené teplotné rozdiely medzi severnými a južnými oblasťami a klimatické oblasti Japonska: subarktické až subtropické/tropické podnebie s veľkými teplotnými rozdielmi na severe – ostrov Hokkaido má v zime -5°C , v lete 22°C . Rozdiely medzi severom a juhom sú väčšie v zime, ostrov Hokkaido má v januári o 15 stupňov nižšiu teplotu ako severné Taliansko s rovnakou geografickou šírkou. Charakter podnebia ďalej ovplyvňuje ostrovný charakter, najväčšia vzdialenosť od pobrežia je 150 km. Japonsko má v dôsledku toho na celom území oceánickú klímu s vysokým úhrnom zrážok 1000 až 2000 mm. Ďalšími klimatickými faktormi sú vzduchové hmoty a tlakové útvary, letný a zimný monzún. Tlaková níz nad Tibetom a Mongolskom a výš nad severným Pacifikom v lete zapríčiňuje juhovýchodné vetry, prinášajúce teplé a vlhké počasie. Zimný monzún ovplyvňovaný Sibírskou tlakovou výšou prináša severozápadné prúdenie a snehové zrážky, ktoré spôsobujú na pobreží Japonského mora snehovú pokrývku o hrúbke až 3 m a táto oblasť patrí k územiám s najhrubšou vrstvou snehu na svete. Pohoria rozdeľujú územie Japonska na slnečný tichooceánsky pás a snežný pás na strane Japonského mora. Japonsko má diferencované obdobie

dažďov (jún-júl), obdobie dažďov a tajfúnov (september-október). Sezónne zmeny sú dôležité v japonskej spoločnosti. Veľký význam pre Japoncov majú sezónne odlišnosti v jedle. Tradičný japonský dom rešpektuje prírodu. Dlhé, nízko položené odkvapy zabráňujú priechodu letnej horúčosti, umožňujú však prienik nižšie položených slnečných lúčov v zime (Karan 2005, s. 21). Príchod kvitnutia japonských čerešní sakura do jednotlivých častí krajiny je predmetom aktuálnych informácií v médiách, ich slávenie *sakura zansen* je časom, kedy sa ľudia stretávajú v parkoch.

Husté, krátke (Šimano 367 km), dravé a celoročne vodnaté rieky so sériami perejí a vodopádov majú malý význam pre dopravu a veľký ale nevyužitý hydroenergetický potenciál. Pôvodná vegetácia je silne pozmenená, premenená na štyri typy sekundárnych lesov. Pôvodné lesy sa zachovali ako posvätné *chinju no mori* v okolí šintoistických chrámov. Svedčí to o spätosti Japoncov s prírodou, ktorá sa prejavuje v mnohých oblastiach a jej príkladom je aj pretvorená príroda: tradičné záhrady, *bonsai*, *ikebana*, ku ktorej sa vrátíme v časti zameranej na kultúru Japonska.

Úlohy a zadania:

- Vysvetlite vzájomné súvislosti medzi geologickým zložením, tektonickou stavbou a reliéfom Japonska?
- Charakterizujte typické znaky riečnej siete Japonska. Na základe príkladov uveďte, ako súvisia so všeobecnou cirkuláciou atmosféry a zrážkovými pomermi v regióne.
- Zostrojte stručnú pojmovú mapu (procesy, väzby) na vznik sopiek v Japonsku?

5.6.3 Historický vývoj

„Pretože Japonci obývajú ostrov, chápu svoju krajinu z mnohých hľadísk ako bezpečné útočisko uprostred nečistého a nepriateľského sveta. Na tých, ktorí sa vydávajú von z domu či do zahraničia, sa pri návrate tradične pozeralo ako na nebezpečných, znečistených najrôznejšími druhmi „špiny“. Pokusy rôznych cudzincov, napríklad Portugalcov či Holanďanov, preniknúť do tejto krajiny, boli starostlivo regulované prostredníctvom prísnej karantény na ostrove Dedžima v prístave Nagasaki“ (Macfarlane 2013, s. 175-176).

História Japonska je predovšetkým históriou osídľovania, kultúrnych impulzov a kultúrnych transformácií, striedania období uzavretosti a otvorenosti, centralizácie a decentralizácie, ale aj posilňovania tradície a modernizácie. Japonské ostrovy boli osídľované postupne a osídľovanie postupovalo smerom na sever iba pomaly. Pretiahnutý tvar ostrovov, klimatické pomery, horský charakter viedli k tomu, že

pomyslená hranica konca osídlenia *frontier* sa posúvala na sever veľmi pomaly, „oneskorený“ bol aj technologický a spoločenský rozvoj ostrovov. Sever Japonska, najmä ostrov Hokkaido, bol až do 19. storočia územím Ainuov, ktoré nebolo pevnou súčasťou krajiny, osídlenou, spravovanou ako jej integrálna časť a zapojenou do jej ekonomiky. Pri osídľovaní dochádzalo ku stretom, príkladom je osídľovanie severných oblastí a konflikt s ľuďmi *Ezo* – Ainu¹⁸³.

Hoci sa dejiny zjednoteného Japonska začali písať neskôr, obdobie Džómon (prvá vyspelá kultúra na území Japonska), končiace niekoľko storočí p. n. l., malo význam v prvotnom založení regionálneho vzoru krajiny jej rozdelením na juhozápadnú a severovýchodnú časť. „Geografické oblasti týchto kultúrnych regiónov sa približne zhodujú s rozmiestnením vždyzelených širokolístých lesov na juhozápade a opadavých širokolístých lesov na severovýchode. Vzhľadom k lovu a zberu ako spôsobu výživy v kultúre Džómon mali výhodu v hojnom výskyte divokej zveri. Neskôr došlo k opaku: juhozápadný región, lepšie vybavený na pestovanie ryže, dominoval nad severovýchodným kultúrne, ekonomicky a politicky“ (Karan 2005, s. 51).

Prvou centralizovanou kultúrou na území dnešného Japonska bola kultúra Jamato, charakteristická vplyvmi z Číny. Rastúce uvedomenie, že poznanie v Japonsku je nedostatočné, viedlo jeho vodcov k vyslaniu poslov do Číny. Z čínskeho dvora tak prišli okolo roku 660 n. l. impulzy k modernizácii, vedúce k rozvoju vedy, techniky, umenia: čínsky kalendár, konfucianizmus (hodnotený pre svoj dôraz na dobrú vládu, etiku, sociálnu hierarchiu, harmóniu, povinnosť a zmysel pre autoritu; Ellington 2009, s. 26), taoizmus, maľba, tkáčstvo. Prvkami sociálnej a politickej transformácie boli politická centralizácia, administratívna organizácia (*Gokišičidó* – päť provincií a sedem okruhov) a sociálna organizácia s rozdelením obyvateľstva na skupiny podľa zamestnania. Člen vládnucej dynastie – princ Šotoku „uviedol čínsku technológiu, vedu, vládne procedúry japonským politickým elitám, hoci narazil na tvrdý odpor konzervatívnych kruhov“ (Ellington 2009, s. 27). Nasledujúce „Veľké reformy“ (Taiku) na báze konfuciánskych myšlienok a podľa dynastie Tchang viedli k presunu moci od klanových a rodinných lídrov k cisárskemu trónu (Ellington 2009).¹⁸⁴ V 8. storočí sa tak rozvinul silný štát, ktorý bol podporovaný budovaním ciest, peňažnou ekonomikou a daňami. Jeho názov sa vzťahuje k hlavnému mestu Nara, ktoré bolo jedným z najväčších architektonických projektov sveta, budovaným podľa vzoru čínskeho cisárskeho mesta Čchang-an (dnešný Si-an) a prvým skutočným

¹⁸³ Pravdepodobní predchodcovia Ainuov Emiši obývali severné Honšú, Hokkaido, južný Sachalin a Kurily.

¹⁸⁴ „Budhizmus uzavrel komplementárny vzťah so šintoistickými praktikami a Japonsko bolo v 7. a 8. storočí transformované z klanovej spoločnosti, ovládanej veľkým pohlavárom na imperiálny štát, založený na modeli čínskej dynastie Tang, ovládaný nebeským panovníkom.“ (Karan 2005, s. 53)

japonským mestom s 200 000 obyvateľmi. Rastúci vplyv budhizmu a budhistických mníchov v spoločnosti bol v zhode s vtedajším (a dnešným) synkretizmom budhizmu a šintoizmu. Obdobie medzi rokmi 794 a 1185 bolo posledným obdobím a vrcholom klasických dejín. Názov tohto obdobia Heiankjó (mier a pokoj) súvisí s novým hlavným mestom, ktorým sa r. 794 stalo Kjóto. Obdobie bolo charakteristické nielen kultúrnym rozmachom (Príbeh rodu Gendži, jeden z prvých svetových románov a Príbeh rodu Taira – *Heike Monogatari*, próza známa pod anglickým názvom *Tale of Heike*), ale aj ekonomickým rastom, ktorý podmienil rast počtu obyvateľov na 5 miliónov. Následný rast problémov centrálnej vlády zabezpečiť obranu jednoty viedol k rastu ideálov bojovníka *buši* a významu samurajov. Importovaný budhizmus výrazne ovplyvňoval japonskú aristokraciu, Japonsko sa koncom 9. storočia na 200 rokov uzavrelo. Počas obdobia Nara a Heian sa urýchlilo osídľovanie severných regiónov a do konca obdobia Heian hranica *frontier* zasahovala až na krajný sever Honšú, prehĺbil sa však rozkol medzi vnútornými územiaми (*kinai*) pod priamou japonskou vládou a vonkajšími územiaми (*kegai*), mimo japonskej správy, ale vnútri „japonského sveta“. (Karan 2005, s. 53). Obdobie rokov 900-1400 bolo najdôležitejším v transformácii japonskej kultúry. Stáli za ňou vplyvy zvonka z Číny a Kórey, ale nie ich otrocké kopírovanie. Japonci vytvorili unikátnu zmes domáceho a importovaného: budhizmus a šintoizmus; prispôbené čínske idiografické písmo; adaptácia čínskych modelov poľnohospodárstva na vlastné metódy; Japonsko neprevzalo z Číny centralizovaný model vlády, ale moc si udržali konkurenční provinční vládcovia a pod.

V súperení silných rodín získal začiatkom obdobia Kamakura r. 1185 dominantnú pozíciu Minamoto Joritomo, ktorý ustanovil šógunát¹⁸⁵ (*bakufu*), feudálny sociálny systém, kontrolovaný triedou *buši*. Po silných šógunoch v obdobiach Kamakura a Muromači nastáva v 16. storočí obdobie povstanií feudálov *daimjó* proti centralizácii šógunátu – obdobie bojujúcich štátov, éra Sengoku. Jednotná krajina sa tak fakticky rozdrobila na množstvo panstiev. Obnovenie kontaktov s Čínou v období dynastie Ming po roku 1368 viedlo k ďalšiemu rozmachu vzájomného obchodu, umení a posilneniu budhizmu. Z hľadiska nasledujúceho vývoja veľmi dôležitým bol západný vplyv v druhej polovici 16. a na začiatku 17. storočia. Predovšetkým Španieli a neskôr Holanďania priniesli západné poznatky, strelné zbrane a kresťanstvo. Rast západného vplyvu sa prejavoval predovšetkým na juhu a postupne prerástol do obáv o stratu vlastnej autonómie a obrátil sa neskôr najmä proti symbolu Západu – kresťanským miestnym vládcom *daimjó*. Roku 1600 po víťaznej bitke pri Sekigahare upevnil svoje pozície Iejasu Tokugawa, ktorého neskôr cisár vymenoval za šóguna. Šógunát Tokugawa je zhodný s obdobím Edo, charakteristickým presunom hlavného mesta do

¹⁸⁵ Formálne bola zachovaná vláda cisárov, no skutočnú moc získal šógun – vojenský vládca Japonska, ktorého touto funkciou formálne poveril cisár.

Eda, dnešného Tokia.¹⁸⁶ Šógunát *bakufu* bol centralizovanou feudálnou formou vlády s koexistenciou šóguna a *daimjó*, ktorí museli kvôli kontrole každý druhý rok tráviť v hlavnom meste. Obdobie Edo bolo späté s kastovým systémom. Na vrchole sociálnej hierarchie boli samuraji (5 % populácie), z ktorých však už veľká časť patrila medzi chudobnejšie vrstvy. Nasledovali roľníci, tvoriaci viac než 80 % obyvateľstva, ďalej remeselníci a na spodnej vrstve rebrička obchodníci, považovaní za neproduktívnych parazitov. Reakciou na metafyzický budhizmus bol racionalizmus a neokonfucianizmus, odmietajúci budhistickú koncepciu denného života ako ilúzie a namiesto toho zdôrazňujúci aktivitu. Rýchly rast obyvateľstva zaznamenalo predovšetkým Edo, ktoré malo v pol. 19. storočia 1 mil. obyvateľov. Kontrola kresťanských *daimjó* na Kjúšú a strach z možnej ekonomickej dominancie a politického ovládnutia Japonska Európanmi viedli k 40-ročnému prenasledovaniu kresťanov a dvestoročnej izolácii *sakoku* po roku 1630. Japonsko sa uzavrelo svetu, jediným miestom s obmedzenými kontaktmi s Čínou a Holandskom bolo Nagasaki. Výber Holandska (popri Číne) ako jedinej európskej krajiny súvisel s holandskými obchodnými záujmami, prevyšujúcimi snahu šíriť kresťanstvo a snahou šógunov monitorovať vývoj vo svete prostredníctvom etablovania „holandských štúdií“. Obdobie Tokugawa bolo obdobím mieru, stability a prosperity. Verejnú správu, rozvoj infraštruktúry, ekonomický rast a konfuciánske vzdelanie zabezpečovala kompetentná byrokracia s významným príspevkom samurajov, zabezpečujúcich počas mieru aj úlohu lokálnych a regionálnych byrokratov. Dodnes je japonská byrokracia viac spätá s verejným poriadkom, harmóniou a ekonomickým rozvojom než byrokracie v USA alebo Spojenom kráľovstve. (Ellington, 2009, s. 66-67).

V dôsledku uzavretosti však napriek tomu dochádzalo k stagnácii v oblasti vedy a technológie. V dôsledku vonkajších (najmä snahy dostať sa na perspektívne japonské trhy) a vnútorných faktorov (nespokojnosť chudobných samurajov i mestských vrstiev) došlo k pádu izolácie, symbolickým začiatkom posledného obdobia otvorenosti Japonska bol vstup americkej vojrovej flotily pod vedením komodora Matthewa Perryho na japonské územie r. 1853 a následne dohodou v Kanagawe otvorenie dvoch prístavov najprv pre USA a neskôr pre ďalšie krajiny. V 60. rokoch 19. storočia pod sloganom *sonno-džoi* (cti cisára a vyžeň cudzinca) sa skupina mladých samurajov snažila zvrhnúť starý režim, vládu Tokugawu. Vrchná vrstva samurajov mala dobré a „zabetónované“ pozície, väčšina samurajov však výrazne schudobnela aj vzhľadom k poklesu príjmov vlády, a tak došlo k poklesu príjmov samurajov o 50 %. Pád *sakoku* bol spojený s návratom cisára k moci a jeho érou *Meidži* („osvietená vláda“). „Cisár a jeho dvor sa stávali čoraz väčšou integrujúcou duchovnou silou v živote všetkých

¹⁸⁶ Edo sa stalo sídlo šógunov a de facto hlavným mestom Japonska, no sídelným mestom cisárov zostávalo naďalej tradičné Kjóto.

Japoncov a symbolom japonskej štátnosti...“ (Čáky 2007, s. 43). Meidži bola obdobím reforiem všetkých systémov spoločnosti, jej modernizácie a demokratickej participácie. Reorganizácia administratívneho systému znamenala rozdelenie územia na prefektúry, ktoré sa stali základom súčasného administratívneho usporiadania krajiny. Hlavné mesto bolo presunuté z Kjóta do Eda, ktoré bolo premenované na Tókjó, východné hlavné mesto. Modernizáciu a otvorenosť krajiny podporilo 3000 zahraničných expertov a Japonci v zahraničí, v rokoch 1868-1902 bolo viac než 11 000 Japoncov vyslaných na štúdiá do zahraničia. Zmena postoja voči cudzincom bola iba zdanlivá, preberaním zahraničných skúseností sa malo Japonsko posilniť, a tým sa stať nezávislým od cudzej dominancie. Modernizácia sa týkala aj industrializácie a modernizácie ekonomiky, zavádzané boli západné technológie a v 90-tych rokoch 19. storočia sa vytvoril inštitucionálny rámec modernej kapitalistickej ekonomiky, ako vzor bol použitý štátom riadený kapitalizmus pruského typu. Japonci odmietli anglo-americký model *laissez-faire* ako aj americkú a britskú ústavu ako príliš liberálne. R. 1872 bol stanovený národný edukačný systém. „Ústava, národný vzdelávací systém a vytvorenie byrokracie založenej na zásluhách, významne prispeli k rastúcej sile vlády a nacionalizmu“ (Ellington 2009, s. 50-51). Koncom storočia začala rásť militarizácia ekonomiky a spoločnosti. Heslo *fukoku kyohei* (obohatiť krajinu, posilniť armádu) sprevádzalo modernizáciu armády, vzrastal japonský nacionalizmus, predtým nevýrazný. Jeho zdrojmi bol „božský vietor“ *kamikadze*¹⁸⁷, *bušidó*, samurajský koncept služby, šintoizmus a návrat k tradičným hodnotám, presvedčenie o práve mať vlastné kolónie pod heslom „Ázia pre Ázijcov“, presvedčenie o práve kolonizovať „zaostalé ázijské krajiny“ a pod.

Vyústením ideológie bola teritoriálna expanzia: 1895 Tchajwan, 1905 Liaotung; Kurily a južný Sachalin; 1910 Kórea; v 1. svetovej vojne obsadenie Mikronézie, Poamuria, severného Sachalinu. R. 1931 Japonci dosadili bábkovú vládu v Mandžusku a roku 1937 brutálne povraždili v čínskom hlavnom meste Nankingu niekoľko sto tisíc ľudí (Nankinský masaker). Obdobie Taišo (1912-1926) bolo obdobím, kedy už Japonsko bolo imperiálnou mocnosťou. „20. roky 20. storočia boli obdobím urbánneho ekonomického rastu a rýchlo sa objavujúceho rôznorodého politického a intelektuálneho prostredia, charakteristického rivalitou politických strán, socialistami, marxistami, ženskými hnutiami a v konečnom dôsledku úspešného boja o univerzálne volebné právo“ (Ellington 2009, s. 72). R. 1926 nastupuje cisár Hirohito a éra Šowa („osvietený mier“), ktorá trvala až do roku 1989 – cisár Hirohito sa tak stal jedným z najdlhšie vládnuvich monarchov. Japonsko počas druhej svetovej vojny vystupňovalo svoje teritoriálne požiadavky, plány na ofenzívu zahŕňali oblasť „Veľkej

¹⁸⁷ Kamikadze, „božský vietor“ boli tajfúny, ktoré v rokoch 1274 a 1281 zničili loďstvo mongolského Kublaj chána a pomohli tak zachrániť Japonsko. Mýtus, ktorý sa okolo udalostí vytvoril, sa stal jedným z pilierov japonského presvedčenia o vlastnej neporaziteľnosti.

východoázijskej sféry vzájomnej prosperity“, okupované územia a bábkové režimy vo východnej a juhovýchodnej Ázii. Po počiatočných úspechoch však Japonci vojnu prehrali a ich porážku umocnilo zhodenie atómových bômb na Hirošimu a Nagasaki. Dôsledky vojny boli pre krajinu tvrdé: okupácia spojencami do 1951; mierová ústava 1946; demokratizácia spoločnosti; kultúrno-politické zmeny (degradovanie pilierov militaristickej ideológie – cisára a šintoizmu); liberalizácia ekonomiky: pozemková reforma – rozdelenie pôdy veľkých vlastníkov malým roľníkom s maximálnou veľkosťou pozemku 3 ha s výnimkou ostrova Hokkaido, transformácia *zaibacu* na *keirecu* (viď kapitola 5.5.5 Transformácia ekonomiky a spoločnosti). Vývoj po roku 1945 však bol pre Japonsko priaznivý. S príspevom premiéra Šigeru Jošidu¹⁸⁸ sa japonská ekonomika a spoločnosť rýchlo obnovila a zotavila z dôsledkov prehranej vojny. Po povojnovej rekonštrukcii ekonomiky a spoločnosti nastal v 60-tych rokoch ekonomický boom, japonský hospodársky zázrak. Jeho dôsledkom boli zmeny postavenia krajiny vo svetovej ekonomike a medzinárodnej politike, čo sa odzrkadlilo aj v organizácii letných olympijských hier v Tokiu r. 1964 a svetovej výstavy EXPO v Osake r. 1970.

BOX 28***Olympiáda Tokio 1964***

„V roku 1964 sa Japonsko znova pripojilo k svetu. Povojnové obdobie biedy, poníženia a až do roku 1952 okupácie Spojencami sa konečne skončilo a začali sa roky ekonomického zázraku. Vo formálnom, politickom zmysle sa Japonsko pridalo k svetu ako suverénny národ v septembri 1951, kedy ministerský predseda Šigeru Jošida podpísal v San Franciscu mierovú zmluvu s bývalými nepriateľmi svojej krajiny, hoci predbežne bez Číny a Sovietskeho zväzu. Veľkou oficiálnou oslavou japonského povojnového mierového a demokratického oživenia mala byť jeseň roku 1964, keď sa v Tokiu konali olympijské hry. To už Japonsko nebolo porazeným národom v nemilosti, ale úctyhodná krajina. Po rokoch horúčkovitého budovania diaľnic a štadiónov, hotelov, kanalizácie, nadzemných železníc a podzemných spojov bolo Tokio pripravené prijať svet veľkolepým predvedením lásky, mieru a športu.... Prehnané sebavedomie, fanatizmus, prenikavý pocit menejcennosti a občas obsesívna posadnutosť národnou prestížou - to všetko, ako uvidíme, hralo svoju úlohu v dejinách moderného Japonska. Jedna výnimočná schopnosť však poslúžila Japonsku lepšie než ostatné: dar čo najlepšie využiť porážku“ (Buruma 2004, s. 7 a 11)

Po zlatých 60-tych rokoch a pokračujúcom rozmachu Japonska v nasledujúcom desaťročí prichádza so smrťou cisára Hirohita a nástupom jeho syna Akihita (éra

¹⁸⁸ Jošidova doktrína v období studenej vojny uprednostňovala ekonomický rozvoj Japonska pred budovaním jeho vojenskej sily. Premiér Jošida tak dôslednejšie, než to vyžadovali jeho americkí partneri, uplatňoval základy mierovej ekonomiky: obmedzenie výdavkov na zbrojenie, mierovú ústavu a jej článok 9, ktorý Japonsku zakazuje použitie vojenskej sily v medzinárodných konfliktoch a o ktorom sa dnes na japonskej politickej scéne opäť búrlivo diskutuje.

Heisei) „stratená dekáda“, obdobie ekonomickej stagnácie, vysokej nezamestnanosti, rastúcich produkčných nákladov v dôsledku pretrvávania konceptu celoživotnej práce a vysokých vládnych deficitov. Obdobie sprevádzala kríza politického systému (korupčný škandál vo vládnej Liberálnodemokratickej strane), r. 1991 pád akcií na burze Nikkei, pokles ekonomiky a v nielen symbolickej rovine aj r. 1995 zemetrasenie v Kóbe a útok sekty Óm Šinrikjó na stanicu tokijského metra. Japonskú spoločnosť v mnohých jej zložkách očakáva zmena, k týmto témam sa vrátíme v nasledujúcej kapitole a najmä v kapitole 5.5.5 Transformácia ekonomiky a spoločnosti.

Úlohy a zadania:

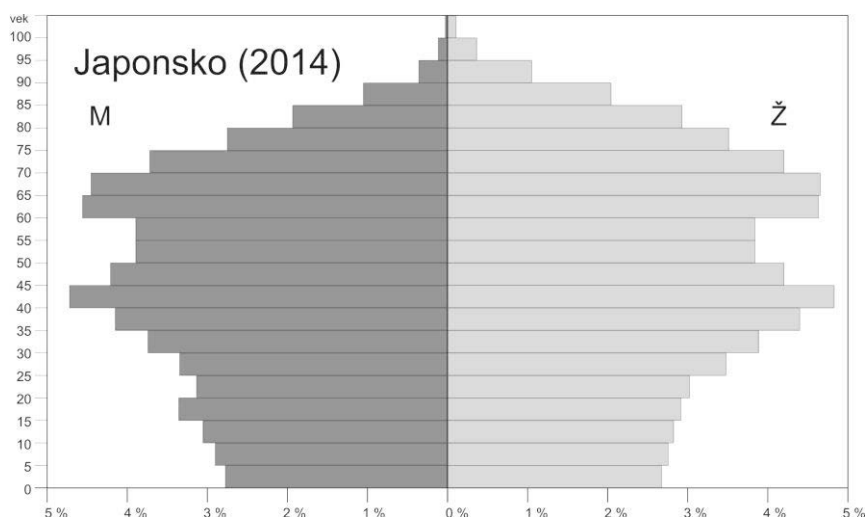
- Uved'te v príčinných súvislostiach vplyv prírodných činiteľov na vznik japonskej civilizácie.
- Na jednoduchej časovej priamke načrtnite, v ktorých historických obdobiach nastali etapy najrýchlejšieho rozvoja Japonska. Svoj náčrt zdôvodnite.
- Pomenujte a na vysvetľujúcich príkladoch ilustrujte, v ktorých historických vývojových etapách možno hľadať korene súčasných zmien v Japonsku.

5.6.4 Obyvateľstvo, osídlenie a kultúrne špecifiká

„...pochopenie čínskej civilizácie a jej vplyvov na východnú Áziu vrátane Japonska je takým kritickým kľúčom k historickej gramotnosti ako pochopenie hlbokého vplyvu starých Grékov na západné kultúry“ (Ellington 2009, s. 21)

Japonsko je krajinou so stabilizáciou populácie, stagnáciou počtu obyvateľov, najvyššou očakávanou dĺžkou života (84,46 roka, po Monaku a Macau najviac) a problémom starnutia obyvateľstva. Demografické problémy patria v súčasnom Japonsku k jedným z najdôležitejších. Počet obyvateľov sa stabilizoval na úrovni okolo 127 miliónov (World Factbook uvádza 127 103 388 obyvateľov ako odhad k júlu 2014). Vo vekovej štruktúre krajiny výrazne poklesol podiel detskej zložky do 15 rokov na 13,2 % a vzrástol podiel viac než 65-ročných na 24,8 %. Starnutie obyvateľstva je politickým a ekonomickým problémom, sociálne výdavky dosahujú pätinu rozpočtu a náklady sa majú v budúcnosti výrazne zvýšiť. Japonskí seniori majú 54 % úspor krajiny (Karan 2005, s. 5), ale strach z budúcnosti viaže ich finančné prostriedky, ktoré by mohli pomôcť oživiť ekonomiku. Demografické problémy patria medzi najvýznamnejšie problémy súčasnej japonskej spoločnosti: „Japonsko odráža množstvo demografických výziev so vstupom do 21. storočia – klesajúcu pôrodnosť, starnúcu spoločnosť, nedostatok pracovných síl – a sociálne problémy vrátane bezdomovectva, diskriminácie menšín a žien a sociálneho zabezpečenia“ (Karan 2005, s. 164).

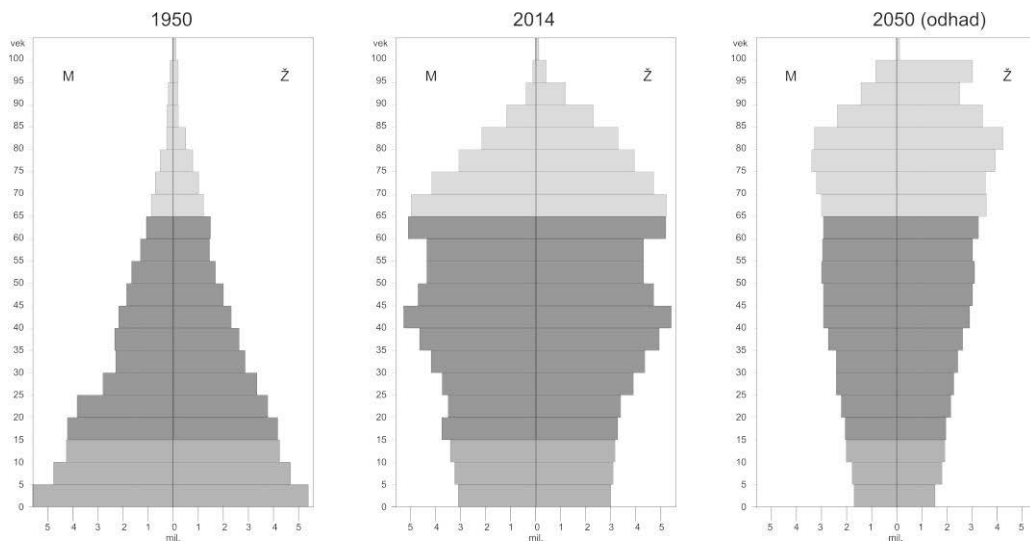
Jednou z črt osobitosti japonskej kultúry je aj lingvistická odlišnosť, podľa viacerých jazykových členení tvorí japončina ako jediný jazyk osobitnú jazykovú rodinu. Schopnosť Japoncov porozumieť iným národom navyše sťažuje izolácia japonských ostrovov. Japončina napriek tomu obsahuje cudzie slová, prebraté z čínskeho, anglického, holandského, kórejského či portugalského jazyka, podobne, ako je z čínskeho prebraté aj japonské písmo. Japonské písmo patri k najzložitejším písomným systémom na svete vôbec a je kombináciou troch spôsobov zápisu: *kandži*, *katakana* a *hiragana*. Komplikovanosť a osobitosť sa prejavuje aj v jazyku a komunikácii. Japončina používa zložitý systém zdvorilosti, je kontextuálnym jazykom, mení sa podľa vzťahu medzi hovoriacimi. Komunikuje sa aj gestami, očami, úsmevom a prostredníctvom ticha. Výsledkom komunikácie nie je výmena myšlienok, ale nadviazanie vzťahu, a preto nesmie viesť k nezhodám – Japonci sa vyhýbajú vyjadreniu nesúhlasu, k čomu sa ešte vrátíme v ďalšom texte tejto kapitoly.

Obr. 67 Veková a pohlavná štruktúra obyvateľstva Japonska (World Factbook 2014)

Pôvod obyvateľov Japonska je stále nevyjasnený. Jeho súčasťou sú mongoloidné, polynézske i malajské vplyvy. Aj vďaka fyzickogeografickej izolácii ostrovov si zachovalo svoje špecifiká a predovšetkým sa len minimálne zmiešavalo. Preto bolo dlho považované za homogénnu spoločnosť, v ktorej tvorili 99 % Japonci. Jedinou výraznejšou výnimkou boli Kórejci, privezení najmä počas druhej svetovej vojny ako lacná pracovná sila do zamestnaní, ktoré nechceli vykonávať Japonci, ostatné národnosti dosahovali maximálne niekoľko desiatok tisíc. Sociálne boli takisto homogénnou spoločnosťou, aj preto, že menšiny sa nehlásili o svoje práva. Situácia sa zmenila v období posledných desaťročí. Zvýšila sa etnická a rasová diverzita. Kórejcov je dnes takmer 600 000 a pravdepodobne ich počet prevýšili Číňania (odhad 650 000), z ktorých veľkú časť tvoria ilegálni prisťahovalci. Okrem rôznorodého

prist'ahovalecťva z viacerých ázijských krajín (desiatky tisíc z Filipín, Vietnamu, Thajska a Indonézie) sú to predovšetkým prist'ahovalci z oboch Amerík: z Brazílie viac než 200 000 a okolo 50 000 z Peru a USA. K zvyšujúcej sa rôznorodosti japonského obyvateľstva prispievajú Ainuovia (odhady okolo 50 000 s polovičným podielom Ainuov a ďalších 150 000 s čiastočným podielom „krvi“ Ainuov), pôvodné obyvateľstvo, zvyšujúce svoje povedomie a identitu a obyvatelia Rjúkjú (prefektúra Okinawa), s odlišnou históriou a kultúrou a ostro sa vymedzujúci voči Japoncom.

Obr. 68 Zmeny vo vekovej a pohlavnej štruktúre obyvateľstva Japonska v rokoch 1950, 2005 a 2050 (odhad)

Japonsko rieši v súčasnosti ďalší problém, ktorý má súvis s dehomogenizáciou spoločnosti. Japonské ženy tradične naplňovali v spoločnosti rolu opatrovateliek rodičov z oboch strán (svojich i manželových) a pomáhali deťom s prípravou na vyučovanie. V spoločnosti sa diskutuje o väčšom zapojení žien do pracovného procesu, v súčasnosti zastávajú zväčša slabo platené pracovné posty so skráteným pracovným časom. Výraznejšie angažovanie sa žien v pracovnom procese vedie k ich nedostatku pri ich tradičných oblastiach činností. Vláda sa preto snaží hľadať pracovné sily v zahraničí, v susedných ázijských krajinách, čo opäť naráža na problémy ich integrácie do spoločnosti. Japonci zo strednej vrstvy tvorili 90 % obyvateľstva, krajina je však charakteristická rastúcimi sociálnymi rozdielmi: k roku 2010 bolo v Japonsku 16 % obyvateľov pod oficiálnou hranicou chudoby (World Factbook 2014). Rovnostársky status japonskej spoločnosti už v období od tretej štvrtiny 20. storočia neplatí, sociálne a socioekonomické rozdiely rastú. K rastúcej diverzite japonskej spoločnosti okrem pluralizmu subkultúr (bližšie v závere nasledujúcej kapitoly) prispievajú aj príslušníci vrstvy *burakumin*. Skupina obyvateľov, vykonávajúcich „nečisté“ povolania (mäsiari, komici, kožiari, hrobári a pod.) bola diskriminovaná a getoizovaná. Boli považovaní za

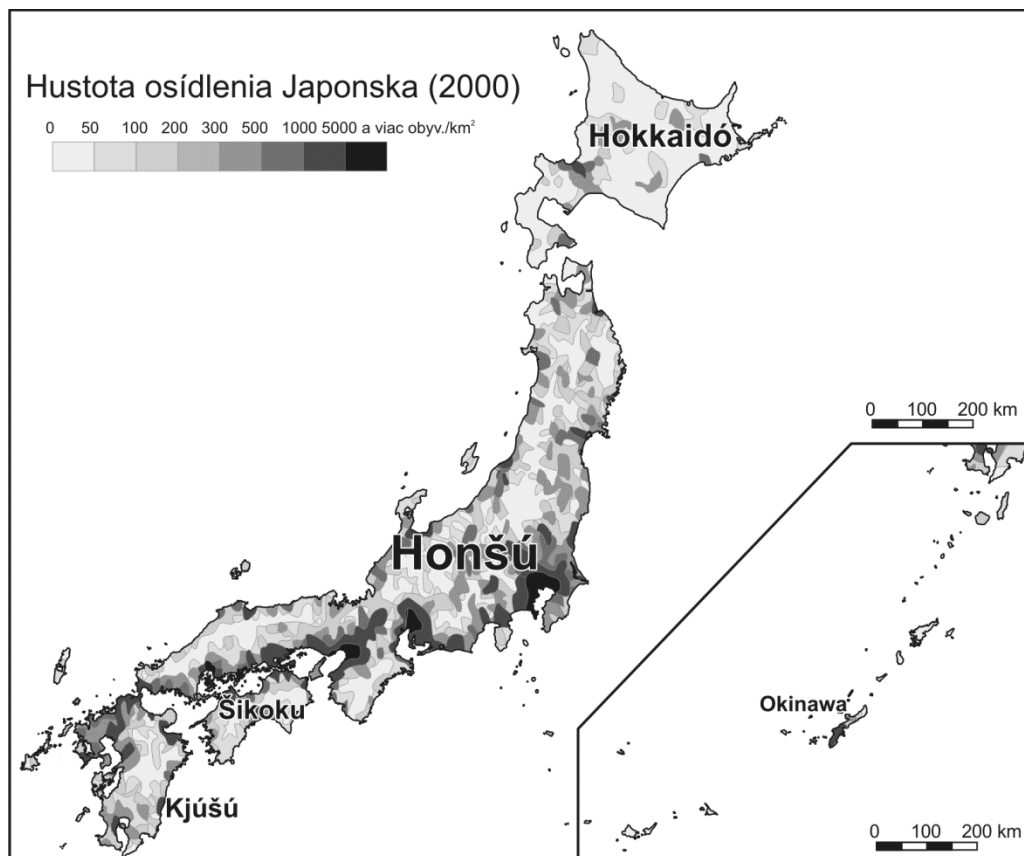
nečistých kvôli kontaktu s mäsom a telom, a preto boli vyčleňovaní budhistickým i šintoistickým náboženstvom a žili v segregovaných dedinách („vidiecki ľudia“). Napriek zákonu, ktorý ich čiastočne zrovnoprávňoval už od roku 1871, boli počas 20. storočia obeťou diskriminácie. V súčasnosti sú právne zrovnoprávnení, ale stále trpia – vo väčšej miere, než iné skupiny obyvateľov Japonska – chudobou, závislosťou na alkohole a na sociálnom systéme (Ellington 2009, s. 184). V súčasnosti žije v Japonsku 200 000 – 300 000 *burakumin*, najmä v oblasti Osaky a na severnom Kjúšú.

BOX 29**Japonskí Brazílčania**

Pristaňovalci z Latinskej Ameriky, predovšetkým z Brazílie, sú etnickí Japonci, ktorí migrovali do Brazílie od prvého desaťročia 20. storočia. Ich migrácie riešili jednak nedostatok lacných pracovných síl v Brazílii a jednak zamestnanosť množstva nezamestnaných japonských pracovných síl z rurálnych oblastí. V Brazílii žije najväčšia japonská populácia mimo Japonska vôbec, jej 1,5 – 2,5 milióna prislušníkov (odhady sa výrazne líšia) sa koncentruje predovšetkým v štátoch São Paulo a Paraná. Japonskí prisaňovalci boli zle platení a zažívali v rozdielnej spoločnosti kultúrny šok. Aj vzhľadom k nepriaznivým podmienkam v novej vlasti si uchovávali svoju etnickú čistotu a nemiešali sa s brazílskym obyvateľstvom. Brazílska vláda po druhej svetovej vojne uplatňovala na japonských prisaňovalcov politiku nútenej asimilácie, ktorej dôsledkom bola okrem iných veľmi tvrdých opatrení aj strata schopnosti dorozumieť sa po japonsky ako dôsledok zatvárania japonských škôl. Vzťah k Japoncom sa od 70-tych rokov 20. storočia zlepšil, integrujú sa do spoločnosti a miešajú sa. Po roku 1990 Japonsko začalo riešiť problémy s klesajúcim počtom domácich pracovných síl legalizáciou návratu etnických Japoncov z Brazílie (japonských Brazílčanov). Brazílčania sa tak pripojili k rastúcej vrstve imigrantov z ázijských krajín, vykonávajúcim ťažké, špinavé a nebezpečné práce (Kitsui, Kitanai, Kiken). Časť japonských Brazílčanov sa, najmä po kríze po roku 2007, vrátila z Japonska späť do Brazílie. Dôvodom bola aj neschopnosť zaradiť sa do života v Japonsku, prežívanie kultúrneho šoku, podobného ich predkom, smerujúcim pred 100 rokmi do Brazílie. Japonsku sa tak nepodaril plán integrácie „kultúrne podobného“ obyvateľstva do pracovného trhu krajiny.

Hustota obyvateľstva patrí v krajine celosvetovo k najvyšším a, ako sme uviedli v úvodných častiach kapitoly o Japonsku, jej dôsledkom v kombinácii s malou rozlohou rovinných území, vhodných pre osídlenie a ekonomické aktivity, sú rôzne podoby „tlaku na pôdu“. Pre rozmiestnenie obyvateľstva sú charakteristické veľké kontrasty medzi pacifickým pobrežím a pobrežím Japonského mora, medzi severom a juhom a medzi urbánnym jadrom a rurálnou periferiou. Výrazne nižšiu hustotu oproti zvyšku krajiny má najsevernejší ostrov Hokkaidó: pri podiele 21 % na rozlohe krajiny má podiel na japonskej populácii iba 4,8 % s hustotou 71 obyv./km². S ostrovom ostro kontrastuje oblasť nížiny Kantó, kde na 7,8 % územia žije 30 % obyvateľov s hustotou 1080 obyv./km². Megalopolis Tokaidó je nazvaný podľa starej cesty a podobne ako ona prepája najvýznamnejšie konurbácie: Kantó s Tokiom, Jokohamou a Kawasaki, Kinki/Kansai s Osakou, Kóbe a Kjótom a Čukjó okolo Nagoje a sústreďuje 45 % obyvateľov Japonska. Podľa iných zdrojov žije v troch veľkých populačných zhlukoch

až 50 % obyvateľov (Ellington 2009, s. 9). Okrem nerovnováhy jadro – periféria je pre Japonsko s veľkými regionálnymi rozdielmi nerovnováha aj v samotnom jadre. Oblasť a mesto Tokio posilňuje svoje pozície aj na úkor Osaky, ktorá dlhodobo bola protiváhou Tokia v systéme miest Japonska. Tokio je dnes najväčšou aglomeráciou sveta, na rozlohe 13 500 km² žije 38 miliónov obyvateľov. Mesto má postavenie globálneho mesta – svetového mesta prvého rádu. Ekonomická sila aglomerácie Veľké Tokio je približne na úrovni 10. až 15. miesta v rebríčku štátov podľa hrubého domáceho produktu kúpnej sily obyvateľstva (podľa rôznych zdrojov 1,5-2 bilióny USD ročne).

Obr. 69 Hustota osídlenia Japonska

Japonsko bolo aj v minulosti urbanizovanou krajinou, „v 17. storočí bolo Japonsko najurbanizovanejšou spoločnosťou na svete“ (Macfarlane 2013, s. 57). V súčasnosti je jednou z najurbanizovanejších krajín sveta so stupňom urbanizácie 86 % (Weightman 2011, údaj za rok 2010). V rokoch 1950-1970 mestské obyvateľstvo vzrástlo o 72 %. Urbánna spoločnosť je v kontraste s tradičnou rurálnou spoločnosťou, ktorá dodnes

udržiava japonské tradície, sofistikované remeslá a kultúrne dedičstvo Japonska, problémom vidieka je však zrýchľujúci sa odchod mladých do miest v období najmä od 80. rokov 20. storočia. „Vidiek je vnímaný ako zdroj pôvodných národných hodnôt akými sú harmónia a komunitný duch. Tieto emocionálne väzby pomáhajú zachovávať posvätnosť poľnohospodárstva v japonskej politike.“ (Weightman 2011).

„Keď navštevujem maličké domy japonských priateľov alebo prespávam v staromódnom hostinci rjōkan, som rozhodne v šoku. Hrubé matrace tatami z ryžovej slamy, bibači, čiže ohrievadlá, oltár predkov v rohu, papuče pred záchodom, papierové okenice a matrace na spanie futon, cez deň uložený v skrini a v noci rozložený na podlahe, – to všetko mi pripomína, že Japonci, hoci žijú v rovnakej dobe ako my, si uchovávali určité atribúty odlišnosti“ (Macfarlane 2013, s. 41)

Kultúrny šok, ktorý prežívajú návštevníci Japonska – a podobne Japonci v odlišných kultúrach – je nepodobný iným prispôbeniam sa cudzej kultúre, vyplýva z obrovských rozdielov medzi japonskou a ktoroukoľvek inou kultúrou. Kultúra Japonska je natoľko špecifická napriek kultúrnym vplyvom, ktoré do krajiny smerovali v obdobiach jej otvorenosti z Číny a Kórey, z Európy pred izoláciou sakoku a zo Západu (USA, západná Európa) po otvorení sa v ére Meidži. Skupinová mentalita, osobitá estetika, chápanie čistoty, úcta a strach zo straty tváre pred druhými, komunikácia ako spôsob nadviazania vzťahu a nie výmeny názorov, povýšenie cesty za cieľ, sebaovládanie... Mnohé veci Japonec prežíva inak, hodnotí inak, inak pomenuje a dáva im iný význam. Neschopnosť cudzinca nazrieť dovnútra japonskej duše je dôsledkom zložitého systému noriem správania a zdvorilosti: „Ľudia sa musia stále zaoberať myšlienkou, čo tí druhí. Musia myslieť na druhých aj na úkor seba samého. Človek v Japonsku nemôže robiť slobodne to, čo naozaj cíti, alebo chce. Nemôže byť tým, čím naozaj je. V každodennom živote človeka je všetko stanovené istou schémou, podľa ktorej žijú jednotlivé skupiny ľudí, ďalej muži, osobitne ženy, je zaužívané schéma správania v rodine, a inak sa ľudia správajú mimo rodiny, navonok“ (Masahiko 2014, s. 216).

„Japonské duchovné tradície sú bohatou zmesou starých vier a rituálov zmiešaných s regionálnymi a dokonca svetovými vplyvmi. Kultúra však utvára náboženstvo, rovnako ako náboženstvo utvára kultúru a súčasne japonské religiózne a filozofické perspektívy vytvárajú unikátnu zmes“ (Ellington 2009, s. 149). Japonci sami seba považujú za nereligióznych, resp. viacerí autori zdôrazňujú, že pri výskumoch veľká časť japonského obyvateľstva ani nepoznala slovo šintoizmus. V sekularizovanom Japonsku (podľa odhadov sa 70-80 % Japoncov nehlási k žiadnej konfesii) je v nejakom slova zmysle spätých so šintoizmom viac než 80 % obyvateľov a s budhizmom dve tretiny. Budhizmus a šintoizmus teda nie je súčasťou náboženskej tradície v európskom zmysle, ale skôr možno hovoriť o spôsoboch myslenia, filozofii, spiritualite, o posvätné a samozrejme rituáloch a poverách. Používajúc teda západné jazykové prostriedky považujeme Japonsko za krajinu s náboženským synkretizmom.

Japonské „náboženství“ sú zároveň zdrojom unikátnej japonskej kultúrnej tradície a osobitosti. Pri jej formovaní sa uplatňovali najvýraznejšie štyri tradície, pôvodný šintoizmus a tri importované z Číny, priamo alebo prostredníctvom Kórey. Budhizmom a šintoizmom sa budeme zaoberať bližšie, ďalšími dvoma sú konfucianizmus a taoizmus. Konfucianizmus je etickým systémom s vplyvom na rodinu, ekonomiku a spoločnosť, neokonfucianizmus sa stal dôležitou súčasťou japonských dejín od obdobia Tokugawa a vrátime sa k nemu pri hodnotení predpokladov japonského hospodárskeho zázraku v kapitole 5.5.5 Transformácia ekonomiky a spoločnosti. Taoizmus ako systém filozofického myslenia sa uplatnil prostredníctvom koncepcie prázdnoty, konceptu harmónie a harmóniou s prírodou, v medicíne a v princípoch stavby budov (*fengšuej*). Budhizmus i konfucianizmus sú príkladmi transformácie myšlienky v japonskom prostredí. Japonský budhizmus je budhizmom bez Budhu, je iba súborom metód, ktoré majú človeka priblížiť k spásu. Podobne neokonfucianizmus bol v japonskom prostredí zoštíhlený na súbor niektorých pravidiel chovania a prijal láskavosť: „Keď v Japonsku dôjde k stretu medzi hlavou a srdcom, víťazí srdce“ (Macfarlane 2013, s. 204).

Pôvodným japonským náboženským vyjadrením je šintoizmus („cesta bohov“). Počas svojho vývoja zažíval obdobia rozkvetu, napríklad počas šógunátu Tokugawa v 16. až 19. storočí. Je spätý aj s obdobím na prelome 19. a 20. storočia a v prvých desaťročiach 20. storočia, kedy bol formulovaný princíp *kokutai* (systém vlády, národná identita, národný charakter; pojem charakterizuje prepojenie národnej pospolitosti, cisára, tradícií a mýtov a pod.; pozn. autora), spájajúci históriu so šintoistickými mýtmi. Cisár ako potomok bohyně slnka *Amaterasu* sa stal spolu so šintoistickou ideológiou základom militarizácie Japonska (Čáky 2007). Dnes sa vplyv šintoizmu obmedzuje na svadby, festivaly *macuri* a domáce oltáriky *kamidana*. Šintoizmus je charakteristický rešpektom k prírode a posvätnými miestami, ktorými sú aj slnko, skaly a stromy. Je polyteistickým náboženstvom s kultom bohyně *Amaterasu*, uctievané *kami* sú duchovia, bohovia i posvätné predmety a ľudia. Šintoizmus nemá zakladateľa, posvätnú knihu, inštitúciu ani iniciačný rituál vstupu. Je spätý so šamanskými ceremóniami a rituálnymi tancami (*kagura*), svätyňami a bránami (*torii*), veštením, svadbami a pohrebmi. Jedným z najvýznamnejších vplyvov šintoizmu na dnešnú japonskú spoločnosť sú rituály spájania sa s duchmi zomrelých predkov, očistné rituály a koncept čistoty. Šintoizmus vyjadrujú štyri afirmácie: tradície a rodina; láska k prírode; fyzické očisťovanie; *macuri* – festivaly uctievania bohov a duchov predkov (nový rok, festival úrody a pod.). Šintoizmus sa odráža v mnohých kultúrnych a umeleckých formách, akými sú *ikebana*, tradičná architektúra, zápasy *sumo*, *anime* a *manga*.

Druhým zo zdrojov japonskej kultúrnej tradície je budhizmus. Do Japonska sa dostával z Kórejského polostrova a neskôr z Číny po roku 522 a od začiatku ovplyvňoval umelecký sociálny a politický život. Japonský budhizmus je súčasťou severnej vetvy mahajánového budhizmu (mahajána – veľký voz). Počas niektorých

období vývoja získaval v Japonsku výrazný spoločenský a politický vplyv, v období Meidži bol naopak potláčaný. V súčasnom sekularizovanom Japonsku je populárny predovšetkým v rurálnych oblastiach a spája sa predovšetkým s niektorými rituálmi: až 90 % japonských pohrebov je budhistických. Budhizmus sa na území Japonska prejavoval silným kultúrnym a umeleckým vplyvom: chrámy a pagody, sochy Budhu, zenové záhrady. Na území krajiny pôsobí niekoľko budhistických siekt (vetiev). Na západe najznámejšou z nich je zen budhizmus. Je viac filozoficky orientovaný a spätý s meditáciou *zazen*, ktorej cieľom je prostredníctvom vyprázdnenia mysle vhlád do podstaty existencie. Osvietenie *satori*, vhlád do čírej podstaty skutočnosti, je možné získať mnohými spôsobmi. Do Japonska sa zen dostal v 12. storočí z Číny a čínske korene sú zrejmé aj vo vplyve taoizmu na zen. Zen prežil modernizáciu krajiny aj vďaka svojej adaptácii, v zhode so západnými náhľadmi si však zachoval japonskú identitu. Stal sa mimoriadne populárnym na Západe, predovšetkým v USA, v období od polovice 20. storočia, kedy bol spopularizovaný autormi ako D. T. Suzuki, generáciou beatnikov (*beat generation*; Dharmoví tuláci od Jacka Kerouaca) a trapistickým mníchom Thomasom Mertonom. V zene je dôležitá úloha učiteľa, zenového majstra, nevyhnutného aj pri objasňovaní *kóanov*, logických hádaniek typu: Zvuk dvoch rúk je tlesknutie. Aký je zvuk jednej ruky? Západ tak bol inšpirovaný aj zenovým myslením, spochybňujúcim tradičnú logiku. Zen zdôrazňuje podstatu, minimalizmus, miernosť a jemnosť. Ovplyvnil bojové umenia (*kendó* – cesta meča), minimalistickú poéziu *haiku*, *ikebanu*, kaligrafiu a zenové záhrady.

„Japonci sa často ocitajú v podobnej situácii, v ktorej sa ocitol onen anglický kaplán, ktorého sa biskupova žena pri raňajkách spýtala, či mu chutí varené vajce. Vajce bolo v skutočnosti hnilé, ale keby to priznal, mohla by mu nepriazeň biskupovej domácnosti vážne poškodiť kariéru. Keby povedal pustú lož, ocitla by sa v ohrození jeho duša. A tak odpovedal, že je „čistočne dobré“ – nelogický, ale spoločensky a duchovne uspokojivý únik. Japonci takéto nepríjemné situácie prežívajú každú hodinu každého dňa, pretože žijú v spletitej spoločenskej štruktúre a v zložitých mocenských vzťahoch. Ich jazyk a logika sú plné „čistočne dobrého.“ (Macfarlane 2013, s. 164-165). Česť a tvár je pre Japonca veľmi dôležitá; „kultúra hanby“ je motivovaná strachom zo straty tváre, úcty v očiach druhých; neexistuje morálka v našom zmysle, absentuje „západné“ chápanie dobra a zla, záleží na okolnostiach, vzťahu k druhým, naplnenia ich očakávaní; preto môže byť dôsledkom zlyhania aj samovražda.

Dôsledky významných zdrojov japonskej kultúry sa prejavujú v mnohých oblastiach, vrátane ekonomickej a politickej sféry. V oblasti mentality a spôsobu života je pre Japoncov najcharakteristickejšou črtou skupinová mentalita (skupinová identita, kolektívna identita), pre Japoncov natoľko prirodzená, že na ňu (pravdepodobne) nemajú ani svoj výraz. Japonsko je skupinovú a vertikálnou (hierarchickou) spoločnosťou ako dôsledok vplyvu konfucianizmu, budhizmu, dlhodobej historickej tradície ako aj prírodných podmienok, najmä prírodných hrozieb. Skupinovú

socializáciou prechádzajú Japonci v školách a pracovných skupinách. Identifikácia s kolektívom, skupinou, občinou je opakom západného individualizmu. V anglickom jazyku sa „ja“ („I“) píše s veľkým začiatočným písmenom, v japončine sa značí ako „*džibún*“ – môj podiel, podiel na celku. Je to v zhode s koncepciou harmónie, súladu (*wa*). „U nás sa uprednostňuje porozumenie a spolupráca v skupine pred individuálnymi schopnosťami a intuíciou. Túto filozofiu označujeme *wa*, čo je kruh.“ (Masahiko 2014, s. 9). Kruhy, v ktorých sa Japonci nachádzajú, sa pohybujú od vnútorných – najbližších, ktorými môže (ale nemusí byť) byť rodina až po vonkajšie, cudzie. Ako píše Alan Macfarlane, Brit, ktorý porozumel podstate japonskej kultúry a myslenia: „Cieľom je súlad vo vzťahoch, nie ich rozbíjanie... Harmónia a úctivá podriadenosť majú prednosť pred abstraktnými pojmami viny a neviny... aby (Japonci) dokázali ochrániť šťastie a sebavedomie druhého, usilujú sa o ešte hlbšiu vládu nad sebou samými“ (2013, s. 140-141 a 167). Príklady skupinovej mentality (kolektívnej identifikácie) Japoncov sa nachádzajú vo všetkých oblastiach života a vo všetkých geografických zložkách, sú to napríklad japonskí turisti, prevádzajúci takmer výhradne skupinovú turistiku a dôsledkom je aj ich vzťah k cudzincom, voči ktorým sa v minulosti i dnes jasne vymedzujú. Úzky vzťah k skupinovej identite majú *šódži*, panely z dreva a papiera, používané ako posuvné dvere, okná, zásteny a pod. Rozťahovacie a ľahko odstrániteľné priečky symbolizujú stotožnenie sa s rodinou, susedmi, miestnou občinou. Podobne je to pri spoločnom stolovaní *nabe*, pri festivale víťania kvetov sakury. Mnohé sféry spoločnosti sú ovplyvnené odvodenými konceptmi *giri* a *nindžó*. *Nindžó* je súcit, starostlivosť, láska. Pôvodne existovala v rodine (láska medzi rodičmi a deťmi) a preniesla sa aj do susedských a ďalších vzťahov. Prijímatelia starostlivej lásky pociťujú povinnosť prejavovať vďačnosť (*giri*). Spomedzi mnohostranných prejavov treba spomenúť podnikanie: dary v ekonomike ako *nindžó* sú v Japonsku legitímne, nepovažujú sa za úplatok a očakávajú odvetu vo forme zákazky (*giri*).

Japonsko je vertikálna, hierarchická spoločnosť so vzťahmi podriadenosti a nadriadenosti (rodina, firma, škola, učiteľ). Rodina patrí k najdôležitejším tradičným hodnotám, jej význam súvisí s konceptom tradičnej domácnosti *ie*. Tá bola organizovaná okolo poľnohospodárskej usadlosti a v zmysle rodiny bola prísne hierarchickou s autoritatívnym postavením (mužskej) hlavy rodiny. *Ie* vychádza zo skupinovej mentality, je malou skupinou príbuzných osôb a koncept *ie* ako identifikačnej skupiny sa rozšíril neskôr aj na pracovné a iné kolektívy. Istým protikladom k hierarchickému resp. vertikálnemu usporiadaniu spoločnosti je rovnoprávnosť a *ringi* – skupinové rozhodovanie v japonskom manažmente. Výstižne charakterizuje skupinovú identitu známy citát: „Každý z desiatich Američanov o dve hlavy prevyšuje každého z desiatich Japoncov, no desať Japoncov vždy o dve hlavy prevyšuje desiatich Američanov.“

Výrazom bohatosti kultúrnej tradície Japonska je japonská estetika a umenie. Tvoria ju okrem iných tradičná a moderná architektúra, maliarstvo a kaligrafia a tri

podoby japonského divadla: *kabuki*, *nó* a bábkové divadlo *bunraku*. Záhrada v Rjóandži pri budhistickom chráme v Kjóte, jeden zo symbolov Japonska, je príkladom zenového minimalizmu. Tvorí ju piesok a 15 kameňov a má povzbudzovať intuitívne poznanie. Je vyjadrením ideálu *wabi-sabi*, ktorý zdôrazňuje pominuteľnosť a nedokonalosť vecí. Charakteristické črty estetiky *wabi-sabi* sú asymetria, strohosť a jednoduchosť. Zmysel pre detail sa prejavuje v miniatúrnych podobách stromov bonsaj, v *ikebane* a v *origami*. Príkladom zvláštnej a originálnej estetiky je *kawaii* – rozkošné, pôvabné predmety, oblečenie, nápisy, hračky, potraviny; príkladom je štýl obliekania Sladká Lolita. Veľký význam v japonskej spoločnosti a ekonomike (ako veľký trh) majú špecifické produkty populárnej kultúry: komiksy *manga* a *manga* kaviarne, *anime* – animované filmy v štýle *manga*, videohry, karaoke a karaoke bary, herne *pačinko*. Obrat herného priemyslu dosahuje desiatky miliárd eur a odvetvie patrí k významným inovačným odvetviam Japonska. Hry sú súčasťou životného štýlu a najčastejším trávením voľného času.

Japonsko je krajinou s dnes silnou a autonómnou kultúrou, kultúrnou veľmocou. Jej vplyv je veľmi silný predovšetkým doma, kde sú predstaviteľmi súčasnej japonskej kultúry *J-pop* (japonská populárna hudba má druhú najväčšiu produkciu vo svete po USA) alebo karaoke bary, významnými japonskými kultúrnymi exportnými artiklami sú suši a suši bary, *Hello Kitty* alebo *Godzilla*, *anime* a *manga* sú populárne doma aj vo svete a prispievajú k povedomiu Japonska ako veľmoci sektoru zábavy. Toto postavenie posilňuje japonský zábavný priemysel, z ďalších jeho tradičných súčastí uvedieme sektor videohier a ich hardvérovej podpory (Nintendo, Sony) alebo *tamagoči*.

„Vôbec sa nestarajte o cieľ, nemá najmenší význam. Nestarajte sa, či trafíte alebo nie. Len sa usilujte stotožniť sa s cieľom a potom pokojne vystreľte. Šíp sám poletí do cieľa. Keby ste však namiesto luku napínali svoje nervy, môžete si byť istý, že cieľ netrafíte“ (Arrupe 1992, s. 53)

V čínskej synkretickej tradícii je dôležitá cesta, v japončine nazývaná *dó*. Mnohé oblasti, ktoré by sme u nás na Západe zaradili k bojovým umeniam, rituálom či umeleckým disciplinám, sú zdôraznením tejto cesty. Predchádzajúci úryvok z knihy jezuitského misionára, ktorý sa pokúšal porozumieť japonskej kultúre prostredníctvom zdokonaľovania sa v lukostreľbe (*kjúdó*), čajovom obrade (*čadó*), kaligrafii (*šodó*). Cestu k sebazdokonaleniu prostredníctvom čajového obradu popisuje Pedro Arrupe nasledovne (1990, s. 90):

„Na úvod mi podal kopu hárkov s pokynmi. Na prvom boli hlavné zásady obradu, do ktorého ma chcel zasvätiť. Boli to štyri slová: *wa*, *kei*, *sei*, *džaku*, čo znamená pokoj, úcta, čistota a samota.

Sú to štyri idey, ktoré vyjadrujú podstatnú hodnotu obradu. Pokoj zahŕňa všetko, prejavuje sa v pohybe a gestách, všetko sa robí pokojne. Úcta voči sebe sa prejavuje tým, že sa človek chráni gest, ktoré by mohli škodiť jeho dôstojnosti. Úcta voči hosťovi

zase tým, že sa s ním zaobchádza so všetkou jemnosťou a pohostinnosťou. Obrad vyjadruje aj úctu k tradícii, ktorá ho vytvorila a urobila z neho zákon.

Čistota – ide o čistotu v malých domoch s ešte menšími dverami, aby podľa tradície nemohol cez ne prejsť nijaký ozbrojený bojovník. A ide o čistotu najjemnejšieho porcelánu, ktorý tvorí čajovú súpravu. Prejavuje sa aj v čistých spôsoboch, ako pozvaných obslúžia.

Samota značí utiahnutosť. Najmä izby majú byť chránené od pouličného hluku, ba aj od kriku detí. Pozvaného možno zaviesť do záhrady, do tieňa listov, do samoty čajovej miestnosti.“

Úlohy a zadania:

- **Sumarizujte vývojové trendy obyvateľstva v Japonsku. Analyzujte ich zmenili v poslednom období. Porovnajte regionálne špecifiká týchto trendov a vysvetlite ich podstatu.**
- **Vytvorte zoznam prírodných faktorov, ktoré podmieňujú priestorovú distribúciu obyvateľstva v Japonsku. Pri každom faktore zhodnot'te jeho význam a perspektívny vplyv na sledovaný jav.**
- **Charakterizujte demografické javy v Japonsku, v ktorých riešení je príkladom pre ostatné rozvinuté štáty sveta. Vysvetlite princíp ich riešenia.**

5.6.5 Transformácia ekonomiky a spoločnosti

Japonsko je jednou z najvýznamnejších ekonomík sveta, charakteristické dôrazom na kvalitu, finalizáciu a efektivitu. Po dlhom období uzavretosti sa Japonsko otvorilo svetu a najmä po druhej svetovej vojne modernizovalo svoju ekonomiku a spoločnosť. Tejto transformácii naprieč všetkými zložkami spoločnosti sa budeme venovať v záverečnej časti „hlavného textu“ o Japonsku. Základom transformácie spoločnosti ako celku bola transformácia ekonomiky, preto je nevyhnutné porozumieť najprv jej príčinám a dôsledkom. Ekonomika Japonska je charakteristická dynamikou rastu v období 60-tych až 80-tych rokov 20. storočia (a nasledujúcou dočasnou stagnáciou); vysokou technologickou úrovňou a finalizáciou; tradičnou exportnou orientáciou priemyselnej výroby a jej koncentráciou do tichooceánskeho priemyselného pásu.

Ekonomický vývoj Japonska je možné rozdeliť na niekoľko etáp z hľadiska kľúčových udalostí, ktoré ich predeľujú. Z hľadiska dnešného charakteru ekonomiky vývoj možno zjednodušiť na tri resp. štyri etapy: do roku 1868; od roku 1868 do konca 2. svetovej vojny; od roku 1945 do začiatku 90-tych rokov 20. storočia; od polovice 90-tych rokov 20. storočia do súčasnosti. Prvá etapa bola charakteristická dominanciou

poľnohospodárskeho sektoru, v ktorom sa stalo rozhodujúcim zameraním pestovanie ryže. Ryža bola nielen najdôležitejšou výživovou plodinou, ale aj politickým a sociálnym fenoménom. Bohatstvo *daimjó*, výplaty samurajov¹⁸⁹, mena výmenného obchodu – to všetko zabezpečovala ryža. *Koku*, miera ročnej spotreby ryže jednotlivca (necelých 280 litrov) zabezpečovala tieto funkcie až do éry Meidži, kedy bol zavedený metrický systém. Obchod s ryžou bol dôležitý aj pre rast významu Osaky, ktorá sa stala okolo roku 1700 najdôležitejším obchodným strediskom Japonska. Nasledujúce obdobie bolo obdobím izolácie *sakoku*, s technologicky zaostávajúcou ekonomikou a zakonzervovaním feudálneho sociálneho systému. Ekonomia však pozvoľne rástla, bola založená na raste poľnohospodárskej produkcie a zdokonalených rurálnych remeslách. Druhá etapa sa začala formovať r. 1854, kedy si Američania vynútili vstup na japonské ekonomické teritórium a predovšetkým po roku 1868 (viď historický vývoj Japonska, modernizácia éry Meidži). V prvom období sa kladli základy nového ekonomického modelu, transformoval sa feudálny sociálny systém, etabloval sa vzdelávací systém, rozvíjal sa textilný priemysel, získavali sa skúsenosti v zahraničí a budovala sa infraštruktúra.

Na prelome storočí a najmä v dvoch prvých desaťročiach 20. storočia prešlo Japonsko na cestu militarizácie ekonomiky a spoločnosti. Budovanie vojenských odvetví urýchlilo ekonomický rast a Japonsko sa prepracovávalo medzi ekonomicky vyspelé krajiny. Ku koncu 30-tych rokov 20. storočia už tvoril priemysel spolu s ťažbou tretinu produkcie krajiny, dvojnásobne viac než poľnohospodárstvo. Tretia etapa bola v začiatkoch obdobia povojnovej rekonštrukcie. Počas vojny bola zničená takmer polovica závodov a infraštruktúry, k rýchlemu oživeniu ekonomiky prispela významne pomoc USA. Japonsko rýchlo obnovilo základné odvetvia a v polovici 50-tych rokov dosiahlo predvojnovú úroveň ekonomiky. Ekonomický rast bol výrazne najvyšší spomedzi vyspelých krajín, v 50-tych rokoch a začiatkom ďalšej dekády okolo 10 %. Po rekonštrukcii začala v 60-tych rokoch (zlaté šesťdesiate roky) modernizácia priemyslu, rozvoj odvetví s vysokou pridanou hodnotou, exportne orientovaný rast, liberalizácia ekonomiky a založila sa štruktúra priemyslu podobná dnešnej. Po krátkom období krízy v dôsledku prvého ropného šoku¹⁹⁰ Japonsko presmerovalo svoju produkciu k zložitejším, technologicky a na inováciách náročnejším produktom: polovodičom, mikroprocesorom, spotrebnej elektronike, počítačom, ktoré boli výrazne menej závislé na energetických vstupoch. Napriek spomaleniu tempa rastu na 5 %

¹⁸⁹ Samuraji boli privilegovaní bojovníci, ktorí za plat (resp. pridelené léno) slúžili svojmu pánovi, neboli to však žoldnieri v európskom ponímaní. Svojmu pánovi museli zostať verní až do smrti, v prípade smrti pána alebo nesplnenia si zadanej úlohy sa očakávalo, že samuraj spácha seppuku – rituálnu samovraždu.

¹⁹⁰ Roku 1973 štáty OPEC (Organizácia krajín, vyvážajúcich ropu) zvýšili ceny ropy na štvornásobnú úroveň. Japonská ekonomika, závislá takmer výhradne na importe ropy, zareagovala poklesom

ročne mala japonská ekonomika stále výrazne rýchlejšiu rast ako konkurenčné štáty. K roku 1990 bola japonská ekonomika druhou najväčšou, mala najvyššiu HDP na obyvateľa a stala sa technologicky najrozvinutejšou. Rýchly ekonomický rast sprevádzal ešte rýchlejší vývoz kapitálu, Japonsko sa stávalo významným svetovým investorom. Obchodné prebytky s vyspelými krajinami, predovšetkým s USA, viedli k pozícii Japonska ako najväčšieho svetového veriteľa (tú si udržiava aj počas recesie svetovej ekonomiky začiatkom druhej dekády 21. storočia).

5.6.5.1 Faktory ekonomického rastu Japonska po druhej svetovej vojne a poklesu v 90-tych rokoch 20. storočia

Japonská ekonomika sa stala po druhej svetovej vojne najdynamickejšie rastúcou spomedzi vyspelých krajín sveta. Rýchly rast bol dôsledkom komplexu faktorov, ktoré pôsobili synergickým efektom, a ktoré by sme mohli rozdeliť na vnútorné a vonkajšie. Vonkajšie faktory súviseli s geopolitickým vývojom a vývojom svetovej ekonomiky. V nej sa v polovici storočia formovala ďalšia priemyselná revolúcia, ktorej súčasťou bol rozvoj spotrebnej elektroniky a rôznych zložitejších strojárskych odvetví. Japonsko tak nastúpilo v pravom čase do vlaku zmeny, ktorého zmeškanie môže mať pre národnú ekonomiku fatálne dôsledky. Druhým vonkajším (objektívnym) faktorom bol vznik svetovej socialistickej sústavy. Poloha Japonska tak nebola len polohou voči socialistickému Sovietskemu zväzu, ale aj voči Číne a neskôr Kórejskej ľudovodemokratickej republike. V období 50-tych rokov – počas studenej vojny a súperenia dvoch superveľmocí – to viedlo k investičnej i technologickej podpore USA.

Druhú skupinu faktorov sú vnútorné (subjektívne) faktory. Tie najvýznamnejšie sa týkali pracovných síl. Japonsko malo pomerne kvalifikované pracovné sily, ktorých veľkou výhodou bola nízka cena, vo vyspelom svete boli najlacnejšie. Navyše Japonsko disponovalo ich obrovským rezervoárom. V období bezprostredne po druhej svetovej vojne bola stále vysoká zamestnanosť v poľnohospodárstve, kde pracovala takmer polovica ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Nasledovali presuny rurálneho poľnohospodárskeho obyvateľstva do miest, ktoré sa stali zásobárňou rastúcich potrieb japonského priemyslu. Veľmi dôležitým predpokladom bola konfuciánska etika. Úcta voči autoritám sa prejavovala v japonských firmách vo vernosti firme (aj v zhode s japonským konceptom celoživotného zamestnania *šušin kojo*), nevyberaní dovoleníek a práci nad čas bez nároku na honorár. Dôsledky konfuciánskej etiky sa odrážali v pracovitosti a usilovnosti, presnosti a spoľahlivosti. Hrdosť na firmu ako odraz skupinovej mentality sa prejavovala okrem iného v spoločnom recitovaní alebo speve hymny firmy. Lacné pracovné sily boli vysoko efektívne a odvádzali kvalitné výstupy. Ďalším vnútorným predpokladom bol nedostatok nerastných surovín. Japonsko má pestré, ale z hľadiska potrieb malé nerastné bohatstvo, ktorého veľká časť bola navyše v minulosti vyčerpaná. Nedostatok prírodných zdrojov viedol k finalizácii ekonomiky,

k vyššej pridanej hodnote a k jej proexportnému charakteru. Dôsledkom orientácie ekonomiky na export (vyššie exporty a väčšie zhodnotenie importovaných vstupov) viedlo k posilneniu pozície tichooceánskeho priestoru, pobrežných oblastí, cez ktoré sa realizoval export. Politicko – inštitucionálne predpoklady posilnili pozície japonskej ekonomiky, najmä priemyslu. Podporu štátu okrem iného prostredníctvom MITI – ministerstva pre medzinárodný obchod a priemysel, nízkych daní a proexportných stimulov dopĺňala úloha *zaibecu*, rodinných zoskupení s diverzifikovaným portfóliom výrobných a finančných aktivít, ktoré sa boli prinútené v dôsledku porážky v 2. svetovej vojne pretransformovať na *keirecu* s menším vplyvom rodinného kapitálu. Ich prítomnosť v ekonomike Japonska je badateľná dodnes, najvýznamnejšie sú zoskupenia „Veľkej šestky“: Micubiši, Sumitomo, Micui, Sanwa, Fujio a Dai-ichi Kangjó. Tvorí ich v horizontálnej organizácii ústredná banka, obchodná spoločnosť (*sogo šoša*, podporujúca export nielen *keirecu*, ale aj menších exportérov) a rôznorodé finančné a výrobné aktivity od základných odvetví, akým je oceliárstvo, cez automobilovú výrobu a chemický priemysel po spotrebnú elektroniku a počítače. Ďalším faktorom bol proinovatívny charakter japonskej ekonomiky (a celej spoločnosti). Heslom *wakon džósaj* – prevziať najnovšie zahraničné poznatky, no nedovoliť im, aby podlomili zásady japonského spôsobu myslenia – sa japonská spoločnosť riadila už počas obdobia uzavretosti *sakoku*. Výhodou bolo aj rýchle zavádzanie inovácií do výroby, dvojročný inovačný cyklus bol dva až trikrát rýchlejší ako u konkurentov v USA a západnej Európe. Silný vybudovaný základný výskum v nadväznosti na efektívny edukačný sektor, vysoká pridaná hodnota priemyselnej produkcie boli ďalšími faktormi podmieňujúcimi rýchly rast japonskej ekonomiky.

Posledná skupina faktorov, týkajúcich sa organizácie výroby, japonského štýlu manažmentu a organizácie pracovného procesu, najviac ovplyvnila konkurenčné vyspelé ekonomiky, predovšetkým USA. Postupný pokles technologického významu ekonomík USA a západnej Európy oproti Japonsku viedol k zavádzaniu zásad, uplatňovaných v Japonsku. Manažéri západných podnikov začali využívať dlhodobé plánovanie, organizáciu výrobného procesu *kanban*, japonský štýl riadenia *ringi*, (charakteristický nielen podporou iniciatívy jednotlivcov, ale kolektívnou tvorbou rozhodnutí) i skúsenosti Japonska pri organizácii výskumu a vývoja a sektoru vzdelania. Populárnymi sa stali krúžky kvality, pracovné bunky s malým počtom spolupracujúcich pracovníkov, rôzne spôsoby motivácie vrátane zamestnaneckých akcií a iných foriem spoluúčasti pracovníkov na chode firiem. Jedným z najdôležitejších prvkov úspechu japonského hospodárskeho zázraku, ktorý sa stal pevnou súčasťou firiem na Západe, bol *kanban*, súčasťou ktorého bola eliminácia skladových zásob. Tento pružný spôsob výroby, na Západe nazvaný *just-in-time* (JIT) sa stal základným prvkom novej organizácie výrobného procesu – postfordizmu (flexibilná akumulácia).

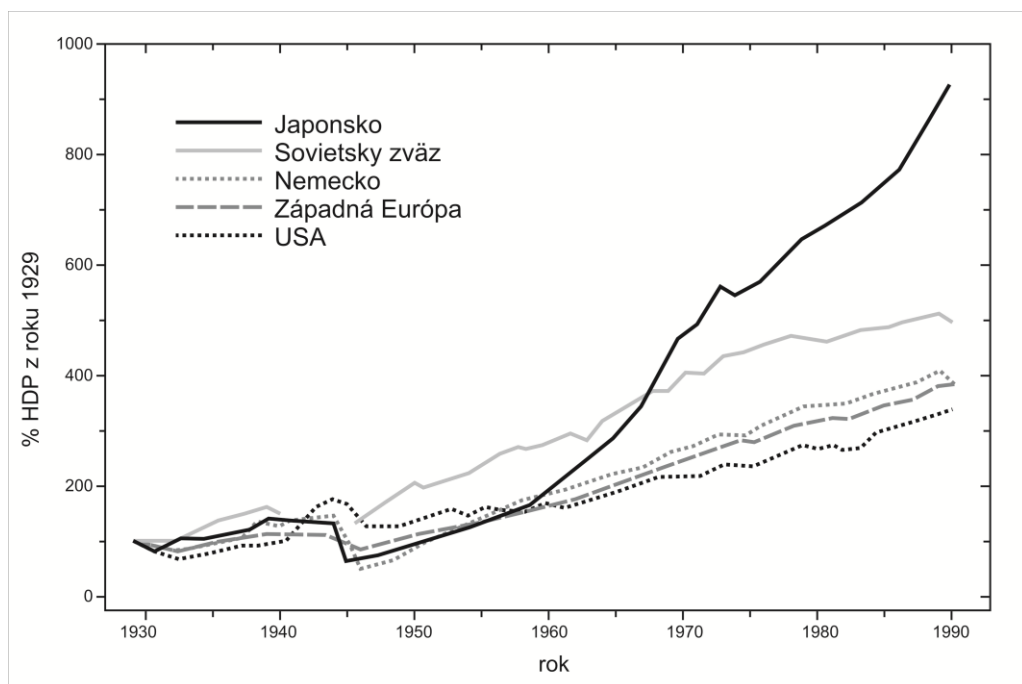
Skúsenosti japonskej ekonomiky preberané americkými a ďalšími firmami neutralizovali jednu z výhod japonského hospodárskeho zázraku. Faktorov, ktoré viedli

ku kríze japonskej ekonomiky začiatkom 90-tych rokov, však bolo viac a opäť by sa dali rozdeliť na vnútorné a vonkajšie. K vonkajším okrem spomínaného rastu iných vyspelých ekonomík v dôsledku uplatňovania zásad japonských podnikov patrí predovšetkým rastúca medzinárodná konkurencia. Obdobie od konca 90-tych rokov je charakteristické rozširovaním jadra svetovej ekonomiky (kam sa postupne prepracúvajú najmä Južná Kórea a Taiwan) a rastom tranzitívnych ekonomík (ďalšie novoindustrializované krajiny Ázie, najmä Malajzia a Thajsko, latinskoamerické ekonomiky – Brazília, Mexiko, Čile, ďalšie ázijské ekonomiky, najmä Čína a India a postkomunistické štáty strednej a juhovýchodnej Európy). To nevyhnutne vedie k reorientácii produkcie na domácu spotrebu a rast miezd, čím sa eliminoval faktor lacnej pracovnej sily. Japonská ekonomika, tradične silne závislá na exporte, tak znížila jeho podiel na HDP približne na jednu sedminu. Podobne pôsobí faktor postupného poklesu konfuciánskej etiky, nové pracovné sily, vstupujúce do pracovného procesu nie sú ochotné podriaďovať sa natoľko autoritám a viac si hodnotia svoj voľný čas. K ďalším faktorom podmieňujúcim recesiú po roku 1992 patrili ekonomická bublina, nadmerné investície a cenová bublina na trhu s aktívami, následná deflácia, nesolventné spoločnosti a nesolventné banky – kríza bankového sektoru, chybné rozvíjané prioritné oblasti (a naopak dôraz USA na internet a informačnú spoločnosť). Medzi dlhodobé rastúce problémy, zaťažujúce štátny rozpočet, patrili najmä rastúci vládny dlh (Japonsko je jednou z najzadlženejších krajín) a starnutie obyvateľstva. Konkurencieschopnosť Japonska výrazne ovplyvnil aj už zaostávajúci základný výskum, potrebný v období systémovej zmeny svetovej ekonomiky na ekonomiku informačnej spoločnosti.

Rastúce mzdy mohli v zhode s rastúcim domácim dopytom zabezpečiť potreby výroby v podmienkach rastúcej medzinárodnej konkurencie, zároveň však znamenali stratu jedného z významných faktorov japonského hospodárskeho zázraku. Ako sme uviedli v predchádzajúcom texte, viaceré z faktorov ekonomického úspechu Japonska oslabili svoj význam a spolu s ďalšími faktormi viedli ku kríze japonskej ekonomiky na začiatku 90-tych rokov 20. storočia. „*Stratené desaťročie*“ 1991-2000 je obdobím najhoršej povojnovej krízy japonskej ekonomiky s vplyvom aj na ďalšiu dekádu a s poklesom nominálnej hodnoty HDP a reálnych miezd. Jedným z dôsledkov bolo nahradenie veľkej časti pracovníkov úväzkami so skrátenou pracovnou dobou, čo viedlo k ešte väčšej záťaži najmä mužov, hľadajúcich ďalší zdroj príjmov. Ekonomická kríza po roku 2007 v kombinácii s viacerými negatívnymi faktormi v japonskej spoločnosti ešte viac prehĺbila ekonomické problémy krajiny.

Japonská ekonomika prešla najmä v období po 2. svetovej vojne nielen modernizáciou, ale aj štrukturálnymi zmenami. Okolo roku 1950 bola charakteristická vysokým podielom poľnohospodárstva na HDP a predovšetkým na zamestnanosti. V súčasnosti poklesol jeho podiel na HDP pod 1,5 % a na zamestnanosti pod 5 %. Tradične je teda spätý s vysokou zamestnanosťou, čo súvisí s malými farmami, vysokou pracovnou náročnosťou a protekcionistickou politikou štátu. Japonsko je

z hľadiska potravín sebestačné iba na 50 % a je spoločne s USA najväčším svetovým importérom poľnohospodárskych produktov. Najvýznamnejšou plodinou je ryža, dôsledkom jej kultúrneho a symbolického ako aj politického významu je, že krajina je zväčša v jej produkcii sebestačná. Rastlinná výroba tvorí viac než 90 % produkcie poľnohospodárstva. Ostatné plodiny sú skôr doplnkom k ryži (pšenica, sója, jačmeň, zelenina a ovocie) a Japonsko ich musí dovážať. Tradičná štruktúra japonskej výživy – japonská kuchyňa patrí k najzdravším na svete a považuje sa za jeden z najdôležitejších faktorov dlhovekosti Japoncov – bola ryža a ryby a Japonsko stále patrí medzi najväčších svetových producentov rýb. Napriek významu priemyslu v ekonomike má poľnohospodárstvo stále spoločenský význam, mladá generácia však stráca záujem v ňom pracovať (priemerný vek pracovných síl v poľnohospodárstve Japonska je 51 rokov). Japonsko je dnes, podobne ako ostatné vyspelé krajiny, terciarizovanou ekonomikou, sektor služieb však tvorí najmä v podiele pracovných síl menšie percento ako vo väčšine najvyspelejších krajín, World Factbook uvádza podiel na HDP 73 % a na zamestnanosti 69,8 % (prvý a druhý sektor tvoria 1,1 % a 25,6 % resp. na zamestnanosti 3,9 % a 26,2 %).

Obr. 70 Porovnanie rastu japonskej ekonomiky s konkurentmi (Nemecko, ZSSR, USA a západná Európa)

Význam priemyslu v ekonomike zvyšuje jeho podiel na raste, modernizácii a zahraničnej expanzii japonskej ekonomiky. Rýchly rast priemyslu viedol r. 1980

k vystriedaniu USA ako najväčšieho producenta automobilov sveta, čo malo pre obidve krajiny reálny i symbolický význam. Konkurencia Kórejskej republiky a iných novoindustrializovaných krajín viedla v 80-tych rokoch 20. storočia k posilneniu ľahkých odvetví s vyššou pridanou hodnotou a vývozu investícií do juhovýchodnej Ázie a Číny. Proces *outsourcingu* a *offshoringu* viedol k vysúvaniu pracovne náročných operácií do menej vyspelých krajín a Japonsku umožnil sústrediť sa na technologicky a inovatívne náročnú produkciu. V zhode s japonským princípom „adaptácie inovácií s vlastnou pridanou hodnotou“ vyznieva aj citát z P. Karana (2005, s. 343): „*Japonci sa usilovali nielen zdokonaľiť importovanú technológiu, ale aj adaptovať ju, aby mohla slúžiť novým účelom.*“ Ako príklad poskytuje videorekordér: prebraté technológie z televízie a nahrávania videa boli adaptované na domáce použitie. Japonsko je už dávno krajinou, kde sa produkujú nové technologické hračky, populárne produkty ako efektívna „nadstavba“ technologického vývoja. Rozvoj Japonska ako technologickej veľmoci siahla do obdobia tesne po 2. svetovej vojne. Produkcia tranzistorov vo firme Sony naštartovala rast elektroniky, ktorej snahy boli jednoduché – vyrábať malé, efektívne a lacné produkty (Karan 2005, s. 344). Nasledovali produkcia hardvéru, ktorý sa stal základom spotrebnej elektroniky a počítačov: polovodičov, integrovaných obvodov, pamätí. Súčasná produkcia sa zameriava na multimédiá, televízory s vysokou rozlišovacou schopnosťou, biotechnológie, roboty a pod. Najdôležitejšími oblasťami produkcie vysokotechnologických odvetví sú oblasť Tokia, Osaky a Nagoje a špecifický význam majú biotechnológie v Kóbe. Japonsko je známe viacerými novými formami technologických priestorov. Zo starších príkladov je najvýznamnejšie vedecké mesto Cukuba v oblasti Tokia. Novšou formou sú technopóly. Po roku 1983 do roku 1990 vzniklo 26 plánovaných technologických centier, myšlienka však nedosiahla plánované výsledky. Nedosiahlo sa plánované prepojenie výroby s univerzitami a úspešnými sa stali iba technopóly v zázemí Tokia. Novým fenoménom na mape vysokotechnologickej produkcie je Kjúšú, *Silikónový ostrov*, centrum produkcie integrovaných obvodov (10 % svetovej výroby). Zaujímavým javom súčasného Japonska sú priestory späté s internetom, v skupinovo orientovanej spoločnosti podporujú individualizmus a podnikateľstvo; príkladom môže byť tokijská oblasť Šibuja. Pôvodne obchodné centrum, centrum zábavy s nočným životom a centrum extravagantnej módy sa stalo známym technologickým centrom *Bit Valley* s malými internetovými obchodmi. Príkladom symbiózy starého a nového v Japonsku je aj Kjóto, staré cisárske hlavné mesto s rozvíjajúcimi sa novými technológiami.

Napriek významu priemyslu pri budovaní japonského hospodárskeho zázraku od 80-tych rokov podiel sektoru na HDP klesá: r. 1989 bol 46,6 %, poklesol teda o viac než 20 %. Kľúčovými odvetviami sú výroba automobilov (tretie miesto na svete), spotrebná elektronika (foto, video a audiotechnika, zábavný priemysel; pôvodnými japonskými produktmi boli videorekordér, videokamera a CD prehrávač), výroba počítačov, robotika, biotechnológie, ale aj staršie odvetvia: oceliarsstvo, petrochemický

priemysel, výroba lodí a textilný priemysel. Najdôležitejšími priemyselnými oblasťami sú regióny s najväčšou koncentráciou obyvateľstva. Dominujúcim priestorom, ktorý v období posledných desaťročí ešte viac posilňuje svoje postavenie, je Keihin v oblasti Tokijského zálivu s centrom v Tokiu a ďalšími priemyselnými centrami Kawasaki a Jokohamou. Charakteristická je diverzifikovanou štruktúrou (oceliarne, lodenice a petrochemický priemysel na pobreží, automobilová výroba, elektronika, elektrotechnika a presné strojárstvo viac vo vnútrozemí; Karan 2005) s koncentráciou bankového a komerčného sektoru. Druhou najvýznamnejšou je oblasť Hanšin okolo Kóbe a Osaky s rozšírením na Kjóto a Wakajamu známa pod názvom Kinki. Podobne ako Keihin je typická diverzifikovanou štruktúrou výroby. Poslednou z trojice dominujúcich priemyselných regiónov je Čukjó s centrom v Nagoji. Tradičné centrum sídla Toyoty, jednej z najväčších svetových automobiliek a symbolu japonského hospodárskeho zázraku (s firmou sa spája *kanban*) je však aj sídlom Micubiši, chemického, leteckého a textilného priemyslu. Ďalšími významnými priemyselnými regiónmi sú Kitakjúšú, kedysi významné centrum oceliarskeho priemyslu, ktorého podiel na ekonomike krajiny však poklesol z 5 % r. 1950 na 0,7 % (Karan 2005); Tokai medzi regiónmi Keihin a Čukjó (špecifická výroba motocyklov a hudobných nástrojov v Hamamacu) a Setouči okolo Vnútrotného mora v južnej časti japonských ostrovov s ťažkými odvetvami.

K predpokladom ekonomického rozvoja Japonska patrí aj energetická báza a dopravná infraštruktúra. Japonsko je závislé od dovozu energetických surovín, produkcia elektrickej energie z obnoviteľných zdrojov je pomerne malá, a to aj napriek hydroenergetickému potenciálu, ktorý je využitý z malej časti. Po 2. svetovej vojne sa stalo vo svojich energetických potrebách závislým predovšetkým na importovanej ropе, po ropnej kríze r. 1973 však prehodnotilo zastúpenie ropy a znižovalo energetickú náročnosť ekonomiky. Tá je veľmi nízka oproti konkurencii, energetickú situáciu však výrazne zhoršila havária jadrovej elektrárne Fukušima (viď kapitola 5.5.2), po ktorej nasledovalo dočasné uzavretie jadrových elektrární Japonska. Doprava je vzhľadom k industriálnemu charakteru Japonska dôležitým faktorom ekonomického rozvoja. Dochádzka do práce z prímestských oblastí viedla k japonskému špecifiku: železničná doprava si dodnes zachovala vysoký podiel pri preprave ľudí. Japonské železnice sú príkladom japonských kultúrnych vlastností – poctivosti, disciplíny a presnosti a zároveň prehusteniu ako výrazu „tlaku na pôdu“. Rýchlovlak *Šinkansen* patrí dlhodobo k svetovej technologickej špičke vo svojej oblasti a je jedným zo symbolov Japonska. Železničná sieť krajiny je hustá so spoľahlivou a rýchlou dopravou. Špecifikom je úzky rozchod železníc kvôli ostrým zákrutám v horách. Rýchlovlak a metro sú významným dopravným prostriedkom aj v mestách. Doprava mala dôležitý význam pri rozvoji industrializácie Japonska, predovšetkým námorná doprava a japonské prístavy. Ešte v období konca minulého tisícročia tvorili polovicu z najväčších námorných prístavov japonské prístavy, v súčasnosti sa pohybuje okolo desiateho miesta iba Nagoja. Je to dôsledok nielen rastu konkurentov (polovicu prvej

desiatky tvoria čínske prístavy), ale aj poklesu významu exportu v ekonomike krajiny. Japonsko má pomerne živú aj vnútroštátnu leteckú dopravu, kým relatívne menší význam cestnej automobilovej (najmä individuálnej) dopravy by sme mohli dať do súvisu aj so skupinovou mentalitou Japoncov.

BOX 30***Symbióza starého a nového***

„Kjóto, japonské staré tradičné mesto vychováva start-upy s cieľom vybudovania svetlej technologickej budúcnosti. Medzi budhistickými chrámami, hrnčiarimi a výrobcami kimona tohto bývalého hlavného mesta Japonska sa nachádzajú niektoré z najrýchlejšie sa vyvíjajúcich spoločností krajiny. Medzi nimi sú výrobca hier Nintendo, výrobca personalizovaných čipov Rohm a vedúca firma v oblasti elektrických komponentov Murata, technologickí výrobcovia, ktorí sa v posledných desaťročiach stali globálnymi prominentami. V súčasnosti sa Kjóto pokúša zameriavať na ďalšiu oblasť, dávajúc zrod internetu, multimédiám a výrobe, založenej na softvéri. V roku 2000 bolo Kjóto, ležiace 320 míľ na juh od Tokia sídlom približne 300 vysokotechnologických start-upov, zahrňujúcich Honya-san, ktorá sa snaží stať japonským Amazonom. Ale na to, aby si získalo dostatočný podiel v globálne prepojenej ekonomike, potrebuje Japonsko viac podnikateľov a Kjóto sa snaží povzbudiť ich k podnikaniu. Okrem iného toto mesto s 1,3 miliónmi obyvateľov ponúka start-upom:

- mentorov – v roku 1997 vytvorila mestská správa Kjóta výbor na posudzovanie nových podnikateľských plánov. Najlepšie hodnoteným plánom môžu byť pridelené mestom garantované pôžičky v lokálnych bankách,
- prepojenie s akademickým prostredím – 40 univerzít a vysokých škôl Kjóta uľahčuje prepojenie akademickej sféry s podnikateľmi a výnimočnými mozgami,
- miesto, ktoré sa stáva domovom – veľa nových spoločností sa zhlukuje v Kyoto Research Park, ktorý patrí medzi najvýznamnejšie japonské inkubátory nových spoločností. Súkromný park poskytuje nízkonákladové kancelárske priestory, vysokorychlostné dátové pripojenie a sieť služieb pre start-upy.

Kjóto sa tiež snaží formovať mladé talenty. Materiály Centra pre podnikateľské vzdelanie podporujú kreativitu 12 až 15-ročných prostredníctvom ich samostatných nových nápadov. Stážisti sú posielaní do start-upov a miestni výkonní riaditelia vedú semináre. Japonské spoločnosti už viac nepotrebujú poslušných zamestnancov. Potrebujú zamestnancov s nápadmi” (Karan 2005, s. 353-354)

Pokles ekonomiky v 90-tych rokoch 20. storočia sa nie náhodou časovo kryl aj s dôsledkami korupčných škandálov vládnej Liberálnodemokratickej strany. Japonsko je typicky byrokratickou spoločnosťou. „V dnešnej dobe je to byrokracia, mocné ministerstvá, ktoré sú v riadení Japonska ústredné. Nie je natoľko parlamentnou demokraciou, ako skôr byrokratickým zriadením s vládou jednej strany“ (Macfarlane 2013, s. 125). Pre Japonsko bolo a je typické feudálne rozloženie moci, rozhodnutia, z veľkej časti prijímané na miestnej úrovni. Samurajská etika a samurajské princípy vo vláde sú jedným z prvkov tradície, ktoré dnes pôsobia skôr ako brzda oživenia spoločnosti. Vzťahy v politike sú patriarchálne, autori ich už v dávnejšej minulosti porovnávali so vzťahmi medzi feudálnymi pánmi a poddanými. Vo výrazne centralizovanom Japonsku sú to ministerstvá, ktoré majú v rukách

neobmedzenú moc. Konfuciánsky systém postupov, nepružný spôsob dohôd, ktoré majú viesť k politickým rozhodnutiam, prílišná centralizácia a korupcia sú politickými faktormi, brzdiacimi skutočné reformy spoločnosti, ktorá v súčasnosti zažíva veľké výzvy.

Politický systém Japonska je kombináciou konfuciánskych vplyvov a západného vplyvu. Pôvodnými domácimi špecifikami politického systému sú samurajský koncept služby a podstata byrokracie, konfuciánske prvky, úloha byrokracií a inštitúcií. Pre politický systém platí – rovnako ako pre celú spoločnosť – napĺňanie konceptu rovnováhy: rovnováha medzi cisárom a šógunom, feudálnymi pánmi *daimjó* a šógunom, medzi politickou exekutívou a korporáciami a pod. Západné črty predstavuje pluralitná demokracia, japonský systém je však postavený na – podľa japonskej ústavy – nadradenosti výkonnej moci nad zákonodarnou. Japonská demokracia má aj iné špecifiká a nedostatky: kupovanie hlasov vo voľbách, prílišná podpora veľkými firmami a veľkých firiem a pod. (Karan 2005). Symbolickou a ceremoniálnou hlavou je cisár, zákonodarnú moc predstavuje dvojkomorový parlament *Diet*, tretím vrcholom je súdna moc. V politickom vývoji po roku 1955 s výnimkou rokov 1993-1996 a 2009-2012 dominovala Liberálnodemokratická strana. Jej pôsobenie bolo koncom 80-tych rokov spojené so škandálmi a odchodmi členov do iných strán. Politická nestabilita sa preniesla aj do súčasného obdobia, od roku 2006, kedy skončilo päťročné obdobie premiéra Džuničiro Koizumiho, je po nasledujúcich šiestich premiéroch až v súčasnosti v úrade Šinzó Abe, dlhšie ako 1,5 roka.

Ekonomika a politická sféra sú oblasti, ktoré je podľa viacerých autorov nevyhnutné transformovať ako súčasť transformácie celej spoločnosti a riešenia konkrétnych problémov. Súčasťou transformácie politickej sféry by mala byť decentralizácia s posilnením regionálnej a lokálnej finančnej samostatnosti a prehodnotenie hraníc volebných obvodov, kde majú neadekvátne postavenie urbánne oblasti. Spomedzi problémov ekonomiky okrem reštrukturalizácie bankového sektora, riešenia problému vysokého verejného dlhu a dvoch sektorov ekonomiky¹⁹¹ a iných problémov, ktoré sprevádzajú japonský model *byrokratického kapitalizmu*, zdôrazňuje P. P. Karan (2005, s. 318), že japonský úspech v ekonomike v nasledujúcom období je podmienený štyrmi faktormi: rastom osobnej spotreby; posilnením regionálnych ekonomík (ide o decentralizáciu ekonomickej moci zo štátnej na regionálnu úroveň); podporou podnikania v spoločnosti s nedostatočným podnikateľským duchom;

¹⁹¹ Charakteristickou črtou japonskej ekonomiky je jej dvojvrstvový charakter. Ziskovú a exportne orientovanú vrstvu veľkých priemyselných firiem s účinným štýlom manažmentu a organizácie práce tvoria odvetvia známe na zahraničných trhoch: automobilový priemysel, spotrebná elektronika, informačné technológie a pod. Druhou vrstvou sú odvetvia, produkujúce pre domáci trh: potravinársky priemysel resp. poľnohospodársko-potravinársky komplex, stavebníctvo a služby sú prezamestnané a neefektívne.

transparentnosťou verejného sektora. V tomto kontexte rastúcej nevyhnutnosti transformácie môžeme vidieť aj históriu Japonska po ére Meidži ako históriu reforiem a reformátorov. Prvou symbolickou figúrou v tomto zmysle bol samotný cisár Meidži, *Meidži-tennó*, vlastným menom Mucuhito. Jeho prínos charakterizuje modernizácia Meidži, ktorej sa venuje kapitola 5.5.3 Historický vývoj. Druhou symbolickou figúrou, spätou s transformáciou a modernizáciou Japonska, bol povojnový premiér Šigeru Jošida (ministerský predseda v rokoch 1946-1947 a 1948-1954). V období tretieho systémového prechodu Japonska, v zhode s P. P. Karanom (2005) a jeho koncepciou troch veľkých transformácií (ich symbolických a zároveň skutočných predstaviteľov sme spomenuli vyššie), sú dôležitými postavami premiéri Koizumi a Abe. Džuničiro Koizumi bol ministerským predsedom v rokoch 2001-2006, jeho ekonomická reforma sa týkala privatizácie a riešenia problému vládneho dlhu. Zdôrazňoval nevyhnutnosť bolestivej reštrukturalizácie ekonomiky krajiny a vo vlastnej strane LDP sa dostal do sporu kvôli plánom privatizácie Poštovej banky. Z konfliktu vyšiel víťazne a stal sa najpopulárnejším japonským politikom od čias Jošidu. Koizumi bol symbolom meniaceho sa Japonska aj svojim zjavom.

Reformy súčasného Japonska sú predovšetkým dielom súčasného (november 2014) premiéra Šinzó Abeho. Vo svojom druhom volebnom období¹⁹² od konca roku 2012 je Abe známy ekonomickou reformou, známou pod názvom *abonomika*, ktorej podstatou je snaha o prekonanie dlhodobej deflácie, obnova po následkoch zemetrasenia a tsunami v Tóhoku r. 2011, investície do infraštruktúry a podpora domácich investícií. Abe je vnímaný ako pravicový nacionalista. Jeho chladné vzťahy k súčasnej Číne sú aj dôsledkom sporov s Čínou o ostrovy Senkoku. Naopak, s indickým premiérom Narandrom Modim ho spájajú nadštandardné vzťahy a záujmy spoločného postupu proti expandujúcej Číne.

Nevyhnutná z hľadiska reforiem je reorganizácia v mnohých oblastiach spoločnosti. „Vláda Meidži sa viac starala o industriálnu moc než o pluralizmus a zodpovednosť. V dôsledku toho školy učili deti, čo myslieť, nie ako myslieť“ (Karan 2005, s. 285). P. P. Karan (2005), ako sme spomenuli vyššie, zdôrazňuje nevyhnutnosť Japonska vykonať tri veľké tranzície. Po transformácii Meidži a povojnovej obnove čaká Japonsko tretí veľký prechod do postindustriálnej spoločnosti. Nevyhnutné je pritom dať dôraz a vyriešiť základné problémy spoločnosti. P. P. Karan ich sumarizuje do niekoľkých oblastí:

- Sociálne reformy pre udržateľný rozvoj: reformovať proces tvorby politiky s rastúcou transparentnosťou a reštrukturalizácia vlády; rast sociálnej flexibility

¹⁹² Prvé volebné obdobie premiéra Abeho v rokoch 2006-2007 nemalo charakter reformného obdobia. Šinzó Abe je prvým premiérom opakovane po prestávke zastávajúcim úrad od čias Jošidu.

a mobility so znížením závislosti na protekcionizme vlády, podpora kreativity a tvorba nových hodnôt v rastúco rôznorodej spoločnosti; presun k informačnej zručnosti, technologickej kreativite a komunikačným schopnostiam; potreba jasnej vízie budúcnosti a národného konsenzu.

- Starnúca spoločnosť a klesajúca pôrodnosť: rast pomeru obyvateľov v poproduktívnom veku k obyvateľom v produktívnom veku z 1:5 na 1:2 v období rokov 2000-2025; rýchlo rastúci podiel obyvateľov starších ako 75 rokov na obyvateľstve v poproduktívnom veku; zvyšujúci sa tlak na ženy, ktoré sa tradične v japonskej spoločnosti starajú o prestarnuté obyvateľstvo.
- Budúcnosť vidieka: rozvinúť veľké poľnohospodárske podniky a revitalizovať vidiek.
- Vysokotechnologická transformácia: rozvoj vysokých technológií, ich vplyv na životný štýl spotrebiteľov prostredníctvom nových produktov a služieb; podpora mladých podnikateľov.
- Meniace sa životné štýly mladých: presun zo spôsobu života japonských stredných vrstiev (práca vo veľkej spoločnosti, dom v suburbánnej oblasti, manželka a dve deti) k dočasným pracovným miestam, životu doma s rodičmi a bez manželstva. Rastie riziko zaťaženia spoločnosti vplyvom nárastu množstva mladých ľudí bez vzťahu k rodine a domu a bez pracovných miest vo veľkých korporáciách. Typická medzi mladými je generačná revolta, neprispievanie na domácnosť a zameranie sa na svoje záujmy. „Títo mladí Japonci bez detí, bez snov, bez nádeje a pracovných zručností by sa mohli stať veľkým bremenom pre spoločnosť, pretože prispievajú k poklesu pôrodnosti a neprispievajú k sociálnemu poisteniu“ (Karan 2005, s. 384)

„...japonské dejiny majú cyklickú štruktúru, kedy v prvej fáze dochádza k importu vonkajších kultúr, v druhej potom k ich zdomácneniu a to v procese replikácie a zdokonalenia. Následne nastávajú obdobia zmätku, vyvolané vyčerpaním importovaných a tvorivých impulzov. Po tejto fáze sa japonská kultúra opäť otvára vonkajšiemu svetu. Dnes sa Japonsko nachádza na počiatku druhej fázy tohto cyklu.“ (Huntington 2001)

Tieto slová Samuela Huntingtona platia pre kultúru v širšom slova zmysle, teda aj pre ekonomiku ako jej súčasť a samozrejme pre celú sociálnu sféru. Dôsledky postmodernizácie, efektov globalizácie a informačnej spoločnosti na budúce Japonsko si nevieme predstaviť, sociálnymi transformáciami však krajina prechádza počas mnohých stáročí.

„Fukuzawa zastával názor, že rodinné vzťahy v Japonsku je nutné zachovať neporušené. Avšak navonok od rodinného kruhu, teda v oblasti ekonomiky a politiky, bolo nutné, aby Japonsko bolo rovnako kapitalistické a liberálne ako Západ. Tieto vonkajšie spoločenské zriadenia napodobňovali Japonci už od dôb reformácie Meidži,

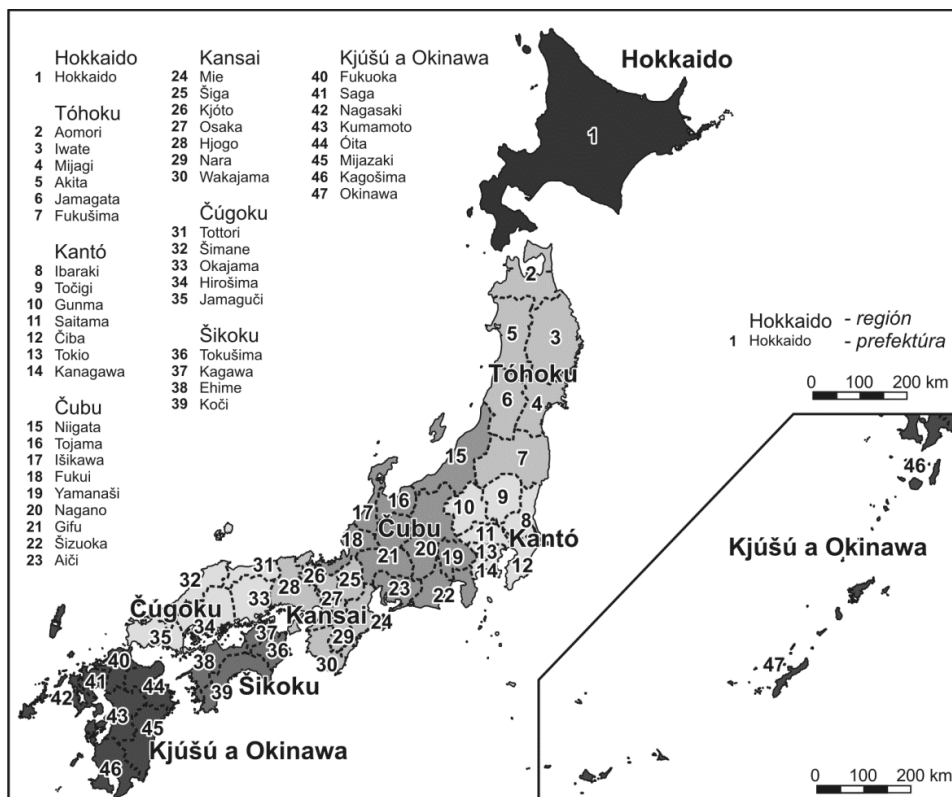
bez toho, aby súčasne výrazne menili užšie medziľudské vzťahy. V celej spoločenskej štruktúre teda narážame na dve vrstvy. Vonkajšia štruktúra spoločnosti je západná, ale vnútorná je japonská. Toto dvojvrstvové usporiadanie tu vidíme v rôznych kombináciách v každom aspekte spoločenského života. Pre cudzincov, ktorí sa snažia Japoncom a japonskej spoločnosti porozumieť, to môže byť mätúce. Ale práve tak Japonsko prijímalo západné vplyvy“ (Macfarlane 2013, s. 217).

Sociálna rôznorodosť je čoraz typickejšou črtou Japonska. Súčasné mladé generácie Japoncov odrážajú pluralizmus súčasného postmoderného sveta a v niektorých oblastiach, ktoré sa týkajú spôsobu života, životného štýlu, obliekania a rôznych špecifických subkultúr dokonca prevyšujú rôznorodosť v ostatných vyspelých krajinách. Japonsko prešlo rýchlym prechodom z feudálnej spoločnosti cez industriálnu do postindustriálnej spoločnosti v priebehu krátkeho obdobia niečo vyše storočia. V dôsledku rýchlych zmien ekonomiky a technológií a impulzov zvonka sa japonská spoločnosť menila, uchovávajúc si však svoju kultúrnu osobitosť. Najrýchlejšie sa menia formálne „vonkajšie“ sociálne oblasti, ako je obliekanie, stravovanie a ostatné súčasti životného štýlu. Japonsko bolo silne ovplyvňované v týchto oblastiach už v 19. storočí a po 2. svetovej vojne v dôsledku hlbokého procesu modernizácie úplne prešlo v oblasti životného štýlu na západný obraz. Pomaly sa menia „vnútorné“ oblasti, ktoré sú súčasťou identity Japoncov: vzťah k prírode, tradície, spôsob života. Japonci si chránia svoje súkromie, nielen svoje domovy a rodiny, ale predovšetkým vlastné vnútro. Japonsko stále zostáva tradične rovnou takmer beztriednou spoločnosťou, príjmové nerovnosti však rastú. Podobne dochádza aj k zmenám v japonskej spoločnosti: Mení sa postavenie žien, menej však jej úlohy v rodine – starostlivosť o starých a výchova detí. Dôsledkom spomínaného rýchleho vývoja spoločnosti po období Meidži je stres, ktorého dôsledkom sú sociopatologické javy: alkohol, *pačinko* alebo samovraždy. Japonsko má jednu z najvyšších mier úmrtí na samovraždy, ich počet sa v období od roku 2000 pohybuje okolo 30 000 ročne. Typickým japonským fenoménom je *pačinko*, herné automaty, ktorým prepadlo podľa odhadov 20 miliónov Japoncov. Muži, ktorí sú vystavení v práci mimoriadnemu stresu, praktizujú po večeroch spoločenské pitie, ktoré je časom pre uvoľnenie, možnosť dať najavo svoje pocity aj voči nadriadenej autorite, možnosť byť osamote bez nutnosti komunikovať s ostatnými – v spoločnosti, ktorá je „najzdvorilejším, najobradnejším a najformálnejším národom na zemi“ (Macfarlane 2013, s. 169).

Problémom, podobne ako v iných vyspelých krajinách, sú aj mladí, ktorí dlho zostávajú bývať u svojich rodičov. Špecifikom Japonska v tomto zmysle sú *hikikomori*, ktorí sa dlhodobo izolujú od reálnych sociálnych vzťahov, aktivizujú sa skôr v noci a žijú vo svete virtuálnej reality (počítačové hry, televízia, *manga*, *anime*). Niektorí autori odhadujú, že majú až 1 % podiel na celkovej populácii. Podobným fenoménom sú *netto kafenanmin*, kybernetickí bezdomovci, rastúca skupina bezdomovcov, tráviacich 24 hodín denne v internetových kaviarňach a *mango* kaviarňach. *Otaku*, subkultúra fanúšikov (až závislých) *anime* a *mangy*, je ďalším príkladom odcudzenia

v súčasnej japonskej spoločnosti. Centrom kultúry *anime*, *manga* a videohier je tokijská štvrť Akihabara. Veľkú sociálnu rôznorodosť dotvárajú rôzne subkultúry, v Japonsku sa v tejto oblasti jeho rozmanitosti odráža všeobecnejší trend adaptovania nového, uchovávaní starého a kombinácie oboch. Kultúrnymi ikonami, ktoré odrážajú typické črty japonskej estetiky a sociálnej rozmanitosti, sú módne subkultúry. Japonsko je z hľadiska módných štýlov a s nimi spojených subkultúr najrozmanitejšou krajinou. *Gyaru*, *ganguro*, *kogal* a viaceré typy Lolity dotvárajú charakter súčasného sociálne (a vizuálne) veľmi rôznorodého Japonska.

Záverom dodávame, že Japonsko je, najmä vzhľadom na svoj ostrovný a pretiahnutý charakter, krajinou nielen sociálne, ale aj regionálne rozmanitou. Už sme uviedli, že Japonsko sa tradične člení nielen na prefektúry, ale aj na rozvinutejšiu tichooceánsku oblasť *Omote Nihon* a oblasť na pobreží Japonského mora *Ura Nihon*. Členenie je viacero, geograficky najvýstižnejšie je členenie na 9 regiónov: Hokkaido, Tohoku, Kantó, Čubu, Kinki, Čugoku, Šikoku, Kjúšú a Okinawa (Rjúkjú).

Obr. 71 Regióny a prefektúry Japonska

Regionálne členenia v krajine môžeme doplniť o regionálne kontrasty, medzi centrálnymi oblasťami v strednej časti ostrova Honšú a zvyškom Japonska, medzi regiónom Kantó a ostrovom Hokkaido, ale aj medzi regiónmi Kantó a Kinki, medzi Ósakou a Tokiom (ekonomicky a kultúrne) a Kjótom a Tokiom (kultúrne). A. Macfarlane (2013, s. 211) predkladá ďalšie členenie podľa japonského autora Akira Hajamiho, ktoré dotvára veľkú rôznorodosť: „Vysvetlil mi, že severovýchod Japonska predstavuje kultúrnu oblasť Džómon, ktorá má pôvod na Sibíri, a ku ktorej charakteristickým rysom patrilo uzatváranie manželstiev v mladom veku, nízka pôrodnosť, kmeňové rodiny a právo prvorodeného. Bol to typ spoločnosti lovcov a zberačov. V strednej časti Japonska sú ľudia čínskeho pôvodu, charakterizuje ich manželstvo uzatvárané v neskoršom veku, zmes kmeňových a pokrvných rodín a vysoký stupeň urbanizácie. Na juhozápade sa cez rjúkjúskú reťaz ostrovov usídlili ľudia polynézskeho pôvodu: charakterizovalo ich manželstvo v neskorom veku, veľké množstvo nemanželských detí, rozvodov a opätovných sobášov a kmeňové rodiny spoločne s vysokým spoločenským postavením žien.“

„Japonci žijú v krajine, kde nežné krásy kvetov a mesiaca môžu byť náhle vystriedané chaosom a deštrukciou – cunami, sopkou či zemetrasením. V histórii to už zažili: dlhé obdobia pokoja a potom krvavá epizóda. Tiché rozjímanie a vyrovnanosť sa cez noc zvrátili do pustošiacich armád odrezávajúcich kórejské nosy, masakre v Nankingu, strašné experimenty s biologickými zbraňami v Mandžusku alebo pochody smrti a hrozné tábory vojnových zajatcov. Tiež ale statočne a s absenciou túžby po pomste, čo je prekvapujúce, strpeli zvrhnutie dvoch atómových bômb na svoje mestá a bombardovanie Tokia a ďalších miest zápalnými bombami“ (Macfarlane 2011, s. 136).

Úlohy a zadania:

- Zhodnot'te postavenie Japonska vo svetovej ekonomike. Analyzujte slabé a silné stránky japonskej ekonomiky.
- Porovnajte ekonomiky Japonska, Indie, Indonézie, Turecka a Číny.

5.6.6 Hokkaido – marginalita, jej príčiny a dôsledky

História ostrova Hokkaido sa významne líši od histórie Japonska. Japonská vláda podporovala expanziu japonského vplyvu a neskôr japonského osídlenia na ostrove najmä s cieľom udržať ostrov mimo dosahu Ruska... (Irish 2009, s. 1)

Hokkaido (Ezo, Jezo) je najsevernejší z hlavných japonských ostrovov. Dôsledkom jeho excentrickej polohy a klimatických podmienok je nízka hustota obyvateľstva a nižší stupeň rozvoja priemyslu. Hokkaido bolo dlho mimo osídlenej a ekonomicky

využívanej časti Japonska, považovaný skôr za marginálnu oblasť, hranicu – *frontier*, japonský Divoký Západ. Ostrov Hokkaido môže slúžiť ako príklad problémového prístupu, zdôrazňujúceho aplikáciu konceptov na región: marginalita (zároveň aj jednotiacia niť textu); rozvojová oblasť, japonizácia, kultúrna transformácia. Príklad transformácie marginálneho územia je v prípade ostrova Hokkaido zdôraznením rýchlosti a hĺbky zmien – teda procesu, ktorý je typický pre celú japonskú spoločnosť a krajinu v období po ére Meidži.

Stručná geografická charakteristika Hokkaido

Ostrov a prefektúra Hokkaido (o marginálnom charaktere ostrova, ktorý má potenciál ďalšieho rozvoja svedčí aj fakt, že napriek svojej veľkosti tvorí iba jednu prefektúru) je najsevernejším výbežkom Japonska. Jeho odľahlosť súvisí nielen s geografickou polohou, ale aj s klimatickými pomermi (bližšie v kapitole 5.5.2 Vybrané prírodné špecifiká Japonska) a s morfológiou. Podobne ako zvyšok Japonska je ostrov prevažne hornatý, horské chrbty (Išikari s vulkanickou skupinou Daisetsuzan, pohoria Hidaka, Kitami a Mašiko) s vulkanickými komplexmi sú navzájom oddelené kotlinami. Neporušiteľnosť a výnimočnosť prírody ostrova sa odráža aj v šiestich národných parkoch, z ktorých najznámejšie sú Daisetsuzan, Akan a močiarna oblasť Kuširo. K základnému miestopisu treba pripočítať na juh vybiehajúci polostrov Ošima s druhým najvýznamnejším a historicky významným prístavným mestom Hakodate, nížinu Išikari, najvýznamnejšiu poľnohospodársku oblasť ostrova, ktorej rozvoju napomohlo založenie Sappora r. 1869 (Karan 2005, s. 112). Hlavným mestom prefektúry je štvrté najväčšie japonské mesto Sapporo s 1,9 mil. obyvateľmi. Najväčšími mestami sú v poradí Sapporo (centrum výroby informačných technológií, známe svojim festivalom snehu a usporiadaním zimných olympijských hier r. 1972), Asahikawa (jedno z najchladnejších japonských miest, centrum zimných športov) a Hakodate, brána na Hokkaido, mesto založené už v 15. storočí. Hokkaido je síce výraznejšie ako celá krajina poľnohospodárskym a rurálnym regiónom, jeho zdroje sú však aj základom priemyselného rozvoja. Okrem ľahkých spracovateľských odvetví (základom je aj štvrtina produkcie dreva Japonska) tak vyniká na základe uhlia v panve Išikari rozvíjaný priemysel v priemyselnom páse Muroran – Sapporo – Asahikawa.

Motto:

„*Aké je to udivujúce, že táto bohatá a nádherná krajina, vlastníctvo jednej z najstarších a najhustejšie zaľudnených krajín sveta a v takej blízkosti, prístupná zo všetkých strán po vode, s nespočtými prístavmi, zostala tak dlho neosídlená a takmer tak neznáma ako africká púšť.*“ *Napísal to Američan Horace Capron o Hokkaido v roku 1872.... Japonsko zahŕňa všetko toto (kontrasty tradície a modernity, pozn. autora), ale japonské osídlenie ostrova začalo neskoro a Hokkaido má stále relatívne*

riedke osídlenie, stopy pionierskych postojov a reputáciu exotického miesta“ (Irish 2009, s. 7). Časté hmly pri pobreží ostrova (Irish 2009, s. 9) prispeli k rodiacemu sa mýtu vzdialeného, odľahlého, priestranného a neznámeho kraja.

Hokkaido je najsevernejším ostrovom Japonska a jeho odľahlá poloha je popri nepriaznivých klimatických pomeroch najdôležitejším faktorom neskorého osídľovania, nízkej hustoty obyvateľstva a nižšej úrovne ekonomického rozvoja.

Hokkaido v Japonsku: marginálny charakter

P. P. Karan (2005, s. 109) uvádza niekoľko členení Japonska: východné a západné Japonsko; centrálné Honšú a periférne regióny a tradičné členenie na *Omote Nihon* (tichooceánska „strana“) a *Ura Nihon*, zázemie. Hokkaido je pri členeniach Japonska z hľadiska rozvinutosti súčasťou menej rozvinutej časti. Spolupodieľa sa na tom odľahlá poloha (dôvod marginalizácie).

Marginálna poloha bola dôvodom neskorého osídľovania ostrova. Hokkaido (a severná časť Honšú) bolo osídlené Ainami a až r. 1590 bola v jeho najjužnejšej časti založená marka na základe darovanej pôdy klanu Matsumae. Matsumae však Hokkaido (vtedajšie Ezo) nekolonizovali, ich vzťahy s Ainami boli obchodné a často konfliktné

Príčiny marginálneho charakteru ostrova: špecifiká klímy ostrova Hokkaido

Faktory klímy; klimatické špecifiká, rozdiel oproti severnému Taliansku; klimaticko – vegetačná hranica 37. rovnobežka – Fossa Magna; viď kapitola 5.5.2 Vybrané prírodné špecifiká Japonska

Príčiny marginálneho charakteru: poloha ostrova Hokkaido

„Hlavné prístupové body do „Japonska“ boli navzájom výrazne oddelené: most na Hokkaido ďaleko na severe a most smerom na Kóreu a Rjúkjú ďaleko na juhu. Ale oblasti okolo severného mostu boli pre dlhodobé prežitie človeka príliš chladné, a tak sa hlavnou prístupovou cestou stali miernejšia kurilská cesta zo severnej Číny a južná cesta“ (Hall 1993). Z. Vasiljevová (1986, s. 13) píše o prepojení s Kóreou: *„Veľký význam malo pre Japonsko súostrovie Cušima v Kórejskom prielive, cez ktorý viedlo od najstarších dôb námorné spojenie s ázijskou pevninou. Systematická kolonizácia ostrova Hokkaido (Ezo) začala až v druhej polovici minulého (19., pozn. autora) storočia, kedy tiež bolo do zväzku japonského štátu začlenené súostrovie Rjúkjú“*. Vhodnosť prístupových ciest sa týka nielen počiatkov osídľovania japonských ostrovov, ale aj ďalšieho postupu osídľovania, kultúrnych kontaktov a samozrejme regionálnych rozdielov v osídľovaní a rozvoji Japonska. Ostrov Hokkaido je odčlenený od najväčšieho japonského ostrova Honšú Cugarským (v najužších bodoch 20 km) prielivom, ktorý je výraznou hranicou nielen v zmysle dopravnej priestupnosti (pred

vybudovaním tunelu Seikan trvala plavba medzi ostrovmi Honšú a Hokkaido 4 hodiny), ale aj zoogeografickou hranicou: Honšú obývajú cicavce príbuzné južnej Ázii, Hokkaido severnej Ázii (Blakistonova línia). Od jadrovej časti Japonska ho však oddeľuje aj morfológický zložitý charakter severného Honšú.

Dôsledky marginálnej polohy

Dôsledky marginálnej polohy sa prejavovali v minulosti okrem iného na kultúrnych špecifikách obyvateľov marginalizovaného severu Japonska: kultúra Džómon, Ainuovia na ostrove Hokkaido a neasimilovaní *Emiši*. Ich stret s postupujúcou japonskou kolonizáciou severu do 9. storočia popisuje The Cambridge history of Japan, vol. 2, s. 31 (Shively, McCullough 1999).

Ostrov je súčasťou nárazníkovej zóny (*buffer zone*) medzi Japonskom a Ruskom. Šógunát Tokugawa, založený na rovnováhe medzi šógunom a feudálnymi pánmi *daimjó*, nemohol fungovať bez ich podpory predovšetkým v hraničných oblastiach. Tak bola nevyhnutná podpora regiónu (*han*) Cugaru v južnej časti ostrova Hokkaido. Okolo roku 1700 vzrastala moc a obchodná aktivita Ruska. R. 1777 sa Rusko obrátilo na úrady panstva Matsumae s požiadavkou obchodovať. Japonsko bolo dovtedy zraniteľné najmä z juhu, v tom čase sa ale stretlo s expanziou Rusov, ktorí prešli cez Sibír, kolonizovali Kamčatku a smerovali južne ku Kurilám (Hall 1993, s. 465). Japonsko odmietlo požiadavku Ruska a v rozvoji ostrova a zábere jeho pôdy videlo možnosť ziskov z nových daní. Iný názor (Matsudaira Sadanobu) videl v udržaní podrozvinutosti ostrova výhodu: Hokkaido by sa tak mohlo stať nárazníkom expanzie zo zahraničia (Hall 1993, s. 475). Japonsko sa v čase šógunátu Tokugawa od pol. 17. storočia uzavrelo do dobrovoľnej izolácie (*sakoku*), súčasťou bolo aj budovanie opevnení (Edo, dnešné Tokio), opevnenie ostrova Hokkaido sa neuskutočnilo (Hall 1993, 475). Nevýhodná poloha sa prejavila v nevyužití ekonomického potenciálu ostrova, napriek tomu, že jeho západná časť bola od r. 1806 súčasťou šógunátu. O. Tanuma, ktorý bol v 70-tych a 80-tych rokoch 18. storočia faktickým vládcom šógunátu, sa snažil prekonať izolacionistický postoj Japonska a vývozom medi a sušených morských produktov zabezpečiť dovoz do Japonska. Vyvážené produkty mali poverení japonskí obchodníci ziskovať zo severovýchodných provincií a z ostrova Hokkaido, jeho plány sa však neuskutočnili (Vasiljevová 1986, s. 289). Pod vplyvom holandských ideí sa koncom 18. storočia objavovali názory (napr. Kudó Heisake) obhajujúce nielen opevnenie ostrova Hokkaido, ale aj systematický prieskum zlata, striebra a medi (Hall 1993, s. 232).

Marginálna poloha ostrova bola príčinou udržania sa odporu podporovateľov *bakufu* (šógunátu) voči reštaurácii Meidži. Po porážke šóguna Tokugawu r. 1869 prívrženci starého režimu založili na ostrove Hokkaido „Republiku Ezo“. Republika bola porazená ešte v tom istom roku a premenovanie ostrova z Ezo na Hokkaido (názov symbolizuje zmenu: „oblasť severného mora“ resp. „cesta k severnému moru“)

predznamovalo zmenu jeho postavenia v japonskej spoločnosti a rodiacom sa imperiálnom štáte.

Obdobie Meidži znamenalo osídľovanie a rozvoj ostrova Hokkaido. Vláda Meidži však vytýčila hranicu obrany svojho územia vedenú tesne na sever od ostrova Hokkaido, a tak nechala japonských obyvateľov južného Sachalinu a Kuríl mimo ochranu vlády (Hall 1993, s. 740). Rozvojová komisia (*Kaitakushi*, založená r. 1869) mala zásluhu na rozvoji cestného a železničného prepojenia. Pri jeho modernizácii hrali významnú úlohu vládou prizvaní Američania, predovšetkým Horace Capron (uviedenie americkej technológie a vznik farmárskeho poľnohospodárstva, náročného na kapitál) agronóm William Clark, ktorý r. 1876 založil *Sapporo Agricultural College* (dnešná Hokkaido University) a bol úspešný aj ako misionár. Dôsledkom jeho činnosti je malá, ale vplyvná protestantská cirkev „Hokkaido Group“ (Hall 1993, s. 472). Jedným z dôsledkov neskorej transformácie a americkej účasti v nej sú pravouhlé ulice (Sapporo). Ďalším sú pravouhlé polia s domami pri nich (podobne ako v USA a odlišne ako v iných častiach Japonska, kde obyvatelia bývajú v dedinách) a farmy s výrazne väčšou rozlohou ako na ostatných japonských ostrovoch. V činnosti Rozvojovej komisie neskôr pokračovali Agentúra Hokkaido, zameriavajúca sa na systematický rozvoj a rozvíjajúca modernú ekonomiku (ťažba, papierne, oceliarne), Regionálny rozvojový úrad Hokkaido (zameranie ekonomiky ostrova v povojnovom období na zabezpečenie potravín a využitie jeho prírodných zdrojov; vládne verejné projekty, energetika a dopravná infraštruktúra – tunel Seikan a letisko Nové Čitose; postupný presun dôrazu na ekonomickú nezávislosť, lokálny komunitný rozvoj) a po roku 2001 Ministerstvo pre pôdu, infraštruktúru, dopravu a turizmus.

Zmeny postavenia ostrova na mape Japonska a sveta naznačuje konanie summitu G8 r. 2008. Zmeny sú aj v zhode s meniacim sa faktorom odľahlej polohy – dopravnú dostupnosť zlepšili tunel Seikan, nové letisko Sapporo – Čitose (linka Tokio – Sapporo/Čitose patrí medzi 10 najvyťaženejších leteckých trás sveta s viac než 40 spojmi denne) a r. 2016 sa má otvoriť predĺžená linka rýchlolaku *Šinkansen* z Aomori do Hakodate, ktorá skráti dobu cesty z Tokia na Hokkaido na 3¼ hodiny. Napriek perspektívam, ktoré naznačuje potenciál regiónu, jeho vývoj a plány, realita je menej optimistická. Hokkaido bolo výrazne zasiahnuté krízou 90-tych rokov, ktorá silne postihla ťažbu uhlia, nezamestnanosť prevyšuje národný priemer a je tu silná spätosť s poľnohospodárstvom. Hokkaido je jednou z najvýznamnejších poľnohospodárskych oblastí Japonska s pätinou poľnohospodárskej pôdy krajiny, kým jeho podiel na priemysle je iba 2 % (Karan 2005, s. 115-116). Jeho ďalší rozvoj tak závisí na dobudovaní komunikačného prepojenia s ostrovom Honšú a hlavnými ekonomickými oblasťami Japonska, regionálnej ekonomickej politike vlády krajiny a využití potenciálu obchodných vzťahov s Ruskom. Ekonomický rozvoj pri tradičnom japonskom akceptovaní národných i regionálnych špecifik, by tak mohol prispieť ku konsolidácii osobitej identity regiónu v zhode s myšlienkami, uzatvárajúcimi kapitolu o Japonsku:

Obyvateľstvo ostrova Hokkaido si v podmienkach dlhodobo mimo jurisdikcie centrálnej vlády uchovalo postoj uvoľnenej a otvorenej mysle (Karan 2005, s. 109) a je priateľské (Irish 2009, s. 7).

„Každý kraj má svoju špecialitu, a tak v dobe výletov sa jazdí na špeciálnu *sobu* do prefektúry Nagano (*šinšú soba*) či na najlepšieho kraba na Hokkaido“ (Kopáčková 1984, s. 2).

Úlohy a zadania:

- Sumarizujte najvýznamnejšie premeny Japonska za ostatné obdobie. Zhodnoťte tieto premeny vo vzťahu k celosvetovej ekonomike, k distribúcii obyvateľstva a k zahraničnej politike.
- Určte najdynamickejšie sa rozvíjajúce oblasti Japonska. Vysvetlite na čom je založený ich progres.
- Pomenujte najmenej rozvinuté oblasti Japonska. Zhodnoťte možné scenáre vývoja týchto regiónov a spôsoby eliminácie ich zaostalosti.
- Zhodnoťte, akú úlohu má doprava v ekonomike Japonska. Určte, ktoré sú jej základné piliere a sumarizujte ich perspektívy.

5.7 OSTATNÉ KRAJINY VÝCHODNEJ ÁZIE

KAROL KASALA

5.7.1 Kórejská republika

„Čoson, podobne ako Mandžusko, je krajinou, ktorá je príčinou sporov medzi jej susedmi – Čínou, Ruskom a Japonskom. Za starých čias, pred stáročiami, Čoson¹⁹³, vtedy nazývaný Kórea, bol ovládaný Čínou. A Kórejčania získali od Číňanov budhistické náboženstvo ako aj rôzne zvyky a umenie. Mnohé z týchto vecí posunuli do Japonska. Teraz nastáva opak. Čoson prešiel pod ochranu Japonska a nakoniec sa, stal súčasťou japonskej ríše. Kórejská vláda bola zvrhnutá a krajinu teraz ovládajú japonskí úradníci. Japonci tak učia Kórejcov a Číňanov mnohé veci o vládě a vede, ktoré sa sami naučili od Európy a Ameriky. Je prirodzené, že Čoson môžeme považovať za istý druh rozdeleného kráľovstva. Nie je japonský a nie je ani čínsky, ale má mnohé zvyky, ktoré sa naučil od oboch susedov. Je od nich úplne oddelený morom a pohoriami, a predsa leží v tesnej blízkosti oboch.... Kórejci sú veľmi príjemní ľudia a majú veľké nadanie. Rýchlo sa vzdávajú starých zvykov a stávajú sa podobnejší ľudom v Amerike a Európe. Príroda ich krajiny poskytuje mnoho kovov, výhodných prístavov, úrodnej pôdy a výnimočnej klímy. Všetky tieto veci dávajú predpoklad, že Čoson bude vždy prosperujúcou a civilizovanou krajinou. Jednou z najväčších prekážok pokroku je občasné zlyhanie letného dažďa. Ak nastane, úroda ryže je zmarená a ľudia hladujú“ (Huntington, 1912, s. 182 a 191).

Transformácia a modernizácia je koncept, ktorý prepája Áziu a jej jednotlivé regióny. Východná Ázia a Kórea je príkladom. Tradícia a kontinuita resp. zmena a inovácia sa vzájomne premiešavajú a vytvárajú unikátnu zmes v Japonsku, na Kórejskom polostrove, na Taiwane a v súčasnosti aj v Číne. Popis krajiny spred viac než storočia z diela významného amerického geografa Ellswortha Huntingtona svedčí nielen o jej premene, ale aj o nadobudnutí novej, špecifickej identity. Kórea, resp. dnes už jej dve separátne časti, sú zároveň príkladom nerovnomerného vývoja. Po rozdelení krajiny sa juh – Kórejská republika – vydal cestou otvorenej ekonomiky a novej industrializácie a postupne sa zaradil medzi vyspelé krajiny, kým sever – Kórejská ľudovodemokratická republika – napriek lepším zdrojom v rozvoji zaostáva a dokonca zažívala aj hladomor. Polostrov je teda aj príkladom významu ekonomickej politiky

¹⁹³ Čoson je starý názov Kórey, ktorý dnes používa vo svojom názve Kórejská ľudovodemokratická republika. Prekladá sa ako „krajina tichého rána“, „krajina rannej sviežosti“, „krajina ranného pokoja“. Pojem používa na označenie celého polostrova E. Huntington, prebrali sme ho kvôli autenticite textu.

pre rozvoj územia. Oba kórejské štáty majú mnoho spoločného, ale zároveň mnoho rozdielneho. Spoločné sa týka minulosti a kultúrnych osobitostí, historický vývoj a charakteristiku obyvateľstva teda stručne uvedieme spoločne pre oba štáty.

Kórea je polostrovom s výhodou prístupu k moru a dobrej dostupnosti k susedom. Kórejský polostrov má unikátnu polohu medzi Čínou, Ruskom a Japonskom. Dôsledkom boli v minulosti vplyvy predovšetkým z Číny. Nimi, ako aj obdobím uzavretosti Kórey v 19. storočí, sa kórejský vývoj podobá vývoju v Japonsku. Zložitý politický vývoj znamenal rôzne kráľovstvá a spojenectvá, vrátane období, kedy časť Kórey bola spojencom Číny proti zvyšku krajiny. Rozdrobenosť *Čosonu* trvala do 10. storočia, kedy vzniklo kráľovstvo *Korjo*, z názvu ktorého je odvodený názov Kórea. Počas tohto obdobia dochádzalo k intenzívnym kontaktom s Čínou, importu budhizmu a konfucianizmu.

Po období uzavretosti a odmietania západných vplyvov sa dostala Kórea spod čínskeho vplyvu pod japonský a neskôr po roku 1910 sa stáva japonskou kolóniou. Rastúci vplyv japonských obchodníkov a vlastníkov kórejskej poľnohospodárskej pôdy v tomto období doplnila modernizácia a industrializácia Kórey Japoncami. Kórea nielen týmto ekonomickým a politickým (uzavretosť v predchádzajúcom období) vývojom pripomína Japonsko. Podobnosti medzi Kórejským polostrovom a japonskými ostrovmi môžeme nájsť aj v homogenite obyvateľstva a v jej rýchlej zmene v posledných rokoch¹⁹⁴, v jeho jazykovej osobitosti (podobne ako japončina aj kórejčina býva často považovaná za samostatnú jazykovú rodinu), v sociálnej homogenite tradičnej spoločnosti, čo sa však mení. Výnimkou je náboženské vyznanie obyvateľstva Kórejskej republiky (KĽDR je oficiálne ateistickým štátom), ktorá je väčšinovo (30% obyvateľstva; 23% sa hlási k budhizmu) kresťanským štátom.

Dlhodobu uzavretú Kórea sa nielen mení, ale aj otvára svetu, aj keď zatiaľ len jej južná časť. U nás bola známou už v predchádzajúcom režime, kedy KĽDR bola našim spojencom a obchodným partnerom. V súčasnosti sa to mení, známou sa nám stáva Južná Kórea, najmä prostredníctvom investície koncernu Kia do automobilového priemyslu a s ním súvisiacim rastom počtu Kórejcov na Slovensku. Dokonale utajená Kórea, ako znie titul cestopisu (Janoš, 1997) sa v dôsledku ekonomického rastu a globalizácie stáva známou, prekračujúc tak tieň známych susedov, Číny a Japonska. Prostredníctvom ekonomického úspechu krajiny, popularity jej známych značiek

¹⁹⁴ Kým Kórejská ľudovodemokratická republika ako silne uzavretá krajina je stále etnicky a jazykovo silne homogénna, iná je situácia jej južného suseda. V roku 2009 počet cudzincov v Kórejskej republike prvýkrát prekročil 1 milión a k 1.5.2009 už tvoril viac než 1,1 milióna. V porovnaní s rokom 2006 tak stúpol na dvojnásobok. Väčšina z nich sú Číňania, pričom väčšinu z nich tvoria v skutočnosti etnickí Kórejci žijúci predtým na území Číny (40% celkového počtu cudzincov).

(http://english.chosun.com/site/data/html_dir/2009/08/06/2009080600243.html)

(Samsung, LG) a produktov (smartfóny, televízory, automobily) sa stáva vo svete známou aj kórejská kultúra a jedlo, ktoré patrí medzi najzdravšie na svete. Kórejská republika je modernou krajinou s modernou metropolou. Soul s 26 miliónmi obyvateľov (polovica obyvateľov krajiny) je druhou najväčšou aglomeráciou sveta a dnes už kozmopolitným mestom. O jeho otvorenosti svedčí aj viac než 600 000 cudzincov, bývajúcich v meste. Soul a Južná Kórea sú tak príkladom globalizácie a otvorenosti v regióne východnej Ázie, ktorý sa často a na dlhé obdobie uzatváral pred svetom.

BOX 31***Kórejský ekonomický zázrak a kórejská vlna***

Rýchly ekonomický rast a rozvoj moderných sektorov ekonomiky a najmä príťažlivých produktov (HDTV a smart televízory s LED a OLED technológiou, smartfóny a tablety, automobily a pod.) podnietil rast záujmu o dovtedy málo známu Kóreu, ktorá bola v tieni svojich silných a ambiciózných susedov – Japonska a Číny, ich ekonomiky a technológií, ale aj ich kultúry. Kórea (presnejšie Kórejská republika) sa dostávala do povedomia, budovala svoj imidž a značku. Šírenie kórejskej vlny, ako sa zvykne rastúci vplyv kórejskej kultúry vo svete označovať, súvisí aj s generačnými zmenami – nástupom digitálnej generácie. Ranú fázu kórejskej vlny, späť so šírením štátom podporovanej filmovej produkcie predovšetkým v okolitých ázijských krajinách, doplnila po roku 2000 rastúca popularita K-popu a v súčasnosti výrazné presadenie sa v digitálnej a internetovej zábave, predovšetkým v oblasti virálnych videí.. Kórejský performer Psy je so singlom Gangnam style na vrchole rebríčka napozieraných videí na youtube. Súčasťou kórejskej vlny je aj rastúci záujem o zdravú kórejskú kuchyňu, ktorej najznámejším produktom je nakladaná fermentovaná zelenina kimči.

Nová industrializácia krajiny, jej exportne orientovaný rast začal v 60. rokoch 20. storočia („zázrak na rieke Han“). Kórejská republika je s 1,666 mld. USD na 13. mieste rebríčka najväčších ekonomík sveta podľa indexu kúpnej sily. Má rozvinutú ekonomiku s rastúcou orientáciou na domáci trh, Južná Kórea tak pomaly klesá v rebríčku najväčších exportérov a importérov (zo šiesteho miesta po roku 2000 na súčasné ôsme miesto v exporte a to isté umiestnenie aj v importe). Rast domácej spotreby súvisí so zvyšovaním miezd, pracovná sila je desiata najdrahšia na svete, a teda drahšia ako v mnohých európskych vyspelých krajinách. Hlavnými odvetviami sú elektronika, telekomunikácie, výroba automobilov, ale aj staršie odvetvia, najmä stavba lodí a výroba ocele. Viaceré kórejské produkty sú najmä po roku 2000 vedúcimi v konkurencii (LED a OLED televízory Samsung, smartfóny Samsung a LG a pod.). Krajina patrí medzi štáty najlepšie pripravené na digitálny vek, má pre to dobre vybudovaný sektor vzdelania a aplikovaného výskumu. Kórejská republika má najrýchlejšie pripojenie na internet a je vodcom v digitálnom mobilnom vysielaní (prenos dát, televízie a rozhlasu pre mobilné zariadenia prostredníctvom satelitu alebo terestrickou cestou). Podpora vzdelania, aktívna úloha štátu (nízke dane, proexportná politika) a v neposlednom rade aj úloha politických vodcov (industrializácia počas 17 ročného obdobia prezidenta Pak Čong-hi) patria medzi významné faktory rozvoja

Kórejskej republiky. Podobne ako v Japonsku výrazný podiel na ekonomickom hospodárskom zázraku Južnej Kórey mali veľké spoločnosti, *čeboly*, obchodno-výrobné konglomeráty, pôvodne rodinné podniky. Najväčšími sú Samsung, LG a Hyundai a mali kľúčový význam v industrializácii, finančnej podpore a exporte. Tvrdo ich však postihla finančná kríza na konci 90. rokov 20. storočia, ktorej dôsledkom bol aj krach jedného z najvýznamnejších *čebolov*, Daewoo.

5.7.2 Kórejská ľudovodemokratická republika

Opačným príkladom rozvoja je Kórejská ľudovodemokratická republika (KĽDR). Z etnického a jazykového hľadiska najhomogénnejšia krajina je posledným reliktom komunistického systému stalinistického typu s kultom osobnosti rodinnej postupnosti zakladateľa Kim Ir-sena (Kim Il-song), jeho syna Kim Čong-ila a súčasného vodcu KĽDR Kim Čong-una. Oficiálnou ideológiou KĽDR je *čučche*, definovaná ako nezávislá politika, ekonomická sebestačnosť, sebaobrana v oblasti vojenskej politiky a priorit armády. Napriek ideológii ekonomickej samostatnosti je krajina závislá vo svojom rozvoji na zahraničnej pomoci, patrí podľa HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily medzi chudobné krajiny sveta (106. miesto znamená stred rebríčka), v porovnaní nominálnej hodnoty HDP je však až na 198. mieste z 228 krajín. KĽDR sa snaží svoju ekonomickú slabosť vyvažovať hrozbami použitia jadrových zbraní, čím často vydiera USA a svojich susedov (Kórejská republika a Japonsko). Obyvatelia Severnej Kórey trpia nedostatkom elektrickej energie, v krajine nie je rozvinuté súkromné vlastníctvo, štátom a Komunistickou stranou KĽDR riadená plánovaná ekonomika je technologicky zaostalá a závislá na dovoze. Sloboda slova a názoru, zhromažďovania a slobodný prístup k informáciám sú pre obyvateľov neznámymi pojmami. Porušovanie ľudských práv je každodennou záležitosťou a politicky nepriateľskí obyvatelia sú izolovaní v koncentračných táboroch, podmienky v ktorých patria k najhorším na svete.

Súčasťou „svetovej socialistickej sústavy“, ako sa nazývalo zoskupenie krajín rozvíjajúcich komunizmus, bolo z východnej Ázie okrem KĽDR a Číny aj Mongolsko, po Sovietskom zväze druhý socialistický štát na svete. Krajina medzi významnými impériami a geopolitickými mocnosťami Ruskom a Čínou, v minulosti známa ríšou Mongolov zjednotiteľa Džingischána (viď kapitola 5.3 Špecifiká historicko-geografického vývoja východnej Ázie), sa od Číny osamostatnila v roku 1921. O tri roky neskôr v dôsledku rastúceho ruského vplyvu bola vyhlásená Mongolská ľudová republika, dlhodobo popri ZSSR jediný socialistický štát. V podmienkach Mongolska, kde sa rozľahlosť krajiny vždy spájala so slobodou pohybu, naberali prvky sprevádzajúce počiatky budovania socializmu (presídľovanie nomádskych

obyvateľov¹⁹⁵ do miest, kolektivizácia poľnohospodárstva, dôraz v ekonomike na industrializáciu, zatváranie budhistických kláštorov) absurdný charakter. Po roku 1990 aj Mongolsko prechádza transformáciou ekonomiky, politického systému a spoločnosti. Napriek nerozvinutosti trhovej ekonomiky a sociálnym problémom, ktoré sa ekonomiky dotýkajú (korupcia a pod.) zaznamenáva krajina v druhej dekáde niekoľko rokov po sebe 10%-ný hospodársky rast. Zhodnocuje tak svoje zdroje (meď, zlato, rudy farebných kovov, uhlie), zahraničné investície do ich využitia a polohu voči rýchlo rastúcej ekonomike Číny a mení sa tak charakter ekonomiky, tradične závislej na extenzívnom chove dobytku (kozy, ovce, hovädzí dobytok, kone) a poľnohospodárstve.

Rozľahlá krajina s nízkym počtom obyvateľov a jednou z najnižších hustôt obyvateľstva na svete (necelí dvaja obyvatelia na km²) je z veľkej miery ľudoprázdna v dôsledku prírodných pomerov: veľkej aridity (púšť Gobi) i morfológických pomerov (Altaj, Sajan, Changaj; najvyšší vrch Chüjten Orgil 4374m). Krajina s mnohými romantickými názvami („krajina večne modrej oblohy“, „krajina koní“, „stepné Mongolsko“) je vďaka svojej veľkosti rozmanitou aj z hľadiska prírody a typov krajín, rozmanitosť sa prejavuje aj v klimatických extrémoch (v zime pokles teploty v dôsledku vpádu studených vzduchových hmôt zo Sibíri až na -30°C). Sever je vlhší, lesnatejší (celkovo je až 11,2% územia Mongolska zalesneného), juh a juhovýchod pokrytý púšťou Gobi, ktorá má charakter arídnej stepi. Ďalším odlišným typom krajiny je hornatý západ s jazernou oblasťou (Jazerná panva). Mongolsko ako tradične rurálna krajina prechádza výrazným procesom urbanizácie, k rozmanitosti môžeme pripočítať aj kontrast medzi rozľahlými ľudoprázdnyimi územiami a hlavným mestom Ulanbátarom s viac než miliónom obyvateľov. Samotný Ulanbátar má síce 1,2 milióna obyvateľov, veľká podiel z nich však nie je typickým urbánnym obyvateľstvom a mnohí žijú dodnes v jurtách.

5.7.3 Taiwan

Poslednou krajinou východnej Ázie je Taiwan (Čínska republika), územie so špecifickým politickým postavením vo svete. V dôsledku vývoja občianskej vojny v Číne, kde moc preberali komunisti, sa oficiálna čínska vláda Národnej strany (Kuomintang) pod vedením generála Čankajšeka uchýlila na ostrov Taiwan. Kontinentálna väčšina Číny vyhlásila v roku 1949 Čínsku ľudovú republiku, nástupcom Číny teda zostala Čínska republika na Taiwane. To sa odzrkadlilo aj v statuse Čínskej republiky, ktorá zostala členom OSN ako nástupnícky štát Číny.

¹⁹⁵ Tradičným obydlím Mongolov je jurta. Je prenosná, na drevenú konštrukciu sa kladú rohože a izoláciu tvorí plst' z ovčej vlny. V jurtových štvrtiach žije aj veľká časť obyvateľov hlavného mesta Ulanbátaru.

Situácia sa zmenila v roku 1971, kedy bola za jediného zástupcu Číny uznaná Čínska ľudová republika a Čínska republika tak stratila svoju legitimitu. To sa odráža aj v tom, že Taiwan oficiálne uznáva iba 22 významom menších štátov (jediným európskym je Vatikán) a Čína ho stále považuje za jednu zo svojich provincií.

Hornatý ostrov s relatívne chudobným nerastným bohatstvom a vysokou hustotou obyvateľstva (napriek hornatému východu krajiny takmer 650 obyvateľov/km²) sa rozvinul na krajinu s 21. najväčšou svetovou ekonomikou a s hrubým domácim produktom na obyvateľa 39 600 USD (28. miesto na svete) je pred Nemeckom, Japonskom a Kórejskou republikou. Je to dôsledok novej industrializácie, známej pod populárnym názvom „Taiwanský zázrak“. Podobne ako v iných novoindustrializovaných krajinách za ekonomickým úspechom stála autoritatívna vláda. V podmienkach Taiwanu bola dôležitým faktorom väzba na Čínu, rovnaké jazykové a kultúrne prostredie umožnilo rozsiahly proces *offshoringu*, výroby na čínskom území s využitím lacných pracovných síl. V 70. rokoch 20. storočia bol Taiwan po Japonsku druhou najrýchlejšie rastúcou ekonomikou v Ázii. Rozvoj bol späť – na rozdiel od dominantného postavenia veľkých spoločností, prepojených so štátom v Japonsku a Kórejskej republike – na aktivite a podpore malých a stredných firiem, výskume a vývoji (vedecký a priemyselný park v Hsinču patrí medzi najväčšie na svete s viac než 400 spoločnosťami v oblasti polovodičov, počítačov, telekomunikácií, mikroelektroniky a optických prístrojov, produkujúcimi 10% HDP Taiwanu) a podpore vzdelania. Taiwan sa stal vo svete známym výrobkami počítačových firiem Acer a Asus, mobilných telefónov HTC a produktmi firmy Foxconn. Ekonomický rast a modernizácia spoločnosti spolu s rastom miezd a životnej úrovne podmienili obrat v hľadaní identity Taiwanu. Dlhodobé zdôrazňovanie čínskej identity, jednoty s kontinentálnou Čínou, nahradilo v súčasnej spoločnosti hnutie taiwanizácie, návrat k taiwanským koreňom, zdôrazňovanie špecifik taiwanskej kultúry, spoločnosti, národnosti a pôvodným jazykom ako protikladu procesu sinoizácie.

Úlohy a zadania:

- **Analyzujte vzájomné postavenie medzi Kórejskou republikou a ostatnými štátmi východnej Ázie a vyberte 3 základné prvky, ktoré určujú ich väzby (prípadne ich načrtnite).**
- **Sumarizujte postavenie Kórejskej ľudovodemokratickej republiky a Taiwanu (ich makro hospodárskych ukazovateľov) v rámci východnej Ázie i celého svetadiela.**
- **Vyzdvihnite špecifické rysy jednotlivých štátov východnej Ázie. Zamerajte sa na najvýznamnejšie (odôvodnite ich výber) a nie marginálne charakteristiky.**

DOSLOV

Čitateľovi sa dostáva do rúk kniha, ktorá má za cieľ predstaviť región, ktorý rozhodujúcim spôsobom vplýva a aj v minulosti vplýval na celý náš svet. Zaoberáme sa priestorom, ktorý sa stal kolískou ľudskej civilizácie a vznikli tu hneď tri veľké civilizačné centrá, ktoré sa stali prirodzenými jadrami jednotlivých častí Ázie. O jeho význame svedčí už len to, že je miestom vzniku všetkých najdôležitejších svetových náboženstiev. Aj užšie vyčlenená Ázia bez post sovietskeho priestoru predstavuje obrovský a mimoriadne rôznorodý celok. Koncentrujú sa v ňom všetky protirečenia a tendencie súčasného sveta, ktoré sa dotýkajú každého z nás. Región, ktorý bol až do polovice 20. storočia v podriadenom postavení voči „Západu“ (Japonsko sa o tom presvedčilo počas 2. svetovej vojny) sa po 2. svetovej vojne postupne ako celok vymanil z tohto podriadeného postavenia.

Každá časť tohto regiónu, či už je to islamská, hinduistická, alebo budhistická a konfuciánska má svoju históriu a prevládajúce trendy riešenia výziev moderného sveta. Popri tom ešte jednotlivé krajiny hľadajú svoje originálne odpovede na výzvy ktoré pred nich kladie globalizácia, teda ako modernizovať svoju krajinu a nájsť jej dôstojné miesto v novom svetovom poriadku. Pri riešení týchto výziev dochádza často k vzájomným konfliktom a sporom. Krajiny tohto regiónu sú také kultúrno-civilizačne osobité, že riešenie problémov, ktoré pred nimi stoja, vrátane vzájomných vzťahov, je možné len zvnútra. Každý pokus zvonka urýchliť, alebo usmerniť trendy vývoja zo strany krajín mimo regiónu nedopadli dobre v minulosti a nedopadajú najlepšie ani dnes.

Krajiny Ázie sa stávajú rovnocenným a dôležitým svetovým aktérom. Jedným z hlavných cieľov tejto knihy je pýtať sa po príčinách, ktoré vedú k významným, v súčasnosti prebiehajúcim zmenám. Nastáva globálne prerozdelenie hospodárskej, politickej a kultúrnej moci. Významne sa posilňuje postavenie mnohých ázijských krajín ako ropné krajiny okolo Perzského (Arabského) zálivu, India, Čína, Japonsko, novo industrializované krajiny Juhovýchodnej a Východnej Ázie. Mnohé krajiny prechádzajú rýchlym a veľmi intenzívnym ekonomickým, sociálnym a kultúrnym vývojom, ktorý zmenil životnú úroveň miliárd ľudí, čo je v takomto meradle bezprecedentné aj v porovnaní so „Západom“. Radikálne sa zmenila infraštruktúra, podoba miest, obraz krajiny a na to sa snaží poukázať aj táto publikácia. Rýchly rozvoj

zo sebou prináša množstvo protirečivých javov . Na jednej strane prinášajú pozitíva ale na druhej strane ohrozujú stabilitu. Krajiny Ázie sa musia vyrovnáť s problémami, ktoré vyplývajú s modernizácie ich spoločností. Na jednej strane je to prirodzená požiadavka zachovania vlastnej kultúrnej identity a tlak „modernity“, ktorá predstavuje také výzvy ktoré nastoľuje globalizácia ako sú westernizácia, zásahy do životného prostredia, migrácie, sociálne požiadavky, kultivácia právneho prostredia a podobne. „Západ“ však často, ako hovorí bývalý nemecký kancelár Helmuth Schmidt, zabúda na vlastné ťažkosti spojené s demokraciou a etapou industriálneho rozvoja, ktorou v súčasnosti prechádzajú mnohé krajiny Ázie. Snahou bolo poukázať na kultúrne a historické súvislosti z ktorých vychádza často iné a originálne rozhodovanie (príkladom je islamský svet).

Na rozdiel od bipolárneho sveta dnes nie je svet rozdelený jednoducho. Globalizácia aj v Ázii vyvolala spoluprácu, ale aj konfrontáciu makro regiónov a v ich rámci jednotlivých štátov na rôznom stupni rozvoja. Na druhej strane ukazuje ich vzájomnú previazanosť a závislosť, čo ich odsudzuje na spoluprácu. Základnou paradigmou tejto publikácie je teda chápanie rozdielnych kultúrnej a historicky utváraných celkov v ich odlišnosti a vzájomnej spolupatričnosti. V tom je táto publikácia pokusom prekonať náš západnou modernitou, alebo westernizáciou poznačený pohľad.

Veríme, že táto publikácia poskytne aspoň čiastočne nový pohľad na Áziu. Uvedomujeme si zároveň jej limity, ktoré sú dané obrovskou zložitosťou a obsiahlosťou problematiky, ktorá je zahrnutá v tejto publikácii, ako aj našim „západným“ vnímaním tohto regiónu. Snáď poskytne nové pohľady na daný región a ponúkne odpovede na niektoré otázky a prípadne sa stane podnetom pre uvažovanie o súčasnej úlohe a postavení ázijských krajín v súčasnom svete.

Tibor Blažík

LITERATÚRA

- Agarwal P. K., Singh, V. P. 2007. *Hydrology and Water Resources of India*. Springer Science & Business Media, 1303 s., ISBN 1402051808
- Acharyya, S. K., Basu, P. K. 1993. *Toba ash of the South Asia and its implications for correlation of late pleistocene alluvium*. Quaternary Research. 40, 1, pp. 10-19, ISSN 00335894
- Ajanta Caves [online] <http://whc.unesco.org/en/list/242/>
- Allaby, M. 2008. *Deserts*. Infobase Publishing, 320 s., ISBN 0816059292
- Allen, G. R. 2008. *Conservation hotspots of biodiversity and endemism for Indo-Pacific coral reef fishes. Aquatic Conservation: Marine and Freshwater Ecosystems*. 18, 5, pp. 541-556, ISSN 10990755
- Andrews, R. Ch. et al 1932. *The new conquest of central Asia: a narrative of the Central Asiatic expeditions in Mongolia and Cina, 1921-1930*. American Museum of Natural History, 678 s.
- Ankgor [online] <http://whc.unesco.org/en/list/668>
- Antony, Ch. P. a kol. 2010. *Active methylophs in the sediments of Lonar Lake, a saline and alkaline ecosystem formed by meteor impact*. The ISME Journal, 4, pp. 1470-1480
- Archaeological Ruins at Moenjodaro [online] <http://whc.unesco.org/en/list/138/>
- Arrupe, P. 1992. *Misionár v Japonsku*. Trnava: Vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha. ISBN 8085198932
- Axworthy, M. 2007. *Dějiny Iránu*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 320 s., ISBN 9788071069942
- Baar, V. 2002. *Národy na prahu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus?* Nakladatelství Tilia, 415 s., ISBN 8086101665
- Bahl, V. 1994. *The Emergence of Large-Scale Steel Industry in India Under British Colonial Rule, 1880–1907*. Indian Economic and Social History Review. 31,4, pp. 413–460
- Bakešová, I., Fürst, R., Heřmanová Z., 2004. *Dějiny Taiwanu*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 303 s., ISBN 8071067083
- Balta, P. et al 1995. *Svetové náboženství*. Bratislava: Mladé letá, 260 s., ISBN 8006005966
- Banerjee, B. K., Stöber, G. 2012. *Südasiens. Wirtschaft, Gesellschaft, und Raumentwicklung*. Bildungshaus Schulbuchverlage, 128 s., ISBN 9783141510508
- Bareš, L., Veselý, R., Gombár, E. 2009. *Dějiny Egypta*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 822 s., ISBN 9788071069713
- Bateman, G., Eganová, V. 1994. *Encyklopedie Zeměpis světa*, Praha: Columbus, 512 s., ISBN 8090172768
- Bell-Fialkoff, A. 2003. *Etnické čistky*. Praha: Práh, 327 s., ISBN 8072520709
- Benhart, J. E., Pomeroy, G. M. 2009. *South Asia. Modern World Cultures Series*. Infobase Publishing, 129 s., ISBN 9781438104607
- Beránek, O. 2007. *Saúdská Arábie mezi tradicemi a moderností*. Praha: Volvox Globator, str. 39-65
- Black, J. a kol. 2001. *Historický atlas*. Praha: Ikar, 352 s., ISBN 8072027735
- Boomgaard, P. 2007. *Southeast Asia: An Environmental History*. ABC-CLIO, 377 s., ISBN 1851094199
- Borobudur [online] <http://whc.unesco.org/en/list/592>
- Britannica 2014: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/545586/Sinai-Peninsula>
- Brown, p. et al 2004. *A new small-bodied hominin form tje Late Pleistocene of Flores, Indonesia*. Nature. 431, 7012, pp. 1055-1061, ISSN 00280836
- Buddhist Monuments at Sanchi [online] <http://whc.unesco.org/en/list/524>

- Buruma, I. 2004. *Zrod moderného Japonska*. Bratislava: Slovart, ISBN 8071459437
- Buzo, A. 2003. *Partyzánská dynastie – politika a vedení Severní Koreje*, Praha: BB/art, 343 s., ISBN 8073411180
- Carr, T. The Harappan Civilization. [online] <http://archaeologyonline.net/artifacts/harappa-mohenjodaro.html>
- Census 2001[online] <http://www.censusindia.gov.in/>
- Census 2011[online] <http://www.censusindia.gov.in/>
- Coward, E. W. 1980. *Irrigation and Agriculture DEvelopment in Asia: Perspective from the Social Sciences*. Conrell Iniversity Press, 369 s., ISBN 0801498716
- Cribb, R. 2000. *Historical Atlas of Indonesia*. Curzon Press, 256 s., ISBN 0700709851
- Čáky, M. 2007. *Vplyv západnej civilizácie na politický vývoj v Japonsku v 19. storočí*. Slovenská politologická revue, 1, 2.
- Čeman, R. 2011. *Svet*. Mapa Slovakia Plus, 112 s., ISBN 9788080672607
- Daniel, J., Hercik, J., Tláškal, M. 2013. *Regionální geografie Asie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 93 s., ISBN 9788024438948
- Danielová, K. 2008a. *Indonézia*. Geografia, 16, 4, pp. 136-143, ISSN 13359258
- Danielová, K. 2008b. *Indonézski rebeli – Ačeh, Papua, Timor*. Geografia, 16, 4, pp. 145-148, ISSN 13359258
- Danielová, K. 2010. *Malajzia – ostrov, polostrov, tiger*. Geografia, 18, 3, pp. 84-91, ISSN 13359258
- De Blij, H. J., Muller, P. O. 2010. *Geography. Realms, Regions, and Concepts*. New York: Wiley, ISBN 9780470462423
- Dittrich, C. 2004. *Widerstand gegen Narmada-Staudammprojekt in Indien*. Geographische Rundschau, 56, 12, pp. 11-13
- Eckert, C. J. a kol., 2001. *Dějiny Koreje*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 387 s., ISBN 8071064114
- EIA (U.S. Energy Information Administration) 2014: <http://www.eia.gov/>
- Ellington, L. 2009. *Japan. Asia in focus*. ABC - CLIO, Santa Barbara, Denver, Oxford. ISBN 9781598841626.
- Evans, D. et al 2009. *A comrehesive map of the world's largest preindustrial settlement complex at Angkor, Cmabodia*. PNAS.104, 36, 14277-14282, ISSN 00278424
- Fairbank, J. F. 1998. *Dějiny Číny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 656 s., ISBN 8071062499
- FAO statistical Yearbook 2014: http://www.fao.org/economic/ess/ess-publications/ess-yearbook/en/#.VGdpQ_mG8xA
- Faraque, M. et al. 2009. *The confluence of the Ganges, Brahmaputra and Heghna rivers: Bangladesh case study*. In Ünver, O. (ed.): World Water Assessment Programme. The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World. UNESCO, Earthscan, pp. 20-24.
- Ferro, M. 2007. *Dějiny kolonizací*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 504 s., ISBN: 9788071060215
- Fogaš, A. 2008a. *Historickogeografické a politickogeografické aspekty genézy arabsko – izraelského konfliktu v regióne Blízkeho východu*. Acta Geographica Universitatis Comenianae, No.51, s.83 – 98, ISBN 9788022324472
- Fogaš, A. 2008b. *Politickogeografický vývoj regiónu Blízkeho východu po druhej svetovej vojne*. Geographia Cassoviensis roč.2, No. 1, s. 29-33, ISSN 13376748
- Fogaš, A. 2012a. *História a súčasnosť tureckých snáh o vstup do Európskej únie*. Geographia Cassoviensis roč. 2, č. 1, s. 17-22, ISSN 13376748
- Fogaš, A. 2012b. *Integračné snahy Turecka o vstup do Európskej únie*, Societas et res publica, roč. 1., č. 4, s. 105-127, ISSN 13386530
- Fogaš, A.2004. *Vývoj arabsko- izraelského konfliktu v kontexte historických udalostí prvej polovice 20. storočia*, In: Geografie a proměny poznání geografické reality, Ostrava: Ostravská univerzita, s.336-347, ISBN 8070427884
- Fuchs, H. J. 2002. *Naturgefahren und Naturrisiken auf den Philippinen*. Geographische Rundschau. 54, 1, pp. 15-23, ISSN ISSN 00167460
- Fukuyama, F. 2002: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, ISBN 8086128495

- Giosan, L. et al 2012. *Researchers conclude that climate change led to collapse of ancient Indus civilization*. Proceedings of the National Academy of Sciences [online] <http://phys.org/news/2012-05-climate-collapse-ancient-indus-civilization.html>
- Gombár, E., Pecha, L. 2013. *Dějiny Iráku*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 702 s., ISBN 9788074222498
- Grotzinger, J., Jordan, T. H., Press, F., Siever, R. 2007. *Understanding Earth*. W. H. Freeman and Company, ISBN 0716766825
- Gurňák, D. 2004. *Štáty v premenách storočí – dejepisný atlas*, Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 50 s., ISBN 8089080472
- Gurňák, D. 2007. *Kurdská otázka v Turecku a na Blízkom Východe*, Geografia, Roč. 15, číslo 3/2007, s. 109-111, ISSN 13359258
- Gurňák, D. 2013. *Svetové a národné dejiny*. Mapa Slovakia, 88 s., ISBN 9788080672744
- Gurňák, D., Blažík, T., Lauko, V. 2007. *Úvod do politickej geografie, geopolitiky a regionálnej geografie*. Bratislava: Univerzita Komenského, 140 s., ISBN 9788096933884
- Gutschow, N. 1994. *Varanasi / Benares: The Centre of Hinduism?* Erdkunde 48, pp. 194-209
- Hackett, James, ed. 2010. *The Military Balance 2010*. London: Routledge. ISBN 1857435575
- Hajčíková, M., Kováčová, M. 1999. *Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky*. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, 120 s., ISBN 8085672499
- Hajčíková, M., Kováčová, M. 1999. *Slovenské vžitie názvy štátov a závislých území*. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, 90 s., ISBN 8085672502
- Hall, J. W. (ed) 1991 *The Cambridge History of Japan 4*. Cambridge University Press, 812 s., ISBN 9780521223553
- Hall, J. W. (ed) 1993 *The Cambridge History of Japan*. Cambridge University Press, 630 s., ISBN 9780521223522
- Hart, J. F. 1982. *The highest form of the geographers art*. AAAG, 72, 1982, 1-29.
- Haywood, J. a kol. 1998. *Encyklopedie Historie světa*, Praha: Columbus, 512 s., ISBN 8085928817
- Häufler, V., Král, V., Chroboková, D. 1964. *Zeměpis zahraničních zemí 1*, ČSAV, Praha, 831 s.
- Hill, R. 2002. *Southeast Asia: People, Land and Economy*. Allen&Unwin, 328 s., ISBN 1741150345
- Hobbs, J. J. 2009. *World regional geography*. Brooks/Cole, Belmont. ISBN 9780495389507
- Honzák, F., Pečenka, M. 1994. *Státy a jejich představitelé*. Praha: Libri, 318 s., ISBN 8090157963
- Horálek, A., Ptáček, P. 2013. *Vybraná témata z geografie současné Číny*. Brno: Masarykova univerzita, 195 s., ISBN 9788021066472
- Horecký, R. 2012. *Adaptácia Japonska na prírodné hrozby*. Bakalárska práca, PRIF UK Bratislava.
- Huntington, E. 1912. *Asia: a geography reader*. New York and Chicago: Rand McNally and Co.
- Huntington, S. P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 8086182495
- Hussain, M. 2008. *Geography Of India For Civil Ser Exam*. Tata McGraw-Hill Education,
- Chatuverdi, M. Ch. 2012. *Ganga-Brahmaputra Meghna Waters: Advances in Development and Management*. CRC Press, 450 s., ISBN 1439873763
- Chesner, C. A. et al 1991. *Eruptive history of Earth's largest Quaternary caldera (Toba, Indonesia) clarified*. Geology. Michigan Technological University. 19, 3, pp. 200-203
- IAPH (International associations of ports and harbors) 2014: <http://www.iaphworldports.org/>
- INDEXMUNDI 2014: http://www.indexmundi.com/en/commodities/minerals/cement/cement_t22.html
- Inflation data 2014: <http://inflationdata.com/>
- Irish, A. B. 2009. *Hokkaido. A history of ethnic transition and development on Japan's northern Island*. McFarland and Co., Jefferson. ISBN 9780786444496. Prístup: <http://books.google.sk/books?id=9EBuQK-NRQC&printsec=frontcover&hl=sk#v=onepage&q&f=false> (9.10.2013).
- Jagger, C. et al. 2005. *Traveller's Atlas*. Dorling Kindersley, p. 350, ISBN 10: 140531253X
- Janoš, J. 1997. *Dokonale utajená Korea*. Praha: Libri, ISBN 8085983265
- Jansen, M. B. (ed.) 1989. *The Cambridge History of Japan 5*. Cambridge University Press, 812 s., ISBN 9780521223560

- Karan, P. P. 2005. *Japan in the 21st century. Environment, economy, society*. The University Press of Kentucky, Lexington. ISBN 139780813191188
- Keck, M., Etzold, B., Bohle, H. G., Zingel, W.-P. 2008. *Reis für die Megacity*. Geographische Rundschau. 60, 11, pp. 28-37
- Kennedy, P. 1987. *The Rise and Fall of the Great Powers*. Random House. ISBN 0679720197
- Klíma, J. 2005. *Pod německou vlajkou – Příběh jedné koloniální říše*. Praha: Libri, 402 s., ISBN 8072772821
- Knotková-Čapková, B. 2004. *Základy asijských náboženství I*. Karolinum, 269 s., ISBN 8024608324
- Kohli, M. S. 2004. *Mountains of India: Tourism, Adventure and Pilgrimage*. Indus Publishing, 384 s., ISBN 8173871353
- Kol. 1909. *The Imperial Gazetteer of India: Atlas*. Zv. 26, Claredon Press, 45 s.
- Kol. 2005-2008. *The Cambridge history of Japan*. The Cambridge University Press, Cambridge, Vols. 1-6
- Kol. 2009. *Japonsko*. Praha: Ikar, ISBN 9788024911281
- Kol. 2009. *Ottov obrazový atlas světa*. Praha: Ottovo nakladatelství, 304 s., ISBN 9788073604257
- Kol. 2010. *Zem – Ottova obrazová encyklopédia*. Praha: Ottovo nakladatelství, 608 s., ISBN 9788073609276
- Könemann, L., Štefánek, M., Gurňák, D., Hattstein, M., Hanula, M. 2011. *Historica*, Bratislava: Slovart, 512 s., ISBN 9788055604879
- Kopáček, K. 1984. *Japonská kuchyně*. Praha: Práce
- Kort, M. 2005. *The Handbook of East Asia*. Twenty-First Century Books, 272 s., ISBN 0761326723
- Král, V. 1999. *Fyzická geografie Evropy*. Praha: Academia, 348 s., ISBN 8020006842
- Kreiser, K., Neumann, Ch. K. 2010. *Dějiny Turecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 329 s., ISBN 9788074220128
- Kropáček, L. 1993. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad, 180 s., ISBN 8070211253
- Krupa, V. 2006. *Národy a kultúry ostrovnej juhovýchodnej Ázie a Oceánie*. Slovak Academic Press, 285 s., ISBN 8080950008
- Kulke, H., Rothermund, D. 2010. *Geschichte Indiens*. Verlag C. H. Beck., 520 s., ISBN 9783406604140
- Kunský, J., Málek, R., Vrána, O. 1965. *Zeměpis světa. Asie bez asijské části SSSR*. Orbis, 470 s.
- Kusky, T. M., Culen, K. E. 2010. *Encyclopedia of earth and Space Science*. Infobase Publishing, 873 s., ISBN 1438128592
- Levinson, D., Christensen, K. (eds.) 2002a. *Encyclopedia of Modern Asia. Volume 1*. Berkshire Publishing Group, pp. 572, ISBN 0684806177
- Levinson, D., Christensen, K. (eds.) 2002b. *Encyclopedia of Modern Asia. Volume 2*. Berkshire Publishing Group, pp. 572, ISBN 0684806177
- Levinson, D., Christensen, K. (eds.) 2002c. *Encyclopedia of Modern Asia. Volume 3*. Berkshire Publishing Group, pp. 550, ISBN 0684806177
- Levinson, D., Christensen, K. (eds.) 2002d. *Encyclopedia of Modern Asia. Volume 4*. Berkshire Publishing Group, pp. 551, ISBN 0684806177
- Levinson, D., Christensen, K. (eds.) 2002e. *Encyclopedia of Modern Asia. Volume 6*. Berkshire Publishing Group, pp. 502, ISBN 0684806177
- Lewis, B. 1996. *Dějiny Blízkého východu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 383 s., ISBN 8071061913
- Liščák, V., Fojtík, P. 1996. *Státy a území světa*. Praha: Libri, 935 s., ISBN 8085983079
- Macfarlane, A. 2013. *Japonsko za zrcadlem*. Zlín: Kniha Zlín, ISBN 9788087162651
- Magula, A., Mari, L., Tolmáči, L., Tolmáčiová, T., 2001. *Lexikón štátov a území sveta*, Mapa Slovakia, Bratislava, 279 s., ISBN 8080670234
- Malu, R. 2002. *Lonar crater saline lake, an ecological wonder in India*. International Society for Salt Lake Research available <http://www.isslr.org/news/newsone.asp?qnewsid=188>
- Marek, J. 2006. *Dějiny Afghánistánu*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 404 s., ISBN 8071064459
- Marks, N., Abdallah, S., Simms, A., Thompson, S. et al. 2006. *The Happy Planet Index 1.0*. New Economics Foundation

- Marshall, R. 1993. *Storm from the East: From Ghengis Khna to Khubilai Khan*. Univeristy of California Press. 256 s., ISBN 05250083008
- Marshall, T. 2010. *Sky News report on Yemen's Qat*. Sky News. Retrieved 4 April 2010.
- Martinkovský, P., Šmíd, T. a kol. 2013. *Přírodní zdroje a ozbrojené konflikty – aktuální trendy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a Masarykova univerzita, 185 s., ISBN 9788073253295
- Masahiko Shiraki 2014. *Masahikovými očami*. Bratislava: Ikar. ISBN 9788055138657
- McColl, R. W. 2005. *Encyclopedia of World Geography*. Infobase Publishing, 433 s., ISBN 0816072299
- Medzinárodný menový fond 2014. <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28>
- Meinhardt, D., Schäfer, E (eds.) 1998. *Nový atlas sveta*. Euromedia Group
- Mirza, M. M. Q., Ahmad, Q. K. 2005. *Climate Change and Water Resources in South Asia*. CRC Press, 275 s., ISBN 0203020774
- Morwood, M. J. 2004. *Archaeology and age of a new hominin from Flores in eastern Indonesia*. Nature. 431, 7012, pp. 1097-109, ISSN 00280836
- Mukherjee, S. B. 2013. *South India lags behind national fertility rate, slows population boom*. The Times of India available <http://timesofindia.indiatimes.com/india/South-India-lags-behind-national-fertility-rate-slows-population-boom/articleshow/19249154.cms?referral=PM>
- Murphy, A. B., Jordan - Bychkov, T. G., Bychkova - Jordan, B. 2008. *The European culture area: a systematic geography*. Rowman and Littlefield Publishers, Boulder. ISBN 9780742556720
- Mỹ Son [online] <http://whc.unesco.org/en/list/949>
- Národný štatistický úrad ČLR: <http://www.stats.gov.cn/english/>
- Nationmaster 2014: <http://www.nationmaster.com/>
- Naughton, B. 2006. *The Chinese Economy, Transitions and Growth*. London: The MIT Press, Cambridge, massachsetts, 528 s., ISBN 9780262140959
- Oil-price.net 2014: <http://www.oil-price.net>
- Oppenheimer, C. 2003. *Climatic, environmental and human consequences of the largest known historic eruption: Tambora volcano (Indonesia) 1815*. Process in Physical Geography, 27, 2, pp.230-259,
- OSN 2012: World Population Prospects: The 2012 Revision dostupné na: <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>
- Palmer, A. 1996. *Úpadek a pád Osmanské ríše*. Praha: PANEVROPA, 351 s., ISBN 8085846055
- Pande, K. 2002. *Age and duration of the Deccan Traps, India: A review of radiometric and paleomagnetic constraints*. Proceedings-Indian Academy Of Sciences Earth And Planetary Sciences, 111(2), pp. 115-124
- Parker, G. 1999. *Atlas světových dějin*. Praha: Knížní klub, 176 s., ISBN 8071769282
- Penn, J. R. 2001. *Rivers of the World: A Social, Geographical, and Environmental Sourcebook*. ABC-CLIO, 357 s., ISBN 1576070425
- Ping, Z. 2010. *China's Geography*. Singapore: China Intercontinental Press, 139 s., ISBN 139789814319775
- Plesník, P., Zatkalík, F. 1992. *Biogeografia*. Bratislava: Prírodovedecká fakulta UK, 268 s., ISBN 8022303860
- Pletcher, K. 2010. *The History of India*. Britannica Educational Publishing, 352 s., ISBN 1615302018
- Polonský, F. 2005. Regionalizácia sveta. Diplomová práca Bratislava: Prif UK, Katedra regionálnej geografie, o. a p. k., 80 s.
- Reischauer, E. O., Craig, A. M. 2000. *Dějiny Japonska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 442 s., ISBN 8071063916
- Ricklefs, M. C 1991. *A History fo Modern Indonesia since c. 1300*. London: MacMillan, 495 s., ISBN 0333578696
- Roux, J. P. 2007. *Dějiny Střední Asie*. Nakladatelství Lidové Noviny, 435 s., ISBN: 9788071068679
- Rutherford S. 2009. *The Poor and Their Money*. Oxford University Press, New Delhi, ISBN 019565790X
- Ruthven, M. Nanji, A. 2004. *Historical Atlas of the Islamic World*. Oxford University Press, 208 s., ISBN 0198609973

- Sabloff, P. L. W. 2011. *Mapping Mongolia: Situating Mongolia in the World from Geologic Time to the Present*. University of Pennsylvania Press, 304 s. ISBN 1934536318
- Said, E. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, ISBN 039474067X
- Scrivenor, J. B. 1931. *The Geology of Malaya*. London: MacMillan
- Searle, M. 2013. *Colliding Continents: A geological exploration of the Himalaya, Karakoram, and Tibet*. Oxford University Press., 464 s., ISBN 0191652490
- Sen, A. 2006. *Development as Freedom*. Oxford University Press, 384 s., ISBN 0192893300
- Sengupta D, Bhandari N, Watanabe S. 1997. *Formation age of Lonar meteor crater, India*. Revista de Física Aplicada e Instrumentação 12: 1–7
- She Fa, Ch. et al 1995. *Tectonic transition from the Songpan-Garzê Fold Belt to the Sichuan Basin, south-western China*. Basin Research 7, 3, pp. 235–253, ISSN 13652117
- Shively, D. H., McCullough, W. H. (eds.) 1999. *The Cambridge History of Japan 2*. Cambridge University Press, 740 pp., ISBN 9780521223539
- Schmidt, H., Sieren, F. 2011. *Čína náš soused - Rozhovor s Helmuthem Schmidtem*. Brno: Doplněk, 295 s., ISBN 9788072562398
- Schmidt, CH., I. 2013. *Peking, Šanghaj*. GEO, ročník 9, č. 2, Ringier Axel Springer, pp. 20–41, ISSN 13368001
- Schulze, R. 2007. *Dějiny islámského světa ve 20. století*. Praha: Atlantis, 447 s., ISBN 9788071082842
- Schwartzberg, J. E. 1992. *Historical Atlas of South Asia*. Oxford University Press, 408 s., ISBN 0195068696
- Singh U. 2008. *A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century*. Pearson Education India. 977 s., ISBN 9788131711200
- Singh, V. P., Haritashya, U. K. 2011. *Encyclopedia of Snow, Ice and Glaciers*. Springer Science & Business Media, 1253 s., ISBN 9048126428
- Singh, Y. P. 2008. *Geography*. FK Publications, 554 s., ISBN 8189611852
- Skokan, L. 2006. *Asie: sociogeografický přehled*. Ústí nad Labem: Univerzita J. Purkyně
- Stothers, R. B. 1984. *The Great Tambora Eruption in 1815 and Its Aftermath*. Science, 224, 4654, pp. 1191–1198
- Strand, C., Masek J. 2008. *Sumatra-Andaman Islands Earthquake and Tsunami of December 26, 2004: Lifeline Performance*. TCLEE Monographs- 30. ASCE Publications, 356 s., ISBN 0784472106
- Strnad, J. a kol. 2003. *Dějiny Indie*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 1185 s., ISBN 8071064939
- Stuart-Fox, M. 1986. *Laos: Politics, Economics and Society*. Boulder, 220 s. ISBN 9781555870041
- Svetová banka 2014, dostupné na: <http://data.worldbank.org/>
- Swanson, K. 2014. *Kaplan AP Human Geography 2015*. Kaplan Publishing, 104 s., ISBN 1618655515
- Syruček, M. 2010. *Tajná zbraň na Ussuri*, Praha: Pražská nakladatelská společnost a Epocha, 120 s., ISBN 9788072504824
- Šindler, P., Baar, V. 1988a. *Regionální geografie světadílů a oceánů 1, 1. část*. Ostrava: Pedagogická fakulta, 312 s.
- Šindler, P., Baar, V. 1988b. *Regionální geografie světadílů a oceánů 1, 2. část*. Ostrava: Pedagogická fakulta, 298 s.
- Šmíd, T. a kol. 2010. *Vybrané konflikty o zdroje a suroviny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a Masarykova univerzita, 216 s., ISBN 9788021053519
- Taylor, B. 2008. *Encyclopedia of Religion and Nature*. A&C Black, 992 s., ISBN 1441122788
- Taylor, J. G. 2003. *Indonesia: People and Histories*. Yale University Press, 420 s., ISBN 0300105185
- Ternon, Y. 1997. *Genocidy XX. století*. Praha: Themis, 358 s., ISBN 8085821451
- Terril, R. 2003. *The New Chinese Empire, And what is Means for the United States*. New York: Basic Books, 384 s., ISBN 0465084125
- Than, M., Gates, C. L. 2001. *ASEAN Enlargement: Impact and Implications*. Institute of Southeast Asian Studies, 378 s., ISBN 9812300813
- Tirtha, R. 2001. *Geography of Asia*. Rawat Publication, Jaipur, 440 s., ISBN 8170336910
- Tokyo statistical yearbook 2012: <http://www.toukei.metro.tokyo.jp/tnenkan/2012/tn12q3e002.htm>

- Tregear, T., R. 2007. *A Geography of Cina*. Aldine transaction, A Division of Transaction Publishers, 342 s., ISBN 9780202309996
- UNESCAP 2011 [online] <http://www.unescap.org/stat/data/statdb/DataExplorer.aspx>
- UNODC 2013: <https://www.unodc.org/documents/wdr2014/Statistics>
- Vasiljevová, Z. 1986. *Dějiny Japonska*. Praha: Svoboda
- Viviano, F. 2007. *Kde Kurdi vládou*, National Geographic Česko, 2007, č. 1, s. 80-105
- Vorlaufer, K. 2005. *Karst und Tourismus*. Geographische Rundschau. 57, 6, pp. 34-43, ISSN 00167460
- Vorlaufer, K. 2011. *Südostasien*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 244 s., ISBN 9783534244843
- Waisová, Š. a kol. 2007. *Atlas mezinárodních vztahů*. Plzeň: Aleš Čeněk, 158 s., ISBN 9788073800154
- Warner, T. T. 2004. *Desert Meteorology*. Cambridge University Press, 595 s., ISBN 113944963X
- Weightman, B. A. 2011. *Dragons and tigers: a geography of South, East and Southeast Asia*. Wiley and Sons, Hoboken, 523 s. ISBN 9780470876282
- Weiss, A. M., Mughal, M. A. Z. 2012. *Pakistan*. In: Anderson, R. C. (ed.) *Berkshire encyclopedia of sustainability: Afro-Eurasia: assessing sustainability*. Great Barrington, pp. 236-240
- Werner, K. 2002. *Náboženské tradice Asie: Od Indie po Japonsko*. Masarykova univerzita. 711 s., ISBN 8021029781
- Winterová, B. 2010. *Konflikt o vodní zdroje Eufratu a Tigrisu*. In: Šmíd, T. a kol. 2010. *Vybrané konflikty o zdroje a suroviny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a Masarykova univerzita, pp. 175-192, ISBN 9788021053519
- World Airport Awards 2014:
http://www.worldairportawards.com/awards_2014/worlds_top_100Airports.htm
- World Factbook 2014. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- Zielinski, G. A. et al 1996. *Potential Atmospheric impact of the Toba mega-eruption~71.000 years ago*. Geophysical Research Letters. United States: American Geophysical Union, 23, 8, pp. 837-840.
- Zoľák, R. 2008. *Problém rozdelenia Kašmíru jako súčasť indicko-pakistanského sporu*. Politické vedy, 11, 3-4, pp. 114-131, ISSN 13385623
- Zubov, A. a kol. 2014. *Dějiny Ruska 20. století - díl I*, Praha: Argo, 949 s. ISBN 9788025709214
- Zubriczký, G. 2009. *Geografia štátov sveta*. Bratislava: MAPA Slovakia Plus, 254 s., ISBN 9788080672270
- Zurick, D. 2006. *Illustrated Atlas of the Himalaya*. University Press of Kentucky. 228 s., ISBN 0813173841
- Zwettler, O. 1995. *Lexikon Zemí*, Praha: Fortuna Print, 503 s., ISBN 8085873419
- Zwettler, O. 2002. *Lexikon Zemí 2003*, Praha: Fortuna Print, 503 s., ISBN 807321038X
- Žagabpa, C. W. D. 2000. *Dějiny Tibetu*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 428 s., ISBN 8071064106

<http://airea.net/page/65/statistical-data/world-rice-production-consumption-and-stocks>
<http://asiasociety.org/introduction-southeast-asia>
<http://energy.usgs.gov/OilGas/AssessmentsData/WorldPetroleumAssessment/WorldGeologicMaps.aspx>
<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
http://laborrightsblog.typepad.com/international_labor_right/2010/08/thailand-worlds-largest-pineapple-producer.html
<http://necrometrics.com>
<http://unohrlls.org/about-ldcs/>
<http://whc.unesco.org/en/list/>
http://workmall.com/wfb2001/china/china_economy.html
<http://www.economist.com/blogs/dailychart/2011/07/global-livestock-counts>
<http://www.fao.org/docrep/018/i3107e/i3107e03.pdf>
<http://www.geonames.org/TW/largest-cities-in-taiwan.html>
<http://www.indexmundi.com/energy.aspx?country=ph>

http://www.japantimes.co.jp/news/2014/09/24/business/firms-revamp-menus-to-tap-fruit-of-abes-womenomics-pledge/#.VCV3qGd_ssf
<http://www.pugnatorius.com/thailand-rubber-tree-plantation.htm>
<http://www.sme.sk/c/3115893/este-stale-si-na-slovensko-zvykam.html>
<http://www.sme.sk/c/5863339/masahiko-zle-sny-presli-strach-nie.html>
<http://www.unescap.org/>
<http://www.unitar.org/resource/sites/unitar.org.resource/files/document-pdf/GA-2767-XXVI.pdf>
http://www.washingtonpost.com/world/japans-first-lady-loves-sake-and-facebook-and-people-love-her-for-it/2014/09/21/44ff5159-71ca-49cf-ab23-fc3f6531ce7d_story.html
<http://www.worldweather.org>
<http://zena.sme.sk/c/4301065/olga-belesova-a-masahiko-shiraki-vztahy-su-ako-slize.html>
<https://www.thainationalparks.com/>

ZOZNAM PRÍLOH

Mapy – v texte označené ako Obr. (Daniel Gurňák)

strana:

Obr. 1	Hustota osídlenia Ázie a najľudnatejšie mestá	16
Obr. 2	Rozšírenie relígií v Ázii	17
Obr. 4	Rozdelenie HDP vo svete v r. 2013	26
Obr. 5	Vymedzenie regiónu juhozápadnej Ázie	35
Obr. 6	Staroveké ríše Blízkeho východu	48
Obr. 7	Arabská ríša v 7. – 9. storočí	52
Obr. 8	Izrael a jeho konflikty so susedmi	63
Obr. 9	Vojny v regióne Perzského zálivu 1980-2003	67
Obr. 10	Etnické rozdelenie Afganistanu a jeho okupácia vojskami NATO 2001-2014	69
Obr. 15	Etnické rozdelenie Iránu	78
Obr. 16	Rozšírenie kurdskeho osídlenia v juhozápadnej Ázii	79
Obr. 21	Rozmiestnenie ložísk ropy a zemného plynu v juhozápadnej Ázii	100
Obr. 24	Územný rozklad Iraku a Sýrie v r. 2014 a vznik Islamského štátu	120
Obr. 25	Rozdelenie Spojených arabských emirátov – príklad pôvodnej feudálnej rozdrobenosti	123
Obr. 26	Vymedzenie regiónu južnej Ázie	132
Obr. 27	Pôsobenie monzúnu v južnej Ázii	141
Obr. 30	Územný rozsah najvýznamnejších ríš v dejinách Indie v čase ich najväčšieho rozkvetu	162
Obr. 31	Územie Kašmíru a nároky jednotlivých krajín	165
Obr. 35	Jazyková a religiózna štruktúra obyvateľstva južnej Ázie	172
Obr. 36	Administratívne rozdelenie Indie	182
Obr. 37	Vymedzenie regiónu juhovýchodnej Ázie	205
Obr. 38	Litosferické dosky v oblasti juhovýchodnej Ázie	208
Obr. 40	Návrhy hraníc medzi indomalajskou a australázijskou oblasťou; Wallacea	218
Obr. 41	Rozšírenie austronézanov do oblasti juhovýchodnej Ázie	221
Obr. 42	Šírenie islamu v juhovýchodnej Ázii	226

Obr. 43	Sféry vplyvu kolonizátorov juhovýchodnej Ázie na začiatku 20. storočia	228
Obr. 50	Vymedzenie regiónu východnej Ázie	274
Obr. 51	Základná tektonická stavba východnej Ázie	277
Obr. 52	Priestorové rozloženie zrážok vo východnej Ázii	283
Obr. 55	Čína v staroveku (obdobie dynastií Šang, Čou, Čchin a Chan)	293
Obr. 56	Čína v dobe vlády dynastie Tchang okolo r. 700 n. l.	296
Obr. 57	Rozvrat Číny v prvej polovici 20. storočia a expanzia Japonska	306
Obr. 62	Administratívne rozdelenie Čínskej ľudovej republiky	333
Obr. 64	Jazyková štruktúra obyvateľstva Číny	342
Obr. 65	Poloha Japonska	352
Obr. 66	Základná tektonická situácia Japonska	354
Obr. 69	Hustota osídlenia Japonska	367
Obr. 71	Regióny a prefektúry Japonska	386

Grafy, schémy – v texte označené ako Obr. (autori kapitol)

strana:

Obr. 3	Vývoj podielu Ázie, jej častí a najvýznamnejších krajín na celosvetovej tvorbe HDP v parite kúpnej sily v r. 1980 – 2019	25
Obr. 11	Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov juhozápadnej Ázie v r. 1950-2010	72
Obr. 12	Vývoj počtu obyvateľov štátov Perzského zálivu v r. 1950-2010	73
Obr. 13	Vývoj počtu obyvateľov štátov východného Stredomoria v r. 1950-2010	74
Obr. 14	Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov juhozápadnej Ázie	75
Obr. 17	Vývoj exportu ropy v rokoch 1980-2013 z vybraných krajín juhozápadnej Ázie	96
Obr. 18	Vývoj svetových cien ropy (v USD/barel) v rokoch 1946-2013	96
Obr. 19	Vývoj domácej spotreby ropy v rokoch 1980-2013 vo vybraných krajinách juhozápadnej Ázie	97
Obr. 20	Porovnanie objemu produkcie a exportu ropy z krajín juhozápadnej Ázie v r. 2013	98
Obr. 22	Vývoj počtu zahraničných turistov vo vybraných krajinách juhozápadnej Ázie v r. 1995-2012	108
Obr. 23	Vývoj príjmov od zahraničných turistov vo vybraných krajinách juhozápadnej Ázie v r. 1995-2012	109
Obr. 28	Klimadiagramy vybraných lokalít v južnej Ázii	142
Obr. 29	Režim odtoku riek južnej Ázie	143

Obr. 32	Vývoj počtu obyvateľov južnej Ázie a jej najľudnatejších štátov v období 1950 – 2014	167
Obr. 33	Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov južnej Ázie	168
Obr. 34	Vývoj vekovej a pohlavnej štruktúry obyvateľov južnej Ázie v období 1950-2014	169
Obr. 39	Ročný chod teplôt a zrážok vo vybraných sídlach juhovýchodnej Ázie	213
Obr. 44	Vývoj počtu obyvateľov juhovýchodnej Ázie a jej najľudnatejších štátov v období 1950 – 2014	237
Obr. 45	Vývoj počtu obyvateľov vybraných štátov juhovýchodnej Ázie v období 1950 – 2014	237
Obr. 46	Vývoj prirodzeného prírastku pôvodne prokomunisticky orientovaných štátov juhovýchodnej Ázie v období 1980 – 2014	238
Obr. 47	Vývoj prirodzeného prírastku štátov juhovýchodnej Ázie orientovaných na trhové hospodárstvo v období 1980 – 2014	238
Obr. 48	Veková a pohlavná štruktúra vybraných štátov juhovýchodnej Ázie	240
Obr. 49	Vývoj vekovej a pohlavnej štruktúry obyvateľov juhovýchodnej Ázie v období 1950-2014	241
Obr. 53	Ročný chod teplôt a zrážok vo vybraných sídlach východnej Ázie	284
Obr. 54	Výškové vegetačné stupne na Gongga Shan	288
Obr. 58	Vývoj počtu obyvateľov najľudnatejších štátov východnej Ázie v r. 1950-2010	314
Obr. 59	Vývoj počtu obyvateľov stredne ľudnatých štátov východnej Ázie v r. 1950-2010	316
Obr. 60	Vývoj počtu obyvateľov málo ľudnatých štátov a území východnej Ázie v r. 1950-2010	317
Obr. 61	Veková a pohlavná štruktúra štátov východnej Ázie	318
Obr. 63	Veková a pohlavná štruktúra obyvateľstva Číny	341
Obr. 67	Veková a pohlavná štruktúra obyvateľstva Japonska	364
Obr. 68	Zmeny vo vekovej a pohlavnej štruktúre obyvateľstva Japonska v rokoch 1950, 2005 a 2050 (odhad)	365
Obr. 70	Porovnanie rastu japonskej ekonomiky s konkurentmi (Nemecko, ZSSR, USA a západná Európa)	378

Tabuľky (autori kapitol)	strana:
Tab. 1 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov juhozápadnej Ázie	36
Tab. 2 Ľudnosť vybraných miest juhozápadnej Ázie	83
Tab. 3 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov južnej Ázie	131
Tab. 4 Ľudnosť vybraných miest v južnej Ázii	175
Tab. 5 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov juhovýchodnej Ázie	206
Tab. 6 Ľudnosť vybraných veľkomiest juhovýchodnej Ázie	245
Tab. 7 Základné údaje o rozlohe a počte obyvateľov štátov a území východnej Ázie	275
Tab. 8 Vývoj obyvateľstva Číny od najstarších čias	314
Tab. 9 Ľudnosť vybraných miest východnej Ázie	323
Tab. 10 Základné makroekonomické ukazovatele Číny za obdobie rokov 2009–2013	343

GEOGRAFIA ÁZIE

Autori:

© doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD., RNDr. Katarína Danielová, PhD.,
RNDr. Karol Kasala, PhD., prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., RNDr. Tibor Blažík, PhD.

Recenzenti:

doc. RNDr. Alfréd Krogmann, PhD.
Mgr. Anton Fogaš, PhD.

Mapy:

© doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Návrh obálky a osadenie textu:

doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Fotografie na obálke:

© Daniel Gurňák, Jiří Gurňák, František Křižan, Ladislav Tolmáči

*Táto vysokoškolská učebnica vznikla v rámci riešenia projektu KEGA 0–44UK–4/2012
s názvom „Geografia Ázie: metodológia a učebnica“.*

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, PríF UK Bratislava
www.regionalnageografia.sk

© Vydala Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK
Vytlačila spoločnosť KO & KA s r.o., Bratislava

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou

Rozsah 414 strán, 33,27 AH

Kapitoly – rozsah textov:

1 (1,28 AH), 2 (1,28 AH), 2 (7,40 AH), 3 (5,17 AH), 4 (4,72 AH), 5 (1,24 AH) bez samostatne
vyčlenených podkapitol, 5.3 (1,77 AH), 5.4 (1,21 AH), 5.5 (1,16 AH), 5.6 (3,11 AH),
5.7 (0,42 AH)

Mapy – rozsah: 2,22 AH

náklad 130 výtlačkov

ISBN 978-80-223-3770-0

